

ISSN 1691-6298

INFORMĀCIJA UN SABIEDRĪBA

Informācijas un bibliotēku
studiju nodaļas raksti

 Nr. **3**

Proceedings of the
Department of Information
and Library Studies

INFORMATION AND SOCIETY

INFORMĀCIJA UN SABIEDRĪBA

INFORMATION AND SOCIETY

Latvijas Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa

INFORMĀCIJA UN SABIEDRĪBA

Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti

Nr. 3

INFORMATION AND SOCIETY

Proceedings of the Department of Information and Library Studies

Rīga
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
2013

UDK 02(082)

In 290

Latvijas Universitāte. Sociālo zinātņu fakultāte. Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa.

Informācija un sabiedrība : Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti / Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa. — Nr.1(2010)- . — Rīga : Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa, 2010- . — ISSN 1691-6298.

Nr.3. — 2013. — 327 lpp.

Izdevums paredzēts bibliotēku un informācijas dienestu darbiniekiem, informācijas un bibliotēkzinātnes studentiem un docētājiem, kā arī visiem, kas interesējas par informācijas izplatību sabiedrībā.

Zinātniskā redaktore prof. Dr.paed. **Baiba Sporāne**, Latvijas Universitāte.

Redkolēģija

Prof. Dr.philol. **Viesturs Zanders**, Latvijas Universitāte

Doc. Dr.philol. **Daina Pakalna**, Latvijas Universitāte

Doc. Dr.philol. **Līga Krūmiņa**, Latvijas Universitāte

Dr.paed. **Iveta Gudakovska**, Latvijas Universitāte

Prof. **Māra Saule**, Vermontas Universitāte

Prof. **Domas Kaunas**, Viļņas Universitāte

Prof. **Elena Macevičute**, Borosas Universitāte

Prof. **Džeina Klobas**, Bokoni Universitāte Milānā

Prof. **Nils Ole Pors**, Dānijas Karaliskā bibliotēku un informācijas zinātnes skola

Dr. **Maikls Olsons**, Sidnejas Tehnoloģiskā universitāte

Atbildīgā par izdevumu: **Daina Pakalna**

Latviešu valodas teksta literārā redaktore: **Baiba Mūrniece-Buļeva**

Bibliogrāfiskā redaktore: **Baiba Mūze**

Maketu veidojusi: **Anita Rašmane**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas atļauja.
Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

UDK 02(082)

In 290

University of Latvia. Faculty of Social Sciences. Department of Information and Library Studies.

Information and Society : Proceedings of the Department of Information and Library Studies / University of Latvia. Faculty of Social Sciences. Department of Information and Library Studies. — Nr.1 (2010)- . — Riga : Department of Information and Library Studies, 2010- . — ISSN 1691-6298.

Nr.3. — 2013. — 327 lpp.

Proceedings are devised for librarians and information professionals, students and lecturers of information and library studies, as well as for anyone interested in the dissemination of information in society.

Scientific editor prof. Dr.paed. **Baiba Sporāne**, University of Latvia

Editorial board

Prof. Dr.philol. **Viesturs Zanders**, University of Latvia

Doc. Dr.philol. **Daina Pakalna**, University of Latvia

Doc. Dr.philol. **Līga Krūmiņa**, University of Latvia

Dr.paed. **Iveta Gudakovska**, University of Latvia

Prof. **Māra Saule**, University of Vermont

Prof. **Domas Kaunas**, Vilnius University

Prof. **Elena Macevičiute**, University of Borås

Prof. **Jane Klobas**, Bocconi University (Milan)

Prof. **Niels Ole Pors**, Royal School of Library and Information Science (Denmark)

Dr. **Michael Olsson**, University of Technology Sydney

Responsible for publication: **Daina Pakalna**

Literary editor: **Baiba Mūrniece-Buļeva**

Bibliographic editor: **Baiba Mūze**

Layout: **Anita Rašmane**

All articles are peer-reviewed

In the case of reproduction permission of the Department of Information and Library Studies (University of Latvia, Faculty of Social Sciences) is required.

In the case of citation references are required.

PRIEKŠVārds

Turpinājumi izdevuma „Informācija un sabiedrība: Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti” trešajā numurā publicēti 20 raksti, kuri sagrupēti trīs nodaļās. Rakstu autori ir gan Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas docētāji, doktoranti un studenti, gan Latvijas Nacionālās bibliotēkas, Latvijas Universitātes un citu bibliotēku darbinieki, gan kolēģi no Tallinas Universitātes.

Pirmajā nodaļā „**Nacionālā identitāte digitālā vidē**” apkopoti valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)” projekta „Nacionālā identitāte un komunikācija” apakšprojektā „Nacionālā identitāte digitālā vidē” veikto pētījumu rezultāti.

Baiba Sporāne rakstā „Atmiņas institūcijas postmodernā vidē” aplūkojusi digitalizācijas procesu nozīmi postmodernajā sabiedrībā un secinājusi, ka digitālā vide nodrošina kultūras mantojuma plašu pieejamību un ātru izguvi, kā arī līdzdarbošanās iespēju.

Uldis Zariņš pievērsies kultūras mantojuma nacionālā līmeņa konceptuālā modeļa izstrādei. Raksts tapis, balstoties uz citu valstu digitalizācijas stratēģiskās plānošanas dokumentu analīzi.

Daina Pakalna rakstā „Publiskās diskusijas par nacionālās digitālās bibliotēkas attīstību pētījumā „Nacionālā identitāte digitālā vidē”” apskatījusi divas 2011. gadā notikušās publiskās diskusijas, kurās piedalījās gan atmiņas institūciju, gan citu ieinteresēto pušu pārstāvji, lai dalītos domās par digitalizācijas procesu attīstību valstī. Šo diskusiju analīze palīdzējusi identificēt aktuālākās problēmas un meklēt to risinājumus.

Baiba Mūze rakstā „Atmiņas institūciju digitālo kolekciju izmantošanas iespējas” ar kontentanalīzes metodi aprakstījusi 133 Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju reģistrā iekļauto kolekciju lietojamību. Autore konstatējusi, ka kolekciju izmantošanas iespējas ir visai vājas, tām nav nodrošinātas pietiekamas meklēšanas iespējas, ir minimāla lietotāju līdzdalība, ierobežota atlasīto metadatu un digitālo objektu izmantošana.

Līga Krūmiņa rakstā „E-pakalpojumi atmiņas institūciju digitālajās kolekcijās” izvērtējusi 86 bibliotēku un arhīvu tiešsaistē un brīvpieejā publicētās digitālās kolekcijas. Autore atzinusi, ka e-pakalpojumu attīstības līmenis tajās ir visai zems.

Baiba Holma rakstā „Digitālo kolekciju tematiskā indeksēšana” analizējusi tematiskās indeksēšanas veidus un zināšanu organizācijas sistēmas 36 Latvijas atmiņas institūciju veidotajās 115 digitālajās kolekcijās. Autore secinājusi, ka no tematiskās indeksēšanas veidiem visvairāk tiek izmantota priekšmetošana. Lietotāju iesaiste tematiskajā indeksēšanā ir ļoti neliela.

Artūrs Žogla pievērsies lietotāju iesaistes aspektam digitālajā kolekcijā „Zudusī Latvija” ar mērķi noskaidrot, vai lietotāju pievienotā informācija ir uzticama un korekta. Autors atzinis, ka lietotāji kopumā godprātīgi izturas pret satura labošanas un papildināšanas iespējām.

Maira Dudareva rakstā „Attēlu digitālo kolekciju aprakstošo metadatu novērtējums atmiņas institūcijās” izvērtējusi 32 digitālās kolekcijas no aprakstošo metadatu izvēles, ievades un meklēšanas iespēju nodrošinājuma aspekta.

Aiga Grēniņa pievērsusies pusaudžu informācijas lietošanas paradumu izpētei, cenšoties noskaidrot arī pusaudžu viedokli par iespējamo līdzdalību internetā pieejamā satura veidošanā un papildināšanā. Pētījuma empīriskā bāze ir piecas fokusgrupu diskusijas dažādās Latvijas pilsētās. Autore noskaidrojusi, ka pusaudži labprāt piedalās interneta satura veidošanā, bet ir pasīvi bibliotēku lietotāji.

Otrajā nodaļā „**Bibliotēku darbības un nozares izglītības aspekti**” publicēti 7 raksti.

Diāna Rudzīte pievērsusies profesionālās ētikas jautājumiem, akcentējot uzmanību uz vienu no aktuālām problēmām — psiholoģisko teroru darbavietā. Līdz šim Latvijā par šādu aspektu bibliotekārājā ētikā maz runāts un rakstīts.

Sandra Ranka analizējusi brīvpieejas iniciatīvas resursu nozīmi augstākās izglītības un zinātnes attīstībā. Raksts veidots kā literatūras apskats par brīvpieejas iniciatīvas aktivitātēm, pievēršot uzmanību

šīs kustības teorētiskajiem jautājumiem, vēsturei, autortiesību jautājumiem, galvenajiem virzieniem un brīvpieejas iniciatīvas aktivitātēm Latvijā.

Ilva Paidere un Aija Putniņa aplūkojušas informācijpratības pārbaudes un vērtēšanas metodes. Autores analizējušas divas no tām — naratīvo (*narrative*) un rubrikas (*rubric*) metodi.

Arī Ilonas Vēliņas-Švilpes raksts „Augstskolas bibliotekāru pedagoģiskās kompetences veicināšana” saistīts ar informācijpratības jautājumiem. Tas tapis uz maģistra darba bāzes un akcentē bibliotekāra pedagoģiskās kompetences lomu profesionālajā darbībā.

Kristina Papule rakstā „Domu kartes kā informācijas organizēšanas rīks un to pielietošana digitālajā vidē” izvērtējusi domu karšu izstrādei paredzēto tīmekļa lietotņu *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* funkcionalitāti un izpētījusi to izmantošanas paradumus. Autore atzinusi, ka šo vietņu funkcionalitāte kopumā ir atbilstoša domu kartēšanas metodikas prasībām, lietotāju izveidoto domu karšu kvalitāte ir viduvēja, liela daļa izveidoto domu karšu ir saistītas ar informācijas un komunikācijas tehnoloģijām, menedžmentu un kultūru.

Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas bakalaura studiju programmas „Informācijas pārvaldība” 3. kursa studente Margarita Dankova pievērsusies bērniem domāto bibliotēkas elektronisko resursu funkcionalitātes un satura izpētei. Autore izmantojusi fokusgrupu intervijas, anketēšanu un zīmējumu analīzi, lai noskaidrotu bērnu vēlmes un vajadzības bibliotēku elektronisko resursu lietošanā. Autore secinājusi, ka bērnu vēlmes atbilst tīmekļa 2.0 iespēju izmantošanai, vienota bērnu portāla izveidei ar iespēju veidot savu profilu.

Pirmo reizi šajā turpinājumizdevumā publicēts raksts, kura autores ir kolēģes no Tallinas Universitātes — Sirje Virkus un Alice A. Bamigbola. Autores izmantojušas fenomenoloģisko pieeju, lai analizētu Web2.0 rīku izmantošanu Digitālo bibliotēku maģistra studiju programmā. Pētījumā ar daļēji strukturēto interviju palīdzību aptaujāti 12 starptautiskās maģistra studiju programmas studenti no Āfrikas un Āzijas. Autores atzinušas, ka studenti aktīvi izmanto Web2.0 rīkus, lai mācītos, dalītos ar informāciju un sadarbotos ar saviem studiju biedriem.

Trešajā nodaļā „**Dokumentu un arhīvu pārvaldība**” iekļauti četri raksti, kuru autori ir pirmie profesionālās maģistra studiju programmas „Dokumentu un arhīvu pārvaldība” absolventi. Visi raksti tapuši uz 2012. gadā Informācijas un bibliotēku studiju nodaļā aizstāvēto maģistra darbu bāzes.

Aiga Apsīte rakstā „Elektroniskā dokumentu pārvaldība un lietotāji” analizējusi kādas pašvaldības institūcijas darbinieku viedokļus. Autore secinājusi, ka, attīstot sistēmu un apmācības, ir ļoti svarīgi noskaidrot lietotāju viedokli un prasmes.

Gundegas Rebhūnas-Ģigules raksts veltīts ostu pārvalžu dokumentu pārvaldībai. Autore izmantojusi ieinteresēto pušu teoriju un biznesa procesu kartēšanas metodi, lai raksturotu ostu pārvalžu ieinteresētās puses, biznesa procesus un to dokumentēšanas aspektus.

Arī Jāņa Tiltiņa raksts tapis uz 2012. gadā aizstāvētā maģistra darba bāzes. Autors pievērsies dokumentu sistēmām un to attīstības tendencēm namu apsaimniekošanas uzņēmumos. Pētījumā izmantota anketēšanas metode, lai apkopotu informāciju par situāciju dokumentu pārvaldībā namu apsaimniekošanas nozarē. Rezultāti salīdzināti arī ar ārzemju pētījumu datiem. Pētījuma rezultātā iegūti dati par dokumentu sistēmas organizāciju namu apsaimniekošanas uzņēmumos, kā arī sniegti priekšlikumi situācijas uzlabošanai.

Aija Tamsone pievērsusies iestādes korespondences aprites analīzei. Pētījuma empīrisko bāzi veido iestādes iekšējie normatīvie akti dokumentu aprites jomā, struktūrvienību reglamenti, darbinieku amata apraksti, procesu apraksti, iestādes struktūras karte; dokumentu aprites procesa daļībnieku anketēšanas rezultāti; iestādes dokumentu reģistra dati. Pētījuma rezultātā autore izstrādājusi konkrētus ieteikumus dokumentu aprites procesa uzlabošanai un darba organizācijas pilnveidošanai organizācijā.

PREFACE

The serial „Information and Society: Proceedings of the Department of Information and Library Studies” No 3 has 20 articles that are grouped in three chapters. The authors of the articles are lecturers, candidates for a doctor’s degree and students of the Department of Information and Library Studies, librarians of the National Library of Latvia, and the University Library, and other libraries as well as colleagues from the Tallinn University.

Chapter 1 **„National identity in digital environment”** summarizes results of the research carried out in the sub-project „National identity in digital environment” of the project „National identity and communication” of the state research programme „National identity (language, history of Latvia, culture and human safety)”.

Baiba Sporāne’s article „Memory institutions in postmodern environment” analyses meaning of digitization process in postmodern society and concludes that digital environment provides wide accessibility and fast retrieval of cultural heritage as well as possibilities of co-operation.

Uldis Zariņš has created a conceptual model of cultural heritage on a national level. The article is based on the document analysis of strategic planning of digitization in other countries.

Daina Pakalna’s article „Public discussions on the issues of development of the Latvian national digital library in the research „National identity in the digital environment”” analyses two public discussions that took place in 2011, where representatives of memory institutions and other interested parties took place to share their views on the development of digitization process in the country. The analysis of these discussions helps identify current problems and search for solutions.

Baiba Mūze’s article „Usability options of digital collections of memory institutions of Latvia” applies the content analysis method to analyse employment of the collections of the 133 Latvian memory institutions included in the register of digital collections. The author concludes that usability options of these collections are rather poor, sufficient search possibilities are not provided, user co-operation is minimal and the use of the selected metadata and digital objects is limited.

Līga Krūmiņa’s article „E-services of the digital collections of Latvian memory institutions” analyses collections of 86 libraries and archives published online and that have open access. The author concludes that the development level of e-services is rather low.

Baiba Holma’s article „Subject indexing of digital collections” analyses ways of subject indexing and knowledge organization systems of 115 digital collections created by 36 Latvian memory institutions. The author concludes that subjecting is the most often used way of thematic indexing. User co-operation is very little.

Artūrs Žogla has studied the issue of interaction with users of the digital collection „Lost Latvia” in order to find out whether the information supplied by users is trustworthy and correct. The author concludes that in general the users respect possibilities to change and add to the content.

Maira Dudareva’s article „The evolution of descriptive meta-data in digital collections of images at cultural heritage institutions” analyses 32 collections from the point of view of choice of descriptive meta-data, and the aspect of provision of input and search options.

Aiga Grēniņa has investigated information using habits of adolescents, trying to examine adolescents’ opinion regarding the possible participation in creating and editing the information available online. The empirical basis of the research is five focus group discussions in different cities of Latvia. The author concludes that adolescents prefer to create and edit internet content, but are passive library users.

Chapter 2 **„Aspects of library activities and the branch education”** has seven articles.

Diāna Rudzīte discusses issues of professional ethics, paying attention to one of the current problems — psychological terror at workplace. Up to now, this aspect in librarians’ ethics has been discussed very little in Latvia.

Sandra Ranka analyses the role of open access information resources in the development of higher education and research. The article is made as a survey of literature on the activities of Open Access initiatives with stress on the theoretical questions of this movement, its history, copyright issues, main trends and activities of Open Access initiatives in Latvia.

Ilva Paidere and Aija Putniņa have researched methods of examination and evaluation of information literacy. The authors analyse two of them: narrative and rubric method.

Ilona Vēliņa-Švilpe's article „The promotion of the university librarian's pedagogic competence” also deals with issues of information literacy. It is based on her master's paper and stresses the role of librarian's pedagogic competence in professional work.

Kristina Papule's article „Mind maps as information organization tool and their usage in the digital environment” estimates functionality of *MindMeister.com*, *Mindomo.com* and *Mind42.com*, and analyses their usage habits. The author concludes that the functionality of applications corresponds with mind mapping methodology, the quality of users' mind maps is satisfactory and a lot of mind maps are on information and communication technology, management and culture.

Margarita Dankova, third year student of the bachelor's programme „Information Management”, Information and Library Studies Department, has studied functionality and content of electronic library resources for children. The author has used focus group interviews, questionnaires and content analysis of drawings to learn children's wishes and needs when using electronic library resources. The author concludes that the children's needs correspond with the usage of Web 2.0 tools and merging different electronic resources for children in one web portal with possibilities to create personal accounts.

For the first time there is an article of the colleagues from the Tallinn University: Sirje Virkus and Alice A. Bamigbola. The authors use phenomenographic study to analyse the use of Web 2.0 tools in Digital Library Learning master's programme. Semi-structured interviews were used to interview twelve international master's programme students from Africa and Asia. The authors conclude that students use Web 2.0 tools for learning, sharing information and co-operation with their fellow-students.

Chapter 3 „**Document and archives management**” has four articles; their authors are the first graduates of the professional master's programme „Document and archives management”. The articles are based on the masters' papers presented at the Department of Information and Library Studies in 2012.

Aiga Apsīte's article „The electronic records management and users” analyses point of view of employees of a local government institution in Latvia. The author concludes that it is very important to learn the users' opinion and skills when developing the system and the process of training.

Gundega Rebhūna-Ģigule's article is on records management of port authorities. The author has used Stakeholder Theory and method of business process mapping to characterize stakeholders of port authorities, business process and aspects of records management.

Jānis Tiltiņš' article is based on his master's paper presented in 2012. The author has investigated records systems and their development tendencies of house and communal services. A survey was carried out to obtain data about the situation with document management in house and communal services. The obtained results were compared to the research results in other countries. Data on records systems management in house and communal services were obtained in the research, and suggestions have been made for the improvement of the situation.

Aija Tamsone has analysed organization correspondence document circulation. The empirical basis consists of the organization internal laws and regulations in document circulation, regulations of organization units, employees' work descriptions, structural map of organization; survey results of the participants of document circulation; data of organization document register. The author has worked out concrete recommendations to improve document circulation process and organisation of work in these organizations.

SATURS

Priekšvārds Preface

NACIONĀLĀ IDENTITĀTE DIGITĀLĀ VIDĒ NATIONAL IDENTITY IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Baiba Sporāne

Atmiņas institūcijas postmodernā vidē	11
<i>MEMORY INSTITUTIONS IN POSTMODERN ENVIRONMENT</i>	

Uldis Zariņš

Digitalizācijas nacionālās stratēģiskās plānošanas konceptuālais modelis	26
<i>A CONCEPTUAL MODEL FOR THE STRATEGIC PLANNING OF DIGITISATION ON A NATIONAL LEVEL</i>	

Daina Pakalna

Publiskās diskusijas par nacionālās digitālās bibliotēkas attīstību pētījumā „Nacionālā identitāte digitālā vidē”	36
<i>PUBLIC DISCUSSIONS ON THE ISSUES OF DEVELOPMENT OF THE LATVIAN NATIONAL DIGITAL LIBRARY IN THE RESEARCH „NATIONAL IDENTITY IN THE DIGITAL ENVIRONMENT”</i>	

Līga Krūmiņa

E-pakalpojumi atmiņas institūciju digitālajās kolekcijās Latvijā	49
<i>E-SERVICES OF THE DIGITAL COLLECTIONS OF LATVIAN MEMORY INSTITUTIONS</i>	

Baiba Mūze

Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju izmantošanas iespējas	69
<i>USABILITY OPTIONS OF DIGITAL COLLECTIONS OF MEMORY INSTITUTIONS OF LATVIA</i>	

Baiba Holma

Digitālo kolekciju tematiskā indeksēšana	91
<i>SUBJECT INDEXING OF DIGITAL COLLECTIONS</i>	

Artūrs Žogla

Lietotāju iesaiste digitālās kolekcijas „Zudusī Latvija” satura pilnveidē	109
<i>INTERACTION WITH USERS TO ENHANCE THE CONTENT OF DIGITAL COLLECTION „LOST LATVIA”</i>	

Maira Dudareva

Attēlu digitālo kolekciju aprakstošo metadatu novērtējums atmiņas institūcijās 122
*THE EVALUATION OF DESCRIPTIVE META - DATA IN DIGITAL COLLECTIONS OF IMAGES AT
CULTURAL HERITAGE INSTITUTIONS*

Aiga Grēniņa

Pusaudžu informācijas lietošanas paradumi 133
INFORMATION USING HABITS OF ADOLESCENTS

BIBLIOTĒKU DARBS UN NOZARES IZGLĪTĪBA ASPECTS OF LIBRARY PERFORMANCE AND EDUCATION

Diāna Rudzīte

Emocionālā vardarbība darba vietā — vai iespējama arī bibliotēkā? 145
EMOTIONAL ABUSE IN THE WORKPLACE — IS IT POSSIBLE IN THE LIBRARY TOO?

Sandra Ranka

Brīvpieejas informācijas (open access) resursu nozīme zinātnes attīstībā 160
THE ROLE OF OPEN ACCESS INFORMATION RESOURCES IN THE DEVELOPMENT OF SCIENCE

Ilva Paidere, Aija Putniņa

Informācijpratības pārbaudes un vērtēšanas metodes 176
METHODS OF EXAMINATION AND EVALUATION OF INFORMATION LITERACY

Ilona Vēliņa-Švilpe

Augstskolu bibliotekāru pedagoģiskās kompetences veicināšana 189
THE PROMOTION OF THE UNIVERSITY LIBRARIAN'S PEDAGOGIC COMPETENCE

Margarita Dankova

Bibliotēku elektroniskie resursi bērniem: funkcionalitāte un saturs 207
ELECTRONIC LIBRARY RESOURCES FOR CHILDREN: FUNCTIONALITY AND CONTENT

Kristina Papule

Domu kartes kā informācijas organizēšanas rīks un to pielietošana digitālajā vidē 236
*MIND MAPS AS INFORMATION ORGANIZATION TOOL AND THEIR USAGE IN THE
DIGITAL ENVIRONMENT*

Sirje Virkus, Alice A. Bamigbola

Educational Use of Web 2.0 Tools: a Phenomenographical Study 255

DOKUMENTU UN ARHĪVU PĀRVALDĪBA DOCUMENT AND ARCHIVES MANAGEMENT

Aiga Apsīte

Elektroniskā dokumentu pārvaldība un lietotāji	265
<i>THE ELECTRONIC RECORDS MANAGEMENT AND USERS</i>	

Gundega Rebhuna-Ģigule

Ieinteresēto pušu teorijas un biznesa procesu kartēšanas metodes izmantošana ostu pārvalžu dokumentu pārvaldībā.	276
<i>APPLICATION OF THE STAKEHOLDER THEORY AND METHOD OF BUSINESS PROCESS MAPPING IN THE RECORDS MANAGEMENT OF PORT AUTHORITIES</i>	

Aija Tamsone

Sistēmu pieeja un procesu analīzes metožu pielietojums iestādes korespondences dokumentu aprites analīzē.	295
<i>A SYSTEM APPROACH AND PROCESS ANALYSIS METHODS IN ANALYSIS OF ORGANIZATION CORRESPONDENCE DOCUMENT CIRCULATION</i>	

Jānis Tiltiņš

Dokumentu sistēma namu apsaimniekošanas uzņēmumos Latvijā	317
<i>RECORDS SYSTEMS OF HOUSE AND COMMUNAL SERVICES IN LATVIA</i>	

ATMIŅAS INSTITŪCIJAS POSTMODERNĀ VIDĒ

MEMORY INSTITUTIONS IN POSTMODERN ENVIRONMENT

Baiba Sporāne

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Sociālo un politisko pētījumu institūts
Lomonosova iela 1a, Rīga, LV-1019
e-pasts: baiba.sporane@lu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis: apkopot un analizēt postmodernisma pētnieku viedokļus saistībā ar atmiņas institūciju misiju un uzdevumiem mūsdienu sabiedrībā.

Metodoloģija/empīriskā bāze: izmantoti postmodernisma teorētiku izteikumi, kultūras vides terminoloģiskie un normatīvie uzstādījumi.

Rezultāti: raksta mērķis — atklāt saistību starp postmodernisma kā teorijas un postmodernās vides kā realitātes diskursa saistību ar atmiņas institūciju misiju un uzdevumiem mūsdienu sabiedrībā — ir realizēts. Apkopoti nozīmīgāko postmodernisma teorētiku izteikumi par postmodernās vides iezīmēm, personības attīstības pozitīvajām un negatīvajām tendencēm, formulēti atmiņas institūciju uzdevumi postmodernā vidē digitalizācijas, kultūras mantojuma saglabāšanas un nacionālās identitātes norisēs. Rakstā izmantoti B. Andersona, Ž. Bodrijāra, P. Diksona, D. Harveja, I. Hasana, A. Krokera, M. Kūles, Ž. F. Liotāra, Dž. Rifkina, A. J. Toinbija, Dž. E. Vīta un J. Habermasa viedokļi, kuros mēģināts rast pamatojumu atmiņas institūciju darbības mērķiem un misijai postmodernā vidē.

Praktiskā nozīme: Raksta teorētiskās atziņas par atmiņas institūciju darbību postmodernā vidē var tikt izmantotas institūciju darbības ilgtermiņa plānošanā, nosakot mērķus, misiju, uzdevumus un darbības adresātu, kā arī uzdevumus digitālo resursu (digitālo kolekciju) popularizēšanā un izmantošanas optimizēšanā.

Novitāte: Pētījums postmodernisma, postmodernās vides un atmiņas institūciju mījsakarībās iepriekš nav veikts.

Atslēgvārdi: postmodernisms, postmodernā vide, personība, atmiņas institūcija, kolektīvā atmiņa, digitālā iekļaušana

Raksta veids: konceptuāls raksts

Norādes: 31

B. Sporāne
ATMIŅAS INSTITŪCIJAS
POSTMODERNĀ VIDĒ

Abstract:

Purpose: The purpose of this paper — to summarize and analyse views of postmodernism researchers about processes in modern society and connections between postmodernism and mission and tasks of memory institutions.

Methodology/empirical basis: The author used postmodernism researchers' comments on society and personality as well as terminological and normative proposals for cultural environment.

Findings: The purpose of the paper — to summarize and analyse views of postmodernism researchers about processes in modern society and connections between postmodernism and mission and tasks of memory institutions — is accomplished. There is a generalized theoretical cognition about postmodern environment, positive and negative features of personality development, formulated general tasks of memory institutions in postmodern environment in digitalization, cultural heritage maintenance and national identity processes. Standpoints of such philosophers and researchers as B. Anderson, J. Baudrillard, P. Dixon, D. Harvey, I. Hassan, A. Kroker, J. F. Lyotard, J. Rifkin, A. J. Tounbee, G. E. Veith and J. Habermas are used in the paper with the goal to justify goals and mission of memory institutions in postmodern environment.

Practical implications: Theoretical cognitions of this paper about memory institutions activities in postmodern environment can be used in long-term planning in these institutions and determine goals, mission, tasks and activities directed toward destination as well as popularisation of digital resources (digital collections) and optimization of use.

Originality/value: The paper introduces the way to understand postmodern processes of modern society, to create memory institution activities trends and take part in digital literacy activities via e-Including and digital resources.

Keywords: postmodernism, postmodern environment, personality, memory institution, collective memory, digital inclusion

Article Type: Conceptual paper

References: 31

B. Sporāne
ATMIŅAS INSTITŪCIJAS
POSTMODERNĀ VIDĒ

Ievads

Šodienas sabiedrības darbības vidi veido un nosaka globālās tehnoloģiskās pārmaiņas. Zinātnieki to dēvē par postmoderno laikmetu, jo tas aptver visas cilvēces darbības sfēras, kā arī eksistences pamatu — zināšanas. Plašajā pētnieku pulkā īpaša vieta ir vienam no postmodernisma teorijas pamatlicējiem franču zinātniekam Žanam Fransuā Liotāram (*Jean-François Lyotard*), kurš šī stāvokļa analīzei izmanto plašu tēmu loku — filozofiju, lingvistiku, kibernetiku, ekonomiku, informācijas zinātņi, fiziku. Darbā „Postmodernais stāvoklis: pārskats par zināšanām” Ž. F. Liotārs argumentē, ka zināšanu iedaba un statuss ir mainījies. Tagad mēs dzīvojam jaunā situācijā, kuru viņš apzīmē kā „postmodernu” — priekšplānā ir informācijas tehnoloģijas, uzsvērta efektivitāte, un prioritāte piešķirta pragmatiskām vērtībām. Zinātne ir izvēršusies un fragmentējusies nesamērojamās apgabalos, un dažādu jomu zinātnieki vairs nerunā vienā un tajā pašā valodā. Ž. F. Liotāra piedāvātajā postmodernā skaidrojumā ietverta neticība metastāstījumiem — visaptverošiem stāstījumiem, kurus mēs lietojam, lai attaisnotu aktivitātes, institūcijas, vērtības un kultūras formas. Tagad tiecamies domāt par metastāstījumiem kā par valodspēlēm, kas ir patiesas tikai tiem, kuri tajās piedalās, un ir nesavienojamas viena ar otru. Esam zaudējuši ticību universālajām pārliecībām un teorijām (16).

Postmodernisma teorija pamato postmodernās vides principus, kuri nosaka kolektīvās atmiņas, atmiņas institūciju un nacionālās identitātes paradigmas. Jaunais laikmets, kurā esam iegājuši, ir fragmentācijas, identitātes zuduma un daudzveidīgu uzskatu laikmets, postmodernisma laikmets, kura teorētiskos pētījumus varam izsekot kopš pagājušā gadsimta 40. gadiem. Postmodernā vidē darbojas jauns cilvēka arhetips. Kā secina Maija Kūle: „Klasiskās dzīves formas nostādne — „man pieder lietas, bet man vairāk vajadzētu rūpēties par to, lai es esmu” — apgriežas ar kājām gaisā: „es piederu lietām — datorsistēmu izveidotajiem tīkliem — un tie arvien vairāk nosaka, kas es esmu”... Ir sākusies eirodzīves e-versija... Centieni pārvērst visu cilvēka dzīvi par e-dzīvi ir viens no visjaunākajiem eirodzīves mītiem... Elektroniskā kontrole pārņem varu pār cilvēka eksistenci. Taču no tā cilvēka vieta pasaulē nekļūst dziļāka. Tā kļūst citāda.” (14, 189., 193. lpp.). Papildinot filozofes teikto — jauns cilvēka arhetips nosaka jaunu informācijas un zināšanu apguves un izmantošanas veidu — digitālās kolekcijas un to plašu pieejamību tīmekļa vidē.

Postmodernisms, postmodernā vide un personība

Vārds *postmoderns* (vadoties pēc Džina Edvarda Vīta (citur: Žana Edvarda Veita) (*Gene Edward Veith*) pētījumiem (26)), pirmo reizi minēts B. I. Bella (*Bernard Iddings Bell*) kristīgās apoloģētikas grāmatā „Religion for living: A Book for Postmodernists” 1940. gadā, kā arī Oksfordas angļu valodas vārdnīcā (*Oxford English Dictionary*) 1949. gadā. Dž. E. Vīts uzskata: „Viens no pirmajiem zinātniekiem, kas lietoja terminu postmodernisms, ir lielais vēsturnieks sers Arnolds Toinbijs.” (26, 44. lpp.) A. Toinbijs (*Arnold Joseph Toynbee*), balstoties uz pētījumu par divdesmit vienu pasaules civilizāciju, atklāja, ka irstošās sabiedrības pārdzīvo zināmu „dvēseles šķelšanos”. Cilvēki pārstāj ticēt morālei un uz radošā gara rēķina ļaunas savām dziņām, mēģina izvairīties no problēmām (*eskeipisms*), atkāpjoties izklaides un laika kavēkļu pasaulē. Ir zināma pašplūsma — cilvēki ļaunas determinismam, it kā viņiem nebūtu nekādas varas pār savu dzīvi. Attīstās neizvēlīgums, nekritiska visa pieņemšana, iecietība, eklektisms. A. Toinbijs šo neizvēlīgumu apraksta kā ļaušanos pārveidoties — gan reliģijā, literatūrā, mākslā, gan arī manierēs un ieradumos, kas ir *masu viedokļa triumfs* (22).

Patrīcija Vo (*Patricia Waugh*) A. Toinbija vēstures interpretāciju rezumē: „Pēc A. Toinbija domām, postmodernais laikmets ir ceturta un pēdējā Rietumu civilizācijas fāze, kurā dominē nemiers, iracionalitāte un bezpalīdzība. Šādā pasaulē apziņa dreifē, nespējot noenkuroties pie kāda universāla taisnības,

B. Sporāne
ATMIŅAS INSTITŪCIJAS
POSTMODERNĀ VIDĒ

patiesības vai saprāta krasta, uz kā pagātnē tika celti jauno laiku ideāli. Tādējādi pati apziņa ir „decentrēta”: tā vairs nav pasaules darbības virzītāja, bet funkcija, caur ko iet un krustojas bezpersoniski spēki. Māksla vairs nav tik daudz cilvēka gara izpausme, kā kārtējā patēriņa prece, tāpēc tā, līdzīgi zināšanām, vairs nevar būt kritiska, bet tikai funkcionāla. Turklāt mēs esam postmoderni un, iesaistīti kultūrā, kur visas zināšanas rodas caur diskursu, mēs vairs nespējam tiekties pēc transcendences. Ārpus kultūras nav stāvokļa, no kura novērot kultūru. Te nav kantiskā „skata no nekurienes”, nav konceptuālas telpas, kas vēl nebūtu iesaistīta tajā, ko tā mēģina izvērtēt. Ir iespējama tikai sagrāve no iekšpuses: mikropolitika, vārdu spēles, parodējošas sadursmes, ironija, fragmentācija” (27, 5. lpp.).

Postmodernisma teorētiķi atzīst, ka šajā postmodernisma periodā cilvēki vairs viens otru nesaprot, jo viņiem nav kopīgu vērtību. Totalitāra vienotība ieguvusi savu pretmetu — haotisku dažādību, kas veido mazas, līdzīgi domājošu personu grupas (informācijas sabiedrības teorijā tās dēvē par interešu kopienām un uzskata par galvenajiem sabiedrības organizēšanās veidiem). Teorētiķi pat apgalvo, ka saprāts ir „gāzts no troņa” (26, 18. lpp.). Rūpniecības apvērsums, izvirzot pirmajā vietā informācijas komunikāciju tehnoloģijas, devis ceļu informācijas laikmetam. Mainās sabiedrība, tehnoloģijas, vērtība un domāšanas pamat kategorijas.

Pirmsmodernajā sabiedrības attīstības periodā dominēja ticība pārdabiskajam, modernajā (kas sākās ar Apgaismības periodu) tika uzskatīts, ka galvenais ir saprāts, zinātniskie atklājumi, cilvēka autonomija. Viss, ko nevar pārbaudīt empīriski, tika uzskatīts par bezjēdzīgu (26, 31. lpp.).

Antiapgaismības laikmets (*postmodernisms*) ir raksturīgs ar to, ka valda uzskats, ka objektīva patiesība nepastāv. „Postmodernās domas raksturīgas iezīmes ir fragmentācija, nenoteiktība un absolūta neuzticība jebkādiem vispārīgiem jeb kopsavelkošiem apgalvojumiem”, raksta Dāvids Harvejs (*David Harvey*) (11, 9. lpp.). Postmodernisti un postmodernisma teorētiķi apstiprina haosa valdošo eksistenci, balstoties uz eksistenciālisma filozofiskajiem pieņēmumiem, ka *nepastāv absolūta patiesība un cilvēks ir viens un vienuļš*. Postmodernisma būtība ir antifundamentālisms. Postmodernisms vēršas pret trim galvenajām Rietumeiropas pārliecībām — antropocentrismu (cilvēka nostādīšanu pasaules centrā), logocentrismu (maksimālu uzticēšanos saprātam, tā atzīšana par dominējošo) un skaistumu kā absolūtu ideju (pārliecību, ka mākslā var radīt viennozīmīgu skaistumu). Postmodernisms ir maksimāla ticība plurālismam visos tā iespējamajos veidos.

Viens no vadošajiem postmodernisma teorētiķiem Ihab Hasans (*Ihab Hassan*) izvirzījis vienpadsmit postmodernisma pamatprincipus:

- ◆ Nenoteiktība, kas sastopama visu cilvēku rīcībā, mērķos, domās.
- ◆ Fragmentācija — viss pasaulē tiek aplūkots pa detaļām un fragmentiem; postmodernisms ir pret vienotību un veselumu.
- ◆ Dekanonizācija jeb vēršanās pret visa veida autoritātēm, normām un kanoniem, tradīcijām un aizspriedumiem.
- ◆ Patības trūkums un dziļuma zaudēšana — valda izzūdoši lielumi, nenoteikti fragmenti un šķietumi.
- ◆ Nereprezentējamība — postmodernais nav reprezentējams, jo tam nepiemīt ne patība, ne dziļums.
- ◆ Ironija, kas nav stabila kā kritikas princips, bet tomēr tiek izmantota, precīzi formulējot — ņirgājoties par visu nopietno, stabilo, vienoto.
- ◆ Hibridizācija — tiek izjauktas žanru robežas, valda nenoteiktība, rodas vēlme eksperimentēt, sajaucas kultūras (piemēram, elitārā kultūra ar masu kultūru).
- ◆ Karnevālistisks stils, kas apvieno gan ironiju, nenoteiktību, fragmentārismu, gan patiesības trūkumu un dekanonizāciju. Absurda izjūtu rada komiskais noskaņojums, tiek kultivēta dzīves nesakārtotība, spilgtums un smiekli, bet viegla nekaunība izrādās pārāka par nopietnību.
- ◆ Piedalīšanās — postmodernisms visu atstāj nepabeigtu un atvērtu, t.i., katram pašam ļauj nepabeigto novest līdz galam savā prātā. Mākslā dominē performances — izrādes, kas ir nepilnīgas

B. Sporāne
ATMIŅAS INSTITŪCIJAS
POSTMODERNĀ VIDĒ

bez skatītāju iesaistīšanās. Postmodernisms netiek uzlūkots no malas — cilvēks iesaistās tā notikumos un atklāsmēs.

- ◆ Konstruktīvisms — viss tiek konstruēts — pasaules izpratnes modeļi, dzīvesveidi, mākslas veidi utt. (to iespējams saukt arī par simulāciju, pēc Ž. Bodrijāra — *autores piez.*).
- ◆ Imanance — prāta spēja pašam sevi vispārināt simbolos, atrast simbolus, ko pasaule slēpj (12).

Postmodernisma teorētiku apgalvojumiem pievienojami vēl daži pamatprincipi, kurus paudis Žans Bodrijārs (*Jean Baudrillard*):

- ◆ Metafunkcionālo lietu prevalēšana. Visas lietas sadalāmas funkcionālajās (ar lietošanas vērtību), nefunkcionālajās (antivāras lietas, mākslinieciskas lietas un to kolekcijas) un metafunkcionālajās (rotaļlietas, roboti). Jaunā paudze interesējas tieši par metafunkcionālajām.
- ◆ Tēlu patērēšana. Vairāk nekā lietas cilvēki patērē tēlus, ideālus, fantāzijas un stilus. Liela loma patēriņa atslēgas koda izstrādāšanā ir plašsaziņas līdzekļiem. Individīdi konstruē savu identitāti, atbildot uz reklāmu un plašsaziņas līdzekļu vēstījumiem. Visa apkārtējā vide ir pārvērtusies par kontrolējamu ekrānu un tīklojumu.
- ◆ Seriālās reproducēšanas loģikas prevalēšana. Preču pasaulē, kas ir bezgalīgi pavairojama, valda seriālās reproducēšanas loģika, ar kuru saistībā kļūst neiespējami nošķirt oriģinālu no faksimila. Atbilstoši šai loģikai mēs simulējam attēlus, objektus, vidi, pagātņi, citus cilvēkus un paši sevi. Tā tiek ekspluatēta tādā pakāpē, ka zūd atšķirība starp reālo un nereālo, patieso un aplamo. Maikls Džeksons, sākot no viņa skatuves kustībām līdz pat Nekurzemei, lika domāt par viņu kā par ilūziju. Viņš bija radījis savu pasauli, kurā paslēpis savas identitātes patiesās iezīmes.
- ◆ Simulācijas. Mēs, pēc Ž. Bodrijāra domām, dzīvojam simulācijas laikmetā, kas sev ietver, pirmkārt, reālā modelēšanu, neatsaucoties nedz uz oriģinālu, nedz uz realitāti; otrkārt, kopiju producēšanu un vairošanu; treškārt, atsauču likvidēšanu. Pateicoties informācijas tehnoloģijām, nav iespējams nošķirt oriģinālu un tā „atgriešanos” — ilūziju, simulāciju (2).

Postmodernisma teorijas pamatlicējs un postmodernās kustības aizsācējs franču filozofs Žans Fran-suā Liotārs (29) pētījumā „Postmodernais stāvoklis. Pārskats par zināšanām” (16) postmodernismu definē kā kultūras stāvokli pēc pārmaiņām, kas kopš 19. gs. beigām skārušas zinātnes un kultūras eksistenci. Ir mainījusies zināšanu iedaba un statuss. Industriālais laikmets, kuru raksturoja masu produkcija, zinātniski pētījumi un apgaismības ideāli par racionalitāti un progresu, ir beidzies.

Esam zaudējuši uzticību universālajām pārliecībām un teorijām. Industriālā sabiedrība ir radījusi postindustriālu, patēriņniecības virzītu, mediju pārvaldītu, globalizētu sabiedrību, kurā nacionālā vai cita identitāte ir zudusi vai arī kļuvusi nestabila. To, kas mēs esam, tagad var izvēlēties daudz brīvāk, nekā jebkad pagātnē.

Ž. F. Liotāra analīze ir veicinājusi atvērtību pret visa veida minoritāšu problēmām un vajadzībām liberālajās demokrātijās. Balstoties uz izņēmumu apspiešanas un daudzveidības samazināšanas nolie-gumu, filozofs ir noraidošs pret jebkādu vispārējo vienprātību, tieksmi uz kompromisiem un saprātīgu-mu. Ž. F. Liotāra teorija ir nemitīga protesta teorija pret vienprātību, nolīdzināšanos un kanonizāciju.

Jirgens Hābermāss (*Jürgen Habermas*) monogrāfijās „Философский дискурс о модерне” (31) un „Будущее человеческой природы” (30) analizē personības jautājumus un uzsver, ka modernisma laikmeta zīme ir subjektīvā brīvība, kas izpaužas rīcības brīvībā, kura nodrošināta privāti tiesiskajā telpā jeb racionāla sekošana personiskajām interesēm. Valstī subjektīvā brīvība izpaužas kā vienlīdzīga piedalīšanās politikā, personiskajā dzīvē — kā tikumiski ētiska autonomija un pašrealizācija, publiskuma, sabiedriskajā sfērā — kā izglītošanās process, kas ietver kultūras apguvi (kura gan kļuvusi reflektīva, nevis kreatīva). Sfēras, kurās atsevišķs cilvēks pavada savu dzīvi kā *bourgeois*, *citoyen*, *homme* (buržuā, pilsonis, cilvēks) attālinās un kļūst patstāvīgas, un norobežojas. Šajā procesā būtiska loma ir jebkura veida izglītībai.

B. Sporāne
ATMIŅAS INSTITŪCIJAS
POSTMODERNĀ VIDĒ

Cilvēka *audzēšanas* morālā un filozofiskā puse J. Hābermāsa pētījumos atspoguļota kā ceļš uz liberālo eigēniku (t. s. teorija par to, ka nepilnvērtīgiem cilvēkiem liegts radīt pēcnācējus) jeb ceļš, lai atbildētu uz jautājumiem: „Kas ir pareiza dzīve? Kā man jāizmanto savas dzīves laiks? Kāda ir mana identitāte šajā laikmetā?”. J. Hābermāss apgalvo, ka līdz šim filozofija spēja aptvert visu dabas un sabiedrības kopumu, kurā iekļāvās indivīdu un kopienu dzīve, spēja radīt un rādīt pareizas dzīves modeli. Postmodernisma laikmeta situācijā, kurā dominē uzskatu plurālisms un dzīves stila individualizācija, katrs savu laiku un dzīvi veido, kā pats vēlas. Galvenais modelis — rūpes pašam par sevi.

J. Hābermāss pieskaras arī lingvistiskajam jautājumam, saucot tās par valodspēlēm. Filozofs uzskata, ka pasaulē jāvalda lingvistiskai pieejai katrai personībai, jo valoda nav privātīpašums, tā ir intersubjektīva. Nevienš komunikācijas dalībnieks nespēj kontrolēt komunikācijas procesu ar pasauli, brīvi esam, tikai pateicoties lingvistiskai kopībai. Valodas logoss (vārds un būtība, reizē universālā būtība) nepakļaujas mūsu kontrolei arī postmodernajā sabiedrībā, tas ir brīvas komunikācijas un brīvu indivīdu starpnieks.

Džeremija Rifkina (*Jeremy Rifkin*) pētījumā „Jaunās ekonomikas laikmets” (20) personība postmodernajā situācijā raksturota kā jauna veida fenomēns. „Dzimst jauns cilvēka arhetips. Komfortabla dzīve, kas daļēji tiek pavadīta kibertelpas virtuālajās pasaulēs, laba tīkla ekonomikas izpratne, neliela interese par mantu uzkrāšanu, bet lielāka interese par aizraujošiem un izklaidējošiem notikumiem, spēja darboties vienlaikus vairākās paralēlās pasaulēs un strauji mainīt savu personu, pielāgojoties jaunai realitātei, gan īstai, gan mākslīgai, — tas viss ir nolikts viņu — divdesmit pirmā gadsimta jauno vīriešu un sieviešu — priekšā.” (20, 167. lpp.).

Roberts Dž. Liftons (*Robert Jay Lifton*) sauc šīs paaudzes pārstāvjus par mainīgajiem cilvēkiem. Viņi dzīvo septiņu sekunžu skaņas bitu pasaulē, ir pieraduši pēc iespējas ātri iegūt un izgūt informāciju, viņi nespēj ilgi koncentrēties, viņus raksturo vairāk spontānums nekā apdomīgums. Viņu pasaulē ir maz robežu, un tās ir nepastāvīgas. Viņi izaug kopā ar hipertekstu, tīmekļa vietņu saitēm un atgriezenisko saikni (15).

Maija Kūle postmodernisma jēdzienu skaidro, izmantojot terminu „dzīve uz virsmas”. Autoresprāt, M. Kūles formulējums apstiprina un paspilgtina I. Hasana izvirzītos vienpadsmit postmodernisma pamatprincipus (12). M. Kūle raksta: „Nākamais dzīves formu veidols ir izsakāms ar vektoru ņudzekli, kurā procesiem nepiemīt kopīga virzība; tie sākas, beidzas un krustojoties maz ietekmē cits citu. Nav īpaši svarīga ne pagātne, ne noteikta vērtību hierarhija, ne vēsturiskā saistība. Pastāv mozaīka. Postklasisko dzīves formu raksturo nostādnes, kas noliedz veselumu, universālas vērtības, vēsturiskās likumsakarības, cilvēka iedabu un būtību, objektīvas zināšanas un vienu patiesību” (14, 80.–81. lpp.).

Postmodernisma laikmeta pamatā ir laika, kultūras un dzīves pieredzes komercializēšana. Dominē nejaušības princips: viss, ko mēs darām, pat ja mēs vienkārši kaut ko vērojam, ietekmē iznākumu.

Vienkārša, izzināma, objektīva realitāte nepastāv. Realitāte ir atkarīga no tās valodas funkcijām, kuru mēs lietojam, lai izskaidrotu, aprakstītu un mijiedarbotos ar to. Realitāte ir vārdi, vārdi, vārdi, kas eksistē virtuālajā, ne reālajā pasaulē (e-vidē, virtuālā vidē, internets, informācijas un komunikācijas tehnoloģiju radītā vidē).

Postmodernajā pasaulē cilvēki meklē rotaļīgumu, ne mērķi (klikšķu kultūra, zibšņu kultūra). Nano-sekunžu kultūras ātrais temps saīsina indivīda un sabiedrības laika horizontu līdz pašreizējam mirklī. Atbilstoši uzskaitītajiem postmodernisma teorijas pamatprincipiem (12) kultūras mantojums kā nacionālās identitātes mērs definējams kā patēriņa prece, ko patērē fragmentāri jeb virspusīgi (plaknē, ne dziļumā), jo identitāti postmodernā sabiedrībā konstruē nevis uz kultūras mantojuma pēctecības, bet uz patēriņa lietderības mēra bāzes, uz ātras un ikonogrāfiskas informācijas izgūšanas procesiem. Ja kultūras mantojums eksistē digitālajā vidē, tad tā eksistence ir akceptēta, ja ne, tad kultūras mantojuma nav vispār, jo tas netiek izmantots, tas nenonāk aprītē. Valdēt seriālās reproducēšanas principam (oriģināls no faksimila nav atšķirams, metastāstījumu noliegumam un apgalvojumam, ka jauno var celt bez pamatiem, tātad arī bez kultūras mantojuma, ir nepieciešams eksistējošo kultūras mantojumu virtualizēt, ieplūdināt digitālā vidē, kurā tas tiek izgūts, patērēts un izmantots, nodrošinot nacionālo identitāti.

B. Sporāne
ATMIŅAS INSTITŪCIJAS
POSTMODERNĀ VIDĒ

Liela ietekme postmoderno uzskatu veidošanā ir mūsdienu medijiem. Nīls Postmens (*Neil Postman*) ir parādījis, kā sociālie mediji ietekmē cilvēku domāšanas veidu. 300 lappušu biezās grāmatas lasīšanai nepieciešama secīga domāšana, aktīva prāta darbība un ilgstoši sasprindzināta uzmanība. Lasīšana veicina arī īpašu pašizjūtu — cilvēks lasa nošķirtībā, viens ar sevi un savām domām. Turpretim televīzijas skatīšanās informāciju sniedz strauji un ar minimālu piepūli no skatītāja puses, kas kļūst par kopīgas masu domāšanas daļu. Vizuāli tēli tiek sniegti lielā ātrumā, maz uzmanības pievēršot kontekstam vai sakarībām. Nīls Postmens dalās pārdomās par televīzijas informācijas vidi, stāstot, kādu informāciju ieguvīs neilgā laika sprīdī: piecās minūtēs CNN kanālā noskatījies fragmentus par vaļu medībām, politiskām vēlēšanām, kādu seksta skandālu un karaliskajām kāzām. Tad sekoja atrakciju parka, dezodoranta, šampūna un medikamentu reklāma. Ziņu raidījumos svarīgāko politisko notikumu apskatam tiek pretstatīta skaļa jaunākās filmas reklāma. Izbadējušos Āfrikas bērnu tēliem seko Madonnas pēdējais videoklips. Televīzija izjauc jebkādu sakarības, secības un vienotības izjūtu. Kabeļtelevīzija ir radījusi jaunu skatīšanās veidu, vēl vairāk fragmentējot mūsu uztveri. Tā kā kanālu ir daudz un izvēle liela, kabeļtelevīzijas skatītāji nepievēršas tikai vienam no tiem. Tā vietā, lai noskatītos visu raidījumu, vairums skatītāju izmanto tālvadības pultis, lai „lēkātu” pa visiem 30, 50 vai 100 kanāliem, kolekcionējot interesantus mirkļus no CNN, MTV, vecu vesternu un zinātniskās fantastikas kanāliem, noskatoties pāris sekundes no melnbaltas Freda Astēra filmas, uzķerot joku no Endija Grifitsa atkārtojuma un tad pārslēdzot, lai noskatītos automašīnas uzsprāgšanu iknedēļas seriālā. Atsevišķs televīzijas uzvedums parasti ir sižetiski sakarīgs, lai arī to nemitīgi pārtrauc reklāmpauzes. Bet tas, kā televīzija rāda ziņu raidījumu faktus, intervijas vai dokumentālus sižetus, ilustrē postmodernās vides principus. Televīzija sapludina patiesību un izklaidi. Filmās un video tagad var rādīt vispārdošākās fantāzijas un darīt tās šķietami reālistiskas. Tajā pašā laikā patiesi notikumi tiek padarīti par izdomājumiem. Nav brīnums, ka TV paaudzei ir grūti atšķirt patiesību no izdomājuma un ka ar televīzijas palīdzību uzaudzina tā inteligence apgalvo, ka starp tiem nav būtiskas atšķirības. Nīls Postmens uztraucas par to, ka pašreizējā elektroniskā vide pārslogo mūs ar informāciju. Mēs tiekam apbērti ar tik lielu informācijas daudzumu, ka nozīmes vairs nav nekam. Viena doma šķiet tikpat laba kā otra. Izklaide, apmierinājums un maņu uzbudināšana aizstāj saprātu, morāli un patiesību (19).

Videoekrāns faktiski ir kļuvis par jaunu metaforu, lai raksturotu cilvēku. Žans Bodrijārs apgalvo, ka cilvēka prāts ir tīrs ekrāns, visu ietekmes tīklu pieslēgšanās centrs (2). Vēl precīzāka metafora varētu būt datora ekrāns ar atsevišķiem datoriem, kas saslēgti milzīgā kibertelpas tīklā. Ir jau parādījusies datoru entuziastu subkultūra, kas pazīstama kā „kiberpanki”. Viņu mērķis ir eksistēt savā elektroniskajā virtuālās realitātes, virtuālā seksta un virtuālo kopienu pasaulē, pat mēģinot sasniegt cilvēku un mašīnu saplūšanu. Atsevišķas cilvēciskas identitātes nebūs — būs tikai elektroniski impulsi uz mūsu nervu šūnām.

Artūrs Krokērs (*Arthur Kroker*), pats būdams postmodernists, apgalvo, ka postmodernās kultūras valdošais psiholoģiskais noskaņojums ir panika, „brīvs kritiens”, ko rada ārējo sabiedrības uzvedības standartu izzušana un iekšējo identitātes pamatu sairšana. Sociālajam kļūstot par nepārprotamu ciniskas varas lauku, cilvēki vairs neatzīst sociālu institūciju autoritāti vai paši savus pienākumus pret sabiedrību. Cinismu pret ārējiem sociālajiem standartiem pavada iekšēju personisko standartu zudums. Izzūdošais ego, uzskata A. Krokērs, ir postmodernisma uzvaras zīme. Postmodernisti sevi redz kā pasīvus kultūras nesējus. Saistot savu secinājumu ar Ž. Bodrijāra metaforu par cilvēku kā tīru ekrānu, A. Krokērs papildina ar domu, ka cilvēks ir transformēts par tukšu ekrānu novārdzinātai, bet hipertehniskai kultūrai (13).

Postmodernās vides un tajā eksistējošās personības raksturojums teorētiku uzskatos ir polarizēts no apliecinājuma līdz noliegumam. Zinātnieki ir vienoti tikai jautājumā par eksistences formātu — digitālo vidi. Postmodernā digitālā vide ir objektīva eksistences forma un personības pastāvēšanas bāzei — kultūras mantojumam, identitātei un informācijas izguvei — ir jāpiemērojas, jākalpo postmodernās vides indivīdam.

Postmodernā vidē kultūras mantojuma apguve kalpo nacionālās identitātes veidošanai un stiprināšanai iekļaušanas un digitālās iekļaušanas procesos. Postmodernā vidē iekļaušanas un digitālās iekļaušanas procesos kultūras mantojuma apguve kalpo par nacionālās identitātes veidotāju un stiprinātāju.

B. Sporāne
ATMIŅAS INSTITŪCIJAS
POSTMODERNĀ VIDĒ

Postmodernisma teorija kopumā un postmodernā laikmeta izpausmes, autoresprāt, nav totālas, tās ir tikai dominējošās tendences sabiedrības, kultūras un personības attīstībā. Šīs izpausmes jāspēj izprast un novērtēt, lai nodrošinātu atmiņas institūciju un personības auglīgu mijiedarbību, kuras rezultātā veidojas jaunas vērtības. Kultūras mantojuma glabātājiem jāreķinās ar šīm tendencēm, lai atmiņas institūcijas un tajās strādājošie speciālisti profesionāli sabiedrības ignorances dēļ netiktu pakļauti iznīcībai, bet iekļautos postmodernās sabiedrības paradigmā un, izmantojot informācijas tehnoloģiju piedāvātās iespējas, tiktu saglabāts gan materiālais, gan nemateriālais kultūras mantojums — cilvēces atmiņa. Atmiņas institūcijas ir tās, kas spēj stabilizēt postmodernisma haosu un kultūras centrēdāzi, tām jāapzinās sava stabilizējošā misija šajā plurālisma un nenoteiktības laikā.

Digitālā kultūras mantojuma pieejamība

Digitālās iekļaušanas (nevis iekļaušanās — tā nāk kā pakārtota darbība iekļaušanai kā pamatprocesam jeb pamatvērtībai, jo bez tās nav ne identitātes, ne informācijas sabiedrības) normatīvais pamats — UNESCO programma „Komunikācija & Informācija”, kas ietilpst vidējā termiņa stratēģijā 2008.–2013. gadam (4). Vismērķis: iekļaujošas zināšanu sabiedrības veidošana caur informāciju un komunikācijām. Stratēģija: veicināt vispārēju pieeju informācijai un zināšanām (*skat. tālāk tekstā* — pieejamība kā pamatvērtība) un veicināt plurālistiskas, brīvas un neatkarīgas mediju vides un informācijas struktūru attīstību. Latvijas Universitātes dalība Valsts pētījumu programmā „Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)” iekļauj Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas pētnieciskās aktivitātes apakšprojektā „Nacionālā identitāte digitālā vidē”, kas attiecas uz resursu daudzveidību, pieejamību un izmantošanu. Tās aptver nacionālās identitātes, kultūras mantojuma/digitālā kultūras mantojuma, kolektīvās atmiņas, atmiņas institūciju un lietotāju izpausmju un mijsakārību izpēti. Pētāmo jautājumu telpu skat. 1. attēlā „Kultūras mantojuma darbības lauki”.

UNESCO Komunikāciju un informācijas programmas stratēģisko virzienu sasniegšanas uzdevumi ietver apņēmību veicināt satura daudzveidību informācijas tīklos (mēs pētām resursu satura aptvērumu — *autores piez.*), kā arī atbalstīt reģionālo un nacionālo politiku un stratēģiju formulēšanu komunikācijas, informācijas un informātikas sfērās (4).

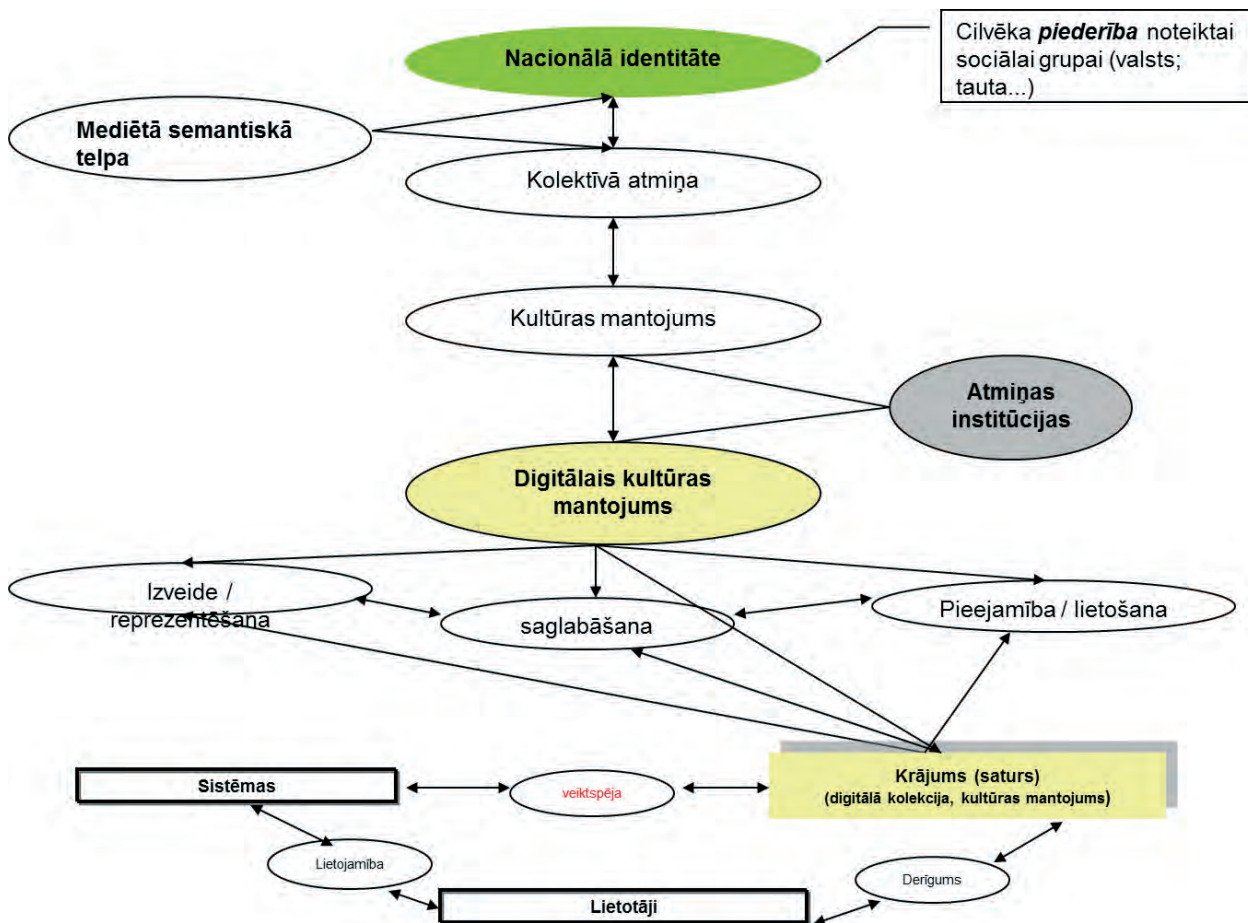
Iekļaušana/e-iekļaušana (kā sinonīmu mūsdienu vidē varam lietot arī „digitālā iekļaušana”) — Eiropas Savienības politika, kuras ietvaros atsevišķu cilvēku un sabiedrības iesaiste visās ekonomikas un sabiedrības dzīves jomās notiek, aktīvi palielinot informācijas un komunikācijas tehnoloģiju lietojumu. Minētās politikas mērķis ir novērst „digitālās izslēgšanas” risku, lai nodrošinātu, ka nelabvēlīgā situācijā esoši iedzīvotāji arī var izmantot informācijas un komunikācijas tehnoloģiju pielietojumus, lai izvairītos no jaunām „izslēgšanas” formām, kuru cēlonis ir digitālās lasītprasmes un interneta pieejamības trūkums (10).

Vienlaikus e-iekļaušana nozīmē arī jaunu digitālo iespēju radīšanu sociāli maznodrošinātiem iedzīvotājiem un mazāk izdevīgos apgabalos. E-iekļaušanas politikas rezultātā ne tikai pieaug informācijas sabiedrības zināšanu izplatības potenciāls, bet arī pieaug jaunu darba vietu piedāvājums, aktivizējas pārvietošanās un tiek pārvarētas ģeogrāfiskās barjeras. e-iekļaušana ir Eiropas Komisijas 2010. gada iniciatīvas izaugsmei un nodarbinātībai prioritāte, kas ietver tehnisko prasmju apmācību un rakstpratības attīstību (3).

2012. gada 6. septembrī ekspertu grupa Eiropas Izglītības, kultūras, daudzvalodības un jaunatnes lietu komisāres Andrulas Vasilu vadībā sniedza gala ziņojumu par rakstpratības situāciju Eiropas valstīs. Andrula Vasilu ziņojumā teica: „Paradoksālā kārtā mūsdienu digitalizētajā pasaulē, kur lasīšana un rakstīšana kļūst aizvien svarīgāka, mūsu rakstpratība neatbilst laikmeta prasībām. Šī nepatīkamā situācija steidzami jālabo. Ieguldījumi visu vecumu iedzīvotāju rakstpratības uzlabošanā nozīmē ekonomiskus ieguvumus indivīdiem un sabiedrībai — ilgtermiņā to vērtība mērāma miljardos eiro” (10). Atmiņas

B. Sporāne
ATMIŅAS INSTITŪCIJAS
POSTMODERNĀ VIDĒ

institūcijām un digitālās iekļaušanas darbībām jāķļūst par postmodernās vides noteicošo faktoru, radot pretsvaru postmodernisma teorētiku izsecinātajām negatīvajām iezīmēm. Tikai sakārtotas, pieejamas un aptverošas zināšanas nodrošinās pozitīvu postmodernās vides un personības attīstību nākotnē.

1. att. Kultūras mantojuma darbības lauki

(Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas apakšprojekta pētījuma grupas izstrādāts modelis)

Digitālās iekļaušanas jomā būtiskākais ir pieejamība. Digitālā integrācija (sinonīms vārdam iekļaušana) var notikt tikai tad, ja visi sabiedrības locekļi var piekļūt tehnoloģijām un spēt tās izmantot. Iekļaušanas procesā galvenais — novērst nevienlīdzību, jo tie, kas nevar piekļūt, ir digitāli izslēgti (pretstatā digitāli iekļautajiem). Piekļuvei jābūt ilgtermiņa, ne īstermiņa: mājās, darbā, sabiedrībā. Lietošanas kontekstā digitālā iekļaušana ietver digitālo kompetenci (digitālo prātību).

Kopumā digitālā iekļaušana atkarīga no laika resursiem, materiālajiem resursiem, garīgām spējām, sociālajiem resursiem, kultūras resursiem (5).

Kolektīvā atmiņa. Sabiedrības grupas (nacionālas, etniskas) kopējā atmiņa, aptver notikumus, kas norisinās tagadnē, gan arī tādus, kas saistīti ar pagātņi (17). Kolektīvā atmiņa veido stāstus par pagātnes notikumiem un varoņiem, ko var izmantot sociāliem, ekonomiskiem un kultūras mērķiem tagadnē. Tā kalpo kā pamats sociālajai saliedētībai, vienotībai, piederībai un identitātei. Atšķirībā no individuālās

B. Sporāne
ATMIŅAS INSTITŪCIJAS
POSTMODERNĀ VIDĒ

atmiņas saglabā notikumus, kas norisinājušies visā šīs grupas pastāvēšanas vēsturē (17). Kolektīvās atmiņas izpētē būtiskākais jautājums ir par to, kā kolektīvā atmiņa tiek nodota nākamajām paaudzēm, kā un kādiem mērķiem tiek veidots tagadnē izmantojams „stāsts par pagātni”. Lai varētu veidoties kolektīvā atmiņa, nepieciešams kultūras pamats, kādā noteiktā formā fiksēts, pieejams kultūras mantojums un arī kopienas locekļu prasmes un paradumi šo kultūras mantojumu izmantot tālākai kultūras mantojuma veidošanai un sabiedrības attīstības veicināšanai un pilnveidošanai (17). Mūsdienu sabiedrībā kolektīvā atmiņa vairs neveidojas uz mutvārdu tradīcijas bāzes, tai nepieciešamas fiksētas, arhivētas, sakārtotas un viegli un ātri pieejamas kultūras mantojuma liecības. Šo funkciju sabiedrībā veic atmiņas institūcijas (bibliotēkas, muzeji, arhīvi), kuru uzdevums ir uzkrāt, saglabāt un darīt pieejamas kultūras vērtības visiem sabiedrības locekļiem. Jēdzienu „atmiņas institūcijas” pirmo reizi minējis Birgers Hjorlands (*Birger Hjorland*), lai apzīmētu bibliotēkas, arhīvus un muzejus kā kopumu, kurā uz dažādiem materiāliem nesējiem (arī digitālais materiāls ir fiksētu datu nesējs) pieejama cilvēces uzkrātā pieredze. Ar to pieņemts apzīmēt institūcijas, kuru galvenais uzdevums ir krāt, saglabāt un nodrošināt pieejamību materiālajam kultūras mantojumam.

Saglabāt materiālā kultūras mantojuma liecības — tas jau sākotnēji bijis atmiņas institūciju galvenais uzdevums. Šīs liecības glabātas dažādos formātos — gan tradicionālajā — uz papīra, gan vizuālā — filmas, attēli, gan audiālā — skaņu ieraksti. Lai saglabātu oriģinālu un reizē nodrošinātu brīvu piekļuvi materiālajam kultūras mantojumam, vienmēr aktuāla ir bijusi kopiju izgatavošanas iespēja. Viens no veidiem, kas izmantots pirms digitalizācijas uzsākšanas, bija mikrofilmēšana. Tā ļāva pasargāt dokumenta oriģinālu un nodrošināt lietotājiem pieeju saturam, taču tā bija tikai viena kopija, ar ko vienlaicīgi varēja strādāt tikai viens lietotājs.

Digitalizācija ir veids, kā nodrošināt sabiedrībai brīvu pieeju kultūras mantojuma kolekcijām, īpaši, ja digitalizētie materiāli ir pieejami tiešsaistē. Digitalizācija ir dārgs un komplicēts process, kas iepriekš rūpīgi plānojams gan valsts, gan institūciju līmenī.

Institūcijas izvēlas dažādas kolekciju digitalizācijas stratēģijas — piemēram, izvirzot mērķi digitalizēt visu kolekciju pilnībā (Londonas Nacionālā galerija) vai tikai tās nozīmīgāko daļu (Metropolitēna muzejs Ņujorkā). Tiek veidotas lielas starptautiskas programmas, piemēram, UNESCO atbalstītā „Pasaules atmiņa” (*Memory of the World*).

Svarīgi ir pētīt, kas izmanto digitalizētās kultūras mantojuma kolekcijas, kādiem mērķiem tās tiek izmantotas, kādi ir izmantošanas šķēršļi. Atmiņas institūcijām jāizstrādā jauni, inovatīvi risinājumi, kā aktīvi iesaistīt sabiedrību kultūras mantojuma kolekciju veidošanā un izmantošanā, aktīvi atbalstot rakstpratības problēmu risināšanu (10). Digitālā kolektīvā atmiņa postmodernā vidē darbojas sešos virzienos (tai ir sešas izpausmes), kas kopā aptver visu iespējamo zināšanu lauku:

1. *Nacionālā identitāte*. Nacionālo identitāti veido priekšstatu kopums par piederību. Priekšstati veidojas, indivīdam pārņemot (lietojot, patērējot) pieredzi (atmiņas institūcijās vai sociālajā vidē (atsevišķu personību atmiņā)) — tradicionālā vai digitālā formā uzkrātos resursus — un izstrādājot pašam savu pieredzi. Tātad indivīds pats var izmantot, pārņemt un izstrādāt pieredzi tālāknodošanai. Tas notiek uz pieredzes (kolektīvās atmiņas) bāzes. *Nacionālā identitāte tiek konstruēta, un šo procesu teorētiski pamato sociālā konstruktīvisma teorija*.
2. *Kolektīvā atmiņa*. Sociāls fenomens, cilvēces zināšanas un radītie objekti. Viss gan fiziski (iespiestā veidā un rokrakstos esošās zināšanas, materiālās atmiņas artefakti muzejos, dokumenti arhīvu krājumos), gan virtuāli, gan elektroniski un digitāli radītais un fiksētais, ko personība (indivīds) domājis un fiksējis kopš individuālās un kolektīvās pieredzes uzkrāšanas vēsturiskajiem pirmsākumiem. Kolektīvā atmiņa un tās saturs — kultūras mantojums — ir viens no nacionālās identitātes konstrukcijas elementiem. Kolektīvās atmiņas konstruēšanas procesu un modeļus pamato *postmodernisma teorija*.
3. *Kultūras mantojums*. Digitālais kultūras mantojums. Kultūras mantojuma saturs ir kolektīvās atmiņas uzkrātie resursi un kolekcijas atmiņas institūcijās. Digitālais kultūras mantojums ir

B. Sporāne
ATMIŅAS INSTITŪCIJAS
POSTMODERNĀ VIDĒ

digitalizēts vai digitāli radīts resurss. *Kultūras mantojuma izpratnes teorētiskam pamatojumam izmantojama strukturācijas teorija.*

4. *Atmiņas institūcijas.* Sociālās vides fenomeni, kas vāc, glabā, sakārto, padara pieejamu un izmantojamu kolektīvo atmiņu. Digitalizācijas process nodrošina šo norišu veikspēju un ilgtspēju. Individū veikums kļūst par kolektīvo atmiņu tieši atmiņas institūcijās (bibliotēkās, muzejos, arhīvos). *Indivīda un atmiņas institūciju attiecības un mijiedarbība nodrošina kultūras mantojuma, kolektīvās atmiņas, nacionālās identitātes pastāvēšanu.*
5. *Digitālie resursi.* Digitāls resurss (digitāla kolekcija) ir digitālu objektu kopums, kas apkopo dokumentus/materiālus par noteiktu tematu. *Digitālie resursi līdzās tradicionālajiem resursiem ir kolektīvās atmiņas saturiskā bāze un pamats.*
6. *Lietotāji.* Individū, kas izmanto atmiņas institūcijās pieejamos resursus vai arī starppersonu kontaktus savas pieredzes, zināšanu paplašināšanai vai arī jaunas pieredzes un zināšanu izstrādei nodošanai citiem indivīdiem. *Lietotāji, izmantojot digitālos vai arī tradicionālos resursus, nodrošina kultūras mantojuma pārmantojamību un ilgtspēju un līdz ar to veicina nacionālās identitātes saglabāšanu.*

Uzskaitītās izpausmes ir nacionālās identitātes un rakstpratības bāze, jo bez kolektīvās atmiņas, kultūras mantojuma, digitalizācijas nākotnē zudīs piederības/pieredzes (kultūras mantojuma) apgūšanas iespēja, indivīda piederības apzināšanās un reizē zudīs arī nacionālā identitāte.

Socioloģijas doktors Entonijs D. Smits (*Anthony D. Smith*) uzsver kolektīvās atmiņas nozīmi nācijas ilgtspējībā, apgalvojot, ka nāciju var definēt kā noteiktu cilvēku kopumu, kam ir sava vēsturiskā teritorija, kopīgi mīti un ar vēsturi saistītas atmiņas, vienota tautas masu kultūra, kopīga ekonomika un visiem sabiedrības locekļiem vienādas likumīgas tiesības un pienākumi (21).

Kolektīvā atmiņa ir fenomens, kuru kopj un piedāvā izmantošanai atmiņas institūcijas savos tradicionālās formas, digitālajos un digitalizētajos resursos, nodrošinot nacionālās identitātes bāzi. Kolektīvās atmiņas jēdziens parasti tiek lietots, lai apzīmētu kādas sabiedrības grupas (visbiežāk etniskas vai nacionālas) kopējo atmiņu. Kolektīvā atmiņa aptver gan notikumus, kas norisinājušies tagadnē, gan arī tādus, kas saistīti ar senu pagātņi. Kolektīvās atmiņas būtību un saistību ar bibliotēkām un digitalizācijas procesiem pēta Kanādas bibliotēku speciāliste Katrine Mellana (*Katrine Mallan*), uzsverot, ka kolektīvā atmiņa veido stāstus par pagātnes notikumiem un varoņiem, ko var izmantot sociāliem, ekonomiskiem un kultūras mērķiem tagadnē, tā kalpo kā pamats sociālajai saliedētībai, vienotībai un identitātei (17).

Kolektīvā atmiņa var veidoties gan nelielai sociālai grupai, piemēram, ģimenei, gan lielām — etniskām grupām, nācijām. Atšķirībā no individuālās atmiņas, kolektīvā atmiņa saglabā notikumus, kas norisinājušies visā šīs grupas pastāvēšanas vēsturē. Socioloģiskā pieeja kolektīvās atmiņas studijām nozīmē pētīt ne tik daudz pašus pagātnes notikumus, bet to, kā kolektīvā atmiņa tiek nodota nākamajām paaudzēm, kā un kādiem mērķiem tiek veidots tagadnē izmantojams „stāsts par pagātņi”.

Lai varētu veidoties kolektīvā atmiņa, ir nepieciešams kultūras pamats, uz kā balstīties, tātad nepieciešams noteiktā formā fiksēts (mūsdienās — digitalizēts un digitāls), pieejams kultūras mantojums un arī kopienas locekļu prasme, iemaņas šo kultūras mantojumu izmantot kolektīvās atmiņas veidošanai (17).

Mūsdienā sabiedrībā kolektīvā atmiņa vairs neveidojas, balstoties uz mutvārdu tradīciju, kā tas bija pirms gadsimtiem. Tai ir nepieciešamas fiksētas, arhivētas kultūras mantojuma liecības. Šo funkciju sabiedrībā veic **atmiņas institūcijas**, kuru uzdevums ir uzkrāt, saglabāt un darīt pieejamas kultūras vērtības visiem sabiedrības locekļiem.

Nacionālās identitātes saglabāšanai digitalizācijas process ir noteikti nepieciešams, jo atmiņas institūcijām jāizstrādā jauni, inovatīvi risinājumi, kā iesaistīt sabiedrību kultūras mantojuma kolekciju veidošanā (Latvijā, piemēram, projekts „Zudusī Latvija”).

B. Sporāne
ATMIŅAS INSTITŪCIJAS
POSTMODERNĀ VIDĒ

Atmiņas institūciju galvenais uzdevums ir krāt, saglabāt un nodrošināt pieejamību kultūras mantojumam. Nozīmīgākās grupas — bibliotēkas, arhīvi, muzeji. Latvijā ir izstrādātas valsts kultūrpolitikas vadlīnijas, kas ietver arī atmiņas institūciju vienotas darbības veikšanas virzienus:

- Lietotāju vajadzībām atbilstošu digitālu informācijas avotu, kultūras vērtību un kultūras mantojuma resursu krājumu izveide (digitalizācijas politika).
- Tehnoloģiskās kompetences (*know-how*) pilnveidošana kultūras mantojuma un atmiņu institūciju resursu saglabāšanā. Rosināt arhīvu, bibliotēku, muzeju un citu kultūras mantojuma un atmiņu institūciju saglabāšanā un popularizēšanā iesaistīto institūciju iekļaušanu vienotā informācijas sistēmā (tehnoloģiskais nodrošinājums, attīstības politika).
- Digitālo informācijas avotu, kultūras vērtību un kultūras mantojuma resursu pieejamība plašai publikai atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajām prasībām (pieejas politika).
- E-pakalpojumu pieejamība dažādām mērķgrupām (lietošanas politika).
- Jaunu pakalpojumu veidu un noieta attīstīšana informācijas avotiem, kultūras vērtībām, kultūras mantojuma resursiem (tirgus attīstības politika).
- Informācijas avotu, kultūras vērtību, kultūras mantojuma resursu pieejamības nodrošināšana nākotnē (saglabāšanas politika) (25).

Atmiņas institūciju un lietotāju savstarpējā sadarbība atbilstoši postmodernisma iezīmēm tiek veidota kā praktiska, empīriska, induktīva, īslaicīga (piemēram, semināri, virtuāli kontakti), interaktīva, orientēta uz rezultātu un pielāgota, piedāvājot individuālām prasībām atbilstošus variantus (1).

Bibliotēkas kā viena no nozīmīgākajām atmiņas institūciju grupām intensīvi strādā, lai to resursi būtu pieejami un ilgtspējīgi, tādēļ digitalizācija un ar to saistītās aktivitātes ir bibliotēku darbības prioritāte. Digitalizācijas politikā līdžās Latvijā izstrādātajām vadlīnijām vienotas informācijas sistēmas izstrādāšanā vadošo vietu ieņem Eiropas Parlamenta rezolūcija „Europeana — nākamie soļi”, kura „...atgādina, ka Eiropas digitalizācijas galvenajam mērķim ir jābūt Eiropas kultūras mantojuma aizsardzībai un ka šajā sakarībā ir jānodrošina, lai digitalizācijas pasākumiem nav ekskluzīvs statuss..”, ka „...digitālajā vidē ir svarīgi garantēt un vienkāršot vispārēju piekļuvi Eiropas kultūras mantojumam un nodrošināt, ka to veicina un saglabā nākamajām paaudzēm Eiropā un ārpus tās..”, Eiropas Parlaments „...apgalvo, ka *Europeana* digitālās bibliotēkas uzdevumam vajadzētu būt Eiropas kultūras mantojuma aizsardzībai, lai nākamās paaudzes varētu apvienot kolektīvo Eiropas atmiņu un lai varētu pasargāt trauslākus darbus no bojājumiem, kurus izraisa pastāvīga lietošana” (8).

Digitālā bibliotēka koncepcijas izpratnē ir struktūra, kas nodrošina resursus un profesionālu personālu, lai veidotu, organizētu, piedāvātu piekļuvi digitālo resursu kolekcijām, lai interpretētu, izplatītu, saglabātu šo resursu integritāti un garantētu to ilgtspējīgu pastāvēšanu. Bibliotēka atbalsta digitālo resursu ērtu un sociālekonomiski pamatotu izmantošanu noteiktai lietotāju kopienai (kā arī atsevišķam indivīdam kolektīvās atmiņas un nacionālās identitātes izmantošanai un apzināšanai — *autores piez.*) (28).

Tikai konsekventa digitalizācijas politika un tās realizācija atmiņas institūcijās var nodrošināt pilnvērtīgu resursu izveidi un kultūras mantojuma ilgtspējīgu funkcionēšanu, tādējādi radot labvēlīgu vidi indivīda un kopienas nacionālās identitātes pastāvēšanai postmodernā vidē, ko raksturo fragmentācija, identitātes zuduma tendences un daudzveidīgu uzskatu līdžaspastāvēšana.

Interesantas pārdomas par digitālo kolekciju pieejamību un lietotāju brīvu iekļaušanu raisa Latvijas bibliotēku tīmekļa vietņu iepazīšana. No pārlūkotajām reģionu galveno bibliotēku tīmekļa vietnēm ne visās iespējams ātri un viegli atrast informāciju par digitālajām kolekcijām, tām piekļūt un veikt padziļinātu meklēšanu. Lielākoties gan horizontālajās, gan vertikālajās izvēlnēs meklēšana jāveic uz labu laimi, jo kolekcijas apslēptas zem neatšifrētiem nosaukumiem, piemēram: „...bibliotēka — Bērniem — Novada bibliotēkas — Aktualitātes (horizontālā izvēlņu virkne)” un „Par mums — Pakalpojumi — Elektroniskais katalogs — Periodiskie izdevumi — Elektroniskie izdevumi — Datubāzes (šajās izvēlnēs gan nav apkopotas bibliotēku veidotās digitālās kolekcijas) — Novadpētniecība — Projekti — Galerijas — Saites — ESIP —

B. Sporāne
ATMIŅAS INSTITŪCIJAS
POSTMODERNĀ VIDĒ

Lapas karte (vertikālā izvēlņu virkne)". Dažās bibliotēkās tīmekļa vietnē vispār ieraugāmas tikai pāris izvēlnes: „Sākums — Par bibliotēku — Kontakti — Novadu bibliotēkas — ESIP”.

Kā pozitīvu iezīmi jāmin tas, ka 93% no tīmekļa vietnēm un kolekcijām ir brīva piekļuve. Tikai no pašas atmiņas institūcijas ir atkarīgs, kāds būs postmodernās vides un personības attīstības ceļš.

Galvenais jautājums, kas risināms bibliotēkai globālajā informācijas pasaulē, ir jautājums par bibliotēkas vietu atmiņas institūciju kopienā, nodrošinot kultūras mantojuma un digitālā kultūras mantojuma saglabāšanu un attīstību un kopīgi ar arhīviem un muzejiem veicot digitālo un digitalizēto informācijas resursu uzkrāšanu, sakārtošanu, pieejamības nodrošināšanu un indivīda vajadzību apmierināšanu postmodernajā pasaulē. Vienīgais stratēģiski pareizais virziens ir kultūras un tehnisko prasmju apvienošana, lai saglabātu un attīstītu atmiņas institūcijas kā bāzi, pamatu sistēmā „atmiņas institūcija — resursi — digitālais kultūras mantojums — kultūras mantojums — kultūras identitāte — nacionālā identitāte”. Šo secinājumu apstiprina arī jau 2006. gada 24. augustā pieņemtais Eiropas Kopienu komisijas ieteikums „Par kultūras materiālu pārveidošanu ciparu formātā, pieejamību tiešsaistē un saglabāšanu ciparu formātā”, kurā uzsvērts, ka par 2010 galveno aspektu uzskatāma stratēģija attiecībā uz Eiropas kolektīvās atmiņas datu pārveidošanu un saglabāšanu ciparu formātā un pieejamību tiešsaistē (7). Kolektīvajā atmiņā, pēc Eiropas Kopienu komisijas uzstādījuma, ietilpst „kultūras materiāli”: iespaiddarbi (grāmatas, žurnāli, avīzes), fotogrāfijas, muzejos glabātie objekti, arhīvu dokumenti, audiovizuālie materiāli. Tālab Eiropas Kopienu komisija mudina veidot digitālos materiālus no bibliotēkās, arhīvos un muzejos pieejamajiem materiāliem, jo to pieejamība tiešsaistē dos iespēju piekļūt un izmantot tos izklaidei, mācībām vai darbam, nodrošinot kultūras mantojuma apripi un nacionālās identitātes esamību.

Secinājumi

1. Digitālā vide nodrošina nacionālās identitātes pastāvēšanu, ko apstiprina postmodernās sabiedrības pazīmes, zināšanu ātra iekļaušana resursu sistēmās un ātra piekļuve/izguve.
2. Digitālo un digitalizēto resursu izmantošana un kvalitāte atbilst postmodernās sabiedrības personības vajadzībām un prasībām pēc ātri saņemamām (laba sistēma, perfektas saites), koncentrēti pasniegtām (fragmentārisma pazīme), brīvi izmantojamām (taksonomija, klasifikācija) un integrētām (neformālā iekļaušana) zināšanām. Visa pamatā ir digitāla/digitalizēta informācijas avotu sistēma (resursi) ar kvalitatīvu meklēšanas aparātu un individuālas līdzdarbības iespējām.
3. Kultūras mantojums ir nacionālās identitātes izpausmes un nodrošināšanas forma, kas atmiņas institūciju veidoto digitālo resursu iekļaušanas un pielietošanas procesā kļūst par nacionālās identitātes bāzi un indivīda piederības apziņas bāzi.
4. Atmiņas institūcijām jānodrošina digitālo kolekciju atpazīstamība tīmekļa vietnēs un jāpadara tās ātri un viegli pieejamas sociālajā telpā, jo tikai lietotāju iekļaušana un digitālā pieejamība var nodrošināt digitālā kultūras mantojuma vietu nacionālās identitātes struktūrā. Šodienas lietotājam informācija nepieciešama „klikšķa attālumā”, kā to pamato postmodernisma teorija, un atmiņas institūciju misija ir nodrošināt lietotāja un digitālā kultūras mantojuma saskarsmi. Tikai atmiņas institūcijas ir tās struktūras, kas spēj un spēs nodrošināt personības pilnvērtīgu attīstību postmodernā vidē.

B. Sporāne
ATMIŅAS INSTITŪCIJAS
POSTMODERNĀ VIDĒ

Izmantotie informācijas avoti

1. **Anderson, Ben.** Facing the future enemy : US Counterinsurgency doctrine and the pre-insurgent. *Theory, Culture and Society* [online], vol.28, Nr.7/8, December 2011 [cited 04.01.2013], p.216-240. Available: http://tcs.sagepub.com/search/results?fulltext=Facing+the+future+enemy+&submit=yes&journal_set=sptcs&src=selected&andorexactfulltext=and. ISSN 0263-2764.
2. **Bodriņš, Žans.** *Simulakri un simulācija*. Rīga : Omnia mea, 2000. 159 lpp. ISBN 9984925056.
3. **Casacuberta, David Sevilla.** Digital inclusion: Best practices from e-Learning. *eLearning Papers: a Publication of elearningeuropa.info* [online], Nr.6, November 2007 [cited 04.01.2013]. Available: <http://www.elearningeuropa.info/files/media14197.pdf>. ISSN 1887-1542.
4. *Communications and information* : Towards a prospective research agenda. Report on a Workshop. UNESCO, Paris, 20-21 December 2007. Final Version May 2008 [cited 04.01.2013]. Available: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/programme_doc_iamcr_report.pdf
5. **Definitions** of 'Digital Inclusion'. *Accessibility News International* [online] : Ontario's Online Magazine. Creating More Accessible World [cited 04.01.2013]. Available: <http://www.accessibilitynewsinternational.com/?p=1079>
6. **Diksons, Patriks.** *Nākotnes gudrība: sešas globālo pārmaiņu skaldnes*. Rīga : Price Waterhouse Coopers, 2006. 251 lpp. Rīgas konferences. Vadītājs vadītājam. ISBN 9984960021.
7. Eiropas Kopienu komisijas 2006. gada 24. augusta ieteikums „Par kultūras materiālu pārveidošanu ciparu formātā, pieejamību tiešsaistē un saglabāšanu ciparu formātā” (2006/585/EK). *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis* [tiešsaiste], L236/28 31.08.2006 [skatīts 04.01.2013]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:236:0028:0030:LV:PDF>
8. *Eiropas Parlamenta 2010. gada 5. maija rezolūcija par „Europeana — nākamie soļi” (2009/2158 (INI))* [tiešsaiste]. 2010 [skatīts 04.01.2013]. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2010-0129&language=LV&ring=A7-2010-0028>
9. Eiropas Savienības Padomes secinājumi (2010. gada 10. maijs) par „Europeana — nākamie soļi” (2010/C 137/07). *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis* [tiešsaiste], C 137/19, 27.05.2010 [skatīts 04.01.2013]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:137:0019:0021:LV:PDF>
10. **European Commission.** *EU High level group of experts on literacy: Final report, September 2012* [online]. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2012 [cited 04.01.2013]. 120 p. Available: <http://ec.europa.eu/education/literacy/what-eu/high-level-group/documents/literacy-report.pdf>. ISBN 9789279254987.
11. **Harvey, David.** *The condition of postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change*. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell, 1989. ix, 378 p. ISBN 0631162925.
12. **Hassan, Ihab.** *The dismemberment of Orpheus: toward a postmodern literature*. [Madison (Wisconsin)] : The University of Wisconsin Press, 1982. viii, 315, [1] p. ISBN 0299091201.
13. **Kroker, Arthur, Cook, David.** *The Postmodern Scene: Excremental Culture and Hyper-Aesthetics*. New York : St.Martin's Press, 1988. iv, 320 p. CultureTexts. New world perspectives. ISBN 0312632282.
14. **Kūle, Maija.** *Eirodzīve: formas, principi, izjūtas*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2006. 435 lpp. ISBN 9984624382.

B. Sporāne
ATMIŅAS INSTITŪCIJAS
POSTMODERNĀ VIDĒ

15. **Lifton, Robert Jay.** *The Protean Self: Human Resilience in an Age of Fragmentation.* Chicago IL [u.a.] : University of Chicago Press, 2002. x, 262 p. ISBN 0226480984, ISBN 9780226480985.
16. **Liotārs, Žans Fransuā.** *Postmodernais stāvoklis. Pārskats par zināšanām.* Rīga : Laikmetīgās mākslas centrs, 2008. 182 lpp. ISBN 9984982984.
17. **Mallan, Katrine.** Is digitization sufficient for collective remembering? Access to and use of cultural heritage collections. *The Canadian Journal of Information and Library Science* [online], Nr.3/4, 2006 [cited 04.01.2013], p.201-220. Available: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=5&hid=105&sid=aa74bb3a-caf6-4c99-bdoc-91e856d5e385%40sessionmgr114>
18. *Nacionālā programma „Kultūra” 2000-2010* [tiešsaiste]. Rīga : Latvijas Republikas Kultūras ministrija, 2001 [skatīts 04.01.2013]. 182 lpp. Pieejams: http://www.km.gov.lv/lv/dokumentu/planosanas_doc.html
19. **Postman, Neil.** *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology.* New York : Vintage Books, 1993. 222 p. ISBN 0679745408.
20. **Rifkins, Džeremijs.** *Jaunās ekonomikas laikmets.* Rīga : Jumava, 2004. 279 lpp. ISBN 9984057127.
21. **Smits, Antonijs D.** *Nacionālā identitāte.* Rīga : AGB, 2002. 224 lpp. ISBN 99840916960.
22. **Toynbee, Arnold Joseph.** *A study of history* : in 2 vol. New York; Oxford : Oxford University Press, 1987. ISBN 0195001982 (vol.1), 0195001990 (vol.2)
23. **UNESCO** Latvijas Nacionālā komisija. *Koncepcija par Latvijas nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu* [tiešsaiste] : MK 2008.gada 23.decembra rīkojums Nr.880. 30 lpp. [skatīts 04.01.2013]. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/files1922.doc>
24. **UNESCO** pieņemtais termins „kultūras mantojums” [tiešsaiste]. [skatīts 04.01.2013]. Pieejams: http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=2185&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
25. *Valsts kultūrpolitikas vadlīnijas 2006.-2015. gadam „Nacionāla valsts”. Ilgtermiņa politikas pamatnostādnes.* [Rīga] : Latvijas Republikas Kultūras ministrija, 2006 [skatīts 04.01.2013]. 104 lpp. Pieejams: http://www.km.gov.lv/lv/dokumentu/planosanas_doc.html
26. **Vīts, Džīns Edvards (dēls).** *Postmodernie laiki.* Rīga : Luterisma mantojuma fonds, 1999. 251 lpp. Pieejams arī: www.lmf.lv/gramatas/postmodernie_laiki.htm. ISBN 9984927318.
27. **Waugh, Patricia.** *Postmodernism: a reader.* London : Edward Arnold, 1992. 220 p. ISBN 0340573813.
28. *A working definition of 'Digital Library'* [online]. [Washington] : Digital Library Federation, 2000 [cited 04.01.2013]. Available: <http://www.diglib.org/about/dldefinition.htm>
29. **Žans Fransuā Liotārs** (1924-1998), Francija [tiešsaiste]. [skatīts 04.01.2013]. Pieejams: http://www.satori.lv/autors/234/Zans_Fransua_Liotars
30. **Хабермас, Юрген.** *Будущее человеческой природы.* Москва : Весь Мир, 2002. 144 с. ISBN 57770171X.
31. **Хабермас, Юрген.** *Философский дискурс о модерне.* Москва : Весь Мир, 2003. 416 с. ISBN 577702635.

DIGITALIZĀCIJAS NACIONĀLĀS STRATĒGISKĀS PLĀNOŠANAS KONCEPTUĀLAIS MODELIS

A CONCEPTUAL MODEL FOR THE STRATEGIC PLANNING OF DIGITISATION ON A NATIONAL LEVEL

Uldis Zariņš

Latvijas Nacionālā bibliotēka
K. Barona iela 14, Rīga, LV-1432
e-pasts: uldis.zarins@lnb.lv

Kopsavilkums:

Mērķis: iepazīstināt ar pētījumu, kura rezultātā tika izstrādāts konceptuāls modelis, kas raksturo nacionāla līmeņa kultūras mantojuma digitalizācijas stratēģiskās plānošanas dokumentus un tajos definētos digitalizācijas mērķus un uzdevumus.

Pētījuma empīriskā bāze: starptautiskie rekomendējošie dokumenti, kuros formulētas prasības nacionālajām digitalizācijas stratēģijām un digitalizācijas uzdevumi, kas būtu jārisina nacionālā līmenī, un vairāku valstu izstrādātie nacionālie kultūras mantojuma digitalizācijas stratēģiskās plānošanas dokumenti. Datu iegūšanai no dokumentiem un to analīzei izmantota induktīvās kontentanalīzes metode, kas ļauj identificēt galvenajos dokumentos aplūkotos konceptus, grupēt identificētos konceptus kategorijās un abstrahēt tos, radot vispārīgu secinājumu par dokumentu saturu.

Pētījuma rezultāts: konceptuāls modelis, kas apraksta galvenās īpašības, kas raksturo nacionāla līmeņa digitalizācijas stratēģiskās plānošanas dokumentus un tajos definētos digitalizācijas mērķus un uzdevumus. Modeļa pamatā ir secinājums, ka jebkurš aplūkotajos dokumentos definētais digitalizācijas mērķis vai uzdevums vienlaikus atbild uz trim jautājumiem — uz kādu digitalizācijas sfēru tas attiecas, kāds ieguvums tiks gūts no tā izpildes un kāds ir šī mērķa vai uzdevuma raksturs. Balstoties uz šo atziņu, konceptuālo modeli veido trīs pamata klases un tā apakšklases, kas raksturo digitalizācijas sfēras, digitalizācijas ieguvumus un uzdevumu tipu. Šo modeli var praktiski izmantot gan izstrādājot jaunus, gan analizējot jau esošus stratēģiskās plānošanas dokumentus, kuru uzdevums ir plānot kultūras mantojuma digitalizāciju nacionālā līmenī.

Līdz šim Latvijā un pasaulē nav veikti pētījumi, kuros būtu analizēti vairāku valstu kultūras mantojuma digitalizācijas stratēģiskās plānošanas dokumenti, to struktūra un saturs, kopējās un atšķirīgās iezīmes, to saturiskā saistība ar starptautiskajiem dokumentiem, kas rekomendē uzdevumus digitalizācijas jomā. Līdz ar to ir iespējams apgalvot, ka pētījumam piemīt augsta novitātes pakāpe, kā arī augsts praktiskā pielietojuma potenciāls.

U. Zariņš
DIGITALIZĀCIJAS NACIONĀLĀS STRATĒĢISKĀS
PLĀNOŠANAS KONCEPTUĀLAIS MODELIS

Atslēgvārdi: stratēģiskā plānošana, nacionālās digitalizācijas stratēģijas, kultūras mantojuma digitalizācija, digitalizācijas mērķi, digitalizācijas uzdevumi

Raksta veids: konceptuāls raksts

Norādes: 13

U. Zariņš
DIGITALIZĀCIJAS NACIONĀLĀS STRATĒGISKĀS
PLĀNOŠANAS KONCEPTUĀLAIS MODELIS

Abstract:

The purpose of this article is to present a study which resulted in creation of a conceptual model for description of the documents for strategic planning of digitization of cultural heritage on a national level and the goals and tasks defined in these documents.

The empirical basis for the study were international documents defining the main questions about digitization of cultural heritage and identifying the main issues which should be tackled on a national level, and some existing national documents for the strategic planning of digitization of cultural heritage. Data for the study were retrieved from these documents and analyzed using the method of inductive content analysis which allows to identify the main concepts in a document, to group these concepts in categories and to abstract these concepts creating a general conclusion about the contents of these documents.

The result of the study is a conceptual model, which describes the main properties of the documents used for strategic planning of digitization of cultural heritage on a national level and goals and tasks defined in these documents. The model is built on a conclusion that each and every aim or task of digitization which is put forward by the documents of strategic planning of digitization answers three questions — to which area of digitization does it relate, what benefit does it bring and what is the character of the aim or task? This finding allows to create three main classes of the model with subclasses describing the areas of digitization, benefits of digitization and types of goals and tasks. This model can be used in practice for both the development of new documents for strategic planning of digitization of cultural heritage on a national level and for analyzing the existing ones.

So far neither in Latvia nor in the rest of the world similar studies have been carried out which would analyze the existing documents for the strategic planning of digitization of cultural heritage on a national level, their structure and content, similarities and dissimilarities, their relation to the international documents identifying the digitization issues which should be tackled on a national level. This allows to conclude that this study is highly innovative and has a high potential for a practical application.

Keywords: strategic planning, national digitization strategies, digitization of cultural heritage, goals of digitization, tasks of digitization

Article Type: Conceptual paper

References: 13

U. Zariņš
DIGITALIZĀCIJAS NACIONĀLĀS STRATĒGISKĀS
PLĀNOŠANAS KONCEPTUĀLAIS MODELIS

Ievads

Līdz šim digitalizācijas plānošana nacionālajā līmenī nav analizēta pētījumos. Līdz ar to pētījuma mērķis bija veikt šādu analīzi un uz tās bāzes izstrādāt instrumentu, kas palīdzētu gan izstrādāt jaunus digitalizācijas nacionālās plānošanas dokumentus, gan analizēt jau esošos. Pētījuma uzdevumi bija atlasīt relevantus dokumentus, veikt tajos ietvertu uzdevumu, mērķu, problēmu un uzstādījumu analīzi un izstrādāt konceptuālu modeli, kas raksturo stratēģiskās plānošanas dokumentus.

Pētījuma apraksts

Pētījums ir balstīts sociālā konstrukcionisma teorijas uzskatā, ka zināšanu objektiem nav patstāvīgas tiem piemītošas nozīmes un kvalitātes un to nozīme tiek konstruēta sociālās interakcijas rezultātā (7). Līdz ar to var pieņemt, ka arī vide, kurā darbojas atmiņas institūcijas, veicot kultūras mantojuma digitalizāciju, ir sociāli konstruēta. Nacionālās digitalizācijas stratēģijas, kas nosaka uzdevumus atmiņas institūcijām digitalizācijas darbā, veido ne tik daudz objektīvā realitāte, bet uzstādījumi, kurus sniedz starptautiskie rekomendējošie dokumenti šajā jomā, kas savukārt izriet no vispārējiem politiskajiem uzstādījumiem. Tas ļauj pieņemt, ka visi aplūkoto dokumentu ir sociālas konstrukcijas, par kuru uzstādījumiem vienojušies politikas veidotāji un nozares eksperti Eiropas Savienībā 21. gadsimta pirmajā desmitgadē, līdz ar to šie uzstādījumi būs savstarpēji salīdzināmi un analizējami.

Pētījuma pieeja un metodoloģija balstās domēna analīzes teorijā, kuras pamatā ir uzskats, ka domēna analīzes procesā ir iespējams izveidot domēna modeli, kas apraksta domēnu un tā sistēmas. Viens no veidiem, kā veikt domēna, šajā gadījumā — digitalizācijas stratēģiskās plānošanas — analīzi, ir veikt domēnu aprakstošo dokumentu, šajā gadījumā — nacionālo plānošanas dokumentu un starptautisko rekomendējošo dokumentu — analīzi.

Pētījumā tika atlasīti desmit dokumenti, kuros izvirzīti stratēģiski mērķi un uzdevumi kultūras mantojuma digitalizācijai nacionālā līmenī — septiņi starptautiski rekomendējoši dokumenti digitalizācijas jomā, kas kalpo kā vadlīnijas nacionālajiem stratēģiskajiem digitalizācijas plāniem, un trīs jau izstrādātas nacionālās kultūras mantojuma digitalizācijas stratēģijas. No starptautiskajiem rekomendējošajiem dokumentiem analizēts 2011. gada IFLA un UNESCO Digitālo bibliotēku manifesti (8) un seši Eiropas Savienības institūciju izstrādāti dokumenti — 2001. gada Lundas principu dokuments (11), 2005. gada Eiropas Komisijas paziņojums „i2010: digitālās bibliotēkas” (4), 2006. gada Eiropas Komisijas „Ieteikums par kultūras materiālu pārveidošanu ciparu formātā, pieejamību tiešsaistē un saglabāšanu ciparu formātā” (3), 2009. gada Eiropas Komisijas augsta līmeņa ekspertu darba grupas digitālo bibliotēku jautājumos noslēguma ziņojums „Digitālās bibliotēkas: izaicinājumi un rekomendācijas nākotnei” (6), 2010. gada Eiropas Komisijas Pārdomu grupas ziņojums „Jaunā renesanse” (13) un 2011. gada Eiropas Komisijas „Ieteikums par kultūras materiālu pārveidošanu ciparu formātā, pieejamību tiešsaistē un saglabāšanu ciparu formātā” (2). No nacionālajiem stratēģiskās plānošanas dokumentiem kultūras mantojuma digitalizācijas jomā analizēti Somijas Republikas projekta „Nacionālā digitālā bibliotēka” noslēguma ziņojums (12), Igaunijas Republikas nozares attīstības plāns „Digitālais kultūras mantojums: 2011–2016” (9) un Lietuvas Republikas „Lietuvas kultūras mantojuma digitalizācijas, digitālā satura saglabāšanas un piekļuves programma” (10).

Dokumenti tika analizēti ar induktīvās kontentanalīzes metodi, kas ļauj veikt analīzi virzienā no specifiskā uz vispārīgo. Vispirms atvērtās kodēšanas procesā katrā dokumentā tika identificēti galvenie koncepti, pēc tam tie tika grupēti pēc to līdzības, izveidojot konceptu kategorijas, un šīs kategorijas izkārtotas hierarhiskā struktūrā, izveidojot nacionālās digitalizācijas stratēģiskās plānošanas dokumentu konceptuālo modeli.

U. Zariņš
DIGITALIZĀCIJAS NACIONĀLĀS STRATĒGISKĀS
PLĀNOŠANAS KONCEPTUĀLAIS MODELIS

Pētījuma temats pasaulē faktiski nav pētīts. Pētījuma gaitā tika identificēti tikai viens pētījums, kurā analizēta digitalizācijas plānošana nacionālā līmenī, taču tajā aplūkota stratēģiskā plānošana tikai vienā valstī, koncentrējoties uz sadarbību institūciju starpā, un nav aplūktas sakarības ar citu valstu stratēģijām un starptautiskajiem dokumentiem, kas rekomendē uzdevumus digitalizācijas jomā (1). Līdz ar to ir iespējams apgalvot, ka pētījumam piemīt augsta novitātes pakāpe, kā arī augsts praktiskā pielietojuma potenciāls, izmantojot to jaunu nacionālo digitalizācijas stratēģiju izstrādē.

Nacionālā līmeņa digitalizācijas plānošanas konceptuālais modelis

Pētījuma rezultātā tika secināts, ka dokumentos definētie digitalizācijas mērķi un uzdevumi, identificētās risināmās problēmas un vispārējie uzstādījumi var tikt grupēti vai nu pēc to rakstura, vai digitalizācijas jomas, uz kuru tie attiecas, vai ieguvuma, ko tie sniedz. Līdz ar to šīs trīs pazīmes tika izvēlētas par pamatu konceptuālajam modelim, definējot tās kā modeļa pamata klases.

Saskaņā ar izstrādāto konceptuālo modeli visi mērķi un uzdevumi, kas iekļauti nacionālajās digitalizācijas stratēģijās, kā arī tajās identificētās problēmas un vispārīgie uzstādījumi attiecas uz kādu no digitalizācijas darbības sfērām, un ir vērsti uz kāda digitalizācijas ieguvuma sasniegšanu un atbilst vienam no uzdevumu tiptiem. Līdz ar to var arī pieņemt, ka kvalitatīvi izstrādātā digitalizācijas nacionālās stratēģiskās plānošanas dokumentā ir jāidentificē problēmas un jādefinē uzdevumi, kas attiecas uz visām trim modeļa pamata klasēm un to apakšklasēm, proti, jāaptver visas digitalizācijas darbības sfēras, jāapraksta, kā ar stratēģijas palīdzību tiks sasniegti digitalizācijas ieguvumi, kā arī jāaplūko organizatoriskie, juridiskie, finansiālie un tehniskie risinājumi, ar kuru palīdzību stratēģija tiks ieviesta dzīvē.

1. att. Konceptuālā modeļa shēma

U. Zariņš
DIGITALIZĀCIJAS NACIONĀLĀS STRATĒGISKĀS
PLĀNOŠANAS KONCEPTUĀLAIS MODELIS

Digitalizācijas darbības sfēras

Pirmā modeļa pamata klase ir digitalizācijas darbības sfēras, kas ļauj uzdevumus un problēmas grupēt pēc tā, uz kuras digitalizācijas sfēru tie attiecas. Analīzes rezultātā tika identificētas trīs galvenās digitalizācijas sfēras — digitalizācija, kurā ietilpst gan analogo dokumentu digitālo reprezentāciju veidošana, gan digitāli dzimušo dokumentu vākšana, digitālo materiālu ilgtermiņa saglabāšana un piekļuves sniegšana digitālajiem materiāliem.

Digitalizācijas centrālā darbības sfēra ir pati digitalizācija, ar to saprotot kā fizisko materiālu re-produkciju digitālā formā, tā digitālo materiālu vākšanu. Piemēram, kā viens no ziņojuma „i2010” galvenajiem darbības virzieniem noteikta analogo datu apkopojumu pārvēršana ciparu formātā, lai veicinātu to plašāku lietošanu informācijas sabiedrībā. Šajā dokumentā norādīts, ka iniciatīva attiecas kā uz ciparu formātā pārvērstām kopijām, tā arī uz informāciju, kas sākotnēji radīta ciparu formātā (4). Viens no Igaunijas digitalizācijas darba plāna stratēģiskajiem virsuzdevumiem ir krāt un uzglabāt citās nozarēs, privātajā sektorā un universitātēs radīto kultūras materiālu, īstenojot sistemātisku un regulāru krājumu digitalizāciju (9).

Otrā digitalizācijas darbības sfēra ir piekļuves nodrošināšana digitālajam kultūras mantojumam, kas vairumā dokumentu tiek pozicionēta kā centrālais digitalizācijas uzdevums. IFLA manifestā norādīts, ka digitālo bibliotēku misija ir sniegt tiešu piekļuvi informācijas resursiem, kā digitāliem, tā fiziskiem, strukturētā un autoritatīvā veidā, tādējādi savienojot informācijas tehnoloģijas, izglītību un kultūru mūsdienīgā bibliotēkas pakalpojumā (8). Paziņojumā „i2010” norādīts, ka galvenais iemesls kultūras materiālu digitalizācijai ir to pieejamības nodrošināšana lietotājiem tiešsaistes vidē, kas ir priekšnosacījums, lai maksimāli palielinātu priekšrocības, ko no informācijas var gūt visa sabiedrība, zinātnieki un uzņēmumi (4). Ziņojumā „Jaunā renesanse” norādīts, ka nav svarīgāka uzdevuma kā nodrošināt piekļuvi digitālajiem materiāliem, un uzsvērts, ka tieši piekļuvei digitālajiem materiāliem jāķļūst par visu digitalizācijas iniciatīvu mērķu un aspektu, no kura jāanalizē jautājumi, kas saistīti ar digitalizāciju (13).

Trešā digitalizācijas darbības sfēra ir digitālā kultūras mantojuma ilglaicīga saglabāšana. Šis koncepts izriet no pieejamības koncepta, norādot, ka saglabāšanas mērķis ir pieejamības nodrošināšana nākotnē. IFLA manifestā uzsvērts, ka valstīm jānodrošina digitālo materiālu permanenta pieejamība, līdz ar to visās digitālo bibliotēku iniciatīvās būtu jāiekļauj digitālās saglabāšanas plāni (8). Igaunijas digitalizācijas rīcības plānā definēts, ka viens no tā mērķiem ir nodrošināt pastāvīgu digitālā kultūras mantojuma uzglabāšanu, radot vienotu risinājumu digitalizētā materiāla ilglaicīgai uzglabāšanai un nodrošinot, ka atmiņas institūcijas var izmantot centralizētu digitālo glabātuvu savu digitālo krājumu uzturēšanai un uzglabāšanai (9).

Digitalizācijas ieguvumi

Otrā modeļa pamata klase ir digitalizācijas ieguvumi, kas raksturo tos ieguvumus sabiedrībai, kas tiek gūti īstenoto digitalizācijas procesu rezultātā. Analīzes gaitā tika identificētas trīs galvenās ieguvumu grupas — sociālie ieguvumi, kas primāri saistīti ar sabiedrības piekļuvi kultūras mantojumam un kultūras mantojuma saglabāšanu, ieguvumi, kas stimulē ekonomiku un atbalsta radošumu, kā arī ieguvumi, kas atbalsta zinātnes un izglītības procesus. Sociālie ieguvumi ir autora radīts apzīmējums, kas aptver virkni digitalizācijas ieguvumu, kurus vieno tas, ka tie sniedz labumu visai sabiedrībai kopumā.

Pirmā digitalizācijas ieguvumu grupa ir saistīta ar sabiedrības piekļuvi kultūras mantojumam, kas nereti minēts informācijas sabiedrības attīstības kontekstā. Piemēram, Igaunijas digitalizācijas darba plānā norādīts, ka kultūras mantojuma digitalizācija ir pirmais solis pretī sabiedrības attīstībai, kas balstīta uz zināšanām, un kultūras mantojuma uzglabāšana digitālā veidā ļauj visiem sabiedrības locekļiem to

U. Zariņš
DIGITALIZĀCIJAS NACIONĀLĀS STRATĒGISKĀS
PLĀNOŠANAS KONCEPTUĀLAIS MODELIS

brīvi izmantot, padarot informāciju sasniedzamāku. Otrs digitalizācijas sociālais ieguvums ir kultūras mantojuma saglabāšana, ar to saprotot ieguvumu, kas nodrošina kultūras kā fenomena degradācijas un vērtību izzušanas novēršanu. Ziņojumā „Jaunā renesanse” norādīts, ka digitalizācija ir veids, kā aizsargāt nenovērtējamās bagātības, ko rada Eiropas kultūra, un mantojumu, kuru nodot tālāk ir sabiedrības pienākums, nodrošinot, ka šis mantojums, laikam ritot, saglabājas kā dzīva vērtība un tajā dalās pēc iespējas plašāks cilvēku loks (13).

Otra digitalizācijas ieguvumu grupa ir saistīta ar atbalstu, ko kultūras mantojuma digitalizācija sniedz ekonomikai un tautsaimniecībai. Gan paziņojumā „i2010” (4), gan EK 2006. gada ieteikumā (3) norādīts, ka digitālie resursi var kļūt par informācijas plūsmas virzītājspēku, kalpot kā bagāts izejmateriāls pakalpojumu un produktu izveidei tūrisma un izglītības jomās, un veidot ievērojamu ietekmi uz uzņēmumiem, kas nodarbojas ar jaunu tehnoloģiju izstrādi. Nereti atsevišķi izcelts ieguldījums, kādu digitalizācija sniedz radošumam un radošajām industrijām. Ziņojumā „Jaunā renesanse” norādīts, ka digitalizācijas uzdevums ir veicināt radošumu, it īpaši to personu, kuriem radošā darbība nav pamata nodarbe, kā arī aizsargāt Eiropas darbu radītāju intereses, nodrošinot, ka darbu radītāji un visi tie, kas strādā pie šo darbu producēšanas un izplatīšanas, var baudīt sava darba augļus un jaunrades attīstībā nav šķēršļu (13).

Trešā digitalizācijas ieguvumu grupa ir saistīta ar atbalstu izglītības un zinātnes procesiem. Ziņojumā „Jaunā renesanse” norādīts, ka digitalizācijas uzdevums ir dot ieguldījumu izglītībā, radīt priekšrocības visai izglītības sistēmai un nodrošināt stabilitātes pamatu izglītības un zināšanu izplatīšanai (13). Gan 2006. gada (3), gan 2011. gada EK ieteikumā minēts, ka digitalizēto kultūras mantojumu var izmantot mācībām, darbam un brīviem brīžiem, kā arī atkārtoti izmantot, gatavojot mācību un izglītības saturu (2).

Digitalizācijas uzdevumu tipi

Trešo modeļa pamata klasi veido uzdevumu, mērķu, problēmu vai uzstādījumu tipi, kas apraksta to raksturu. Analīzes gaitā tika identificēti četri galvenie uzdevumu un problēmu tipi — organizatoriskais, tehniskais, juridiskais un finansiālais.

Pirmais uzdevumu tips ir organizatoriska rakstura uzdevumi. Šie uzdevumi saistās ar digitalizācijas plānošanu un koordinēšanu, kā arī darbinieku prasmēm un standartiem, kas var tikt attiecināti kā uz tehnisko sfēru, tā organizatorisko. Par šo aspektu runāts ziņojumā „Jaunā renesanse”, kurā teikts, ka digitalizācijas pienākumu izpildi nedrīkst atstāt katras kultūras iestādes ziņā, bet digitalizācija jāorganizē un stratēģiski jāplāno valsts līmenī, lai to pēc iespējas vairāk optimizētu un veicinātu sinerģiju un labas prakses apmaiņu. Tāpēc ir jāprasa, lai katra dalībvalsts izstrādā stratēģisko plānu un sniedz informāciju par to Eiropas līmenī (13). Nacionālā līmenī būtiska ir digitalizācijas koordinācija, piemēram, Lietuvas digitalizācijas programmā kā viens no uzdevumiem izvirzīta digitalizācijas centru izveide, kas ļautu koordinēt kultūras mantojuma digitalizāciju valsts mērogā (10).

Sadarbība izpaužas arī kopīgu standartu un protokolu izmantošanā, kas nodrošina sistēmu un datu sadarbību. Uz šo aspektu norādīts IFLA manifestā, aicinot digitālo bibliotēku iniciatīvas nodrošināt sistēmu tehnisko sadarbību, kas balstīta uz atvērtiem standartiem (8). Uz organizatorisko sfēru attiecināmi arī jautājumi, kas saistīti ar prasmēm, piemēram, Lietuvas digitalizācijas programmā norādīts uz nepieciešamību attīstīt personāla prasmes, jo atmiņas institūcijās jūtams digitalizācijas speciālistu trūkums, trūkst nepieciešamās informācijas, digitalizācijas apmācību, speciālistu palīdzības un zinātnisko darbu par kultūras mantojuma digitalizāciju.

Otrs uzdevumu tips saistīts ar digitalizācijas finansēšanu. IFLA digitālo bibliotēku manifestā norāda, ka viens no galvenajiem valstu uzdevumiem digitalizācijas atbalstā ir digitalizācijas finansēšana (8). Par šo aspektu runāts ziņojumā „Jaunā renesanse”, norādot, ka kultūras mantojuma digitalizācija ir publisko institūciju atbildība un to nedrīkst uzticēt privātajam sektoram, kas ne vienmēr rīkojas sabiedrības

U. Zariņš
DIGITALIZĀCIJAS NACIONĀLĀS STRATĒGISKĀS
PLĀNOŠANAS KONCEPTUĀLAIS MODELIS

interesēs un rūpējas par centienu ilgspēju, līdz ar to par finansējumu primāri ir atbildīga valsts, piebilstot, ka nedz digitalizācijas uzdevuma apmērs, nedz pašreizējā finanšu krīze nevar būt iegansts, lai nerīkotos, tāpēc dalībvalstis tiek aicinātas palielināt savus digitalizācijai paredzētos budžetus un mazināt plaisu starp kultūras kolekciju digitalizācijai vajadzīgajiem ieguldījumiem un pašreizējo finansējuma līmeni (13).

Trešais uzdevumu tips ir juridiska rakstura jautājumi. Lielākoties tie ir saistīti ar piekļuves nodrošināšanu digitālajiem materiāliem, taču virkne uzdevumu attiecas arī uz digitālo saglabāšanu. Šie jautājumi galvenokārt saistās ar autortiesību jomu, piemēram, darbiem, kuru tiesību īpašnieki nav noskaidrojami vai atrodami, un darbiem, kas vairs neatrodas komerciālā aprītē, meklējot risinājumus, kā atvieglot to digitalizāciju un piekļuvi. Tai pašā laikā ziņojumā „Jaunā renesanse” norādīts, ka gadījumos, ja tiek izmantoti ar autortiesībām aizsargāti darbi, tiesību īpašniekiem ir jāsaņem atlīdzība par darbu izmantošanu (13). Virknē dokumentu pausta atziņa, ka digitalizācijas procesam nevajadzētu radīt jaunas tiesības, un digitalizētajiem neaizsargātajiem darbiem ir jāpaliek neaizsargātiem, savukārt par sabiedrības naudu digitalizētiem darbiem vienmēr jābūt pieejamiem. Attiecībā uz digitālo saglabāšanu identificētas problēmas, kas saistītas ar nepieciešamību vairākkārtīgi veikt darbu digitālu kopēšanu saglabāšanas nolūkos, un veikt kultūras mantojuma saglabāšanu, kas publicēts vispasaules tīmeklī.

Ceturtais uzdevumu tips saistīts ar digitalizācijas tehniskajiem aspektiem. Tehnisko jautājumu loks ietver sadarbības standartus, metadatu, reģistru un shēmu standartus, tehniskās infrastruktūras attīstību, saglabāšanas jautājumus. Igaunijas digitalizācijas darba plānā ir izvirzīts mērķis palielināt digitalizācijas kompetences centru un citu atmiņas institūciju iekārtu jaudu un drošumu un pilnveidot esošos risinājumus, lai tie atbilstu starptautiskiem standartiem (9). Lietuvas digitalizācijas programmā izvirzīts mērķis izveidot vienotu, integrētu kultūras mantojuma digitalizācijas sistēmu, kas balstītos uz vienotiem standartiem un informāciju un nodrošinātu digitālo kultūras mantojuma objektu saglabāšanu, pieejamību ilgtermiņā un integrāciju kopējā Eiropas kultūras mantojuma digitālajā vidē (10).

Neatbildētie jautājumi

Pētījuma rezultāti raisa daudzus jautājumus, no kuriem būtiskākais ir — vai izstrādātais modelis ir korekts. Visu digitalizācijas īstenošanas procesu dalījums digitalizācijā, saglabāšanā un pieejamībā ir stingri fiksēts daudzos aplūkotajos dokumentos, kā arī pētījumos, kuru rezultātā ir izstrādāti konceptuāli digitālās bibliotēkas modeļi, piemēram, DELOS modelī un OAIS modelī. Arī uzdevumu dalījums finansiālos, tehniskos, juridiskos un organizatoriskos precīzi fiksēts virknē aplūkoto dokumentu. Digitalizācijas ieguvumu kategorizācija ir visdiskutējamākais šī pētījuma aspekts, jo tā nav tiešā veidā fiksēta nevienā no aplūkotajiem dokumentiem vai citos pētījumos, bet ir pilnībā izveidota kontentanalīzes procesā. Līdz ar to vietā ir jautājums par to, vai nav nepieciešama detalizētāka klasifikācija.

Otrs būtiskākais jautājums ir tas, vai tiešām izstrādātais konceptuālais modelis var sekmīgi kalpot par pamatu jauniem kultūras mantojuma nacionālās stratēģiskās plānošanas dokumentiem. Šis jautājums visefektīvāk būtu pārbaudāms empīriskā ceļā. Saistīts ir jautājums par to, vai šis modelis ir piemērots tikai nacionālajiem digitalizācijas stratēģiskās plānošanas dokumentiem, vai arī to var izmantot arī institucionālu, nozaru vai starptautisku digitalizācijas stratēģiskās plānošanas dokumentu veidošanai.

U. Zariņš
DIGITALIZĀCIJAS NACIONĀLĀS STRATĒGISKĀS
PLĀNOŠANAS KONCEPTUĀLAIS MODELIS

Secinājumi

Ar kontentanalīzes metodi šajos dokumentos nav iespējams viennozīmīgi identificēt universālu digitalizācijas mērķu un uzdevumu kopu, kas būtu atkārtoti izmantojama jaunu digitalizācijas stratēģiskās plānošanas dokumentu veidošanā. Toties ir iespējams identificēt galvenos konceptus, kas attiecas uz digitalizācijas jomu, konceptus, kas raksturo digitalizācijas ieguvumus, un konceptus, kas attiecas uz risināmo problēmu vai izvirzīto uzdevumu raksturu, un uz to bāzes izveidot nacionālā līmeņa digitalizācijas stratēģiskās plānošanas konceptuālu modeli. Šis konceptuālais modelis var tikt izmantots gan turpmākos pētījumos, gan veidojot jaunas nacionālās digitalizācijas stratēģijas. Īpaši būtiski tas ir Latvijas kontekstā, jo Latvijā līdz šim nav izstrādāta nacionāla līmeņa kultūras mantojuma digitalizācijas stratēģija.

Uz šī pētījuma bāzes ir iespējams attīstīt daudzus jaunus pētījumus. Piemēram, būtu lietderīgi pārbaudīt, vai modelis ir izmantojams arī institucionālo digitalizācijas stratēģiskās plānošanas dokumentu izstrādei, un ja nav, tad kādas irtās specifiskās prasības, kas raksturīgas institucionālā līmeņa dokumentiem. Lietderīga varētu būt arī detalizētākas digitalizācijas stratēģiskās plānošanas uzdevumu klasifikācijas izstrāde, piemēram, attiecībā uz digitāli dzimušo dokumentu komplektēšanu vai organizatoriskā tipa uzdevumiem. Nozīmīgs pētījumu virziens būtu digitalizācijas terminoloģijas pārskatīšana, jo pētījuma gaitā tika secināts, ka plaši pieņemtās digitalizācijas terminu definīcijas nav piemērotas, lai analizētu digitalizācijas procesus augstā līmenī, tai skaitā stratēģiskās plānošanas līmenī.

U. Zariņš
DIGITALIZĀCIJAS NACIONĀLĀS STRATĒGISKĀS
PLĀNOŠANAS KONCEPTUĀLAIS MODELIS

Izmantotie informācijas avoti

1. **Abd Manaf, Zuraidah.** Establishing the national digital cultural heritage repository in Malaysia. *Library Review*, vol.57, 2008, p.537-548. ISSN 0024-2535.
2. **Eiropas Komisija.** *Eiropas Komisijas ieteikums par kultūras materiālu digitalizāciju, pieejamību tiešsaistē un digitālu saglabāšanu* [tiešsaiste]. 2011.g. 27.okt. [skatīts 04.01.2013]. Pieejams: http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/doc/recommendation/recom28nov_all_versions/lv.pdf.
3. **Eiropas Komisija.** *Eiropas Komisijas ieteikums par kultūras materiālu pārveidošanu ciparu formātā, pieejamību tiešsaistē un saglabāšanu ciparu formātā* [tiešsaiste]. 2006.g. 24.aug. [skatīts 04.01.2013]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:236:0028:0030:LV:PDF>.
4. **Eiropas Komisija.** *Eiropas Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai iz2010: digitālās bibliotēkas* [tiešsaiste]. 2005.g. 30.sept. [skatīts 04.01.2013]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0465:FIN:LV:PDF>.
5. **European Commission.** *eEurope 2002: An information society for all. Action plan* [online]. 14th June 2000 [cited 04.01.2013]. Available: http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/2002/documents/archiv_eEurope2002/actionplan_en.pdf.
6. **High Level Expert Group on Digital Libraries.** *Final report „Digital libraries: recommendations and challenges for the future”* [online]. December 2009 [cited 04.01.2013]. Available: http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/doc/hleg/reports/hlg_final_report09.pdf.
7. **Hjørland, Birger.** Domain analysis in information science. Eleven approaches — traditional as well as innovative. *Journal of Documentation*, vol.58, issue 4, 2002, p.422-462. ISSN 0022-0418.
8. **IFLA.** *IFLA/UNESCO Manifesto for digital libraries* [online]. December 2010. [cited 04.01.2013]. Available: <http://www.ifla.org/files/digital-libraries/documents/ifla-unesco-digital-libraries-manifesto.pdf>.
9. **Igaunijas Republikas Kultūras ministrija.** *Nozares attīstības plāns „Digitālais kultūras mantojums 2011-2016”*. Tallina, 2011.
10. **Lietuvas Republikas valdība.** *Lietuvas kultūras mantojuma digitalizācijas, digitālās saglabāšanas un piekļuves programma*. Viļņa, 2009.g. 20.maijs.
11. The Lund Principles: Conclusions of experts meeting, Lund, Sweden, 4 April 2001. *CORDIS* [online], 04.04.2001 [cited 04.01.2013]. Available: ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/ist/docs/digicult/lund_principles-en.pdf.
12. **Ministry of Education and Culture.** *The National Digital Library — collaborating and interoperating* [online]. 2011 [cited 04.01.2013]. Available: <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2011/liitteet/OKM26.pdf?lang=en>.
13. **Pārdomu grupa.** *Jaunā renesanse* [tiešsaiste]. 2011.g. 10.janv. [skatīts 04.01.2013]. Pieejams: http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/doc/executivesummery/final_renaissance_lv.pdf.

PUBLISKĀS DISKUSIJAS PAR NACIONĀLĀS DIGITĀLĀS BIBLIOTĒKAS ATTĪSTĪBU PĒTĪJUMĀ „NACIONĀLĀ IDENTITĀTE DIGITĀLĀ VIDĒ”

PUBLIC DISCUSSIONS ON THE ISSUES OF DEVELOPMENT OF THE LATVIAN NATIONAL DIGITAL LIBRARY IN THE RESEARCH „NATIONAL IDENTITY IN THE DIGITAL ENVIRONMENT”

Daina Pakalna

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
e-pasts: daina.pakalna@lu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis: analizēt pētījumā „Nacionālā identitāte digitālā vidē” divas 2011. gadā notikušās publiskās diskusijas par Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas attīstības jautājumiem.

Metodoloģija/empīriskā bāze: rakstā tiek analizēta diskusiju nepieciešamība, organizēšana un norise. Tiek izmantoti gan plenārsēžu, gan atsevišķo diskusiju grupu ieraksti un to transkripti, gan sagatavotās noslēguma prezentācijas.

Rezultāti: publiskas diskusijas ir labs veids, lai identificētu galvenos Nacionālās digitālās bibliotēkas veidošanas problēmjautājumus un iezīmētu iespējamās risināšanas ceļus.

Par to liecina visu digitalizācijā iesaistīto pušu lielā interese un aktivitāte. Galvenie problēmjautājumi ir saistīti ar vienotas digitalizācijas stratēģijas un pārvaldības modeļa trūkumu valstiskā līmenī. Ir akūti nepieciešama nacionālā stratēģija un politiskais atbalsts digitalizācijas procesu pārvaldībā. Tā kā digitalizācijas procesā ir iesaistītas dažādas kultūras institūcijas (aktīvākās līdz šim bijušas bibliotēkas), ļoti aktuāls ir sadarbības jautājums. Katrai institūcijai ir sava pieredze digitalizācijā, izpratne par gala rezultātu, tehniskais nodrošinājums un kompetences līmenis. Projekts „Nacionālā identitāte digitālā vidē” ļauj veidot starpnozaru dialogu starp digitalizācijā iesaistītajām pusēm. Diskusijas palīdz identificēt galvenās problēmas un iezīmēt iespējamās to risināšanas ceļus.

Praktiskā nozīme: raksts var tikt izmantots, veidojot kopīgo Nacionālās digitālās bibliotēkas attīstības stratēģiju, kā arī iezīmēt tālākās pētāmās problēmas.

Novitāte: iepriekšējos projektā „Nacionālā identitāte digitālā vidē” veiktajos pētījumos ir analizēta atmiņas institūciju veidoto digitālo kolekciju atpazīstamība, pieejamība un lietojamība. Publisko diskusiju analīze palīdz identificēt aktuālākās problēmas, kas saistītas ar Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas veidošanas stratēģiju, tajā iesaistīto institūciju interesēm un iespējām.

D. Pakalna
PUBLISKĀS DISKUSIJAS PAR NACIONĀLĀS DIGITĀLĀS BIBLIOTĒKAS
ATTĪSTĪBU PĒTĪJUMĀ „NACIONĀLĀ IDENTITĀTE DIGITĀLĀ VIDĒ”

Atslēgvārdi: digitālā bibliotēka, digitālās kolekcijas, kultūras mantojums, sociālā atmiņa, atmiņas institūcijas, sadarbība, digitalizācijas stratēģija, autortiesības

Raksta veids: oriģināls pētījums

Norādes: 19

D. Pakalna
PUBLISKĀS DISKUSIJAS PAR NACIONĀLĀS DIGITĀLĀS BIBLIOTĒKAS
ATTĪSTĪBU PĒTĪJUMĀ „NACIONĀLĀ IDENTITĀTE DIGITĀLĀ VIDĒ”

Abstract:

Purpose: To analyze two public discussions on the issues of development of the Latvian National Digital Library that took place in 2012 in the research „National Identity in the Digital Environment”.

Methodology/empirical basis: The article analyzes the necessity, organization and process of the discussions. The recordings of the plenary sessions and individual discussions, as well as the final presentations are used.

Findings: Public discussions are a good way of identifying the main problem issues of the development of the National Digital Library and marking the possible ways of solution. It is justified by the great interest and activity of all parties involved in digitization. The main problem issues are related to the lack of a unified digitization strategy and management model on the state level. The national strategy and the political support for the management of the digitization processes are an acute necessity. The issue of co-operation is very urgent, provided that there are various cultural institutions (so far libraries have been the most active ones) involved in the digitization process. Every institution has its own experience in digitization, understanding of the final outcome, technical provision and the level of competence. This project „National Identity in the Digital Environment” can also develop an interdisciplinary dialogue among the parties involved in the digitization process. The discussions help identify the main problems and mark the possible ways of solution.

Practical implications: The article can be used, in preparing the unified development strategy of the National Digitization Library, as well as in marking the issues to be studied in the future.

Originality/value: Recognizability, accessibility and usability of the digital collections developed by memory institutions were analyzed during the researches conducted within the framework of the former project „National Identity in the Digital Environment”. The analysis of public discussions helps to identify the most urgent problems regarding the development strategy of the Latvian National Digital Library, the interests and possibilities of the involved institutions.

Keywords: digital library, digital collections, cultural heritage, social memory, memory institutions, co-operation, digitization strategy

Article Type: Original research

References: 19

D. Pakalna
PUBLISKĀS DISKUSIJAS PAR NACIONĀLĀS DIGITĀLĀS BIBLIOTĒKAS
ATTĪSTĪBU PĒTĪJUMĀ „NACIONĀLĀ IDENTITĀTE DIGITĀLĀ VIDĒ”

Ievads

Projekts „Nacionālā identitāte digitālā vidē” ir valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” komunikācijzinātnes apakšprojekts, kura mērķis ir no dažādiem aspektiem pētīt digitalizācijas procesu Latvijas atmiņas institūcijās. Viens no projekta mērķiem ir veicināt sadarbību un vienotas digitalizācijas koncepcijas un stratēģijas izstrādi. Līdztekus kolekciju veidošanās vēstures, atpazīstamības, lietojamības, veiktspējas un lietderības izpētei projektā paredzētas arī vairākas publiskas diskusijas, darbsemināri un meistarklases par Nacionālās digitālās bibliotēkas izveides, attīstības un popularizēšanas jautājumiem. Šajā rakstā analizētas divas 2011. gadā notikušas diskusijas. To analīze var palīdzēt izprast digitalizācijas procesus Latvijas atmiņas institūcijās, identificēt galvenos problēmjautājumus un iezīmēt to risināšanas ceļus.

Teorētiskā bāze, izpētes pakāpe

Nacionālā piederība — piederība nācijai, vietai, kurā cilvēks dzīvo, veidojas tad, ja ir kopīga izpratne par procesiem sabiedrībā mūsdienās un arī kopīga vēsturiskā un sociālā atmiņa (11). Lai šāda piederība veidotos, nepieciešami informācijas avoti brīvi pieejamā formā.

Mūsdienu postmodernajā sabiedrībā ir mainījušies cilvēku informācijas lietošanas paradumi. Informācija ir vajadzīga nekavējoties, tās pieejamībai jābūt ātrai un ērtai. Šādas iespējas var nodrošināt informācijas tehnoloģijas un digitālā vide. Professore Baiba Sporāne rakstā „Digitālās kultūras mantojuma vieta nacionālās identitātes struktūrā” (16) uzsvērusi kolektīvo atmiņu kā vienu no nacionālās identitātes konstruēšanas elementiem.

Kultūras mantojuma digitalizācijas procesu nozīme ir akcentēta daudzos nozīmīgos Eiropas un vietējās nozīmes konceptuālajos un plānošanas dokumentos, vadlīnijās.

Eiropas Komisijas 2006. gada rekomendācijās par kultūras mantojuma digitalizāciju un pieejamību tiešsaistē (1) uzsvērts, ka digitalizācija un digitālo bibliotēku veidošana ir svarīgs Eiropas kultūras mantojuma saglabāšanas un pieejamības nodrošināšanas līdzeklis. Tiek izcelti trīs galvenie ieguvumi Eiropas Savienības līmenī:

- ◆ Kultūras mantojuma plašas pieejamības nodrošināšana;
- ◆ Daudzveidīgā ES kultūras mantojuma vizualizēšana;
- ◆ Kolektīvās atmiņas ilgtermiņa saglabāšana nākamajām paaudzēm (1).

Identitātes jautājumi kultūras mantojuma saglabāšanas un pieejamības kontekstā akcentēti arī vairākos Latvijas kultūrpolitikas plānošanas dokumentos.

2011. gada oktobrī pēc plašas apspriešanas tika apstiprinātas „Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012.-2018. gadam” (18). Kā galvenais virsmērķis nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikā uzsvērts: „latviešu valodas, kultūras un nacionālās identitātes, eiropisko demokrātisko vērtību, unikālās kultūrtelpas — saglabāšanu un bagātināšanu Latvijas nacionālās demokrātiskās valsts līdzsvarotai attīstībai” (18, 9.lpp.).

Sociālā atmiņa „Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādņēs 2012.–2018. gadam” definēta kā „kopīga izpratne par vēsturi, pagātnes notikumiem un sociālpolitiskajiem procesiem, to interpretācija. Šo izpratni veido gan individuālās atmiņas, gan valsts politika, izglītības saturs, svētku dienas, piemiņas rituāli utt.” (18, 7.lpp.). Kultūras mantojuma plaša pieejamība ir svarīgs faktors nacionālās identitātes veidošanās procesā.

2008. gadā izstrādātajā „Konceptijā par Latvijas nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu” uzsvērtā kultūras mantojuma kā cilvēces vēsturiskās atmiņas un nāciju pieredzes loma identitātes veidošanā (17, 4. lpp.).

D. Pakalna
PUBLISKĀS DISKUSIJAS PAR NACIONĀLĀS DIGITĀLĀS BIBLIOTĒKAS
ATTĪSTĪBU PĒTĪJUMĀ „NACIONĀLĀ IDENTITĀTE DIGITĀLĀ VIDĒ”

Līdz šim ir bijušas vairākas publikācijas par pētījuma „Nacionālā identitāte digitālā vidē” teorētisko pamatojumu (16), digitalizācijas procesu vēsturi Latvijas atmiņas institūcijās (10), digitālo kolekciju lietojamību, veiktspēju un pieejamību (8; 9; 10; 12; 13; 14; 15; 19).

Šī raksta mērķis ir analizēt pētījuma „Nacionālā identitāte digitālā vidē” publiskajās diskusijās apspriestos problēmjautājumus un lietderīgumu.

Metodoloģija un empīriskā bāze

Rakstā analizētas divas projekta ietvaros notikušās diskusijas „Latvijas nacionālo digitālo bibliotēku veidojot: mērķi, iespējas, rezultāti” (02.06.2011.) un „Nacionālo digitālo bibliotēku veidojot: saturs, kvalitāte, praktiskās iespējas” (28.11.2011.) — to organizēšanas gaita un norise, apspriestie jautājumi, secinājumi. Abas publiskās diskusijas tika organizētas Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes telpās. Scenāriju izstrādāšanā, norises organizēšanā, datu fiksēšanā un analizē piedalījās pētījuma „Nacionālā identitāte digitālā vidē” projekta dalībnieki no Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūta un Latvijas Nacionālās bibliotēkas, kā arī Latvijas Bibliotekāru biedrības Jauno speciālistu sekcijas pārstāvji. Norisi organizēt, dokumentēt un fotografēt palīdzēja Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas studenti.

Pētījuma empīrisko bāzi veido abu diskusiju norises audioieraksti un to transkripti, diskusiju emuārs un tajā ievietotās diskusiju grupu noslēguma prezentācijas, dalībnieku reģistrācijas lapas. Dati analizēti ar kvalitatīvo kontentanalīzi, kā kategorijas izraugoties gan diskusijās iepriekš sagatavotos apspriežamos jautājumus, gan aktuālus tematus un problēmjautājumus, kuri tika izvirzīti diskusiju gaitā.

Rezultāti un diskusija

Abas diskusijas tika iepriekš savlaicīgi plānotas un izziņotas gan Bibliotēku portālā, gan arī īpaši šiem pasākumiem izveidotā emuārā (<http://dibidiskusija.blogspot.com/>). Par dažādu institūciju ieinteresētību apspriežamajos jautājumos liecina diskusiju reģistrācijas lapu analīze. Pirmajā diskusijā piedalījās 66 reģistrēti dalībnieki. No tiem lielāko daļu veidoja LNB un Sociālo zinātņu fakultātes pārstāvji (kopā 35 dalībnieki), bet piedalījās arī augstskolu, reģionu galveno un vietējās nozīmes bibliotēku pārstāvji. Mazāk pārstāvēti bija arhīvi un muzeji (pa trim pārstāvjiem). Diskusijā piedalījās arī 5 Kultūras ministrijas pārstāvji.

Arī otrā diskusija bija pulcējusi līdzīgu skaitu dalībnieku (62), arī dažādu institūciju pārstāvniecība — līdzīga. Vēl mazāk pārstāvēti sadarbības partneri — arhīvi un muzeji — tikai pa vienam pārstāvim. Saļīdzinot ar pirmo diskusiju, vairāk pārstāvētas reģionu galvenās bibliotēkas, diskusijā piedalījās arī dažādu sabiedrisko organizāciju pārstāvji, kuriem digitalizācija arī ir aktuāls jautājums.

Diskusijas tika organizētas pēc līdzīga scenārija — vispirms plenārsēdē apspriesti galvenie problēmjautājumi, tad diskusijas vairākās grupās, noslēgumā — grupu diskusiju rezultātu prezentācijas.

D. Pakalna
PUBLISKĀS DISKUSIJAS PAR NACIONĀLĀS DIGITĀLĀS BIBLIOTĒKAS
ATTĪSTĪBU PĒTĪJUMĀ „NACIONĀLĀ IDENTITĀTE DIGITĀLĀ VIDĒ”

Diskusija „Latvijas nacionālo digitālo bibliotēku veidojot: mērķi, iespējas, rezultāti” (02.06.2011.)

Diskusiju ievadīja neliela kopēja plenārsēde, kurā dalībniekiem tika sniegts īss ieskats atmiņas institūciju digitalizācijas procesos. Pēc tam darbs notika paralēli trīs diskusiju grupās, kurās diskutēja iepriekš uzaicināti eksperti:

1. **Digitālo resursu gala lietotāju grupa** (studenti, pasniedzēji, lietotāju apkalpošanas speciālisti). Galvenie apspriežamie jautājumi bija saistīti ar dažādu digitālo kolekciju lietotāju grupu un to vajadzību identificēšanu.
2. **Sadarbība digitālo kolekciju veidošanā** (dažādu digitalizācijā iesaistīto institūciju pārstāvji). Grupā tika diskutēts par līdzšinējo pieredzi un nepieciešamo atbalstu digitalizācijas projektu realizēšanā.
3. **Valsts politikas grupa** (valsts pārvaldes iestāžu pārstāvji, institūciju vadītāji). Šajā diskusiju grupā galvenie apspriežamie jautājumi bija saistīti ar valsts atbalstu digitalizācijas projektiem un to galvenajiem ieguvumiem.

Galvenie diskusiju grupu apspriestie jautājumi un secinājumi tika prezentēti noslēguma sēdē. Pirmais — **digitālo resursu gala lietotāju grupā** tika runāts par galvenajiem kultūras mantojuma digitalizācijas uzdevumiem — dokumentu un citu objektu saglabāšanu un pieejamības nodrošināšanu (2). Galvenie problēmjautājumi tika saistīti ar kolekciju izmantošanu (tās ir pārāk maz zināmas un netiek pietiekami daudz izmantotas, piemēram, skolās mācību procesā). Par to liecina arī pētījumā „Nacionālā identitāte digitālā vidē” jau iegūtie un apkopotie iedzīvotāju aptaujas un fokusgrupu diskusiju dati.

Tika diskutēts arī par dažādiem šķēršļiem, kas kavē kolekciju izmantošanu — materiālu kvalitāte, ierobežotas meklēšanas iespējas, nepietiekama informācijpratība. Vēl kā problēmjautājumi tika izvirzīti digitālo kolekciju organizācija, dokumentu autentiskuma saglabāšana, plaģiāts un autortiesības.

Viens no diskusijas dalībniekiem — akadēmiskā personāla pārstāvis — atzīmēja, ka Latvijā veidotās digitālās kolekcijas izmanto samērā maz, jo tās nepiedāvā iespējas automātiski veidot atsauces, kas būtu ļoti svarīgi augstskolu mācību procesā. Par šo jautājumu būtu nopietni jādomā digitālo kolekciju veidotājiem (2).

Viens no secinājumiem šajā diskusijā bija saistīts ar digitālo kolekciju veidošanu noteiktām lietotāju grupām un mērķiem — digitalizēt to, kas ir aktuāls arī lietotājiem, veidot kolekcijas vai digitālo objektu izlases ar noteiktu mērķi un noteiktām lietotāju grupām.

Diskusiju grupā „**Sadarbība digitālo kolekciju veidošanā**” tika apskatīti līdzšinējās digitalizācijas pieredzes pozitīvie aspekti — samērā liels jau izveidoto kolekciju skaits, uzkrātā pieredze, labi sadarbības piemēri (3). Tomēr sadarbības realizācijai ir arī daudz negatīvu aspektu — metadatu savietojamība, dublēšanās iespēja, atšķirīga pieeja standartu izmantošanā un dažādu sadarbības partneru zināšanu līmenis. Nozīmīga problēma ir kolekciju ilgtspējas nodrošināšana. Daudzas kolekcijas ir tapušas veiksmīgu sadarbības projektu rezultātā, bet projekti neparedz arī kolekciju tālāku uzturēšanu. Diskusijas gaitā tika ierosināti arī konkrēti ieteikumi turpmākai atmiņas institūciju sadarbības nodrošināšanai:

- ◆ nepieciešamība pēc vienotas digitalizācijas stratēģijas izstrādes, kurā būtu skaidri noteikta visu atmiņas institūciju vieta un loma;
- ◆ vienota meklētāja izstrāde;
- ◆ nepieciešamība pēc vienotas valsts programmas, kurā atmiņas institūcijām būtu iespējams piedalīties ar savu kompetenci (3).

Galvenais šīs diskusijas grupas gala secinājums: „Kvalitatīva digitalizācija ir atkarīga no organizētas sadarbības, cilvēku zināšanām un finansējuma” (3).

D. Pakalna
PUBLISKĀS DISKUSIJAS PAR NACIONĀLĀS DIGITĀLĀS BIBLIOTĒKAS
ATTĪSTĪBU PĒTĪJUMĀ „NACIONĀLĀ IDENTITĀTE DIGITĀLĀ VIDĒ”

Trešajā diskusiju grupā arī tika runāts par galvenajiem digitalizācijas mērķiem — resursu saglabāšanu un pieejamības nodrošināšanu, digitalizāciju kā atbalstu izglītībai, nepieciešamību pēc atmiņas institūciju personāla attīstības, privāto un publisko partnerību un sabiedrības iesaisti digitālo kolekciju veidošanā. Arī šajā diskusiju grupā tika uzsvērtā sadarbības loma un nepieciešamība (4).

Diskusija „Nacionālo digitālo bibliotēku veidojot: saturs, kvalitāte, praktiskās iespējas” (28.11.2011.)

Līdzīgi kā iepriekšējā, arī šī diskusija iesākās ar plenārsēdi, kurā ar uzrunu uzstājās Latvijas Nacionālās bibliotēkas Digitalizācijas nodaļas vadītājs, arī projekta „Nacionālā identitāte digitālā vidē” dalībnieks Uldis Zariņš. Viņš izvirzīja galvenos problēmjautājumus:

- ◆ trūkst digitalizācijas stratēģijas un pārvaldības modeļa valstiskā līmenī;
- ◆ institūcijas un sektori darbojas neatkarīgi viens no otra;
- ◆ atšķirīgas tehniskās platformas;
- ◆ atšķirīgi standarti un izpratne;
- ◆ atšķirīgas institūciju intereses (pieejamība);
- ◆ atšķirīgi kompetences līmeņi, resursu pieejamība;
- ◆ augsta līmeņa IT arhitektūra — kopīga infrastruktūra;
- ◆ infrastruktūra digitālā satura ilgtspējīgai uzturēšanai;
- ◆ kopīga stratēģiskā pārvaldība un satura politika;
- ◆ kāds saturs ir prioritārs lietotājiem (7).

Galvenie izvirzītie secinājumi — nepieciešama nacionālā stratēģija un politiskais atbalsts, digitalizācijas procesu pārvaldība valstiskā līmenī, sadarbība — vienošanās par kopīgiem mērķiem (7).

2006. gadā aizsāktā programma „Nacionālā digitālā bibliotēka Letonika” attiecas vienlīdz uz visām atmiņas institūcijām un ne tikai atmiņas institūcijām, bet kultūras institūcijām kopumā. Bibliotēkas līdz šim ir bijušas aktīvākās šī projekta dalībnieces. Šobrīd svarīgi ir izvērtēt paveikto, izvērtēt procesu kopumā un iesaistīt digitalizācijas procesos visas institūcijas, kuru rīcībā ir digitalizējams kultūras mantojums.

Par digitalizāciju jārunā ne tikai institūciju līmenī, bet valsts līmenī. Plānošanas dokumentos digitalizācija vispār netiek pieminēta, tā parādās tikai valsts rīcībasplānos. Tas ietekmē arī finansējumu, kas spēj nodrošināt tikai serveru darbību.

Viena no centrālajām problēmām, kā uzsvēra Uldis Zariņš, ir „absolūti kritiska centrālā pārvaldība un kopīgā stratēģija, jo tikai tad, ja būs kopīgi mērķi un kopīga izpratne par to, kā šos mērķus sasniegt, mēs varam ievērojami efektīvizēt digitalizācijas procesu” (7).

Diskusijā tika pieminēta arī pētniecības programma „Nacionālā identitāte” un pētījums „Nacionālā identitāte digitālā vidē”, kas ļauj veidot dialogu starp visām digitalizācijā ieinteresētajām pusēm, veidojot starpnozaru diskusijas. Interese par diskusijām apliecina, ka digitalizācija ir aktuāla ne tikai trim atmiņas institūcijām — bibliotēkām, arhīviem un muzejiem.

Pēc Ulda Zariņa uzrunas diskusijā iesaistījās dažādu atmiņas institūciju pārstāvji. Kultūras ministrijas pārstāvis uzsvēra, ka atšķirības nemaz nav tik lielas, visas atmiņas institūcijas ir ieinteresētas sava krājuma pieejamībā, „tas grāvis nebūt nav tik nepārvarams. Tas vienkārši ir normāla dialoga jautājums” (7).

Diskusijas laikā vairāki runātāji atzīmēja, ka ar digitalizāciju saistītas ne tikai atmiņas institūcijas, bet arī izdevniecības, dažādas sabiedriskās organizācijas, kuru rīcībā ir liels materiālu daudzums digitālā formātā. Un nozīmīgs partneris, kā to atzīmēja Arturs Žogla no Latvijas Nacionālās bibliotēkas Digitalizācijas nodaļas, ir arī parastais kolekciju lietotājs, kuram ir iespējas piedalīties kolekciju veidošanā — pievienot saturu, metadatus, komentēt, labot kļūdas (7).

D. Pakalna
 PUBLISKĀS DISKUSIJAS PAR NACIONĀLĀS DIGITĀLĀS BIBLIOTĒKAS
 ATTĪSTĪBU PĒTĪJUMĀ „NACIONĀLĀ IDENTITĀTE DIGITĀLĀ VIDĒ”

Tālāk darbs turpinājās divās paralēlās diskusiju grupās, kuru formāts bija nedaudz atšķirīgs.

Pirmajā diskusiju grupā „**Digitālo krājumu kvalitāte**” tika izmantots „apaļā galda” formāts (sk. 1. att.). Sākumā diskusijas vadītājs Uldis Bojārs uz tāfeles uzskicēja apspriežamo jautājumu shēmu, izvirzot 3 galvenos diskusijas ietvara jautājumus:

1. Digitālās kolekcijas:
 - ◆ veidošanas mērķi;
 - ◆ veidošanas kritēriji.
2. Digitālais saturs, tā kvalitāte:
 - ◆ Metadati:
 - ◆ satura bagātināšana, lietotāju iesaistīšana;
 - ◆ saistītie dati.
 - ◆ Digitālie objekti.
3. Satura publicēšana un izmantošana (gan metadatu, gan pašu objektu):
 - ◆ kādus datus un cik daudz publiskot;
 - ◆ licencēšanas jautājumi;
 - ◆ traucēkļi satura izmantošanai (piemēram, mazie attēli un ūdenszīmes) (6).

1. att. Diskusijas „Nacionālo digitālo bibliotēku veidojot: saturs, kvalitāte, praktiskās iespējas” (28.11.2011.) diskusiju grupa „Digitālo krājumu kvalitāte”

K. Dzerkales foto

Jau iepazīstoties diskusijas dalībnieki stāstīja par savu pieredzi digitalizācijā un izvirzīja vairākus problēmjautājumus, kas papildināja sākotnēji izvirzītos, piemēram, autortiesību jautājumi un digitalizācija, jauni sadarbības partneri — ne tikai tradicionālās trīs atmiņas institūcijas (bibliotēkas, arhīvi un muzeji), bet arī universitātes, izdevniecības, sabiedriskās organizācijas, kas arī veido digitālo saturu.

D. Pakalna
PUBLISKĀS DISKUSIJAS PAR NACIONĀLĀS DIGITĀLĀS BIBLIOTĒKAS
ATTĪSTĪBU PĒTĪJUMĀ „NACIONĀLĀ IDENTITĀTE DIGITĀLĀ VIDĒ”

Pirmais moderatora rosinātais diskusijas jautājums — kādi ir digitalizēšanas mērķi un kāda ir veiksmīga vai izdevusies digitālā kolekcija.

Fotogrāfijas muzeja vadītāja Maira Dudareva uzsvēra materiālu pieejamības jautājumus. Lietotāji ir neapmierināti, ka materiāli bieži ir pieejami par maksu. Galvenie iemesli digitalizācijai — materiālu saglabāšana, pieejamības nodrošināšana.

Joprojām aktuāls ir metadatu jautājums — LNB direktora vietniece Anita Goldberga tēlaini salīdzināja „ja saturs ir karalis, tad metadati ir karaliene” (6). Lai nodrošinātu vienotu meklētāju darbību, ir jādome par vienotu metadatu sistēmu — metadatu standartu savietojamību. Dažādām institūcijām ir dažādi metadatu standarti, kas nodrošina digitālā objekta atrašanu. Ja bibliotēku sistēmā dati ir samērā kvalitatīvi, citās atmiņas institūcijās datu kvalitāte mēdz būt arī stipri zemāka.

Aktuāls temats ir satura bagātināšana, ko var veikt arī kolekciju lietotāji. Diskusijai tika izvirzīts jautājums, vai ir tiesības likt fotogrāfijas to atpazīšanai, piemēram, sociālajos tīklos. Vai tā netiek pārkāptas autortiesības? Vai autortiesības pieder tikai fotogrāfiem, vai arī personām, kuras redzamas fotogrāfijās? Attēla jēga ir tikai tad, ja ir zināms, kas tajās attēlots. Tie arī ir attēla metadati (6).

Diskusijas noslēgumā tika diskutēts par datu izmantošanas jautājumiem — ko drīkst darīt ar digitālajiem objektiem. Sistēmās pie satura vajadzētu būt skaidri norādītam, ko drīkst tālāk darīt ar šeit publicēto saturu. Fotogrāfijas muzejā šis jautājums tiek risināts, izsniedzot attēlus tikai tādā formātā, kā tas nepieciešams konkrētai vajadzībai, piemēram, prezentācijai, lai fotogrāfijas nevarētu tikt izmantotas komerciāliem mērķiem (6).

Paralēli tika veidota otra diskusiju grupa „**Digitalizācijas praktiskie jautājumi**”, kura tika organizēta gan kā paneldiskusija, jo bija vairāki uzaicinātie diskusijas dalībnieki, gan kā apaļā galda diskusija, jo iespējas brīvi izteikt savu viedokli vai rosināt jautājumus bija ikvienam klātesošajam.

Diskusijas vadītājs aicināja izvirzīt galvenos problēmjautājumus, kas rodas, praktiski uzsākot digitalizācijas procesu, (kad jau ir skaidrs finansējums un tehniskais nodrošinājums). Laimdota Ozoliņa no Bauskas Centrālās bibliotēkas kā galvenos jautājumus izvirzīja laika ierobežojumus (bieži vien fotogrāfijas tiek uzticētas digitalizēšanai tikai uz ierobežotu laiku). Ir grūti veikt izlasi, bieži vien nav iespējams cilvēkam, kurš atnesis savas fotogrāfijas, atteikt. Tāpēc ir jāskenē arī fotogrāfijas, kurām nav paliekošas vērtības, lai cilvēku neaizvainotu. Otrs problēmjautājums — fotogrāfiju kvalitāte. Daudzas fotogrāfijas ir tik sliktā tehniskā kvalitātē, ka jāvelta daudz laika, lai pat ar labu tehnisko nodrošinājumu iegūtu kvalitatīvu digitālo kopiju (5).

Arī šajā diskusijā kā viens no svarīgākajiem atslēgvārdiem bieži tika minēta „sadarbība” dažādos līmeņos — gan personāla sadarbība vienas institūcijas līmenī, gan sadarbība starp institūcijām un sektoriem. Bieži vien sadarbības, komunikācijas trūkums ir par iemeslu tam, ka vairākas institūcijas paralēli dara vienu un to pašu darbu. Kā spilgta ilustrācija šādai situācijai bija stāsts par arhīvā noklausītu sarunu, kur kāds vēstures students meklējis konkrēta datuma avīzi, kas būtu brīvi pieejama digitālajā kolekcijā „Periodika”. Arhīva darbiniece nemācējusi neko konkrētu pateikt un sūtījusi studentu uz kādu bibliotēku vai uz citu arhīvu. Līdzīgu piemēru minēja arī Laimdota Ozoliņa no Bauskas Centrālās bibliotēkas par to, ka muzeja darbinieki nav varējuši sameklēt informāciju, kas brīvi atrodama kolekcijā „Periodika” (5).

Lai arī šajā diskusijā nebija plānots īpaši pievērsties autortiesību jautājumiem, par tiem tika runāts visvairāk. Tika uzdoti vairāki konkrēti jautājumi par autortiesībām un digitalizāciju, kas skaidri parādīja, ka praktiķiem ir vēl ļoti daudz neskaidru jautājumu par to, vai drīkst digitalizēt ar autortiesībām aizsargātus darbus, ko darīt, ja autors nav zināms un noskaidrojams, ko darīt, ja ar autortiesībām aizsargāti darbi jau ir digitalizēti un padarīti publiski pieejami.

Diskusijā notika interesanta pieredzes apmaiņa par to, kā digitalizācijas un pieejamības jautājumi tiek risināti muzejos, vai digitalizācija atrisina materiālu ilglaicīgas saglabāšanas jautājumus, vai digitālā kopija spēj aizstāt fizisko objektu. Pētījumi liecina, ka digitalizācija ir dārgs process un digitālā objekta uzturēšana ir pat dārgāka nekā fiziskā objekta saglabāšana.

D. Pakalna
PUBLISKĀS DISKUSIJAS PAR NACIONĀLĀS DIGITĀLĀS BIBLIOTĒKAS
ATTĪSTĪBU PĒTĪJUMĀ „NACIONĀLĀ IDENTITĀTE DIGITĀLĀ VIDĒ”

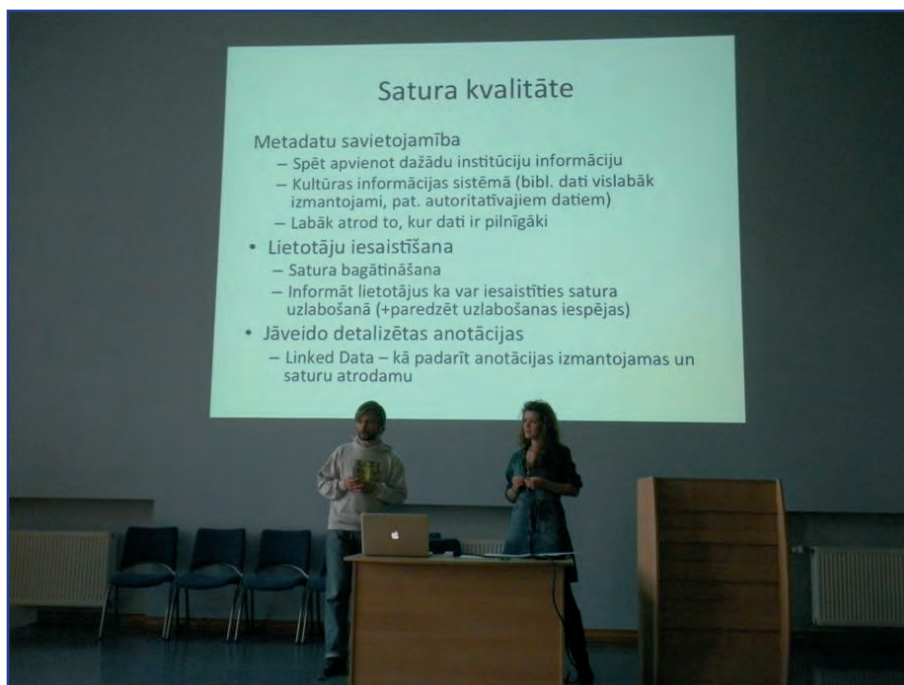
Neskaidrs jautājums ir arī digitalizācijas izmaksas. Izrādās, ka nav skaidri izstrādātu kritēriju, kā tās aprēķināt. Izmaksās jāiekļauj ne tikai pašas digitālās kopijas izgatavošana, bet arī ilgstošas saglabāšanas izmaksas.

Diskusijas noslēgumā tika apspriesti jautājumi par kolekciju izmantošanu un popularizēšanu. Docente Līga Krūmiņa minēja labas prakses piemērus par citās valstīs konkrētai mērķauditorijai veidotām digitālajām kolekcijām, piemēram, tematiskām kolekcijām, kas piesaistītas izglītības standartiem, kur ir gan skolotājiem, gan skolēniem adresētas daļas, gan jautājumi, ar kuru palīdzību var pārbaudīt apgūto vielu. Diskusijas dalībnieki piekrita, ka tas varētu būt vērā ņemams risinājums — veidot no lielas kolekcijas izlasi konkrētai mērķauditorijai.

Joprojām aktuāls ir informācijpratības jautājums. Kā atzīmēja LNB Digitalizācijas nodaļas vadītājs Uldis Zariņš: „spēja kritiski izvērtēt informāciju „Google paaudzei” ir daudz zemāka. Ja cilvēks māk lietot *Google*, tas nenozīmē, ka viņš prot atrast kvalitatīvu informāciju” (5). Diskusijas dalībnieki atzina, ka šīs prasmes būtu jāapgūst jau skolā.

Kopumā šajā diskusijā tika apspriesti daudzi aktuāli jautājumi. Ikvienam bija iespēja gan uzdot jautājumus, gan izteikt savu viedokli.

Dienas noslēgumā abu diskusiju vadītāji un viņu asistenti prezentāciju veidā sniedza pārskatu par diskusiju gaitu un apspriestajiem jautājumiem (sk. 2. att.) un izvirzīja vēl dažus aktuālus tematus, par kuriem būtu vērts runāt turpmākajās diskusijās, piemēram, par digitalizācijas ekonomiskajiem ieguvumiem, cik daudz līdzekļu sabiedrība var ieeekonomēt, ja informācijas resursi ir brīvi pieejami digitālā formā.

2. att. Diskusijas „Nacionālo digitālo bibliotēku veidojot: saturs, kvalitāte, praktiskās iespējas” (28.11.2011.) noslēgumā darba grupas „Digitālo krājumu kvalitāte” rezultātus prezentē diskusijas vadītājs Uldis Bojārs un asistente Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas 3. kursa studente Sanita Malēja
D. Pakalnas foto

D. Pakalna
PUBLISKĀS DISKUSIJAS PAR NACIONĀLĀS DIGITĀLĀS BIBLIOTĒKAS
ATTĪSTĪBU PĒTĪJUMĀ „NACIONĀLĀ IDENTITĀTE DIGITĀLĀ VIDĒ”

Secinājumi

Tā kā digitalizācija ir process, kurā ir svarīga dažādu institūciju sadarbība, publiskas diskusijas ir labs veids, kā satikties, lai kopīgi pārrunātu aktuālās problēmas un dalītos pieredzē. Šādos pasākumos ir ieinteresēti gan praktiķi, kuri jau uzsākuši digitalizācijas procesus, gan tie, kuri to tikai vēl plāno. Vairāki diskusijas dalībnieki uzsvēra, ka viņu mērķis ir mācīties no citu pieredzes.

Tātad dialogs ir ļoti nepieciešams, bet vienlaikus jāuzsver: „vienā brīdī tajā diskusijā ir jānonāk pie kaut kāda kopsaucēja, par atbalsta punktu, saistošu mums visiem, un tad tām diskusijām, nu viņas pēc tam citā kvalitātē, citā līmenī var pēc kāda laika atjaunoties, bet mēs nevaram iet tikai uz riņķi vien” (7).

Diskusijas palīdzēja atklāt galvenās problēmas, kas saistītas gan ar kopīgas digitalizācijas stratēģijas izstrādi valstiskā līmenī, gan ar sadarbības nepieciešamību, gan ar dažādiem problēmjautājumiem, kas skar praktisko digitalizācijas procesu. Joprojām aktuāli ir digitālo kolekciju popularizēšanas jautājumi, jo pētījumu rezultāti liecina, ka kolekcijas tiek samērā maz izmantotas.

Visas līdz šim notikušās diskusijas liecina, ka viens no svarīgākajiem problēmjautājumiem joprojām ir autortiesību ievērošana digitalizācijas procesā. Uzdotie jautājumi un komentāri skaidri apliecināja, ka daudzi jautājumi ir neskaidri. Būtu vērts tiem veltīt atsevišķu diskusiju, pieaicinot arī autortiesību aizsardzības organizāciju pārstāvjus un pašus autorus.

D. Pakalna
PUBLISKĀS DISKUSIJAS PAR NACIONĀLĀS DIGITĀLĀS BIBLIOTĒKAS
ATTĪSTĪBU PĒTĪJUMĀ „NACIONĀLĀ IDENTITĀTE DIGITĀLĀ VIDĒ”

Izmantotie informācijas avoti

1. *Commission Recommendation 2006/585/EC of 24 August 2006 on the digitisation and online accessibility of cultural material and digital preservation* [online]. 2006. [cited 11.01.2013]. Available: http://europa.eu/legislation_summaries/culture/l29018_en.htm
2. *Diskusija „Latvijas Nacionālo digitālo bibliotēku veidojot”. Lietotāju grupas rezultāti* [tiešsaiste] : [prezentācija]. Rīga, 2011 [skatīts 21.02.2013]. Pieejams: <http://dibidiskusija.blogspot.com/search?updated-max=2011-06-06T10:05:00%2B03:00&max-results=7>
3. *Diskusija „Latvijas Nacionālo digitālo bibliotēku veidojot”. Sadarbības/projektu grupas rezultāti* [tiešsaiste] : [prezentācija]. Rīga, 2011 [skatīts 21.02.2013]. Pieejams: <http://dibidiskusija.blogspot.com/search?updated-max=2011-06-06T10:05:00%2B03:00&max-results=7>
4. *Diskusija „Latvijas Nacionālo digitālo bibliotēku veidojot”. Valsts politikas grupa: rezultāti* [tiešsaiste] : [prezentācija]. Rīga, 2011 [skatīts 21.02.2013]. Pieejams: <http://dibidiskusija.blogspot.com/search?updated-max=2011-06-06T10:05:00%2B03:00&max-results=7>
5. *Diskusija „Nacionālo digitālo bibliotēku veidojot: saturs, kvalitāte, praktiskās iespējas” (28.11.2011.)*. Diskusiju grupa „Digitalizācijas praktiskie jautājumi” : diskusiju grupas ieraksta transkripts.
6. *Diskusija „Nacionālo digitālo bibliotēku veidojot: saturs, kvalitāte, praktiskās iespējas” (28.11.2011.)*. Diskusiju grupa „Digitālo krājumu kvalitāte” : diskusiju grupas ieraksta transkripts.
7. *Diskusija „Nacionālo digitālo bibliotēku veidojot: saturs, kvalitāte, praktiskās iespējas” (28.11.2011.)*. Plenārsēde : plenārsēdes ieraksta transkripts.
8. **Holma, Baiba**. Digitālo kolekciju lietojamība lietotāju vērtējumā. **No: Nacionālā identitāte un komunikācija** [tiešsaiste] : Pasaules latviešu zinātnieku [3.]kongresa ziņojumu krājums (2011 : Rīga, Latvija). Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2011 [skatīts 04.01.2013], 68.-77.lpp. Pieejams: http://academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/1/896/PLZK_ISBN.pdf?sequence=1. ISBN 9789934819445.
9. **Holma, Baiba**. Digitālo kolekciju lietojamības un veiktspējas novērtējums tematiskās pieejamības aspektā. **Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa**. *Informācija un sabiedrība* [tiešsaiste] : Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti = Information and Society : Proceedings of the Department of Information and Library Studies, Nr.2, 2011 [skatīts 04.01.2013], 58.-79.lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/7/679/1/SZF_IBSN_ZR_2011_nr2.pdf. ISSN 1691-6298.
10. **Krūmiņa, Līga**. Kultūras mantojums digitālā vidē. **No: Nacionālā identitāte un komunikācija** [tiešsaiste] : Pasaules latviešu zinātnieku [3.]kongresa ziņojumu krājums (2011 : Rīga, Latvija). Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2011 [skatīts 04.01.2013], 78.-84.lpp. Pieejams: http://academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/1/896/PLZK_ISBN.pdf?sequence=1. ISBN 978-9934-8194-4-5.
11. **Mallan, Katrine**. Is digitization sufficient for collective remembering? Access to and use of cultural heritage collections. *The Canadian Journal of Information and Library Science* [online], Nr.3/4, 2006 [cited 11.01.2013], p.201-220. Available: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=5&hid=105&sid=aa74bb3a-caf6-4c99-bdoc-91e856d5e385%40sessionmgr114>. ISSN 1920-7239.

D. Pakalna
PUBLISKĀS DISKUSIJAS PAR NACIONĀLĀS DIGITĀLĀS BIBLIOTĒKAS
ATTĪSTĪBU PĒTĪJUMĀ „NACIONĀLĀ IDENTITĀTE DIGITĀLĀ VIDĒ”

12. **Mūze, Baiba.** Digitālo kolekciju veidošana Latvijas atmiņas institūcijās. **Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa.** *Informācija un sabiedrība* [tiešsaiste] : Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti = Information and Society : Proceedings of the Department of Information and Library Studies, Nr.2, 2011 [skatīts 06.03.2013], 14.-43.lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/7/679/1/SZF_IBSN_ZR_2011_nr2.pdf. ISSN 1691-6298.
13. **Mūze, Baiba.** Latvijas kultūras kanona vērtības atmiņas institūciju digitālajās kolekcijās. **No: Nacionālā identitāte un komunikācija** [tiešsaiste] : Pasaules latviešu zinātnieku [3.]kongresa ziņojumu krājums (2011 : Rīga, Latvija). Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2011 [skatīts 06.01.2013], 85.-94.lpp. Pieejams: http://academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/1/896/PLZK_ISBN.pdf?sequence=1. ISBN 9789934819445.
14. **Pakalna, Daina.** Informācijas lietošanas paradumi digitālajā vidē. **No: Nacionālā identitāte un komunikācija** [tiešsaiste] : Pasaules latviešu zinātnieku [3.]kongresa ziņojumu krājums (2011 : Rīga, Latvija). Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2011 [skatīts 06.01.2013], 39.-45.lpp. Pieejams: http://academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/1/896/PLZK_ISBN.pdf?sequence=1. ISBN 9789934819445.
15. **Pakalna, Daina.** Pētījuma „Nacionālā identitāte digitālajā vidē” lietotāju aptaujas rezultāti. **Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa.** *Informācija un sabiedrība* [tiešsaiste] : Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti = Information and Society : Proceedings of the Department of Information and Library Studies, Nr.2, 2011 [skatīts 06.01.2013], 44.-57.lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/7/679/1/SZF_IBSN_ZR_2011_nr2.pdf. ISSN 1691-6298.
16. **Sporāne, Baiba.** Digitālās kultūras mantojuma vieta nacionālās identitātes struktūrā. **No: Nacionālā identitāte un komunikācija** [tiešsaiste] : Pasaules latviešu zinātnieku [3.]kongresa ziņojumu krājums (2011 : Rīga, Latvija). Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2011 [skatīts 11.01.2013], 16.-21.lpp. Pieejams: http://academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/1/896/PLZK_ISBN.pdf?sequence=1. ISBN 9789934819445.
17. **UNESCO Latvijas Nacionālā komisija.** *Koncepcija par Latvijas nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu* [tiešsaiste] : MK 2008.gada 23.decembra rīkojums Nr.880. 30 lpp. [skatīts 11.01.2013]. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file51922.doc>.
18. *Valsts kultūrpolitikas vadlīnijas 2006.-2015.gadam „Nacionāla valsts”. Ilgtermiņa politikas pamatnostādnes* [tiešsaiste]. [Rīga] : Latvijas Republikas Kultūras ministrija, 2006 [skatīts 11.01.2013]. 104 lpp. Pieejams: http://www.km.gov.lv/lv/dokumenti/planosanas_doc.html.
19. **Zariņš, Uldis.** Digitālo kolekciju pieejamība — tehniskie aspekti. **No: Nacionālā identitāte un komunikācija** [tiešsaiste] : Pasaules latviešu zinātnieku [3.]kongresa ziņojumu krājums (2011 : Rīga, Latvija). Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2011 [skatīts 06.01.2013], 46.-58.lpp. Pieejams: http://academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/1/896/PLZK_ISBN.pdf?sequence=1. ISBN 9789934819445.

E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

E-SERVICES OF THE DIGITAL COLLECTIONS OF LATVIAN MEMORY INSTITUTIONS

Līga Krūmiņa

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
e-pasts: liga.krumina@lu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis: šī raksta mērķis ir analizēt e-pakalpojumu nodrošinājumu Latvijas atmiņas institūciju (bibliotēku un arhīvu) digitālajās kolekcijās. Uzmanība ir pievērsta pakalpojumu kopumam, kurus atbilstoši starptautiskajai praksei jau nodrošina vai potenciāli varētu nodrošināt digitālo kolekciju veidotāji un kuri varētu veicināt kolekciju popularitāti un lietotāju interesi.

Metodoloģija/empīriskā bāze: pētījuma teorētiskais pamats ir Digitālo bibliotēku pakalpojumu sistēmas trīsdimensiālais modelis (*Long Xiao*). Modeļa komponenti — informācijas resursi, organizācija, pakalpojumi — ir komplementāri, tādēļ viena komponenta zems attīstības līmenis var veicināt visas sistēmas vājumu.

Pētījumam ir izvirzīts šāds jautājums: vai digitālo kolekciju veidotāji Latvijas atmiņas institūcijās nodrošina labai starptautiskai praksei atbilstošu e-pakalpojumu klāstu?

Pētījuma empīriskā bāze ir 86 Latvijas bibliotēku un arhīvu veidotās digitālās kolekcijas, kas reģistrētas digitālo kolekciju reģistrā. Ir apskatītas tiešsaistē un brīvpieejā publicētās kolekcijas. Pētījums ir veikts, izmantojot e-pakalpojumu kontentanalīzi un nosakot septiņas analīzes kategorijas: pamanāmība, meklēšana, uzziņas, personalizācija, lietotāju iesaiste, instrukcijas (palīdzība), dokumentu piegāde.

Rezultāti: pētījuma rezultāti atspoguļo situāciju e-pakalpojumu nodrošināšanā Latvijas bibliotēku un arhīvu digitālajās kolekcijās, kā arī potenciālu, kas būtu attīstāms situācijas uzlabošanai. Analīzes rezultāti liecina, ka: 1) e-pakalpojumu attīstības līmenis kopumā ir visai zems; 2) e-pakalpojumi ir grūti pamanāmi (uz tiem nav norāžu kolekciju vietnēs); 3) uzziņu kategorijā tiek nodrošināts tikai asinhronais uzziņu pakalpojums (turklāt tas nav izcelts uz citu pakalpojumu fona); 4) viszemākais līmenis ir kategorijām *personalizācija* un *lietotāju iesaiste*.

Praktiskā nozīme: pētījuma rezultāti ir izmantojami e-pakalpojumu klāsta pilnveidošanai.

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

Novitāte: rakstā ir analizēta laba starptautiskā prakse e-pakalpojumu nodrošināšanā, kā arī viedoklis par e-pakalpojumu līmeni digitālajās kolekcijās Latvijā un ieteikumi situācijas uzlabošanai.

Atslēgvārdi: bibliotēkas, arhīvi, digitālās kolekcijas, e-pakalpojumi

Raksta veids: oriģināls pētījums

Norādes: 18

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

Abstract:

Purpose: The purpose of this article is to analyse the e-services for the digital collections of the Latvian memory institutions (libraries and archives). The attention is paid to the cluster of services that is already provided or could potentially be provided by creators of digital collections in accordance with international practice, and that could contribute to the popularity of collections and to users' interest.

Methodology/empirical bases: The theoretical framework is the Three-dimensional structure of a digital library service system (*Long Xiao*). Model components — information resources, organization, services — are complementary, so low level of development of one component leads to weakness of the whole system.

The research question of the study: do creators of digital collections in Latvian memory institutions provide appropriate e-services according to good international practice?

Empirical basis of the study is 86 digital collections created by Latvian libraries and archives, recorded in the registry. The online and open access collections are analysed. The study is carried out using the content-analysis of e-services, and identifying seven categories: visibility, search facilities, reference service, personalization, user participation, instructions (help), and document delivery.

Findings: The study results reflect the situation of the e-services created by Latvian libraries and archives, as well as the potential that could be developed to improve the situation. The analysis reveals that: 1) the level of e-services in general is quite low, 2) e-services have low visibility (lack of links to them in collection websites), 3) only the asynchronous reference service is provided (and it is not highlighted), 4) the categories — *personalization* and *user participation* — are on the lowest evaluation level.

Practical implications: The results can be used for e-services development.

Originality/value: The article provides the analysis of international practice in e-services, as well as the viewpoint on the level of e-services development in digital collections of Latvia, and recommendations to improve the situation.

Keywords: libraries, archives, digital collections, e-services

Article Type: Original research

References: 18

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

Ievads

21. gadsimtam ir raksturīga lietotājiorientēta pieeja visās ar informācijas pārvaldību saistītās jomās. Par to liecina, piemēram, bibliotekārajā sabiedrībā sagatavotie dokumenti — koncepcija „Latvijas kultūras mantojuma digitalizācijas, digitālā satura saglabāšanas un piekļuves nodrošināšana, 2012–2018” (8) un „Bibliotēku attīstības pamatnostādnes 2011.–2015. gadam” (1). Lietotājiem domātu pakalpojumu attīstīšana ir dokumentā nostiprinātais bibliotēku politikas mērķis: „Nodrošināt efektīvu, kvalitatīvu un sabiedrības vajadzībām atbilstošu bibliotēku sistēmas darbību, sekmējot daudzveidīgu resursu un pakalpojumu pieejamību Latvijas izglītības, zinātnes un tautsaimniecības attīstībai, kā arī visiem cilvēkiem kultūras, izglītības, pētniecības, informācijas un komunikācijas nolūkos” (1, 4. lpp.). Resursi un pakalpojumi ir komplementāri bibliotēku sistēmas elementi, kas attīstāmi vienlīdz labā līmenī.

Informācijas un komunikāciju tehnoloģiju (IKT) pieejamība Latvijā un iedzīvotāju aktivitāte, izmantojot šīs tehnoloģijas, paver iespējas informācijas pakalpojumu daudzveidībai digitālajā vidē. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem par iedzīvotāju skaitu, kuri regulāri (vismaz reizi nedēļā) lieto datoru/internetu, 2011. gadā 66,2% no visiem Latvijas iedzīvotājiem ir aktīvi interneta lietotāji, un internets ir pieejams 63,6% no visām Latvijas mājsaimniecībām (18). Tātad digitālajā vidē darbojas nozīmīgs skaits atmiņas institūciju resursu pašreizējo un potenciālo lietotāju. Turklāt lietotājiem ir izpratne par globālā tīmekļa un IKT piedāvātajām priekšrocībām, izmantojot tās savā ikdienas dzīvē, tādēļ viņi var tās lietot arī komunikācijā ar atmiņas institūcijām.

Izvirzot Latvijas kultūras telpas attīstību par pirmo prioritāti, Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam norādīts, ka „jaunās tehnoloģijas dod iespēju virtuālo realitāti izmantot arī kultūras pieejamības uzlabošanai: latviskas kultūras telpas virtuālai paplašināšanai, kultūras mantojuma vērtību saglabāšanai un izplatīšanai, jaunu kultūras produktu un pakalpojumu radīšanai, kā arī kultūrizglītībai” (7, 13., 16. lpp.). Atbalstot virtuālās kultūras telpas paplašināšanu, atmiņas institūcijām, to skaitā arī bibliotēkām un arhīviem, ir iespēja lokālos informācijas pakalpojumus dinamiski papildināt ar informācijas pakalpojumiem tiešsaistē.

Kultūras telpas virtuālā paplašināšana notiek, veidojot digitālās bibliotēkas. Saskaņā ar LZA Terminoloģijas komisijas Informācijas un dokumentācijas terminoloģijas apakškomisijas (LZA TK IDTAK) apstiprināto skaidrojumu *digitāla* (arī elektroniska) bibliotēka ir „organizācija, kas nodrošina resursus, ieskaitot specializētu personālu, lai veiktu digitālo darbu kolekciju atlasīšanu, strukturēšanu, piekļuves nodrošināšanu, interpretēšanu, izplatīšanu, integritātes saglabāšanu un pastāvīgumu laika gaitā tādā veidā, ka tās ir tūlītēji un ekonomiski pieejamas noteiktai kopienai vai kopienām” (10, 2. lpp.). Šajā definīcijā ir jāuzsver nozīmīgs aspekts — digitālās bibliotēkas ir domātas lietotāju kopienām. Digitālā satura un lietotāju mijiedarbība tiek panākta, organizējot informācijas pakalpojumus. Starptautiskās bibliotēku asociāciju un institūciju federācijas (IFLA) „Digitālo bibliotēku manifestā”, raksturojot bibliotēku sadarbības principus digitālā satura radīšanā, saglabāšanā un piekļūstamības nodrošināšanā, uzsvērts, ka „digitālā bibliotēka ir digitālo objektu tiešsaistes kolekcija ar kvalitātes kontroli, kas ir izveidota vai komplektēta un tiek pārvaldīta atbilstoši starptautiski akceptētiem kolekciju attīstības principiem. [...] To atbalsta pakalpojumi, kas nepieciešami, lai lietotāji varētu izgūt un izmantot resursus” (6, 1. lpp.). Minētie termina skaidrojumi liecina, ka būtisks digitālo bibliotēku komponents ir tajās nodrošinātie pakalpojumi. Tikai pakalpojumi garantē to, ka digitālajam saturam būs lietotāji.

Dažādu digitalizācijas aktivitāšu rezultātā Latvijā ir izveidots visai liels digitālo kolekciju¹ skaits. Lielākā daļa no tām ir pieejama tīmeklī. Saskaņā ar valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte

1 *Digitālā kolekcija* reģistra veidotāju izpratnē ir tiešsaistē un/vai lokāli pieejama digitālo objektu kopa, kurā objekti sastāv no metadatiem un datnēm. Digitālo objektu kopa ir unikāli identificējama: tai ir konkrēts nosaukums, konkrēts radītājs, radīšanas datējums u.tml., kā arī identifikators (piemēram, URL adrese), kas norāda uz kolekciju neatkarīgi no tā, vai kolekcija ir publicēta atsevišķi vai iekļauta kādā datu masīvā.

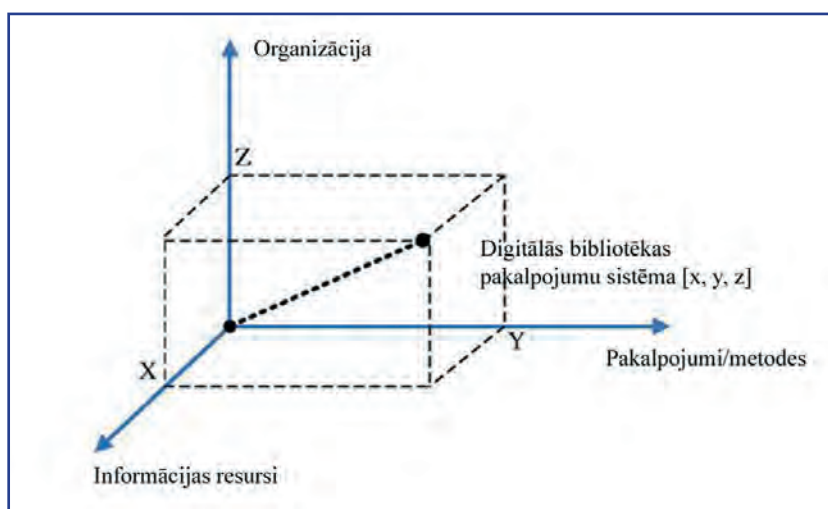
L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

(valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)” projektā „Nacionālā identitāte un komunikācija” apakšprojektā „Nacionālā identitāte digitālā vidē” izveidoto digitālo kolekciju reģistru, Latvijas atmiņas institūcijās ir tapušas ap 130 digitālo kolekciju. Problēma, kuras risināšanai ir veikta rakstā apskatītā analīze, ir konstatējama satura un lietotāju mijiedarbībā: digitālās kolekcijas netiek pilnvērtīgi izmantotas atbilstošu e-pakalpojumu trūkuma dēļ. Pētījumam ir izvirzīts šāds jautājums: vai digitālo kolekciju veidotāji nodrošina labai starptautiskai praksei atbilstošu e-pakalpojumu klāstu? Pētījumā uzmanība ir pievērsta pakalpojumu daudzveidībai, kas potenciāli varētu veicināt kolekciju popularitāti un lietotāju interesi. Pētījumā ir apskatīts tāds pakalpojumu kopums, kuru atbilstoši starptautiskajai praksei jau nodrošina vai potenciāli varētu nodrošināt digitālo kolekciju veidotāji Latvijā. Analizējot e-pakalpojumu piedāvājumu atmiņas institūciju digitālajās kolekcijās, šajā pētījumā nav iesaistīti lietotāji. Viņu viedokļu noskaidrošana būtu turpmāko pētījumu uzdevums.

1. Elektroniskie pakalpojumi — būtisks digitālo bibliotēku komponents

Iepriekšminētajās termina „digitālās bibliotēkas” definīcijās ir ieskicējami trīs nozīmīgi atslēgvārdi: organizācija, resursi un pakalpojumi. Šie atslēgvārdi raksturo trīs digitālās bibliotēkas pakalpojumu sistēmas dimensijas.

Digitālās bibliotēkas pakalpojumu sistēmas trīsdimensionālais modelis (sk. 1. attēlu) ir aizgūts no vadībizinību teorijas, kurā šādi modeļi tiek lietoti biznesa attīstības pētījumos. Sistēmai ir raksturīgas šādas trīs dimensijas: 1) organizācija; 2) resursi; 3) pakalpojumi/metodes. Izmantojot šo modeli gadījuma pētījumā par Pekinas Universitātes bibliotēkas (*Peking University Library*) pakalpojumu sistēmas stratēģisko attīstību, autors Longs Ksiao (*Long Xiao*) secina: „Trīs asis — organizācija, resursi un pakalpojumi/metodes — ir komplementāras, mijiedarbojoties un pilnveidojot cita citu. [...] Trīsdimensiju struktūrā katra funkcija ietekmē abas pārējās, un vienas funkcijas vājums var izraisīt visas sistēmas neveiksmi” (17, 305. lpp.). No izklāsta izriet, ka pakalpojumi ir neaizvietojams digitālo bibliotēku komponents. Ir skaidrs, ka par izcili izveidotu digitālo kolekciju kā informācijas resursu būs maza interese un tai būs zemi lietojamības statistiskie rādītāji, ja netiks nodrošināti atbilstoši pakalpojumi, ko digitālajā vidē sauc par elektroniskajiem pakalpojumiem (turpmāk tekstā — e-pakalpojumi).

1. att. Digitālās bibliotēkas pakalpojumu sistēmas trīsdimensiālais modelis (17, 305. lpp.)

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

E-pakalpojums ir digitālās (elektroniskās) bibliotēkas pakalpojums, kas saņemams vai nu no vietējā servera, vai arī pa tīklu (10, 2. lpp.). Šāds pakalpojumu veids ir cieši saistīts ar IKT attīstības līmeni, kā arī lietotāju un informācijas speciālistu prasmi šīs tehnoloģijas izmantot. Starptautiskie pētnieki atzīst, ka „elektroniskie pakalpojumi bibliotēku darbā nozīmē eksperimentēšanu, jaunu resursu attīstīšanu, inovācijas un sekošanu jaunajām tehnoloģijām, biežu tehnoloģiju nomaiņu, jo tās nenovēršami attīstās, jaunas informācijas speciālistu kompetences, kā arī lietotāju apmācību, iedrošinot viņus tehnoloģijas izmantot efektīvi” (13, 225. lpp.). Tātad e-pakalpojumiem ir evolucionārs raksturs, un to ieviešana bibliotēkās ir iešana līdzī laimam un profesionālās kompetences demonstrēšana.

2. Elektronisko pakalpojumu potenciāls

Starptautiskie pētījumi liecina, ka digitālās bibliotēkas bieži vien ir veidotas, lai dotu lietotājiem iespēju piekļūt digitālajiem informācijas resursiem, paredzot, ka viņi veiks atlases meklēšanu vai pār-lūkmeklēšanu. Pētnieki arī atzīst, ka meklēšanas iespēju organizēšana ir tikai viens no daudzajiem pakalpojumiem, kas būtu jānodrošina bibliotēkām un informācijas sistēmām (2, 227. lpp.). Šajā rakstā ir apskatīts e-pakalpojumu nodrošinājums Latvijas atmiņas institūciju digitālajās kolekcijās. Lai noteiktu e-pakalpojumu analīzes kategorijas, tālāk tekstā ir apkopots pārskats par plašāk izplatītajiem e-pakalpojumiem: kādi tie ir un kādas ir to raksturīgākās formas un veidi.

Meklēšana

Meklēšana ir pamata e-pakalpojums, kas nodrošina informācijas resursu izguvi atbilstoši lietotāja vajadzībām. Meklēšana ir „datu pārlases procedūra, ar kuras palīdzību pēc noteiktām pazīmēm nosaka to atrašanās vietu” (11). Meklēšanai ir raksturīgi divi pamatveidi. Tie ir:

1. Atlases meklēšana (*search*; vienkāršā un paplašinātā vai izvērstā meklēšana). Paplašinātā meklēšana ir funkcija, kas ļauj lietotājiem veidot mērķtiecīgus vaicājumus, kuros ietverti meklēšanas operatori. [...] Lietotāji var pievienot operatoru pēc operatora un vērot vaicājuma izmaiņas meklēšanas laukā (11).
2. Pār-lūkmeklēšana vai pār-lūkošana (*browse*) ir pakalpojums, ar kura palīdzību var „izskatīt datubāzi vai datņu sarakstu, lai atrastu kādu konkrētu objektu. Pār-lūkošanu parasti veic, lai ar informāciju iepazītos, nevis lai to mainītu” (11).

Pētot digitālo kolekciju lietojamību un tematisko pieejamību pasaules lielākajās digitālajās bibliotēkās, Latvijas Universitātes (LU) pētniece Baiba Holma secinājusi, ka meklēšanas uzsākšanai parasti tiek piedāvāta kolekcijas pār-lūkošana pēc viena vai vairākiem kritērijiem, savukārt atlases meklēšana sā-kumā ir vienkārša, turpinājumā nodrošinot paplašināto (izvērsto) meklēšanu (4, 62.-63. lpp.). Tātad labas prakses piemēri liecina, ka progresīvs virziens meklēšanas e-pakalpojumu attīstībā ir abu minēto pakalpojumu veidu organizēšana. Šis aspekts būtu jāievēro, pilnveidojot meklēšanas e-pakalpojumu atmiņas institūciju kolekcijās.

Uzziņas

Uzziņu e-pakalpojums (jeb digitālās uzziņas) ir viens no nozīmīgākajiem šāda veida pakalpojumiem, jo palīdz lietotājiem informācijas jautājumu risināšanā bez tieša kontakta ar informācijas speciālistu. Internets tiek izmantots kā komunikācijas līdzeklis, lai, piemēram, nosūtītu jautājumus un saņemtu atbildes. IFLA ir izstrādājusi detalizētas digitālo uzziņu vadlīnijas, kurās par e-uzziņām tiek uzskatīti „uzziņu pakalpojumi, kuri tiek pieprasīti un sniegti, izmantojot internetu, parasti e-pastu, tūlītēju ziņojumapmaiņu („čatu”) vai tīmeklī bāzētus pieprasījuma formulārus; parasti atbildes uz tiem sniedz

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

bibliotēkas uzziņu nodaļas bibliotekārs, dažreiz speciālisti kopīgās uzziņu sistēmās, kas apkalpo vairāk nekā vienu institūciju” (5, 14. lpp.).

Uzziņu e-pakalpojumus pēc satura var iedalīt trīs plašās grupās:

- 1) informācijas atrašana lietotāja uzdevumā vai asistēšana laikā, kad informāciju meklē lietotājs pats;
- 2) instrukcijas bibliotēkas resursu lietošanā;
- 3) padomi lietotājiem atbilstošāko informācijas resursu un pakalpojumu izvēlē (2, 228. lpp.).

Uzziņu e-pakalpojumi pēc formas ir iedalāmi asinhronajos un sinhronajos e-pakalpojumos:

1. Asinhronajiem uzziņu e-pakalpojumiem (*asynchronous transactions*) ir raksturīga laika distance starp jautājumu un atbildi (piemēram, 24 h), reaģējot uz lietotāja pieprasījumu, kas saņemts pa e-pastu, ar īpašu uzziņu pieprasījuma e-formu vai izmantojot pakalpojumu *Jautā bibliotekāram*.
2. Sinhronie uzziņu e-pakalpojumi (*synchronous transactions*) piedāvā reāllaika komunikāciju, izmantojot teksta/runas tērzēšanu, video konferences (tīmekļa kameras) vai uzziņu robotus un citas tīmekļa tehnoloģijas.
3. Konsorcijs (sadarbības) uzziņu e-pakalpojumi (*collaborative digital reference services*), kuru nodrošināšanā ir iesaistītas bibliotēkas nacionālā, reģionālā un starptautiskā līmenī. Šādu uzziņu e-pakalpojumu realizē bibliotēku (ekspertu) grupa, izmantojot reāllaika komunikācijas tehnoloģijas (3, 414. lpp.).

Uzziņu e-pakalpojuma nākotnes attīstība, pēc pētnieku domām, ir vērsta personalizācijas virzienā ar automatizētu informācijas filtrēšanu, kas reaģē uz lietotāju definētām kategorijām un uzdevumiem. Daudzveidīgās tīmekļa tehnoloģijas var nodrošināt dažādus pozitīvus ieguvumus uzziņu e-pakalpojumu ieviešanā (piemēram, zemas izmaksas, iespēju kontrolēt lietotāju autorizācijas procesus, kā arī jautājumu pārdresāciju, sesiju transkribēšanu u. tml.) (3, 416. lpp.), tādējādi atmiņas institūcijām ir iespēja izvēlēties sev piemērotāko. Uzziņas jau vēsturiski ir bijis būtisks bibliotēku un arhīvu pakalpojums, jo piedāvā personalizētu palīdzību lietotāja informācijas vajadzību risināšanā. Tehnoloģiju attīstība ir radikāli mainījusi veidu, kā šis pakalpojums tiek nodrošināts, tādēļ izmantot šo digitālās vides potenciālu būtu svarīgs atmiņas institūciju uzdevums.

Personalizācija

Digitālo kolekciju publicēšanai starptautiskajā praksē ir raksturīga personalizēta pieeja. Personalizācija ir informācijas adaptēšana konkrētā lietotāja vajadzībām, tādēļ ir nozīmīgs pakalpojums, lai organizētu individuālās informācijas plūsmu. Attiecinot personalizāciju uz bibliotēku datubāzēm, tā tiek definēta kā „datubāzes iespējas, kas ļauj lietotājiem pielāgot, noteikt izvēli un strādāt ar filtrēšanas tehnoloģijām tādā veidā, kas veicina personalizētu darba vidi un reaģē uz individuālajām vajadzībām” (12, 605. lpp.).

Personalizācijas iespējas, kas tiek piedāvātas digitālajā vidē, ir vērstas uz personīga profila izveidi — saskarnes noformējuma pielāgošanu un satura pielāgošanu. Lietotājiem tiek dota iespēja personalizēt digitālās kolekcijas *saskarni*, nosakot sev tīkamāko krāsu noformējumu, teksta salikumu un izkārtojumu. Lietotāji var pielāgot *saturu* — organizēt individuālu darba vidi, lai meklētu resursus un filtrētu meklēšanas rezultātus atbilstoši norādītajam raksturojumam, lai glabātu atlasītos informācijas resursus turpmākai lietošanai (piemēram, eksportētu citā darba vidē), kā arī lai saņemtu paziņojumus par jaunieguvumiem konkrētajā nozarē. Personalizācijas iespēju nodrošināšana digitālajās kolekcijās ir solis lietotāja virzienā. Personalizācijas potenciāls atmiņas institūciju digitālajās kolekcijās būtu realizējams, lai veicinātu lietojamību.

Lietotāju iesaiste

Lietotāju iesaiste kā īpaša e-pakalpojumu forma ir attīstījusies līdz ar bibliotēkas lomas maiņu sabiedrībā. Starptautiskie pētījumi apstiprina tēzi, ka „no grāmatu glabātājiem bibliotēku darbinieki kļūst par informācijas redaktoriem, informācijas organizētājiem un padomdevējiem. [...] Attiecības starp

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

bibliotēkām un lietotājiem iegūst nozīmi „informācijas pakalpojumu sniedzēji — klienti”, kur bibliotēku lietotāji ir daudz neatkarīgāki bibliotēku pakalpojumu izvēlē un izmantošanā” (14, 336. lpp.). Tehnoloģiju un sociālo tīklu attīstība ne tikai nodrošina jaunus informācijas resursus un e-pakalpojumus, bet arī piedāvā iespējas iesaistīt lietotājus bibliotēku e-pakalpojumu organizēšanā. Līdzdalība un iesaistīšana ir nozīmīgas mūsdienīgas bibliotēkas pazīmes.

Lietotāju iesaiste bibliotēku e-pakalpojumu organizēšanā var notikt vairākos veidos (14, 337.-339. lpp.): 1) dodot iespēju ne tikai lietot informāciju, bet arī to radīt un piegādāt; 2) piešķirot informācijas profesionāļa lomu; 3) nodrošinot lielāku ietekmi bibliotēkas darba organizēšanas jautājumos u.tml. Attiecinot šīs atziņas uz situāciju Latvijas atmiņas institūciju digitālajās kolekcijās, lietotāju iesaiste varētu notikt, gan papildinot kolekcijas ar atbilstošu e-saturu, gan komentējot kolekciju digitālos objektus vai pievienojot metadatus, gan virtuālajās diskusijās apspriežot tematiski saistītus jautājumus.

Elektroniskā dokumentu piegāde

Elektroniskā dokumentu piegāde (*electronic document delivery*) ir iespēja iegūt īpašumā informācijas resursu digitālās kopijas, tajā skaitā arī augstas kvalitātes digitālo objektu kopijas no Latvijas atmiņas institūciju digitālajām kolekcijām.

Profesionālajā praksē par elektronisko dokumentu piegādi atzīst „tādas informācijas nodošanu lietotājam elektroniski, kas tradicionāli ir reģistrēta fiziskā datu nesējā (papīra druka, videokasete, skaņu ieraksts, utt.), parasti lietojot e-pastu vai globālo tīmekli. Bibliotēkas izmanto digitālās tehnoloģijas, lai piegādātu informāciju, kas ietverta dokumentos un datnēs un pieprasīta starpbibliotēku abonementā” (15). Digitālo kolekciju kontekstā šis pakalpojums ir augstas kvalitātes digitālo kopiju piegāde, piemēram, izdevējdarbības vajadzībām.

Apakšnodaļā apskatītie pakalpojumi ir tipiskākie e-pakalpojumu veidi starptautiskajā profesionālajā praksē. Par to liecina gan vadlīnijas un standarti (piemēram, Latvijas standarts „LVS ISO 11620:2009 Informācija un dokumentācija. Bibliotēku snieguma rādītāji” (9)), gan nozares teorētiskā literatūra un pasaules nozīmīgāko bibliotēku prakse (piemēram, ASV Kongresa bibliotēka, Britu bibliotēka). Apkopojot teorētiskajā literatūrā paustās atziņas par e-pakalpojumu potenciālu mūsdienīgā bibliotēkā (arī atmiņas institūcijās vispār), var secināt, ka tie ir viens no mērķtiecīgas attīstības galvenajiem virzieniem. E-pakalpojumu raksturīgākie atslēgvārdi ir „lietotāji orientēti” un „lietotājiem draudzīgi”, uzmanības centrā izvirzot lietotāju. Lietotāju iesaistīšana šajā procesā ir jaunās pakalpojumu paradigmas būtiskākā pazīme. E-pakalpojumu nodrošināšana Latvijas atmiņas institūciju digitālajām kolekcijām nozīmē piedāvāt personalizētu palīdzību esošajiem lietotājiem, padarīt kolekcijas interesantākas un pievilcīgākas jaunajai lietotāju paaudzei.

3. Elektronisko pakalpojumu vērtēšanas metodoloģija

Jautājuma izpētes pakāpe

Analizējot e-pakalpojumus, pētnieki līdz šim uzmanību ir pievērsuši uzziņu elektroniskajam pakalpojumam, kā arī meklēšanas nodrošināšanai un kvalitātei.

Apjomīgu pētījumu par uzziņu e-pakalpojuma attīstības tendencēm Eiropas bibliotēkās ir veikuši pētnieki no Granādas Universitātes (*University of Granada*) Spānijā. Pētījuma vajadzībām ir noteikta uzziņu e-pakalpojuma definīcija, atspoguļojot būtiskākās mūsdienīgu e-pakalpojumu pazīmes: „Pakalpojumi, kas ir attīstīti informācijas tehnoloģiju vidē, apmierina lietotāju informācijas un zināšanu vajadzības interaktīvā, līdzdalīgā, personalizētā un sadarbībasveidīgā veidā” (16, 53. lpp.). Pētījumā ir apskatītas īpašas uzziņu e-pakalpojumam veltītas tīmekļa vietnes un izstrādāta metodoloģija šo pakalpojumu izpētei

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

(detalizētu pakalpojumu analīzes kritēriju karti sk. 3. pielikumā). Adaptēts kartes variants izmantots, vērtējot uzziņu e-pakalpojumu Latvijas atmiņas institūciju digitālajās kolekcijās (sk. 1. pielikumu).

Meklēšanas veidi un nodrošinājums, kā arī rezultātu atlasē kvalitāte ir analizēta Baibas Holmas (LU) pētījumā par tematisko meklēšanu Latvijas digitālajās kolekcijās (4). Pētījuma rezultāti raksturo digitālo kolekciju tematisko pieejamību. Par meklēšanas iespēju nodrošinājumu autore secinājusi, ka „kolekcijām ir nepieciešams uzlabot meklēšanas veidus, piemēram, vienkāršot atlasē meklēšanu un padarīt daudzveidīgāku pārlūkmeklēšanu (kolekcijas pārlūkošanu vismaz pēc divām līdz trijām pazīmēm)” (4, 77. lpp.). B. Holmas pētījuma rezultāti norāda uz trūkumiem un pakalpojuma pilnveides iespējām.

Empīriskās bāzes raksturojums

Pētījuma empīriskā bāze ir septiņu valsts nozīmes bibliotēku², 28 reģionu galveno bibliotēku³, kā arī Latvijas Nacionālā arhīva struktūrvienību — Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) un Latvijas Valsts arhīva (LVA) — digitālās kolekcijas. Pētījumam izvēlētas institūcijas nodrošina 70% (91 kolekciju) no visām digitālo kolekciju reģistrā apkopotajām kolekcijām, tādēļ ir nozīmīgākās digitālā kultūras mantojuma veidotājas. Digitālo kolekciju analīzes gaitā ir konstatēts, ka 15 institūcijām no ģenerālkopas nav digitālo kolekciju. Tātad izlase no piedāvātās ģenerālkopas ir 22 — tās bibliotēkas un arhīva struktūrvienības (LVVA un LVA), kam ir tiešsaistē pieejamas digitālās kolekcijas. Nacionālais muzeju krājuma kopkatalogs, kurā iekļautas Latvijas muzeju digitālās kolekcijas, šajā analīzē nav apskatīts, jo pašlaik lietotājiem ir pieejami tikai digitālo objektu metadati, nevis digitālie objekti.

Pētījumā ir apskatītas tiešsaistes brīvpieejas kolekcijas un tām nodrošinātie elektroniskie pakalpojumi. Ir apskatīti gan institūcijas vietnē, gan kolekcijas sadaļā pieejamie e-pakalpojumi.

Vērtēšanas kategorijas un analīzes gaita

Digitālajām kolekcijām nodrošinātie e-pakalpojumi ir vērtēti septiņās kategorijās (sk. 1. pielikumu): *pamanāmība, meklēšana, uzziņas, personalizācija, lietotāju iesaiste, instrukcijas, dokumentu piegāde*. Pirmā kategorija (pamanāmība) raksturo piekļuvi piedāvātajiem e-pakalpojumiem, — vai kolekciju vietnes navigācijā ir nepārprotama norāde uz e-pakalpojumiem un vai tos var izmantot jebkurš lietotājs. Četras kategorijas (meklēšana, uzziņas, personalizācija, lietotāju iesaiste) raksturo konkrētus e-pakalpojumu veidus, vērtējot, vai šie pakalpojumi iespēju ziņā ir piedāvāti pietiekami pilnīgi. Kategorija *instrukcijas* raksturo labu praksi lietotāju apmācībā, savukārt kategorija *dokumentu piegāde* — digitālajai videi raksturīgu pakalpojumu (maksimālais vērtējums šai kategorijai ir gadījumos, ja institūcija ir īpaši izcēlusi šo pakalpojumu citu vidū, savukārt vidējs vērtējums ir tajos gadījumos, ja institūcija nodrošina skenēšanas pakalpojumu).

Vērtēšana ir veikta pēc institūcijas — digitālo kolekciju veidotājas — neatkarīgi no tā, cik kolekciju ir publiskojuši katra institūcija un cik tai ir bijuši sadarbības partneri. Ir vērtēti dažādi kolekciju publicēšanas veidi — gan digitālās izstādes, gan datubāzes. Vērtēti ir gan konkrētās digitālās kolekcijas vietnē, gan institūcijas vietnē (citā sadaļā) nodrošinātie e-pakalpojumi. Tātad e-pakalpojumi ir vērtēti arī tad, ja tie vispār tiek nodrošināti atmiņas institūcijā un nav attiecināti uz kādu kolekciju konkrēti. Ja pakalpojumi

2 Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, Latvijas Nacionālā bibliotēka, Latvijas Universitātes bibliotēka, Latvijas Lauksaimniecības universitātes Fundamentālā bibliotēka, Patentu tehniskā bibliotēka, Rīgas Tehniskās universitātes Zinātniskā bibliotēka, Rīgas Stradiņa universitātes bibliotēka.

3 Aizkraukles pilsētas bibliotēka, Alūksnes pilsētas bibliotēka, Balvu Centrālā bibliotēka, Bauskas Centrālā bibliotēka, Cēsu Centrālā bibliotēka, Dobeles Centrālā bibliotēka, Gulbenes bibliotēka, Jēkabpils Galvenā bibliotēka, Jelgavas Zinātniskā bibliotēka, Jūrmalas Centrālā bibliotēka, Krāslavas novada Centrālā bibliotēka, Kuldīgas Galvenā bibliotēka, Latgales Centrālā bibliotēka, Liepājas Centrālā zinātniskā bibliotēka, Limbažu Galvenā bibliotēka, Ludzas pilsētas Galvenā bibliotēka, Madonas novada bibliotēka, Ogres Centrālā bibliotēka, Preiļu Galvenā bibliotēka, Rēzeknes pilsētas Centrālā bibliotēka, Rīgas Centrālā bibliotēka, Salaspils novada bibliotēka, Saldus pilsētas bibliotēka, Talsu Galvenā bibliotēka, Tukuma bibliotēka, Valkas pilsētas bibliotēka, Valmieras bibliotēka, Ventspils bibliotēka.

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

ir citā institūcijas vietnes sadaļā, uz tiem ir jābūt nepārprotamām norādēm no konkrētās kolekcijas sadaļas.

Vērtēšanai ir noteikta kvantitatīvā pieeja, 14 indikatoriem piešķirot punktus pēc šādas shēmas: 2 — indikators ir nodrošināts pilnībā; 1 — indikators ir nodrošināts daļēji; 0 — indikators nav nodrošināts. Maksimālais iegūstamo punktu skaits ir 28. Pēc iegūto punktu kopskaita e-pakalpojumu nodrošinājums ir līmeņots šādā gradācijā no izcili līdz neapmierinoši:

- 28–22: izcils e-pakalpojumu nodrošinājums;
- 21–15: labs e-pakalpojumu nodrošinājums;
- 14–8: apmierinošs e-pakalpojumu nodrošinājums;
- 7–0: neapmierinošs e-pakalpojumu nodrošinājums.

4. Elektronisko pakalpojumu nodrošinājums Latvijas atmiņas institūciju digitālajās kolekcijās

4.1. Valsts nozīmes bibliotēku digitālās kolekcijas

No septiņām valsts nozīmes bibliotēkām digitālās kolekcijas veido piecas (71%) bibliotēkas. Līderi digitālo kolekciju izstrādē ir Latvijas Nacionālā bibliotēka (LNB) (15 kolekcijas) un Latvijas Universitātes bibliotēka (LUB) (9 kolekcijas). Kolekciju publicēšanai ir izmantoti vairāki paņēmieni: 1) virtuālās izstādes (HTML dokumenti); 2) ievadsaskarne (HTML dokuments) kopā ar datubāžu vadības sistēmu digitālo objektu organizēšanai; 3) atsevišķas datubāzes izveide bibliotēku informācijas sistēmā (BIS) ALEPH.

LNB digitālajās kolekcijās ir vērojamas raksturīgākās tendences e-pakalpojumu attīstībā gan valsts nozīmes bibliotēku grupā, gan digitālo kolekciju organizēšanā un piekļuves nodrošināšanā kopumā. Piekļuve digitālajiem objektiem šajās kolekcijās tiek organizēta vairākos veidos: 1) bibliotēkas vietnes sadaļas (HTML dokumenti, piemēram, „Mantojums — 1”); 2) īpašas datubāžu vadības sistēmas (piemēram, „Zudusī Latvija”); 3) Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas (LNDB) platforma (piemēram, Latvijas un ārzemju estampi); 4) ACADEMIA repozitorijs (piemēram, „Ceļi tuvi, ceļi tāli”); 5) LNDB portāls (piemēram, „Periodika.lv”). Atbilstoši piekļuves veidam tiek nodrošināti e-pakalpojumi.

Visaugstākais e-pakalpojumu nodrošinājuma līmenis ir kolekcijām „Zudusī Latvija” (vērtējums — 19) un „Periodika.lv” (vērtējums — 19) (sk. 2. pielikumu). Nozīmīgākās pozitīvās iezīmes abām kolekcijām ir lietotāju iesaiste kolekciju veidošanā (gan pievienojot komentārus, gan papildinot saturu), datu izguve — atlases meklēšana un pārlūkmeklēšana, elektroniskā dokumentu piegāde, kā arī instrukcijas (kolekciju lietošana — meklēšanas piemēri) un kolekciju apraksti. Jāatzīmē daļēji realizētā personalizācija: „Periodika.lv” gadījumā lietotājiem ir iespēja veidot individuālu darba vidi. Pilnveidojot personalizāciju, lietderīgi būtu piedāvāt lietotājiem iespēju pielāgot saskarni un sindicēt saturu, sekojot līdzi jaunumiem kolekcijā. Piekļuve e-pakalpojumiem ir iespējama gan LNB vietnē, gan kolekciju vietnēs.

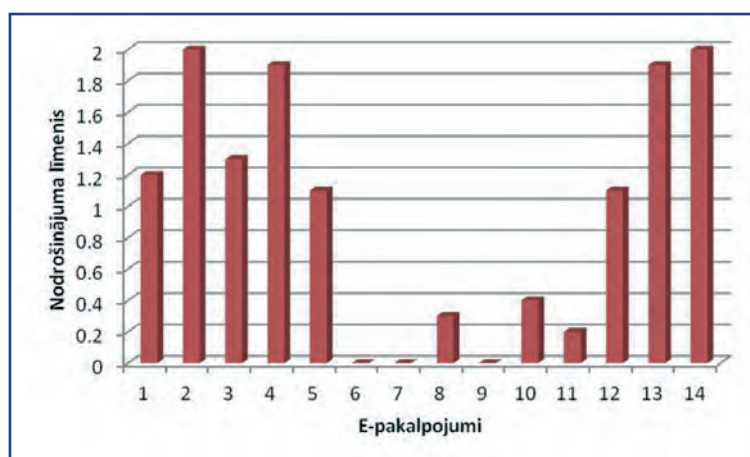
Pietiekoši augsts e-pakalpojumu līmenis tiek nodrošināts sešām kolekcijām, kurām var piekļūt, izmantojot LNDB platformu (vērtējuma līmenis — 16). Visām kolekcijām ir pieejama meklēšana (atlases un pārlūkmeklēšana), asinhronās uzziņas, kā arī kolekcijas apraksts un lietošanas instrukcijas. Minētajai kolekciju grupai nav nodrošināta personalizācija un lietotāju iesaiste.

Viszemākais e-pakalpojumu nodrošinājuma līmenis ir četrām kolekcijām, kuras ir publicētas virtuālu izstāžu veidā (vērtējuma līmenis — 6–8). Kolekcijās nav meklēšanas iespēju. Divās no tām arī pārlūkmeklēšanai tiek piedāvāti tikai daži piemēri. Kolekciju saskarnēs nav norāžu uz e-pakalpojumiem. Šajās kolekcijās nav nodrošināta ne personalizācija, ne lietotāju iesaiste.

Vidējais e-pakalpojumu nodrošinājuma līmenis LNB kolekcijās ir apmierinošs (13,4 punkti) ar virzību uz labu (sk. 2. attēlu). Pakalpojumu vērtējums liecina, ka kopš 2006. gada, kad ir uzsākta LNDB izveide, ir vērojama mērķtiecīga virzība uz pakalpojumu pilnveidi personalizācijas un lietotāju iesaistes virzienā.

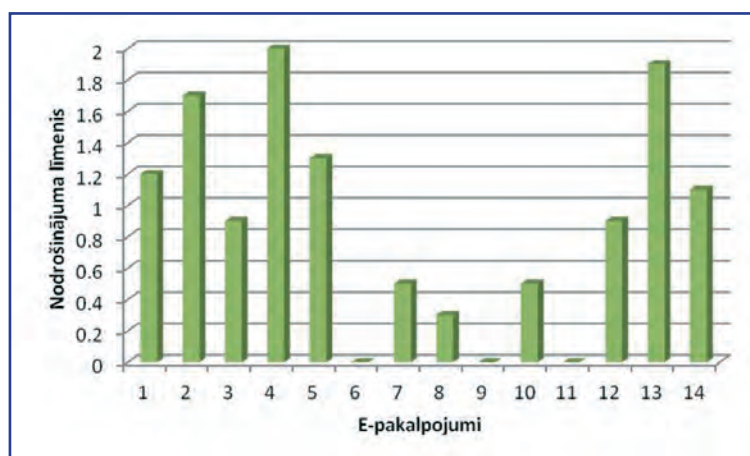
L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

Virtuālās izstādes, kas ir ieguvušas viszemāko vērtējumu, ir tapušas digitalizācijas sākotnē un atspoguļo ierobežotās tehnoloģiskās iespējas.

2. att. E-pakalpojumu nodrošinājuma līmenis LNB digitālajās kolekcijās (pēc 14 indikatoriem vidēji visās kolekcijās; n=15)

Valsts nozīmes bibliotēku grupā jāizceļ arī LUB digitālās kolekcijas un e-pakalpojumu nodrošinājums tām. Augstākais novērtējums (vērtējuma līmenis — 14) ir kolekcijai „Latvijas Universitātē izstrādātās un aizstāvētās disertācijas”, kurai lielu daļu e-pakalpojumu nodrošina BIS ALEPH, piemēram, kategorijās — meklēšana, instrukcijas. Uz lietošanas sesijas laiku ir iespēja izveidot individuālu darba vidi *Mans e-plaukts*. Taču jāatzīmē, ka minētā BIS nenodrošina, piemēram, lietotāju iesaisti. Lielākā daļa LUB kolekciju tiek publicētas, izmantojot LU portālu. Kā pozitīva iezīme ir jāatzīmē LU portāla piedāvātās saskarnes pielāgošanas iespējas (piemēram, burtu palielināšana, teksta formatēšana), kuras tādējādi ir attiecināmas arī uz digitālajām kolekcijām.

3. att. E-pakalpojumu nodrošinājuma līmenis citās⁴ valsts nozīmes bibliotēkās (pēc 14 indikatoriem vidēji visās kolekcijās; n=15)

4 Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, Latvijas Universitātes bibliotēka, Latvijas Lauksaimniecības universitātes Fundamentālā bibliotēka, Rīgas Tehniskās universitātes Zinātniskā bibliotēka.

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

Arī citām valsts nozīmes bibliotēkām (līdzīgi kā LNB) ir vērojams apmierinošs (12,3 punkti) vidējais e-pakalpojumu nodrošinājuma līmenis. Vislabāk tiek piedāvāta meklēšana, — īpaši pārlūkmeklēšana, jo tā ir lietotāju rīcībā arī gadījumos, kad digitālie objekti ir publicēti virtuālas izstādes veidā kā HTML dokumentu elementi. Kolekcijām ir visumā korekti izstrādāti apraksti. Pārsvārā gadījumu piekļuve e-pakalpojumiem ir organizēta no institūcijas vietnes, aizmirstot ievietot norādes uz e-pakalpojumiem pašas kolekcijas lapās. Nevienai kolekcijai netiek piedāvāts sinhronais uzziņu pakalpojums. Arī lietotāju iesaiste un personalizācija ir tās kategorijas, kurās vērtējums ir īpaši zems, tādēļ ir plašas pilnveides iespējas.

4.2. Reģionu galveno bibliotēku digitālās kolekcijas

No 28 reģionu galvenajām bibliotēkām digitālās kolekcijas veido 15 (54%) bibliotēku. Digitālo kolekciju reģistrs liecina, ka tīmeklī kopā ir pieejamas 46 šo bibliotēku veidotas digitālās kolekcijas. Minētajā bibliotēku grupā visvairāk digitālo kolekciju ir Ventspils bibliotēkai (13 kolekcijas), Jelgavas Zinātniskajai bibliotēkai (6 kolekcijas) un Limbažu Galvenajai bibliotēkai (6 kolekcijas). Kolekciju publicēšanai ir izmantoti vairāki paņēmieni: 1) virtuālās izstādes (HTML dokumenti); 2) ievadsaskarne (HTML dokuments) kopā ar datubāžu vadības sistēmu digitālo objektu organizēšanai (digitālo objektu integrēšana BIS ALISE); 3) digitālo objektu pārlūkošanai īpaši izstrādāta programmatūra (piemēram, digitālā grāmata „Jūra. Cilvēks. Pilsēta” Ventspils bibliotēkā).

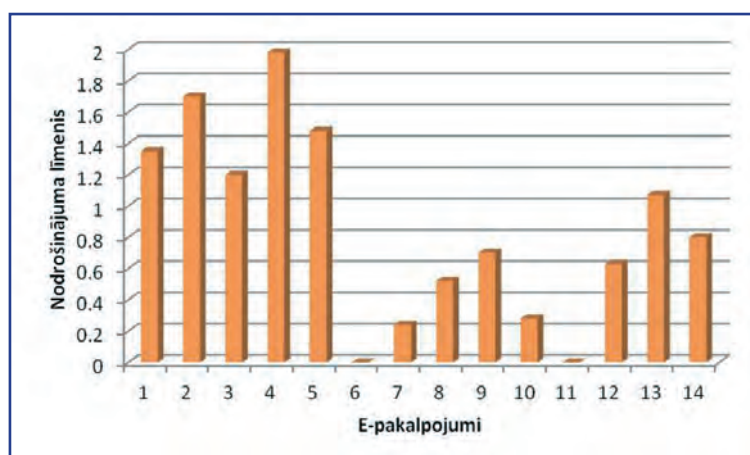
Viens no augstākajiem vidējiem vērtējumiem (18 punkti) ir Kuldīgas Galvenās bibliotēkas kolekcijai „Kuldīga: vēsture, notikumi, cilvēki”. Kolekcija ir publicēta, integrējot pārlūkojamus HTML dokumentus un BIS ALISE iespējas. BIS ALISE nodrošina digitālo objektu meklēšanu, individuālu darba vidi (*Mans saraksts*) konkrētai darba sesijai, kā arī RSS paziņojumus par jaunu objektu pievienošanu. Savukārt no jebkuras bibliotēkas vietnes sadaļas ir pieejams e-uzziņu pakalpojums *Jautā bibliotēkām!* (kolekcijas vietnē ir informācija par kontaktiem). Tāpat no visu tradicionālo bibliotēkas pakalpojumu kopuma ir īpaši izdalīta elektronisko dokumentu piegāde, kas liecina par potenciālu iespēju iegūt augstas kvalitātes digitālos objektus pēc pieprasījuma. Virziens, kurā e-pakalpojumus minētās kolekcijas gadījumā būtu iespēja pilnveidot, ir lietotāju iesaiste (komentāri un satura papildināšana).

Lielākā digitālo kolekciju daudzveidība ir vērojama Ventspils bibliotēkas krājumā. Piekļuve digitālajiem objektiem tiek nodrošināta, izmantojot dažādus paņēmienus: 1) virtuālas izstādes ar digitālo objektu pārlūkošanas iespējām; 2) BIS ALISE veidotās datubāzes; 3) e-grāmatu pārlūkošana (šķirstīšana). Vidējais e-pakalpojuma nodrošinājuma līmenis visām 13 kolekcijām ir 11,4 punkti. Atbilstoši e-pakalpojumu kategorijām visaugstāk ir novērtētas kolekcijas, kas ir organizētas BIS ALISE (piemēram, Ventspils hronikā ietvertā kolekcija „Ventspils pastkartēs: 20. gadsimta sākums”), un kolekcijas, kas tiek piedāvātas Ventspils bibliotēkas virtuālo izstāžu galerijā (piemēram, Gleznu izstādes). Īpaši uzteicamas ir izstāžu galerijā integrētās lietotāju iesaistes iespējas (komentāru pievienošana), kā arī tas, ka hipersaite uz minēto izstāžu galeriju ir labi pamanāma bibliotēkas tīmekļa vietnes sākuma lapā. Vizuāli interesanti, taču no e-pakalpojumu nodrošinājuma viedokļa visai nepilnīgi tiek piedāvātas divas e-grāmatas „Ventspils laiks” un „Jūra. Cilvēks. Pilsēta”. Minēto e-grāmatu gadījumā lietotājiem ir iespēja šķirstīt lapas, lasīt tekstu un dzirdēt grāmatas lapu čaukstoņu, taču saskarnē nav ziņu par šiem digitālajiem objektiem, kā arī sasaistes ar bibliotēkas vietni kopumā vai konkrētiem e-pakalpojumiem, piemēram, uzziņām.

Vērtējot e-pakalpojumu nodrošinājumu reģiona galveno bibliotēku digitālajās kolekcijās kopumā, tas ir atzīstams par apmierinošu (12 punkti). Pietiekami augstā līmenī digitālajās kolekcijās tiek nodrošināta pakalpojumu pamanāmība institūciju vietnēs, pārlūkmeklēšana un asinhronās uzziņas (precizējot tomēr jāatzīst, ka uzziņas lietotājiem bieži vien ir pieejamas tikai no bibliotēkas vietnes un hipersaites uz šo pakalpojumu kolekcijas saskarnē nav). Zems vērtējums ir tādām pakalpojumu kategorijām kā lietotāju

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

iesaiste (nevienā kolekcijā nav satura papildināšanas iespējas) un personalizācija (saskarnes pielāgošana un satura sindikācija). Līdzīgi kā valsts nozīmes bibliotēku gadījumā, arī reģiona galvenās bibliotēkas nepiedāvā sinhrono uzziņu pakalpojumu (sk. 4. attēlu).

4. att. E-pakalpojumu nodrošinājuma līmenis reģionu galveno bibliotēku digitālajās kolekcijās (pēc 14 indikatoriem vidēji visās kolekcijās; n=46)

4.3. Latvijas Nacionālā arhīva struktūrvienību digitālās kolekcijas

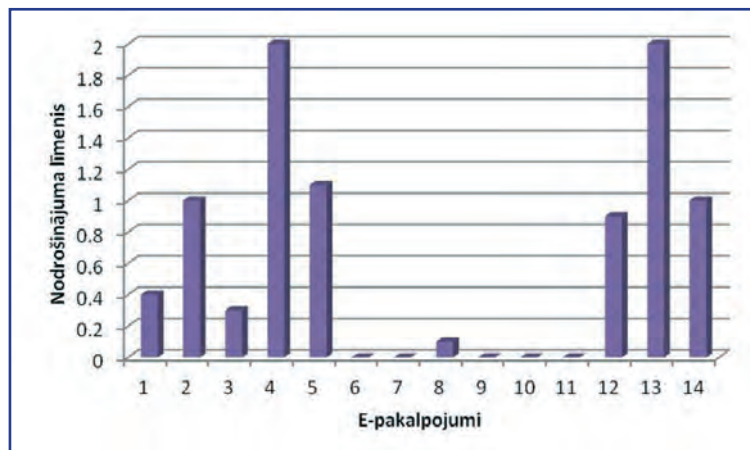
Digitālo kolekciju reģistrs liecina, ka dažādas Latvijas Nacionālā arhīva struktūrvienības kopā ir izstrādājušas 42 digitālās kolekcijas. Nozīmīga daļa no tām (36%) ir Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) (5 kolekcijas) un Latvijas Valsts arhīva (LVA) (10 kolekcijas) veidotie informācijas resursi. Kolekciju publicēšanas paņēmiens visos gadījumos ir virtuāla izstāde. Divās izstādēs meklēšanas iespēju nodrošināšanai ir integrēta datubāze.

Līderis virtuālo izstāžu veidošanā ir Latvijas Valsts arhīvs. LVA kopš 2004. gada ir izvērts mērķtiecīgs darbs virtuālo izstāžu organizēšanā. Minētā arhīva veidotās virtuālās izstādes atspoguļo šī salīdzinoši vienkāršā digitālo objektu publicēšanas veida attīstību un pilnveides iespējas. Apmierinošā līmenī e-pakalpojumi ir nodrošināti tādām LVA digitālajām kolekcijām kā „Aizvestie: 1941. gada 4. jūnijs” un „1941. gada 14. jūnijs Latvijas apriņķos”. Tikai šajās kolekcijās ir atlases meklēšanas iespējas. Raksturīga pozitīva iezīme visām LVA kolekcijām ir detalizēti izstrādātā pārlūkmeklēšana. Tāpat tām ir plaši kolekciju apraksti ar norādēm uz avotiem, izstrādātājiem, digitālo objektu apskates iespējām, kā arī ar paskaidrojumu par resursu izmantošanu, korekti ievērojot autortiesības. Kolekcijas būtu pilnveidojamas personalizācijas un lietotāju iesaistes virzienā. Kolekciju vietnēs nav saiknes ar LVA vietni, kurā lietotājiem ir pieejami arī citi e-pakalpojumi (piemēram, uzziņas un dokumentu piegāde).

Nozīmīgākā Latvijas Valsts vēstures arhīva kolekcija ir „Raduraksti”. Lai gan minētajai kolekcijai nav nodrošināta atlases meklēšana, kas apgrūtina tās izmantošanu, tomēr labi ir izstrādāti tādi e-pakalpojumi kā uzziņas (elektroniska forma jautājumu uzdošanai), reģistrēto lietotāju profils, kas nodrošina piekļuvi kolekcijas saturam, detalizēts kolekcijas satura un lietošanas apraksts. Turklāt minētie pakalpojumi ir pieejami tieši no kolekcijas vietnes (bez LVVA vietnes starpniecības). Arī šīs kolekcijas gadījumā būtu nepieciešama lietotāju iesaiste, kā arī personalizācija (piemēram, individuālās darba vides veidošanas iespēja vai satura sindikācija).

Vērtējot e-pakalpojumu nodrošinājumu LVA un LVVA digitālajās kolekcijās kopumā, tas ir atzīstams par apmierinošu (9 punkti) (sk. 5. attēlu).

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

5. att. E-pakalpojumu nodrošinājuma līmenis LVVA un LVA digitālajās kolekcijās (pēc 14 indikatoriem vidēji visās kolekcijās; n=15)

Kā liecina analīze, vislabāk šajās kolekcijās ir izstrādāta pārlūkmeklēšana. Tā ir uzskatāma par labas prakses piemēru virtuālo izstāžu veidošanā. Labas prakses piemēri ir arī kolekciju apraksti, kas ļauj lietotājam novērtēt izstādes veidotāju profesionalitāti, izmantoto avotu uzticamību, kā arī izprast digitālo objektu atlases kritērijus un to izmantošanas nosacījumus.

Secinājumi

Starptautiskā teorētiskā un praktiskā pieredze liecina, ka digitālā satura publicēšanas gadījumos ir būtiski nodrošināt e-pakalpojumus. Saskaņā ar Digitālo bibliotēku pakalpojumu sistēmas trīsdimensiālo modeli, informācijas resursi, organizācija un pakalpojumi ir komplementāri elementi, kuriem jābūt vienlīdz labā līmenī.

Rakstā analizētais pētījums ir veikts, lai noskaidrotu, vai Latvijas atmiņas institūciju (bibliotēku un arhīvu) digitālajām kolekcijām ir nodrošināti atbilstoši e-pakalpojumi. Šim nolūkam ir noteiktas septiņas kategorijas (14 indikatori), un vērtējums piešķirts skalā no izcili līdz neapmierinoši.

Analīzes rezultātā noskaidrots, ka visās institūciju grupās e-pakalpojumu nodrošinājuma līmenis ir apmierinošs (skalā no 8 līdz 14 punkti no 28 maksimāli iegūstamiem): augstāks e-pakalpojumu vērtējums ir LNB digitālajām kolekcijām — 13,4 punkti, citām valsts nozīmes bibliotēkām kopā vidēji 12,3 punkti, reģionu galveno bibliotēku grupā kopā vidēji 12 punkti, LVA un LVVA digitālajām kolekcijām 9 punkti.

Latvijas bibliotēku un arhīvu digitālo kolekciju e-pakalpojumu vērtēšanas rezultātā ir vērojamas vairākas kopīgas iezīmes:

1. E-pakalpojumu attīstības līmenis ir visai zems (tikai apmierinoši). Tā kā jaunu e-pakalpojumu ieviešana ir aktīvs process, saistīts ar darbinieku profesionālajām prasmēm un ieinteresētību, šie aspekti būtu veicināmi un pilnveidojami.
2. E-pakalpojumi ir grūti pamanāmi, turklāt bieži vien informācija par tiem ir tikai institūcijas vietnē (atbilstošajā sadaļā), un tie nav pieminēti kolekcijas vietnē (sadaļā), tādēļ nav skaidrs, vai konkrētais pakalpojums (piemēram, elektroniskā dokumentu piegāde) attiecas arī uz kolekcijas digitālajiem objektiem.

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

3. Liela daļa digitālo kolekciju ir projektos balstītas darbības rezultāts. Projektam noslēdzoties, kolekcijas bieži tiek pamestas novārtā. Kolekciju popularizēšana ir ne tikai lietotāju informēšana, bet arī to pamanāmības nodrošināšana.

Analizējot e-pakalpojumu kategorijas, būtiskas problēmas ir konstatētas šādos aspektos:

1. Uzziņu kategorijā tiek nodrošināts tikai asinhronais uzziņu pakalpojums. Tikai atsevišķos gadījumos tas noformēts ar profesionālajā praksē bieži minēto vārdu savienojumu *Jautā bibliotēkaram!*, izcelts no citu pakalpojumu kopuma un pieejams no katras bibliotēkas vietnes sadaļas, kā arī no kolekcijas vietnes. Vairākumā gadījumu šis pakalpojums tiek identificēts ar bibliotēkas kontaktiem, kas nav īpaši pārskatāmi.
2. Trīs indikatori kategorijā *personalizācija* ir nodrošināti nepilnīgi. Daļēja saskarnes pielāgošana ir iespējama tikai atsevišķu institūciju vietnēs (piemēram, LU portālā). Individuālo darba vidi tikai uz konkrētās sesijas laiku piedāvā BIS ALEPH un ALISE. Atsevišķām institūciju vietnēm (arī BIS ALISE) ir satura sindikācija (RSS), taču vairākumā gadījumu nav skaidrs, kurām vietnes sadaļām tiek organizēta RSS un vai tas attiecas arī uz jaunumiem digitālajā kolekcijā.
3. Viszemākais līmenis kopumā ir kategorijai *lietotāju iesaiste* (komentāru pievienošana un satura papildināšana). Tieši lietotāju iesaiste ir solis labas starptautiskās prakses virzienā.

Problēmas e-pakalpojumu nodrošināšanā ir paskaidrotas ar piemēriem no bibliotēku vides, taču tās ir attiecināmas arī uz LVVA un LVA digitālajām kolekcijām. Turpinot attīstīt e-pakalpojumus Latvijas atmiņas institūcijās, uzmanība būtu pievēršama labai starptautiskajai praksei un pazīmēm, kas tiek noteiktas šim pakalpojumu veidam, — interaktivitāte, līdzdalība, personalizēta pieeja.

Izmantotie informācijas avoti

1. *Bibliotēku attīstības pamatnostādnes 2011.-2015: Projekts* [tiešsaiste]. Rīga : Latvijas Bibliotēku padome, 2010 [skatīts 25.02.2013], 56 lpp. Pieejams: http://www.km.gov.lv/lv/doc/nozaru.../LBPpamatnost.proj_2011.2015.pdf
2. **Chowdhury, G. G., Chowdhury, Sudatta.** *Introduction to digital libraries*. London : Facet Publ., 2003. xv, 359 p. ISBN 1856044653.
3. *Handbook of research on digital libraries: design, development, and impact*. Ed. by Yin-Leng Theng ... [et al.]. Hershey, PA : Information Science Reference, 2009. xxxix, 649 p. ISBN 9781599048796.
4. **Holma, Baiba.** Digitālo kolekciju lietojamības un veiktspējas novērtējums tematiskās pieejamības aspektā. *Informācija un sabiedrība* [tiešsaiste] : Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti = Information and Society : Proceedings of the Department of Information and Library Studies, Nr.2, 2011 [skatīts 28.02.2013], 58.-79.lpp. ISSN 1691-6298. Pieejams: http://szf.lu.lv/files/petnieciba/Bibl_zin_nod/SZF_IBSN_ZR_2011_nr2.pdf
5. *IFLA digitālo uzziņu vadlīnijas* [tiešsaiste] = IFLA digital reference guidelines, 2006. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2007 [skatīts 28.02.2013]. 14 lp. Pieejams: <http://www.lnb.lv/lv/bibliotekariem/standarti/vadlinijas>
6. *IFLA/UNESCO Manifesto for Digital Libraries* [online]. Paris : IFLA, 2011 [cited 25.02.2013]. 4 p. Available: <http://www.ifla.org/publications/iflaunesco-manifesto-for-digital-libraries>

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

7. Kultūras telpas attīstība. **No:** *Latvija2030: Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030.gadam* [tiešsaiste]. Rīga : LR Saeima, 2010 [skatīts 28.02.2013]. Pieejams: <http://www.latvija2030.lv/page/238>
8. *Latvijas kultūras mantojuma digitalizācijas, digitālā satura saglabāšanas un piekļuves nodrošināšana 2012-2018* [nepublicēts materiāls] : Projekts v1.3. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2012. 12 lp.
9. **Latvijas Standarts.** *Informācija un dokumentācija. Bibliotēku snieguma rādītāji : LVS ISO 11620.* Rīga : Latvijas standarts, 2009. 88 lpp.
10. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas un dokumentācijas terminoloģijas apakškomisijā apstiprinātie termini (19.06.2012.)* [tiešsaiste] : darba materiāls Rīga : LZATK IDTAK, 2012 [skatīts 28.02.2013]. 6 lp. Pieejams: www.lnb.lv/lv/bibliotekariem/.../nozares-termini-19-06-2012.pdf
11. *Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas ITTEA terminu datubāze* [tiešsaiste]. Rīga : LZATK, 2012 [skatīts 28.02.2013]. Pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=search&list=search&lang=>
12. **McLaughlin, Jean E.** Personalization in library databases: not persuasive enough? *Library HiTech* [online], vol.29, issue 4, 2011 [cited 28.02.2013], p.605-622. Available: <http://dx.doi.org/10.1108/07378831111189723>
13. **Moyo, Lesley M.** PSU Gateway Library: electronic library in transition. *Library Hi Tech* [online], vol.22, issue 2, 2004 [cited 28.02.2013], p.217-226. Available: <http://dx.doi.org/10.1108/07378830410543539>
14. **Nguyen, Linh, Cuong, Partridge, Helen, Edwards, Sylvia L.** Towards an understanding of the participatory library. *Library Hi Tech* [online], vol.30, issue 2, 2012 [cited 28.02.2013], p.335-346. Available: <http://dx.doi.org/10.1108/07378831211239997>
15. *ODLIS: Online dictionary for library and information science* [online]. [S.l.] : ABC CLIO, 2012 [cited 28.02.2013]. Available: http://www.abc-clio.com/ODLIS/odlis_A.aspx
16. **Pinto, María, Manso, Ramón A.** Virtual references services: defining the criteria and indicators to evaluate them. *The Electronic Library* [online], vol.30, issue 1, 2012 [cited 28.02.2013], p. 51-69. Available: <http://dx.doi.org/10.1108/02640471211204060>
17. **Xiao, Long.** Three-dimensional extension of a digital library service system. *Program: Electronic Library and Information Systems* [online], vol.44, issue 4, 2010 [cited 25.02.2013] , p.303-313. Available: <http://dx.doi.org/10.1108/00330331011083202>
18. *Zinātne un tehnoloģijas: Informācijas tehnoloģijas* [tiešsaiste]. Rīga : Centrālā statistikas pārvalde, 2012 [skatīts 28.02.2013]. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/informācijas-tehnoloģijas-galvenie-raditaji-30332.html>

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

1. pielikums

E-pakalpojumu vērtēšanas karte Latvijas atmiņas institūciju digitālajās kolekcijās

Pamanāmība		Meklēšana		Uzziņas		Personalizācija			Lietotāju iesaiste		Instrukcijas		Dokumentu piegāde
Hipersaites no kolekcijas vietnes	Hipersaites no institūcijas vietnes	Atlases meklēšana	Pārlūk-meklēšana	Asinhronās	Sinhronās	Saskarnes pielāgošana	Individuālā darba vide	Satura sindikācija	Komentāri	Satura papildināšana	Kolekcijas lietošana	Kolekcijas apraksts	
[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]	[9]	[10]	[11]	[12]	[13]	[14]

2. pielikums

E-pakalpojumu vērtēšanas karte LNB digitālajās kolekcijās (analīzes piemērs)

Nosaukums	Veidotājs	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	Kopā	Vidēji
Periodika.lv	Latvijas Nacionālā bibliotēka	2	2	2	2	1	0	0	2	0	2	1	1	2	2	19	1,3571
Zudusī Latvija	Latvijas Nacionālā bibliotēka un sadarbības partneri[i]	2	2	2	2	2	0	0	0	0	2	2	1	2	2	19	1,3571
Baltijas Centrālās bibliotēkas attēlu kolekcija	Latvijas Nacionālā bibliotēka	2	2	2	2	2	0	0	0	0	0	0	2	2	2	16	1,1429
Vairas Viķes-Freibergas prezidentūras laika runas	Latvijas Nacionālā bibliotēka	2	2	2	2	2	0	0	0	0	0	0	2	2	2	16	1,1429
Latvijas un ārzemju ekslibri un piemiņas grafika	Latvijas Nacionālā bibliotēka. Sīkiespieddarbu un attēlizdevumu nodaļas Attēlizdevumu sektors	2	2	2	2	2	0	0	0	0	0	0	2	2	2	16	1,1429
Latvijas un ārzemju estampi	Latvijas Nacionālā bibliotēka. Sīkiespieddarbu un attēlizdevumu nodaļas Attēlizdevumu sektors	2	2	2	2	2	0	0	0	0	0	0	2	2	2	16	1,1429
Plakāts Latvijā	Latvijas Nacionālā bibliotēka. Sīkiespieddarbu un attēlizdevumu nodaļas Attēlizdevumu sektors	2	2	2	2	2	0	0	0	0	0	0	2	2	2	16	1,1429

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

Nosaukums	Veidotājs	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	Kopā	Vidēji
Skatu, mākslas, portretu un apsveikumu atklātnes	Latvijas Nacionālā bibliotēka. Sīkiespieddarbu un attēlizdevumu nodaļas Attēlizdevumu sektors	2	2	2	2	2	0	0	0	0	0	0	2	2	2	16	1,1429
Latviešu Dziesmu svētki (1864-1940)	Latvijas Nacionālā bibliotēka	2	2	0	2	2	0	0	0	0	2	0	1	2	2	15	1,0714
Ceļi tuvi, ceļi tāli	Latvijas Nacionālā bibliotēka	0	2	2	2	0	0	0	2	0	0	0	0	2	2	12	0,8571
Latvijas kultūras vēsture attēlos. Sērija A: Portreti	Latvijas Nacionālā bibliotēka, Latvijas Valsts vēstures arhīvs	0	2	2	2	0	0	0	0	0	0	0	2	2	2	12	0,8571
Latvija 16.-18.gs. kartēs	Latvijas Nacionālā bibliotēka	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2	8	0,5714
Digitalizētie vaska ruļļi	Latvijas Nacionālā bibliotēka	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2	7	0,5
Latviešu komponistu simfonisko darbu partitūras	Latvijas Nacionālā bibliotēka. Mūzikas un audiovizuālo izdevumu nodaļa	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2	7	0,5
Mantojums—1: Latvijas periodisko izdevumu saglabāšana	Latvijas Nacionālā bibliotēka, Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, Jelgavas Zinātniskā bibliotēka, Kuldīgas galvenā bibliotēka, Liepājas Centrālā zinātniskā bibliotēka, Limbažu galvenā bibliotēka	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	6	0,4286

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

3. pielikums

Granādas Universitātes pētnieku izstrādāta uzziņu e-pakalpojuma vērtēšanas karte
(16, 67.-68. lpp.)

Appendix		Virtual references services	
No.	Criteria and indicators	Value	
<i>General features</i>		15	
1	Service name	1	1
	Clear identification of the service objectives by the term used	1	
2	Shortcut from the library's main page	85	67
	Link type		
	Text link	05	
	Banner	1	
	Link visibility		
	Visible	15	
	Vague	05	
	Inside a menu	1	
	Accessibility		
	First level	15	
	2nd Level	1	
	More than 2 levels	05	
3	Technological support for consultation		05
	Email, Chat, web form		1
4	Technological barrier (password request, installation of additional software)		4
5	Other reference services integrated in the consultation portal		
	OPAC	05	
	FAQs	05	
	Resources directory	05	
	Vertical file or information registry	05	
	Book request	05	
	Knowledge base	05	
	Training (tutorials, guides)	05	
	Search options	05	
<i>Organizational aspects</i>		10	
6	Service presentation		05
7	Process definition		05
8	Projected action plan		2
9	External evaluation		3
	Certified service	15	
	Under process of certification	1	
	Library or other certified service	05	
10	Quality mechanisms		4
	Service menu	05	
	Suggestions and complaints mailbox	2	
	Service reports and their internal evaluations	15	
<i>Service policies</i>		25	
11	Definition of potential users	3	4
	Hierarchical structure	1	
12	Subject scope		3
	Elementary	05	
	Intermediate	1	
	Advanced	15	

Table A1.
Evaluation parameters
(continued) and corresponding values

L. Krūmiņa
E-PAKALPOJUMI ATMIŅAS INSTITŪCIJU
DIGITĀLAJĀS KOLEKCIJĀS LATVIJĀ

EL	No.	Criteria and indicators	Value
30,1	13	Response time	3
		24 hours	15
		48 hours	1
		+48h	05
68	14	Level of answer detail	4
		Directional questions	1
		Quick reference	1
		Instruction	1
		Research	1
	15	Performance standards	3
		For librarians	1
		For users	1
		For system administrators	1
	16	Transaction confidentiality and privacy standards	3
	17	Users' rights	5
		<i>Communication interface</i>	30
	18	Simple, coherent design that encourages return visits	5
		Design compatible with different navigators/screen resolutions	3
		Compliance with W3C standard	2
	19	Corporate identity elements	1
	20	User help	6
	21	Alternatives to technological problems	2
	22	Options for users with specific needs	3
		Bilingual users	1
		Blind users	2
	23	Clearly stated service objectives and scope	2
	24	Updating	4
		Date of last update	3
		Broken links	1
	25	Intuitive navigation	6
	26	Options for printing the transactions results	1
		<i>Web 2.0 elements</i>	20
	27	Feedback mechanisms	4
	28	User community participation in service design and development	3
	29	Social software application	4
	30	Customised service	2
	31	Content syndication standards (RSS)	1
	32	User participation in adding content	3
	33	Beta service	1
	34	Presence on social networks	2

Table A1.

LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

USABILITY OPTIONS OF DIGITAL COLLECTIONS OF MEMORY INSTITUTIONS OF LATVIA

Baiba Mūze

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
e-pasts: baiba.muze@lu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis: noskaidrot, kādas ir Latvijas atmiņas institūciju veidoto digitālo kolekciju izmantošanas iespējas un kādi ir ietekmējošie faktori.

Metodoloģija/empīriskā bāze: teorētiskā bāze digitālo kolekciju novērtēšanai pamatojas uz racionālisma atziņām par nepieciešamību iegūt ticamus rezultātus. Kolekciju izmantošanas iespēju izpētes pamats ir Mijiedarbības trīs komponentu modelis, fokusējoties uz lietotāja un sistēmas mijiedarbību, kas raksturo digitālās kolekcijas lietojamību.

Izmantošanas iespējas pētītas četros aspektos: piekļuves veids, informācijas izguve, lietotāja līdzdalība, atlases rezultāta un RSS plūsmas izmantošana.

Pētījumā pārbaudīta arī iespējamo faktoru ietekme.

Empīriskā bāze ir visas 133 Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju reģistrā iekļautās kolekcijas un to veidotāju aptaujā iegūtie dati, kuri analizēti ar kontentanalīzes palīdzību.

Rezultāti: kopumā izmantošanas iespējas ir vājas. Pozitīvi vērtējams, ka lielākajai daļai kolekciju ir brīva piekļuve internetā. Meklēšanas iespējas nav pietiekamas — ja pārlūkmeklēšana ir nodrošināta lielākajai daļai kolekciju, tad atlases meklēšana tikai apmēram pusei. Lietotāju līdzdalība ir minimāla, kā arī ierobežota ir atlasīto metadatu un digitālo objektu izmantošana.

Visaktīvākās kolekciju veidotājas ir bibliotēkas, kā arī tajās ir nodrošināta pilnīgāka izmantošana. Konstatēts arī tas, ka izmantošanas iespējas nav atkarīgas no veidotāja ģeogrāfiskās atrašanās vietas un tā, vai kolekcijā ir iekļauti ar autortiesībām aizsargāti materiāli.

Praktiskā nozīme: pētījuma rezultāti būtu vērtīgi digitālo kolekciju veidotājiem, lai pilnveidotu izmantošanas iespējas esošajās kolekcijās un plānotu jauno kolekciju funkcionalitāti.

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

Novitāte: līdzšinējie pētījumi veltīti kādam atsevišķam lietojamības aspektam un izlases veidā analizē tikai dažas kolekcijas. Šajā pētījumā iegūti rezultāti par izmantošanas iespēju nodrošinājumu vairākos aspektos visās Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju reģistrā iekļautajās kolekcijās.

Atslēgvārdi: digitālās kolekcijas, atmiņas institūcijas, izmantošanas iespējas, lietojamība

Raksta veids: oriģināls pētījums

Norādes: 21

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

Abstract:

Purpose: To determine the usability options and influencing factors of digital collections of memory institutions of Latvia.

Methodology/empirical bases: Theoretical basis of digital collection assessment is based on rationalism knowledge of the necessity to acquire reliable results. The basis of the collection usability research is The Interaction Triptych model, focusing on the interaction between the user and the system which characterizes the usability of the digital collection.

Usability is investigated from four aspects: mode of access, information retrieval, users' involvement, usage of the results of selection and RSS (Really Simple Syndication).

The research examines also the influence of the possible factors.

The empirical basis is the 133 digital collections included in the register of digital collections of memory institutions of Latvia and the data of their creators' survey analyzed with the assistance of content analysis.

Findings: Total usability is average. One must positively assess that most of the collections are freely available on the Internet. Search options are insufficient — if browsing is provided for most of the collections, then selection search is provided for about half of the collections. Users' participation is minimal, as well as limited possibilities of usage of the selected metadata and digital objects.

Libraries are most active creators of digital collections, and they provide more advanced usage. The research confirms that the usability options do not depend on the creator's geographic position and presence of copyrighted materials in the collections.

Practical implications: Research results would be of practical significance to creators of digital collections in order to develop the usability options in the existing collections and in planning of the new collection functionality.

Originality/value: The existing research is dedicated to some separate aspect of the usability and selectively analyze only some of the collections. The current research acquires results about several aspects of usability in all collections included in the register of digital collections of memory institutions of Latvia.

Keywords: digital collections, memory institutions, usability options

Article Type: Original research

References: 21

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

Ievads

Pētniecības projektā „Nacionālā identitāte digitālajā vidē” 2010. gadā ir sākta Latvijas atmiņas institūciju veidoto digitālo kolekciju apzināšana un izpēte, jo atmiņas institūcijām un to veidotajiem informācijas resursiem ir nozīmīga loma kolektīvās atmiņas veidošanā un saglabāšanā. Kā atzīst profesore Baiba Sporāne, tad „kolektīvā atmiņa un tās saturs — kultūras mantojums — ir viens no nacionālās identitātes konstrukcijas elementiem” (19, 17. lpp.).

Projekta darba grupa veido Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju reģistru, kura pamatā ir datubāze ar detalizētām ziņām par katru kolekciju (2). Datubāzē līdz 2012. gada 1. septembrim ir reģistrētas 133 digitālās kolekcijas, kas atbilst projekta darba grupas izstrādātajai definīcijai¹. Reģistrā iekļautās kolekcijas ietver plašu tematu loku, tajās atrodami daudzi nozīmīgi vēsturisko kultūras mantojumu, kā arī mūsdienu aktuālās norises raksturojoši digitālie objekti.

Pētījuma problēma saistāma ar to, ka digitālās kolekcijas nepārprotami var būt kā viens no informācijas resursiem nacionālās identitātes uzturēšanā un stiprināšanā, bet nav noskaidrots, kādas ir to izmantošanas iespējas. Tādējādi pētījums veltīts digitālo kolekciju izmantošanas iespēju noskaidrošanai, izvirzot vairākus pētniecības jautājumus: Vai kolekcijām ir brīva piekļuve? Kādas informācijas izguves iespējas nodrošina kolekcijas? Cik lielā mērā lietotājs var piedalīties kolekciju veidošanā un papildināšanā? Kādas iespējas tiek piedāvātas lietotājam, izmantojot atlasītos metadatus un digitālos objektus?

Papildus pētījuma pamatvirzienam tika pievērsta uzmanība arī tendenču un ietekmējošu faktoru noskaidrošanai, tādējādi izpētē tika iekļauti arī šādi aspekti: Vai dažādās atmiņas institūciju grupās veidotās kolekcijas nodrošina vienādas izmantošanas iespējas? Vai ir kāda atšķirība izmantošanas iespēju nodrošinājumā, salīdzinot digitālās kolekcijas, kuras veidotas Rīgā un reģionos? Vai ar autortiesībām aizsargātu objektu esamība kolekcijā ietekmē tās piekļuvi un izmantošanas iespējas?

Teorētiskā bāze

Teorētiskās atziņas ir palīdzējušas pamatot, vai un kāpēc ir nepieciešams novērtēt digitālo kolekciju izmantošanas iespējas, kā arī izvēlēties pieeju izmantošanas iespēju detalizētai analīzei.

Digitālo kolekciju novērtēšana

Teorētiskā pieeja pamatojas racionālisma un tās pārstāvja Renē Dekarta (*René Descartes, 1596-1650*) atziņās par zināšanu patiesumu un drošumu, par to, ka nevar paļauties uz sajūtām, kuras var pievilt un mānīt. Izmantota R. Dekarta atziņa par to, ka racionāli pārdomāti secinājumi par pētāmo objektu veidojas loģiskās domāšanas vai matemātisku aprēķinu rezultātā, kā arī atziņa, ka pētāmā problēma jasadala tik daudzās daļās, cik nepieciešams, lai to veiksmīgāk atrisinātu, un jāveic aptveroša un pilnīga uzskaitē, lai kāds aspekts netrūktu (3).

Var likties, ka digitālo kolekciju skaits ir pietiekami liels un to esamība vien jau nozīmē, ka lietotājiem kultūras mantojums ir pieejams un izmantojams digitālā veidā. Kamēr nav novērtētas izmantošanas iespējas, nevar izdarīt objektīvus secinājumus par to, cik pilnvērtīgi kolekcijas ir izmantojamas.

Deivids M. Nikols (*David M. Nichols*), Maikls B. Tvideils (*Michael B. Twidale*) un Kriss D. Peiss (*Chris D. Paice*) uzskata, ka pāreja no fiziskās vides uz digitālo piedāvā gan jaunas iespējas, gan draudus. Paralēli lielākam digitālo resursu apjomam rodas kvalitātes novērtēšanas problēma. Tāpēc autori pauž viedokli, ka digitālie resursi ir jāpēta, kā arī jāanalizē, kādas ir to izmantošanas iespējas (16).

¹ Digitālā kolekcija ir digitālu objektu kopums, kas ir veidots ar noteiktu mērķi un kam ir uz Latvijas teritoriju attiecināms saturs. Par digitālu kolekciju ir uzskatāma arī datubāze, kurā metadatiem ir pievienoti digitālie objekti.

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

Viens no kvalitātes teorijas pamatlicējiem Edvards Viljams Demings (*Edvard Williams Deming*) ir atzinis, ka jebkura produkta vai pakalpojuma dzīves ciklā attīstību nodrošina šāds darbību modelis: plāno → dari → novērtē → attīsti (4). Arī digitālo kolekciju attīstībā būtu ievērojami Deminga apļa principi — lietotājiem ir pieejams diezgan plašs kolekciju klāsts, bet ir nepieciešams veikt detalizētu kolekciju izpēti un novērtēšanu, lai veidotāji zinātu, kā turpmāk uzlabot un attīstīt savas līdzšinējās kolekcijas vai arī kam pievērst uzmanību, veidojot jaunas. Attīstīt un pilnveidot var tikai to, kas ir novērtēts.

Digitālo kolekciju izmantošanas iespēju izpētes pieeja

Digitālo kolekciju izmantošanas iespēju izpētē galvenā uzmanība pievērsta tam, lai noskaidrotu, kā digitālās kolekcijas ir izmantojamas, jo, kā atzīst pētniece Baiba Holma, „lietojamība ir sistēmas darbības rādītājs” un „lietotāja viedoklis par kolekciju galvenokārt veidojas no sistēmas lietojamības iespējām” (8, 69. lpp.).

Profesore Baiba Sporāne atzinusi, ka nacionālā identitāte mūsdienās ir iegūstama un uzturama ar kolektīvās atmiņas — kultūras mantojuma — starpniecību, ko nodrošina atmiņas institūciju veidotās digitālās kolekcijas, kā arī uzsvērusi, ka „visa procesa bāze ir lietotājs, kam svarīga piederības apziņa, ērta digitālā iekļaušana un kultūras mantojuma pieejamība”. (19, 17.-18. lpp.).

Lietotāji ir tie, kas, izmantojot digitālās kolekcijas, nodrošinās kultūras mantojuma pārmantojamību un ilgtspēju. Tāpēc ir svarīgi noskaidrot, cik labi digitālās kolekcijas ir lietotājam izmantojamas. Turklāt lietotāju vajadzības un ieradumi digitālajā vidē ir mainījušies. Digitālo resursu veidotājiem vajadzētu respektēt jaunos lietotāju ieradumus un nodrošināt to atbalstu piedāvātajos resursos. To atzīst arī Roberts Džejs Liftons (*Robert Jay Lifton*), kurš uzsver sociālās izmaiņas, viņš uzskata, ka digitālās pasaules lietotāji ir pieraduši izmantot tīmekļa un digitālo resursu piedāvātās iespējas (11). Mūsdienās digitālo resursu veidotājiem tas ir jāņem vērā un jānodrošina interaktīvas izmantošanas iespējas.

Arī profesore B. Sporāne atzīst, ka digitālo resursu izmantošanai ir jāatbilst postmodernās sabiedrības personības prasībām un vajadzībām, īpaši uzsverot kvalitatīva meklēšanas aparāta un individuālas līdzdarbības iespēju atbalstu digitālajos resursos (19, 20. lpp.).

Digitālo kolekciju izpēte projektā „Nacionālā identitāte digitālajā vidē” pamatojas uz Mijiedarbības trīs komponentu modeļa teorētiskajām atziņām, kuru izstrādātāji ir Jannis Cakonas (*Giannis Tsakonas*) un Kristos Papateodoru (*Christos Papateodorou*) (20). Modelis akcentē lietotāju kā visnozīmīgāko digitālās bibliotēkas komponentu, kura vajadzībām ir jābūt atbalstītām digitālā resursa izmantošanā (6). Mijiedarbības iespējas lietotājam ar sistēmu raksturo kolekcijas lietojamību. Ja ir vājas izmantošanas iespējas, tad arī lietošanas vērtība ir zema.

Arī digitālo kolekciju izmantošanas iespēju izpēte pamatojas uz šo modeli, fokusējoties uz kolekciju lietojamības aspektu. Katra informācijas izguves sistēma, tanī skaitā arī digitālā kolekcija, tiek radīta ar mērķi, paredzot potenciālo lietotāju auditoriju un apzinot viņu informacionālās vajadzības. No tā izriet, kādas izmantošanas iespējas vajadzētu piedāvāt.

Digitālo bibliotēku pētniece Denise Trola Koveja (*Denise Troll Covey*) uzskata, ka digitālo bibliotēku (tanī skaitā arī digitālo kolekciju) kā jaunas paaudzes informācijas resursu novērtēšana ir vēl nozīmīgāka nekā tradicionālo resursu izpēte un ka tie jāvērtē no lietojamības un izmantojamības aspekta — ko piedāvā un kā var izmantot lietotājs (1).

Izpētes teorētiskā pieeja pamatojas atziņā, ka katras informācijas izguves sistēmas vērtība un derīgums ir atkarīgi no tās izmantošanas iespējām. Tāpēc svarīgi noskaidrot, kāda ir Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju lietošanas vērtība — kādas ir kolekciju izmantošanas iespējas.

Šajā pētījumā digitālo kolekciju izpēte veikta tikai no izmantošanas iespēju aspekta, bet nav pētīti lietotāju viedokļi par kolekciju derīgumu un atbilstību viņu informacionālajām vajadzībām.

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

Izpētes pakāpe

Projektā „Nacionālā identitāte digitālajā vidē” Latvijas atmiņas institūciju veidotās kolekcijas ir pētītas vairākos aspektos. Pētnieces Baiba Holma un Baiba Mūze ir pētījušas kolekciju saturu un tajās nodrošināto tematisko meklēšanu un konstatējušas, ka tematiskais aptvērumus kolekcijās ir plašs un nozīmīgs, bet tematiskā meklēšana būtu pilnveidojama (8; 9; 12; 13; 15). Maira Dudareva ir apzinājusi, kādi metadati par kolekcijām tiek sniegti, lai varētu konstatēt, kādas ir informācijas izguves iespējas — cik daudz no metadatu elementiem var izmantot pārlūkmeklēšanas un atlases meklēšanas nodrošināšanā (5).

Līga Krūmiņa ir pētījusi kultūras mantojuma pārnesi, pievēršot uzmanību arī digitālo kolekciju publicēšanas veidiem un pieejamību lietotājiem. Viņa atzīst, ka kolekcijām raksturīga ierobežota informācijas izguve (piemēram, nav nodrošināta atlases meklēšana; tikai atsevišķos gadījumos piedāvātas pārlūkmeklēšanas iespējas). Tas izskaidrojams ar to, ka dominējošais publicēšanas veids ir virtuālās izstādes (62%), kurām nav nepieciešama izvērsta meklēšana (10, 81. lpp.).

Vairāki pētījumi veltīti digitālo kolekciju izpētei no lietotāju viedokļa. Baiba Holma no lietotāju skatījuma ir analizējusi 13 kolekciju lietojamību un secinājusi, ka kolekciju lietojamība un derīgums kopumā vērtēti pozitīvi, bet tomēr lietotāji konstatējuši arī vairākas nepilnības informācijas izguves procesā (8, 68.-77. lpp.).

Lietotāju paradumu izpētē (17; 18) Daina Pakalna ir konstatējusi, ka fokusgrupu dalībnieki diezgan kritiski vērtējuši kolekciju izmantošanas iespējas, jo ne visas kolekcijas ir ērti un vienkārši izmantojamas. Kolekciju turpmākajā pilnveidē jāņem vērā, ka liela daļa fokusgrupu dalībnieku izteikuši „gatavību dalīties ar saviem materiāliem, lai papildinātu kolekcijas vai komentētu tur esošos materiālus” (17, 39. lpp.).

Digitālo kolekciju izmantojamības tehniskos aspektus ir pētījis Uldis Zariņš, empīriskajā bāzē izvēloties divas no visbiežāk izmantotajām digitālajām kolekcijām: „Periodika.lv” un „Zudusī Latvija”. U. Zariņa pētījums ir pirmais par Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju izmantošanu, analizējot to apmeklētību un tehnisko pieejamību (21). Šāda veida izpēte būtu jāturpina, lai konstatētu, cik un kā kolekcijas tiek izmantotas reālajā praksē. Idejas par to, ka nepieciešams analizēt lietotāja un sistēmas interaktīvās sadarbības rezultātā digitālajos objektos iekodēto informāciju par izmantošanu, izteiktas jau pagājušā gadsimta 90. gados (7).

Līdzšinējie Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju pētījumi ir veikti vairākos aspektos, bet kā empīriskā bāze galvenokārt kalpojusi kolekciju izlase. Līdz šim vēl nepietiekami pētīta visa kolekciju kopa, kas iekļauta Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju reģistrā (2).

Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju izmantošanas iespēju izpētes novitāte saistāma ar to, ka tiek analizēts viss reģistrā esošo digitālo kolekciju kopums un visām kolekcijām tiek apzinātas izmantošanas iespējas no lietojamības viedokļa.

Metodoloģija un empīriskā bāze

Metodoloģijas izveidē ir ņemtas vērā Denises Trolas Kovejas (*Denise Troll Covey*) atziņas par digitālo bibliotēku un to kolekciju izpēti, kuras izstrādātas, apkopojot digitālo bibliotēku pētnieku pieredzi. Viņa uzskata, ka digitālajā vidē lietotāju informacionālās vajadzības un paradumi ir mainījušies, un tāpēc digitālo bibliotēku veidotājiem jāpievērš liela uzmanība, lai izprastu, kura bibliotēka vai digitālā kolekcija tās lietotājam būtu derīga un ērti izmantojama (1, 1. lpp.). Līdzīgu domu izteicis arī Digitālo bibliotēku federācijas (*Digital Library Federation*) direktors Daniels Grīnšteins (*Daniel Greenstein*), uzsverot, ka liela uzmanība jāpievērš digitālo resursu novērtēšanai, jo šobrīd vēl daudzām digitālajām bibliotēkām vairāk piemīt eksperimentēšanas stadijas, nevis pārdomātas stratēģiskās plānošanas iezīmes, kā arī viņš uzskata, ka digitālo resursu lietojamības izpēte vēl ir nepietiekama (1, v lpp.).

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

Veiktā pētījuma problēma saistīta ar to, ka Latvijas atmiņas institūciju veidoto digitālo kolekciju klāsts ir diezgan liels (133 kolekcijas) un aptver plašu tematisko loku, bet ne visas kolekcijas lietotājam ir vienlīdz pilnvērtīgi lietojamas, jo piedāvā atšķirīgas izmantošanas iespējas. Pētījuma mērķis ir izpētīt, kādas izmantošanas iespējas atbalsta digitālās kolekcijas, kā arī noskaidrot, kādi varētu būt izmantošanas iespēju kvalitāti ietekmējošie faktori.

Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju analīze tika veikta 2012. gada septembrī, lai noskaidrotu to izmantošanas iespējas šādos aspektos:

- * piekļuves iespējas — kāds ir kolekcijas piekļuves veids un vai ir kādi piekļuves ierobežojumi;
- * informācijas izguves iespējas — vai kolekcijas izmantošanai tiek nodrošināta pārlūkmeklēšana un atlasē meklēšana;
- * lietotāja līdzdalība — kādā mērā lietotāji var iesaistīties digitālās kolekcijas veidošanā un papildināšanā;
- * metadatu un digitālo objektu izmantošanas iespējas — kādas ir atlasīto digitālo objektu un to metadatu izmantošanas iespējas.

Empīrisko bāzi pamatā veido digitālo kolekciju veidotāju aptaujā iegūtie dati. 2010. gadā sāktajā aptaujā ar anketēšanas metodi (14) paši kolekciju veidotāji iesniedza ziņas par savām veidotajām kolekcijām, tanī skaitā arī par izmantošanas iespējām, kādas tiek nodrošinātas. Aptauja tiek turpināta, lai precizētu un papildinātu iesniegtās ziņas, kā arī lai apzinātu jaunizveidotās kolekcijas.

Pētījumā tika analizētas anketas par 133 kolekcijām², kurās paši veidotāji uzrādījuši, kādas ir kolekciju izmantošanas iespējas (23.-29. jautājums anketā — sk. 1. pielikumā).

Izpēte neaprobežojās tikai ar veidotāju sniegtajām ziņām. Piekļuves, informācijas izguves un citas iespējas tika precizētas pašās kolekcijās reālajā vidē, tomēr detalizēta pašu kolekciju izpēte netika veikta. Ne visos gadījumos veidotāju ziņas pilnībā atbilda reālajām iespējām. Tas izskaidrojams ar to, ka aptauja tika sākta jau 2010. gadā un kolekciju izmantošanas iespējas pa šo laiku ir mainījušās, kā arī jāatzīmē, ka ir pieļaujama veidotāju atšķirīga izpratne par kādu no izmantošanas iespējām. Tādējādi var gadīties, ka izmantošanas iespēju esamības novērtējumam var būt subjektīvs raksturs.

Datu apkopošanai un analīzei ar kontentanalīzes metodi izmantotas *Microsoft Excel* programmas datu validācijas un filtrēšanas iespējas. Dati tika apkopoti matricā (sk. 2. pielikumu), kurā par katru kolekciju 8 kategorijās uzrādīti 28 elementi:

- ◆ vispārīgas ziņas par kolekciju un tās veidotāju (kolekcijas nosaukums, veidotājs, ziņas par veidotāju un tā atrašanās vietu, ziņas par tādu digitālo objektu esamību, kuri aizsargāti ar autortiesībām) — 12 elementi;
- ◆ ziņas par kolekcijas izmantošanas iespējām (kāda ir kolekcijas piekļuve, informācijas izguves iespējas, lietotāja līdzdalība, atlasē rezultāta izmantošanas iespējas, RSS esamība) — 17 elementi.

Ziņas par kolekciju veidotājiem iekļautas, lai datus būtu iespējams analizēt detalizētāk — iegūtos rezultātus krustot un salīdzināt, lai konstatētu, vai izmantošanas iespējas dažādās veidotāju grupās ir atšķirīgas.

Digitālās kolekcijas atkarībā no to veidotājiem iedalītas četrās grupās:

- ◆ arhīvu veidotās;
- ◆ bibliotēku veidotās;
- ◆ muzeju veidotās;
- ◆ dažāda veida atmiņas institūciju kopdarbībā veidotās.

2 Pavisam aptaujā līdz 2012. g. 1. septembrim bija saņemtas anketas par 160 digitālajām kolekcijām, bet izpētē tika iekļautas tikai 133 kolekcijas, kuras atbilst projekta grupas izstrādātajam definējumam un tiks iekļautas Latvijas digitālo kolekciju reģistrā.

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

Tā kā bibliotēku grupa ir vislielākā, un digitālo kolekciju veidošanā piedalās dažāda veida bibliotēkas, bibliotēku grupa sīkāk iedalīta trijās apakšgrupās:

- ◆ Latvijas Nacionālā bibliotēka (kā atbildīgā par Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas veidošanu ir izdalīta atsevišķi);
- ◆ publiskās bibliotēkas;
- ◆ augstskolu un specializētās bibliotēkas.

Arhīvi nav dalīti sīkāk, jo Latvijā ieviesta centralizētā arhīvu sistēma, kurā visi valsts arhīvi ir Latvijas Nacionālā arhīva struktūrvienības. Detalizētākā analizē tikai pievērsta uzmanība, vai kolekcija veidota kādā no arhīviem Rīgā vai zonālajā arhīvā.

Arī muzeji nav dalīti sīkāk, jo digitālās kolekcijas galvenokārt tiek veidotas centralizēti Nacionālajā muzeju krājumu kopkatalogā, tie veido vienotu kolekciju kopu un reģistrā kopkatalogs reģistrēts kā viena kolekcija, kas aptver plašu tematiku³. Kā atsevišķas muzeju veidotās kolekcijas reģistrētas un analizētas tikai tās kolekcijas, kuras tiek veidotas ārpus kopkataloga un pašas ir izmantojamas kā digitālo objektu un to metadatu informācijas izguves sistēmas. Detalizētākā analizē tikai pievērsta uzmanība, vai kolekcija veidota kādā no muzejiem Rīgā vai reģionos.

Rezultāti un diskusija

Pētījumā iegūtie rezultāti atspoguļo digitālo kolekciju izmantošanas iespējas četros aspektos.

Piekļuve

Digitālo kolekciju lietojamību ietekmē tas, kāda ir kolekcijas piekļuve — vai tā ir publiski pieejama tīmeklī, kā arī vai kolekcijas izmantošanu ierobežo kādi nosacījumi.

Lai noskaidrotu, kāda ir kolekciju piekļuve, analīze tika veikta šādos aspektos (sk. 23.-24. jautājumu 1. pielikumā):

- ◆ piekļuves veids — lokāla piekļuve, iekštīklā, publiska piekļuve internetā;
- ◆ piekļuves ierobežojumi — vai ir brīva piekļuve, vai ir kādi ierobežojumi.

Dati liecina, ka lielākā daļa kolekciju (111 kolekcijas jeb 88,8%) ir brīvi pieejamas tīmeklī (sk. 1. att.). Tādējādi kolekcija ir izmantojama jebkuram lietotājam visu diennakti bez jebkādiem ierobežojumiem.

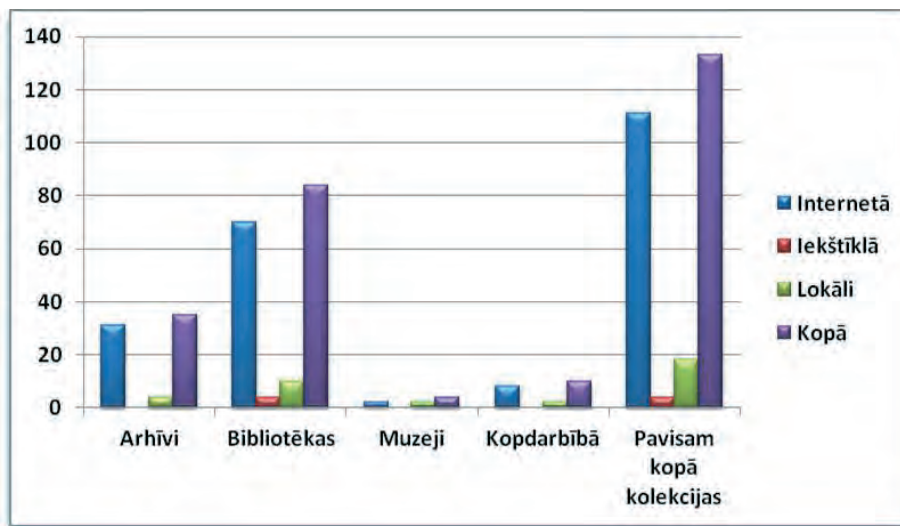
Brīvi pieejamo kolekciju veidošanā piedalījušās visu veidu atmiņas institūcijas, visvairāk bibliotēkas — 70 digitālo kolekciju (63,1%) veidošanā.

Četrām kolekcijām (3%) piekļuve ir iekštīklā, kas nedaudz sašaurina lietotāju loku. Visas iekštīklā pieejamās kolekcijas ir veidojušas bibliotēkas. Piekļuves ierobežojums varētu būt skaidrojams ar to, ka kolekcijās ir iekļauti ar autortiesībām aizsargājami digitālie objekti — par trīs no iekštīklā pieejamajām kolekcijām veidotāji ir uzrādījuši, ka kolekcijā ir aizsargājami materiāli. Lai gan 39,1% no internetā brīvi pieejamajām kolekcijām ir iekļauti ar autortiesībām aizsargāti materiāli, tomēr šīm kolekcijām nav ierobežota piekļuve.

18 kolekcijas (10,5%) ir pieejamas tikai lokāli uz vietas konkrētajā atmiņas institūcijā, kas veidojusi kolekciju. Šāds piekļuves veids būtiski ierobežo potenciālo lietotāju loku. Lokālas piekļuves kolekcijas ir sastopamas katrā atmiņas institūciju grupā — četras kolekcijas ir veidotas arhīvos, 10 kolekcijas veidojuši bibliotekāri, divas kolekcijas veidojuši muzeju speciālisti un divas lokāli pieejamās kolekcijas radītas dažāda veida atmiņas institūciju sadarbības rezultātā.

3 Nacionālā muzeju krājumu kopkataloga digitālo objektu piekļuve uz nenoteiktu laiku netiek nodrošināta, bet kopkatalogs kā digitālo objektu kopa ir iekļauts pētījumā, jo pētījuma tapšanas laikā digitālie objekti bija pieejami.

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

1. att. Kolekciju piekļuves veids pa atmiņas institūciju grupām un kopā visās kolekcijās
(n — kolekciju skaits)

Kolekciju piekļuves izpētē tika pievērsta uzmanība arī tam, vai lokāli pieejamās kolekcijas veidotājs atrodas Rīgā vai ārpus tās, jo var prognozēt, ka tās izmantos tikai vietējie lietotāji. Apkopotie dati liecina, ka rezultāti ir līdzīgi — astoņas lokālās piekļuves kolekcijas ir veidotas Rīgā, deviņas kolekcijas veidotas reģionos ārpus Rīgas un viena kolekcija ir izveidota atmiņas institūciju sadarbībā, un tās tapšanā piedalījās gan veidotāji no Rīgas, gan no reģiona ārpus tās. Tātad veidotāja ģeogrāfiskā atrašanās vieta neietekmē kolekcijas piekļuves veidu.

Lielākā daļa no lokālās piekļuves kolekcijām ir izveidotas 20. gs. 90. gados un netiek papildinātas. Attiecīgajā laika periodā atmiņas institūcijām vēl nebija pietiekama pieredze digitalizācijā un kolekciju veidošanā, nepietiekami tika domāts, kā lietotājs varēs kolekciju izmantot.

Ja analizē pa atmiņas institūciju grupām, tad dati liecina, ka visās grupās lielākajai daļai no veidotajām kolekcijām ir nodrošināta brīva piekļuve internetā (sk. 1. tab.).

1. tabula

Kolekciju piekļuves veids
(katrā atmiņas institūciju grupā procentuāli no visa kopējā kolekciju skaita grupā)

Piekļuves veids	Arhīvi	Bibliotēkas	Muzeji	Kopdarbībā
Internetā	88,6	83,3	50	80
Lokāli	11,4	11,9	50	20
Iekštīklā	—	4,8	—	—

Kolekciju izpētē tika pievērsta uzmanība arī tam, vai kolekciju piekļuvei ir kādi ierobežojumi. Pozitīvi jāatzīmē, ka visām kolekcijām, neatkarīgi no piekļuves veida, ir nodrošināta brīva piekļuve. Visas digitālās kolekcijas ir pieejamas bez maksas un nevienai kolekcijai nav noteikti ierobežojumi visas kolekcijas vai kādas tās daļas izmantošanā. Vienīgais piekļuves ierobežojums ir kolekcijas piekļuves veids un autorizācija.

Kopumā var secināt, ka lielākajai daļai (88,8%) tiek nodrošināta brīva piekļuve tīmeklī.

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

Informācijas izguves iespējas

Informācijas izguves iespējas tika analizētas divos aspektos — vai kolekcijai tiek nodrošināta pārlūkmeklēšana vai atlases meklēšana (sk. 25.-26. jautājumu 1. pielikumā). Analīzē netika ņemts vērā digitālās kolekcijas veids, kas var ietekmēt izmantošanas iespēju nodrošinājumu. Jāatzīmē, ka šajos aspektos tika novērotas vairākas neatbilstības par iespējām, kādas bija uzrādījuši kolekciju veidotāji un kādas reālajā vidē analīzes periodā nodrošināja kolekcijas.

Analīzē tika pievērsta uzmanība abu meklēšanas veidu esamībai kolekcijās, bet pārlūkmeklēšanas un atlases meklēšanas funkcionalitātes izpēte netika veikta sīkāk.

Dati liecina, ka lielākajai daļai kolekciju (120 kolekcijām jeb 90,2%) ir nodrošināta **pārlūkmeklēšana**. Tas dod iespēju lietotājam pēc kāda no interesējošajiem parametriem pārlūkot visu kolekciju. Jāatzīmē gan, ka pārlūkmeklēšana kolekcijās ir organizēta dažādi un līdz ar to piedāvā atšķirīgas iespējas lietotājam, kā arī bieži vien pārlūkmeklēšana nodrošināta tikai pēc viena vai diviem digitālo objektu raksturojošajiem atribūtiem.

Salīdzinot, kā pārlūkmeklēšanas iespējas nodrošinātas katras atmiņas institūciju grupas kolekcijās, jāatzīst, ka pārlūkmeklēšana nodrošināta lielākajai daļai visās grupās, kā arī veidotāju sadalījums pēc ģeogrāfiskās atrašanās vietas ir līdzīgs.

Tikai 13 digitālajās kolekcijās (9,8%) netiek nodrošināta pārlūkmeklēšana. No tām gandrīz visas (12 kolekcijas) ir bibliotēku veidotas, tikai viena ir veidota arhīvā. Diezgan līdzīgs ir šo kolekciju veidotāju sadalījums pa bibliotēku grupām — 3 ir Latvijas Nacionālās bibliotēkas, 5 ir publisko un 4 ir augstskolu vai specializēto bibliotēku veidotās kolekcijas.

Dati liecina, ka ir atšķirīga situācija ar **atlases meklēšanas** nodrošināšanu — tikai 72 kolekcijām (54,1%) ir nodrošināta atlases meklēšana. Lielākā daļa no kolekcijām, kas atbalsta šo meklēšanas veidu, ir bibliotēku veidotas — 56 kolekcijas jeb 77,8%, mazāk ir arhīvu veidoto kolekciju — 6 kolekcijas jeb 8,3%, 2 muzeju veidotās kolekcijas (2,8%) un 8 kolekcijas (11,1%), kas veidotas dažādu atmiņas institūciju sadarbībā.

Arhīvu grupā visas 6 kolekcijas, kas atbalsta atlases meklēšanu, ir veidojušas Latvijas Nacionālā arhīva struktūrvienības, kas atrodas Rīgā.

Analizējot sīkāk pa bibliotēku grupām, jāsecina, ka 9 kolekcijas (16%) ir veidotas Latvijas Nacionālajā bibliotēkā, 36 kolekcijas (64,3%) ir publisko bibliotēku un 11 kolekcijas (19,6%) — augstskolu vai specializēto bibliotēku kolekcijas..

Līdzīgi kā pārlūkmeklēšanas gadījumā, arī atlases meklēšanas funkcionalitāte, tanī skaitā meklēšanas kritēriji un to daudzums, tiek nodrošināti diezgan atšķirīgi.

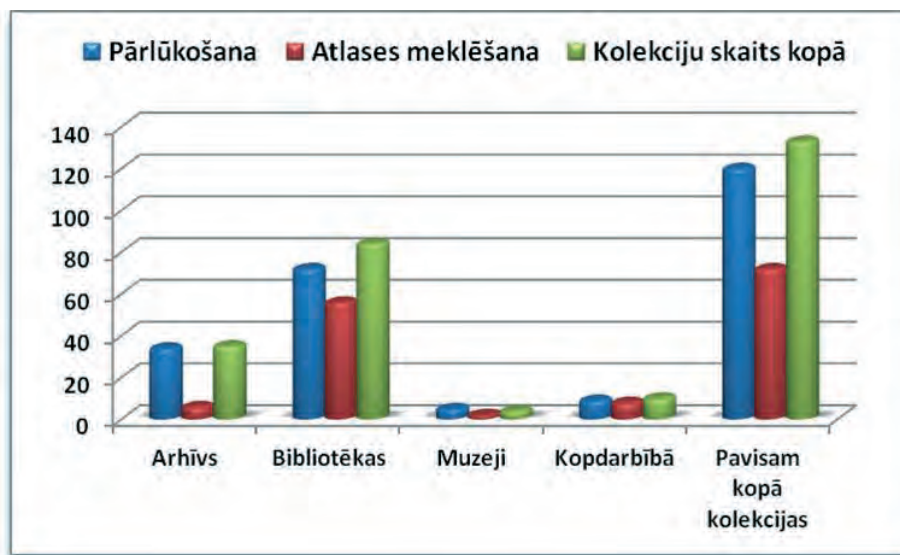
Salīdzinot abu meklēšanas veidu nodrošinājumu digitālajās kolekcijās, jāatzīst, ka tas ir atšķirīgs (sk. 2. att.).

Pārlūkmeklēšana ir nodrošināta 90,2% digitālo kolekciju, bet atlases meklēšana tikai 54,1% digitālo kolekciju. Abi meklēšanas veidi nodrošināti apmēram pusei kolekciju (51,9%). Salīdzinot pa visām atmiņas institūciju grupām, var secināt, ka situācija ir diezgan līdzīga. Tas liecina, ka gandrīz pusē (45,9%) digitālo kolekciju lietotājs nevar izvēlēties meklēšanas kritēriju un veidot informācijas pieprasījumu, lai veiktu atlases meklēšanu.

Tomēr jāpiezīmē, ka iegūto rezultātu skaidrojums saistāms ar to, ka 62% no visām kolekcijām ir veidotas kā virtuālās izstādes (10), kurās atlases meklēšana nav nepieciešama.

Krusteniskā analīze pēc veidotāju ģeogrāfiskās atrašanās vietas liecina, ka lielākā daļa (59,7%) kolekciju, kurās ir nodrošināta atlases meklēšana, tiek veidotas reģionos. Pozitīvi jāatzīmē, ka reģionos veidotās kolekcijas meklēšanas aspektā nodrošina labāku izmantošanu, bet nav pamata apgalvot, ka veidotāja ģeogrāfisko atrašanās vietu varētu uzskatīt par būtisku ietekmējošo faktoru.

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

2. att. Abi meklēšanas veidi pa atmiņas institūciju grupām un kopā visās kolekcijās
(n — kolekciju skaits)

Kopumā var secināt, ka informācijas izguve digitālajās kolekcijās būtu pilnveidojama. Līdzīgas atziņas iegūtas lietotāju fokusgrupās, kurās diezgan kritiski vērtētas meklēšanas iespējas (17, 44. lpp.), kā arī ieteikts „pilnveidot digitālo kolekciju lietojamību, izstrādājot vienkāršāku meklēšanu, piedāvājot tematus pārlūkmeklēšanai, kā arī pārdomātāk sakārtojot meklēšanas rezultātus” (8, 68. lpp.).

Lietotāju līdzdalība

Lietotāju līdzdalība digitālo kolekciju veidošanā un papildināšanā tika veikta, analizējot kolekciju veidotāju sniegtās atbildes par to, vai kolekciju lietotājiem tiek nodrošinātas šādas iespējas (sk. 27. jautājumu 1. pielikumā):

- ◆ var pievienot digitālos objektus;
- ◆ var pievienot metadatus;
- ◆ var komentēt un sniegt ziņas par publicētajiem digitālajiem objektiem;
- ◆ var sūtīt e-pastā ziņas kolekcijas veidotājiem;
- ◆ var novērtēt (noteikt reitingu) kolekcijā iekļautos digitālos objektus;
- ◆ var pievienot nekontrolētos atslēgvārdus (arī — birkas, tagi, etiķetes).

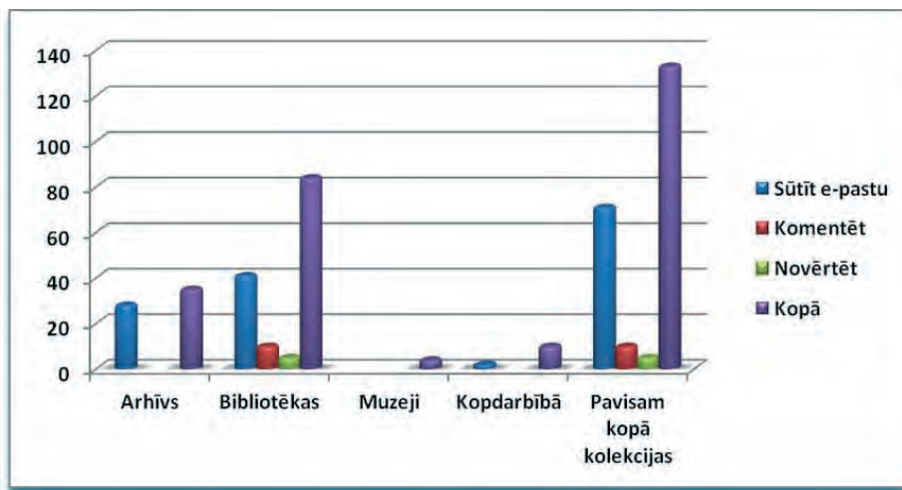
Apkopoto datu analīze liecina, ka 71 kolekcijai (53,4%) ir nodrošināta viena vai vairākas iespējas, lai lietotājs varētu piedalīties kolekcijas veidošanā vai papildināšanā (sk. 3. att).

Analizējot iespējas pa atmiņas institūciju veidiem, jāatzīmē, ka no visām arhīvu veidotajām kolekcijām 80% (28 kolekcijām) ir nodrošināta lietotāju līdzdalība, 47,6% bibliotēku kolekcijās, 25% muzeju kolekcijās un 22,2% dažāda veida atmiņas institūciju kopdarbā veidotajās kolekcijās.

Detalizētāk analizējot pa līdzdalības veidiem, var secināt, ka visbiežāk atbalstītā ir iespēja lietotājam e-pastā sūtīt ziņas kolekcijas veidotājiem. Šādu iespēju veidotāji uzrādījuši par 71 kolekciju (53,4%), tomēr jāatzīmē, ka rezultāti nav pārlicinoši, jo e-pasta izmantošana lietotāja līdzdalībai parasti nav pieejama digitālās kolekcijas vietnē, bet gan jāmeklē atmiņas institūcijas vietnē vai citur. Tādējādi var uzskatīt, ka šķietami pozitīvais rezultāts tomēr jāuztver nosacīti.

10 kolekcijās (7,5%) lietotāji var komentēt un sniegt ziņas par publicētajiem digitālajiem objektiem. Jāatzīmē, ka visas 10 kolekcijas ir bibliotēku veidotas, no kurām divas kolekcijas ir Latvijas Nacionālās bibliotēkas veidotas, bet pārējās astoņas ir veidojušas reģionu galvenās bibliotēkas.

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

3. att. Lietotāju līdzdalība kolekciju veidošanā pa atmiņas institūciju grupām un kopā visās kolekcijās (n — kolekciju skaits)

Daina Pakalna pārskatā, kurā viņa apkopojusi fokusgrupās iegūtos rezultātus par informācijas lietošanas paradumiem, atzīst, ka „mūsdienīgai digitālajai kolekcijai jābūt interaktīvai, lai lietotāji varētu to papildināt ar saviem materiāliem un komentēt” (17, 39. lpp.). D. Pakalna minējusi tikai kolekciju „Zuduši Latvija”, kurā nodrošināta komentēšanas iespēja. Pozitīvi jāatzīmē, ka izmantošanas iespēju izpētes rezultāti 2012. gadā apliecina, ka šādu kolekciju ir vairāk.

Iespēja lietotājam novērtēt kolekcijā iekļautos digitālos objektus (noteikt reitingu) nodrošināta tikai piecās kolekcijās (3,8%), kuras veidojusi Ventspils bibliotēka.

Diemžēl neviena no digitālajām kolekcijām nenodrošina iespēju lietotājiem pašiem pievienot digitālos objektus un metadatus par tiem, kā arī nevar pievienot nekontrolētos atslēgvārdus (arī — birkas, tagi, etiķetes). Tādējādi kopumā var secināt, ka lietotāju līdzdalība digitālo kolekciju veidošanā un papildināšanā ir ierobežota.

Minēto iespēju nodrošinājums kolekcijās ļautu bagātināt iekļauto informāciju — lietotāji varētu pievienot jaunus digitālos objektus, palīdzēt identificēt personas, notikumus, norises laiku un citus faktus, kas precizētu metadatu kopu un informācijas izgūvi padarītu pilnvērtīgāk izmantojamu.

Jāatzīst, ka Latvijas atmiņas institūciju veidotajās digitālajās kolekcijās nepietiekami tiek piedāvātas digitālās vides lietotājiem ierastās un populārās interaktīvās darbības, lai lietotājs varētu piedalīties informācijas resursu komentēšanā, ziņu precizēšanā, jaunas informācijas vai digitālo objektu pievienošanā kolekcijā, kā arī nevar iesaistīties digitālo objektu novērtēšanā.

Līdzīgas atziņas iegūtas arī citos kolekcijām veltītajos pētījumos. B. Holma atzīst, ka digitālajām kolekcijām ir diezgan pasīvs izmantojums (8, 68. lpp.).

Atlasītā rezultāta izmantošanas iespējas

Digitālo kolekciju izpētē tika analizēts, vai lietotājiem tiek piedāvātas šādas iespējas (sk. 28. jautājumu 1. pielikumā):

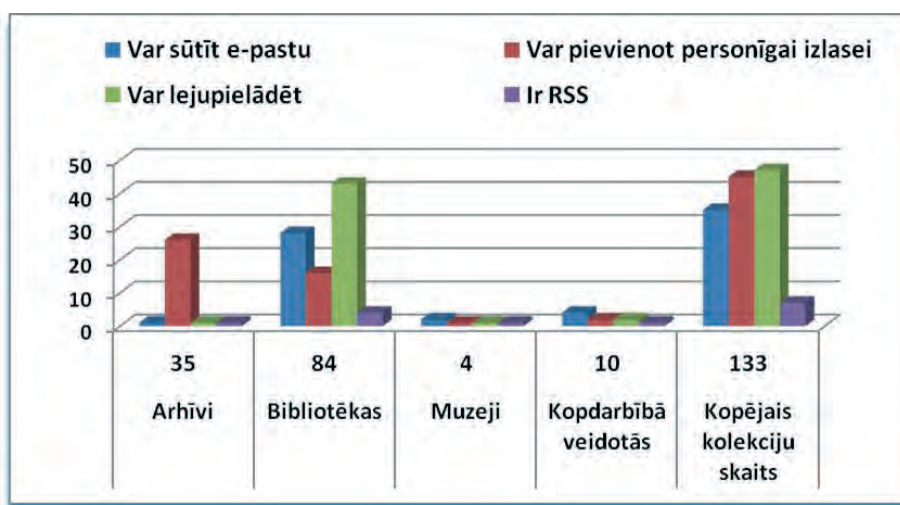
- ◆ atlasītos digitālos objektus un metadatus var nosūtīt e-pastā;
- ◆ atlasītos digitālos objektus un metadatus var pievienot personīgajai izlasei;
- ◆ atlasītos digitālos objektus var lejupielādēt;
- ◆ RSS⁴ plūsmas izmantošana.

4 RSS (*Really Simple Syndicate*) — formāts automātiskai tīmekļa resursu jaunumu un ziņu satura apvienošanai.

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

Dati liecina, ka no visām kolekcijām lielākajai daļai (96 kolekcijām jeb 72,2%) tiek piedāvāta kāda no atlasīto metadatu un digitālo objektu izmantošanas iespējām vai RSS plūsmas. Visaktīvāk šādas iespējas piedāvā bibliotēku veidotās kolekcijas.

Savukārt, veicot katras grupas veidoto kolekciju kopas analīzi, lai noskaidrotu, cik procentos kolekciju katrā grupā ir nodrošinātas šādas iespējas, ir jāatzīst, ka rezultāti ir atšķirīgi — kādu no minētajām iespējām atbalsta 85,7% no visām arhīvu veidotajām kolekcijām, 75% no visām muzeju kolekcijām, 69% no visām bibliotēku kolekcijām un 55,6% no visām kopīgi veidotajām (sk. 4. att.).

4. att. Atlases rezultāta un RSS izmantošanas iespēju atbalsts pa atmiņas institūciju grupām un visās kolekcijās kopā (n — kolekciju skaits)

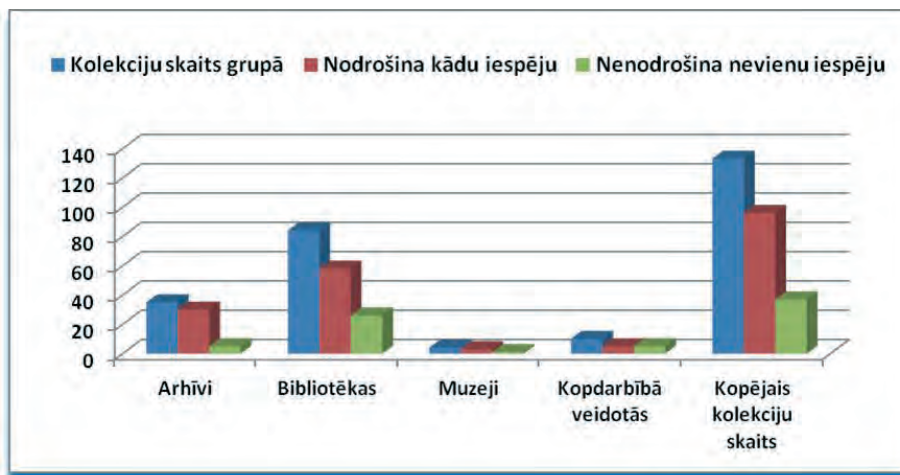
Šķietami pozitīvais rezultāts tomēr varētu nebūt pietiekami objektīvs, jo lejupielādes funkciju veidotāji ne vienmēr ir vienādi izpratuši. Detalizētākas datu analīzes rezultātā var konstatēt, ka vispopulārākā piedāvātā iespēja ir lejupielādēt digitālos objektus. Šāda iespēja nodrošināta 47 kolekcijās, kas sastāda 35,3% no visām kolekcijām. Visvairāk tā tiek nodrošināta bibliotēku veidotajās kolekcijās — pavisam 43 kolekcijās (Latvijas Nacionālā bibliotēka — septiņas kolekcijas, publiskās bibliotēkas — 18 kolekcijas, augstskolu bibliotēkas — 16 kolekcijas).

Nedaudz mazākā apjomā (45 kolekcijās jeb 33,8% no visām kolekcijām) lietotājam tiek piedāvāta iespēja atlasīt metadatus un digitālos objektus pievienot personīgajai izlasei. Visaktīvāk šo iespēju piedāvā arhīvu kolekcijas (26 kolekcijas, kuras vienādā skaitā piedāvā Rīgā esošie arhīvi un zonālie arhīvi reģionos), nedaudz mazāk piedāvā bibliotēku kolekcijas (16 kolekcijas, no kurām 10 kolekcijas ir veidotas publiskajās bibliotēkās ārpus Rīgas). Muzeji piedāvā vienu kolekciju, kurā var atlasīt informāciju pievienot savai personīgajai izlasei, kā arī divas kolekcijas, kas veidotas kopīgi, dažādām atmiņas institūcijām sadarbojoties.

Iespēja izmantot RSS plūsmas atbalstīta tikai septiņās kolekcijās, kas ir 5,3% no visām veidotajām kolekcijām. RSS plūsmas tiek nodrošinātas piecās bibliotēku veidotajās kolekcijās (4 no tām veido Limbažu galvenā bibliotēka), kā arī pa vienai kolekcijai katrā grupā — arhīvu, muzeju un kopdarbā veidotās kolekcijas. Iespējams, ka ir vēl kolekcijas ar šādu iespēju, jo ir veidotas uz līdzīgas tehnoloģiskās platformas, bet paši veidotāji nebija norādījuši par iespējas esamību.

Varsecināt, ka kopumā digitālās kolekcijas piedāvā pietiekamas atlases rezultāta un RSS izmantošanas iespējas digitālo kolekciju lietotājiem (sk. 5. att.).

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

5. att. Izmantošanas iespēju atbalsts digitālajās kolekcijās kopumā un pa veidotāju grupām (n — kolekciju skaits)

Kā var redzēt 5. attēlā, tad to kolekciju, kurās neviena no atlasē rezultāta vai RSS izmantošanas iespējām netiek atbalstīta, ir mazāk gan visā digitālo kolekciju kopumā, gan pa atsevišķām grupām.

Nevienu no iespējām neatbalsta 37 kolekcijas, kas sastāda 27,8% no visām reģistrā iekļautajām kolekcijām. Analizējot rezultātus sīkāk pa grupām, var secināt, ka no visām arhīvu grupā veidotajām 35 kolekcijām tikai 14,3% nepiedāvā nevienu no minētajām iespējām — 5 kolekcijas, kuras ir veidotas kādā no Latvijas Nacionālā arhīva struktūrvienībām Rīgā.

Bibliotēku grupā no visām 84 kolekcijām 26 (31%) kolekcijas nenodrošina nevienu no izpētē iekļautajām iespējām. No tām 13 kolekcijas ir veidojušas publiskās bibliotēkas, 9 kolekcijas Latvijas Nacionālā bibliotēka, pa 2 kolekcijām augstskolu bibliotēkas vai dažāda veida bibliotēkas kopā.

Lai gan kopējais rezultāts liecina, ka vismaz viena no pētītajām izmantošanas iespējām tiek izmantota lielākajā daļā kolekciju, tomēr jāatzīst, ka jauno tehnoloģisko iespēju nodrošinājums kolekcijās ir minimāls, kā arī dažu funkciju nodrošinājums būtu jāanalizē detalizētāk, lai konstatētu, vai var uzskatīt, ka attiecīgā funkcija ir izmantojama.

Ar autortiesībām aizsargātu digitālo objektu esamība kolekcijās

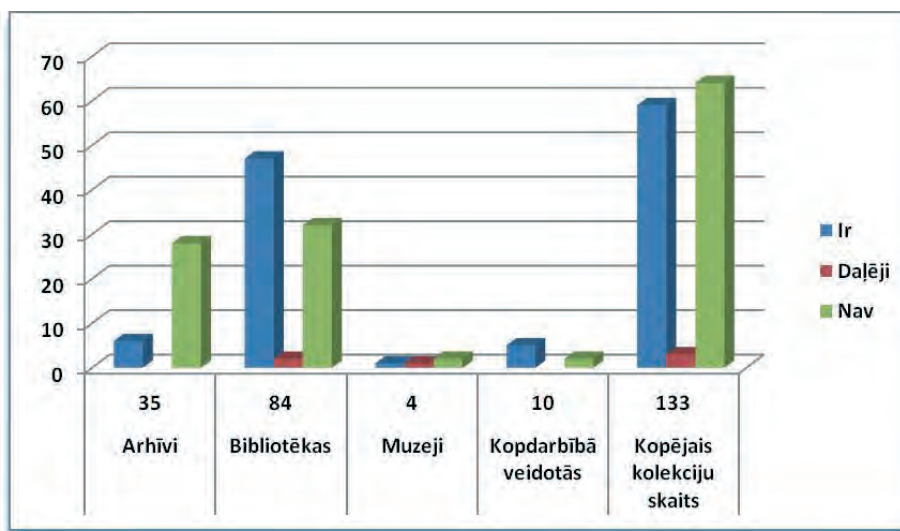
Lai varētu konstatēt, vai izmantošanas iespējas ietekmē tas, ka kolekcijā ir iekļauti ar autortiesībām aizsargāti objekti, izpētē tika pievērsta uzmanība arī šim aspektam (sk. 29. jautājumu 1. pielikumā). Apkopotie dati (sk. 6. att.) liecina, ka no visām 133 kolekcijām nedaudz mazāk nekā par pusi (44,4%) no kolekcijām to veidotāji uzrādījuši, ka tajās ir iekļauti aizsargāti objekti.

Vislielākais šādu kolekciju skaits ir bibliotēku veidoto kolekciju grupā. 2,3% no visām kolekcijām ir uzrādīts, ka tajās tikai kāda daļa no objektiem ir aizsargāti ar autortiesībām. Tādējādi var secināt, ka 46,7% no visām digitālajām kolekcijām ir iekļauti šādi objekti. Nedaudz vairāk (48,1%) ir tādu kolekciju, kurās nav iekļauti ar autortiesībām aizsargāti objekti. Par septiņām kolekcijām veidotāji nebija snieguši ziņas, līdz ar to tās netika iekļautas izpētē no autortiesību aizsardzības aspekta.

Analizējot digitālo kolekciju izmantošanas iespējas, vairākos aspektos tika veikta krusteniskā analīze un papildus tika skatīts ar autortiesībām aizsargāto objektu iekļāvums. Ja kolekcijā ir iekļauti šādi aizsargāti objekti, tad varētu prognozēt, ka tas ietekmē piekļuves veidu (kolekcija nav brīvi pieejama tīmeklī), kā arī atlasīto metadatu un digitālo objektu izmantošanu (nav iespējas lejupielādēt, sūtīt sev uz e-pastu, pievienot personīgajai izlasei u.c.). Tomēr, pievēršot uzmanību minētajam apstāklim, kopumā netika konstatētas tendences, kas to apliecinātu — kolekcijām, kurās daļa vai visi digitālie objekti ir ar

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

autortiesībām aizsargāti, nebija pamanāmas ierobežotākas izmantošanas iespējas. Tas gan varētu būt ietekmējis atsevišķu kolekciju izmantošanas iespējas. To var attiecināt, piemēram, uz Latvijas Nacionālās bibliotēkas veidotajām digitālajām kolekcijām, jo to veidošanā ir vērojama pārdomāta stratēģija un tiek respektēts autortiesību aizsardzības aspekts.

6. att. Ar autortiesībām aizsargātu objektu esamība digitālajās kolekcijās
(n — kolekciju skaits)

Atmiņas institūciju ģeogrāfiskā atrašanās vieta

Pētījumā tika pārbaudīts, vai kolekciju izmantošanas iespēju nodrošinājums varētu būt atkarīgs no tā, vai kolekciju veidojusi atmiņas institūcija, kas atrodas Rīgā vai kādā reģionā. Krusteniskā datu analīze tika veikta katrā izmantošanas iespēju kategorijā, un atziņas ir iekļautas rezultātu apskatā. Proporcionālais sadalījums pēc veidotāja atrašanās vietas ir līdzīgs (sk. 2. tab.).

2. tabula

Kolekciju sadalījums pēc veidotāja atrašanās vietas

	Veidotājs Rīgā	Veidotājs reģionā ārpus Rīgas	Veidotāji gan Rīgā, gan reģionā
Kolekciju skaits	60	67	6
Procentuāli no visām kolekcijām	45,1%	50,4%	4,5%

Kopumā lielākajā daļā pētīto kategoriju rezultāti ir proporcionāli kopīgajam kolekciju sadalījumam pēc veidotāja atrašanās vietas. Tikai kādā aspektā par reģionos veidotajām kolekcijām tika konstatēti labāki rādītāji, bet tas varētu nebūt saistīts ar institūcijas atrašanās vietu, bet gan ar to, ka reģionos vairāki veidotāji izmantojuši vienādu tehnoloģisko platformu ar attiecīgajām iespējām. Kopumā var secināt, ka veidotāja ģeogrāfisko atrašanās vietu nevar uzskatīt par ietekmējošu faktoru.

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

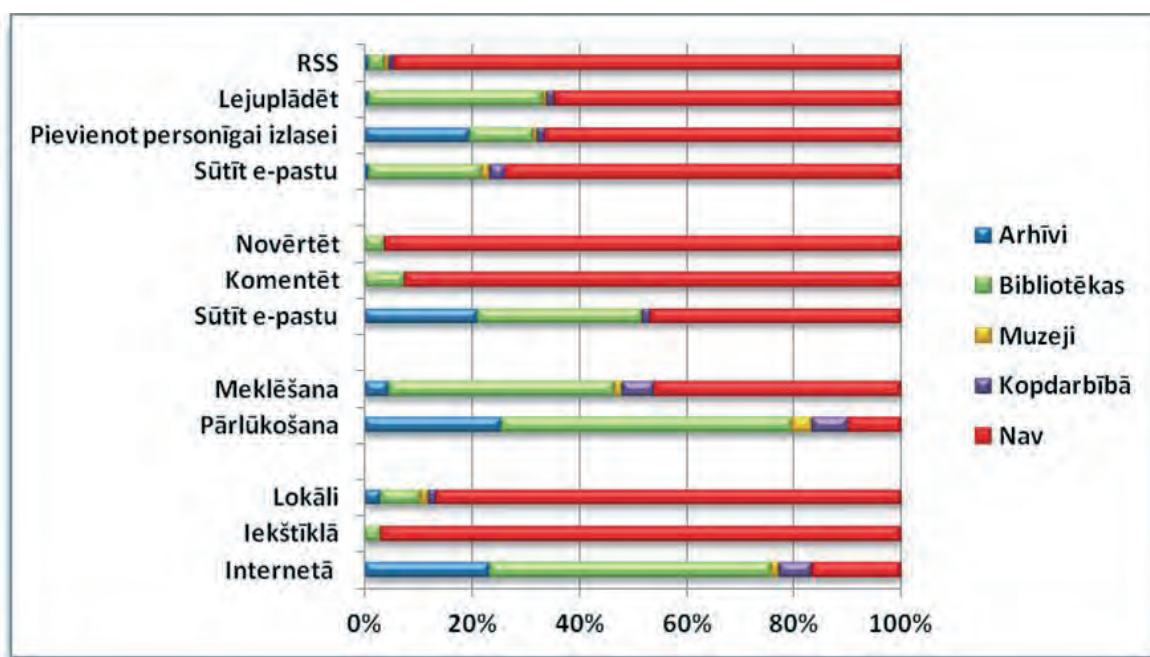
Secinājumi un ieteikumi

Apkopojot iegūtos rezultātus visās izmantošanas iespēju grupās, var secināt, ka kopumā Latvijas atmiņas institūciju veidotajās digitālajās kolekcijās izmantošanas iespējas ir vājas — lai gan 97% kolekciju tiek nodrošināta vismaz kāda no pētījumā iekļautajām iespējām, tomēr izmantošanas iespējas ir ierobežotas. Daudzām kolekcijām tiek atbalstīta tikai brīva piekļuve.

3% kolekciju (četras kolekcijas, kuras veidojušas bibliotēkas) nav nodrošināta neviena no izmantošanas iespējām. Tās galvenokārt ir lokālas piekļuves kolekcijas.

Vismaz kāda iespēja no katras izmantošanas iespēju grupas ir atbalstīta tikai 18% kolekciju (19 bibliotēku, 3 arhīvu un 2 kopīgi veidotajās kolekcijās). Pēc ģeogrāfiskās atrašanās vietas veidotāji sadalās proporcionāli līdzīgi.

Rezultāti katrā grupā un katrā izmantošanas iespēju veidā ir atšķirīgi (sk. 7. att.).

7. att. Visu izmantošanas iespēju nodrošinājums kolekcijās ar sadalījumu pa atmiņas institūciju grupām (procentos)

7. attēlā redzams, ka vislabākā situācija ir brīvas piekļuves un pārlūkmeklēšanas nodrošinājumā, bet ļoti vāji tiek piedāvātas lietotāju līdzdalības iespējas un atlasītās informācijas izmantošana.

Latvijas atmiņas institūciju veidoto digitālo kolekciju izpēte ir ļāvusi izdarīt vairākus secinājumus:

1. Kopumā digitālo kolekciju izmantošanas iespējas vērtējamas kā viduvējas — vismaz kāda no izmantošanas iespējām nodrošināta 53,4% no visām kolekcijām. Tomēr jāatzīst, ka izmantošanas iespējas ir nepilnīgas, nepietiekami maz tiek izmantotas tīmekļa 2.0 iespējas un lietotāju interaktīvā līdzdalība.
2. Izmantošanas iespēju nodrošinājums ir atkarīgs no tā, kura veida atmiņas institūcija ir veidojusi kolekciju — kolekciju izmantojamība pa atmiņas institūciju grupām ir atšķirīga, vislielākās iespējas kopumā nodrošina bibliotēku veidotās kolekcijas.

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

3. Izmantošanas iespēju nodrošinājums nav atkarīgs no tā, vai kolekciju veidojusi atmiņas institūcija Rīgā vai kādā reģionā.
4. Ar autortiesībām aizsargāto materiālu iekļāvums kolekcijā būtiski neietekmē izmantošanas iespēju nodrošinājumu.

Digitālo kolekciju turpmākajai pilnveidei piedāvāti šādi ieteikumi:

1. Informāciju par atmiņas institūciju veidotajām kolekcijām iekļaut Latvijas digitālajā kultūras kartē — paši veidotāji sniegtu dinamiski aktualizētu informāciju, kā arī tiktu nodrošināti vienvēda principi digitālo kolekciju uzskaitē.
2. Organizēt meistarklases kolekciju veidotājiem — tas dotu iespējas labāk organizēt informāciju, nodrošināt pilnvērtīgākas izmantošanas iespējas, kā arī papildināt kolekcijas ar jaunām iespējām.
3. Uzlabot mārketinga stratēģiju — dotu iespēju nodrošināt digitālo kolekciju pamanāmību un attīstību.
4. Veikt digitālo kolekciju izpēti — kolekciju veidotājiem pievērst lielāku uzmanību savu kolekciju analīzei, novērtējumam, lietotāju apmierinātības izpētei, kas palīdzētu identificēt nepilnības un nodrošinātu pilnvērtīgāku izmantošanu.

Ieteicams turpmākos digitālo kolekciju pētījumus veikt šādos aspektos:

1. Digitālo kolekciju attīstības dinamika — atkārtot digitālo kolekciju izmantošanas iespēju izpēti, lai konstatētu, kā dinamiski mainījušās izmantošanas iespējas līdzšinējās un jaunveidotajās kolekcijās, jo kolekcijas nemitīgi attīstās, kā arī tiek veidotas jaunas kolekcijas.
2. Lietotāju apmierinātība ar lietojamību — līdzšinējie pētījumi galvenokārt fokusējās tikai uz dažām populārākajām kolekcijām, bet vajadzētu pētīt visu kolekciju kopu, kā arī varētu papildināt pētījumu loku ar citiem nacionālo identitāti ietekmējošiem digitālajiem resursiem.
3. Digitālo kolekciju metadatu nodrošinājums informācijas izguves aspektā — līdzšinējie pētījumi vairāk ir veltīti vai nu tikai metadatiem, vai informācijas izguves iespējām.
4. Lietotāju paradumi digitālo kolekciju izmantošanā — svarīgi būtu noskaidrot digitālo apmeklētību, lietotāja darbības (ko un kā veic).

Izmantotie informācijas avoti

1. **Covey, Denise Troll.** *Usage and usability assessment: library practices and concerns* [online]. Washington : Digital Library Federation, Council on Library and Information Resources, 2002 [cited 04.01.2013]. Available: http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1042&context=denise_troll_covey&sei-redirect=1&referer=http%3A%2F%2Fscholar.google.lv%2Fscholar%3Fq%3DUsage%2Band%2Busability%2Bassessment%3A%2Blibrary%2Bpractices%2Band%2Bconcerns%26hl%3Dlv%26as_sdt%3Do%26as_vis%3D1%26oi%3Dscholar%26sa%3DX%26ei%3DmcVgUO2lFOXd4QSK2oGgBg%26ved%3DoCBgQgQMwAA#search=%22Usage%20usability%20assessment%3A%20library%20practices%20concerns%22
2. *Datubāze „Latvijas atmiņas institūciju digitālās kolekcijas”* [tiešsaiste] : [valsts pētniecības projekta „Nacionālā identitāte” apakšprojektā „Nacionālā identitāte digitālajā vidē” veidota bibliogrāfiska datubāze]. Datubāzes izveides darba grupa: **Aiga Grēniņa, Baiba Holma, Baiba Mūze (vad.), Baiba Sporāne, Maira Dudareva, Vineta Gerkena.** Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

- politisko pētījumu institūts, 2010- . [skatīts 04.01.2013]. Pieejams: <http://195.13.134.143/Alise/lv/advancedsearch.aspx?crito=ti&opo=%3D&valo=m&bop1=AND&crit1=auth&op1=LIKE%25&val1=&linkid1=o&addCriteriaBop=AND&c=5>
3. **Dekarts, Renē.** *Pārruna par metodi*. Tulk. Vilnis Zariņš. 2., labotais izd. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007. ISBN 9789984377285.
 4. **Deming, William Edwards.** *Out of the crisis*. [S.l.] : MIT Press, 2000. 507 p. ISBN 9780262541152.
 5. **Dudareva, Maira.** Attēlu digitālo kolekciju aprakstošo metadatu novērtējums atmiņas institūcijās. **Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa.** *Informācija un sabiedrība* [tiešsaiste] : Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti = Information and Society : Proceedings of the Department of Information and Library Studies, Nr.3, 2012, 122.-132.lpp. ISSN 1691-6298.
 6. Evaluation of digital libraries [online]. **Norbert Fuhr, Giannis Tsakonas, Trond Aalberg et al.** *International Journal on Digital Libraries*, vol.8, Nr.1, 2007 [cited 05.03.2013], p.21-28. Available: <https://springerlink3.metapress.com/content/w2woj4h272k26812/resource-secured/?target=fulltext.pdf&sid=a2bg3255yn2iony4sv4tfq55&sh=www.springerlink.com>. DOI 10.1007/s00799-007-0011-z.
 7. **Hill, W.C., Hollan, J.D.** History-enriched digital objects: prototypes and policy issues. *The Information Society*, Nr.10(2), 1994, p.139-145. ISSN 0197-2243.
 8. **Holma, Baiba.** Digitālo kolekciju lietojamība lietotāju vērtējumā. **No: Nacionālā identitāte un komunikācija** [tiešsaiste] : Pasaules latviešu zinātnieku [3.] kongresa ziņojumu krājums (2011 : Rīga, Latvija). Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2011 [skatīts 04.01.2013], 68.-77.lpp. Pieejams: http://academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/1/896/PLZK_ISBN.pdf?sequence=1. ISBN 9789934819445.
 9. **Holma, Baiba.** Digitālo kolekciju lietojamības un veiktspējas novērtējums tematiskās pieejamības aspektā. **Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa.** *Informācija un sabiedrība* [tiešsaiste] : Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti = Information and Society : Proceedings of the Department of Information and Library Studies, Nr.2, 2011 [skatīts 04.01.2013], 58.-79.lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/7/679/1/SZF_IBSN_ZR_2011_nr2.pdf. ISSN 1691-6298.
 10. **Krūmiņa, Līga.** Kultūras mantojums digitālā vidē. **No: Nacionālā identitāte un komunikācija** [tiešsaiste] : Pasaules latviešu zinātnieku [3.] kongresa ziņojumu krājums (2011 : Rīga, Latvija). Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2011 [skatīts 04.01.2013], 78.-84.lpp. Pieejams: http://academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/1/896/PLZK_ISBN.pdf?sequence=1. ISBN 9789934819445.
 11. **Lifton, Robert Jay.** *The Protean self: human Resilience in an age of fragmentation*. Chicago: University of Chicago Press, 1999. ISBN 9780226480985.
 12. **Mūze, Baiba.** *Atmiņas institūciju digitālās kolekcijas: saturiskie aspekti* [tiešsaiste] : [prezentācija Latvijas Universitātes 70.konferencē]. Rīga, 2012 [skatīts 03.01.2013]. Pieejams: http://szf.lu.lv/files/petnieciba/Bibl_zin_nod/MUZE%20LU%2070-konf%20kolekciju%20temati%20Final.pdf
 13. **Mūze, Baiba.** Digitālo kolekciju veidošana Latvijas atmiņas institūcijās. **Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa.** *Informācija un sabiedrība* [tiešsaiste] : Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti = Information and Society : Proceedings of the Department of Information and Library Studies, Nr.2, 2011 [skatīts 06.03.2013], 14.-43.lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/7/679/1/SZF_IBSN_ZR_2011_nr2.pdf. ISSN 1691-6298.

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

14. **Mūze, Baiba.** *Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju izpētes un datubāzes „Nacionālā līmeņa digitālās kolekcijas atmiņas institūcijās” izveides metodoloģija pētījumam „Nacionālā identitāte digitālā vidē”* [tiešsaiste]. Rīga, 2010 [skatīts 03.01.2013]. Pieejams: <http://www.nacionalaidentitate.lv/wp-content/uploads/2010/12/MUZE-metodologija-v-4.pdf>
15. **Mūze, Baiba.** Latvijas kultūras kanona vērtības atmiņas institūciju digitālajās kolekcijās. **No:** *Nacionālā identitāte un komunikācija* [tiešsaiste] : Pasaules latviešu zinātnieku [3.] kongresa ziņojumu krājums (2011 : Rīga, Latvija). Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2011 [skatīts 06.01.2013], 85.-94.lpp. Pieejams: http://academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/1/896/PLZK_ISBN.pdf?sequence=1. ISBN 9789934819445.
16. **Nichols, David M., Twidale, Michael B., Paice, Chris D.** *Recommendations and usage in the digital library* [online] : Technical Report CSEG/2/97, Lancaster University, 1997 [cited 04.01.2013]. Available: <http://www.comp.lancs.ac.uk/computing/research/cseg/projects/ariadne/docs/recommend.html>
17. **Pakalna, Daina.** Informācijas lietošanas paradumi digitālajā vidē. **No:** *Nacionālā identitāte un komunikācija* [tiešsaiste] : Pasaules latviešu zinātnieku [3.]kongresa ziņojumu krājums (2011 : Rīga, Latvija). Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2011 [skatīts 06.01.2013], 39.-45.lpp. Pieejams: http://academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/1/896/PLZK_ISBN.pdf?sequence=1. ISBN 9789934819445.
18. **Pakalna, Daina.** Pētījuma „Nacionālā identitāte digitālajā vidē” lietotāju aptaujas rezultāti. **Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa.** *Informācija un sabiedrība* [tiešsaiste] : Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti = Information and Society : Proceedings of the Department of Information and Library Studies, Nr.2, 2011 [skatīts 06.01.2013], 44.-57.lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/7/679/1/SZF_IBSN_ZR_2011_nr2.pdf. ISSN 1691-6298.
19. **Sporāne, Baiba.** Digitālās kultūras mantojuma vieta nacionālās identitātes struktūrā. **No:** *Nacionālā identitāte un komunikācija* [tiešsaiste] : Pasaules latviešu zinātnieku [3.]kongresa ziņojumu krājums (2011 : Rīga, Latvija). Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2011 [skatīts 04.01.2013], 16.-21.lpp. Pieejams: http://academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/1/896/PLZK_ISBN.pdf?sequence=1. ISBN 9789934819445.
20. **Tsakonas, Giannis, Paptheodorou, Christos.** Analysing and evaluating usefulness and usability in electronic information services. *Journal of Information Science*, Nr.32(5), 2006, p.400-419.
21. **Zariņš, Uldis.** Digitālo kolekciju pieejamība — tehniskie aspekti. **No:** *Nacionālā identitāte un komunikācija* [tiešsaiste] : Pasaules latviešu zinātnieku [3.]kongresa ziņojumu krājums (2011 : Rīga, Latvija). Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2011 [skatīts 06.01.2013], 46.-58.lpp. Pieejams: http://academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/1/896/PLZK_ISBN.pdf?sequence=1. ISBN 9789934819445.

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

1. pielikums

Jautājumi anketā digitālo kolekciju izmantošanas iespēju novērtēšanai
(anketas daļa — 23.-29. jautājums)

23. Piekļuve kolekcijai

Nr.	Atzīme (+)	Resursa veids	Adrese/Piekļuves vieta un veids
		Internetā publicēta kolekcija	
		Lokālas piekļuves kolekcija	

24. Autorizācija u.c. piekļuves ierobežojumi kolekcijai

1.		Publiski pieejama internetā
2.		Brīvi pieejama lokāli (uz vietas)
3.		Piekļuve tikai autorizētiem lietotājiem
4.		Daļai no kolekcijas vai iespējām nepieciešama autorizācija
5.		Daļa no kolekcijas vai daļa no iespējām par maksu
6.		Cits (<i>lūdzu norādīt</i>)

25. Kolekcijas pārlūkošanas iespējas (*atzīmēt visas iespējas*)

1.		Pārlūkošana pēc atslēgvārdiem
2.		Pārlūkošana pēc nosaukuma
3.		Pārlūkošana pēc radītāja
4.		Pārlūkošana pēc personas (fiziskas vai juridiskas)
5.		Pārlūkošana pēc objekta tipa
6.		Pārlūkošana pēc temata
7.		Pārlūkošana pēc radīšanas datējuma
8.		Pārlūkošana pēc ģeogrāfiskas vietas
9.		Pārlūkošana pēc hronoloģiskā perioda
10.		Pārlūkošana pēc valodas
11.		Pārlūkošana pēc cita (<i>lūdzu norādīt</i>)
12.		Pārlūkošana nav nodrošināta

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

26. Meklēšanas iespējas kolekcijā (*atzīmēt visas iespējas*)

1.	Meklēšana pēc atslēgvārdiem
2.	Meklēšana pēc nosaukuma
3.	Meklēšana pēc radītāja
4.	Meklēšana pēc personas (fiziskas vai juridiskas)
5.	Meklēšana pēc objekta tipa
6.	Meklēšana pēc temata
7.	Meklēšana pēc radīšanas datējuma
8.	Meklēšana pēc ģeogrāfiskas vietas
9.	Meklēšana pēc hronoloģiskā perioda
10.	Meklēšana pēc valodas
11.	Meklēšana pilnā tekstā
12.	Meklēšana pēc cita (<i>lūdzu norādīt</i>)
13.	Meklēšana nav nodrošināta

27. Lietotāju līdzdalība kolekcijas veidošanā (*varat atzīmēt vairākas iespējas*)

1.	Lietotāji var paši pievienot digitālos objektus
2.	Lietotāji paši var pievienot metadatus
3.	Lietotāji var komentēt un sniegt ziņas par publicētajiem digitālajiem objektiem
4.	Lietotāji var sūtīt e-pastā ziņas kolekcijas veidotājiem
5.	Lietotāji var novērtēt (noteikt reitingu) kolekcijā iekļautajiem digitālajiem objektiem
6.	Lietotāji var pievienot nekontrolētos atslēgvārdus (arī birkas, tagi, etiķetes)
7.	Lietotāji nevar piedalīties kolekcijas veidošanā

28. Kolekcijas izmantošanas iespējas (*varat atzīmēt vairākas iespējas*)

1.	Atlasītos digitālos objektus un metadatus var nosūtīt e-pastā
2.	Atlasītos digitālos objektus un metadatus var pievienot personīgajai izlasei
3.	Atlasītos digitālos objektus var lejupielādēt
4.	RSS plūsmas izmantošana
5.	Cits (<i>lūdzu norādīt</i>)

29. Kolekcijā iekļauto objektu autortiesību aizsardzība (*norādīt procentos*)

1.	Kolekcijā ir iekļauti ar autortiesībām aizsargāti objekti
2.	Kolekcijā nav iekļauti ar autortiesībām aizsargāti objekti

B. Mūze
LATVIJAS ATMIŅAS INSTITŪCIJU DIGITĀLO
KOLEKCIJU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS

2. pielikums

Matrica datu apkopošanai un analīzei

Matricas 1. daļa — ziņas par kolekciju, tās veidotāju un objektiem
(5 kategorijās 12 elementi)

Vispārīgās ziņas		Institūcijas veids				Bibliotēkas tips			Atrašanās vieta		Autor- tiesības
Nosaukums	Veidotājs	Veids- Bibliotēka	Veids- Arhivs	Veids- Muzejs	Veids- Kopdarbībā	Bibl-LNB	Bibl-Publ	Bibl- Augstsk./ spec.	Vieta-Rīga	Vieta- Reģions	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Matricas 2. daļa — ziņas par izmantošanas iespējām
(4 kategorijās 17 elementi)

PIEKĻUVE		MEKLĒŠANA		LIETOTĀJU LĪDZDALĪBA						
Piekļuves veids	Ierobe- žojumi	Pārlūko- šana	Meklē- šana	Līdz- dalības esamība (vismaz kāda iespēja)	Pievienot objektus	Pievienot meta- datus	Komentēt	E-pasts veido- tājiem	Reitings	Pievienot atslēg- vārdus
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23

ATLASES REZULTĀTA IZMANTOŠANA					
Izman- tošanas esamība (vismaz kāda iespēja)	Sūtīt sev e- pastu	Pievienot perso- nīgai izlasei	Lejup- ielāde	RSS	Cita iespēja
24	25	26	27	28	29

DIGITĀLO KOLEKCIJU TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

SUBJECT INDEXING OF DIGITAL COLLECTIONS

Baiba Holma

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte
Lomonosova iela 1 A, Rīga, LV-1019
e-pasts: baiba.holma@lu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis: raksta mērķis ir noskaidrot, kuri tematiskās indeksēšanas veidi un zināšanu organizācijas sistēmas tiek lietotas digitālo kolekciju objektu apstrādei Latvijas atmiņas institūciju digitālajās kolekcijās.

Metodoloģija/empīriskā bāze: Rakstā atspoguļotā pētījuma teorētisko bāzi veido Mijiedarbības trīs komponentu modelis, pēc kura iespējams novērtēt digitālo kolekciju kvalitāti veikspējas, lietojamības un derīguma aspektā. Šī raksta pamatā veiktais pētījums par tematiskās indeksēšanas nodrošinājumu digitālajās kolekcijās atbilst kolekciju novērtējumam veikspējas aspektā. Savukārt tematiskās indeksēšanas teorētisko bāzi veido teorijas, kuras skaidro pieejas indeksēšanai, kā arī padziļina izpratni par zināšanu organizēšanas sistēmām.

Rakstā analizēti arī citu valstu pēdējo gadu pētījumi par tematiskās indeksēšanas nodrošinājumu, pētījumus iedalot trīs grupās: 1) tradicionālo zināšanu organizācijas sistēmu pielietojums digitālo objektu indeksēšanai kolekcijās, 2) lietotāju iesaiste digitālo objektu indeksēšanā un 3) attēlu indeksēšana.

Lai noskaidrotu, kuri tematiskās indeksēšanas veidi un zināšanu organizācijas sistēmas ir izmantotas Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju indeksēšanā, pētījumā tika izmantota atmiņas institūciju speciālistu (digitālo kolekciju veidotāju) aptauja un digitālo kolekciju priekšmetu metadatu kontentanalīze. Anketēšanas un kontentanalīzes rezultātā ir iegūti dati par 39 atmiņas institūciju 115 kolekcijām.

Rezultāti: pētījuma rezultāti rāda, ka 37,4% digitālās kolekcijās tiek pielietots kāds no tematiskās indeksēšanas veidiem. Galvenokārt tās ir kolekcijas, kurās digitālo objektu organizēšanai tiek izmantota kāda informācijas meklēšanas un izguves sistēma (piemēram, bibliotēku informācijas sistēma, vai speciāla digitālo objektu pārvaldības sistēma). Visvairāk lietotais tematiskās indeksēšanas veids ir priekšmetošana (70% no kolekcijām). Tematiskajai indeksēšanai tiek lietotas vairākas zināšanu organizēšanas sistēmas (priekšmetu saraksti, Universālā decimālā klasifikācija, tēzauri), kas kopumā parāda bibliotēku tradicionālo pieeju digitālo objektu indeksēšanai arī digitālajās kolekcijās. Arī lietotāju iesaiste tematiskajā indeksēšanā vēl ir samērā niecīga.

Praktiskā nozīme: rakstā analizēto pētījumu var izmantot nozares profesionāļi, lai uzlabotu digitālo kolekciju kvalitāti veikspējas aspektā, kā arī visi šī temata interesenti. Pētījuma rezultāti var būt noderīgi arī citu valstu digitālo kolekciju pētniekiem.

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

Novitāte: digitālo kolekciju tematiskās indeksēšanas nodrošinājums Latvijas atmiņas institūciju digitālajās kolekcijās līdz šim nav pētīts.

Atslēgvārdi: tematiskā indeksēšana, priekšmetošana, klasificēšana, indeksēšana ar atslēgvārdiem, digitālās kolekcijas, atmiņas institūcijas, priekšmetu metadati

Raksta veids: oriģināls pētījums

Norādes: 27

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

Abstract:

Purpose: the purpose of the paper — to characterize types of subject indexing and classification, and knowledge organization systems used in representing subjects of digital objects of Latvian memory institutions.

Methodology/empirical bases: the research reflected in paper is based on the Interaction triptych model, which is used to evaluate quality of digital collections in aspects of performance, usability and usefulness. This paper shows results of provision of subject indexing which corresponds to performance of digital collections. The paper describes approaches in subject indexing and insight in knowledge organization systems as well.

The paper describes other research about subject indexing. All investigations are divided in three groups: 1) use of traditional knowledge organization systems in the indexing of digital objects; 2) involvement of users in indexing; 3) image indexing.

To find out which subject indexing types and knowledge organization systems are used in digital collections of the Latvian memory institutions, several methods were used: questionnaire of information professionals (creators of digital collections) of memory institutions (39 institutions), and — content analysis of subject metadata of digital collections. Empirical base is 115 digital collections of 39 Latvian memory institutions.

Findings: results show that 37,4% digital collections have provided subject indexing or classification. These are mainly collections with information searching and retrieval system (for example, library information system, and special digital object management system). The most used is subject indexing with subject headings (70% of collections). There are several knowledge organization systems used in collections (lists of subject headings, Universal decimal classification, thesaurus), and in general it reflects the traditional approach of libraries also to indexing of digital objects. Results show that involvement of users in subject indexing is still very low.

Practical implications: the results can be informative for information professionals who develop digital collections, to improve performance quality of digital collections, as well as for others to be interested in these issue. Results could be useful also for digitization researchers of other countries.

Originality/value: subject indexing of Latvian memory institutions are not investigated before.

Keywords: subject indexing, classification, indexing with keywords, digital collections, memory institutions, subject metadata

Article Type: Original research

References: 27

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

Levads — indeksēšana kā tematiskās apstrādes veids

Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju kvalitāte (veiktspēja, lietojamība, derīgums) lielā mērā ietekmē to izmantojamību un potenciālu būt par starpnieku Latvijas iedzīvotājiem nacionālās identitātes konstruēšanā. Kolekciju veiktspējas kvalitāte ir atkarīga no objektu tematiskās apstrādes.

Tematiskā apstrāde ir informācijas resursu satura apstrāde, kuras rezultātā to atrašanu kādā kolekcijā nodrošina tematiskās pieejas punkti — priekšmeti, atslēgvārdi, klasifikācijas indeksi, vai arī vārdi tekstā, kopsavilkumos, anotācijās. Tematiskajai apstrādei ir vairāki veidi: klasificēšana, priekšmetošana, indeksēšana (kā apkopojošais termins tiek lietots indeksēšana), kā arī anotēšana un referēšana. Šajā rakstā tiek aplūkota tikai indeksēšana (plašā nozīmē) kā tematiskās apstrādes veids. Atbilstoši digitālo kolekciju metadatu shēmām, resursa tematiskās indeksēšanas rezultātā iegūtie pieejas punkti nodrošina priekšmetu metadatus.

Tematiskā apstrāde ir nosacījums tematiskās meklēšanas iespējamībai, kura ir galvenais meklēšanas veids informācijas meklēšanas un izguves sistēmās, tai skaitā arī digitālās kolekcijās.

Tematiskā apstrāde mūsdienās ir realizējama gan automatizēti (vai pilnībā automātiski), gan intelektuāli. Intelektuālās jeb manuālās metodes ir ar senu vēsturi un bagātīgu pieredzi tradicionālo bibliotēku kolekciju apstrādē. Automatizētās un automātiskās tematiskās apstrādes — indeksēšanas un arī anotēšanas sākumi ir 20. gadsimta 50. gadi, kad līdz ar datortehnikas un programmatūras attīstību radās iespēja dokumentu apstrādi uzticēt „mašīnām”. Tehnoloģiju attīstības rezultātā automātiskās dokumentu apstrādes metodes ir pilnveidojušās (piemēram, dabiskās valodas apstrādes tehnoloģijas, semantiskā tīmekļa tehnoloģijas u.c.), un tas ļāvis uzskatīt, ka tās varēs pilnībā aizstāt cilvēka darbu (1; 27). Tomēr pētījumi rāda, ka vēl arvien daudzu resursu apstrādē (līdzās automātiskajām metodēm) ir svarīga intelektuālā indeksēšana, tai skaitā arī digitālo kolekciju resursu apstrādē (1).

Tā kā digitalizācijas process atmiņas institūcijās ir salīdzinoši jauna parādība (sākums — 20. gs. 90. gadi), tad digitālo kolekciju resursu tematiskā indeksēšana un tematiskās indeksēšanas rīku — zināšanu organizācijas sistēmu kvalitāte un pielietojums — ir dažādi vērtējami. Iepriekš īstenotie pētījumi rāda, ka bieži vien tieši tematiskās meklēšanas rezultāti ir ar zemu precizitāti, kuru var skaidrot ar nepilnīgi realizētu tematisko apstrādi (indeksēšanu) (8), kā arī ar citiem sistēmu veiktspējas rādītājiem.

Šajā rakstā analizētā pētījuma mērķis bija novērtēt, kā tiek nodrošināta Latvijas atmiņas institūciju (bibliotēku, arhīvu, muzeju) digitālo kolekciju resursu intelektuāli īstenotā indeksēšana (priekšmetu, tematu metadati): vai resursu apstrādājot, tiek piešķirti priekšmeti, atslēgvārdi, klasifikācijas indeksi, kas veic resursu apstrādi (speciālists vai lietotājs) un kuras zināšanu organizācijas sistēmas tiek izmantotas, lai nodrošinātu tematisko pieejas punktu kvalitāti (vienveidību, nozīmju kontroli u.c.).

Teorētiskā bāze, izpētes pakāpe

Viens no teorētiskajiem modeļiem, kas tiek izmantots pētījumā „Nacionālā identitāte digitālā vidē”, lai novērtētu digitālo kolekciju kvalitāti, ir Mijiedarbības trīs komponentu modelis¹ (25). Kolekciju kvalitāte ir novērtējama ar tās sistēmas veiktspēju, lietojamību un derīgumu. Tematiskā indeksēšana ir nosacījums sistēmas (digitālās kolekcijas) veiktspējas kvalitātei — jo atbilstoši precīzāk un pilnīgāk atklāts digitālā objekta priekšmets (tematiskais aptvērums, fiksētās zināšanas), jo iespējama augstāka meklēšanas rezultātu atbilstība (kvalitatīvāka datu izguve) lietotāja informācijas pieprasījumam (vai precīzāk — pieprasījuma izteiksmei).

1 Par modeļa pielietojumu pētījumā skatīt (8).

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

Informācijas tehnoloģiju iespēju ietekmētās pārmaiņas resursu apstrādei (daudzveidība, lietotāju iesaiste) likušas izpētīt un ieraudzīt daudzus pazīstamus indeksēšanas un zināšanu organizācijas sistēmu jautājumus jaunā gaismā. Tā, piemēram, atziņas no valodas filozofijas, semiotikas, literatūras kritikas teorijām mainījušas izpratni par indeksēšanas procesu: dokumentcentrētā pieeja, kura ir bijusi pamatā tematiskajai indeksēšanai un aprakstīta mācību grāmatās un standartos (piemēram, (13)), ir konceptuāli neatbilstoša, jo paredz, ka dokumenta priekšmets (*aboutness*) ir atrodams pašā dokumentā (reālisma izpratne (7)). Tās vietā Jens-Eriks Mejs (*Jens-Erik Mai*) (14) kā atbilstošu pieeju mūsdienu izpratnei par tekstu (dokumentu) uztveri raksturo domēnā (darbības jomā) centrētu pieeju, kas paredz, ka dokumenta priekšmeta noteikšana un raksturošana (priekšmetu metadatu piešķiršana) jāsāk ar domēna (darbības jomas) un potenciālo lietotāju izpēti, kas veido ietvaru dokumenta priekšmeta „ieraudzīšanai” un atbilstoši raksturošanai (14). Domēnā centrētā pieeja atbilst funkcionālai dokumenta analīzei — dokumenta priekšmets nav objektīvs un no uztvērēja neatkarīgs, bet tas ir interpretācijas rezultātā noteikta nozīme, kura ir aktuāla noteiktai lietotāju grupai kādas darbības, uzdevumu īstenošanai (9). Šāda pieeja prasa no indeksētāja vairāk zināšanu par darbības lauku (nozari) un lietotājiem, kurus konkrētais dokuments varētu interesēt. Tāpēc arī var uzskatīt, ka lietotāju kā noteikta domēna, darbības lauka pārstāvju iesaiste dokumentu indeksēšanas procesā (sociālā indeksēšana) varētu būt vērtīgs ieguldījums nozarei atbilstošu tematiskās pieejas punktu nodrošinājumam.

Interpretācijas nozīmi indeksēšanas procesā atzīst arī Sāra Šatforde (*Sara Shatford*) savā attēlu indeksēšanas teorijā (20), kura pamatojas uz mākslas vēsturnieka Ervina Panofska (*Erwin Panofsky*) teoriju par mākslas darbu analīzi² (18). Šajā attēlu indeksēšanas teorijā attēlu analīzei tiek izdalīti trīs līmeņi: 1. līmenis — vispārīgais (tas, ko redz), 2. līmenis — specifiskais (redzamā konkretizācija, kas prasa papildu zināšanas), 3. līmenis — abstraktais (prasa papildu zināšanas, lai interpretētu, piemēram, sižetu, stāstu, kas ir pamatā mākslas darbam). 3. līmenis — abstraktais — pamatojas uz redzamā interpretāciju un tāpēc konceptuāli tas ir līdzīgs funkcionālajai (jeb domēnā centrētajai) pieejai tekstu indeksēšanai, „izceļot” nozīmes, kuras ir aktuālas informācijas lietotājam (20). Interesanti, ka veicot attēlu sociālās indeksēšanas pētījumus par piešķirtajiem un meklēšanā izmantotajiem atslēgvārdiem, vairākkārt atzīmēts, ka tieši darbības lauks vai domēns nosaka atšķirības dažādu lietotāju grupu pētījuma rezultātos (6; 19) — tādad darbības lauks ietekmē, ko lietotājs uztver, ierauga.

Profesionāli indeksētāji indeksēšanas procesu (dokumenta priekšmeta aprakstīšanu) īsteno ar zināšanu organizācijas sistēmām (vai indeksēšanas, informācijas meklējumvalodām), kuras noteiktā līmenī nodrošina procesa vienveidību un kontroli valodas daudznozīmībai, kā arī organizē informācijas resursus loģiskā sistēmā, kas piedāvā noteiktu meklēšanas ceļu un sakārto atrastos resursus. Biežāk izmantotās zināšanu organizācijas sistēmas ir klasifikācijas sistēmas, priekšmetu saraksti, tēzauri. Arī attiecībā uz zināšanu organizācijas sistēmu izveidi pētnieki atzīst, ka neviena sistēma nav neitrāla, bet atspoguļo kādas „intereses” (kaut ko izceļ un kaut ko „paslēpj”), un to indeksētājiem būtu svarīgi saprast (7; 14).

Šī pētījuma ietvaros netiek analizēta informācijas speciālistu pieeja indeksēšanas procesā (dokumentcentrētā vai domēncentrētā), kā arī netiek analizēts, kura attēlu indeksēšanas teorija (modelis) tiek īstenota, bet tiek vērtēts, vai tiek veikta digitālo objektu tematiskā indeksēšana, kuri indeksēšanas veidi tiek lietoti (klasificēšana, priekšmetošana, koordinātindeksēšana), kuras zināšanu organizācijas sistēmas tiek izmantotas indeksēšanai un vai resursu apstrādē ir iesaistīti lietotāji.

2 Uz jēdzieniem balstītajai attēlu indeksēšanai (to var veikt tikai cilvēks, jo prasa zināšanas attēla „lasīšanai” un nozīmes saprašanai) ir izstrādāti arī citi modeļi, piemēram, Korinas Jorgensenas (*Corinne Jorgensen*) u.c. „Piramīda” (10), Džona Eikina (*John P. Eakin*) un Margaretas Greiemas (*Margaret E. Graham*) „Trīs līmeņu uztveres modelis” (pamatojas uz lietotāju pieprasījumu analīzi) (4) u.c.).

Otra pieeja attēlu indeksēšanai — uz attēla sastāvu balstītā indeksēšana (automātiska pikseļu analīze objektu atpazīšanai un attēlu indeksēšanai vispārīgā līmenī).

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

Digitālo kolekciju tematiskās indeksēšanas izpētes pakāpe

Digitālo kolekciju tematiskās indeksēšanas pētījumus var iedalīt trijās grupās: tradicionālo zināšanu organizācijas sistēmu piemērotība un pielietojums digitālajās kolekcijās resursu indeksēšanai, lietotāju iesaiste resursu tematiskajā apstrādē un attēlu indeksēšana.

- 1) Tradicionālo zināšanu organizācijas sistēmu (t.i., fizisko bibliotēku vajadzībām izstrādāto) piemērotība un pielietojums digitālajās kolekcijās.

Vairākos pētījumos atzīmēts, ka, neskatoties uz daudz kritizēto ASV Kongresa bibliotēkas priekšmetu iedaļu sarakstu (LCSH³), (piemēram, priekšmetu iedaļas nepilnīgi „noklāj” zināšanu kopumu, lietotāji reti izmanto tās meklēšanā, kā arī tas ir neērti izmantojams informācijas izguvē, nepieciešams īpaši apmācīts personāls priekšmetu iedaļu izveidei (priekšmetošanas rezultātā tiek izveidota pirmskoordinēta priekšmetu virkne) u.c.), tas ir populārākais tematiskās pieejas nodrošināšanas un priekšmetu piešķiršanas līdzeklis ASV digitālajās bibliotēkās un kolekcijās (2009. gadā 70% digitālo kolekciju to lietojušas priekšmetu nodrošināšanai (21, 26.)). Par popularitātes iemesliem tiek atzīmēti vairāki faktori, tai skaitā — galvenie digitālo kolekciju veidotāji ir bibliotēkas, kuras izmantojušas sev pazīstamus un jau pārbaudītus zināšanu organizācijas rīkus, kā arī apzinājušās kontrolētas vārdnīcas nepieciešamību tematiskās pieejamības nodrošināšanai digitālajās kolekcijās, kā arī iespēju nodrošināt sintaktisko un semantisko sadarbību (26). ASV Kongresa bibliotēkas priekšmetu iedaļu saraksts adaptētā un tulkotā versijā tiek lietots arī Latvijas bibliotēkās gan katalogu veidošanai, gan arī atsevišķu digitālo kolekciju resursu priekšmetošanai. Par tā piemērošanu digitālo kolekciju priekšmetu metadatu aprakstiem pārskatu sniegušas Latvijas Nacionālās bibliotēkas speciālistes, norādot, ka digitālajās kolekcijās vairāk atbilstoša ir pēckordinētā LCSH FAST⁴ (23). Bibliotēkas katalogā lietoto priekšmetu sarakstu digitālo kolekciju resursu priekšmetošanai piemērojuši arī Polijas Nacionālās bibliotēkas speciālisti (11).

Salīdzinoši mazāk digitālajās kolekcijās tiek izmantotas tradicionālās bibliotēku klasifikācijas sistēmas (piemēram, Djuīja Decimālā klasifikācija (26), par Universālās decimālās klasifikācijas lietojumu digitālajās kolekcijās pētījumu nav), kā arī tēzauri (26). Pētījumā (21) gan norādīts, ka vairākās digitālajās kolekcijās ir lietotas lokāli izstrādātas klasifikācijas sistēmas, tomēr tiek arī atzīmēts, ka tās ir speciāli kolekcijai veidotas un tāpēc to galvenais trūkums ir sadarbība ar citām kolekcijām.

Džona Volša (*John Walsh*) pētījumā arī atzīmēts, ka, lai pieaugtu tradicionālo zināšanu organizācijas sistēmu lietojums informācijas meklēšanas un izguves procesā, tām ir jāklūst lietotājiem draudzīgākām — izceltām, vizuāli pievilcīgi noformētām un ērti izmantojamām (26).

- 2) Lietotāju iesaiste indeksēšanā (resursu tematiskajā apstrādē).

Lietotāju iesaiste indeksēšanā (sociālā katalogizēšana, sociālā indeksēšana, sociālā zināšanu organizēšana) lielā daļā pētījumu tiek apskatīta kā ieguvums (sadarbība zināšanu konstruēšanā, sociālās tīklošanas attīstīšana, kolektīvā inteliģence) (5; 19; 22). Arī ASV Kongresa bibliotēkas *Flickr* projekta (2) ziņojumā norādīts, ka šis projekts gan veicinājis bibliotēku konkurētspēju ar citiem informācijas pakalpojumu sniedzējiem, gan popularizējis bibliotēku, informējot cilvēkus par tajā pieejamiem pakalpojumiem, gan arī palīdzējis pilnveidot attēlu kolekcijas apstrādi, pievienojot tematiskās pieejas papildu punktus (priekšmetu metadatus).

Ir vairāki pētījumi, kas, atzīstot lietotāju indeksēšanas piensumu un arī galvenos trūkumus, analizē iespējas, kā nodrošināt folksonomiju⁵ un tradicionālo zināšanu organizācijas sistēmu „sadarbību”, ņemot vērā abu pieeju pozitīvos aspektus (tradicionālo kontrolēto zināšanu organizācijas sistēmu leksikas

3 LCSH — Library of Congress Subject Headings (ASV Kongresa bibliotēkas priekšmetu iedaļu saraksts).

4 FAST — Faceted Application of Subject Terminology — priekšmetu terminu fasetu pielietojums.

5 Folksonomija — lietotāju piešķirto tagu (atslēgvārdu) rezultāts.

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

kvalitāti un lietotāju plašās iespējas leksikas krājumu papildināt ar jauniem vārdiem) — piemēram, lietotāji izvēlas atslēgvārdus no kontrolētām zināšanu organizācijas sistēmām, un tikai pēc tam pievieno savus, lietotāju atslēgvārdi ļauj „padarīt dzīvāku” un bagātāku kontrolētās valodas leksiku, tā paplašinot arī pieejas punktu skaitu kolekciju objektiem (5).

3) Attēlu indeksēšana.

Gan digitālo kolekciju izveide, gan iespēja sociālajās vietnēs publicēt savas fotogrāfijas, ir palielinājusi interesi par attēlu (īpaši saistītu ar kultūras mantojumu: fotogrāfijas, atklātnes, mākslas darbu reprodukcijas u.c.) indeksēšanu, turpinot tālāk attīstīt teorijas/modelus attēlu pilnīgākai aprakstīšanai (uz jēdzieniem pamatotā/balstītā indeksēšana) (6; 19).

Otrs virziens attēlu indeksēšanas pētījumos ir digitālo attēlu sociālā indeksēšana jeb jau raksturotā lietotāju iesaiste indeksēšanā. Savu kolekciju attēlu indeksēšanā lietotājus iesaista gan bibliotēkas (piemēram, iepriekš aprakstītais ASV Kongresa bibliotēkas projekts *Flickr* (2)), gan muzeji (piemēram, ASV muzeju projekts *Steve*⁶ (24)). Muzeju pētījuma rezultātā secināts, ka 86% no lietotāju piešķirtajiem atslēgvārdiem (tagiem) ir bijuši pilnīgi jauni, un no tiem muzeju profesionāļi kā noderīgus meklēšanai ir novērtējuši 88,2% atslēgvārdus (24).

Citos attēlu sociālās indeksēšanas pētījumos tiek novērtēts, cik vērtīgi un noderīgi meklēšanas procesā ir lietotāji piešķirtie atslēgvārdi (19) atbilstoši indeksēšanas modeļiem (piemēram, S. Šatfordes matricai), kura līmeņa atslēgvārdi (vispārīgā, specifiskā vai abstraktā) tiek izmantoti pieprasījuma formulējumā (meklēšanā — salīdzinoši vairāk specifiskais līmenis) attēlu meklēšanai. Pētījumos ir skaidrots, cik daudzveidīgus atslēgvārdus lietotāji piešķir attēliem (piemēram, secināts, ka darbojas Spēka likums), kura līmeņa atslēgvārdus piešķir attēliem (pamatā — vispārīgā līmeņa — to, ko redz (kas, kur)), kā arī citus ar vārdu krājumu (folksonomiju sastāvu) saistītus jautājumus. Pētījumu rezultātā arī secināts, ka lietotāju iesaistei attēlu indeksēšanā ir gan sociāla jeb altruistiska motivācija, gan personiska, subjektīva rakstura motivācija (19).

Attiecībā uz attēlu sociālo indeksēšanu vairākos pētījumos ir atzīts, ka lietotāju iesaiste ir pietiekami labs un atbilstošs risinājums, lai nodrošinātu intelektuālo piekļuvi lielajam attēlu skaitam tīmeklī (19), un tai būtu ierādāma papildinoša loma informācijas speciālistu nodrošinātajai indeksēšanai (15).

Attiecībā uz Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju izpēti Baiba Mūze pētījumā „Nacionālā identitāte digitālā vidē” 2011. gadā ir apkopojusi anketēšanas rezultātus, kurā redzami aprakstošo metadatu elementi, kuri tiek izmantoti digitālo kolekciju objektu apstrādē. Liela daļa no tiem ir svarīgi tematiskās meklēšanas nodrošināšanai: nosaukums, anotācija, atslēgvārdi, temats, hronoloģiskais, ģeogrāfiskais aptvērums, pilnais teksts. Visvairāk no minētajiem elementiem tiek lietots nosaukums (70 kolekcijās), tad seko anotācija (39 kolekcijās), atslēgvārdi (33 kolekcijās), temati (32 kolekcijās), hronoloģiskais aptvērums — 31, ģeogrāfiskais — 28, pilnais teksts — 25 kolekcijās (17). Šajā pētījumā detalizētāka analīze tiek pievērsta atslēgvārdiem, tematiem, klasifikācijas indeksiem, un to nodrošinājumam — zināšanu organizācijas sistēmām.

Metodoloģija un empīriskā bāze

Metodes

Rakstā analizētā pētījuma veikšanai sākotnējai datu ieguvei izmantoti anketēšanas dati, kuri pēc tam pārbaudīti, veicot digitālo kolekciju priekšmetu metadatu novērtējumu.

6 Steve: The Museum Social Tagging Project:
http://www.steve.museum/?option=com_docman&task=doc_download&gid=43

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

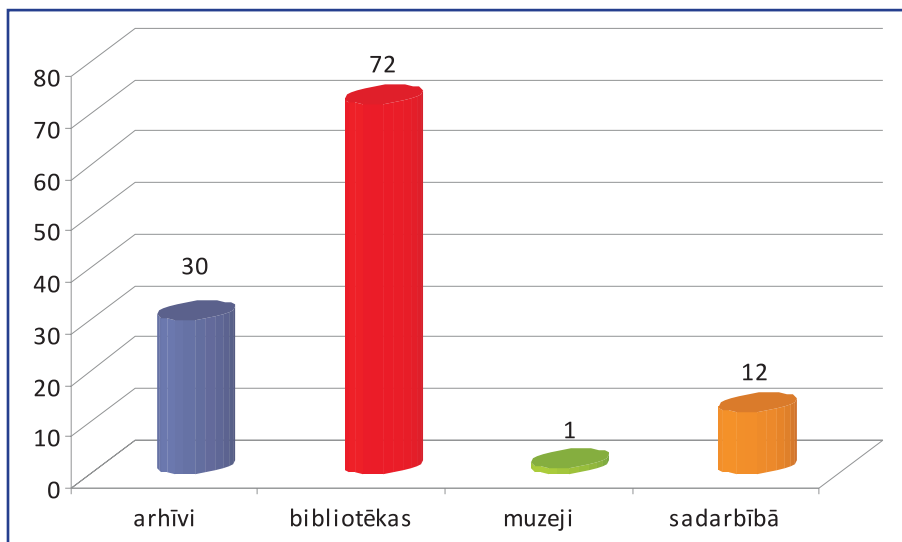
Anketēšana tika veikta projekta „Nacionālā identitāte digitālā vidē” sākuma fāzē (laikā no 2010. gada oktobra līdz 2011. gada februārim), aptaujājot Latvijas atmiņas (bibliotēkas, arhīvus, muzejus) institūciju speciālistus par to veidotajām digitālajām kolekcijām. Anketu veidoja detalizēti izstrādāti 29 jautājumi⁷. No tiem atbildes uz jautājumiem par *kolekcijā ietvertajiem digitālo objektu aprakstošajiem metadatiem un lietotāju līdzdalību kolekcijas veidošanā* tika izmantotas, lai noskaidrotu tematiskās indeksēšanas veidus (priekšmetošānu, atslēgvārdu pievienošānu), kā arī sociālās indeksēšanas iespējas konkrētajā kolekcijā.

Pamatojoties uz anketu datiem, kā arī to precizējumu (to veica pētnieki 2011. gada septembrī un oktobrī), ir izveidots Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju reģistrs (3). Tā kā anketā nebija iekļauti visi šim pētījumam nepieciešamie jautājumi (piemēram, klasifikācijas sistēmas u.c. zināšanu organizācijas sistēmu lietojums, objektu klasificēšana), tad datu ieguvei tika īstenotas arī vēl papildu metodes: kolekciju priekšmetu metadatu novērtēšana, izmantojot kontentanalīzi. Kolekciju priekšmetu metadatu novērtēšana tika izmantota arī anketēšanā iegūto datu pārbaudei un precizēšanai un būtībā kļuva par galveno pētījuma metodi.

Iegūto datu apstrādei izmantota kontentanalīze un programmas *MS Excel* iespējas datu filtrēšanai un atlasei, kā arī vizuālai attēlošanai.

Digitālo kolekciju raksturojums

Pētījuma empīrisko bāzi veido 115⁸ digitālās kolekcijas. Kolekciju veidotāji ir bibliotēkas (24 bibliotēkas; 72 DK⁹), arhīvi (10 arhīvi; 30 DK), muzeji¹⁰ (1 DK). 12 kolekcijas ir tapušas vairāku institūciju (piemēram, bibliotēkas un muzeja (5 kolekcijas), bibliotēkas un arhīva (2 kolekcijas), bibliotēkas, arhīva un muzeja (5 kolekcijas)) sadarbības rezultātā. 1. attēlā redzams kolekciju skaits pa atmiņas institūcijām. Kolekciju institucionālā piederība jau norāda uz dominējošām tematiskās indeksēšanas metodēm (piemēram, bibliotēku praksē kādreiz plaši pielietoto klasificēšanu ar UDK¹¹ u.tml.).

1. att. Digitālo kolekciju skaits pa atmiņas institūcijām
(absolūtos skaitļos, n=115)

7 Par anketēšanas organizēšanu un rezultātiem vairāk lasīt B. Mūzes publikācijās.

8 Reģistra datubāzē ir informācija par 133 digitālajām kolekcijām, taču 18 no tām ir ar lokālu pieeju, tāpēc pētījuma autore tās savā pētījumā neiekļāva, jo nevarēja pārbaudīt metadatus.

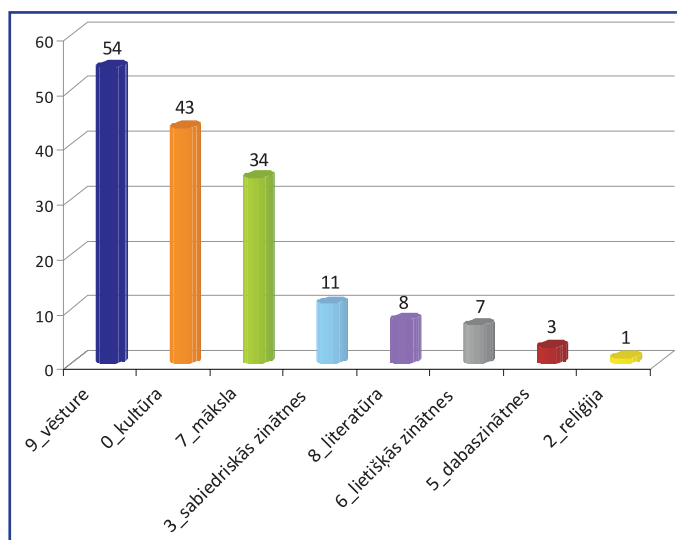
9 DK — digitālās kolekcijas.

10 Kolekciju veidošanā piedalījušies vairāki muzeji, bet galvenokārt sadarbībā ar citām atmiņas institūcijām.

11 UDK — Universālā decimālā klasifikācija.

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

Gan atbilstoši B. Mūzes pētījumam par Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju **tematisko aptvērumu** (16; 17), gan pētījuma autores iegūtajiem datiem, veicot kolekciju tematisko apstrādi, visvairāk ir novadpētnieciska un vēsturiska rakstura kolekcijas (50%) (skat. 2. attēlu). Tomēr jāatzīst, ka novadpētniecība ietver gandrīz visus ar konkrētas teritorijas iedzīvotāju dzīvi saistītus aspektus, tāpēc, iespējams, tas pārklāj arī vēsturi, arhitektūru, mākslu u.c. tematus. Pētījuma „Nacionālā identitāte digitālā vidē” kontekstā tas ļauj arī apgalvot, ka kolekciju tematika ir potenciāli noderīga indivīda nacionālās identitātes veidošanā.

2.att. **Digitālo kolekciju tematiskais aptvērums** (atbilstoši Universālās decimālās klasifikācijas sistēmas pamatklasēm un to indeksiem) (% , n=115)

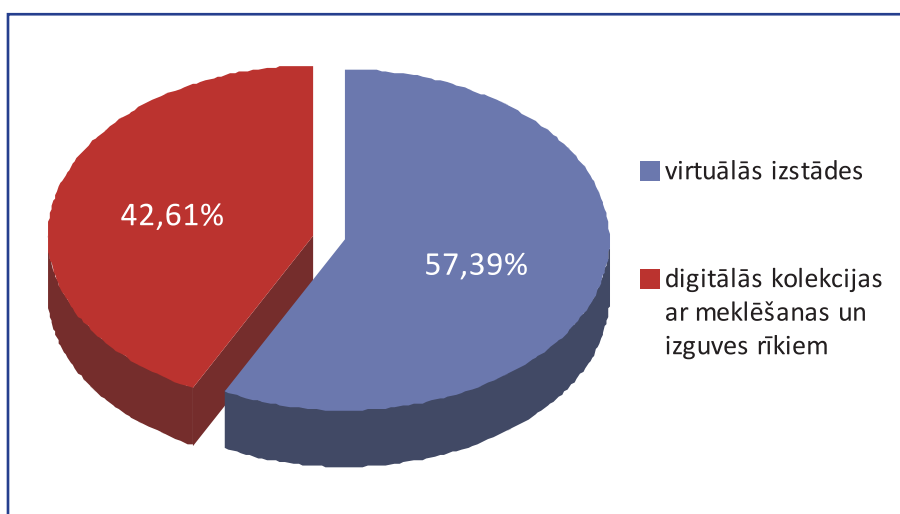
Analizējot pa institūcijām, arhīvu kolekcijas galvenokārt ietver dažādus digitālos resursus (fotogrāfijas, arhīvu ierakstus) par vēsturi, politiku un sabiedrību kopumā. Bibliotēku kolekcijas aptver novadpētniecību (īpaši publisko bibliotēku kolekcijas), mākslas un arhitektūras jautājumus, izklaidi. Muzeju kolekcijas galvenokārt ietver universāla satura resursus un arī novadpētniecībai un vēsturei atbilstošus avotus.

Digitālo kolekciju anketēšanas datu analīzes rezultātā B. Mūze ir secinājusi, ka visizplatītākais **digitālo objektu veids** kolekcijās ir fotogrāfijas — 53% kolekciju, tad seko periodiskie izdevumi (41%), grāmatas (32%), pastkartes/atklātnes (25%) un zīmējumi (20%) (17). Šī pētījuma kontekstā nozīmīgi ir izdalīt kolekcijas ar attēliem, kolekcijas ar attēliem un tekstiem, un kolekcijas, kuras veido tikai teksti. Apkopojot datus, var secināt, ka apmēram 87% digitālo kolekciju satur attēlus un tekstus, un tikai 11,3% digitālo kolekciju ietver tikai tekstus. Mūsienu teorētiskās atziņas pauž viedokli, ka tekstu un attēlu indeksēšanai būtu jāpielieto atšķirīgas analīzes un priekšmeta aprakstīšanas metodes, kas gan vēl samērā reti tiek īstenots praksē.

Tematiskās indeksēšanas analīzē ir svarīgs arī digitālo kolekciju tips, jo tas ietekmē digitālo objektu tematiskās apstrādes nepieciešamību. Šajā pētījumā ir ņemti vērā šādi digitālo kolekciju tipi: 1) virtuālā izstāde (VI); 2) virtuālā izstāde, kura papildināta ar meklēšanu *katalogā* (VI_K); 3) digitālā kolekcija, kurā digitālie objekti tiek pārvaldīti ar speciāli izstrādātu digitālo objektu pārvaldības programmu (SP), 4) digitālā kolekcija, kuras digitālie objekti tiek pārvaldīti bibliotēku informācijas sistēmā (BIS) (12).

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

Virtuālās izstādes gadījumā digitālo objektu tematiska apstrāde nav tik būtiska kā, piemēram, datubāzes gadījumā, kurā digitālo objektu skaits parasti ir daudz lielāks un to pārvaldīšanai tiek nodrošināta meklēšana un izguve. No visām digitālajām kolekcijām (skat. 3.attēlu) šajā pētījumā 57,4% ir virtuālas izstādes¹², kurās netiek veikta tematiskā indeksēšana (tikai plaša kategorizēšana objektu strukturēšanai pa loģiskām grupām, piemēram, arhīvu virtuālajās izstādēs).

3.att. Virtuālās izstādes un citi digitālo kolekciju veidi
(%, n=115)

Pārējās kolekcijās digitālo objektu pārvaldīšanai būtu nepieciešama to apstrāde. No 49 (42,61%) digitālajām kolekcijām — sešās kolekcijās nav nodrošināta tematiskā indeksēšana. Tātad analīzei tiek izmantotas 43 digitālās kolekcijas (t.i., 37,4% no 115 kolekcijām), no kurām — 23% (10) ir virtuālās izstādes, papildinātas ar digitālo objektu izguvi no bibliotēkas kataloga (VI_K), 33% (14) — digitālās kolekcijas, kurās digitālo objektu pārvaldīšanu nodrošina speciāli izstrādās programmatūra (SP), 44% (19) — digitālās kolekcijas, kurās digitālo objektu pārvaldīšanu nodrošina bibliotēku informācijas sistēma (BIS).

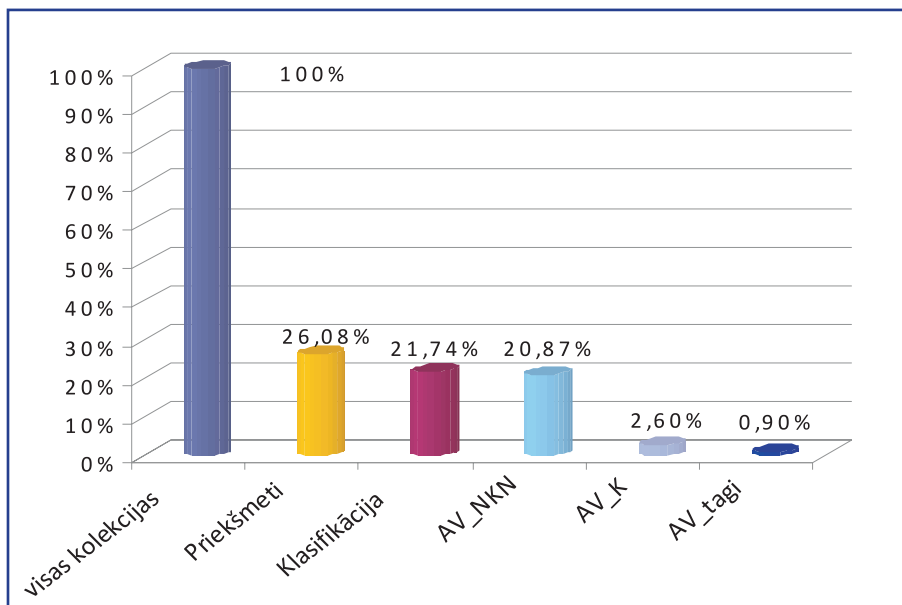
Rezultāti un diskusija

Tematiskās indeksēšanas veidi digitālajās kolekcijās

Pamatojoties uz pētījuma rezultātiem, redzams, ka no 115 digitālajām kolekcijām tematiskās indeksēšanas atsevišķi veidi tiek nodrošināti mazāk nekā 30% kolekciju (skat. 4. attēlu). Kā jau iepriekš tika atzīmēts, gandrīz 57% kolekciju ir virtuālās izstādes, kurās ir neliels objektu skaits, un tāpēc tematiskās indeksēšanas trūkums īpaši neietekmē šo kolekciju izmantošanu.

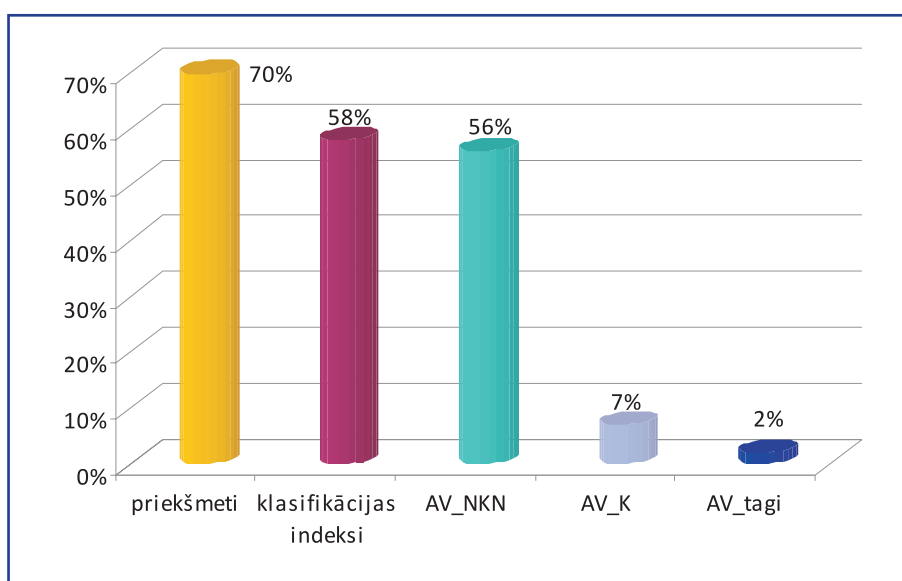
12 Virtuālās izstādes veido šādas institūcijas: 12 bibliotēkas (7 publiskās bibliotēkas un 5 akadēmiskās bibliotēkas) veido 35 kolekcijas — virtuālās izstādes, 8 arhīvi veido 30 DK.

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

4.att. **Tematiskās indeksēšanas veidi digitālajās kolekcijās**
(%; n=115; AV_NKN — nekontrolēti atslēgvārdi, priekšmeti; AV_K — kontrolēti atslēgvārdi;
AV_tagi — lietotāju piešķirti atslēgvārdi)

Pētījuma rezultāti rāda, ka 43 kolekcijās visbiežāk lietotais tematiskās indeksēšanas veids ir priekšmetošana (70%). 58% kolekciju tiek lietota klasificēšana, 56% kolekciju — lokālie priekšmeti un/ vai nekontrolētie atslēgvārdi, 7% kolekciju tiek lietota indeksēšana ar kontrolētajiem atslēgvārdiem, 2% kolekciju — tiek nodrošināta lietotāju atslēgvārdu piešķiršana (skat. 5.attēlu).

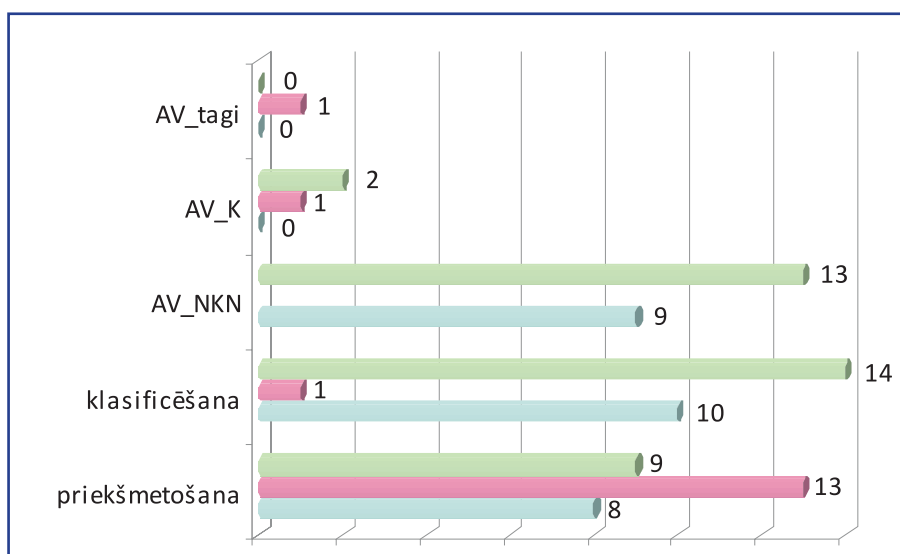
5.att. **Tematiskās indeksēšanas veidi pēc lietošanas biežuma digitālajās kolekcijās**
(%; n=43)

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

Arī Dž. Volša pētījums (26) rāda, ka priekšmetošana ir biežāk lietotais tematiskās indeksēšanas veids digitālajās kolekcijās. Tas tiek skaidrots gan ar bibliotekāru nostabilizējušos pieredzi priekšmetošānā, gan arī ar priekšmetu saraksta kā kontrolētas valodas priekšrocībām.

Salīdzinoši daudz digitālo objektu indeksēšanā Latvijas digitālajās kolekcijās ir sastopama klasificēšana un lokālo un/vai nekontrolēto priekšmetu/atslēgvārdu lietošana (58% un 56%). Šie netipiski augstie rādītāji arī raksturo situāciju, ka galvenās institūcijas kolekciju veidošanā ir bibliotēkas, kuras digitālo objektu pārvaldīšanai izmanto bibliotēku informācijas sistēmas (67%) un tajās pielietotās tematiskās indeksēšanas metodes bibliotēkas fiziskā krājuma tematiskajai apstrādei. 7% digitālo kolekciju tiek lietota indeksēšana ar kontrolētajiem atslēgvārdiem. Tās ir zinātniskās bibliotēkas, kurās resursu (tekstu) indeksēšanai tiek izmantoti nozares tēzauri. Tikai vienā kolekcijā atslēgvārdus var piešķirt arī lietotāji.

Analizējot tematisko indeksēšanu pa **digitālo kolekciju tiptiem** (skat. 6. attēlu), redzams, ka priekšmetošana visvairāk tiek lietota tajās digitālajās kolekcijās, kurās objektu pārvaldīšanai tiek lietota speciāla digitālo objektu pārvaldības sistēma (SP). Lielāko daļu šo kolekciju veido Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas kolekcijas. Kā norādījušas bibliotēkas darbinieces (23), šo kolekciju priekšmetošānā tiek lietota speciāli digitālo objektu indeksēšanai piemērota priekšmetošanas sistēma FAST, kura sadala pirmskoordinēto priekšmeta iedaļu (izteiksmi) pa atsevišķām fasetēm un katru elementu piedāvā kā atsevišķu tematiskās pieejas punktu, tādējādi padarot to elastīgāk izmantojamu meklēšanas procesā (pēckordinācija). Priekšmetošana tiek lietota arī abos pārējos digitālo kolekciju tipos (VI_K un BIS), bet pamatā saglabājot pirmskoordinēto priekšmeta iedaļu.

6.att. Tematiskās indeksēšanas veidi pa kolekciju tiptiem
(absolūtos skaitļos, n=43)

Klasificēšana un lokālo priekšmetu/nekontrolēto atslēgvārdu (AV_NKN) piešķiršana gandrīz vienādā daudzumā (14 un 13 gadījumos) ir sastopama kolekcijās, kurās digitālo objektu pārvaldīšanai tiek lietota kāda bibliotēku informācijas sistēma (BIS) (piemēram, ALISE vai Aleph) un lietotājam meklēšana tiek nodrošināta ar kataloga palīdzību. Tās galvenokārt ir publisko bibliotēku veidotās digitālās kolekcijas, kurās pēc tradīcijas ir saglabāta tradicionālā dokumentu tematiskā apstrāde: klasificēšana ar UDK un lokālo priekšmetu/nekontrolēto atslēgvārdu piešķiršana. Tikai nedaudz mazāk gadījumos (10 — klasificēšana un 9 — nekontrolēto priekšmetu/atslēgvārdu piešķiršana) ir sastopama kolekcijās, kurās virtuālās izstādes papildina meklēšana katalogā (VI_K). Rezultātu līdzība arī ir skaidrojama ar faktu, ka

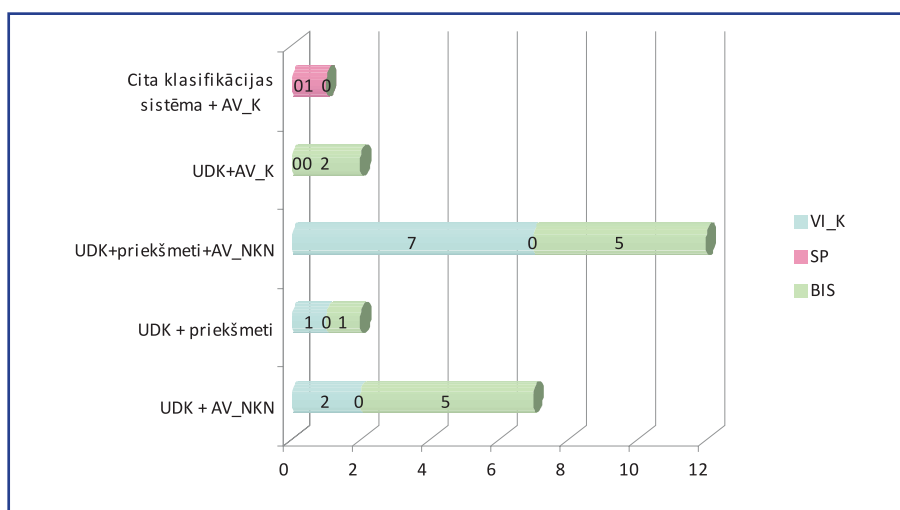
B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

šo katalogu izveidei pamatā tiek lietota kāda no BIS, un atmiņas institūcijas (bibliotēkas) lieto pierastās tematiskās indeksēšanas metodes.

Ir tikai trīs digitālās kolekcijas, kurās tiek pielietota indeksēšana ar kontrolētiem atslēgvārdiem (AV_K) no informācijas meklēšanas tēzauriem: divas ir akadēmiskas bibliotēkas zinātnisku publikāciju kolekcijas (BIS), kurās indeksēšanai tiek izmantots tēzauris AGROVOC¹³, viena zinātniskas bibliotēkas veidota zinātnisku publikāciju kolekcija (SP), kurā indeksēšanai tiek izmantots gan AGROVOC, gan ASFA tēzauris¹⁴.

Lietotāju atslēgvārdi (AV_tagi) kā tematiskās pieejas punkti pagaidām tiek nodrošināti tikai vienā digitālajā kolekcijā (SP), bet, cerams, ka pirmais mēģinājums drīzumā iedrošinās arī citu kolekciju veidotājus.

Tematiskās meklēšanas daudzveidības nodrošinājumam ir svarīgi, ka viena objekta apstrādei tiek pielietotas vairākas tematiskās indeksēšanas metodes.

7. att. Tematisko indeksēšanas metožu daudzveidība
(absolūtos skaitļos, n=24)

7. attēlā redzams, ka gan klasificēšana, gan priekšmetošana vienam objektam tiek nodrošināta tajās digitālajās kolekcijās, kurās izguvei tiek pielietotas bibliotēku informācijas sistēmas. 24 kolekcijās tiek lietoti divi vai trīs tematiskās indeksēšanas veidi. Piemēram, gan klasificēšana, gan lokālo priekšmetu/nekontrolēto atslēgvārdu (AV_NKN) piešķiršana tiek nodrošināta septiņās kolekcijās (5 — BIS un 2 — VI_K), kas faktiski ir BIS ietvaros veidoti katalogi. Tāpat arī klasificēšana un kontrolēto priekšmetu piešķiršana — divās kolekcijās (1 — VI_K; 1 — BIS). 12 kolekcijās (VI_K, BIS) tiek lietoti trīs tematiskās indeksēšanas veidi: klasificēšana, priekšmetošana un lokālo priekšmetu/nekontrolēto atslēgvārdu piešķiršana. Divās kolekcijās (BIS) tiek pielietota gan klasificēšana, gan kontrolēto atslēgvārdu piešķiršana. Vienā kolekcijā (SP) — cita klasifikācija un kontrolēto atslēgvārdu piešķiršana no diviem tēzauriem. 7. attēlā redzams, ka SP tipa kolekcijās netiek lietota klasificēšana. Jāatzīmē arī, ka septiņās SP tipa kolekcijās netiek pielietots neviens tematiskās indeksēšanas veids.

Šis pētījums ļauj izvirzīt uzdevumu citam pētījumam — pārbaudīt sakarību starp tematiskās indeksēšanas daudzveidības nodrošinājumu un izguves precizitāti. Tā, piemēram, pamatojoties uz 13 digitālo kolekciju lietojamības un veikspējas novērtējumu tematiskās pieejamības aspektā (8), var secināt, ka

13 AGROVOC — tēzauris lauksaimniecībā un tās saskarnozarēs.

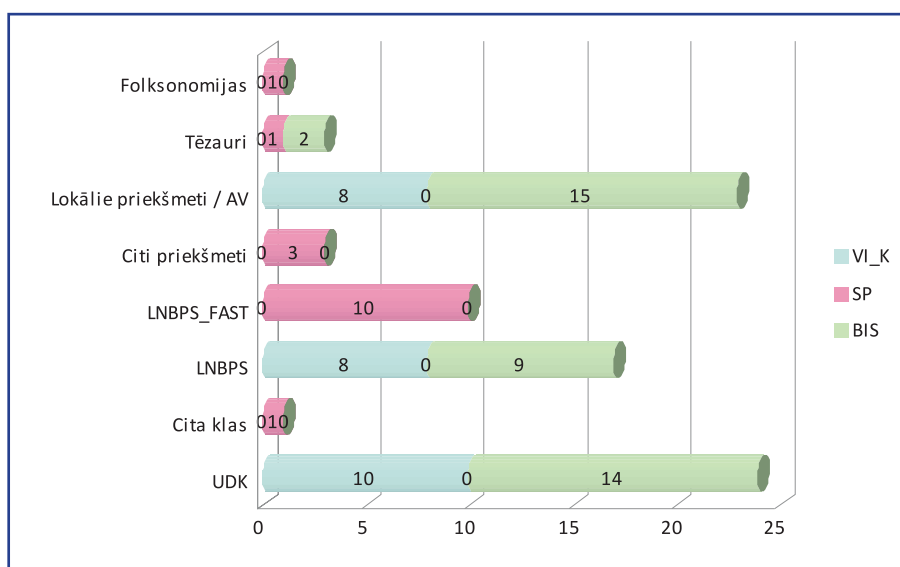
14 ASFA — Aquatic Sciences and Fisheries Abstracts (zivsaimniecības un zvejniecības referējumi).

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

kolekcijai, kura saņēmusi augstu novērtējumu gan pēc meklēšanas veidu nodrošinājuma, gan precizitātes („Kuldīgas mantojums”), pēc minētā pētījuma datiem ir arī daudzveidīgs tematiskās indeksēšanas nodrošinājums (gan klasificēšana, gan priekšmetošana).

Zināšanu organizācijas sistēmas

Latvijas digitālo kolekciju tematiskās indeksēšanas nodrošināšanai tiek izmantotas vairākas zināšanu organizācijas sistēmas. 8. attēlā redzams, ka dažāda tipa digitālajās kolekcijās visbiežāk tiek lietoti priekšmetu saraksti (30 DK kontrolēti, 23 DK — daļēji kontrolēti). Galvenokārt tie ir priekšmetu saraksti, kas veidoti, par pamatu izmantojot ASV Kongresa bibliotēkas priekšmetu sarakstu, kas adaptēts Latvijas situācijai (LNBPS¹⁵), kā arī 10 kolekcijās — šī saraksta pilnveidotā versija digitālo objektu indeksēšanai (FAST). 24 DK tiek lietota UDK, bet vienā kolekcijā — cita klasifikācijas sistēma, savukārt trīs kolekcijās tiek lietoti tēzauri. Sociālās indeksēšanas rezultātā vienā kolekcijā veidojas jauna tipa zināšanu organizācijas sistēma — folksonomija.

8.att. Zināšanu organizācijas sistēmas digitālajās kolekcijās
(kolekcijas absolūtos skaitļos pa to tiem)

ASV Kongresa bibliotēkas priekšmetu saraksta dominējošās pozīcijas pierāda arī Dž. Volša pētījums (26). Kaut arī priekšmetu saraksts atbilst tradicionālajam zināšanu organizācijas sistēmas tipam, tā pakāpeniska pārveide par ontoloģiju ļauj uzskatīt, ka tā loma vēl arvien saglabāsies.

Skeptiskāka ir attieksme pret klasifikācijas sistēmām digitālajā vidē: tās bieži vien tiek uzskatītas par lietotājiem nedraudzīgām (piemēram, meklēšana ar klasifikācijas indeksu prasa speciālas sistēmas zināšanas) un tāpēc neatbilstošām. Tomēr, autore sprāt, sistēmu atbilstoša vizualizācija ļautu celt to vērtību pārlūkmeklēšanā, piedāvājot karti orientācijai informācijas telpā un atvieglojot informācijas lietotājam informācijas atrašanas ceļu, īpaši — vāji apzinātas informācijas vajadzības gadījumā. Tēzauru izmantošanas nelielais skaits digitālajās kolekcijās Latvijā galvenokārt skaidrojams ar universālu tēzauru trūkumu un to izveides darbietilpību un laiktietilpību. Pasaules pieredze rāda, ka līdz šim gan tieši tēzauri

15 LNBPS — Latvijas Nacionālās bibliotēkas priekšmetu saraksts.

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

vislabāk ir pildījuši attēlu indeksēšanas iespējas, tāpēc arī prakse pārveidot priekšmetu sarakstus tēzauros varētu kompensēt to trūkumu¹⁶. Atsevišķu tēzauru attīstība (piemēram, AGROVOC¹⁷) arī ir pierādījums to pakāpeniskai pārveidei par ontoloģijām.

Folksonomijas kā zināšanu organizācijas sistēmas nelielā lietošana digitālajās kolekcijās skaidrojama ar atmiņas institūciju piesardzību lietotāju iesaistē kolekciju veidošanā. Jau pamatojoties uz B. Mūzes pētījumu (17) var secināt, ka 60% Latvijas atmiņas institūciju kolekciju lietotājiem nav nodrošināta iesaiste kolekciju veidošanā nekādā veidā (ne komentējot, ne sūtot e-pastu u.tml.). Tomēr jācer, ka tuvākā nākotnē situācija varētu mainīties, īpaši to kolekciju veidošanā, kuru digitālos objektus veidos attēli (fotogrāfijas, atklātnes u.c.).

Secinājumi

Apkopojot pētījuma rezultātus, var izdarīt šādus secinājumus:

1. Informācijas izguve ir atkarīga no kvalitatīviem metadatiem. Neskatoties uz jaunajām iespējām tematiskās meklēšanas nodrošināšanai, vēl arvien ir svarīgi nodrošināt tematisko indeksēšanu, kuru īsteno cilvēks — informācijas speciālists.
2. Tematiskā indeksēšana (priekšmetošana, klasificēšana, indeksēšana ar atslēgvārdiem) tiek veikta 37,4% digitālo kolekciju. Tās galvenokārt ir kolekcijas ar lielu digitālo objektu skaitu, kuru pārvaldībai ir nodrošināta informācijas meklēšana un izguve. Lielākā daļa kolekciju, kurās netiek veikta tematiskā indeksēšana, ir virtuālās izstādes ar nelielu digitālo objektu skaitu.
3. Vispopulārākais tematiskās indeksēšanas veids ir priekšmetošana (70% kolekcijās). Tā kā daudzas digitālās kolekcijas tiek veidotas, digitālo objektu pārvaldībai izmantojot bibliotēku informācijas sistēmas, tad gandrīz 60% digitālo kolekciju tiek nodrošināta arī klasificēšana un lokālo priekšmetu piešķiršana. Vairākās kolekcijās digitālo objektu indeksēšanai paralēli ir lietoti divi vai trīs tematiskās indeksēšanas veidi, tādējādi nodrošinot daudzveidīgākas meklēšanas iespējas.
4. Tematiskajai indeksēšanai tiek lietotas vairākas zināšanu organizācijas sistēmas (LNBPS, UDK, AGROVOC u.c.), kas kopumā parāda bibliotēku tradicionālo pieeju digitālo objektu indeksēšanai arī digitālajās kolekcijās.
5. Latvijas atmiņas institūciju digitālajās kolekcijās pagaidām vēl maz apgūtas sociālās klasificēšanas priekšrocības un trūkumi. Lietotāju iesaiste būtu arī priekšnosacījums digitālo kolekciju labākai atpazīstamībai un izmantojamībai.

Ieteikumi, kas radušies pētījuma rezultātā:

1. Lai pārliecinātos par tematiskās indeksēšanas nozīmību, būtu nepieciešams veikt pētījumu, kas pārbaudītu sakarību starp tematiskās indeksēšanas nodrošinājumu un meklēšanas rezultātu precizitāti.
2. Digitālo objektu priekšmetošana būtu vēlama pielietot priekšmetu fasetu pieeju (FAST), jo tā nodrošina elastīgākas meklēšanas iespējas.
3. Lai tradicionālās klasifikācijas sistēmas atgūtu savu vērtību un lietotāju novērtējumu, tās nepieciešams vizualizēt un izcelt kā pārlūkmeklēšanas līdzekli.

16 Latvijas Nacionālās bibliotēkas veidotajā priekšmetu sarakstā (autoritativajā datubāzē) ir iestrādāti tēzaura lietotā terminu bloka struktūras elementi (norādes uz sinonīmiem, plašākiem, šaurākiem, asociatīviem terminiem).

17 Par AGROVOC pārveidi vairāk — <http://aims.fao.org/standards/agrovoc/about>

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

Izmantotie informācijas avoti

1. **Broughton, Vanda.** The fall and rise of knowledge organization: new dimensions of subject description and retrieval. *Aslib Proceedings* [online], vol.62, issue 4, 2010 [cited 03.02.2013], p.349–354. DOI [10.1108/00012531011074618](https://doi.org/10.1108/00012531011074618). Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?issn=0001-253X&volume=62&issue=4/5&articleid=1876739&show=html>
2. *For the common good: The Library of Congress Flickr pilot project* [online]. Michelle, Springer, Beth Dulabahn,, Phil Michel, etc. October 30, 2008 [cited 09.02.2013]. Available: http://www.loc.gov/rr/print/flickr_report_final.pdf
3. *Datubāze „Latvijas atmiņas institūciju digitālās kolekcijas”* [tiešsaiste] : [valsts pētniecības projekta „Nacionālā identitāte” apakšprojektā „Nacionālā identitāte digitālajā vidē” veidota bibliogrāfiska datubāze]. Datubāzes izveides darba grupa: **Aiga Grēniņa, Baiba Holma, Baiba Mūze (vad.), Baiba Sporāne, Maira Dudareva, Vineta Gerkena.** Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2010- . [skatīts 16.02.2013]. Pieejams: <http://195.13.134.143/Alise/lv/advancedsearch.aspx?crito=ti&opo=%3D&valo=m&bop1=AND&crit1=auth&op1=LIKE%25&val1=&linkid1=o&addCriteriaBop=AND&c=5>
4. **Eakins, J.P. Graham, M.E.** *Content-based image retrieval: a report to the JISC Technology Applications Programme* [online]. Newcastle : Institute for Image Data Research, University of Northumbria, 1999 [cited 15.02.2013]. Available: <http://www.jisc.ac.uk/uploaded.../jtap-039.doc>
5. An evaluation of enhancing social tagging with a knowledge organization system. **Brian Matthews, Catherine Jones, Bartłomiej Puzon etc.** *Aslib Proceedings* [online], vol.62, issue 4, 2010 [cited 15.02.2013], p.447–465. DOI [10.1108/00012531011074690](https://doi.org/10.1108/00012531011074690). Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?issn=0001-253X&volume=62&issue=4/5&articleid=1876747&show=html>
6. Facing the reality of semantic image retrieval. **Peter G.B., Enser, Christine J Sandom, Jonathon S. Hare etc.** *Journal of Documentation* [online], vol.63, issue 4, 2007 [cited 03.02.2013], p.465–481. DOI [10.1108/00220410710758977](https://doi.org/10.1108/00220410710758977). Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?issn=0022-0418&volume=63&issue=4&articleid=1616204&show=html>
7. **Hjørland, B.** The concept of “subject” in information science. *Journal of Documentation* [online], vol. 48, issue 2, 1992 [cited 03.02.2013], p.172-200. DOI [10.1108/ebo26895](https://doi.org/10.1108/ebo26895). Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?issn=0022-0418&volume=48&issue=2&articleid=1650137&show=html>
8. **Holma, Baiba.** Digitālo kolekciju lietojamības un veiktspējas novērtējums tematiskās pieejamības aspektā. *Informācija un sabiedrība* [tiešsaiste] : Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti = Information and Society : Proceedings of the Department of Information and Library Studies, Nr.2, 2011 [skatīts 25.02.2013], 58.-79.lpp. ISSN 1691-6298. Pieejams: http://szf.lu.lv/files/petnieciba/Bibl_zin_nod/SZF_IBSN_ZR_2011_nr2.pdf
9. **Holma, B.** Semantikas izpratnes nozīme zināšanu organizācijā: formālā un funkcionālā pieeja. **No: Platforma 3** : Latvijas Universitātes filoloģijas, mākslas (teātra un mūzikas) zinātnes un bibliotēkzinātnes doktorantu rakstu krāj. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 200.–216.lpp.
10. **Jorgensen, C., Jaimes, A., Benitez, A.B., Chang, S.F.** A conceptual framework and empirical research for classifying visual descriptors. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, vol.52, Nr.11, 2001, p.938–947.

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

11. **Klenczon, Wanda, Rygiel, Paweł.** *Librarian cornered by images or How to index visual resources* [online] : IFLA Satellite Post-Conference „Beyond libraries — subject metadata in the digital environment and semantic web”, 17-18 August 2012, Tallinn. [cited 12.02.2013]. Available: <http://www.nlib.ee/index.php?id=17763>
12. **Lesk, Michael.** *Understanding digital libraries*. 2nd ed. Amsterdam : Elsevier, c2005. xxxi, 424 p. The Morgan Kaufman series in multimedia information and systems. ISBN 1558609245.
13. *LVS ISO 5963:2003. Dokumentācija. Dokumentu izpētes, to priekšmetu noteikšanas un indeksēšanas terminu izvēles metodes.* Rīga : VSIA Latvijas standarts, 2003. 15 lpp.
14. **Mai, J.-E.** Analysis in indexing: document and domain centered approaches. *Information Processing and Management* [online], vol.41, 2005 [cited 12.03.2013], p.599–611. Available: <http://www.sciencedirect.com>
15. **Matusiak, Krystyna K.** Towards user-centered indexing in digital image collections. *OCLC Systems & Services* [online], vol.22, issue 4, 2006 [cited 15.02.2013], p.283–298. DOI [10.1108/10650750610706998](https://doi.org/10.1108/10650750610706998). Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?issn=1065-075X&volume=22&issue=4&articleid=1580862&show=html>
16. **Mūze, Baiba.** *Atmiņas institūciju digitālās kolekcijas: saturiskie aspekti* [tiešsaiste]. LU 70.konference, 2012.gada 9.februāris. [skatīts 16.02.2013]. Pieejams: http://szf.lu.lv/files/petnieciba/Bibl_zin_nod/MUZE%20LU%2070-konf%20kolekciju%20temati%20Final.pdf
17. **Mūze, Baiba.** Digitālo kolekciju veidošana Latvijas atmiņas institūcijās. *Informācija un sabiedrība* [tiešsaiste] : Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti = Information and Society : Proceedings of the Department of Information and Library Studies, Nr.2, 2011 [skatīts 25.02.2013], 14.–43.lpp. ISSN 1691–6298. Pieejams: http://szf.lu.lv/files/petnieciba/Bibl_zin_nod/SZF_IBSN_ZR_2011_nr2.pdf
18. **Panofsky, E.** *Studies in iconology: humanistic themes in the art of the Renaissance*. New York : Harper & Row, 1962.
19. **Ransom, Nicola, Rafferty, Pauline.** Facets of user-assigned tags and their effectiveness in image retrieval. *Journal of Documentation* [online], vol.67, issue 6, 2011 [cited 15.02.2013], p.1038–1066. DOI [10.1108/00220411111183582](https://doi.org/10.1108/00220411111183582). Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?issn=0022-0418&volume=67&issue=6&articleid=1955895&show=html>
20. **Shatford, Sara.** Analyzing the subject of a picture: A theoretical approach. *Cataloging & Classification Quarterly*, vol. 6, Nr.1, 1986, p.39–62.
21. **Shiri, Ali, Chase-Kruszewski, Sarah.** Knowledge organisation systems in North American digital library collections. *Program: electronic library and information systems* [online], vol.43, issue 2, 2009 [cited 15.02.2013], p.121–139. DOI [10.1108/00330330910954352](https://doi.org/10.1108/00330330910954352). Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?issn=0033-0337&volume=43&issue=2&articleid=1789416&show=html>
22. **Smith, T.** Cataloging and you: measuring the efficacy of a folksonomy for subject analysis. *Proceedings of 18th Workshop of the American Society for Information Science and Technology Special Interest Group in Classification Research* [online], ed. Lussky, J. Milwaukee, Wisconsin, 2007 [cited 20.02.2013]. Available: <http://arizona.openrepository.com/arizona/handle/10150/106434>
23. *Subject metadata development for digital resources in Latvia* [online]. **Stūrmane Aiva, etc.** IFLA Satellite Post-Conference „Beyond libraries — subject metadata in the digital environment and semantic web”, 17-18 August 2012, Tallinn. [cited 12.02.2013]. Available: <http://www.nlib.ee/index.php?id=17763>

B. Holma
DIGITĀLO KOLEKCIJU
TEMATISKĀ INDEKSĒŠANA

24. **Trant, J.** *Tagging, folksonomy and art museums: results of steve.museum's research* [online]. [cited 15.02.2013]. Available: <http://www.museumsandtheweb.com/files/trantSteveResearchReport2008.pdf>
25. **Tsakonas, Giannis, Papatheodorou, Christos.** Analysing and evaluating usefulness and usability in electronic information services. *Journal of Information Science* [online], vol.32, Nr.5, 2006 [cited 14.02.2013], p.400–419. Available: <http://jis.sagepub.com/content/32/5/400>
26. **Walsh, John.** The use of Library of Congress Subject Headings in digital collections. *Library Review* [online], vol.60, issue 4 , 2011 [cited 14.02.2013], p.328–343. DOI [10.1108/00242531111127875](https://doi.org/10.1108/00242531111127875). Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?issn=0024-2535&volume=60&issue=4&articleid=1923626&show=html>
27. **Zavalina, Oksana L.** *Exploring mutual complementarity of free-text and controlled-vocabulary collection-level subject metadata in large-scale digital libraries: a comparative analysis* [online] : IFLA Satellite Post-Conference „Beyond libraries — subject metadata in the digital environment and semantic web”, 17–18 August 2012, Tallinn. [cited 12.02.2013]. Available: <http://www.nlib.ee/index.php?id=17763>

LIETOTĀJU IESAISTE DIGITĀLĀS KOLEKCIJAS „ZUDUSĪ LATVIJA” SATURA PILNVEIDĒ

INTERACTION WITH USERS TO ENHANCE THE CONTENT OF DIGITAL COLLECTION „LOST LATVIA”

Artūrs Žogla

Latvijas Nacionālā bibliotēka
Kr. Barona iela 14, Rīga, LV-1432
e-pasts: arturs.zogla@lnb.lv

Kopsavilkums:

Mērķis: pētīt interneta lietotāju paradumus, piedaloties digitālo kolekciju satura labošanā, komentēšanā un papildināšanā. Tā kā nākotnē arvien vairāk digitālo kolekciju varētu piedāvāt interaktivitātes funkcijas, tad nepieciešams noskaidrot, cik uzticama un korekta ir lietotāju pievienotā informācija.

Metodoloģija/empīriskā bāze: pētīta lietotāju aktivitāte digitālajā kolekcijā „Zudusī Latvija”, izmantojot tās datubāzē pieejamo informāciju. Datubāze satur detalizētu informāciju par katru lietotāju veikto darbību digitālajā kolekcijā. Kopumā lietotāji kolekcijai pievienojuši vairāk nekā 1000 komentārus, 5000 ģeogrāfiskās koordinātes un 70 attēlus no privātajām kolekcijām. Šīs izmaiņas analizētas šai rakstā. Pētījuma rezultāti salīdzināti ar citu valstu kultūras atmiņas institūciju pieredzi, iesaistot lietotājus digitālo kolekciju satura uzlabošanā.

Rezultāti: secināts, ka kopumā interneta lietotāji godprātīgi izturas pret viņiem uzticētajām satura labošanas/papildināšanas iespējām. Turklāt salīdzinoši uzticama ir pat anonīmo lietotāju pievienotā informācija.

Praktiskā nozīme: raksta rezultāti var būt noderīgi dažādām kultūras atmiņas institūcijām, veidojot digitālās kolekcijas un apsverot iespēju — iekļaut vai neiekļaut interaktivitātes funkcijas šo kolekciju tīmekļa vietnēs.

Novitāte: papildus tradicionāliem pētījumiem par reģistrēto lietotāju aktivitātēm pētīta arī anonīmo lietotāju pievienotā informācija un tās uzticamība digitālo kolekciju kontekstā.

Atslēgvārdi: digitālās kolekcijas, Web 2.0, interaktivitāte, puļa pakalpojumi, Latvijas Nacionālā bibliotēka, „Zudusī Latvija”

Raksta veids: gadījuma izpēte

Norādes: 10

A. Žogla
LIETOTĀJU IESAISTE DIGITĀLĀS KOLEKCIJAS
„ZUDUSĪ LATVIJA” SATURA PILNVEIDĒ

Abstract:

Purpose: to analyse the habits of users who edit, comment and add new content to digital collections. More and more digital collections might add interactivity functions in the future and it is important to understand how trustworthy and correct is the information supplied by the users.

Methodology/empirical bases: the activity of users of digital collection „Lost Latvia” has been analysed based on data in the collection’s database. Database contains detailed information about every change users have made to the digital collection. In total more than 1000 comments, 5000 geographic coordinates and 70 images from private collections were added to the collection by users and subsequently, analyzed in this study. The results of this study have been compared to similar studies about digital collections of culture heritage institutions around the world.

Findings: it has been determined that users mostly respect interactivity functions entrusted to them and information they add can be considered trustworthy. In fact, even the information supplied by anonymous users can generally be trusted.

Practical implications: the results of this study can be used by other culture heritage institutions in making decisions whether to include interactive functions in their digital collection solutions.

Originality/value: besides the traditional study on how registered users use digital collections, habits of anonymous users have been analysed as well.

Keywords: digital collections, Web 2.0, interactivity, crowdsourcing, National Library of Latvia, „Lost Latvia”

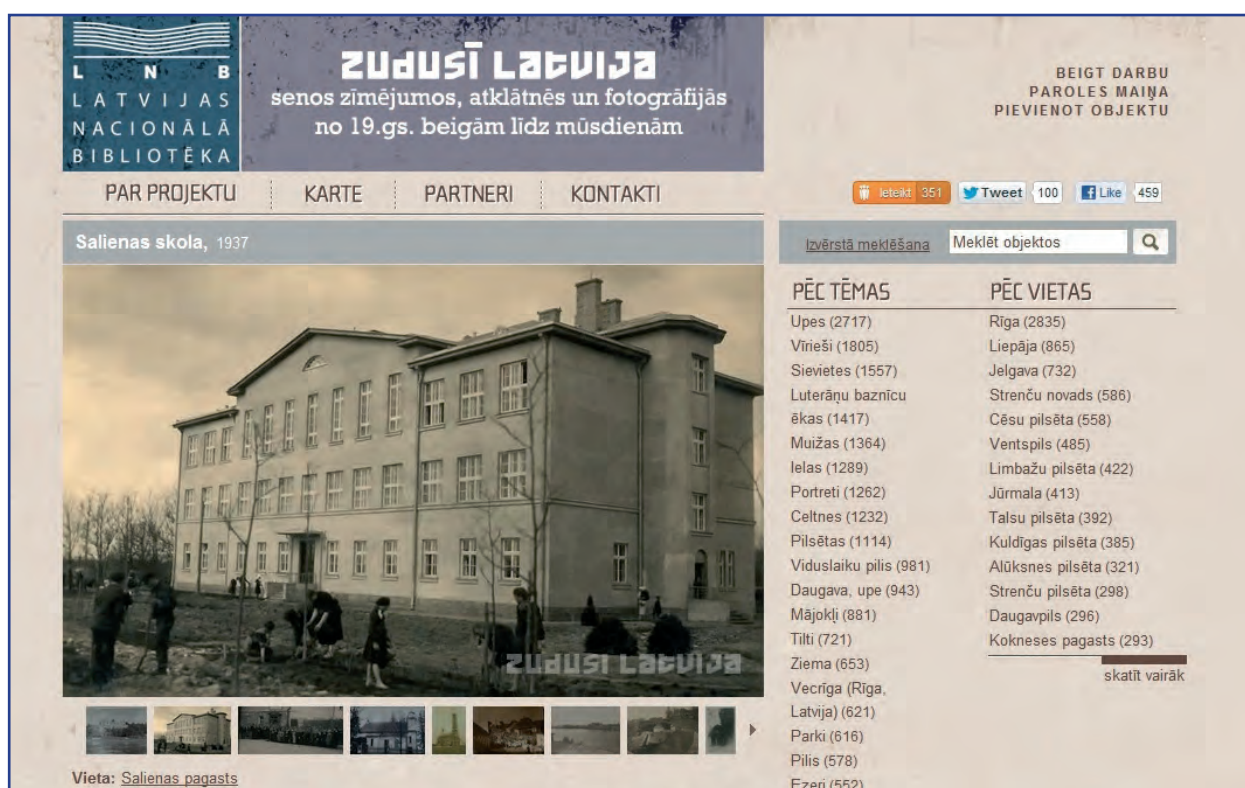
Article Type: Case study

References: 10

A. Žogla
LIETOTĀJU IESAISTE DIGITĀLĀS KOLEKCIJAS
„ZUDUSĪ LATVIJA” SATURA PILNVEIDĒ

Ievads

Latvijas Nacionālā bibliotēka (turpmāk tekstā — LNB) 2011. g. februārī pēc aptuveni četrus gadus ilgās izstrādes darbu publicēja digitālo kolekciju „Zudusī Latvija” (8). Projekta sākotnējais mērķis bija apkopot, digitalizēt un aprakstīt attēlus par laika gaitā zudušām vai bojā gājušām Latvijas vietām, ēkām, dabas objektiem, pieminekļiem un sadzīves priekšmetiem. Projektam attīstoties un piesaistot jaunus partnerus, digitālajā kolekcijā tika iekļauts arvien vairāk attēlu, kuros redzamas arī mūsdienās pastāvošas vietas un objekti, tāpēc šobrīd digitālo kolekciju „Zudusī Latvija” (skat. 1. att.) var uzskatīt par visaptverošu novadpētniecības datubāzi, kurā iekļauti vairāk nekā 23 000 attēlu.

1. att. Digitālās kolekcijas „Zudusī Latvija” sākuļlapa www.zudusilatvija.lv

Digitālā kolekcija „Zudusī Latvija” kļuva arī par pirmo, pēc būtības interaktīvo LNB digitālo kolekciju, kuras saturs pilnveidošanā var iesaistīties jebkurš interneta lietotājs¹.

Reģistrēti lietotāji var iesniegt komentārus un pievienot attēlus no savām privātajām kolekcijām. Jebkurš interneta lietotājs, izmantojot vienkāršu *Google Maps* rīku, var pievienot kolekcijas attēliem ģeogrāfiskās koordinātes jeb veikt attēlu ģeoreferencēšanu.

Lai arī interaktīvas tīmekļa vietnes mūsdienās ir pavisam ikdienišķa parādība, tomēr tradicionāli šādās vietnēs tiek nodrošināta tikai saturs komentēšana. Daudz retāk sastopamas dažādu iestāžu veidotas datubāzes, kuru saturu var labot un papildināt jebkurš interneta lietotājs. Un praktiski nav sastopamas

¹ Formāli pirmā LNB digitālā kolekcija, kurā bija ieviesta interaktivitātes funkcionalitāte, ir „Latviešu Dziesmu svētku (1864-1940)” digitālā kolekcija (pieejama tīmeklī: <http://dziesmusvetki.lndb.lv/>), kurā lietotājiem ir pieejama objektu komentēšanas iespēja. Taču funkcija šeit bija izveidota, lai pārbaudītu dažādu programmu izstrādes rīku tehniskās iespējas un nebija sagaidāms, ka lietotāji plaši izmantos komentēšanas iespēju.

A. Žogla
LIETOTĀJU IESAISTE DIGITĀLĀS KOLEKCIJAS
„ZUDUSĪ LATVIJA” SATURA PILNVEIDĒ

tādās tīmekļa vietnes, kuru saturu var mainīt anonīmi lietotāji. Arī veidojot digitālo kolekciju „Zudusī Latvija”, bija grūti prognozēt, kādas izmaiņas veiks šīs vietnes lietotāji un cik šīs izmaiņas būs noderīgas kolekcijas satura pilnveidošanā. Šobrīd digitālajā kolekcijā „Zudusī Latvija” ir apkopots pietiekami liels apjoms dažādu lietotāju veikto izmaiņu, lai varētu novērtēt, cik noderīgi digitālo kolekciju vietnēs ir ieviest interaktivitātes funkcijas.

Šajā rakstā pētīts, kāda ir bijusi lietotāju aktivitāte digitālās kolekcijas „Zudusī Latvija” satura pilnveidošanā aptuveni pusotra gada laikā, kopš tā pieejama publiski un nodrošināta attēlu komentēšana, kā arī aptuveni gada laikā, kopš ieviestas attēlu ģeoreferencēšanas un privāto kolekciju attēlu pievienošanas iespējas.

Teorētiskā bāze, izpētes pakāpe

Interaktīvas digitālās kolekcijas kļūst arvien populārākas un liela daļa jauno kolekciju tiek uzreiz veidotas vismaz ar kādu interaktivitātes funkciju. Vienkāršākajā gadījumā tā ir digitālās kolekcijas satura komentēšana, sarežģītākajos gadījumos — automātiski atpazītā teksta labošanas iespēja digitalizētu periodisko izdevumu portālos.

Starp digitālajām kolekcijām, kurās nodrošināta lietotāju iesaiste satura uzlabošanā, var minēt:

- ◆ Austrālijas Nacionālās bibliotēkas veidoto periodikas portālu (9), kurā jebkurš reģistrēts lietotājs var veikt automātiski atpazītā teksta kļūdu labošanu un komentāru pievienošanu rakstiem.
- ◆ Projektu „Transcribe Bentham” (10), kurā lietotāji var pārrakstīt britu pētnieka un dabaszinātnieka Džeremija Benthema rokrakstus.
- ◆ Kraistčērčas (Jaunzēlande) Mākslas galerijas dabas skatu gleznas (2), kurām lietotāji var pievienot ģeogrāfiskās koordinātes.

Iespēju labot automātiski atpazīto tekstu, komentēt un novērtēt rakstus nodrošina arī LNB jaunākā digitālā kolekcija — digitalizētās periodikas un grāmatu portāli (6, 7).

Pētījumos, kuros analizēta lietotāju iesaiste digitālo kolekciju satura uzlabošanā (1, 3, 4), tiek izdarīti trīs galvenie secinājumi:

1. Lietotāji izturas godprātīgi pret satura uzlabošanu digitālajās kolekcijās un ļoti reti tiek novēroti virtuālā vandālisma gadījumi. Iespējams, virtuālā vandālisma gadījumus mazina gan tas, ka parasti satura uzlabošanu var veikt tikai reģistrēti lietotāji, gan tas, ka digitālo kolekciju veidotājas ir respektablas iestādes, piemēram, nacionālās bibliotēkas.
2. Digitālajās kolekcijās bieži vien veidojas dažu aktīvāko lietotāju kopiena, radot sava veida Pareto principa piemēru, kad 80% labojumus kolekcijās veikuši 20% lietotāju. Piemēram, Austrālijas Nacionālās bibliotēkas digitalizētās periodikas portālā 10 aktīvākie lietotāji veikuši vairāk automātiski atpazītā teksta labojumu nekā visi pārējie lietotāji kopā. Atsevišķos gadījumos digitālo kolekciju veidotāji pat kļūst personīgi pazīstami ar aktīvākajiem kolekciju lietotājiem un aicina uz klātienes tikšanās pasākumiem. Bibliotēku veidoto kolekciju gadījumā šādus aktīvākos lietotājus mēdz apzīmēt ar terminu „bibliotēkas draugi”.
3. Ar laiku lietotāju iesaiste var kļūt tik apjomīga, ka digitālo kolekciju veidotāji vairs nevar pilnībā kontrolēt visas lietotāju iesniegtās izmaiņas, komentārus un labojumus. Šādās situācijās digitālo kolekciju veidotāji parasti veic tikai lietotāju izmaiņu uzraudzību (monitoringu) izlases kārtā, kas ļauj konstatēt masveida novirzes no vēlamā rezultāta (piemēram, virtuālo vandālismu), bet negarantē, ka tiks atklāta katra neprecizitāte lietotāju veiktajās izmaiņās.

A. Žogla
LIETOTĀJU IESAISTE DIGITĀLĀS KOLEKCIJAS
„ZUDUSĪ LATVIJA” SATURA PILNVEIDĒ

Metodoloģija un empīriskā bāze

Lai analizētu lietotāju iesaisti digitālās kolekcijas „Zudusī Latvija” satura uzlabošanā, tika apkopota daudzveidīga informācija no digitālās kolekcijas datubāzes un tīmekļa statistikas rīka *Google Analytics*.

Google Analytics rīkā tiek apkopota detalizēta informācija par digitālās kolekcijas „Zudusī Latvija” apmeklējumu: vidējais apmeklējuma ilgums, apmeklētāju sadalījums pa valstīm un pilsētām, apskatīto lapu skaits viena apmeklējuma laikā. Šeit aplūkojami arī populārākie tīmekļa meklētājos izmantotie atslēgvārdi, kas interneta lietotāju „atveduši” uz „Zudušās Latvijas” vietni. Šī informācija tika izmantota, lai gūtu priekšstatu par vidējo „Zudušās Latvijas” kolekcijas apmeklētāju.

Lielākā daļa pētījuma rezultātu iegūti, analizējot pašā digitālās kolekcijas „Zudusī Latvija” datubāzē apkopoto informāciju. No digitālās kolekcijas datubāzes tika iegūta detalizēta informācija par visām lietotāju veiktajām darbībām un izmaiņām kolekcijas saturā. Līdz 2012. gada septembrim lietotāji kolekcijā bija veikuši šādas izmaiņas:

- ◆ pievienojuši 1279 komentārus;
- ◆ veikuši 5479 attēlu ģeoreferencēšanu;
- ◆ augšupielādējuši ~70 attēlus.

Par katru no šīm izmaiņām datubāzē ir reģistrēts gan izmaiņas veicējs, gan izmaiņas izdarīšanas laiks. Šī informācija tika statistiski analizēta, pētot gan veikto izmaiņu sadalījumu laikā, gan veikto izmaiņu tipu, gan sadalījumu pa izmaiņu veicējiem (reģistrēti un anonīmi lietotāji).

Atsevišķos gadījumos dati tika analizēti, padziļināti pētot individuālas lietotāju veiktās izmaiņas. Izlases kārtībā tika izpētīti lietotāju pievienotie komentāri un ģeogrāfiskās koordinātes, iepazīstoties ar vismaz 10-20% no kopējā komentāru un pievienoto ģeogrāfisko koordināšu apjoma.

Visi iegūtie rezultāti tika salīdzināti ar citu pasaules kultūras atmiņas institūciju veikto pētījumu rezultātiem.

Komentāru pievienošana digitālajā kolekcijā „Zudusī Latvija”

Veidojot digitālo kolekciju „Zudusī Latvija”, attēli tika aprakstīti, izmantojot LNB bibliogrāfiskajos katalogos lietotos klasifikatorus, pievienojot attēliem arī pēc iespējas detalizētas anotācijas no autoritatīviem avotiem: enciklopēdijām, vēsturiskiem vietu aprakstiem u.tml. Taču ne vienmēr bija iespējams precīzi identificēt attēlā redzamo vietu, ēku, fotogrāfijas uzņemšanas laiku un citus parametrus. Digitālajā kolekcijā „Zudusī Latvija” joprojām ir daudz tādu objektu, par kuriem tikai aptuveni ir zināma attēlā redzamā vieta un tikai ar desmitgades precizitāti ir nosakāms attēla uzņemšanas laiks.

Jau uzsākot darbu pie digitālās kolekcijas „Zudusī Latvija” tīmekļa vietnes, tika nolemts, ka tajā tiks nodrošināta arī komentāru pievienošanas iespēja. Kolekcijas veidotāji cerēja, ka starp dažādiem „tipiskiem interneta komentāriem”, būs arī tādi, kas sniegs kādu papildu informāciju par attēlā redzamo vietu vai objektu. Kā var secināt pēc pusotra gada perioda, kopš lietotājiem „Zudušajā Latvijā” pieejama komentēšanas iespēja, gandrīz visi (vismaz 99%) pievienotie komentāri sniedz vairāk vai mazāk detalizētu papildu informāciju par attēlā redzamo vai satur labojumus attēla anotācijā un metadatos.

Līdz 2012. gada septembrim digitālajā kolekcijā „Zudusī Latvija” bija ievietoti 1279 komentāri (neskaitot pašu LNB redaktoru atbildes komentārus), kurus bija pievienojuši 225 portālā reģistrēti lietotāji, no tiem 108 lietotāji pievienojuši tikai pa vienam komentāram.

Apskatot dažādas lietotāju veiktās izmaiņas „Zudušajā Latvijā”, var izdalīt nosacīti aktīvākos lietotājus — tos, kuri pievienojuši vismaz 20 izmaiņas, šajā gadījumā, komentārus. Kolekcijā līdz 2012. gada septembrim bija 14 lietotāji, kas pievienojuši 20 un vairāk komentārus (skat. 1. tabulu).

A. Žogla
LIETOTĀJU IESAISTE DIGITĀLĀS KOLEKCIJAS
„ZUDUSĪ LATVIJA” SATURA PILNVEIDĒ

1. tabula

Aktīvākie komentētāji digitālajā kolekcijā „Zudusī Latvija”

Lietotājs	Pievienoto komentāru skaits
#1	168
#2	102
#3	91
#4	59
#5	42
#6	34
#7	34
#8	32
#9	30
#10	29
#11	28
#12	24
#13	22
#14	20
Kopā	715

Aktīvākie komentētāji parasti savos komentāros papildinājuši informāciju par kādas konkrētas vietas objektiem, visticamāk, par kādu savu esošo vai bijušo dzīvesvietu. Tāpat novērojama tendence, ka komentētājiem ir kādi īpašas aktivitātes periodi. Piemēram, ceturtais aktīvākais komentētājs no saviem 59 komentāriem 58 pievienojis vienā dienā — 2012. g. 13. augustā, aptuveni 3 stundu laikā. Visos komentāros komentētājs sniedzis precizējošu informāciju par dažādiem Krustpils un Jēkabpils objektiem, kas pēc tam iekļauta arī objektu anotācijā.

Ļoti variē komentāru detalizācijas pakāpe un tajos minēto faktu apjoms un ticamība. Atsevišķos komentāros burtiski vienā vārdā minēts, kas varētu būt bijusi attēlā redzamā ēka², nenorādot arī informācijas avotu. Citos norādīts uz iespējamām kļūdām objekta anotācijā vai metadatos³. Visbeidzot, liels ieguvums digitālajai kolekcijai ir komentāri, kuros detalizēti, visticamāk, izmantojot tikai arhīvos atrodamu informāciju, pievienoti plaši precizējumi par attēlā redzamo vietu vai ēku⁴.

Atsevišķos gadījumos, pārbaudot komentāros minētos faktus, digitālās kolekcijas redaktori ir konstatējuši, ka tiem nevar gūt apstiprinājumu LNB pieejamajos informācijas avotos un komentāra teksts nav iekļauts objekta anotācijā. Vēl citos gadījumos komentētājs pats pēc laika ir pamanījis savu kļūdu un iesniedzis labotu informāciju⁵.

2 Zudusī Latvija — Kuldīga. Ebreju vidusskola. [192-]: <http://zudusilatvija.lv/objects/object/13204/>

3 Zudusī Latvija — Zāles interjers. [193-]: <http://zudusilatvija.lv/objects/object/16282/>

4 Zudusī Latvija — Rīga. Kalnciema iela. [193-]: <http://zudusilatvija.lv/objects/object/23050/>

5 Zudusī Latvija — Liezēres pagasts. Gulbēres muižas pils. [193-?]: <http://zudusilatvija.lv/objects/object/6397/>

A. Žogla
LIETOTĀJU IESAISTE DIGITĀLĀS KOLEKCIJAS
„ZUDUSĪ LATVIJA” SATURA PILNVEIDĒ

Reizēm diskusijas par objektu identificēšanu veidojas arī pašu portāla apmeklētāju vidū. Piemēram, aktīva diskusija kolekcijas komentētājiem veidojusies par Mālpils skolas ēkas fotogrāfiju⁶. Tādējādi digitālajā kolekcijā tiek nodrošināta sava veida kolektīvā kvalitātes kontrole, pat ja digitālās kolekcijas redaktori ne vienmēr var pārbaudīt lietotāju iesniegtos faktus.

Starp komentētājiem ir sastopami gan nejauši portāla apmeklētāji, gan sava novada izpētes entuziasti, gan profesionāli vēsturnieki. Tomēr visos gadījumos ir novērojama tā pati tendence, kas arī citu digitālo kolekciju gadījumā — lietotāji iesniedz komentārus godprātīgi un nemēģina apzināti maldināt digitālās kolekcijas redaktorus. Tāpat arī „Zudušās Latvijas” gadījumā ir novērojama aktīvāko lietotāju komentētāju grupa, kas, lai arī ir relatīvi neliela uz kopējā reģistrēto lietotāju fona, tomēr iesniegusi lielāko daļu no komentāriem. Kolekcijā 715 komentārus (jeb ~56% no kopējiem 1279 komentāriem) iesnieguši 14 aktīvākie komentētāji (jeb ~6% no 225 lietotājiem, kas vispār iesnieguši kaut vienu komentāru).

Attēlu ģeoreferencēšana digitālajā kolekcijā „Zudusī Latvija”

Veidojot digitālo kolekciju, tika nolemts, ka par attēliem, kad vien tas iespējams, tiks fiksēta arī tajā redzamā objekta ģeogrāfiskā koordināte. Tā kā kolekcijas veidošanas laikā ar to darbojās vien daži LNB piesaistīti satura redaktori, tad koordinātes tika pievienotas vai nu tiem objektiem, kuru atrašanās vietu precīzi zināja konkrētais satura redaktors vai vispārzināmiem objektiem: Brīvības piemineklim, Doma baznīcai, Ventas rumbai, u.tml.

Rezultātā digitālās kolekcijas publiskošanas brīdī precīzas ģeogrāfiskās koordinātes bija pievienotas vien 1266 objektiem (no aptuveni 20 000 objektu, kas vispār tobrīd bija kolekcijā).

„Zudušās Latvijas” tīmekļa lapa tika papildināta ar iespēju jebkuram interneta lietotājam pievienot viņam zināmo objekta koordināti. Šim mērķim katra objekta tīmekļa vietnē tika izvietots *Google Maps* kartes fragments, kuru aktivizējot, lietotājs var novietot speciālu norādes ikonu nepieciešamajā vietā jeb veikt objekta ģeoreferencēšanu (skat. 2. att.).

2. att. Aicinājums veikt objekta ģeoreferencēšanu digitālajā kolekcijā „Zudusī Latvija”

6 Zudusī Latvija — Mālpils skola. [193-?]: <http://zudusilatvija.lv/objects/object/8155>

A. Žogla
LIETOTĀJU IESAISTE DIGITĀLĀS KOLEKCIJAS
„ZUDUSĪ LATVIJA” SATURA PILNVEIDĒ

Tā kā digitālo kolekciju apmeklē lietotāji no visas Latvijas teritorijas, tad varēja cerēt, ka šādā veidā par lielāko daļu objektu vismaz kāds no kolekcijas apmeklētājiem zinās tā precīzu atrašanās vietu. Lai lietotājiem padarītu ģeoreferencēšanas funkciju pēc iespējas pieejamāku, tās izmantošanai nav nepieciešama lietotāja reģistrēšanās digitālās kolekcijas tīmekļa lapā, respektīvi, ģeoreferencēšanu, atšķirībā no komentēšanas, var veikt arī anonīmi lietotāji.

Būtiski, ka objektu ģeoreferencēšanas iespēja netika īpaši reklamēta un arī publiskajā telpā nepārādījās nekādi aicinājumi pievienot ģeogrāfiskās koordinātes „Zudušās Latvijas” objektiem. Tādējādi lietotājiem pašiem bija iespēja gan atklāt šo kolekcijas funkcionalitāti, gan arī patstāvīgi veikt objektu ģeoreferencēšanu. Kā izrādījās, īpaši aicinājumi arī nebija nepieciešami, jo objektu ģeoreferencēšanu kopš šīs iespējas ieviešanas brīža aktīvi ir izmantojuši gan reģistrētie, gan anonīmie lietotāji.

Līdz 2012. gada septembrim koordinātes bija pievienotas 5479 objektiem (vairāk nekā ceturtdaļai visu objektu), ko kopumā bija paveikuši 110 reģistrēti lietotāji un grūti nosakāms anonīmo lietotāju skaits.

Līdzīgi kā objektu komentāru gadījumā, liela daļa lietotāju ģeoreferencēšanas funkciju izmēģinājuši tikai vienreiz un tikai 16 reģistrētie lietotāji pievienojuši ģeogrāfisko koordināti vismaz 20 objektiem (skat. 2. tabulu).

2. tabula

Aktīvākie objektu ģeoreferencētāji digitālajā kolekcijā „Zudusī Latvija”

Lietotājs	Pievienoto koordināšu skaits
Anonīms	2380
#1	85
#2	81
#3	54
#4	48
#5	41
#6	34
#7	33
#8	29
..	..
#14	23
#15	20
#16	20
Kopā	2925

Dažus mēnešus pēc ģeoreferencēšanas funkcijas ieviešanas digitālās kolekcijas redaktori pārbaudīja visas lietotāju pievienotās ģeogrāfiskās koordinātes. Sākotnēji lietotāji daudziem objektiem norādīja noklusēto koordināti — digitālās kolekcijas izstrādātāju nejauši izvēlētu vietu Rīgā, kas bija sākotnējā pozīcija vietas norādes ikonai *Google Maps* rīkā. Šī kļūda, visticamāk, bija saistīta ar to, ka lietotāji nezināja, kā

A. Žogla
LIETOTĀJU IESAISTE DIGITĀLĀS KOLEKCIJAS
„ZUDUSĪ LATVIJA” SATURA PILNVEIDĒ

pareizi jālieto ģeoreferencēšanas rīks, un apstiprināja koordināti, tā arī to nenorādījuši. Lai šādas kļūdas novērstu, pirmkārt, tika aizliegts norādīt „noklusēto koordināti”, un otrkārt, rīks tika papildināts ar vairākiem veidiem, kā koordināte norādāma: gan ar peles dubultklikšķi, gan pārvietojot vietas norādes ikonu, to velkot pa *Google Maps* karti.

Pārbaudot aptuveni 10% nejauši izvēlētas lietotāju pievienotās koordinātes, var secināt, ka pamatā tās tiek pievienotas godprātīgi un iespējami precīzi. Turklāt, neatkarīgi no tā, vai koordināti pievienojis reģistrēts vai anonīms lietotājs. Parasti ēku, tiltu, laukumu un citu relatīvi nelielu objektu fotogrāfijas ir ģeoreferencētas ar dažu metru (attālums dabā) precizitāti. Diskusijas pašu lietotāju starpā raisa vien tas, kuram ģeogrāfiskajam punktam veikt piesaisti: tam objektam, kas redzams fotogrāfijā vai tam punktam, no kura izdarīts foto uzņēmums. Bieži vien šie divi punkti dabā ir pat vairāku kilometru attālumā viens no otra. LNB rekomendācija šajā gadījumā ir veikt attēlu ģeoreferencēšanu galvenajam tajā redzamajam objektam, jo arī attēla metadati un anotācija tiek veidota tieši šim objektam.

Tā kā ģeogrāfiskās koordinātes tiek pievienotas arvien lielākam skaitam objektu, tad šobrīd digitālās kolekcijas redaktori vairs neveic sistemātisku visu koordināšu pārbaudi, lielā mērā atstājot šo uzdevumu pašu lietotāju ziņā, viņiem veicot savstarpējo kvalitātes paškontroli. Tomēr ar automatizētiem līdzekļiem ir iespējams pārbaudīt vismaz klajas neprecizitātes. Tā piemēram, var noskaidrot, cik daudz lietotāju pievienoto koordināšu ietilpst „Latvijas taisnstūrī” — laukumā starp Latvijas galējiem ziemeļu, dienvidu, rietumu un austrumu punktiem (skat. 3. att.).

3. att. „Latvijas taisnstūris”

No šobrīd pievienotajām 5479 koordinātēm tikai vienam (!) objektam kāds anonīms lietotājs ir pievienojis ģeogrāfisko koordināti, kas atrodas ārpus „Latvijas taisnstūra” (skat. 4. att.).

7 Zudusī Latvija — Aizkraukles luterāņu baznīca. [19--?]: <http://zudusilatvija.lv/objects/object/8033/>

A. Žogla
 LIETOTĀJU IESAISTE DIGITĀLĀS KOLEKCIJAS
 „ZUDUSĪ LATVIJA” SATURA PILNVEIDĒ

**4. att. Vistālāk uz dienvidiem (kļūdaini) ģeoreferencētā objekta koordināte
 digitālajā kolekcijā „Zudusī Latvija”**

Vairāk nekā 40% no visām ģeogrāfiskajām koordinātēm objektiem ir pievienojuši anonīmie lietotāji, kas vēlreiz apliecina, cik nozīmīgi bija šo iespēju piedāvāt ne tikai reģistrētiem lietotājiem, bet jebkuram — arī nejausam digitālās kolekcijas apmeklētājam. Atšķirībā no reģistrētiem lietotājiem, protams, nav iespējams noteikt, kas ir šie lietotāji un kas viņus varētu motivēt veikt objektu ģeoreferencēšanu. Tomēr daļēji ir iespējams analizēt arī anonīmo lietotāju ģeoreferencēšanas paradumus, balstoties uz šo lietotāju datoru IP adresēm. Tā, piemēram, raksta sagatavošanas brīdī ģeogrāfiskās koordinātes bija pievienotas no 990 dažādu datoru IP adresēm, no kurām 680 datoru īpašnieki digitālajā kolekcijā veikuši tikai viena objekta ģeoreferencēšanu.

Arī starp anonīmajiem lietotājiem var izdalīt aktīvāko lietotāju topu, kas veikuši vismaz 20 objektu ģeoreferencēšanu (skat. 3. tabulu).

Izpētot aktīvāko anonīmo lietotāju ģeoreferencētos objektus, var secināt, ka līdzīgi kā reģistrēto lietotāju gadījumā, arī šoreiz katrs konkrētais lietotājs ir ģeoreferencējis pamatā kādas noteiktas vietas objektus.

Protams, ne vienmēr anonīmie lietotāji ģeoreferencēšanu veic pietiekami precīzi un šādos gadījumos digitālās kolekcijas redaktori var to izdzēst un ļaut objektu ģeoreferencēt vēlreiz, iespējams, jau kādam citam lietotājam. Šobrīd atkārtota ģeoreferencēšana ir bijusi nepieciešama 234 anonīmo lietotāju ģeoreferencētiem objektiem, kas ir ~10% no visiem anonīmo lietotāju apstrādātajiem objektiem.

A. Žogla
LIETOTĀJU IESAISTE DIGITĀLĀS KOLEKCIJAS
„ZUDUSĪ LATVIJA” SATURA PILNVEIDĒ

3. tabula

Aktīvākie anonīmie objektu ģeoreferencētāji

Lietotājs	Pievienoto koordināšu skaits
#1	50
#2	45
#3	37
#4	34
#5	29
#6	28
#7	25
#8	24
#9	24
#10	22
Kopā	318

Privāto kolekciju attēlu pievienošana kolekcijā „Zudusī Latvija”

Digitālajā kolekcijā „Zudusī Latvija” lietotājiem tiek piedāvāta iespēja augšupielādēt attēlus arī no savām privātajām kolekcijām, protams, koncentrējoties tieši uz Latvijas kultūrvēsturiski nozīmīgiem vietu un objektu attēliem.

No visām interaktivitātes iespējām šī digitālajā kolekcijā „Zudusī Latvija” ir pagaidām vismazāk izmantotā, visticamāk, tehniski un laiktietilpīgā rakstura dēļ. Lai pievienotu vienu attēlu, lietotājam tas pašam jāieskenē, jāapzina tā aprakstošā informācija un jāaizpilda objekta augšupielādes forma.

Neskatoties uz to, līdz 2012. gada septembrim digitālajai kolekcijai bija pievienoti ~70 attēli no vairāku lietotāju privātajām kolekcijām. Arī šajā gadījumā, līdzīgi kā ar citām interaktivitātes funkcijām, ir novērojama lietotāju godprātība, jo pamatā tiek pievienoti kolekcijas būtībai tiešām atbilstoši attēli.

Lietotājiem ne vienmēr ir pieejama pietiekami jaudīga skenēšanas tehnika, tāpēc no publiskās lapas pievienotajiem objektiem dažreiz ir novērojama krietni zemāka attēlu kvalitāte nekā LNB digitalizētajos materiālos⁸. Lai arī to kvalitāte formāli neatbilst LNB izstrādātās „Ciparotāja rokasgrāmatas” (5) kvalitātes kritērijiem, tomēr digitālajā kolekcijā tiek pieņemti arī šādi objekti.

Visus publiskajā saskarnē pievienotos objektus pirms to publicēšanas pārbauda satura redaktors un nepieciešamības gadījumā labo atslēgvārdus, papildina anotāciju un novērtē attēla atbilstību digitālās kolekcijas satura būtībai. Šāds process ir nepieciešams arī tāpēc, lai garantētu vienveidīgu objektu aprakstīšanas metodiku visiem digitālajā kolekcijā ievietotajiem attēliem.

8 Sk. piemēram, Zudusī Latvija — Subate no putna lidojuma. [193-]: <http://zudusilatvija.lv/objects/object/22899/>

A. Žogla
LIETOTĀJU IESAISTE DIGITĀLĀS KOLEKCIJAS
„ZUDUSĪ LATVIJA” SATURA PILNVEIDĒ

Attēla pievienošana

Ar * atzīmētie lauki jāaizpilda obligāti!

Nosaukums *

Attēla redzamā īss, aprakstošs nosaukums.

Autors

Attēla radītājs, piemēram, fotogrāfs.

Radīšanas datums *

Attēla uzņemšanas vai atklātnes izdošanas gads, mēnesis un datums. Ievadiet formā GGGG-MM-DD. Ja datējums nav precīzi zināms, skat. palīdzību.

Apraksts

Attēla redzamā objekta, notikuma, vietas vai personas īss apraksts. Nosauciet attēlā redzamo personu vārdus, ja tie Jums zināmi.

Piezīmes

Izvērstā meklēšana Meklēt objektos

PĒC TĒMAS	PĒC VIETAS
Upes (2717)	Rīga (2835)
Vīrieši (1805)	Liepāja (865)
Sievietes (1557)	Jelgava (732)
Luterāņu baznīcu ēkas (1417)	Strenču novads (586)
Muižas (1364)	Cēsu pilsēta (558)
Ielas (1289)	Ventspils (485)
Portreti (1262)	Limbažu pilsēta (422)
Celtnes (1232)	Jūrmala (413)
Pilsētas (1114)	Talsu pilsēta (392)
Viduslaiku pils (981)	Kuldīgas pilsēta (385)
Daugava, upe (943)	Alūksnes pilsēta (321)
Mājokļi (881)	Strenču pilsēta (298)
Tilti (721)	Daugavpils (296)
Ziema (653)	Kokneses pagasts (293)
Vecrīga (Rīga, Latvija) (621)	skatīt vairāk
Parki (616)	
Pilis (578)	
Ezeri (552)	
Bērnī (491)	
Karavīri (484)	
Karietes un rati (483)	skatīt vairāk

5. att. Lietotāju privāto kolekciju attēlu pievienošanas formas fragments

Rezultāti un diskusija

Rakstā pētīts, kāda ir bijusi lietotāju iesaiste digitālās kolekcijas „Zudusī Latvija” satura uzlabošanā. Lietotāji aktīvi izmantojuši divas šīs kolekcijas interaktivitātes funkcijas: objektu komentēšanu un attēlu ģeoreferencēšanu. Lielā mērā pateicoties tam, ka attēlu ģeoreferencēšanas funkcija ir pieejama ne tikai reģistrētajiem, bet arī anonīmajiem lietotājiem, šobrīd kolekcijā ģeoreferencēti vairāk nekā 5000 attēlu jeb aptuveni ceturtdaļa no visiem kolekcijā esošajiem objektiem.

Līdzīgi kā citu pasaules kultūras atmiņas institūciju veidoto digitālo kolekciju gadījumā, arī „Zudušās Latvijas” kolekcijas saturu lietotāji ir papildinājuši godprātīgi un praktiski nav novēroti virtuālā vandālisma gadījumi. Tāpat apstiprinājušies citu pētījumu novērojumi, ka starp visiem kolekcijas lietotājiem var izdalīt nelielu daļu aktīvāko lietotāju, kas veic lielāko daļu satura labojumu. Toties atšķirībā no citiem pētījumiem, kuros maz analizēta anonīmo lietotāju iesaiste, novērots, ka arī anonīmie lietotāji ne tikai izturas godprātīgi pret satura labojumiem, bet var pat veikt lielu daļu no šiem labojumiem. Piemēram, gandrīz pusi no visiem digitālās kolekcijas „Zudusī Latvija” ģeoreferencētajiem attēliem apstrādājuši tieši anonīmie lietotāji.

Nākotnē digitālajai kolekcijai „Zudusī Latvija” plānots izstrādāt mobilo saskarni, kas ļaus jebkuram viedtālruna īpašniekam arī savā mobilajā iekārtā apskatīt kolekcijas attēlus un izlasīt to aprakstus. Viedtālrunos ar GPS atbalstu lietotāji varēs iegūt informāciju par sev tuvākajiem objektiem. Iestrādājot interaktivitātes funkcijas arī šādā programmā, būtu iespējams padarīt lietotāju iesaisti digitālās kolekcijas satura uzlabošanā vēl plašāku. Piemēram, lietotājs, atrodoties pie kāda objekta, varētu viegli noteikt, vai kāds cits lietotājs ir pietiekami precīzi veicis šī objekta ģeoreferencēšanu, un uzreiz pavēstīt par jebkurām neprecizitātēm.

A. Žogla
LIETOTĀJU IESAISTE DIGITĀLĀS KOLEKCIJAS
„ZUDUSĪ LATVIJA” SATURA PILNVEIDĒ

Secinājumi

Analizējot digitālās kolekcijas „Zudusī Latvija” lietotāju iesaisti satura uzlabošanā, apstiprinās citu kultūras atmiņas institūciju pieredze, ka lietotāji pamatā pret satura labošanu, komentēšanu un papildināšanu izturas godprātīgi un cenšas digitālajai kolekcijai pēc labākās sirdsapziņas veidot pievienoto vērtību.

Ar laiku lietotāju veikto izmaiņu apjoms pārsniedz to līmeni, ko spēj sistemātiski pārbaudīt digitālās kolekcijas redaktori, taču paši kolekcijas lietotāji veic arī sava veida iekšējo kvalitātes paškontroli, sekojot līdzīviens otra veiktajām izmaiņām un komentāriem.

Lai arī vispārīgā gadījumā ļaut anonīmiem lietotājiem veikt satura labojumus nav laba prakse, tomēr vismaz digitālās kolekcijas „Zudusī Latvija” izmantošanas pieredze apliecina — anonīmie lietotāji ne tikai var godprātīgi izturēties pret viņiem uzticētajām funkcijām, bet var arī paveikt lielu daļu no visiem satura labojumiem.

Izmantotie informācijas avoti

1. **Causer, T., Tonra, J., Wallace, V.** Transcription maximized; expense minimized? Crowdsourcing and editing The Collected Works of Jeremy Bentham. *Literary and Linguistic Computing* [online]. March 28, 2012 [cited 12.03.2013]. Available to registered users online: <http://llc.oxfordjournals.org/content/early/2012/03/28/llc.fq5004.short?rss=1&%3bssource=mfr>
2. **Christchurch Art Gallery.** *My Gallery* [online]. 2011- . [cited 10.03.2013]. Available: <http://christchurchartgallery.org.nz/mygallery/>
3. **Holley, Rose.** *Many hands make light work: public collaborative OCR text correction in Australian historic newspapers* [online]. March, 2009, 28 p. [cited 10.03.2013]. Available: http://www.nla.gov.au/ndp/project_details/documents/ANDP_ManyHands.pdf
4. **Jones, Tim.** *Using volunteers to add geo-tags to an art collection* [online]. December 6, 2011 [cited 10.03.2013]. Available: <http://www.slideshare.net/ndfaotearoa/using-volunteers-to-add-geotags-to-an-art-collection-tim-jones-christchurch-art-gallery>
5. **Latvijas Nacionālā bibliotēka.** *Ciparotāja rokasgrāmata* [tiešsaiste] : interneta versija. Rīga, 2008- . [skatīts 10.03.2013.]. Pieejams: <http://www.lnb.lv/lv/digitala-biblioteka/partneriem/ciparotaja-rokasgramata>
6. **Latvijas Nacionālā bibliotēka.** *Digitalizēto grāmatu portāls* [tiešsaiste] : interneta versija. Rīga, 2012- . [skatīts 10.03.2013.]. Pieejams: <http://gramatas.lndb.lv>
7. **Latvijas Nacionālā bibliotēka.** *Digitalizētās periodikas portāls* [tiešsaiste] : interneta versija. Rīga, 2012- . [skatīts 10.03.2013.]. Pieejams: <http://www.periodika.lv>
8. **Latvijas Nacionālā bibliotēka.** *Digitālā kolekcija „Zudusī Latvija”* [tiešsaiste] : interneta versija. Rīga, 2011- . [skatīts 10.03.2013.]. Pieejams: <http://www.zudusilatvija.lv>
9. **National Library of Australia.** *Portal of digitised newspapers „Trove: Digitised Newspapers and more”* [online]. 2008- . [cited 10.03.2013.]. Available: <http://trove.nla.gov.au/newspaper>
10. **University College London.** *Digital collection „Transcribe Bentham”* [online]. 2010- . [cited 10.03.2013.]. Available: http://www.transcribe-bentham.da.ulcc.ac.uk/td/Transcribe_Bentham

ATTĒLU DIGITĀLO KOLEKCIJU APRAKSTOŠO METADATU NOVĒRTĒJUMS ATMIŅAS INSTITŪCIJĀS

THE EVALUATION OF DESCRIPTIVE META-DATA IN DIGITAL COLLECTIONS OF IMAGES CULTURAL HERITAGE INSTITUTIONS

Maira Dudareva

Latvijas Fotogrāfijas muzejs
Mārstaļu iela 8, Rīga, LV-1050
e-pasts: maira.dudareva@fotomuzejs.lv

Kopsavilkums:

Mērķis: Raksta mērķis ir noskaidrot, cik kvalitatīvi tiek veidotas attēlu digitālās kolekcijas no aprakstošo metadatu izvēles, kā arī ievades aspekta un kuras meklēšanas iespējas ir nodrošinātas kolekcijās.

Metodoloģija/empīriskā bāze: Pētījumā tiek aplūkotas attēlu indeksēšanas teorijas un analizēti pētījumi par lietotāju uzvedību attēlu meklēšanas procesā. Pētījuma empīriskā bāze ir bibliotēku, arhīvu un muzeju veidotās attēlu kolekcijas — kopā 32 kolekcijas, kurās novērtēti un analizēti aprakstošie metadati un nodrošinātās meklēšanas iespējas. Pētījumā izmantota kvantitatīvā metode, lai matemātisku aprēķinu rezultātā noskaidrotu, kuras un cik meklēšanas iespējas ir nodrošinātas kolekcijās un kādos līmeņos tiek indeksēti attēli.

Rezultāti: Pētījuma rezultātā noskaidrots, ka visvairāk nodrošinātā meklēšanas iespēja attēlu kolekcijās ir pārlūkošana (16 no 32 kolekcijām ir iespējams lietot gan pārlūkošanu, vienkāršo un izvērsto meklēšanu). Pamatojoties uz attēlu indeksēšanas teoriju, attēliem tiek pievienoti metadati vispārīgajā un specifiskajā līmenī.

Praktiskā nozīme: Pirms veidot digitālās kolekcijas, pārdomāt meklēšanas nodrošinājuma iespējas un attēlu apraksta sistēmas.

Novitāte: Latvijā digitālo kolekciju vērtēšana ir uzsākta projekta „Nacionālā identitāte digitālā vidē” ietvaros (B. Mūze, B. Holma) un šis pētījums varētu pievērst uzmanību digitālo kolekciju novērtēšanai no dažādiem aspektiem.

Atslēgvārdi: digitalizācija, attēli, indeksēšana, kultūras mantojums, attēlu kolekcijas, metadati, meklēšana

Raksta veids: gadījuma izpēte

Norādes: 14

M. Dudareva
ATTĒLU DIGITĀLO KOLEKCIJU APRAKSTOŠO
METADATU NOVĒRTĒJUMS ATMIŅAS INSTITŪCIJĀS

Abstract:

Purpose: The purpose of the paper is to determine the quality of a collection of digital images from the standpoint of choice of meta-data and input as well as the aspect of search options provided in the collections.

Methodology/empirical basis: This study summarizes image indexing theories and analyzes the research on user behavior during the image searching process. The empirical basis for this study is collections of images collected at libraries, archives and museums — altogether 32 collections. Quantitative methods are used in the research to illustrate with mathematical estimates which and how many search possibilities are provided within collections and to what degree images are indexed. The study has just been started and needs to be continued.

Findings: The study reveals that the most commonly used search option in image collections is browsing, and in 16 out of 32 collections both — simple browsing and advanced searches can be used. Meta-data are added to the images at the general and specific level.

Practical implications: Before building digital collections, one should consider search possibilities and choose right image indexing systems.

Originality/value: In Latvia evaluation of digital collections has been started within the frame of „National identity in digital environment” project. This project can pay attention to evaluation of digital collections from different perspectives.

Keywords: digitization, images, indexing, cultural heritage, image collections, metadata, searching

Article Type: Case study

References: 14

M. Dudareva
ATTĒLU DIGITĀLO KOLEKCIJU APRAKSTOŠO
METADATU NOVĒRTĒJUMS ATMIŅAS INSTITŪCIJĀS

Levads

Aizvien lielāka nozīme ir kultūras mantojuma digitalizēšanai, kas veicina kultūras mantojuma saglabāšanu un piekļuvi krājumos esošajiem materiāliem. Lai arī process ir ļoti lēns un samērā dārgs, arvien vairāk tiek veidotas digitālās kolekcijas, kas ļauj iepazīties ar muzejos, bibliotēkās un arhīvos esošo kultūras mantojumu, ko bieži vien citādā veidā pat nav iespējams parādīt, kā vien digitalizējot, jo tehnoloģijas ir ļoti mainījušās. Pieaugot digitālo kolekciju apjomam, ir svarīgi saprast un izvērtēt šo digitālo kolekciju kvalitāti, piekļuvi informācijai, datu kvalitāti, izmaksas un daudzus citus aspektus.

Digitālās bibliotēkas ir sarežģīta sociāla, institucionāla un tehniska sistēma, un nav iespējams novērtēt visus aspektus vienlaicīgi (13, 4. lpp.). Tāpēc ir dažādi digitālo kolekciju vērtēšanas mērķi un dažādas vērtēšanas pieejas. Latvijā digitālo kolekciju vērtēšana ir uzsākta projektā „Nacionālā identitāte digitālā vidē” (B. Mūze, B. Holma).

Pieejas digitālo attēlu izguves pētījumos

Informācijas izguves izvērtēšana ir divpusēja — lietotāji orientēta un sistēmorientēta. No lietotāja perspektīvas informācijas izguves novērtēšana ir fokusēta uz to, cik efektīvi un produktīvi tiek veikts uzdevums un kā tas saskan ar lietotāja mērķi un ieguldīto laiku uzdevuma veikšanai. No sistēmas perspektīvas informācijas izguves izvērtēšana ir fokusēta uz izguves sistēmas efektivitātes un produktivitātes novērtējumu, kas ir katras digitālās bibliotēkas būtība (3, 38. lpp.).

Viens no galvenajiem nosacījumiem kvalitatīvai digitālai kolekcijai ir spēja nodrošināt piekļuvi informācijai, lai lietotājs ātri un veiksmīgi atrastu sev nepieciešamos materiālus. Lai to nodrošinātu, nepieciešams kvalitatīvs metadatu nodrošinājums. Raksta turpinājumā skaidroti izmantotie jēdzieni: kolekcija, metadati un aprakstošie metadati.

„Kolekcija ir viena projekta ietvaros digitalizētu objektu kopums vai pēc tās veidotāja norādītajiem kritērijiem (kopīga objektu izcelsme, piederība pie viena žanra vai tēmas u. tml.) izveidots tematisks digitālo objektu kopums” (1, 14. lpp.).

„Metadati ir parasti strukturēts kāda objekta īpašību apraksts, kas palīdz šo objektu atklāt. Atkarībā no sava uzdevuma, digitālo objektu metadati var aprakstīt to saturu, izcelsmi un kontekstu (aprakstošie metadati), uzbūvi un objektu savstarpējo saistību (strukturālie metadati), tehniskos parametrus (tehniskie metadati), dzīvesciklu (saglabāšanas metadati), kā arī objektu piekļuves un lietošanas nosacījumus (tiesību metadati). Pēdējos trīs metadatu tipus mēdz dēvēt arī par administratīvajiem” (1, 13. lpp.).

„Aprakstošos metadatus pievieno cilvēki un tie raksturo digitālā objekta saturu, izcelsmi un kontekstu. Aprakstošie metadati nodrošina ērtu un kvalitatīvu, uz konkrētiem metadatu elementiem pamatotu digitālo objektu atrašanu (meklēšanu)” (1, 16. lpp.).

Digitālo attēlu indeksēšanas teorijas

Digitālo attēlu indeksēšanas un izguves (*retrieval*) pētījumos var izdalīt divus virzienus:

- ◆ jēdzienā balstītu, kurā attēlu raksturīgākās pazīmes un semantiskais saturs tiek identificēts un aprakstīts verbāli un to dara indeksētājs (cilvēks);
- ◆ sastāvā balstītu, kurā attēla pazīmes, tādas kā krāsa, forma, struktūra tiek automātiski identificētas un izdalītas no attēla ar datorprogrammas palīdzību (g).

M. Dudareva
ATTĒLU DIGITĀLO KOLEKCIJU APRAKSTOŠO
METADATU NOVĒRTĒJUMS ATMIŅAS INSTITŪCIJĀS

Tālāk aplūkotas attēlu indeksēšanas teorijas, kas attiecas uz jēdzienisko attēlu indeksēšanu, kuru veic indeksētājs (cilvēks).

Šobrīd plaši lietots ir mākslas vēsturnieka Ervīna Panofska (*Erwin Panofsky*) un Sāras Šatfordes (*Sara Shatford*) iedalījums attēlu skaidrošanai un aprakstīšanai. E. Panofskis piedāvā trīs nozīmes līmeņus Renesanses mākslas nozīmju aprakstīšanai: primārā jeb dabiskā subjekta (priekšmeta) nozīme, pirmsikonogrāfiskais apraksts, sekundārā jeb vispārpieņemtā (*conventional*) subjekta nozīme, ikonogrāfiskā analīze, patiesā (būtiskā) nozīme jeb saturs, ikonoloģiskā interpretācija (12, 13. lpp.). Sāra Šatforde paplašina šo modeli, parādot, ka to var izmantot visu veidu attēlu analizēšanai. Par pamatu ņemot Panofska trīs līmeņus, S. Šatforde klasificē attēla priekšmetus kā „vispārīgais no” (*generic of*), „specifiskais no” (*specific of*) un „par” (*about*). „Vispārīgajā” līmenī tiek aprakstīti galvenie objekti un darbības, piemēram, *tilts, suns*. „Specifiskajā” līmenī tiek nosaukti individuāli objekti un notikumi, piemēram, *Salu tilts, Cēsu pilsdrupas*. „Par” līmenis ietver izteiksmes, emocijas, abstrakcijas un simbolus, piemēram, *laime, taisnīgums, dzelzains, satikšanās, uzticība*. Katram līmenim S. Šatforde pievieno četras fasetes: „kurš”, „kas”, „kur”, „kad” (8). Alejandro Džeimss (*Alejandro Jaimés*) un Šī-Fu Čangs (*Shih-Fu Chang*) darbā „Konceptuāla struktūra vizuālās informācijas daudznozīmju līmeņu indeksēšanai” („*A Conceptual Framework for Indexing Visual information art Multiple Levels*”) (6) ir parādījuši desmit līmeņu struktūru vizuālās informācijas indeksēšanai, kas balstīta uz vizuālās informācijas perceptuāli/sintaktisko jeb zema līmeņa raksturojumu, no vienas puses, un konceptuāli/semantisko jeb loģisko raksturojumu, no otras puses. A. Džeimss un Š. Čangs izpētījuši atšķirības starp vispārīgo jēdzienu (*general concept*) un vizuālo jēdzienu (*visual concept*), kā arī aplūkojuši nevizuālās informācijas nozīmību indeksēšanas procesā (6). Džons Eikinsss (*John Eakins*) skaidro atšķirības starp primitīvām un loģiskām pazīmēm šādi: „dzeltenas un zilās zvaigznes” (primitīvas pazīmes), „pasažieru vilciens” (loģiska pazīme), „tukša greznība” (abstrakta pazīme) (2).

Attēlu aprakstam ir izmantotas arī kognitīvās psiholoģijas pētījumu atziņas. Tā, piemēram, Korinne Jorgensena (*Corinne Jorgensen*) analizējusi attēlu brīvā teksta aprakstus un noteikusi 12 attēlu pazīmju klases, kas tiek lietotas aprakstos. Viņa noskaidrojusi, ka cilvēki, aprakstot attēlus, galvenokārt aplūko (izdala) tādas pazīmju grupas kā „objekti”, „personas”, „krāsas”, „sižets” un pārējās, kur tiek iekļauts notikuma apraksts, darbības un laika aspekts (7, 19. lpp.).

Kā var secināt no rakstā aplūkotajām teorijām, digitālā attēla apraksts tiek veidots trīs līmeņos: vispārīgajā, specifiskajā un abstraktajā, atceroties, ka lietotājs visvairāk attēlus meklē pēc noteiktas personas vārda, uzvārda, vietas, notikuma un laika.

Pētījumi par lietotāju uzvedību attēlu meklēšanai attēlu datubāzēs

Nav noslēpums, ka vizuālais materiāls ir plaši interpretējams, un tā aprakstīšana ir atkarīga no indeksētāja zināšanām un pieredzes. Tāpēc ļoti būtiski ir saskaņot lietotāja vajadzības un attēlu izguves tehnikas.

Digitālo attēlu izguve ir pētīta saistībā ar: attēlu lietojumu, attēlu pieprasījuma veidu, pieprasījuma un meklēšanas nosacījumiem, lietotāja kritēriju atbilstību pirms un pēc meklēšanas veikšanas (11, 116. lpp.).

Attēlu lietojums

Laine Konnissa (*Lynne R. Conniss*) noteikusi septiņas attēlu lietošanas klases:

- ◆ Ilustrācijai. Attēls tiek lietots teksta ilustrēšanai.
- ◆ Informācijas apstrādei. Attēlā redzamo faktu izmantošana.

M. Dudareva
ATTĒLU DIGITĀLO KOLEKCIJU APRAKSTOŠO
METADATU NOVĒRTĒJUMS ATMIŅAS INSTITŪCIJĀS

- ◆ Informācijas izplatīšanai. Attēlā redzamās informācijas izmantošana un pasniegšana citādi.
- ◆ Mācīšanās. Attēla saturs izmantošana zināšanu iegūšanai.
- ◆ Ideju radīšanai. Attēlu lietošana iedvesmas iegūšanai.
- ◆ Estētiskās vērtības. Attēlu dekoratīvais lietojums.
- ◆ Emociju iegūšanai. Attēlu lietošana, lai stimulētu emocijas un idejas. Iecerētais attēlu lietojums nosaka veidu, kā lietotājs meklēs attēlu (11, 116. lpp.).

Attēlu pieprasījuma veids

Attēla pieprasījumu var izteikt lingvistiski, piemēram, atrast attēlu, kas ilustrē Valentīna dienu, vai arī pieprasījums var būt vizuāls, ja dots attēls un jāatrod kaut kas līdzīgs. (11, 118. lpp.).

Pieprasījuma un meklēšanas nosacījumi

Tie tiek doti, lai nokomplektētu attēlu izguves uzdevumu (11, 118. lpp.).

Lietotāja kritēriju atbilstība pirms un pēc meklēšanas veikšanas

Meklējot attēlu, viens un tas pats lietotājs dažādos laikos vienu un to pašu attēlu var uztvert atšķirīgi, kā arī tajā saredzēt atšķirīgas nozīmes. Tāpēc ir nozīmīgi saprast, vai, uzsākot meklēšanu un veidojot attēla pieprasījumu, tiek iegūts vēlamais rezultāts (11, 118. lpp.).

Laura Hollinka (*Laura Hollink*) pētījusi lietotāju, kas formulē aprakstu meklētajam attēlam. Viņa ir identificējusi trīs ar lietotāju saistītus faktorus, kas ir nozīmīgi attēlu meklēšanā: **attēlu tematiskā grupa, uzdevums, lietotāja kompetence.**

Attēlu tematiskā grupa, kurā lietotājs meklē vajadzīgo attēlu. Autore izdalījusi trīs attēlu tematiskās grupas raksturojošos lielumus: 1) grupas plašums, 2) vārdu krājuma lielums, tas ir, terminu daudzums, kuru lietošana ir raksturīga šajā jomā, kā arī ir attiecība starp specifiskajiem terminiem un vispārīgajiem terminiem, kas tiek lietoti attiecīgajā nozarē, 3) kompetences līmenis. Faktori, kas raksturo šo lielumu, ir: atšķirība zināšanu daudzumā starp speciālistiem un nespeciālistiem, starpposma līmeņa gadījumi, nepieciešamās pūles, lai kļūtu par ekspertu un lai iegūtu pamatzināšanas par attiecīgo jomu (5, 19. lpp.).

Uzdevums, ko lietotājs vēlas veikt. Autore uzskata, ka uzdevums sastāv no trim daļām: mērķa, izguves nosacījumiem, izguves metodes.

- ◆ Mērķis — iemesls, kāpēc attēls tiks meklēts. Mērķis ir iemesls, kas „atrodams” aiz meklēšanas, aktivitāte, kas izraisa vajadzību meklēt attēlu (5, 20. lpp.). Raja Fidela (*Raya Fidel*) uzskata, ka attēli var tikt lietoti kā informācijas avots un kā objekts.
 - Datu pols — attēli tiek lietoti kā informācijas avots, bet objekta pols — attēli nepieciešami kā objekti. Piemēram, kartogrāfiski materiāli, medicīnas vai ķīmisku struktūru attēli ir tādi, kurus meklē tajos ietvertās informācijas dēļ. Šādā gadījumā nav svarīgi zināt, kas radījis attēlu, kāda ir tā vēsture un kāda ir saistība ar citiem attēliem. Attēli ir nozīmīgi ar tajos iegūstamo informāciju (4, 189. lpp.).
 - Objekta pols. Piemēram, fotoaģentūras ir organizācijas, kas nodrošina attēlu kā objektu izguvi. Šādos gadījumos var tikt jautāts pēc konkrēta vai abstrakta attēla vai pēc speciāla attēla veida ar kādu personu vai notikumu, vai attēliem, kas attēlo speciālu objektu vai ideju. Visi šie attēli var tikt lietoti kā objekti, t.i., kā attēli vēstures grāmatā, kā reklāma internetā vai arī uz žurnāla vāka (4, 189. lpp.). Viens un tas pats attēls var tikt lietots kā informācijas avots viena lietotāja gadījumā, bet kā objekts cita lietotāja gadījumā (4, 190. lpp.). Attēlu izguve kā datu vai objekta pols ir atkarīga tikai no lietotāja un no izguves uzdevuma dabas, ko vēlas realizēt: vai meklē informāciju vai objektu.
- ◆ Izguves precizēšana — nosacījumu komplekts, ko lietotājs sastāda pirms meklēšanas. Arnolds Smeulders (*Arnold W. M. Smeulders*) identificējis trīs meklēšanas veidus: asociatīvā meklēšana, meklēšana

M. Dudareva
ATTĒLU DIGITĀLO KOLEKCIJU APRAKSTOŠO
METADATU NOVĒRTĒJUMS ATMIŅAS INSTITŪCIJĀS

pēc kategorijām, meklēšana noteiktam mērķim. Lietotājs, kurš meklē, balstoties uz asociācijām, nenodefinē attēla saturu, ko vēlas atrast, kā arī nav konkretizējis meklēšanas sākuma nosacījumus. Meklēšanā pēc kategorijām lietotājs nav iedomājies konkrētu attēlu, bet ir spējīgs konkretizēt prasības vai nosacījumus attēlam, kuru vēlas atrast. Šis meklēšanas veids tiek saukts par meklēšanu ar slikti formulētu (vai vāji formulētu) mērķi. Mērķmeklēšana (objektmeklēšana) ir meklēšanas veids, kur lietotājs meklē vienu specifisku attēlu. Šajā meklēšanas veidā lietotājs izvēlas precīzus meklēšanas nosacījumus (5, 20. lpp).

- ◆ Izguves metodes — izguves metodes attiecas uz taktiku, kuru lietotājs īsteno meklēšanas procesā. Pārlūkošana parasti ir metode asociatīvai meklēšanai. Tekstuālie pieprasījumi, piemēram, brīvais teksts vai atslēgvārdi ar vai bez operatoru UN, VAI, NE lietošanas ir noderīga meklēšanai pēc kategorijām, savukārt pieprasījums pēc īsa apraksta tiek lietots mērķmeklēšanai (5, 20. lpp.).

Lietotāja kompetence — lietotāja kompetences līmeni nosaka konkrēto zināšanu apjoms, kas viņam piemīt attiecīgajā nozarē. Jomā, kur eksistē dažādi iespējamie kompetences līmeņi, arī lietotājs pieder pie kāda no kompetences līmeņiem. Kompetencei ir nozīme izguves metožu un izguves paņēmieni izmantošanā (5, 19. lpp.).

Zuzanna Ornagera (*Susanne Ornager*) ir nosaukusi piecus lietotāju tipus, balstoties uz žurnālistu pieprasījumiem, kas izmantoti laikrakstu attēlu datubāzēs.

Lietotāju tipi pēc izvirzītā pieprasījuma attēlam:

- ◆ konkrēts jautātājs — lietotājs, kas jautā ļoti „šauri”, tāpēc ka savā prātā jau izveidojis speciālās fotogrāfijas attēlu;
- ◆ vispārīgs jautātājs — lietotājs, kas jautā ļoti „plaši”, jo grib izvēlēties bez datubāzes darbinieku iejaukšanās;
- ◆ sižeta stāstītājs — lietotājs, kas stāsta sižetu un ir gatavs uz klausīt darbinieku ieteikumus;
- ◆ sižeta devējs — lietotājs, kas nodod sižetu darbiniekiem, vēloties, lai viņi atrod fotogrāfiju, jo „viņi zina labāk”;
- ◆ laukuma aizpildītājs — lietotājs, kas vēlas zināt tikai fotogrāfijas lielumu, lai to ievietotu tukšajā lapas vietā (10, 424. lpp.).

Attēlu meklēšanu un atrašanu ietekmē vairāki faktori: gan kā lietotājs uztver attēlu, gan kā sastāda meklēšanas pieprasījumu, gan attēla lietojums, kā arī lietotāja kompetence.

Aprakstošo metadatu un meklēšanas nodrošinājuma kvalitātes novērtējums Latvijas digitālo attēlu kolekcijās

Lai iegūtu sapratni par digitālajām kolekcijām dažādās institūcijās, pētnieces Kati Venga (*Cathy Weng*) un Dži Mi (*Jia Mi*) aplūkojušas vairākas attēlu kolekcijas un analizējušas izvēlētas kolekcijas pēc šādiem kritērijiem:

- ◆ bibliogrāfisko aprakstu esamība katram attēlam katrā atrašanās vietā (*site*);
- ◆ bibliogrāfisko aprakstu pilnības līmenis, t.i., bibliogrāfiskā ieraksta elementu kvantitāte un kvalitāte, iekļaujot bāzes elementus (autors/radītājs, nosaukums, fiziskais apraksts, izdevniecības ziņas, digitalizācijas informācija utt.), kā arī citi vērtīgi elementi (attēla satura apraksts, vispusīgs priekšmeta nosaukums no kontrolētā vārdu krājuma, citi piekļuves elementi, saistīto priekšmetu sasaiste, kolekciju sasaiste, žanru termini utt.);
- ◆ meklēšanas uzstādījumu eksistence, un cik viegli meklēšanas nosacījumi var tikt izpildīti;
- ◆ detalizētās meklēšanas pazīmju derīgums;
- ◆ meklēšanas rezultātu organizēšana (14).

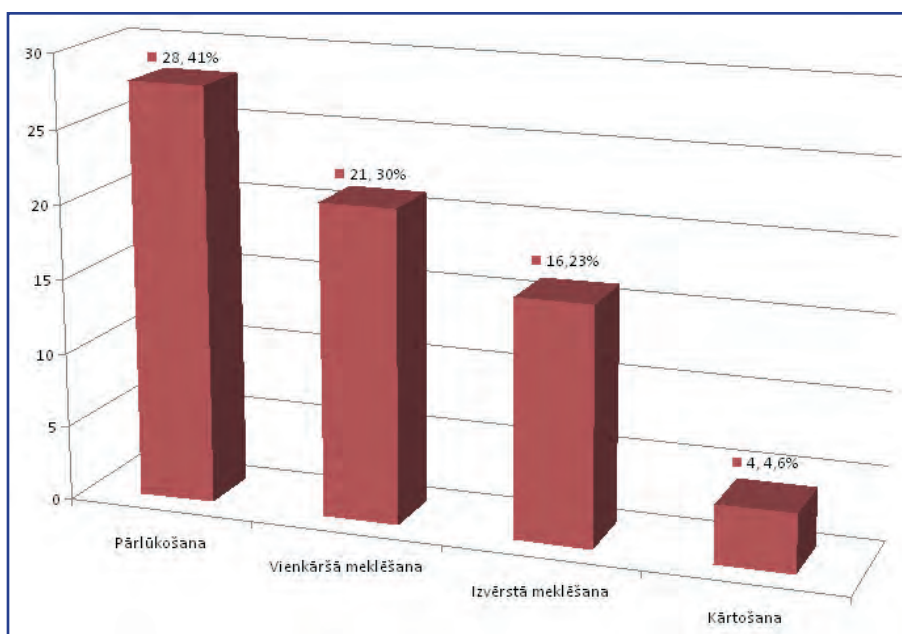
M. Dudareva
ATTĒLU DIGITĀLO KOLEKCIJU APRAKSTOŠO
METADATU NOVĒRTĒJUMS ATMIŅAS INSTITŪCIJĀS

Ņemot par pamatu Kati Vengas un Dži Mi kritērijus, tika izstrādāti kritēji Latvijā pieejamo attēlu kolekciju analizēšanai:

1. Kolekcijas bez apraksta un meklēšanas iespējām.
2. Kolekcijas ar bāzes elementu aprakstu un ierobežotām meklēšanas iespējām.
3. Kolekcijas ar paplašinātu aprakstu un ierobežotām meklēšanas iespējām.
4. Kolekcijas ar bāzes elementu aprakstu un detalizētām meklēšanas iespējām.
5. Kolekcijas ar paplašinātu aprakstu un detalizētām meklēšanas iespējām.
6. Kolekcijas ar bagātīgu aprakstu, detalizētām meklēšanas, pārlūkošanas un kārtošanas iespējām.

Atbilstoši šiem kritērijiem tika analizētas 32 attēlu kolekcijas no 135 kolekcijām, kas apkopotas datubāzē „Atmiņu institūciju veidotās digitālās kolekcijas”, kā arī tika noskaidrots, kādas meklēšanas iespējas ir nodrošinātas. Kolekciju veidotāji ir atmiņu institūcijas: 25 kolekcijas veidojušas bibliotēkas, sešas — arhīvi un vienu — muzejs. Kolekciju novērtēšana notika no 20.08.2012. līdz 05.09.2012., galveno uzmanību pievēršot saturu aprakstošajiem metadatiem. Pamatojoties uz Panofska/Šatfordes teoriju par attēlu indeksēšanu trīs līmeņos: vispārīgajā, specifiskajā, „par”, tika analizēti ievadītie aprakstošie metadati. Par bāzes informācija tika pieņemti: personas vārds, uzvārds, vieta, notikums, datējums, jo tie ir parametri, pēc kuriem lietotājs visbiežāk meklē attēlus un kuri atbilst vispārīgajam un specifiskajam līmenim. Atmiņu institūciju veidotajās attēlu kolekcijās pārsvarā tiek piedāvāti attēli un informācija par ievērojamām personām, minot vārdu, uzvārdu, amatu un vietām.

Meklēšanas iespēju nodrošinājums kolekcijās

1. att. Meklēšanas iespēju nodrošinājums kolekcijās

Kolekcijās visvairāk nodrošinātā meklēšanas metode ir pārlūkošana — 28 kolekcijās, vienkāršā meklēšana — 21, izvērstā meklēšana — 16, rezultātu attēlojuma iespēja — četrās kolekcijās. Visas trīs meklēšanas iespējas ir lietojamas 16 kolekcijās.

M. Dudareva
ATTĒLU DIGITĀLO KOLEKCIJU APRAKSTOŠO
METADATU NOVĒRTĒJUMS ATMIŅAS INSTITŪCIJĀS

Analizējot 32 kolekcijas pēc Kati Vengas un Dži Mi kritērijiem, tās var raksturot un iedalīt šādi:

Kolekcijas bez apraksta un meklēšanas iespējām

No 32 kolekcijām nav tādas kolekcijas, kurās būtu attēli bez apraksta un meklēšanas iespējām.

Kolekcijas ar bāzes elementu aprakstu un ierobežotām meklēšanas iespējām

Kolekcijas ar bāzes elementu aprakstu ir astoņas, četras no tām ir bez meklēšanas iespējām, un četrās no tām var izmantot pārlūkošanu. Vienā kolekcijā var izmantot gan pārlūkošanu, gan vienkāršo meklēšanu. Attēli indeksēti vispārīgajā un specifiskajā līmenī. Pārsvārā šajā kategorijā ietilpst kolekcijas, kurās ir dažādu vietu, notikumu attēli. Tiek nosaukta vieta vai notikums, ja zināms — arī datējums.

Kolekcijas ar paplašinātu aprakstu un ierobežotām meklēšanas iespējām

Šajā grupā ir astoņas kolekcijas. Visās astoņās kolekcijās var izmantot pārlūkošanu, un četrās no tām arī vienkāršo meklēšanu. Attēli indeksēti vispārīgajā un specifiskajā līmenī.

Kolekcijas ar bāzes elementu aprakstu un detalizētām meklēšanas iespējām

Šajā grupā ir astoņas kolekcijas, un visās var izmantot pārlūkošanu, vienkāršo un izvērsto meklēšanu, septiņās kolekcijās iegūtos rezultātus var kārtot. Tās pārsvārā ir bibliotēku kolekcijas, un meklēšanu var izmantot ne tikai kolekciju robežās, bet visā datubāzē, kas zināmā mērā aprūtinā meklēšanu, jo tiek atrasti arī citi objekti. Attēli indeksēti vispārīgajā un specifiskajā līmenī.

Kolekcijas ar paplašinātu aprakstu un detalizētām meklēšanas iespējām

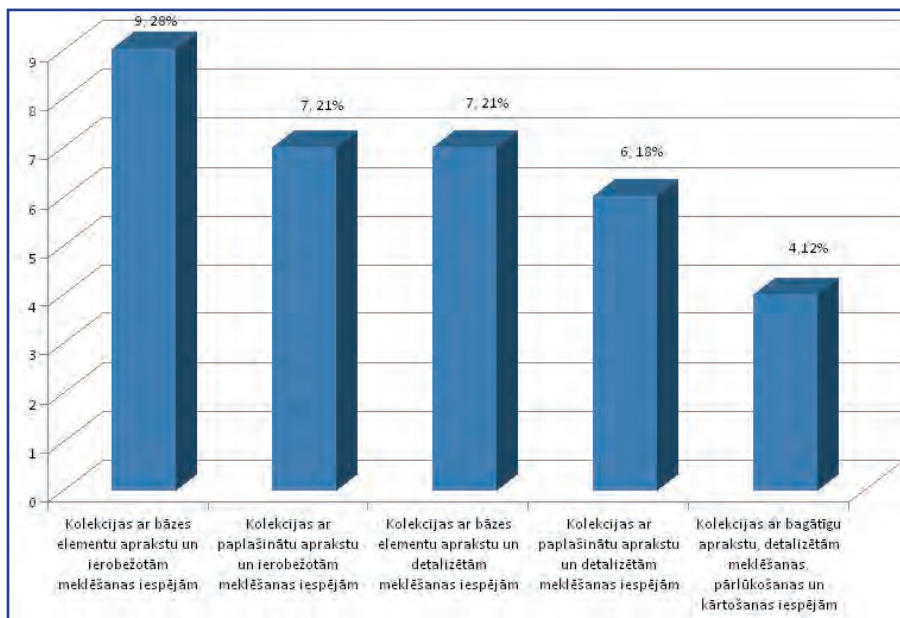
Šajā grupā ir četras kolekcijas, un visās var izmantot pārlūkošanu, vienkāršo un izvērsto meklēšanu, bet nav iespējas iegūtos rezultātus kārtot. Trīs no tām ir bibliotēku kolekcijas, un viens ir muzeju kopkatalogs. Apraksti ir paplašināti ar plašām anotācijām. Attēli indeksēti vispārīgajā un specifiskajā līmenī.

Kolekcijas ar bagātīgu aprakstu, detalizētām meklēšanas, pārlūkošanas un rezultātu attēlošanas iespējām

Šajā grupā ir četras kolekcijas, un visās var izmantot pārlūkošanu, vienkāršo, izvērsto meklēšanu, kā arī kārtot iegūtos rezultātus. Vienā no kolekcijām arī lietotāji var piedalīties informācijas papildināšanā, iesūtot komentārus. Visas kolekcijas ir veidojušas bibliotēkas, un tās ir iekļautas bibliotēkas kopējā katalogā, tāpēc runāt par izvērstās meklēšanas nodrošinājumu kolekcijā var visai nosacīti. Attēli indeksēti vispārīgajā un specifiskajā līmenī, dažiem attēliem ir mēģinājumi indeksēt arī līmenī „par”.

No aplūkotajām 32 kolekcijām 28% kolekciju ir ar bāzes elementu aprakstu un ierobežotām meklēšanas iespējām, un 12% kolekciju nodrošinātas ar bagātīgu aprakstu detalizētām meklēšanas, pārlūkošanas un rezultātu kārtošanas iespējām. Kolekcijas ar bāzes elementu aprakstu un detalizētām meklēšanas iespējām un kolekcijas ar paplašinātu aprakstu un detalizētām meklēšanas iespējām ir 7, kas ir 21% no kolekciju daudzuma, 6 kolekcijas jeb 18% ir kolekcijas ar paplašinātu aprakstu un detalizētām meklēšanas iespējām.

M. Dudareva
ATTĒLU DIGITĀLO KOLEKCIJU APRAKSTOŠO
METADATU NOVĒRTĒJUMS ATMIŅAS INSTITŪCIJĀS

2. att. Kolekciju iedalījums pēc apraksta pilnīguma un meklēšanas nodrošinājuma

Diskusija

Pateicoties digitālo tehnoloģiju attīstībai, atmiņu institūcijām paveras iespēja digitalizēt krājumos esošos materiālus, kurus līdz šim bija pat problemātiski parādīt lietotājam. Tā ir arī iespēja paglābt daudzus unikālus priekšmetus no bojāejas. Šobrīd arvien vairāk tiek veidotas atmiņu institūciju kolekcijas, kas ir arī pieejamas tīmeklī. Lai nodrošinātu informācijas pieejamību un tās nekļūtu par „noslēptajām kolekcijām”, ir svarīgi nodrošināt veiksmīgu meklēšanas un metadatu sistēmu. Kati Venga un Dži Mi pētot kolekcijas, secinājušas, ka arī mūsdienās daudzas digitālās kolekcijas no meklēšanas iespēju nodrošinājuma un metadatu izvēles viedokļa nav veidotas pietiekami pārdomāti, jo daudzas institūcijas izvēlējušas pašu radītas aprakstu sistēmas, bet grūtības atrast attēlus rodas jau kolekcijās, kas izmanto pastāvīgās metadatu sistēmas (14). Pētnieces min, ka viena no visvairāk nodrošinātajām meklēšanas iespējām ir pārlūkošana. Tā tiek izmantota vismaz 80% gadījumu (14, 220. lpp.).

Šī raksta autores pētījumā nav analizēts, cik veiksmīgi darbojas kolekcijās nodrošinātās meklēšanas iespējas un vai ievadītie satura metadati atbilst tam, kādu informāciju varētu meklēt lietotājs. Pētījums būtu jāturpina, lai padziļinātāk analizētu sistēmas un lietotāja mijiedarbību, lai visdažādāko nozaru pārstāvji varētu atrast sev vēlamu informāciju.

Secinājumi

Vizuālais materiāls ir plaši interpretējams un tā aprakstīšana ir atkarīga no indeksētāja zināšanām un pieredzes. Meklējot attēlu, viens un tas pats lietotājs vienu un to pašu attēlu var uztvert atšķirīgi. Tāpēc ļoti būtiski ir saskaņot lietotāja vajadzības un attēlu izguves tehnikas. To, kā attēls tiks meklēts, ietekmē gan attēla lietojums, gan attēla pieprasījuma veids, kas var būt lingvistisks vai vizuāls, kā arī pieprasījuma un meklēšanas nosacījumi, kas doti, lai sastādītu attēla izguves uzdevumu. Tāpat nozīme ir lietotāja

M. Dudareva
ATTĒLU DIGITĀLO KOLEKCIJU APRAKSTOŠO
METADATU NOVĒRTĒJUMS ATMIŅAS INSTITŪCIJĀS

kritēriju atbilstībai pirms un pēc meklēšanas veikšanas. L. Konnisas un L. Hollinkas pētījumi parāda, ka pieprasījuma formulēšanu attēla meklēšanai ietekmē attēlu joma, uzdevums, ko lietotājs vēlas veikt, kā arī lietotāja kompetence, kas viņam piemīt attiecīgajā nozarē. Rakstā apskatītajā pētījumā par Latvijas atmiņu institūciju digitālajām kolekcijām ir secināts, ka digitālo kolekciju veidotāji kā visvairāk nodrošināto meklēšanas iespēju piedāvā pārlūkošanu — 28 kolekcijās (41%), 21 kolekcijai (30%) tiek nodrošināta vienkāršā meklēšana un izvērstā meklēšana nodrošināta 16 kolekcijās (23%), kārtošana ir 4 kolekcijās (6%). Atmiņu institūcijās attēli tiek indeksēti vispārīgajā un specifiskajā līmenī, nosaucot personu vārdu, uzvārdu, amatu, vietu, notikumu, datējumu, ja šī informācija ir zināma. Dažkārt ir grūtības vajadzīgo informāciju iegūt vai pārbaudīt.

Izmantotie informācijas avoti

1. *Ciparotāja rokasgrāmata* [tiešsaiste]: Versija 3.3. LNB. 2008 [skatīts 12.01.2013]. Pieejams: http://academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/1/1212/Ciparotaja-rokasgramata-3-3_2008.pdf
2. **Eakins, John, Graham, Margaret.** *Content-based image retrieval* [online] : A report to the JISC Technology Applications Programme. Institute for Image Data Research, University of Northumbria at Newcastle, January 1999 [cited 12.01.2013]. Available: http://www.jisc.ac.uk/uploaded_documents/jtap-039.doc
3. *Evaluating Digital Libraries: A User-Friendly Guide* [online]. University Corporation for Atmospheric Research, 2005 [cited 12.01.2013]. Available: <http://www.dpc.ucar.edu/projects/evalbook/EvaluatingDigitalLibraries.pdf>
4. **Fidel, Raya.** The image retrieval task: implications for the design and evaluation of image databases. *The New Review of Hypermedia & Multimedia* [online], vol.3, 1997 [cited 02.1.2013], p.90. Available: <http://faculty.washington.edu/fidelr/RayaPubs/ImageRetrieval%20Task.pdf>
5. **Hollink, Laura.** *Semantic annotation for retrieval of visual resources* [online] : SIKS (the Dutch Research School for Information and Knowledge Systems) Dissertation Series Nr.2006-24 [cited 04.01.2013]. Available: <http://dare.uvu.vu.nl/bitstream/1871/10846/1/7420.pdf>. ISBN 908659042X.
6. **Jaimes, Alejandro, Shih-Fu, Chang.** A Conceptual framework for indexing visual information at multiple levels. *IS&T/SPIE Internet Imaging* [online], vol.3964, 2000 [cited 18.01.2013]. Available: http://www.ctr.columbia.edu/~ajames/Pubs/spieoo_internet.pdf
7. **Jørgensen, Corinne.** *Image Retrieval : Theory and research.* [S.l.] : Scarecrow Press, 2003. 340 p. ISBN 0810847345.
8. **Layne, Shatford Sara.** Some issues in the indexing of images. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* [online], vol.45, issue 8, 1994 [cited 02.01.2013], p.583-588. Available: <http://dewey.yonsei.ac.kr/multimedia/src/45-08-13.pdf>
9. **Matusiak, Krystyna K.** Towards user-centered indexing in digital image collections. *OCLC Systems & Services* [online], vol.22, Nr.4, 2006 [cited 15.01.2013], p.283-298. Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=1580862>. ISSN 1065-075X.

M. Dudareva
ATTĒLU DIGITĀLO KOLEKCIJU APRAKSTOŠO
METADATU NOVĒRTĒJUMS ATMIŅAS INSTITŪCIJĀS

10. **Ornager, Susanne.** Accessing information in visual language: theoretical image analysis and empirical user studies on indexing and retrieval. *Proceedings: CoLIS 2: Second International Conference on Conceptions of Library and Information Science: Integration in Perspective, 13-16 October 1996*. Copenhagen : The Royal School of Librarianship, 1996. 424 p.
11. **Othman, Roslina.** A model for an image retrieval tasks for creative multimedia. *Performance Measurement and Metrics* [online], vol.6, Nr.2, 2005 [cited 05.01.2013], p.115-131. Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?issn=1467-8047&volume=6&issue=2&articleid=1513323&show=pdf>. ISSN 1467-8047.
12. **Rafferty, P., Hilderley, R.** *Indexing Multimedia and Creative Works* : The Problems of meaning and interpretation. University of Central England in Birmingham. Cornwall : Ashgate, 2005. 13 p.
13. **Saracevic, Tefko.** *Evaluation of digital libraries: An overview* [online]. School of Communication, Information and Library Studies Rutgers University, 2004 [cited 04.01.2013]. Available: http://comminfo.rutgers.edu/~tefko/DL_evaluation_Delos.pdf
14. **Weng, Cathy, Mi, Jia.** Towards accessibility to digital cultural materials: a FRBRized Approach. *OCLC Systems&Services* [online], vol.22, Nr.3, 2006 [cited 15.01.2013], p.221. Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=1570015>. ISSN 1065-075X.

PUSAUDŽU INFORMĀCIJAS LIETOŠANAS PARADUMI

INFORMATION USING HABITS OF ADOLESCENTS

Aiga Grēniņa

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
e-pasts: aiga.grenina@lu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis: izpētīt bibliotēku nākotnei būtiskās pusaudžu lietotāju grupas informācijas lietošanas paradumus, t.sk. noskaidrot viņu viedokli par līdzdalību internetā pieejamā satura veidošanā un papildināšanā, kā analizēt pusaudžus kā bibliotēku lietotājus.

Metodoloģija/empīriskā bāze: pētījuma metodoloģija ir balstīta „Radikālo pārmaiņu teorijā”, kas apkopo pētnieku atziņas par mūsdienu pusaudžu informacionālo uzvedību. Datu vākšanai izmantota kvalitatīvā datu vākšanas metode — fokusgrupu diskusijas. Pētījuma vajadzībām realizētas piecas fokusgrupu diskusijas ar Latvijas Republikas pilsētu 8. un 9. klašu skolēniem. Izvēlētā dalībnieku atlases metodoloģija ļāva iegūt viedokli arī no pusaudžiem, kuri ikdienā bibliotēkas neizmanto.

Rezultāti: iegūtie rezultāti liecina, ka pusaudžiem internets ir pirmais, galvenais un bieži vien arī vienīgais informācijas ieguves avots. Pusaudži vislabprātāk dod priekšroku informācijai video formātā, kā arī informācijas meklēšanu mācību nolūkiem apvieno ar citām nodarbēm tiešsaistē. Skolēni īsteno dažādas aktivitātes, kas saistītas ar interneta satura veidošanu un papildināšanu, no kurām populārākā ir komentēšana. Pusaudži ir pasīvi bibliotēku lietotāji un bibliotēkas galvenokārt asociē tikai ar grāmatām, kuru lasīšanu uzskata par gados vecākiem cilvēkiem saistošu nodarbošanos. Pētījumā iegūtie rezultāti ļauj datortehnoloģijas uzskatīt par īpaši piemērotām mijiedarbībai ar pusaudžiem. Savukārt Latvijas pusaudžu informācijas lietošanas paradumi ir saskaņā ar „Radikālo pārmaiņu teorijā” doto šīs vecuma grupas informacionālās uzvedības raksturojumu.

Praktiskā nozīme: veiktā pusaudžu informācijas paradumu izpēte ļauj uzlabot pusaudžu un Latvijas bibliotēku mijiedarbību, pielāgot bibliotēku pakalpojumus atbilstoši pusaudžu vajadzībām. Iegūtie rezultāti norāda uz akūtu nepieciešamību īstenot aktivitātes pusaudžu piesaistīšanai bibliotēkām.

Novitāte: līdz šim Latvijā nav veikti pētījumi, kas izvērstā veidā apkopotu pusaudžu viedokli par viņu informācijas lietošanas paradumiem kontekstā ar mūsdienu pētnieku atziņām par šīs lietotāju grupas informācijas meklēšanas uzvedību.

Atslēgvārdi: bibliotēku lietotāji, informācijas izmantošana, informācijas meklēšana, līdzdalība, pusaudži, Radikālo pārmaiņu teorija

Raksta veids: oriģināls pētījums

Norādes: 17

A. Grēniņa
PUSAUDŽU INFORMĀCIJAS
LIETOŠANAS PARADUMI

Abstract:

Purpose: This article examines adolescents' behaviour and habits of information usage for they are identified as an essential group of library users in the future. The article also examines adolescents' opinion regarding participation in creating and editing information available online and also adolescents as users of libraries.

Methodology/empirical bases: The methodology of this research is based on Radical Change Theory, which unites researchers' conclusions regarding today's adolescents and their information behaviour. In order to gather data, a qualitative data gathering method — focus group discussions — is used. In order to carry out this research, five focus group discussions with students from 8th and 9th grades from the big cities of Latvia were held.

Findings: The results show that internet is the first, main and often the only information resource. Adolescents often prefer information in video format, and they combine information search for study purposes with other activities online. Adolescents perform various activities connected with creating and editing of internet contents, the most popular is commenting. Students are passive users of libraries, they mainly associate libraries only with books, but book reading is considered to be an activity for elderly people. The research shows that computer technologies are suitable for effective collaboration with adolescents, and information using habits of Latvian adolescents comply with the main information behaviour characteristics laid down by the Radical Change Theory.

Practical implications: The research of information using habits allows to improve the interaction between adolescents and libraries, to adapt the services of libraries according to adolescents' requirements. The received results show that it is vital to perform activities in order to attract adolescents in libraries.

Originality/value: Up to now, extensive research has not been carried out summarizing adolescents' opinion about their information using habits in context with current researchers' conclusions regarding the information behaviour in Latvia.

Keywords: Adolescents, information search, information use, library users, participation, Radical Change Theory

Article Type: Original research

References: 17

A. Grēniņa
PUSAUDŽU INFORMĀCIJAS
LIETOŠANAS PARADUMI

Ievads

Pusaudži informācijas avotos bieži tiek atspoguļoti kā īpaši aktīvi interneta un tiešsaistes tehnoloģiju izmantotāji (7, 8, 17). Tajā pašā laikā viņi tiek raksturoti kā potenciālā riska grupa, kas varētu atteikties no bibliotēku pakalpojumu izmantošanas (1, 16). Pētnieki arī konstatējuši, ka vidēji vienai piektdaļai aptuveni 15 gadus vecu Eiropas valstu pusaudžu ir ļoti vāja lasītprasme, un tālab pusaudžiem ir grūtības izmantot lasīšanu mācību vajadzībām. Viņu vidū ir arī Latvijas pusaudži, kuru lasītprasmes līmenis ir zemāks nekā vidēji Eiropas Savienībā (4). Bibliotēkas kā institūcijas, kurām viens no pamatuzdevumiem ir mūžizglītības un informācijpratības veicināšana sabiedrībā, varētu sniegt atbalstu iepriekš minēto problēmu mazināšanā.

Rakstā pētīti Latvijas pusaudži, noskaidrojot viņu informācijas lietošanas paradumus, redzējumu par līdzdalību internetā pieejamā satura veidošanā un papildināšanā, kā arī analizēti pusaudži kā bibliotēku lietotāji. Uz nepieciešamību pētīt pusaudžus kā nākamās pieaugušos bibliotēku lietotājus, norāda pētnieki, uzsverot, ka pusaudžu esošā bibliotēku izmantošanas pieredze var ietekmēt viņu informācijas izmantošanas paradumus visu turpmāko dzīvi (16).

Teorētiskā bāze

Piederība kādai vecuma grupai vai paaudzei lielā mērā ietekmē šīs lietotāju grupas informacionālās vajadzības, identitātes izpratni, socializācijas veidus un attieksmi pret viņiem piedāvātajiem pakalpojumiem (9). Šī iemesla dēļ pētījumā mūsdienu pusaudži aplūkoti saskaņā ar „Radikālo pārmaiņu teoriju” (*Radical Change Theory*) (2).

1. tabula

Informacionālās uzvedības veidu raksturojums (3, 29. lpp.)

	Veids	Raksturojošās pazīmes
1.	Informācijas meklēšanas un apguves modeļa maiņa	<ul style="list-style-type: none"> — Informācijas meklēšanu raksturo mijiedarbība; — informāciju izgūst no daudzveidīga mediju klāsta, izmanto gan jaunus, gan tradicionālos medijus; — dod priekšroku vizualizētai informācijai; — sadala savu uzmanību un paralēli iesaistās vairāku aktivitāšu veikšanā.
2.	Divu perspektīvu maiņa	<ul style="list-style-type: none"> — Izsaka viedokli, lai socializētos; — radot informāciju, demonstrē savu identitāti; — ģenerē mainīgas un daudzskaitlīgas identitātes.
3.	Robežu maiņa (pieeja informācijai un iekļaušanās kopienā)	<ul style="list-style-type: none"> — Gūst tūlītēju piekļuvi plašam informācijas klāstam; — dalās un rada informāciju; — veido jauna tipa sociālos tīklus; — piedalās kopienu aktivitātēs.

A. Grēniņa
PUSAUDŽU INFORMĀCIJAS
LIETOŠANAS PARADUMI

„Radikālo pārmaiņu teorijā” piedāvātas trīs pazīmes mūsdienu laikmeta raksturošanai. Tās ir: mijiedarbība (*interactivity*), sasaiste (*connectivity*) un pieeja (*access*) (2). Šīs pazīmes nosaka datortehnoloģiju izmantojumu visās dzīves sfērās un padara datortehnoloģijas par īpaši piemērotām mijiedarbībai ar gados jauniem cilvēkiem (bērni, pusaudži un jaunieši), kuri ir aplūkojami kā aktīvākie datortehnoloģiju lietotāji (9). No dotajām pazīmēm izriet trīs teorijas piedāvātie informacionālās uzvedības veidi. Pazīmes, kas raksturo katru no trim veidiem, apkopotas 1. tabulā. Tabulā ietvertas tikai tās pazīmes, kas atspoguļotas raksta daļā „Rezultāti un diskusija”.

1. tabulā atspoguļotie informacionālās uzvedības veidi un tos raksturojošās pazīmes apkopo bibliotēzinātnes un informācijas zinātnes, izglītības, mediju studiju, kognitīvās psiholoģijas un socioloģijas informācijas avotos izteiktās pētnieku atziņas par 6 līdz 18 gadus vecu bērnu, pusaudžu un jauniešu informacionālo uzvedību (3). „Radikālo pārmaiņu teorijā” apskatītie informacionālās uzvedības veidi pusaudžu vajadzības atspoguļo kā komplicētu procesu, kas vistiešākajā veidā atkarīgs no savstarpēji atšķirīgiem faktoriem: izziņas stāvokļa, identitātes veidošanās, vērtību prioretizēšanas un sociālās mijiedarbības.

Izpētes pakāpe

Jau 2007. gadā publicētā pētījuma ziņojumā par datortehnoloģiju izmantojumu 7 līdz 18 gadus vecu Lielbritānijas iedzīvotāju vidū konstatēts, ka datortehnoloģijas ir pilnībā iekļāvušās apskatītās vecuma grupas ikdienā (8). Arī citi pētnieki vērš uzmanību, ka mūsdienu pusaudži informāciju galvenokārt meklē tikai internetā. Meklēšanas dienests *Google* un citi internetā pieejamie meklēšanas rīki ir pirmie un nereti arī vienīgie resursi, kuros pusaudži meklē informāciju (7, 13, 17).

Pieaugošais interneta resursu izmantojums ir ietekmējis bibliotēku apmeklēšanas popularitāti. Pusaudži ārvalstu pētījumos tiek raksturoti kā pasīvi bibliotēku pakalpojumu lietotāji. Pētnieki izsaka bažas, ka pusaudži vispār varētu pārtraukt lietot bibliotēkas (1, 16). Arī aptaujājot Latvijas 5.-9. klašu skolēnus, konstatēts, ka „iešana uz bibliotēku nav starp populārākajiem brīvā laika pavadīšanas veidiem” (15, 37. lpp.). Neskatoties uz problēmu: bibliotēku izmantošanu aizstāt ar ātriem un vienkāršiem informācijas meklējumiem internetā, konstatēts, ka ir nepietiekams pētījumu skaits, kas analizētu gados jaunu cilvēku un bibliotēku savstarpējās mijiedarbības iespējas no lietotāju perspektīvas. Piemēram, Rietumontario Universitātes (*University of Western Ontario*) (Kanāda) pētniece Lučija Cedeira Serantesa (*Lucia Cedeira Serantes*) secinājusi, ka šis temats galvenokārt pētīts, ņemot vērā augstāko izglītības iestāžu akadēmiskā personāla, kā arī bibliotēku un informācijas speciālistu viedokli, nevis veicot lietotāju izpēti (14). Arī Latvijas mērogā veiktie pētījumi neatklāj mūsdienu pusaudžu informācijas lietošanas paradumus un pusaudžus kā esošos un potenciālos bibliotēku lietotājus. Piemēram, pētījuma „Nacionālā identitāte digitālā vidē” ietvaros veiktajā informācijas lietošanas paradumu izpētē vidusskolu vecāko klašu audzēkņi ir jaunākā pētītā vecuma grupa (12). Tādējādi rakstā pirmo reizi Latvijā apkopots pusaudžu viedoklis par viņu informācijas lietošanas paradumiem kontekstā ar mūsdienu pētnieku atziņām par šīs lietotāju grupas informācijas meklēšanas uzvedību.

Metodoloģija un empīriskā bāze

Lai noskaidrotu pusaudžu informācijas lietošanas paradumus, laikā no 2012. gada 3. februāra līdz 17. aprīlim tika realizētas piecas fokusgrupu diskusijas ar Latvijas Republikas pilsētu vispārizglītojošo dienas skolu 8. un 9. klašu skolēniem (skat. 2. tabulu). Pētījuma dalībniekus uz diskusiju brīdi vienoja līdzīga izglītība un vecums, kā arī viņi apmeklēja skolu kādā no deviņām Latvijas pilsētām ar republikas pilsētas statusu.

A. Grēniņa
PUSAUDŽU INFORMĀCIJAS
LIETOŠANAS PARADUMI

2. tabula

Fokusgrupu diskusiju norises laiki, vietas un dalībnieki

Datums	Diskusijas norises vieta	Dalībnieku skaits
03.02.2012.	Liepājas Valsts 1. ģimnāzija, Liepāja	11 (7 meitenes un 4 zēni)
06.03.2012.	Rīgas Pļavnieku pamatskola, Rīga	11 (5 meitenes un 6 zēni)
22.03.2012.	Rīgas 84. vidusskola, Rīga	14 (8 meitenes un 6 zēni)
10.04.2012.	Rēzeknes Valsts poļu ģimnāzija, Rēzekne	10 (4 meitenes un 6 zēni)
17.04.2012.	Jelgavas 4.vidusskola, Jelgava	15 (4 meitenes un 11 zēni)

**Kopā: 61 respondents
(28 meitenes un 33 zēni)**

Fokusgrupu diskusijas ir induktīva pētniecības metode, kas vienlaicīgi ir arī viena no biežāk izmantotajām kvalitatīvajām pētniecības metodēm (5). Metodes izmantošana „palielina iespēju atklāt indivīdu viedokļus, pateicoties ne vien mijiedarbībai starp pētnieku un indivīdu, bet arī mijiedarbībai starp grupas locekļiem” (11, 178. lpp.). Fokusgrupu diskusiju metodoloģija tika izvēlēta, jo tā ļauj identificēt pusaudžu informācijas lietošanas paradumus. Tāpat ar šīs pētniecības metodes starpniecību iespējams konstatēt, kādi ir būtiskākie faktori, kas veido pusaudžu attieksmi pret pētāmajiem jautājumiem. Fokusgrupu diskusijās iegūtie rezultāti ļauj plašākā kontekstā skaidrot pusaudžu uztveri un vajadzības.

Fokusgrupu diskusijas notika skolās, kurās mācījās konkrētās diskusijas dalībnieki. Tiek uzskatīts, ka skolēniem, atrodoties ierastā vidē, ir vieglāk atrasties un tādējādi tiek samazināta arī iespējamā varas disproporcija starp diskusijas dalībniekiem un pētniekiem (6). Diskusijas dalībnieki tika atlasīti ar skolu administrācijas un klašu audzinātāju atbalstu, tādējādi nodrošinot, ka diskusijās piedalījās arī pusaudži, kuri ikdienā bibliotēkas neizmanto. Pa vienai diskusijai notika Jelgavā, Liepājā un Rēzeknē. Rīgā notika divas fokusgrupu diskusijas. Kopā pētījumā analizēti no 61 respondenta saņemtie viedokļi. Visās diskusijās piedalījās divi pētnieki: diskusijas moderators (raksta autore) un moderatora asistents, jo „fokusgrupa ir visefektīvākā, ja to vada divi pētnieki” (11, 179. lpp.). Ņemot vērā speciālistu ieteikumus par optimālo diskusijas laiku pusaudžu vecuma grupā (5, 6), vienai fokusgrupas diskusijai tika plānotas 60 minūtes.

Rezultāti un diskusija

Diskusijās apspriestie jautājumi tika uzdoti saskaņā ar iepriekš izstrādātām fokusgrupu diskusiju vadlīnijām. Vadlīnijas veidoja 15 pamatjautājumi un 4 papildjautājumi. Vadlīnijās ietvertie jautājumi tika sagatavoti, balstoties uz trīs „Radikālo pārmaiņu teorijas” piedāvātajiem informacionālās uzvedības veidiem (skat. 1. tabulu). Visi jautājumi tika grupēti trīs tematiskās daļās, pirmo daļu atvēlot jautājumiem, kas saistīti ar informācijas meklēšanu un izmantošanu. Otrais apspriežamais temats bija pusaudžu līdzdalība internetā pieejamā satura veidošanā un papildināšanā. Diskusijas pēdējā daļa tika veltīta jautājumiem, kas apskata pusaudžus kā bibliotēku lietotājus. Iegūtie rezultāti rakstā atspoguļoti tikai izlases veidā, no katra temata apskatot dažus diskusijās apspriestos jautājumus. Kopā rakstā apkopotas pusaudžu atbildes uz 7 no 15 vadlīnijās iekļautajiem pamatjautājumiem.

A. Grēniņa
PUSAUDŽU INFORMĀCIJAS
LIETOŠANAS PARADUMI

Informācijas meklēšana un izmantošana

Analizējot informācijas meklēšanu un izmantošanu, apkopotu pusaudžu viedokļi par šādiem jautājumiem:

- ◆ Kur pusaudži vispirms meklē informāciju dažādās situācijās? (skat. sadaļu *Primārie informācijas avoti*)
- ◆ Kāda formāta informāciju pusaudži izvēlas vispirms? (skat. sadaļu *Vēlamākais informācijas formāts un forma*)
- ◆ Kādos gadījumos pusaudži izmanto drukātos resursus? (skat. sadaļu *Vēlamākais informācijas formāts un forma*)
- ◆ Vai izmantojot internetu mājasdarbu gatavošanai, pusaudži paralēli īsteno arī citas tiešsaistes aktivitātes? (skat. sadaļu *Uzmanības dalīšana informācijas meklēšanas procesā*)

Primārie informācijas avoti. Visu fokusgrupu diskusiju sākumā katrs diskusijas dalībnieks nosauca savu vārdu un pastāstīja, kur viņš parasti vispirms meklē informāciju dažādās situācijās. Noskaidrojās, ka Latvijas pusaudžiem, tāpat kā viņu vienaudžiem citās valstīs (3, 7, 8, 13, 17), internets ir visbiežāk izmantotais, galvenais un bieži vien arī vienīgais informācijas meklēšanas avots. Lielai daļai respondentu interneta trūkums radītu būtiskas neērtības un liktu mainīt savus ikdienas paradumus. Kā citus iespējamus avotus informācijas meklēšanai atsevišķi respondenti vēl minēja šādus variantus: bibliotēkas, grāmatas, cilvēki un mājas bibliotēka.

„Es arī, kā visi [...] informāciju meklēju internetā, *Vikipēdijā*, *Google* un ja tur nav, tad skatos citās mājaslapās tālāk.”

„Retā gadījumā bibliotēkā. Tā internetā.”

„Informāciju meklēju internetā. Arī dažās mācību grāmatās.”

„*Googlē* un pie zinošiem, zinošām paziņām.”

„Ja mājās atrodamajos materiālos nekā nav, nu, tad internetā.”

Vēlamākais informācijas formāts un forma. Izvēloties līdzīga satura informāciju, kas pieejama dažādos formātos (attēli, audio, teksts un video), pusaudži priekšroku dod informācijai video formātā. Tālāk seko teksts, audio un attēli. Pētījumā izmantotajā „Radikālo pārmaiņu teorijā” apgalvots, ka pusaudžus īpaši piesaista vizualizēta informācija (3). Video kā populārākais informācijas formāts šo apgalvojumu padara atbilstošu arī Latvijas pusaudžiem. Tieši vizuālo atmiņu, iespēju izvairīties no lasīšanas un laika ietaupījumu salīdzinājumā ar līdzīga satura grāmatas lasīšanu pusaudži minēja kā galvenos iemeslus par labu video izvēlei. Teksta, attēla un skaņas apvienojums video formātā tika nosaukts kā vēl viena video priekšrocība.

„Video [...] visi formāti. Tāpēc, ka tur visu pastāsta un parāda bildītes, un viss kārtībā!”

„Es vairāk atcerēšos to, ko stāsta video, nevis man pašam būs slinkums lasīt, bet, nu, būs interesantāk tomēr paskatīties, jo tev nav jālasa un jāizmanto savs prāts, un tev būs vieglāk atcerēties.”

„Video tu vari apvienot visu. Tu vari uzlikt tekstu un blakus bildīti, un arī tajā pašā brīdī runāt.”

„Video arī būtu, tāpēc, ka vienkārši redzi kaut kā no plašākiem redzespunktiem šo informāciju, ko būtu tekstā, kas ir salikta, nav tik plaši.”

Diskusijās skolēni norādīja, ka vēlamākais informācijas formāts var mainīties atkarībā no informācijas izmantošanas mērķa. Informācijas izmantošanas mērķis ietekmē arī pusaudžu izvēli par labu elektroniskiem vai drukātiem resursiem. Neskatoties uz interneta popularitāti, pusaudži izmanto arī drukātos resursus. Piemēram, drukātos resursus pusaudži galvenokārt izmantoto mācību vajadzībām. Skolēni īpaši uzsvēra mācību grāmatu nozīmi atsevišķu mācību priekšmetu (īpaši — literatūras, vēstures, fizikas un

A. Grēniņa
PUSAUDŽU INFORMĀCIJAS
LIETOŠANAS PARADUMI

ķīmijas) apguvē. Vairākums pusaudžu norādīja, ka skolā uzdotās daiļliteratūras lasīšanai tomēr labprātāk izmantotu drukātos resursus, konkrēti — grāmatas — nevis elektroniskos resursus. Tajā pašā laikā tika izteikts arī pretējs viedoklis. Kopumā var apgalvot, ka pusaudži informācijas izguvei izmanto gan jaunos, gan tradicionālos medijus, kā formulēts „Radikālo pārmaiņu teorijā” (3).

Uzmanības dalīšana informācijas meklēšanas procesā. Vairāku uzdevumu režīms (*multitasking*) jeb vienlaicīga divu vai vairāku uzdevumu izpilde vienā datorā (10) ir īpaši raksturīgs mūsdienu pusaudžiem. Viņiem piemīt ieradums sadalīt savu uzmanību un paralēli iesaistīties vairāku aktivitāšu veikšanā (3). Pētījuma rezultāti liecina, ka arī Latvijas pusaudži ikdienā, meklējot informāciju internetā mācību nolūkiem, uzdoto mājasdarbu pildīšanu parasti apvieno ar citām nodarbēm tiešsaistē. Daļa no pusaudžiem apzinās, ka vairāku aktivitāšu vienlaicīga darīšana traucē mājasdarbu izpildei. Daži respondenti atzīst, ka cenšas ierobežot citas aktivitātes mājasdarbu pildīšanas laikā:

„Ja es mācos, es uzreiz pieeju pie datora, sakoncentrējos uz mājasdarbu un visu uzreiz. Jo tādējādi es iegūšu vairāk laika atkal pēc tam, lai es varētu atkal sakoncentrēties uz to, uz ko es, kādēļ es eju pie datora. Tā es vienkārši iegūstu vairāk laika.”

„Parasti tad, ka ieeju *Draugos*, es, piemēram, prezentāciju kādu taisu datorā, tad es aizsēžos un kaut ko neuztaisu. Tā kā tas man traucē, es parasti neeju.”

Citi turpretim nav gatavi neko mainīt:

„Es parasti uzslēdzu kaut kādu sporta kanālu uz televizora un uz datora mūziku. Es domāju *bišķi*, nedaudz. [...] Es pildu mājasdarbu, es dzirdu, kas tur notiek. Tas paralēli traucē, bet man gribās.”

„Kad es biju mazāka, kad es mācījos sākumskolā, man mamma teica: „Tu, kad tu izmācies, tad tikai slēdz datoru iekšā!” Un tā arī bija diezgan, tā bija vieglāk, bet pašlaik, kad es ieeju mājās, protams, pirmais, ko es izdaru ir — ieslēdzu datoru. Apskatu visus jaunumus un tad tikai sāk mācīties. Un, protams, ka paralēli, ka tad, ko tu dari, tu kaut ko dari vēl paralēli internetā un tad nepievērs tik lielu uzmanību tam mājasdarbam. Tad sanāk viņš mazliet paviršāk izpildīts nekā varētu piesēsties vienkārši bez datora un izpildīt, un tad miers būtu.”

Pusaudžu vidū ir arī tādi, kuri norāda, ka mājasdarba apvienošana ar vēl kaut kā darīšanu viņiem nevis netraucē koncentrēties, bet gluži pretēji — ļauj izpildīt mājasdarbus labāk un vienlaicīgi arī atpūsties:

„Nu, es arī, pildot mājasdarbus, es tomēr uzlieku kādu fona skaņu. Visbiežāk tā ir mūzika, jo es nevaru pilnīgā klusumā pamācīties. Man sīkāks troksnis traucē. Un dažreiz es arī *čatoju*, bet tas man... Es runāju ar draudzeni, viņa ir gadu vecāka, un es runāju tādā gadījumā par mājasdarbu, ja es mācos. Tas palīdz.”

„Man tā vismaz ir ierasts, ka vairākas lietas dara uzreiz. [...] Viss sanāk tā, kā vajag.”

Līdzdalība internetā pieejamā satura veidošanā un papildināšanā

Turpinājumā apskatītas pusaudžu atbildes uz diskusijas vidusdaļā uzdoto jautājumu: vai pusaudži iesaistās aktivitātēs, kas saistītas ar interneta satura veidošanu un papildināšanu?

Pusaudži sevi parādīja kā šāda veida aktivitāšu piekritējus. Skolēnu vidū visizplatītākā ir komentēšana, kas daudziem ir arī vienīgā no apskatītajām aktivitātēm. Pusaudži bieži mēdz komentēt savu draugu fotogrāfijas. Komentāri tiek atstāti arī citur, piemēram, forumos, ziņu portālos. Daži no respondentiem īpaši uzsvēra, ka atbildīgi izturas pret pašu rakstīto komentāru saturu:

„Es nekomentēju aiz neko darīt, bet, nu, ja tiešām ir ko teikt. Jā, tad nokomentē!”

„Komentēju es [...] tā, lai es papildinātu *komentu* sekciju nevis kaut kādas muļķības tur ierakstu iekšā tāpat.”

A. Grēniņa
PUSAUDŽU INFORMĀCIJAS
LIETOŠANAS PARADUMI

Vēl pusaudžu vidū iecienīta ir vērtējuma jeb reitinga piešķiršana internetā publicētajam saturam. Visvairāk skolēni atsaucās uz video vērtēšanu video datņu koplietošanas vietnē *YouTube*. Daļa pusaudžu iesaistās arī sīkziņu (*tweet*) publicēšanā mikroemuāru sociālajā tīklā *Twitter*, savu fotogrāfiju dalīšanā, izmantojot sociālos tīklus un vietnes, kas radītas ar mērķi koplietot fotogrāfijas. Meiteņu vidū salīdzinoši izplatīta ir sava interešu emuāra (*blog*) veidošana. Tajā pašā laikā vairāki zēni norādīja, ka maz iesaistās vai vispār nemaz neatbalsta interneta satura veidošanu un papildināšanu, ja tā saistīta ar sociālo tīklu izmantošanu:

„Nu, sociālajās lietās, kas saistās ar *Draugiem.lv*, *Facebook*, *YouTube* un visiem šiem te, maz piedalos. Tur es praktiski vispār nepiedalos. Man tas neinteresē.

„Es domāju, ka es visu *šito* neatbalstu. Man nepatīk, es mēģinu internetā saskatīt to, kas man tieši reāli ir vajadzīgs, neko lieku.”

„Es ar tādām lietām nenodarbojos, jo vienkārši nepietiek laika tam visam.”

Pusaudžu dalība internetā pieejamā satura veidošanā un papildināšanā liecina, ka arī uz Latvijas pusaudžiem ir iespējams attiecināt „Radikālo pārmaiņu teorijas” kontekstā izstrādātos informacionālās uzvedības veidus: divu perspektīvu maiņa un robežu maiņa (sk. 1. tabulu).

Bibliotēku lietošanas paradumi

Saistībā ar bibliotēku izmantošanu pusaudžiem tika jautāts:

- ◆ Vai esat bibliotēku lietotāji? (Skat. sadaļu *Bibliotēku pašreizējais izmantojums*)
- ◆ Vai nākotnē redzat sevi kā bibliotēku lietotājus? (Skat. sadaļu *Bibliotēkas tēls un bibliotēku izmantošana nākotnē*)

Bibliotēku pašreizējais izmantojums. Pusaudžu atbildes apstiprina līdzšinējo pētījumu secinājumus, ka pusaudži nav ieinteresēti bibliotēku pakalpojumu izmantošanā, jo bibliotēkas apmeklējumu nereti aizstāj tiešsaistes aktivitātes un informācijas meklēšana internetā (1, 15, 16). Daudzi diskusiju dalībnieki bibliotēkas neapmeklē vispār nemaz, norāda, ka bibliotēkas savā dzīvē ir apmeklējuši tikai dažas reizes vai pēdējo reizi bibliotēkā bijuši pirms vairākiem gadiem. Pusaudži bibliotēku pakalpojumu izmantošanas vietā daudz labprātāk izvēlas informāciju meklēt internetā. Daži norādīja, ka varētu izmantot digitālās bibliotēkas, ja vien tās ļautu piekļūt pilnteksta informācijai, neizejot no mājām. Tādējādi pusaudži īstenotu sev raksturīgo vēlmi „gūt tūlītēju piekļuvi plašam informācijas klāstam” (3, 29. lpp.).

„Es uz bibliotēku vispār praktiski nekad neeju. Es pēdējo reizi gāju, man liekas, pirms kādiem pieciem gadiem, jo man vajadzēja aiziet pēc kaut kādas grāmatas. Kaut kādiem spoku stāstiem, vai kaut kas tāds, man vēl joprojām viņa stāv mājās.”

„Es bibliotēku neizmantoju. Tikai, ja vajag kādu grāmatu izlasīt, bet, nu, parasti man, es, tās grāmatas man jau ir mājās, kuras es lasu. Un, jā, es parasti bibliotēku neizmantoju.”

„Es bibliotēkas parasti neapmeklēju, tāpēc ka man liekas nevajadzīgi lasīt informāciju, kuru es neizmantošu. Un parasti es visu daru internetā. Atrodu visu informāciju.”

„Es vispār bibliotēku nelietoju. Man viņu nevajag vienkārši. Es neeju uz turieni.”

„Es tā ikdienā nekad, nu, tā neizmantoju to bibliotēku, bet, jā, ja tiešām kaut ko vajag, būtu vienkāršāk, ja, nu, tā bibliotēka būtu kaut kā internetā. [...] Tas ir baigais *basis* no mājām, ja tev jāiet ir uz bibliotēku un tā, nu, vienkārši, ieraksti internetā un miers. [...] Tu uzreiz tiec pie tā teksta. [...] Kad vari lasīt, kad gribi vai, nezinu, dari ko gribi.”

Arī lielākā daļa to pusaudžu, kuri minēja, ka dažkārt mēdz lietot bibliotēku pakalpojumus, norādīja, ka dara to visai neregulāri. Galvenie iemesli, kāpēc viņi tomēr dažkārt mēdz izmantot bibliotēkas, ir mācību vajadzības, vēlme paplašināt savu redzesloku, kā arī iespēja ietaupīt līdzekļus, kas citādi būtu jātērē

A. Grēniņa
PUSAUDŽU INFORMĀCIJAS
LIETOŠANAS PARADUMI

grāmatu iegādei. Savukārt informācijas pieejamību internetā, savas teicamās vai labās datorprasmes, pietiekami plašu mājas bibliotēku, interesējošās grāmatas iegādi par personīgiem līdzekļiem, sakrājušos parādus par laikā neatdotām grāmatām un intereses trūkumu par grāmatu lasīšanu fokusgrupas dalībnieki minēja kā galvenos iemeslus, kāpēc viņi nav aktīvi bibliotēku pakalpojumu lietotāji.

Bibliotēkas tēls un bibliotēku izmantošana nākotnē. Domājot par bibliotēku, skolēni to galvenokārt asociēja tikai ar grāmatām. Pusaudži nereti norādīja, ka grāmatu lasīšana viņus nesaista, turklāt tā prasa piepūli un iedziļināšanos, kā arī, viņuprāt, ir vairāk piemērota nodarbošanās gados vecākiem cilvēkiem. Tajā pašā laikā vienā diskusijā trīs zēni norādīja uz skolas bibliotēku kā vietu, kur spēlēt šahu un dambreti:

„Jā, es izmantoju bibliotēku, jo starpbrīžos tur var izklaidēties, piemēram, uzspēlēt šahu ar draugiem vai dambreti. Un, ja vajag kaut kādu grāmatu no literārā atrast, ja literatūrā uzdots kaut ko izlasīt, tad es uzreiz griežos uz bibliotēku.”

„Es eju uz bibliotēku, bet ne aktīvi. Tikai, ja vajag paņemt kādu grāmatu, ko uzdod lasīt, vai arī uzspēlēju šahu vai dambreti.”

„Nu, ja skolotāja uzdod kaut ko izlasīt, tad aizeju uz bibliotēku. Tikai tad. Nu, dažreiz dambreti vai šahu uzspēlēt.”

Šie paši respondenti diskusijas noslēguma daļā, atbildot uz jautājumu, vai nākotnē izmantos bibliotēkas, norādīja uz sevi kā potenciālajiem bibliotēku lietotājiem. Viens no viņiem izteicās:

„Jā, es turpināšu lietot bibliotēku un, un, jā, es redzu sevi nākotnē kā bibliotēkas lietotāju!”

Pārējie divi atbildēja:

„Es nebūtu pastāvīgs lietotājs, bet ņemtu grāmatas, kad būtu jālasa viņas, [...] kad uzdots lasīt grāmatu.”

„Kad nebūs ko darīt, aiziešu palasīt kaut ko.”

Apkopojot visus izteiktos viedokļus, nedaudz vairāk nekā puse respondentu pieļāva, ka nākotnē varētu būt bibliotēku lietotāji. Tajā pašā laikā tikai daži pusaudži spēja sevi tuvākajos un tālākajos gados iedomāties kā regulārus bibliotēku lietotājus. Lielākā daļa skolēnu uzskata, ka bibliotēkas izmantos tad, ja būs kāda konkrēta vajadzība, piemēram, saistībā ar izglītības apguvi. Vēl biežākās skolēnu izteiktās atbildes liecina, ka viņi varētu nākotnē izmantot bibliotēkas tad, ja tās attīstīsies līdzīgu laikam, t. sk. būs pieejamas digitālās jeb interneta bibliotēkas. Citi turpretim izmantos bibliotēkas, lai arī nākotnē lasītu drukātus, nevis elektroniskus izdevumus, un pauž viedokli, ka grāmatas ir vērtība un bibliotēkas piedāvā informāciju, kas nav pieejama internetā.

„Nu, es varētu būt arī bibliotēkā patstāvīgs klients.”

„Es domāju, ka es lietošu nākotnē arī bibliotēku. Ja, piemēram, vasarā vajag kādu grāmatu izlasīt, tad, jā! Tad lietošu!”

„Es domāju, ka es nebūtu tāds, nu, bibliotēkas lietotājs, bet, nu, varbūt nākotnē kaut kas mainīsies tāds, es nezinu, būs baigais... Foršs, vai ne, pieņemsim, pats negribi sēdēt lasīt tās grāmatas, bet tu vari vienkārši uzspiest *play* [no angļu val. *play* — atskaņot] un tev viss lasās priekšā, vai ne?”

„Ja es izmantošu, tad es izmantošu tikai interneta bibliotēku, tāpēc ka tas ir, pirmkārt, daudz ātrāk, daudz vienkāršāk, nav nekur tālu jābrauc pakaļ grāmatai.”

„Grāmatas arī ir vērtība. [...] būtu jau labi, ja cilvēki turpinātu arī izmantot šīs grāmatas. Un es domāju par sevi, es domāju, ka noteikti. Kāpēc gan nē? Kāpēc gan neizmantot, ja vajag un ir nepieciešams?”

A. Grēniņa
PUSAUDŽU INFORMĀCIJAS
LIETOŠANAS PARADUMI

„Es jau šobrīd apmeklēju bibliotēku, bet es domāju, ka es arī apmeklēšu tad, kad man būs interese un ja vajadzēs kaut kādu grāmatu, ko, nu, pieņemsim, par kuru neko nevar atrast internetā, tad — jā! Es apmeklēšu.”

Mazliet mazāk par pusi no visiem respondentiem teica, ka nākotnē neredz sevi kā bibliotēku lietotājus. Liela daļa no viņiem savu viedokli pamatoja ar to, ka visu vajadzīgo informāciju viņi cer atrast internetā. Vēl šo skolēnu, tieši — zēnu — vidū bija populārs viedoklis, kas pieļāva bibliotēku apmeklējumu, tikai sasniedzot pieaugušā vai pensionēšanās vecumu.

„Es, ja godīgi nevaru iedomāties, ka es iešu uz bibliotēku.”

„Domāju, ka nē! [...] Es nezinu tā kā internets vēl būs tā kā nākotnē. Nē, ja bibliotēkas tā kā, es nezinu, kas viņām varētu notikt, lai es tur aizietu. Kaut kam tur būtu jānotiek, lai es viņas tur sāktu lietot.”

„Kā tagad, es tur vispār neietu. Ja man tā kā vajag kaut ko, tad es visu varu atrast internetā. Nu, varbūt pēc kādiem gadiem trīsdesmit, četrdesmit, bet, kad vecāks paliktu — varbūt aizietu. [...] Bet tagad man tas nav vajadzīgs vispār.”

„Manuprāt, tuvākajā laikā laikam — nē, bet vecumdienās aiz gara laika... Varētu aiziet ar bibliotekāri kaut vai parunāt.”

Tikai daži skolēni nevarēja formulēt precīzu atbildi par sevi kā bibliotēku lietotājiem nākotnē.

Secinājumi

Mūsdienu pusaudžiem internets ir pats galvenais informācijas meklēšanas avots. Internets arī uzskatāms par būtisku skolēnu ikdienas sastāvdaļu. Pusaudži labprāt izvēlētos informāciju, kas pieejama video formātā. Tajā pašā laikā tradicionālie jeb drukātie informācijas resursi, t. sk. informācija teksta formā, vēl joprojām ir iecienīta pusaudžu vidū, īpaši, ja informācija nepieciešama mācību vajadzībām. Skolēni bieži apvieno mājasdarbu pildīšanu ar citām aktivitātēm internetā. Daži uzskata, ka šāda paralēla darbu darīšana viņiem netraucē kvalitatīvi izpildīt uzdoto. Citi savukārt apzinās, ka aktivitātes internetā kavē mājasdarbu izpildi, tomēr lielākoties nav gatavi mainīt ierasto mājasdarbu gatavošanas praksi. Komentēšana un vērtējuma likšana ir populārākās skolēnu aktivitātes internetā, kas saistītas ar tiešsaistes satura papildināšanu. Skolēnu vidū nebija pilnīgas vienprātības par aktivitāšu, kas saistītas ar interneta satura veidošanu un papildināšanu, lietderību. Pētījuma rezultāti liecina, ka Latvijas Republikas pilsētu 8. un 9. klašu skolēnu informacionālā uzvedība ir pielīdzināma pasaules vadošo pētnieku izteiktajām atziņām, kas apkopotas „Radikālo pārmaiņu teorijā” (3). Tādējādi datortehnoloģijas ir uzskatāmas par īpaši piemērotām, lai mijiedarbotos ar šo lietotāju grupu.

Lielākā daļa skolēnu atzina, ka bibliotēkas neizmanto vai izmanto neregulāri. Pusaudži bibliotēku izmantošanu visbiežāk aizstāj ar informācijas meklēšanu internetā. Arī nākotnē nav gaidāms straujš bibliotēku pakalpojumu izmantošanas pieaugums mūsdienu pusaudžu vidū. Reti kurš pusaudzis bibliotēku uzskata par kaut ko vairāk nekā tikai grāmatu krātuvi. Potenciālie risinājumi, kas varētu sekmēt pusaudžu piesaistīšanu bibliotēkām, ir tiešsaistes režīmā ārpus bibliotēku telpām pieejamu pakalpojumu popularizēšana un ieviešana, kā arī koncentrēšanās uz funkcijām, kas ļauj bibliotēku uzlūkot kā kultūras centru vai sabiedrisku vietu.

A. Grēniņa
PUSAUDŽU INFORMĀCIJAS
LIETOŠANAS PARADUMI

Izmantotie informācijas avoti

1. **Brophy, P.** *The library in the twenty-first century*. London: Facet, 2007. 248 p. ISBN 9781856046060.
2. **Dresang, E. T.** Radical Change. *In: Theories of information behavior*. Medford (New Jersey): Published for the American Society for Information Science and Technology by Information Today, 2005, p.298-302. ISBN 157387230X.
3. **Dresang, E. T., Koh, K.** Radical change theory, youth information behavior, and school libraries. *Library Trends* [online], vol.58, Nr.1, 2009 [cited 02.01.2013], p.26-50. Available: <https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/15294/58.1.dresang.pdf?sequence=2>
4. **Eurydice.** *Lasītprasmes mācīšana Eiropā: konteksts, rīcībpolitika un prakse* [tiešsaiste]. Izglītības, audiovizuālās jomas un kultūras izpildaģentūra, 2011 [skatīts 01.01.2013]. Pieejams: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/130LV.pdf
5. Focusing children in focus groups. **Khadka, J. et. al.** *Ophthalmic & Physiological Optics* [online], vol.28, Nr.1, 2008 [cited 02.01.2013], p.99. Available for authorized users from Academic Search Complete database: <http://datubazes.lanet.lv:2070/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&hid=10&sid=17aboe8f-cae1-43db-8f61-d0269f1cfea1%40sessionmgr10>
6. **Gibson, F.** Conducting focus groups with children and young people: strategies for success. *Journal of Research in Nursing* [online], vol.12, Nr.5, 2007 [cited 07.01.2013], p.473-483. Available for authorized users from Sage database: <http://datubazes.lanet.lv:2518/content/12/5/473.full.pdf+html>
7. Google Generation II: web behaviour experiments with the BBC. **Nicholas, D. et al.** *Aslib Proceedings* [online], vol.63, Nr.1, 2011 [cited 05.01.2013], p.28-45. Available for authorized users from Emerald database: <http://datubazes.lanet.lv:2074/journals.htm?issn=0001-253X&volume=63&issue=1&articleid=1902139&show=html>
8. **Green H., Hannon, C.** *Their space education for a digital generation*. London : Demos, 2007. 79 p. ISBN 1841801755.
9. **Jones S., Fox, S.** Generations Online in 2009. *Pew Internet & American Life Project* [online], 2009 [cited 02.03.2013]. Available: <http://www.pewinternet.org/Reports/2009/Generations-Online-in-2009.aspx>
10. **Latvijas Zinātņu akadēmija.** *Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm* [tiešsaiste]. [Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2005-] [skatīts 05.01.2013]. Pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=vair%C4%81kuzdevumu%2ore%C5%BE%C4%ABms&list=vair%C4%81kuzdevumu%2ore%C5%BE%C4%ABms&lang=LV>
11. **Mārtinsone, K., Pipere, A.** *Ievads pētniecībā : stratēģijas, dizaini*. Rīga : RaKa, 2011. 284 lpp. ISBN 9789984461557.
12. **Pakalna, D.** Informācijas lietošanas paradumi digitālajā vidē : pētījuma „Nacionālā identitāte digitālā vidē” fokusgrupu diskusiju rezultātu analīze. **No: Nacionālā identitāte un komunikācija** [tiešsaiste] : Pasaules latviešu zinātnieku kongresa ziņojumu krājums. Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2011 [skatīts 05.01.2013], 39.-45.lpp. Pieejams: http://academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/1/896/PLZK_ISBN.pdf. ISBN 9789934819445.
13. **Palfrey, J., Gasser, U.** *Born digital: understanding the first generation of digital natives*. New York : Basic Books, 2008. 381 p. ISBN 9780465018567.

A. Grēniņa
PUSAUDŽU INFORMĀCIJAS
LIETOŠANAS PARADUMI

14. **Serantes, L. C.** Untangling the relationship between libraries, young adults and Web 2.0: The necessity of a critical perspective. *Library Review* [online], vol.58, Nr.3, 2009 [cited 05.01.2013], p.237-251. Available for authorized users from Emerald database: <http://datubazes.lanet.lv:2074/journals.htm?issn=0024-2535&volume=58&issue=3&articleid=1775746&show=html>
15. **SKDS.** *Latvijas publiskās bibliotēkas un internets: tehnoloģijas, pakalpojumi un ietekme* : 1.-9.klašu skolēnu aptauja [tiešsaiste]. [Rīga] : Kultūras informācijas sistēmas, 2011 [skatīts 05.01.2013]. Pieejams: <http://www.kis.gov.lv/agentura/petijumi/>
16. **Snowball, C.** Enticing teenagers into the library. *Library Review* [online], vol.57, Nr.1, 2008 [cited 02.01.2013], p.25-35. Available for authorized users from Emerald database: <http://datubazes.lanet.lv:2074/journals.htm?issn=0024-2535&volume=57&issue=1&articleid=1713869&show=html>
17. Social media & mobile internet use among teens and young adults. **Lenhart A. et. al.** *Pew Internet & American Life Project* [online], 2010 [cited 02.01.2013]. Available: http://www.pewinternet.org/~media/Files/Reports/2010/PIP_Social_Media_and_Young_Adults_Report_Final_with_toplevels.pdf

EMOCIONĀLĀ VARDARBĪBA DARBA VIETĀ — VAI IESPĒJAMA ARĪ BIBLIOTĒKĀ?

EMOTIONAL ABUSE IN THE WORKPLACE — IS IT POSSIBLE IN THE LIBRARY TOO?

Diāna Rudzīte

e-pasts: Diana.Rudzite@gmail.com

Kopsavilkums:

Mērķis: raksts ir mēģinājums uzsvērt ētikas lomu profesionālajā darba vidē. Vērst bibliotekāru uzmanību uz eksistējošām ētikas problēmām, iespējamiem risinājumiem un to nozīmi, ietekmi, sekām u.c. ikdienas darbā.

Metodoloģija/pieeja: rakstā tiek likts uzsvars un apskatīta viena no šobrīd aktuālām profesionālā darba ētikas problēmām — mobings, bosings, bullings. Skaidrota jēdzienu nozīme, apskatīta pasaules pieredze šīs problēmas atzīšanā un iespējamie risinājumi. Tiek vērsta uzmanība uz problēmas identifikācijas un atzīšanas jautājumiem bibliotekārajā sabiedrībā.

Rezultāti: pirmais nopietnais solis Latvijas bibliotekāru sabiedrībā izvirzīt profesionālās ētikas jautājumu bija pirms desmit gadiem. Rezultātā tika izveidots profesionālās ētikas kodekss. Tā tapšanas procesā tika identificētas profesionālās ētikas problēmas un tapa kodekss, kurš apkopoja dažādas profesionālās darbības sfēras un vēlamu ētisko rīcību. Ētikas problēmu atzīšana jau ir viens no soļiem pretim to risināšanai. Laikam ejot un mainoties sabiedrībai (t.sk. profesionālajai), līdzi mainās arī uzskati, priekšstati par lietām, attieksme pret tām. Tiek identificēti jauni ētiski izaicinājumi un dilemmas. Amerikas Savienotajās Valstīs katrs sestais darbinieks savā darbavietā cieš no mobinga. 72% no mobinga ierosinātājiem ir vadītāji, 57% darbinieku par mobinga mērķiem kļūst sievietes. Psiholoģiskais terors darbavietā rada stresu, pazemina darba spējas, grauj darbinieku motivāciju, rada fiziskas un psiholoģiskas dabas veselības problēmas, ir par iemeslu pašnāvībām, darba devējam rada materiālus zaudējumus.

Praktiskā nozīme: atzīstot ētikas problēmu eksistenci, var mēģināt rast risinājumus, palīdzēt nelaimē nonākušajiem, novērst radušās problēmas, sniegt atbalstu, skaidrojumu, veidot diskusiju, veikt pētījumus un to analīzi. Tā ir iespēja kopumā veidot pozitīvi stabilu, morāli noturīgu darba vidi bibliotēkās.

Novitāte: Latvijas bibliotekārajā telpā pirmo reizi tiek vērsta uzmanība uz psiholoģiskā terora eksistenci un tās iespējamiem draudiem.

Atslēgvārdi: bibliotekārā ētika, profesionālā ētika, psiholoģiskais terors, mobings, bosings, bullings

Raksta veids: viedoklis

Norādes: 19

D. Rudzīte
EMOCIONĀLĀ VARDARBĪBA DARBA VIETĀ —
VAI IESPĒJAMA ARĪ BIBLIOTĒKĀ?

Abstract:

Purpose: The article is an attempt to stress the role of ethics in the environment of the professional work, to draw the attention of librarians to the existent problems of ethics, possible solutions and their meaning, influence, consequences, etc. in daily work.

Methodology/approach: Now one of topical problems of the professional work ethics — mobbing, bossing, bullying — is discussed and highlighted in the article. The meaning of notions is explained, the world experience to recognize this problem and possible solutions are discussed. The attention is paid to identification and recognition of the problem in the librarian society.

Findings: The first important step, to raise the question of professional ethics in Latvian librarian's society, was started ten years ago. The result is Code of Professional Ethics. During the process professional ethics issue was identified, and a code was established, which summarized a variety of professional fields and the desired ethical behaviour. Recognition of the problems of ethics is one of the steps to solve them. In USA every sixth employee in his/her job suffers from mobbing. Directors are 72% of the initiators of mobbing, 57% of the mobbing objects of all employees are women. Psychological terror at work creates stress, reduces working capacity, destroys the motivation of employees, creates physical and psychological health problems, is the cause of suicides, and creates material losses for employers.

Practical implications: Recognizing the existence of the problems of ethics, we can try to find the solutions, help the victims, eliminate arising problems, support, explain, have discussions, do researches and their analysis. It is a possibility to create positively stable, morally consistent working environment in libraries in general.

Originality: It is the first attempt to draw attention to the existence of psychological terror and possible threats in Latvian librarian society.

Keywords: The ethics of librarian, professional ethics, psychological terror, mobbing, bossing, bullying

Article Type: Viewpoint

References: 19

D. Rudzīte
EMOCIONĀLĀ VARDARBĪBA DARBA VIETĀ —
VAI IESPĒJAMA ARĪ BIBLIOTĒKĀ?

Jebkurā attīstītā valstī ir daudz juridiska satura dokumentu gan attiecībā uz informācijas autoru, gan izplatītāju vai īpašnieku, arī informācijas lietotājam ir savas tiesības. Laikā, kad informācija klejo pa netveramiem tīkliem, un bieži vien tās autors pat nav nosakāms vai atrodas „vada” otrā galā tūkstošiem kilometru attālumā, pieņemot pareizos lēmumus un rīkoties pareizi, nenodarot ļaunu ne autoram, ne informācijas turētājam, ne lietotājam, — nav vienkārši izdarāms. Bibliotēkās, tāpat kā mūsu ikdienas dzīvē, ienāk jaunas tehnoloģijas, jaunas iespējas un līdz ar to jauni izaicinājumi ne tikai mūsu profesionālajām prasmēm un zināšanām, bet arī mūsu ētisko vērtību stabilitātei un spējai augt līdz un attīstīties. Tāpat joprojām pastāv mūžsenās attiecības starp cilvēkiem kolektīvā: spēja pieņemt jauno, mainīties un nepārkāpt trauslās ētikas un likuma robežas.

Kopš Latvijas bibliotekāriem ir savs ētikas kodekss (7), ir aizritējuši vairāk nekā desmit gadi. To pieņēma Latvijas bibliotekāru biedrība (LBB) 2001. gadā. Par profesionālās ētikas jautājumiem Latvijā runā, arī izglītojot topošos nozares profesionāļus. Tostarp, tas ir tulkots angļu un poļu valodā. Tas ir iekļauts Zdzislava Gembolisa (*Z. Gębolsy*) grāmatā, kurā ir apkopoti 67 valstu bibliotekāru profesionālās ētikas kodeksi (16). Laikā, kad LBB apstiprināja ētikas kodeksu, tika izvirzīts jautājums par profesionālās ētikas sekcijas izveidi ar mērķi risināt ētiskas dabas problēmas un būt par atbalsta punktu profesionālajā darbā bibliotekāriem, palīdzot rast atbildes uz neviennozīmīgām un diskutējamām ētiskas dabas situācijām. Šī iecere nav realizējusies, lai gan saskaņā ar 2007. gadā veikto pētījumu par Latvijas bibliotekāru profesionālās ētikas kodeksu (2) aptaujātie bibliotekāri izteikuši atbalstu šādas sekcijas izveides nepieciešamībai. Minētais pētījums apliecina, ka bibliotekāri ir informēti par ētikas kodeksa esamību, pilnībā piekrīt tā nepieciešamībai, nozīmīgajai lomai profesionālajā vidē. Diemžēl 72% no aptaujātajiem konfliktu situācijās neatsaucas uz profesionālās ētikas kodeksu — tāpat uztver to teorētiskā profesionālā prestiža līmenī. Praktiskajā darbībā tas netiek izmantots, kas paver plašu darbības lauku, lai šo jomu pilnveidotu, popularizētu un liktu tai strādāt bibliotekāru labā arī ikdienas darbā.

Šajā rakstā gribu vērst uzmanību uz ētiskas dabas jautājumiem, par kuriem līdz šim Latvijas bibliotekārā sabiedrība nav runājusi publiskajā telpā. Runa ir par **psiholoģisko teroru** darbavietā (zināms kā *mobings*, *bosings*, *bullings*), kas atstāj graujošas pēdas gan uz cilvēka psihisko, gan fizisko veselību, gan arī uz darba devēja prestižu un finansiālo stāvokli. Šie ētiskas dabas jautājumi/problēmas ir pastāvējušas jau sen, kopš pastāv cilvēce un cilvēku savstarpējās attiecības darbavietā. Taču šis jautājums nav bijis tik precīzi definēts, kā to var izdarīt šodien, pateicoties pasaules zinātniekiem un pētniekiem, kuri, pamatojoties uz pierādījumiem, problēmu ir centušies definēt, skaidrot un piedāvāt tai risinājumus.

Definīcijas

Runājot par psiholoģisko teroru, kad viena vai vairākas personas vēršas pret kādu citu personu vai grupu, izmantojot neētiskus līdzekļus, saskaramies ar jēdzieniem *mobings*, *bosings* vai *bullings*. Vācu zinātniece K. Halta uzskata, ka *mobings* ir konkrēta, nemitīgu apvainojumu un izsmejoša izvērsta rīcība pret kādu kolēģi ar mērķi, lai viņš aizietu no darba. Amerikāņu zinātnieki N. Dāvenporte (*Noa Zanolli Davenport*), R. Švarca (*Ruth Distler Schwartz*) un G. Eliots (*Gail Pursell Elliott*) uzskata, ka *mobings* ir uzbrukums vienam konkrētam darbiniekam no vadītāja vai darbinieku puses, kas izvēlēto upuri cenšas psiholoģiski traumēt, pazemot un izolēt no kolektīva (4). Kopumā pētot informāciju par psiholoģisko teroru, var secināt, ka termins *mobings* un *bosings* pārsvarā tiek lietots Eiropas valstīs. Ar terminu *bullings* vairāk sastopas Amerikas Savienotajās Valstīs (ASV) un Krievijā. Visi šie termini pārsvarā tiek lietoti kā sinonīmi ar dažām niansētām atšķirībām. Terminu *bullings* vairāk lieto ASV, runājot par skolām un skolēnu savstarpējām attiecībām. *Mobings* un *bosings* cieši stāv līdzās gan savās izpausmēs, gan definīcijā. Atrodoties psihosomatiskā terora upura vietā, neviens nešķiros terminu niansei, jo pats nodarījums ir gana smags, lai nepievērstu uzmanību teorētiskām niansēm. Svarīgi ir apzināties, kas notiek un tā iespējamās sekas.

D. Rudzīte
EMOCIONĀLĀ VARDARBĪBA DARBA VIETĀ —
VAI IESPĒJAMA ARĪ BIBLIOTĒKĀ?

H. Leimanis (*Leymann Heinz*) terminu **mobings** skaidro šādi:

Mobings (no angļu valodas *'to mob'* — nomākt, uzbrukt, iebiedēt, apspiest) ir psiholoģiskā terora veids. Ar šo vārdu apzīmē situācijas darbavietā, kad pret vienu cilvēku sistemātiski tiek veikta apzināti naidīga, neētiska darbība. Šādu rīcību var sagaidīt gan no viena cilvēka, gan cilvēku grupas, kurai ir vienots mērķis — diskreditēt, pazemot un izstumt no kolektīva (8). Mobingu var definēt arī kā stresa paveidu, kura cēlonis pamatā var nebūt tieši saistīts ar kādu profesionālu darba saturu, bet gan cilvēcisko faktoru. Lemesli var būt personīgi, ļoti subjektīvi (patika, nepatika, rakstura īpašības, uzvedība, runas veids utt.), kuri veidojas jebkurā darba kolektīvā, iestādē starp cilvēkiem un grupām.

S. Omārova, runājot par **bosingu** (no angļu valodas *'bashing'* — uzbrukt, nolamāt), uzsver, ka

bosings ir darba devēja vai vadības īstenots psiholoģiskais terors pret padoto. **Bosings** ir smags mobinga veids, kas ir īpaši nežēlīgs, jo izvēlētajam mērķim ir ļoti maz iespēju pretoties savam pāridarītājam (11). Vadītājam pieder vara, kas ļauj manipulēt ar padoto. Tā pašā pamatā ir kropla personāla vadība, ko izraisa vadītāja nespēja veidot un uzturēt skaidri definētas un lietišķas attiecības. Darbinieku ziņā ir atstāta interpretācijas brīvība par organizācijas mērķiem, vērtībām un noteikumiem (13). Diemžēl interpretācijas rezultātus vadītājs vērtē atšķirīgi pēc sev vien zināmiem subjektīviem kritērijiem, kur kāds vienmēr būs vienlīdzīgāks par citiem, kur kāds vienmēr varēs atļauties kļūdīties, bet citu kļūdas tiks publikotas un tautas valodā runājot — „kārtas pie lielā zvana”.

Suzana Motin (*Susan Motin*) terminu **bullings** (no angļu valodas *'bully'* — terorizēt, iebiedēt)

definē kā ļaunprātīgu verbālu vardarbību (tai skaitā nepatiesas, apvainojošas vai sarkastiskas piezīmes), kas sevī var iekļaut arī neverbālas izpausmes, kā izmēdīšanu, izmantojot sejas mīmiku vai izdodot dažādas skaņas. Tas var būt pat tāds cilvēks, kurš ir pārspīlēti pieklājīgs un ļoti laipns (10).

Visiem šiem skaidrojumiem ir kopīga iezīme — mērķtiecīga, regulāra cilvēka pazemošana un traumēšana. Lemesli šādai rīcībai var būt ļoti dažādi. Pat nebūtisks strīds vai pārpratoms, kurš laikus netiek atrisināts, var būt par iemeslu psiholoģiskā terora uzsākšanai. Tālab turpmāk rakstā, runājot par šo problēmu, runāšu par **mobingu** — šajā gadījumā neveltot tik daudz uzmanības terminu niansēm (ja vienīgi tam būs īpaša nozīme).

Būtiski ir saprast un atšķirt vienkārši stresu darbavietā vai kādu saspīlētu situāciju, kas izraisa neviennozīmīgas attiecības kolektīvā, kuras ar laiku atrisinās vai pāriet, no apzināta un regulāra psiholoģiskā terora, kas saskaņā ar pētījumiem un psihologu novērojumiem atkārtojas vismaz reizi nedēļā un ilgst vismaz sešus mēnešus.

Vēsture

Konrāds Lorencs (*Konrad Lorenc*), austrāliešu etiologs, pievērsās dzīvnieku uzvedības izpētei baros. Par mobingu viņš runāja saistībā ar dzīvniekiem, bara uzvedību un tā izturēšanos pret bara vājāko. Par pionieri psiholoģiskā stresa pētījumu jomā un tā definēšanu 1980. gadu sākumā attiecībā uz cilvēkiem tiek uzskatīts vācu izcelsmes Zviedrijas pilsonis, profesors Haincs Leimans. Sākotnēji viņa izglītība un profesionālās intereses saistījās ar pedagoģisko psiholoģiju. Vēlāk viņš aizstāvēja doktora grādu medicīnā un sāka praktizēt kā psihiatrs.

D. Rudzīte
EMOCIONĀLĀ VARDARBĪBA DARBA VIETĀ —
VAI IESPĒJAMA ARĪ BIBLIOTĒKĀ?

Viņa pētījumi balstījās uz personisko pieredzi, strādājot ar cilvēkiem savā psihologa praksē. Viņš secināja, ka liela daļa no sūdzībām, ar kurām pie viņa vērsās pacienti, bija saistītas ar darbavietu un attiecībām darba kolektīvā. Viņam nācās uzstādīt dažāda veida diagnozes — gan nopietnas psiholoģiskas dabas problēmas (piem. posttraumatiskais sindroms), gan fiziskās veselības problēmas, kuras izraisītājs bija stress (gremošanas traucējumi, galvassāpes u.c.). Leimana pētījumi pierāda, ka 15% no pašnāvībām, kas tiek izdarītas Zviedrijā, ir minēto simptomu rezultāts un mobinga upuru pēdējā izvēle. Daži no plašāk izplatītajiem simptomiem (3): nemiers, stress, pārmērīgas bažas (76%); koncentrēšanās spēju zudums (71%); traucēts miegs (71%); nervozitāte, paaugstināta uzbudināmība, ātra aizsvilšanās un gatavība visu laiku aizsargāties (paranoja) (60%); stresa izraisītas galvassāpes (55%), apsēstība ar sīkām detaļām ikdienas darbā (52%) utt.

Neskatoties uz to, ka pats profesors ir vāciski runājošs, lai definētu minēto problēmu, viņš izvēlējās angļu vārdu *'to mob'*. Leimanim ir vairākas publikācijas un grāmatas par psiholoģisko teroru (galvenokārt vācu val.). Veikti dažādi pētījumi, kuru rezultātā profesors definē 45 moberu uzvedības taktikas, kas iedalītas piecās galvenajās grupās. Tām nav obligāti jābūt pilnībā izmantotām kādā konkrētā gadījumā.

(A) Komunikācija

1. Agresors jeb moberis cietušajam liedz normālu iespēju komunicēt
2. Cietušais tiek apklusināts vai nepārtraukti tiek pārtraukts
3. Kolēģi nerunā ar cietušo
4. Kolēģi kliedz uz cietušo
5. Upuris cieš no verbāliem uzbrukumiem saistībā ar darbu
6. Upuris cieš no verbāliem uzbrukumiem saistībā ar viņa privāto dzīvi
7. Cietušo terorizē ar telefona zvaniem
8. Upuris cieš no mutiskiem draudiem
9. Cilvēki atsakās uzturēt jebkādu kontaktus ar cietušo
10. Cietušā klātbūtne tiek ignorēta

(B) Sociālais kontakts

11. Agresors nerunā ar cietušo
12. Cietušajam ir aizliegts runāt ar agresoru
13. Upuris tiek izolēts no pārējiem kādā nomaļā telpā
14. Kolēģiem tiek aizliegts runāt ar cietušo
15. Cietušā fiziskā klātbūtne tiek ierobežota

(C) Darbības cietušā reputācijas graušanai

16. Neslavas celšana un meli par cietušo
17. Baumū izplatīšana par cietušo
18. Upuris tiek izsmiets
19. Tiek apgalvots, ka cietušajam ir garīga rakstura slimības
20. Agresors mēģina piedabūt cietušo veikt psihiatrisko pārbaudi
21. Tiek imitēta cietušā balss, pārvietošanās, žesti u.c.
22. Upuris cieš no verbāliem uzbrukumiem par viņa politisko vai reliģisko pārliecību
23. Cilvēki darbavietā smejas par viņa personīgo dzīvi
24. Cilvēki darbavietā smejas par upura etnisko piederību
25. Upuris ir spiests izpildīt pazemojošus darba uzdevumus
26. Upuris tiek kontrolēts, un viņa darbs tiek atspoguļots negatīvā gaismā
27. Cietušā lēmumi tiek apšaubīti
28. Cietušais tiek nonievāts, izvirzot pazemojošus noteikumus
29. Cietušais tiek seksuāli vajāts

D. Rudzīte
EMOCIONĀLĀ VARDARBĪBA DARBA VIETĀ —
VAI IESPĒJAMA ARĪ BIBLIOTĒKĀ?

(D) Cietušā aktivitātes darbavietā

30. Cietušajam vispār netiek uzticēti nekādi uzdevumi
31. Upurim tiek liegtas jebkādas aktivitātes darbavietā
32. Upurim tiek doti bezjēdzīgi uzdevumi
33. Upurim tiek uzticēti uzdevumi krietni zem viņa darba spējām un varējuma
34. Cietušajam nepārtraukti tiek uzlikti jauni uzdevumi
35. Upurim tiek dots pazemojošs uzdevums
36. Upurim tiek uzticēti uzdevumi, kas ir krietni virs viņa darba spējām

(E) Darbības pret cietušā fizisko veselību

37. Upurim tiek dots bīstams darba uzdevums
38. Cietušais tiek fiziski apdraudēts
39. Cietušajam tiek draudēts ar fizisku uzbrukumu
40. Cietušajam tiek fiziski uzbrukts ar nopietnām sekām viņa veselībai
41. Cietušais apzināti ir spiests tērēt lielas naudas summas
42. Izraisīti negadījumi upura darbavietā vai mājās
43. Cietušajam seksuāli uzbrūk (1).

Nākamajos divdesmit gados Eiropas valstis iepazīnās ar H. Leimana pētījumiem un šo terminu un sāka pētīt arī tendences savās valstīs. ASV šis jautājums parādījās presē šī gadsimta sākumā, kad to arī sāka publiski apspriest un atzīt. Mobingu darbavietā sāka atzīt arodveselības speciālisti, arodorganizācijas, vadītāji un sabiedrība kopumā. Uz mobingu darbavietās sāka skatīties kā uz reālu, izmērāmu kritēriju, kas nodara kaitējumu cilvēka veselībai un dzīvībai (10).

H. Leimans 1994. gadā atvēra savu klīniku, kur uzņēma pirmos sešdesmit četrus mobinga upurus (6). Klīnikā tika sniegta palīdzība psihosomatiskā stresa upuriem. Pēc profesora nāves (1999) klīnika tika slēgta, bet 200 klīnikas pacienti tika pārcelti uz līdzīgu klīniku Zārbrikenā Vācijā.

Mobinga cēloņi un izpausmes

Kā uzskata speciālisti, pozitīvu augsni šādas pataloģijas kā mobings izpausmei rada šī brīža nelabvēlīgais ekonomiskais stāvoklis un kopējais cilvēku dzīves līmeņa kritums. Ir mainījusies darba vide, prasības, kopējais dzīves temps, konkurence, stress un dažādas pārmaiņas. Augstās prasības un nepārtraukta nepieciešamība pēc ideju ģenerēšanas, jauninājumiem, plāniem, sevis pierādīšanas ikdienas darbā, jaunām aktivitātēm, pakalpojumiem, nepieciešamībai būt labākajiem savā darbavietā un pelnīt vairāk — rada stresa situācijas un savstarpējās nesaskaņas kolektīvā. Tāpat joprojām pastāv mūžsenie paaudžu konflikti, izglītības atšķirības un cilvēciskais faktors, kur katrs darbinieks nāk ar savām rakstura iezīmēm, audzināšanu, iekšējo izpratni par notiekošo un spēju reaģēt uz dažāda veida situācijām.

Mobinga cēloņi organizācijās var būt saistīti gan ar pašu organizācijas kultūru, gan cilvēku personībām, kuri strādā šajā organizācijā. H. Leimans apgalvo, ka pastāv divi galvenie mobinga rašanās iemesli — darba organizācija kā faktors (tas var būt vājš uzņēmuma menedžments u.c.) un otrs — vājš konfliktu risināšanas menedžments. Saskaņā ar Leimana pētījumiem šim procesam ir pieci attīstības posmi (3):

- ◆ konflikts
- ◆ mobings
- ◆ personāla menedžments
- ◆ kļūdaina diagnoze
- ◆ izraidīšana

D. Rudzīte
EMOCIONĀLĀ VARDARBĪBA DARBA VIETĀ —
VAI IESPĒJAMA ARĪ BIBLIOTĒKĀ?

Mobinga iniciatori bieži vien ir cilvēki, kuri ir neapmierināti ar sevi, bieži vien paši neko daudz nespēj izdarīt, ir pesimisti, cieš no mazvērtības kompleksiem. Vēloties novērst uzmanību no savām problēmām un trūkumiem, viņi sāk baumot, apvainot, kritizēt citus. Moberis pēc būtības var būt arī ļoti pozitīvs un draudzīgs cilvēks, bet visas ļaunās īpašības vai sava veida aizsargmehānismu (tā salīdzinoši kroplā izpausmē) viņš vērs uz āru, jūtot apdraudējumu, vai arī izmanto to konkurences pieauguma brīžos. Psiholoģiskais terors tiek izmantots gadījumos, kad jūt nepieciešamību saglabāt savu statusu, pierādīt savu varēšanu vai spēku. Anda Rožukalne, runājot par psiholoģisko teroru, atsaucas uz organizāciju psiholoģes Ineses Ešenvaldes mobinga rašanās iemeslu gradāciju:

- ◆ vāja vai ļoti slikta informācijas apmaiņa uzņēmumā; traucēta informācijas apmaiņa no lejas uz augšu, vadība dzīvo neziņā par savu darbinieku motivācijas līmeni un gandarījuma izjūtu;
- ◆ ilgstošas un saraustītas pārmaiņas, kas darbiniekos nevieš stabilitātes un uzņēmuma nepārtrauktības apziņu, bet gan veicina bailes, trauksmi un neziņu;
- ◆ neprofesionāli un vāji vadītāji, kuri savu vadības kompetences trūkumu aizvieto ar draudiem, bailu kultivēšanu un padoto pazemošanu;
- ◆ objektīvs darba novērtēšanas un atalgojuma sistēmas trūkums, kuru aizstāj subjektīva „savējo virzīšana” pa karjeras kāpnēm un atalgojuma palielinājumiem — tā rezultātā organizācijas talantīgākie darbinieki vai nu nonīkst nenovērtēti un nepamanīti, vai arī atrod citu darbu;
- ◆ vispārēja vāja vadības prakse uzņēmumā: pastāv nevis komiteju, valdes vai citu darba grupu noteikta atbildība un procesu novērtēšana, bet gan subjektīva un haotiska savu cilvēku un projektu virzīšana (14).

Vadītāja rokās mobings var būt kā instruments, lai darbiniekus turētu nepārtrauktās bailēs — kas nodrošina darbinieku klusēšanu, nerunāšanu pretī, nekritizēšanu un pilnīgu pakļaušanos, jo vadītājam piemīt vara un padotais no viņa ir atkarīgs. Katrs vadītājs arī ir personība ar savām rakstura iezīmēm un vadīšanas stilu, bet vadītājam vienmēr ir jāatceras, ka viņa rokās ir vara un no viņa ir atkarīgi cilvēki — līdz ar to spēlēt spēlītes un veikt eksperimentus ir ne tikai neētiski un morāli nepieņemami, bet arī bīstami. Tas atstāj sekas uz padoto garīgo un fizisko veselību, kā arī uz viņu finansiālo stāvokli, sociālajām un personīgajām attiecībām, profesionālo reputāciju u.c. Profesore un daudzu grāmatu autore Silva Omārova norāda, ka bosinga ir īpaši smags psiholoģiskā terora veids. Šajā gadījumā lielu lomu var spēlēt vadītāja nepārlicinātība: vadītājs jūt apdraudējumu no darbiniekiem, kas ir zinīgāki par viņu. Daudzos gadījumos radoši, strādīgi, iniciatīvas bagāti darbinieki kļūst par vadītāja frustrācijas upuriem, jo vadītājam liekas, ka tiek apdraudēta viņa autoritāte. Bosinga visbiežāk pamanāmās izpausmes (11):

- ◆ upuris tiek pazemots kolēģu, klientu priekšā;
- ◆ tiek ierobežotas privilēģijas;
- ◆ tiek ierobežota pieeja informācijai;
- ◆ tiek akcentētas kļūdas, bet netiek pamanīti sasniegumi, novērojama ņirgāšanās, izsmiekls, nepatīkšanu sagādāšana;
- ◆ upura paveiktais darbs priekšniekam nekad neliekas pietiekami labs;
- ◆ kolēģiem neiesaka sarunāties ar bosinga upuri un strādāt ar viņu kopā;
- ◆ cilvēkam neļauj autonomi strādāt bez kāda cita klātbūtnes un iejaukšanās;
- ◆ kolēģiem šķiet pieņemami uz upuri kliegt, bet, ja tas aizstāvas, viņu par to soda;
- ◆ bosingam pakļautais cilvēks jūt pastāvīgu trauksmi, bailes un gaida kārtējās nepatīkšanās darbā;
- ◆ kolēģi atzīst, ka pret upuri kāds cits (priekšnieks) izturas nelabvēlīgi, bet nav gatavi viņu aizstāvēt un kaut ko pasākt;
- ◆ upuris aiziet no darba;
- ◆ palikušajiem tiek stāstīts, ka upuris aizgājis pēc paša vēlēšanās.

D. Rudzīte
EMOCIONĀLĀ VARDARBĪBA DARBA VIETĀ —
VAI IESPĒJAMA ARĪ BIBLIOTĒKĀ?

Sekas

Slikts psiholoģiskais klimats organizācijā ir tikai viena neliela šīs medaļas negatīvā puse. Bieži vien mobinga upuris tiek vainots visos negatīvajos procesos. Gadījumā, ja viņš ir bosinga upuris, tad vēl jo vairāk šim cilvēkam ir salīdzinoši mazas iespējas mainīt situāciju vai sevi aizstāvēt. Daudzi organizāciju vadītāji nemaz nevēlas atzīt šo problēmu, jo ir koncentrējušies uz organizācijas mērķu sasniegšanu. Tad, kad uz šiem gadījumiem tiek vērsta personālvadības uzmanība, tad mobinga problēma organizācijā oficiāli tiek pasludināta par eksistējošu. Diemžēl jāatzīst, ka nevēlēšanās iedziļināties problēmā ar mērķi to atrisināt, noved pie vienkāršākā problēmas atrisinājuma. Upuris tiek pieņemts kā vainīgā persona, un tā vietā, lai viņu atbalstītu un palīdzētu, vadība izvēlas aizspriedumainu nostāju, un, vēloties atbrīvoties no problēmas, jo risināšana aizņems vairāk laika un enerģijas, — sākas upura izolācijas un izraidīšanas process.

Psiholoģiskais terors nopietni grauj ne tikai upura veselību, bet arī samazina darbinieku motivāciju, palielina darbinieku pieļauto kļūdu skaitu un grauj iestādes reputāciju. Neuzskaitīšu tās visas veselības problēmas, ko izraisa psihosomatiskais terors, bet kā vienu no tām var pieminēt kuņģa čūlu. Taču nevis tāpēc, ka tā būtu viena no iespējamām vissmagākajām veselības problēmām, ko iegūst upuris mobinga rezultātā. Bet gan tāpēc, ka šeit vietā būtu tautas teiciens — kuņģa čūlu izraisa nevis tas, ko tu ēd, bet gan tas, kas ēd (grauž) tevi.

Pētījumi un statistika

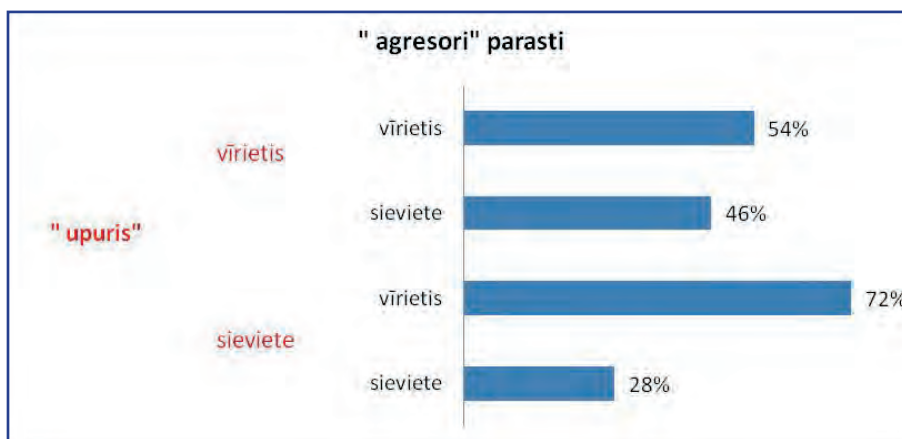
Latvijā diemžēl reprezentatīvi pētījumi šajā jomā nav veikti. Pagaidām vienīgie pētījumi ir studentu un maģistrantu darbos, kuru rezultāti liecina, ka Latvijā psihosomatiskie riski darbavietā ir visai augsti. Kā mobinga atrisinājums praktiski visos gadījumos ir bijusi upura aiziešana vai atlaišana no darba, dažos gadījumos atlaisti tika gan upuris, gan vadītājs, tiesā upuri nav vērsušies (11). Lai precīzāk izvērtētu situāciju Latvijā, būtu jāveic reprezentatīvi pētījumi un jāiesaista šajā procesā dažādas organizācijas un institūcijas. Pasaulē ar šo jautājumu pētīšanu nodarbojas gan arodorganizācijas, gan speciālas psiholoģiskā stresa upuru aizsardzības un rehabilitācijas institūcijas.

Saskaņā ar 2007.gada pētījumiem ASV, kuros tika aptaujāti 7740 respondenti, bijis jāsecina, ka (10):

- ◆ 37% no aptaujātajiem ir bijuši mobinga upuri;
- ◆ pārsvarā mobinga izpildītājs ir bijis vadītājs — 72%;
- ◆ lielākā daļa no aptaujātajiem atzīst, ka par mobinga upuriem ir kļuvušas sievietes — 57%;
- ◆ mobings ir 4 reizes izplatītāka parādība salīdzinot ar seksuālo uzbrukšanos;
- ◆ 62% no darbiniekiem šo problēmu ignorē;
- ◆ 45% upuru izraisītā stresa rezultātā ir radušās veselības problēmas;
- ◆ 40% no upuriem par šo faktu nav informējuši savu darbadevēju;
- ◆ tikai 3% no upuriem ir iesnieguši prasības tiesā.

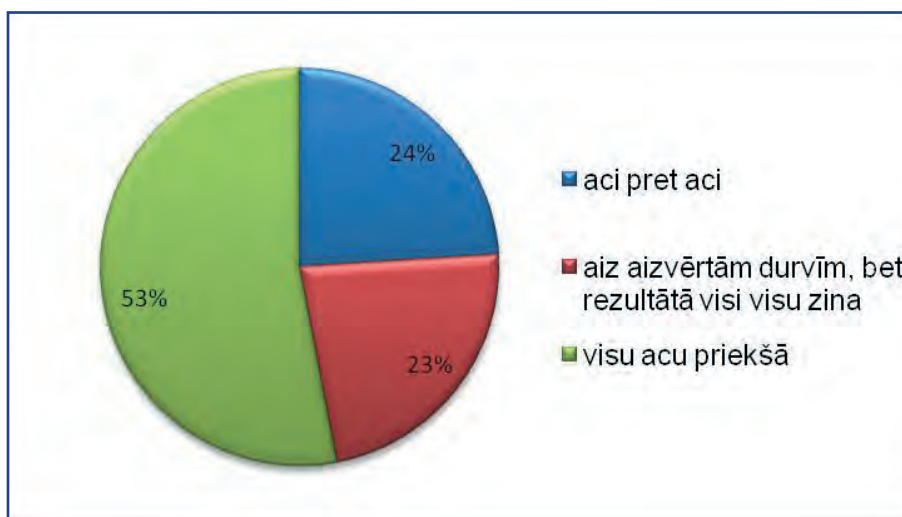
ASV psiholoģiskā terora problēmu pēta speciāla organizācija *The Workplace Bullying & Trauma Institute (WBTI)*. Turpinājumā minēšu dažus no pētījumu rezultātiem, ko veikusi WBTI (18). 2000.gada septembrī viņi veikuši pētījumu, kurā tika aptaujāti 200 respondenti, kuri ir bijuši iesaistīti psiholoģiskā terora procesā (vai nu kā upuri, vai kā dalībnieki). 2003. gadā šāds pētījums tika atkārtots, bet tad respondentu skaits bija jau 1000. Pirmie rezultāti parādīja, ka visvairāk par mobinga upuriem kļūst sievietes (2000. gadā 73% respondentu, 2003. g. — 80%). Galvenokārt, ja upuris ir sieviete, tad agresors vairumā gadījumu ir vīrietis, bet, ja par upuri ticis izvēlēts vīrietis, tad viņa agresori ir viņa kolēģi — vīrieši (skat. 1. att.).

D. Rudzīte
EMOCIONĀLĀ VARDARBĪBA DARBA VIETĀ —
VAI IESPĒJAMA ARĪ BIBLIOTĒKĀ?

1. att. Personāla mobings: „agresori” un „upuri” (18)

Interesanti, ka 2003. gada pētījums parādīja, ka visizplatītākais mobinga veids tomēr ir sievietei pret sievieti (50 %), sievietei pret vīrieti (30%). Ja kā agresors ir vīrietis, tad viņa upuri 12% gadījumu ir vīrieši un 8% — sievietes (18).

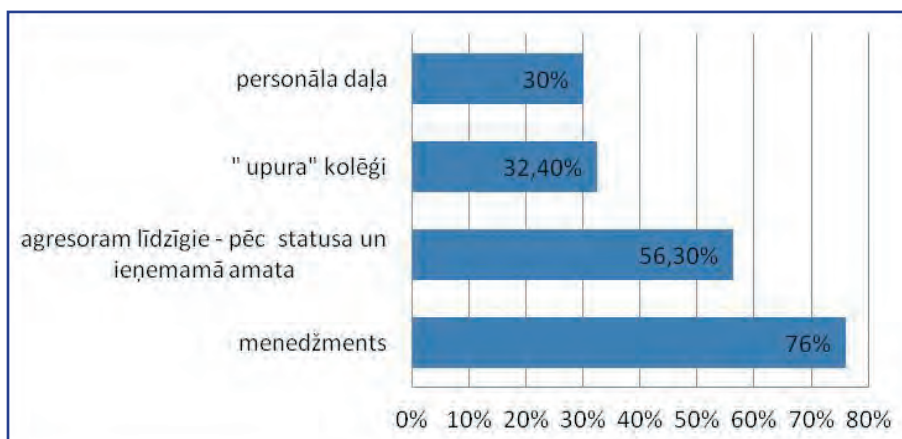

2. att. Personāla mobings: izvēlētā vieta (18)

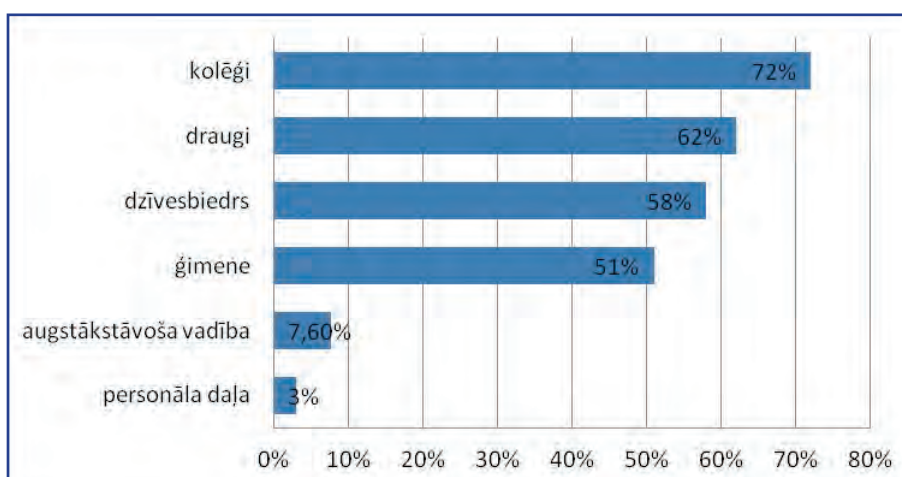
Kā varam lasīt pētījuma secinājumos, mobinga taktika no vīriešu un sieviešu puses būtiski atšķiras. Ja agresors ir vīrietis, tad viņš izmanto administratīvos resursus un savas amata tiesības, ja to dara sieviete, tad aktīvi tiek iesaistīti organizācijas iekšējie sociālie kontakti. Dažādi tiek izvēlētas arī mobinga realizācijas vietas (skat. 2. att.) (18).

Viens no pētījuma mērķiem bija saprast, kas ir šī procesa atbalstītāji gan no agresora puses, gan upura puses (skat. 3. un 4. att.).

D. Rudzīte
EMOCIONĀLĀ VARDARBĪBA DARBA VIETĀ —
VAI IESPĒJAMA ARĪ BIBLIOTĒKĀ?

3. att. Personāla mobings: kas atbalsta „agresoru” (18)

4. att. Personāla mobings: kas atbalsta „upuri” (18)

Jāsecina, ka agresori atbalstu meklē organizācijas iekšienē, administratīvajā korpusā un, protams, arī no upura kolēģiem, bet upuri saņem atbalstu galvenokārt no ģimenes un draugiem, arī saviem kolēģiem, bet administrācija nav viņu labākais sabiedrotais.

Vācu pētniece B. Meškustate (*B. Meshkustat*) norāda, ka mobinga dēļ 2/3 mobinga upuru pazeminās darba motivācija, vairāk nekā 50% parādās domāšanas bloķēšanās, vairāk nekā pusei pieaug darba kavējumu skaits slimības dēļ. Tā rezultātā 1/3 brīvprātīgi maina darbu tā paša uzņēmuma ietvaros, bet katrs piektais aiziet no darba. Apmēram 5% piespiedu kārtā tiek pārcelti citā amatā, visbiežāk zemākā, savukārt 15% tiek atlaisti (9).

Psiholoģiskais terors un bibliotēka

Mobinga pētnieki norāda, ka profesijas, kurās psiholoģiskais terors ir visizplatītākais, ir tās, kurās pārsvarā tiek nodarbinātas sievietes. Viena no šādām profesijām ir medicīnas māsa. Kā viena no nākamajām tiek minēta bibliotekārs, kurā arī galvenokārt strādā sievietes.

D. Rudzīte
EMOCIONĀLĀ VARDARBĪBA DARBA VIETĀ —
VAI IESPĒJAMA ARĪ BIBLIOTĒKĀ?

Bibliotēka tiek uzskatīta par izglītības un kultūras iestādi, zināšanu glabātavu. Runājot par bibliotēku, cilvēki pieņem, ka tā ir vieta, kurā viss ir augstākajā līmenī. Tas ir patvērums un sava veida bastions, kurā ir nodrošināta brīva piekļuve cilvēces kultūras un attīstības mantojumam. Šajā vietā strādā gaiši, pretimnākoši un diskrēti cilvēki, kuri pilda cēlu lomu (5). Tikai atcerēsimies, ka vidi, kurā mēs strādājam, veidojam mēs paši. Iestādes darbinieki, kuriem ir gan dažāds kultūras un izglītības līmenis, kā arī izpratne par to, kas ir bibliotēka un kas ir tās galvenais uzdevums. Bibliotēku, skolu, augstskolu darbinieki ir intelektuāli un emocionāli cilvēki, kuri savā darbā iegulda daudz vairāk savu personīgo pozīciju, prasmes, talantu, radošumu, idejas utt. Līdz ar to konflikti, kuri rodas šajās profesijās, ir daudz personīgāki un tiek uztverti asāk, nekā salīdzinot ar kādu ražošanas procesu, kurā cilvēks neiegulda tik daudz personīgo pievienoto vērtību.

Reba Leidinga (*Reba Leiding*) savā rakstā „*Mobbing in the library workplace*” kā vienu no šī psiholoģiskā terora rašanās iemesliem bibliotēkās min bibliotēkas vadītāju vājo sagatavotību tieši organizācijas vadības un konfliktu risināšanas jautājumos (6). Iegūstot bibliotekāro izglītību, uzsvars tiek likts uz profesionālajām kvalifikācijām un nepieciešamajām zināšanām, bet vadības, kā arī personāla vadības jautājumi netiek apskatīti. Nevienš pēc augstskolas beigšanas uzreiz vairumā gadījumu nekļūst par vadītāju. Līdz ar to šīs zināšanas it kā nav nepieciešamas, bet laika gaitā mainās vadītāji, un ierindas darbinieki kļūst par vadītājiem. Diemžēl daudziem no viņiem trūkst gan zināšanu, gan morālās izpratnes par to, kā jāstrādā ar cilvēkiem. Kā darbinieki jāmotivē, kā tie jāveda, kādi ir kontroles mehānismi utt. Līdz ar to vadība tiek nodota cilvēka individuālajā izpratnē par lietām un to kārtību. Bieži vien nespēja nošķirt personīgās intereses un subjektīvās lietas no profesionālajām, rada nevajadzīgus saspīlējumus un konfliktsituācijas. Neatrisināti konflikti ir mobinga stūrakmens.

Profesore S. Motina (*S. Motin*) norāda, ka vāji vadītāji, kuri pieļauj mobingu savā iestādē, vai pat nodarbojas ar bosingu, ir cilvēki, kuri uzskata, ka viņiem ir tiesības ar savu varu rīkoties pēc paša uzskatiem un bez jebkādiem ierobežojumiem. Neatkarīgi no tā, ko šāds vadītājs dara, viņš dzīvo ar pārliecību, ka viss tiek darīts ar mērķi — uzlabot un veicināt iestādes prestižu, attīstību, izaugsmi utt. Šāda tipa vadītāji uzskata, ka viņu rīcība (mobings) nāk par labu iestādei. Kā norāda S. Motina, tad šādā veidā viņi apmierina savu varaskāri. Viņiem nepiemīt līdera īpašības un nepieciešamās prasmes. Tādējādi viņi, izrādot savu varu, cenšas to kompensēt (10).

Pašlaik nav tādu pētījumu un konkrētu datu par mobingu Latvijas bibliotēkās. Vai šāda problēma pastāv, kas ir tās ierosinātāji, izpildītāji un kas ir upuri. Šis izpētes lauks vēl nav apgūtss, un ir vēl visas iespējas to aizpildīt.

Savukārt Baltkrievijā ir veiktas interneta bibliotekāru aptaujas, lai noskaidrotu situāciju šīs valsts bibliotekārajā vidē. Ar saviem atzinumiem un secinājumiem I. Juriks (*I. B. Юрик*) iepazīstina rakstā par mobingu bibliotēkās. Kā norāda autors, tad, lai mobings attīstītos un veidotos kādā konkrētā bibliotēkā, blakus objektīviem faktoriem noteikti ir arī subjektīvie faktori. Šie subjektīvie faktori var parādīties gan organizācijas līmenī, gan personības līmenī. Organizācijas līmenī tas izpaužas gan kā bibliotēkas organizatoriskā struktūra, gan tas, cik nobriedusi ir bibliotēkas kopīgā korporatīvā kultūra. Tādējādi mobinga rašanos veicina:

- ◆ vadītāju zems profesionālais līmenis, atgriezeniskās saites neesamība, neskaidrs lēmumu pieņemšanas mehānisms; tiek atbalstīti intrigu vērpēji;
- ◆ neskaidri formulēti bibliotēkas mērķi un attīstības stratēģija; izplūdušas un neskaidras atbildības robežas un pienākumi;
- ◆ neskaidra pienākumu sadale starp darbiniekiem vai nodaļām; uzdevumu dublēšanās vai pārklāšanās; neracionāla darba intensitātes sadale;
- ◆ zems profesionālo attiecību līmenis; slikti organizēts iekšējās informācijas apmaiņas mehānisms, kā rezultātā daži darbinieki piekļuvi informācijai uzskata par privilēģiju;
- ◆ neobjektīva un necaurspīdīga darbinieku novērtēšanas sistēma;
- ◆ nepastāv darbinieku motivācijas sistēma;

D. Rudzīte
EMOCIONĀLĀ VARDARBĪBA DARBA VIETĀ —
VAI IESPĒJAMA ARĪ BIBLIOTĒKĀ?

- ◆ darbinieku bieža nomaīņa, nepastāvība, bieži tiek mainīti vidējā līmeņa vadītāji;
- ◆ nelabvēlīgs kopējais psiholoģiskais klimats bibliotēkā (19).

Pētot literatūru par mobingu, tai skaitā par mobingu bibliotēkās, jāsecina, ka moberu uzvedība ir tipiska un pakļaujas identifikācijai un sistematizācijai. Arī bibliotēkās moberi izmanto tipiskas stratēģijas un paņēmienus:

- ◆ tiek ignorēti upura panākumi, liekot akcentu uz neveiksmēm;
- ◆ nesaskaņoti darba procesi, kuri tiek uzticēti veikt upurim ar mērķi apvainot viņu profesionālā nekompetencē vai norādīt uz viņa veicamo darbu neefektivitāti;
- ◆ pārspīlēta darba disciplīnas kontrole;
- ◆ darbinieku noskaņošana vienam pret otru.

Pieminētajā bibliotekāru aptaujā tiek norādīts, ka visbiežāk par mobinga upuriem bibliotēkās kļūst darbinieki, kuri tiek paaugstināti amatā, jaunpieņacēji, aktīvas personības ar iniciatīvu, radoši un neatkarīgi darbinieki, iespējams, ar salīdzinoši labāku izglītību. Kā parādīja aptauja, kā agresori bibliotēkās pārsvarā parādās bibliotēku vadītāji un, galvenokārt, tās ir sievietes (19).

Mobings bibliotekārajā vidē atstāj graujošas sekas. Darbiniekiem zūd motivācija, interese par savu darbu, jo neviens nezina — kurš var būt nākamais. Kā norāda Krievijas bibliotēkzinātnes ētisko jautājumu pārzinātāja G. Altuhova (*G. A. Алтухова*), tad šāda neētiska rīcība bibliotēkās atstāj nelabvēlīgu iespaidu ne tikai uz darbiniekiem, bet arī uz bibliotēkas lietotājiem. Nelabvēlīgs klimats bibliotēkā drīz vien ir pamanāms arī lietotājiem. Tas rada negatīvu iespaidu ne tikai par konkrēto bibliotēku, bet bieži vien par profesiju kā tādu kopumā. Darbinieki savu intelektuālo potenciālu sāk izmantot nelietderīgi, krītas darba motivācija. Pat tiem darbiniekiem, kuri nav iesaistīti konfliktā, zūd iekšējā drošības sajūta un pazeminās lojalitātes līmenis attiecībā pret darba devēju.

Grūti ir noteikt finansiālos zaudējumus, kas rodas mobinga rezultātā, bet dažās valstīs šāda uzskaitē pastāv. G. Altuhova savā rakstā kā piemēru piemin vācu speciālistu pētījumu, kuri ir saskaitījuši, ka mobinga rezultātā valsts cieš 30 miljardu zaudējumus (17).

Atliek vien secināt, ka mobings aiz sevis atstāj tikai un vienīgi graujošas sekas uz iesaistītajām personām, cilvēkiem apkārt un iestādi kopumā.

Lai atrisinātu jebkuru problēmu vai konfliktu, ir nepieciešamas divas lietas 1) atzīt problēmas/konflikta esamību (tātad risināmo objektu) un 2) iesaistīto personu vēlmi atrisināt šo problēmu/konfliktu (subjektus, kuri vēlas rast risinājumu). Vislabākais veids, kā izvairīties vai novērst konfliktu veidošanos, šajā gadījumā mobingu — izveidot mehānismu, kā šādi konflikti tiek risināti. Ir nepieciešams bibliotēkā nodrošināt iespēju personai atbilstošā kārtībā vērsties ar savu problēmu pie konkrētas grupas vai indivīda pēc palīdzības, kas savukārt tālāk iedarbina noteiktu konflikta risināšanas mehānismu un meklē risinājumu problēmai, ja ir radusies tāda nepieciešamība. Šo mehānismu var izveidot ļoti vienkāršu — pēc atvērto durvju principa, ja visi darbinieki uzticas vadītājam un viņš nav iesaistītā persona. Vai arī iesaistīt citas amatpersonas un noteikt sūdzību un konfliktu risināšanas mehānismu no malas. Mobings ir oportunistiska uzvedība, bet tas nav nenovēršams. Tas var tikt ierobežots, ja darbavietas atbalsta mehānismus, kur tiek uzklauti upuri, un kopumā veicina vidi, kurā ētiska un godīga uzvedība tiek uzskatīta par normu. R. Leidinga piedāvā dažus soļus, lai novērstu mobinga rašanos bibliotēkās:

- ◆ izstrādāt skaidru misiju un mērķus, kuros tiek iekļauti visi darbinieki;
- ◆ balstīties uz izvirzītajiem mērķiem un misiju, nevis uz personālijām;
- ◆ nodrošināt iespēju darbiniekiem apgūt ētiskas uzvedības principus (kā risināt savstarpējās sarunas, konfliktu risināšana, pieklājība u.c.);
- ◆ izstrādāt iekšējās komunikācijas sistēmu tā, lai visi darbinieki ir informēti par to, kas notiek bibliotēkā. Tas veicinās piederības izjūtu ikvienam darbiniekam (6).

D. Rudzīte
EMOCIONĀLĀ VARDARBĪBA DARBA VIETĀ —
VAI IESPĒJAMA ARĪ BIBLIOTĒKĀ?

Kopumā, lai izvairītos no psiholoģiskā terora darba vietā, ir plašāk jāinformē sabiedrība par šādas problēmas esamību un iespējamiem risinājumiem. Darba devējiem jāveido tāda personāla politika, kas vērsta pret psiholoģisko teroru darbavietā. Latvijas likumdošana jāpapildina ar tādiem terminiem kā „mobings darbavietā”.

Citās valstīs, kā, piemēram, Turcijā tika pieņemts likums, kas aizsargā darba ņēmējus no psiholoģiskās vardarbības darba vietā. Tika secināts, ka, pieaugot sabiedrības informētībai par šo tēmu, pieaug sūdzību skaits, un cietušie vēršas tiesā (12). Organziācijās nepieciešams izstrādāt iekšējos normatīvos dokumentus, kas strikti norāda, kā darbiniekam rīkoties psiholoģiskā terora gadījumos. 1994. gadā Zviedrija papildināja likumu ar terminiem, kas skar atkārtotas negatīvas darbības un ir vērstas pret darbinieku darbavietā. Lielbritānijā šis jautājums likumos saistās ar tiesībām uz veselību un drošību. Francijā, Vācijā, Itālijā, Dienvidāfrikā un Austrālijā vai nu likumdošanā jau ir iekļauts termins mobings, vai arī pie tā tiek nopietni strādāts. Kanāda un ASV šajā ziņā nopietni atpaliek (10).

Lai aktualizētu šo jautājumu Latvijā un runātu ne tikai par morālo kaitējumu, bet arī par juridiskiem upuru aizsardzības mehānismiem, lai varētu rast problēmas risināšanas mehānismus, ir jāveic reprezentatīvi pētījumi. Latvijā nepastāv mobinga upuru rehabilitācijas mehānismi. Tāpat lielāka loma šajā jautājumā būtu jāuzņemas darbinieku arodbiedrībām.

Pārskatot Latvijas likumus, var atrast dažas vietas, kuras varētu tikt attiecinātas uz mobingu. Psiholoģiskā terora izpausmes aizskar noteiktas cilvēka pamattiesības, un galvenās no tām ir:

tiesiskā vienlīdzība	„Latvijas Republikas Satversme”, 91.pants „Darba likums”, 7.pants
personas neaizskaramība	„Latvijas Republikas Satversme”, 96.pants
goda un cieņas aizsardzība	„Latvijas Republikas Satversme”, 95.pants
tiesības uz veselību	„Latvijas Republikas Satversme”, 111.pants
atšķirīgas attieksmes aizliegums	„Darba likums”, 7., 29., 33. un 60.pants

Arī Darba aizsardzības likumā noteikts, ka uzņēmumā ir jābūt uzticības personām, pie kā var vērsties un pārrunāt dažādas konfliktsituācijas. Latvijā darbojas biedrība *Mobingstop* (www.mobings.lv), kas sniedz informāciju par to, kas ir mobings darbavietā, dalās savās zināšanās un pieredzē, piedāvā kopīgi meklēt ceļus, kā to mazināt un novērst.

Kopā ar I. Juriku varam secināt, ka, lai nekļūtu par psiholoģiskā terora upuriem un nebūtu jāizmanto minētie likuma panti, bibliotekāriem jāievēro vismaz daži nosacījumi: nevajag darīt neko tādu, kas var izraisīt kolēģu greisirdību, jācenšas daudz neatšķirties materiālā nodrošinājuma ziņā, nevajag būt pārāk gudriem vai izlēcējiem, nevajag izturēties izaicinoši, neignorēt rakstītos un nerakstītos iekšējos kolektīva likumus un nav jābūt pārāk iniciatīvas bagātiem. Kā teicis kāds slavens krievu aktieris, lai visi jūs mīlētu, ir jāievēro trīs N princips: būt nabadzīgam, būt neveselam un neapdāvinātam (19).

Es gan vairāk novēlētu visiem bibliotekāriem saglabāt savas profesijas prestižu, turpināt to spordināt ar iniciatīvu, radošumu, zināšanām utt. Darīt visu, lai psiholoģiskā terora iespējamība kolektīvā tiktu izskausta vai samazināta līdz minimumam ar ētikas kodeksa ievērošanu, darbinieku izglītošanu konfliktu risināšanas jautājumos un iespēju mobinga upuriem tikt uzklausi. Mobinga apstākļos bibliotekāram veikt savu cēlo misiju ir praktiski neiespējami.

D. Rudzīte
EMOCIONĀLĀ VARDARBĪBA DARBA VIETĀ —
VAI IESPĒJAMA ARĪ BIBLIOTĒKĀ?

Izmantotie informācijas avoti

1. **Bedük, A., Çelik, A., Şahin, M.** *Mobbing in service businesses and a research on healthcare industry the 2011 Barcelona European Academic Conference* [online]. Barcelona (Spain), 2011 [cited 20.02.2013]. Available: <http://conferences.cluteonline.com/index.php/IAC/2011SP/paper/viewFile/571/578>
2. **Bikše, Vita, Brigmane, Daiga, Ragozina, Evija.** *Latvijas bibliotekāru profesionālās ētikas kodekss* [nepublicētais materiāls] : pētījums maģistra studiju kursa ietvaros. Rīga : Latvijas Universitāte, 2007.
3. **Davenport, N. Z.** *Emotional abuse in the workplace: a silent epidemic?* [online]. 1999 [cited 20.02.2013]. Available: http://www.mobbingusa.com/R_articles.html#Article1
4. **Davenport, N.Z., Schwartz, R.D., Elliot, G.P.** *Mobbing: emotional abuse in the American workplace*. Collins, IA : Civil Society Publishing, 2005. Authors web site available: www.mobbing-usa.com/index.html
5. **Hecker, Thomas E.** Workplace mobbing: a discussion for librarians. *Journal of Academic Librarianship* [online], vol.33, Nr.4, July 2007 [cited 12.03.2013], p.439-445. Available for authorized users from ScienceDirect database: <http://www.elsevier.com>
6. **Leiding, R.** Mobbing in the library workplace. What it is and how to prevent it. *College & Research Libraries News* [online], vol.71, Nr.7, July 2010 [cited 12.03.2013], p. 364-384. Available: <http://crln.acrl.org/content/71/7/364.full>
7. **Kokina (Rudzīte), D., Sporāne, B.** *Bibliotekāra ētika*. Rīga : Elpa, 2002. 99 lpp. ISBN 9984743004.
8. **Leymann, Heinz.** The content and development of mobbing at work. *European Journal of Work And Organizational Psychology*, vol.5, Nr.2, 1996, p.165-184.
9. **Meshkustat, B.** *Social circles* [online] [cited 27.02.2013]. Available: <https://sites.google.com/site/socialcirclesger/personal-responsibility>
10. **Motin, Susan H.** *Bullying or mobbing: is it happening in your academic library?* [online] : ACRL 14th National Conference Papers, March 12-15, 2009 [cited 12.03.2013]. Available: <http://www.ala.org/acrl/conferences/confsandpreconfs/national/seattle/papers/alphatitle>
11. **Omārova, S.** Psiholoģiskie riski darba kolektīvos — mobings, bosings un seksuālā izmantošana. *No: Rīgas Stradiņa universitātes zinātniskie raksti — 2008*. Ekonomika. Komunikācijas. Politika. Socioloģija. Sociālā politika un sociālais darbs. Tiesības. Rīga : Rīgas Stradiņa universitāte, 2009, 186.-191.lpp.
12. **Özçelik, B.** *Workplace-bullying lawsuits in Turkey expected to skyrocket* [online]. 01.16.2011 [cited 27.02.2013]. Available: <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=mobbing-law-in-force--lawsuits-expected-to-skyrocekyet-to-come-2011-01-14>
13. **Rolava, D.** Psiholoģiski emocionālā drošība darba kolektīvā. *Biznesa Psiholoģija*, Nr.17, 2009, apr./ maijs, 34.-37.lpp.
14. **Rožukalne, A.** Terors darbā, vārdā — mobings. *Santa*, Nr.5, 2003, maijs, 28.-30., 32.lpp. ISSN 1407-1584.
15. **Westhues, K.** At the mercy of the mob. *Canada's Occupational Health & Safety Magazine* [online], vol.18, Nr.8, December 2002, p.30-36 [cited 12.03.2013]. Available: <http://arts.uwaterloo.ca/~kwesthue/ohs-canada.htm>

D. Rudzīte
EMOCIONĀLĀ VARDARBĪBA DARBA VIETĀ —
VAI IESPĒJAMA ARĪ BIBLIOTĒKĀ?

16. **Zdzisław, Gębolyś.** *Library codes of ethics worldwide.* Berlin : Simon Verlag für Bibliothekswissen, 2012. 267 p. ISBN 9783940862297.
17. **Алтухова, Г.А.** Моббинг как этическая проблема. *Библиотековедение*, Nr.2, 1998, с.63-70.
18. **Скавитин А.** Моббинг персонала: опыт зарубежных исследований. *Управление персоналом* [tiešsaiste], Nr.8-9, 2004 [skatīts 12.03.2013]. Pieejams: www.rhr.ru/index/jobmarket/foreign/8079,o.html
19. **Юрик, И.В.** Моббинг в библиотеке: причины возникновения, последствия и методы преодоления. *Информационный бюллетень* [tiešsaiste], Nr.2, 2009 [skatīts 12.03.2013]. Pieejams: <http://rlst.org.by>

BRĪVPIEEJAS INFORMĀCIJAS (OPEN ACCESS) RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

THE ROLE OF OPEN ACCESS INFORMATION RESOURCES IN THE SCIENTIFIC DEVELOPMENT

Sandra Ranka

Latvijas Universitātes Bibliotēka
Kalpaka bulvāris 4, Rīga, Latvija, LV-1820
e-pasts: sandra.ranka@lu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis: augstākās izglītības un zinātnes attīstība nav iespējama bez piekļuves informācijai, kas ļauj uzzināt par jau veiktajiem pētījumiem un sniedz iespēju izmantot pētniecības rezultātus tālākā zinātnes attīstībā. Raksta mērķis ir iepazīstināt Latvijas zinātniekus un bibliotēkas darbiniekus ar *Open Access* kustību.

Metodoloģija/empīriskā bāze: publikācijas par *Open Access* kustību.

Rezultāti: apkopojot pieejamo informāciju, rakstā ir sniegts ieskats *Open Access* kustības teorētiskajos jautājumos — sniegta tās definīcija un raksturojums, aplūkota vēsturiskā attīstība, galvenie *Open Access* virzieni — *Open Access* žurnāli un repozitoriji un autortiesību jautājumi. Analizējot informācijas avotus, secināts, ka arvien palielinās *Open Access* nostādņu izplatība Eiropā, plānojot iekļaut tās kā vienu no pamatprincipiem pētniecības rezultātu izplatīšanā. Latvijā *Open Access* idejas vēl nav plaši pazīstamas. LU Bibliotēka Eiropas Savienības projektu ietvaros aktīvi atbalsta un popularizē *Open Access* idejas Latvijas zinātnes vidē.

Praktiskā nozīme: rakstu var izmantot apkopotas informācijas iegūšanai par *Open Access* kustības sniegtajām iespējām, jo, publicējot zinātnisko informāciju brīvpieejā, Latvijas zinātniekiem ir lielākas iespējas panākt pētniecības rezultātu izplatību, tādējādi veicinot informācijas pieejamību par Latvijas zinātnes sasniegumiem globālajā tīmeklī.

Novitāte: līdz šim Latvijā nav sniegts apkopojošs *Open Access* kustības raksturojums un tā ietekme zinātniskās pētniecības rezultātu izplatīšanā.

Atslēgvārdi: brīvpieejas zinātniskā informācija, institucionālie repozitoriji, brīvpieejas žurnāli, elektroniskās zinātniskās publikācijas, elektroniskie resursi

Raksta veids: literatūras apskats

Norādes: 21

S. Ranka
BRĪVPIEJAS INFORMĀCIJAS (OPEN ACCESS)
RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

Abstract:

Purpose: The development of higher education and science in its broader sense depends on the access to information about the results of previous research, which gives the possibility to use them in new scientific activities. The purpose of this article is to present the Open Access movement to scientists and librarians in Latvia.

Methodology/empirical basis: Literature review.

Findings: This article gives information about the Open Access theoretical issues — Open Access characterization and definitions, historical development, Open Access journals and repositories, copyright issues. Analysing the information resources, it was concluded that the impact of Open Access initiatives is growing in Europe and becoming the main principle of dissemination of research results. The Open Access movement is not very popular in Latvia yet, but the Library of the University of Latvia is actively supporting and promoting Open Access ideas in the scientific environment in Latvia.

Practical implications: The article can be used in retrieval of information about the advantages provided by Open Access publishing and self-archiving.

Originality/value: So far no article has been published in Latvian about the Open Access and its impact on the dissemination of the results of research.

Keywords: Open Access, electronic publications, Open Access resources, Open Access journals, institutional repositories, electronic publications, electronic resources

Article Type: Literature review

References: 21

S. Ranka
BRĪVPIEEJAS INFORMĀCIJAS (OPEN ACCESS)
RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

Ievads

Katras valsts izaugsme ir atkarīga no augstākās izglītības, zinātnes un pētniecības attīstības, kas savukārt veicina valsts un sabiedrības ilgtermiņīgu ekonomisko attīstību, konkurētspēju un inovāciju ieviešanu. Augstākās izglītības un zinātnes attīstībā liela nozīme ir informācijas pieejamībai, kas dod iespēju uzzināt par jaunākajiem zinātnes sasniegumiem un ieviest ražošanā pētījumu rezultātus. Zinātnē nav iespējama turpmāka attīstība bez citu zinātnes vides dalībnieku sasniegumu apguves — pētnieka paša zināšanas ietekmē citu zinātnieku domas, kas izteiktas zinātniskajos rakstos, referāti, kas uzklauti apmeklētajās konferencēs, idejas, kas paustas diskusijās ar citiem zinātniekiem formālā vai neformālā gaisotnē.

Zinātniskās informācijas publicēšanu un izplatību ietekmējusi informācijas tehnoloģiju attīstība un digitālās publicēšanas iespējas, arvien vairāk zinātnisko rakstu, īpaši dabaszinātnēs un medicīnā, ir publicēti elektroniskā veidā.

Elektroniskajai publicēšanai ir vairākas priekšrocības salīdzinājumā ar parasto iespiesto zinātnisko žurnālu publicēšanas veidu — iespēja rakstus recenzēt, rediģēt, publicēt tiešsaistē, papildināt rakstu ar interaktīviem pielikumiem un datiem u.c. Arī lietotāji vēlas izmantot tiešsaistes iespējas piekļūt informācijai jebkurā vietā un laikā.

Taču, neraugoties uz informācijas izmantošanas un pieejamības iespējām elektroniskajā vidē, piekļuve zinātniskajai informācijai ir ierobežota, īpaši mazāk attīstītās valstīs. Ekonomiskās krīzes apstākļos un pētniecības nepietiekamā finansējuma dēļ informācijas pieejamība ir aktuāla problēma arī Latvijā. Visvairāk zinātnisko žurnālu tiek publicēti attīstītajās valstīs — ASV un Eiropā, zinātnisko elektronisko žurnālu izdošana un autortiesības ir lielo izdevēju monopols, un piekļuvi tiem nodrošina datubāzes, kuras nepieciešams abonēt. Pēc dažu pētījumu aplēsēm katru gadu visā pasaulē, visās zinātņu nozarēs un visās valodās tiek publicēti aptuveni 25 000 recenzētu žurnālu, aptuveni 2,5 miljoni rakstu, taču vairums universitāšu un pētniecības institūciju var atļauties abonēt tikai daļu no šiem žurnāliem, kas samazina pētniecības izmantojamību, produktivitāti un ietekmi. Tikai aptuveni 15% no šiem rakstiem ir brīvi pieejami internetā (12). Līdz ar to rodas šķēršļi informācijas ieguvē un zinātniskā darba rezultāti kļūst pieejami samēram šauram lietotāju lokam.

Viens no risinājumiem informācijas pieejamības uzlabošanai ir *Open Access* izdevējdarbība. Daudzas zinātniskās institūcijas, zinātnisko pētījumu finansētāji, augstākās izglītības iestādes, kā arī atsevišķi zinātnieki atbalsta *Open Access* nostādnes. *Open Access* kustības atbalstīšana, *Open Access* nostādņu ieviešana Latvijas zinātniskajās institūcijās un Latvijas zinātnieku pētniecības darbu publicēšana brīvpieejā būtu veids, kā piedalīties un atbalstīt zinātniskās informācijas brīvu izplatību globālajā tīmeklī. Tā ir iespēja līdzdarboties kustībā, kas vēlas mainīt līdzšinējo publicēšanas shēmu, lai nodrošinātu visiem vienlīdzīgas iespējas piekļūt informācijai neatkarīgi no finansiālajām iespējām.

Tāpēc šī raksta mērķis ir iepazīstināt ar *Open Access* iniciatīvām un popularizēt tās Latvijas zinātnes vidē, kā uzdevumus izvirzot aplūkot *Open Access* kustības teorētiskos jautājumus, tās pozitīvo ietekmi informācijas izplatīšanā, vēsturisko attīstību, *Open Access* virzienus — *Open Access* žurnālus un repozitorijus, autortiesību jautājumus, kā arī raksturot *Open Access* kustības attīstību Eiropā un Latvijā. Raksts ir veidots kā literatūras apskats, tā izveidē tika izmantots un analizēts plašs elektronisko materiālu klāsts un informācija tiešsaistes vietnēs — EIFL-OA Resources, *Open Access* Scholarly Information Sourcebook (OASIS) u.c., saturā veidošanā tika izmantoti arī EK dokumenti *Open Access* kustības atbalstam, EK 7. letvara programmas un Eiropas zinātnes padomes vadlīnijas, nozīmīgāko *Open Access* kustības atbalstītāju Pitera Subera (*Peter Suber*), Stīvena Harnada (*Stevan Harnad*), Almas Svonas (*Alma Swan*), Iriņas Kučmas (*Iryna Kuchma*) publikācijas u.c. materiāli. Izmantotie avoti tika izvēlēti un analizēti ar mērķi iegūt pēc iespējas plašāku ieskatu rakstā minētajos *Open Access* kustības aspektos.

S. Ranka
BRĪVPIEEJAS INFORMĀCIJAS (OPEN ACCESS)
RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

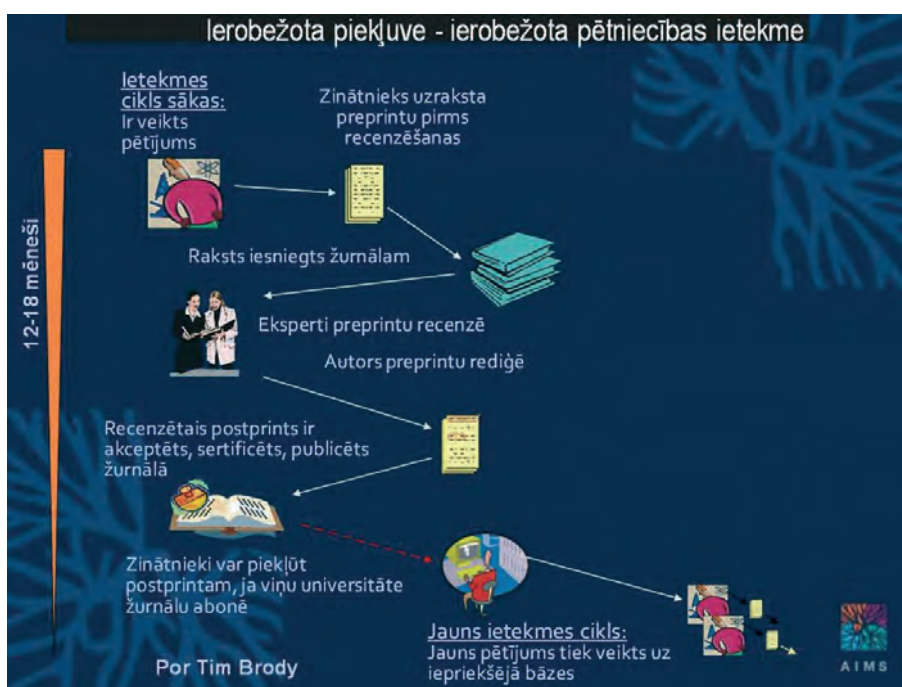
Open Access teorētiskie aspekti un ietekme zinātniskās informācijas izplatīšanā

Apkopojot izmantotajos avotos pieejamo *Open Access* raksturojumu, var izveidot vienotu *Open Access* definīciju. *Open Access* ir bezmaksas, brīva, tūlītēja, nemainīga tiešsaistes piekļuve pilnteksta zinātniskai informācijai, kas ļauj lietotājiem to lasīt, lejupielādēt, kopēt, izplatīt, drukāt, meklēt un citēt, indeksēt, pārraidīt kā datus vai izmantot jebkurā citā legālā veidā bez finansiāliem, tiesiskiem vai tehniskiem ierobežojumiem. Izmantojot zinātnisko informāciju, lietotājiem ir jāsauglabā darba integritāte, attiecīgi norādot citētā darba autoru. Darba autoram ir tiesības apturēt kļūdaina vai sagrozīta darba izplatīšanu vai tā izmantošanu komerciālos nolūkos.

Open Access mērķis ir uzlabot un veicināt zināšanu izplatību, līdz ar to palielinot zinātnisko atklājumu efektivitāti un ieguldīto investīciju atdevi.

Zinātniskās informācijas elektroniskās publicēšanas iespējas ļāva attīstīties arī idejai par brīvu zinātniskās informācijas pieejamību, un *Open Access* kļuva par nozīmīgu alternatīvu ierastajam zinātniskās informācijas publicēšanas modelim.

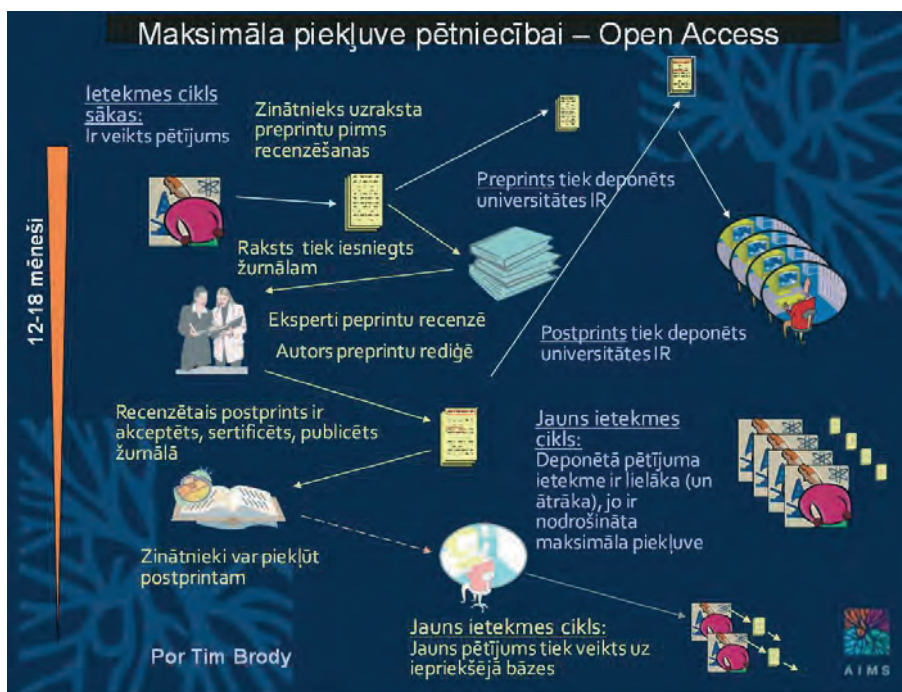
Open Access iniciatīvu pozitīvo ietekmi pētniecības rezultātu izplatīšanā un līdz ar to arī zinātnes attīstībā raksturo piekļuves shēmas pētniecības rezultātiem (skat. 1. un 2. att.).

1. att. Tradicionālā zinātnisko rakstu publicēšanas shēma (19)

Open Access nostādnes nav pretrunā ar autortiesību ievērošanu, zinātnisko rakstu recenzēšanu, iespiešanu, saglabāšanu, pētnieciskā darba un karjeras attīstību un citiem aspektiem, un pakalpojumiem, kas saistīti ar ierasto zinātniskās informācijas publicēšanas veidu (19). *Open Access* nostādnes attiecas uz tiem pētniecības rezultātiem, kurus to autori nodod un publicē bez autoratlīdzības ar mērķi veicināt zinātnes attīstību, dalīties atklājumos, attīstīt savu zinātnieka karjeru. *Open Access* idejas atbalstītāji uzskata, ka sabiedrības finansētas pētniecības rezultātiem jābūt brīvi pieejamiem visiem sabiedrības locekļiem, līdzekļi drīzāk jāiegulda pētniecības rezultātu izplatīšanā. *Open Access* nepublicē pētījumu rezultātus, kurus nevar nodot atklātībā, tie ir patentējami vai tos var publicēt, saņemot atlīdzību, piemēram, kā monogrāfiju.

S. Ranka
BRĪVPĪEJAS INFORMĀCIJAS (OPEN ACCESS)
RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

2. att. **Open Access** zinātnisko rakstu publicēšanas shēma (19)

Open Access resursi var būt dažādas zinātnisko rakstu versijas, konferenču tēzes, ziņojumi, grāmatas, grāmatu nodaļas, pētniecības dati, multimediju materiāli un citi zinātnisko darbu veidi atkarībā no zinātņu nozares.

Samērā bieži *Open Access* idejas tiek pārprastas, tāpēc tiek uzsvērts, ka *Open Access* nekādā ziņā neatbalsta plaģiātismu, nepareizu darba reprezentāciju vai piesavināšanos, pirātismu u.c. *Open Access* nostādnes neattiecas arī uz cenzūras, valodas un piekļuves tehnisko barjeru atcelšanu. *Open Access* atbalsta kvalitatīvas zinātniskās informācijas publicēšanu un likumīgu pētniecības rezultātu izmantošanu.

Parasti tiek minēti vairāki zinātniskās informācijas brīvpieejas jeb *Open Access* pozitīvie aspekti sabiedrības attīstībā:

- ◆ sabiedrības līdzekļu efektīvāka izmantošana un investīciju atdeve;
- ◆ plašāka piekļuve zināšanām;
- ◆ mazā un vidējā biznesa pārstāvji iegūst iespēju paātrināt biznesa attīstību un inovāciju ieviešanu;
- ◆ veicina augstākās izglītības attīstību.

Open Access ieguvumi zinātniekiem un zinātnei:

- ◆ var brīvi piekļūt un izmantot zinātnisko informāciju, lai iegūtu zināšanas turpmākas pētniecības veikšanai;
- ◆ nodrošina plašāku informācijas resursu klāsta izmantošanas iespējas pētījumu veikšanai;
- ◆ paātrina pētniecības procesu un jaunu zināšanu radīšanu;
- ◆ novērš pētījumu dublēšanos;
- ◆ palielina pētniecības rezultātu citējamību, ietekmi, reputāciju;
- ◆ paplašina komunikācijas iespējas starp pētniecības iestādēm, samazina zinātniskās komunikācijas, zināšanu menedžmenta un publicēšanas sistēmas izmaksas;
- ◆ veicina starpdisciplinārus pētījumus;
- ◆ veicina augstvērtīgākas izglītības iegūšanas iespējas.

S. Ranka
BRĪVPIEEJAS INFORMĀCIJAS (OPEN ACCESS)
RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

Open Access vēsturiskā attīstība

Open Access iniciatīvu attīstība sākās 80. gadu beigās, kad sāka publicēt pirmos tiešsaistes *Open Access* žurnālus. 90. gados turpinājās *Open Access* attīstība — 1991. gadā izveidoja pirmo nozaru repozitoriju — *arXiv*, 1993. gadā pētniecības iestāde CERN paziņoja, ka ļauj brīvi izmantot pētniecības rezultātus, 1997. gadā tika izveidots brīvpieejas digitālais arhīvs *PubMed* un nozaru repozitorijs *RePEc* (*Research Papers in Economics*).

2000. gadā Sauthemptonas universitāte izstrādāja *Eprints* — pirmo bezmaksas programmatūru digitālo resursu apkopošanai, glabāšanai, meklēšanai un pieejamībai tiešsaistē, 2002. gadā Masačūsetsas Tehnoloģiju institūts izveidoja līdz šim populārāko bezmaksas programmatūru *Open Access* resursu pieejamības nodrošināšanai — *Dspace*. Tika pieņemtas arī *Open Access* deklarācijas un teorētiskās nostādnes — 2001. gada decembrī Budapeštā notika Atvērtās sabiedrības institūta (*Open Society Institute, OSI*) organizēta konference, kas kļuva par nozīmīgāko pasākumu plašākas *Open Access* iniciatīvas attīstības aizsākumam. Konferencē tika pieņemta *Open Access* definīcija un pamatnostādnes (Budapest *Open Access Initiative*) (5), kas tika publicētas 2002. gada februārī. 2003. gada aprīlī ASV, Mērilendas štata pilsētā Čevičeisā, tika sarīkota tikšanās, ko organizēja Hovarda Hjūza (*Howard Hughes*) medicīnas institūts. Sapulcē tika pieņemtas un tā paša gada jūnijā publicētas brīvpieejas publicēšanās nostādnes — *Bethesda Statement on Open Access Publishing* (3).

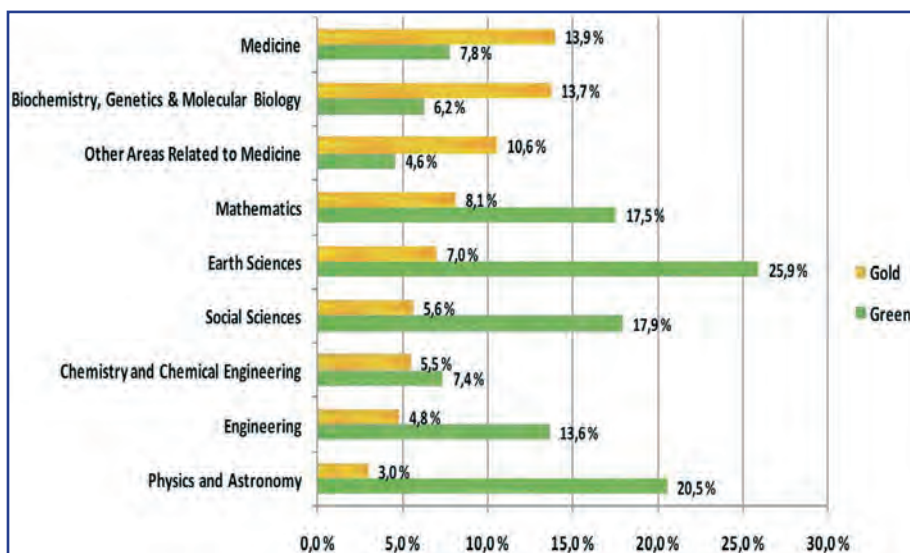
2003. gada oktobrī Berlīnē notika nākamā nozīmīgā konference par brīvpieeju informācijai, kurā tika pieņemta Berlīnes deklarācija (*Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*) (1), kuru formulēja Maksa Planka biedrība (*Max Plank Society*) un Eiropas iniciatīva „Eiropas kultūras mantojums tiešsaistē” (*European Cultural Heritage Online (ECHO)*). Mūsdienās atbalstu *Open Access* idejām izsaka pētnieku grupas, universitātes un pētniecības centri, finansētāji, valstu valdības, nacionālas un starptautiskas organizācijas, vēl arvien zinātnes un sabiedrības pārstāvji ir aicināti pievienoties *Open Access* deklarācijām, tādējādi paužot atbalstu *Open Access* iniciatīvām.

Open Access virzieni

Parasti *Open Access* iedala divos virzienos — *Open Access* žurnāli (*gold Open Access*) un *Open Access* repozitoriji (*green Open Access*). Vēl ir dažādas hibrīdversijas, kas apvieno maksas un ierobežotu piekļuvi informācijai un brīvpieeju, piemēram, izdevējs piedāvā par maksu publicēt dažus brīvpieejas rakstus abonējamā žurnālā, kā arī ir maksas žurnāli, kas nodrošina dažu rakstu pieeju *Open Access* pēc noteikta embargo perioda.

Open Access resursu pieejamība dažādās zinātņu nozarēs ir atšķirīga. Vislielākais *Open Access* resursu klāsts pieejams dabaszinātnēs — vides zinātnēs, fizikā un astronomijā, kā arī sociālajās zinātnēs, *Open Access* resursu pieejamības ilustrēšanai dažādās zinātņu nozarēs izmantots 2009. gadā veikts pētījums, kurā analizēti tiešsaistē pieejamie recenzētie zinātniskie raksti (skat. 3. att.).

S. Ranka
BRĪVPIEEJAS INFORMĀCIJAS (OPEN ACCESS)
RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

3. att. *Open Access* resursu sadalījums pa zinātņu nozarēm (14)

Open Access žurnāli

Pirmais veids brīvpieejas informācijas publicēšanā ir *Open Access* žurnālu izdošana.

Pirmais zinātniskais žurnāls tika izdots 1665. gadā, un kopš tā laika žurnālu publicēšana ir kļuvusi par galveno akadēmiskās vides aktivitāti (18). Neraugoties uz publicēšanas tehnisko iespēju attīstību, zinātniskās informācijas publicēšanas mērķi joprojām ir palikuši tradicionāli — zinātnieki vēlas publicēt rakstus zinātniskos žurnālos, saprotot, ka nesaņems par to tiešu finansiālu atlīdzību, bet publicēšanās nodrošinās viņu karjeras un zinātnes attīstību kopumā. Zinātniekiem mūsdienās ir iespēja publicēties arī *Open Access* žurnālos. Diemžēl pēc 2011. gada datiem tikai 8% rakstu ir brīvi pieejami tiešsaistē (7).

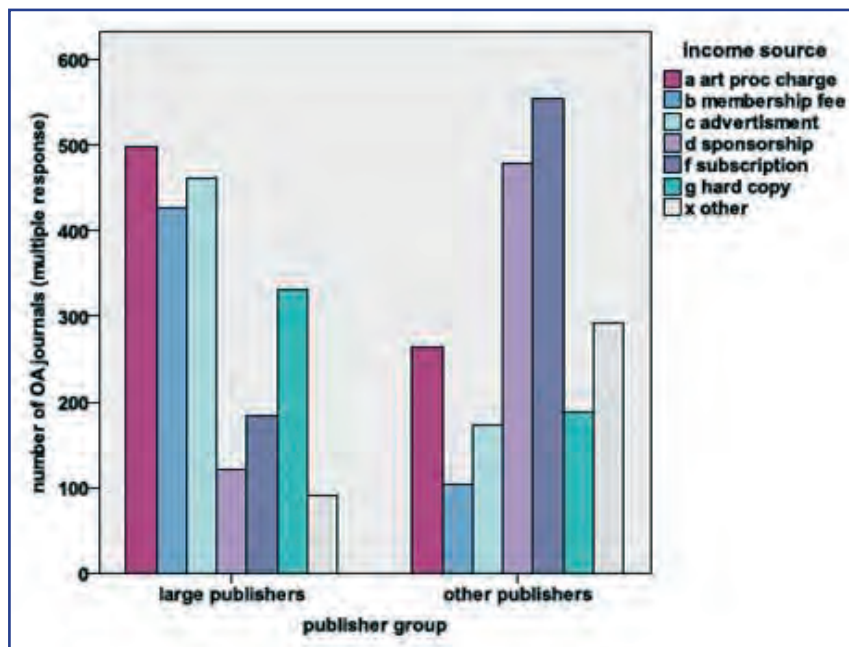
Open Access brīvpieejas žurnāli ir tiešsaistes žurnāli, kuros ievietoto rakstu autori vai autortiesību īpašnieki piešķir visiem lietotājiem brīvas, neatsaucamas, visā tīmeklī izplatītas piekļuves tiesības šādām darbībām — rakstus kopēt, izmantot, izplatīt; veidot un izplatīt atvasinātus darbus jebkādā digitālā vidē, jebkuriem mērķiem, ievērojot autortiesību pamatnoteikumus; tiesības izdrukāt neliela skaita kopijas personīgai lietošanai.

Open Access žurnālu veidošana notiek divējādi — tradicionālie abonējamie e-žurnāli tiek pārveidoti par brīvpieejas e-žurnāliem, vai arī tiek veidoti jauni *Open Access* e-žurnāli. Brīvpieejas žurnālu izdošanā tiek pielietoti tie paši izdošanas standarti, paņēmieni un rakstu kvalitātes kontroles principi kā tradicionālajos recenzējamajos žurnālos, arī *Open Access* žurnālu kvalitāti nodrošina redkolēģija, redaktori un recenzenti.

Open Access (OA) žurnālu izdošana tiek finansēta no maksas par publicēšanu, kas tiek iegūta no valsts budžeta, pētniecības grantiem, dažādu institūciju fondiem, universitāšu u.c. augstāko izglītības un pētniecības iestāžu budžeta, paša autora finansējuma, reklāmas, sabiedrības atbalsta, izmantojot konferenču dalības maksas un individuālās iemaksas, bibliotēku finansējumu, žurnālu abonēšanai paredzētos izdevumus u.c. avotus (skat. 4. att.), publicēšanās izmaksas var tikt iekļautas pētniecības finansēšanas izmaksās. Tātad maksa par piekļuvi tiek aizstāta ar maksu par izplatīšanu.

Žurnāla izdošanas finansēšana var būt arī kombinēta, vienā žurnālā var ievietot gan maksas, gan bezmaksas rakstus, rakstiem var tikt piemērots embargo periods, pēc tam tie tiek nodoti brīvpieejā. *Open Access* žurnālu izdošana ietaupa līdzekļus, jo nav nepieciešams segt abonēšanas organizēšanas un lietotāju autorizācijas izmaksas.

S. Ranka
BRĪVPIEEJAS INFORMĀCIJAS (OPEN ACCESS)
RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

4. att. Finansēšanas modelis OA žurnāliem (6)

Open Access žurnāli var ļaut autoriem paturēt autortiesības vai arī lūgt autorus nodot autortiesības izdevējam. Jebkurā gadījumā autortiesību īpašnieks piekrīt publicētā darba brīvīpīejai. Ja autortiesības tiek nodotas izdevējam, tas, publicējot rakstu, nodrošina tūlītēju raksta brīvīpīeju tiešsaistē. Ja autortiesības ir autoriem, viņi paraksta autortiesību licenci, kurā piekrīt sava darba brīvīpīejai.

2003. gada maijā Lundas universitāte Zviedrijā izveidoja *Open Access* žurnālu reģistru — *Directory of Open Access Journals* (DOAJ) (13), kas sniedz visplašāko informāciju par *Open Access* žurnāliem. DOAJ šobrīd ir apkopoti 7326 *Open Access* žurnāli, tiek piedāvātas informācijas meklēšanas un izguves iespējas. *Open Access* žurnālu iespējamo popularitāti pierāda arī izdevēja *Public Library of Science* (PLoS) (16) izdotie žurnāli, kuriem ir augsts ietekmes faktors un citējamība bioloģijā un medicīnā.

Open Access repozitoriji

Otrs brīvīpīejas nodrošināšanas veids *Open Access* kustībā ir nozaru vai institucionālie repozitoriji. *Open Access* repozitoriji ir brīvīpīejas arhīvi, kuros elektroniskā formātā tiek pašarhivēta vai deponēta, saglabāta un izplatīta zinātniskā informācija. Repozitoriji tiek iedalīti nozaru vai daudznazaru un institucionālajos repozitorijos. Repozitoriju veidošanai ir pieejamas vairākas bezmaksas programmas — *DSpace*, *Eprints*, *Invenio*, *Bepress* u.c.

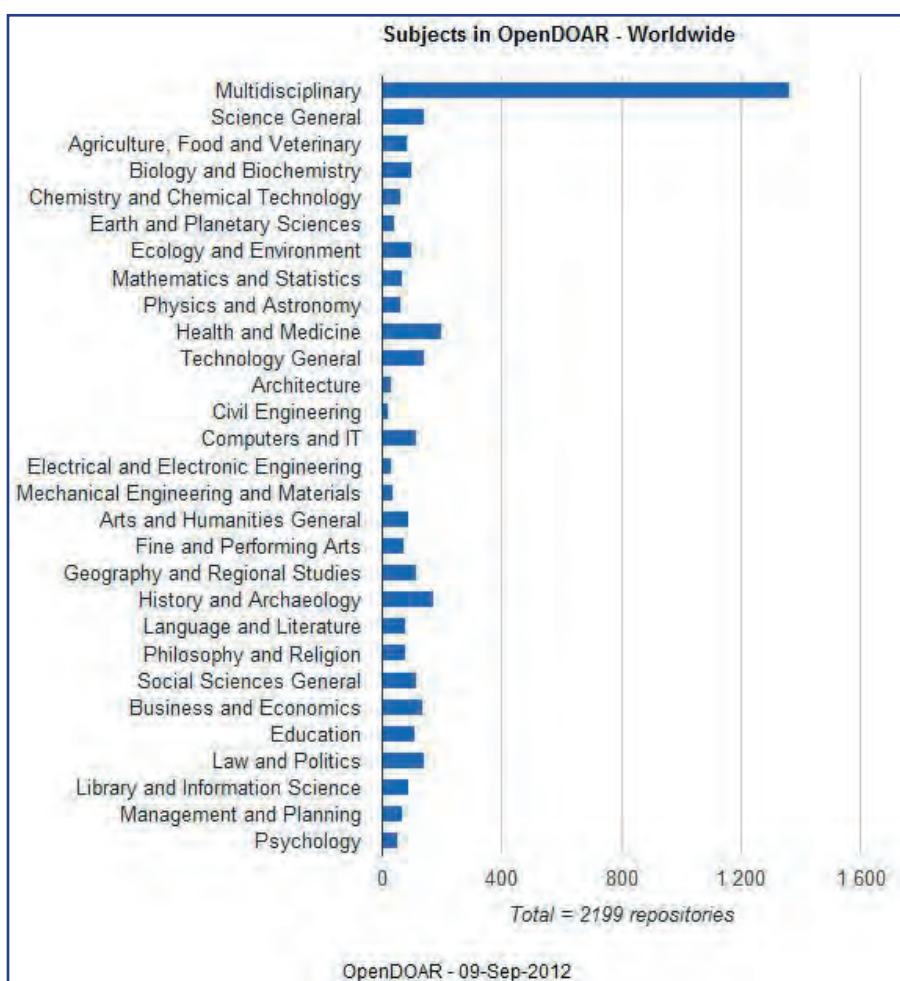
Zinātniskās informācijas publicēšana brīvīpīejā nekādi neietekmē parasto zinātnisko rakstu publicēšanas modeli un ir iespējams publicēties zinātniskā žurnālā ar augstu ietekmes faktoru, kā arī ievietot savu rakstu nozares vai institucionālajā repozitorijā. Repozitoriji neaizstāj, bet papildina esošo publicēšanās shēmu zinātniskajos žurnālos, neietekmē zinātnisko recenzēšanu, bet piedāvā jaunas papildu iespējas zinātnisko sasniegumu apkopošanā, piekļuves, saglabāšanas un pieejamības nodrošināšanā. Raksta ievietošana repozitorijā var notikt vienlaicīgi ar tā ievietošanu tradicionālā recenzējamā žurnālā.

Publikāciju deponēšana repozitorijos ir vienkārša, to parasti dara pats raksta autors, aizpildot reģistrācijas formu, pievienojot metadatus un pilnā teksta datnes, līdz ar to zinātniskais darbs un tā pielikumi pilnā versijā (kopā ar autora atļauju) tiek deponēti (tādējādi — publicēti) tiešsaistes repozitorijā. Repozitorijos parasti tiek ievietotas zinātniskā raksta versijas pirms vai pēc recenzēšanas.

S. Ranka
BRĪVPĪEEJAS INFORMĀCIJAS (OPEN ACCESS)
RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

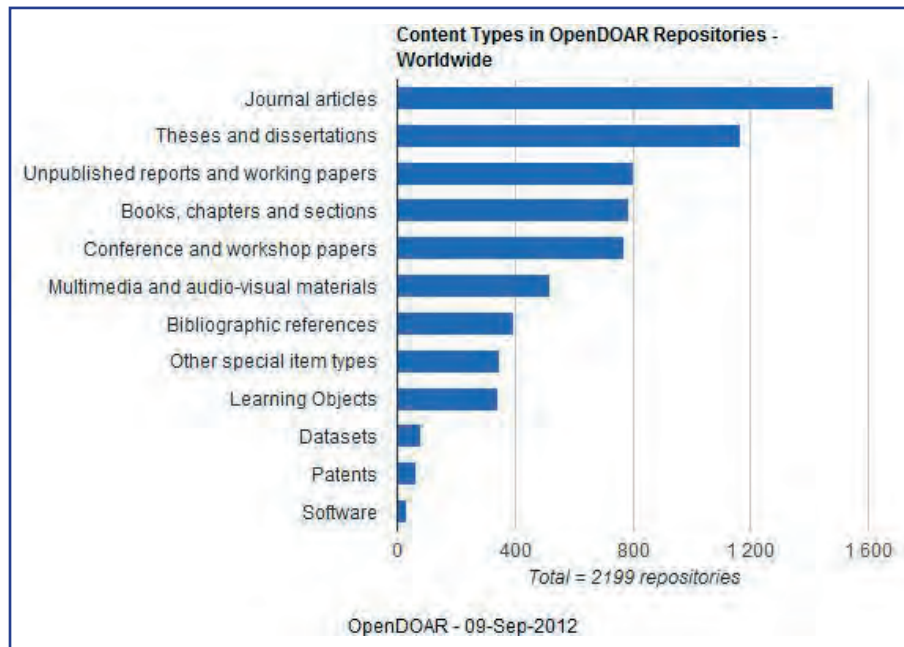
Nozaru un daudznozaru institucionālie repozitoriji atspoguļo zinātnes sasniegumus kādā noteiktā nozarē vai vairākās nozarēs. Piemēram, *Research Papers in Economics* (RePEc) ir lielākais brīvpieejas zinātniskās informācijas avots ekonomikā, kura veidošanā piedalās 64 valstis.

Open Access repozitoriju direktorijs — *Directory of Open Access Repositories* (OpenDOAR) (20) — piedāvā ne tikai meklēšanas iespējas vairāk nekā 2000 repozitorijos visā pasaulē, bet arī sniedz statistikas datus par repozitorijiem (skat. 5., 6., 7. att.).

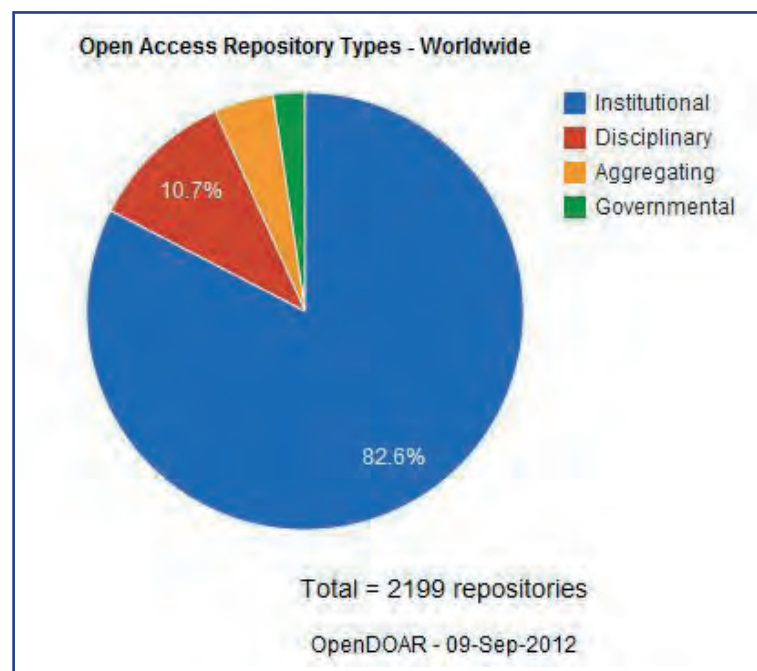

5. att. Repozitoriju saturs pa nozarēm (20)

S. Ranka
BRĪVPĒEJAS INFORMĀCIJAS (OPEN ACCESS)
RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

6. att. Repozitorijos ietvertu dokumentu veidi (20)

7. att. Repozitoriju veidi (20)

S. Ranka
BRĪVPIEEJAS INFORMĀCIJAS (OPEN ACCESS)
RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

Institucionālie repozitoriji

Arvien lielāku izplatību iegūst institucionālie repozitoriji (IR) — tiešsaistes vietnes institūcijas intelektuālo sasniegumu apkopošanai un izplatīšanai digitālā formātā, nodrošinot tās pārvaldību, ilglaicīgu saglabāšanu un pieejamību. IR parasti iekļauj zinātniskos rakstus (recenzētus, nerecenzētus, autora versiju, publicētus, nepublicētus), disertācijas un kopsavilkumus, konferenču materiālus un tēzes, monogrāfijas vai to daļas u.c., bet var iekļaut arī citus materiālus, piemēram, administratīvos dokumentus, kursu un mācību materiālus, darba materiālus, multimediju darbus (audio, video materiālus), pētniecības atskaites u.c.

IR izveides galvenie mērķi un uzdevumi ir:

- ◆ popularizēt un izplatīt institūcijas zinātniskos sasniegumus, nodrošinot tiem globālu brīvu pieeju tiešsaistē;
- ◆ uzkrāt un saglabāt vienkopus visus institūcijas publicētos un nepublicētos digitālos dokumentus;
- ◆ palīdzēt institūcijas zinātniskās pētniecības darba monitoringā, novērtēšanā un administrēšanā;
- ◆ nodrošināt nemainīgu un ilglaicīgu piekļuvi digitālajiem dokumentiem.

IR nozīme:

- ◆ uzlabo piekļuvi zinātniskajiem pētījumiem, veicina to izplatību un izmantošanu, palielina pētījumu efektivitāti;
- ◆ veicina ātrāku zinātnes un pētniecības attīstību, paplašina komunikāciju starp pētniecības iestādēm, palielina investīciju atdevi;
- ◆ kalpo kā reklāma finansējuma un sadarbības partneru piesaistei;
- ◆ kalpo kā zinātniskās darbības CV;
- ◆ palielina pētniecības rezultātu ietekmi (*impact factor*) un citējamību;
- ◆ novērš pētījumu dublēšanos;
- ◆ veicina starpdisciplināro pētniecību;
- ◆ uzlabo izglītības kvalitāti.

IR apkopo daudzus zinātniskos žurnālos un datubāzēs izkļedēto informāciju par institūcijas zinātniskajiem sasniegumiem, sniedzot apkopotu pārskatu par institūcijas intelektuālo kapacitāti kopumā. Informācijas ievietošanai institucionālajā repozitārijā ir lielākas priekšrocības nekā ievietošanai autora vai zinātniskās institūcijas tīmekļa vietnē, jo IR nodrošina informācijas glabāšanas, uzturēšanas, meklēšanas un izguves funkcijas. Norādi uz IR ievietoto darbu pēc tam var ievietot jebkurā tīmekļa vietnē.

Lai nodrošinātu IR veiksmīgu izveidi un attīstību, institūcijai ir:

- ◆ jāizvēlas IR programmatūra un jāpielāgo institūcijas vajadzībām;
- ◆ jāizveido IR struktūra atbilstoši institūcijas vajadzībām;
- ◆ jānosaka deponēšanas politika:
 - ◇ jāizvēlas, vai deponēšana IR būs brīvprātīga vai obligāta;
 - ◇ jāformulē institūcijas noteikumi par personāla darbu pilno tekstu ievietošanu IR (ievietošanas un administrēšanas noteikumi), jādefinē, kādi dokumentu veidi un formāti IR tiks ievietoti;
 - ◇ jānosaka, kādas personāla grupas un struktūrvienības var deponēt darbus IR;
- ◆ jānodrošina saturiskā un tehniskā IR administrēšana:
 - ◇ jākontrolē IR satura kvalitāte — dokumentu satura atbilstība IR mērķiem, metadatu un dokumenta formāta atbilstība standartiem, unikālā dokumenta identifikatora pievienošana un nemainīga URL izveide;

S. Ranka
BRĪVPIEEJAS INFORMĀCIJAS (*OPEN ACCESS*)
RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

- ◇ jāveic pasākumi arhivēšanas nodrošināšanai, jānosaka digitālās saglabāšanas politika;
- ◇ jānodrošina statistikas izguve, iespējama sasaiste ar universitāšu zinātniskās darbības informācijas sistēmām, kas ļauj novērtēt pētniecības rezultātus;
- ◆ jāpievērš uzmanība rūpīgai autortiesību jautājumu risināšanai.

IR var ievietot ne tikai publikāciju pilnos tekstus, bet arī metadatus ar saitēm uz abonētajiem resursiem un izdevēju tīmekļa vietnēm, lai pēc iespējas pilnīgāk apkopotu informāciju par zinātnieku publikācijām.

2010. gada februārī vairāk nekā 150 universitātes un zinātniskās institūcijas ir pieņēmušas noteikumu par publicēto zinātnisko darbu pašarhivēšanu (2).

Lai gan institucionālais repozitārijs ir viens no *Open Access* veidiem, taču IR var nodrošināt arī diferenciētu piekļuvi informācijai — IR varbūt brīvpieejas resursi un resursi, kas ir pieejami tikai autorizētiem lietotājiem.

Open Access un autortiesības

Viens no nozīmīgākajiem jautājumiem *Open Access* iniciatīvu attīstībā ir autortiesību ievērošana. Lai gan *Open Access* atbalstītāji vēlas nodrošināt pēc iespējas plašāku informācijas pieejamību, vienlaicīgi tiek uzsvērta prasība ievērot autortiesības, vērsties pret plaģiātismu un autora darba nelikumīgu izmantošanu. Īpaši liela nozīme autortiesību ievērošanai ir repozitoriju veidošanā, jo autori repozitorijos parasti ievieto publicēšanai sagatavotus vai jau publicētus darbus. Svarīgi ievērot ne tikai autora, bet arī izdevēja autortiesības, uzmanību pievēršot autora un izdevēja autortiesību līgumu ievērošanai.

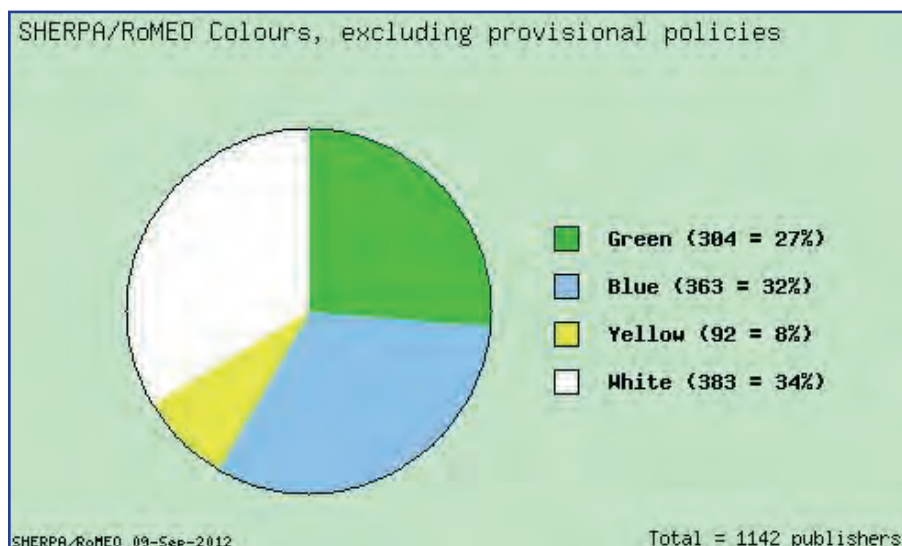
Lai autors varētu publicēt savu rakstu zinātniskā žurnālā, viņš bieži ir spiests slēgt līgumu, nododot autortiesības žurnāla izdevējam, kas var ierobežot darba turpmāku izmantošanu. Tādējādi repozitoriju veidošanu ietekmē žurnālu izdevēju attieksme — tā kā tiem pieder rakstu autortiesības, izdevēji var arī neatļaut darba ievietošanu repozitorijā.

Ja autors vēlas publicēt rakstu prestižā, ietekmīgā zinātniskā recenzējamā žurnālā, kas ietverts pasaulē atzītās citējamības datubāzēs un ievietot savu publikāciju arī IR, tad autoram (vai tā pārstāvim, kas veido repozitoriju, piemēram, bibliotēkai) ir jānoskaidro attiecīgā žurnāla autortiesību noteikumi. Ieskatu izdevēju politikā sniedz datubāze SHERPA/ROMEO (21). Izdevēju attieksme var būt ļoti atšķirīga, tomēr lielais vairums izdevēju atļauj deponēt IR kādu no zinātniskā raksta versijām, piemēram, autora versiju pēc recenzēšanas (skat. 8. attēlu).

Izdevēju kopumā pozitīvo attieksmi pret publikāciju ievietošanu repozitorijā nosaka ietekmīgo zinātnes pētījumu finansētāju atbalsts *Open Access* iniciatīvām.

Ja autors deponē savu darbu repozitorijā, nepieciešams formulēt tiesības un pienākumus, kā repozitorijs un informācijas lietotājs deponēto darbu var izmantot. Pasaulē ir populāras *Creative Commons* (6) licences, kas piedāvā iespēju autoram, nododot savu darbu brīvpieejā, precīzi formulēt viņa darba izmantošanas noteikumus.

S. Ranka
BRĪVPIEEJAS INFORMĀCIJAS (OPEN ACCESS)
RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

8. att. Izdevēju nostādes zinātnisko rakstu deponēšanā repozitorijos (21)

Apzīmējumi:

- green* (zaļš) — atļauj deponēt preprintus (pēdējā melnraksta versija pirms recenzēšanas) un postprintus (pēdējā melnraksta versija pēc recenzēšanas);
- blue* (zils) — atļauj deponēt postprintu;
- yellow* (dzeltens) — atļauj arhivēt preprintu;
- white* (balts) — deponēšana netiek atbalstīta.

Kopumā 65% izdevēju atļauj ievietot repozitorijā kādu no zinātniskā raksta versijām.

Open Access iniciatīvu attīstība Eiropā

Zinātniskās informācijas brīvas pieejamības nostādes iegūst arvien plašāku popularitāti pasaulē un Eiropā. Eiropas Komisija (EK) aktīvi pievēršas *Open Access* iniciatīvu atbalstam, EK organizācijās notiek diskusijas par *Open Access* politiku, dalībvalstis tiek aicinātas aktīvi ieviest *Open Access* nostādes arī nacionālajā līmenī. EK zinātnes finansētāji atbalsta pētniecības rezultātu un inovāciju brīvpieeju, nosaka piekļuves un izplatīšanas noteikumus viņu finansēto pētniecības projektu rezultātiem.

Viena no EK politikas nostādnēm šajā jomā ir „Digitālā programma Eiropai”, kurā minēts, ka „publiski finansētas pētniecības rezultāti ir plaši jāizplata ar zinātnes datu un darbu publikācijām atklātai piekļuvei. EK atbalsta brīvu zināšanu plūsmu, skaidru principu un noteikumu noteikšanu intelektuālā īpašuma menedžmentam, piekļuvei, izplatīšanai un saglabāšanai publikācijām un pētniecības datiem, kas tiek radīts sabiedrības finansētas pētniecības rezultātā” (8, 9). EK stratēģijas „Eiropa 2020” pamatiniciatīvā „Inovācijas savienība” savukārt ir minēts, ka „Eiropas Komisija veicinās atvērtu piekļuvi publiski finansētās pētniecības rezultātiem. Tā centīsies padarīt brīvu piekļuvi publikācijām kā galveno principu no ES pētniecības pamatprogrammām finansētiem projektiem” (17).

Uzsverot *Open Access* nozīmību augstākās izglītības un zinātnes attīstībā, Eiropas universitāšu asociācijas (*European University Association*) darba grupa 2008. gadā izstrādāja rekomendācijas *Open Access* nostādņu ieviešanai un atbalstam (11).

S. Ranka
BRĪVPIEEJAS INFORMĀCIJAS (*OPEN ACCESS*)
RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

Nozīmīgs solis *Open Access* atbalstam ir EK 7. ietvara programmas *Open Access* nostādņu pieņemšana (14). *Open Access* nostādnes attiecas uz jebkuru zinātnisku publikāciju, kas izstrādāta kādā no projektiem septiņās nozarēs — enerģija, informācijas un komunikācijas tehnoloģijas, sociālekonomika un humanitārās zinātnes, zinātne, vide (arī klimata pārmaiņas), veselība, zinātne sabiedrībā, zinātniskās infrastruktūras (e-infrastruktūras). Šo projektu līgumos paredzēts, ka 7. ietvara programmas projektu pētniecības rezultātus — zinātniskos rakstus — jādeponē institucionālajā vai nozares repozitorijā un jānodrošina zinātnisko rezultātu brīvpieeja 6 vai 12 mēnešu laikā pēc publicēšanas.

2014. gadā iesākas jauna EK ietvarprogramma zinātnes un inovāciju attīstībai — „*Horizon 2020*”. EK paredz, ka šīs programmas ietvaros visām zinātniskajām publikācijām jābūt brīvi pieejamām tiešsaistē, zinātniekiem tās ir jāievieto *Open Access* repozitorijā vai jāpublicē *Open Access* žurnālā. Šīs nostājas mērķis ir panākt, ka 2016. gadā 60% zinātnisko publikāciju, kuru izstrāde ir valsts finansēta, būs brīvi pieejamas tiešsaistē.

Arī Eiropas Pētniecības padomes *Open Access* vadlīnijās (10) noteikts, ka visas recenzētās publikācijas, kas veidotas Eiropas Pētniecības padomes projektu ietvaros, jādeponē atbilstošā institucionālajā vai nozares repozitorijā un jānodrošina to brīvpieeja pēc iespējas ātrāk — 6 mēnešu laikā.

Open Access attīstība Latvijā

Latvijas zinātnes attīstībā viena no prioritātēm ir panākt pēc iespējas lielāku pētniecības rezultātu pieejamību un izplatību, lai nodrošinātu informāciju par Latvijas zinātnes sasniegumiem pasaulē. Arī Latvijā arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta *Open Access* nostādņēm. Daudzi Latvijas zinātnieki publicē zinātniskos rakstus *Open Access* žurnālos un ievieto tos nozaru repozitorijos (*BioMed Central*, *ArXiv*, *Cogprints*), *Open Access* žurnālu direktoriņā DOAJ pašlaik ir pieejami 2 Latvijā izdoti *Open Access* žurnāli — *Latvian Journal of Physics and Technical Sciences* un *Proceedings of the Latvian Academy of Sciences. Section B: Natural, Exact and Applied Sciences*.

Kā piemērus zinātniskās informācijas brīvpieejas nodrošināšanai Latvijā var minēt arī LU Zinātnisko rakstu pieejamību tiešsaistē, kā arī kopš 2008. gada daļa LU izstrādāto un aizstāvēto promocijas darbu pilno tekstu ir pieejami LU izstrādāto un aizstāvēto disertāciju datubāzē.

2011. gadā tika izveidots LU e-resursu repozitorijs, kas paredzēts LU intelektuālā īpašuma apkopošanai un kurā paredzēts iekļaut LU personāla publikācijas — rakstus, promocijas darbus, konferenču materiālus un tēzes, rakstu krājumus un periodiskos izdevumus, prezentācijas, administratīvos dokumentus u.c. materiālus. Rīgas Tehniskajā universitātē ir izveidots institucionālais repozitorijs, Latvijas Nacionālā bibliotēka veido un uztur akadēmisko repozitoriju „*Academia*”, kas ir daļa no Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas „*Letonica*”.

Lielāko ieguldījumu *Open Access* nostādņu atbalstīšanā un ieviešanā devusi LU Bibliotēka, kas aktīvi organizē pasākumus *Open Access* atbalstam un ir iesaistījies vairākos projektos *Open Access* atbalstam. LU Bibliotēka piedalās EK 7. ietvara programmas projektā *OpenAIRE (Open Access Infrastructure for Research in Europe)* (15), kura galvenais mērķis ir atbalstīt un veicināt brīvpieeju zinātniskajiem informācijas resursiem Eiropas akadēmiskajā un zinātniskajā vidē, un palīdzēt zinātniekiem izpildīt EK 7. ietvara programmas *Open Access* nostādnes un Eiropas Pētniecības padomes *Open Access* vadlīnijas. LU Bibliotēka ir projekta *OpenAIRE* reģionālais pārstāvis Latvijā, kas pārstāv un reprezentē projektu Latvijā, ir projekta *OpenAIRE* Informācijas un atbalsta dienests un nacionālais *Open Access* informācijas dienests.

LU Bibliotēka piedalījies arī organizācijas EIFL (*Electronic Information for Libraries*) *Open Access* programmas atbalstītajā projektā „*Informācija par Open Access kustību un resursiem Latvijas Universitātē*”, kura mērķis ir popularizēt *Open Access* kustību un resursus Latvijas Universitātē.

S. Ranka
BRĪVPIEEJAS INFORMĀCIJAS (OPEN ACCESS)
RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

Secinājumi

Zinātnes un pētniecības attīstība ir cieši saistīta ar iespēju piekļūt zinātniskajai informācijai, lai to varētu izmantot turpmākajos pētījumos. Līdz ar informācijas tehnoloģiju sniegto iespēju zinātniskos darbus publicēt un izplatīt elektroniski 80. gados sāka attīstīties arī *Open Access* kustība. *Open Access* nostādnes atbalsta brīvu piekļuvi zinātniskajai informācijai. *Open Access* izdevējdarbība un zinātnisko darbu pašarhivēšana repozitorijos varētu būt papildu iespēja vai pat alternatīva abonējamo resursu izdošanai, ņemot vērā arī arvien pieaugošās abonēto e-resursu izmaksas. Eiropā un pasaulē daudzas valstis, zinātniskās un augstākās izglītības institūcijas un pētniecības finansētāji ir pieņēmušas *Open Access* nostādnes, kas atbalsta *Open Access* iniciatīvas un nosaka, ka pētniecības rezultāti, kuru ieguve ir finansēta no sabiedrības līdzekļiem, jādara publiski pieejami. *Open Access* attīstību veicina tās atbalstītāju skaita pieaugums, jaunu starptautiskās sadarbības projektu un iniciatīvu rašanās *Open Access* atbalstam Eiropā un pasaulē. Arvien lielāku nozīmi *Open Access* nostādnes gūst Eiropas Savienības zinātnes ietvarprogrammu nosacījumos pētniecības finansējuma iegūšanai.

Latvijā *Open Access* idejas tikai pamazām sāk izplatīties un ir nepieciešams veicināt izpratni zinātnisko institūciju un zinātnieku vidū par *Open Access* pozitīvo lomu zinātnes attīstībā un nepieciešamību veidot *Open Access* žurnālus un institucionālos repozitorijus. Publicējot zinātniskos darbus brīvpieejā, Latvijas zinātnieki nodrošinātu plašāku piekļuvi savām publikācijām, kā arī gūtu lielāku publicitāti Latvijas zinātnes sasniegumiem.

Izmantotie informācijas avoti

1. Berlin Declaration on *Open Access* to knowledge in the sciences and humanities. *Open Access at the Max Planck Society* [online] [cited 09.02.2013]. Available: <http://oa.mpg.de/berlin-prozess/berliner-erklarung/>.
2. **Bernius, Steffen.** The impact of *Open Access* on the management of scientific knowledge. *Online Information Review* [online], vol.34, Nr.4, 2010 [cited 09.02.2013], p.583-603. Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=1876480&show=abstract>.
3. *Bethesda statement on Open Access publishing* [online] : released June 20, 2003 [cited 09.01.2013]. Available: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>.
4. *Budapest Open Access initiative* [online]. [cited 09.01.2013]. Available: <http://www.soros.org/openaccess>.
5. *Creative commons* [online]. [cited 09.01.2013]. Available: <http://creativecommons.org/>.
6. **Czerniewicz, Laura, Gray, Eve.** *Demystifying Open Access: presentation* [online]. [cited 09.01.2013]. Available: http://www.slideshare.net/laura_Cz/demystifying-open-access.
7. **Dehamp, Jean-François.** *The worldwide policy environment Open Access in Europe* [online] : presentation in Berlin 9 — The impact of *Open Access* in research and scholarship, Howard Hughes Medical Institute, Washington, DC, 9-10 November 2011 [cited 09.01.2013]. Available: <http://www.slideshare.net/OpenAccessEC/open-access-in-europe>.
8. *Digitālā programma Eiropai : Komisijas paziņojums Eiropas parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un reģionu komitejai* [tiešsaiste]. Brisele, 2010 [skatīts 09.01.2013]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0245:FIN:LV:PDF>.

S. Ranka
BRĪVPIEĒJAS INFORMĀCIJAS (OPEN ACCESS)
RESURSU NOZĪME ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ

9. **European Research Council. Scientific Council.** *ERC Scientific Council guidelines for Open Access, 17 December 2007* [online]. [cited 09.01.2013]. Available: <https://www.openaire.eu/en/component/attachments/download/3>.
10. **European University Association.** *Recommendations from the EUA Working Group on Open Access adopted by the EUA Council on 26th of March 2008 (University of Barcelona, Spain)* [online]. [cited 09.01.2013]. Available: <http://www.eua.be/eua-work-and-policy-area/research-and-innovation/Open-Access.aspx>.
11. **Harnad, S.** *Mandates and metrics: how open repositories enable universities to manage, measure and maximise their research assets* [online] : [presentation, held in UK Research Information and Management Workshop, 5 December 2007]. [cited 09.01.2013]. Available: <http://www.slideshare.net/StevanHarnad/openaccess-9896170>.
12. **Lund University Libraries, Head Office.** *DOAJ: Directory of Open Access Journals* [online]. Lund, 2012 [cited 09.01.2013]. Available: <http://www.doaj.org/>.
13. *Open Access in FP7 (Seventh Research Framework Programme)* [online]. OpenAIRE : Open Access Infrastructure for Research in Europe [cited 09.01.2013]. Available: <https://www.openaire.eu/en/open-access/open-access-in-fp7>.
14. *Open Access to the scientific journal literature: situation 2009.* **Bo-Christer Björk, Patrik Welling, Mikael Laakso, Peter Majlender, Turid Hedlund, Guðni Guðnason.** *PLoS ONE* [online], vol.5, Nr.6, 2010 [cited 09.01.2013]. Available: <http://www.plosone.org/article/info:doi/10.1371/journal.pone.0011273>.
15. *OpenAIRE: Open Access infrastructure for research in Europe* [online]. [cited 09.01.2013]. Available: <https://www.openaire.eu>.
16. *PLoS* [online]. [cited 09.01.2013]. Available: <http://www.plos.org>.
17. *Stratēģijas „Eiropa 2020” pamatiniciatīva „Inovācijas savienība” : Komisijas paziņojums Eiropas parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un reģionu komitejai [tiešsaiste].* Brisele, 2010. [skatīts 09.01.2013]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0546:FIN:LV:PDF#page=2>.
18. **Subbiah, Arunachalam.** *Open Access to scientific knowledge.* *DESIDOC Journal of Library and Information Technology* [online], vol.28, Nr.1, 2008 [cited 09.01.2013], p.7-14. Available from: <http://publications.drdo.gov.in/ojs/index.php/djlit/article/view/147/62>.
19. **Subirats, Imma.** *Introduction to Open Access : presentation, held at the Regional workshop on agricultural information, communication and knowledge management (AICKM) strategy development and Meeting of SADC Network of AR&D Information management managers, 30th August — 3rd September 2010. Johannesburg/Pretoria, South Africa* [online]. [cited 09.01.2013]. Available: <http://www.slideshare.net/faoaims/2010-introduction-toopenaccesssadcworkshop>.
20. **University of Nottingham.** *The Directory of Open Access repositories — OpenDOAR* [online]. Nottingham, 2006-2011 [cited 09.01.2013]. Available: <http://www.opendoar.org>.
21. **University of Nottingham.** *SHERPA / RoMEO : impact of Open Access on the management of scientific knowledge* [online]. Nottingham, 2006-2011 [cited 09.01.2013]. Available: <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/>.

INFORMĀCIJPRATĪBAS PĀRBAUDES UN VĒRTĒŠANAS METODES

METHODS OF EXAMINATION AND EVALUATION OF INFORMATION LITERACY

Ilva Paidere

Latvijas Universitātes Bibliotēkas
Informācijas un bibliogrāfijas nodaļa
Lielvārdes iela 24, Rīga, LV-1006
e-pasts: Ilva.Paidere@lu.lv

Aija Putniņa

Latvijas Universitātes Bibliotēkas
Informācijas un bibliogrāfijas nodaļa
Lielvārdes iela 24, Rīga, LV-1006
e-pasts: Aija.Putnina@lu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis: pētījuma mērķis ir salīdzināt dažādas informācijpratības pārbaudes un vērtēšanas metodes, iztirzājot naratīvo (*narrative*) pieeju zināšanu pārbaudījumos un rubrikas (*rubric*) pieeju zināšanu novērtēšanā.

Metodoloģija: pētījums ir pārskata tipa raksts, kurā jautājumi aplūkoti, salīdzinot dažādos pētījumos analizētās informācijpratības pasniegšanas un vērtēšanas metodes un to pielietojšanas iespējas.

Rezultāti: katram ikdienā ir nepieciešamas pamatprasmes informācijas sameklēšanā un lietošanā. Tās tiek apgūtas jau no bērnības, jo veiksmīgam mācību procesam skolās vai augstskolās skolniekiem un studentiem ir jāprot atrast, atlasīt un lietot vajadzīgo informāciju. Praksē tiek lietotas dažādas informācijpratības pasniegšanas, pārbaudes un novērtēšanas metodes. Gatavojoties lietotāju apmācībām, pasniedzējiem jāizvēlas auditorijai piemērotākā un efektīvākā pasniegšanas, pārbaudes un novērtēšanas metode. Rakstā apskatīta naratīvā pieeja lietotāju informācijpratības pārbaudīšanai, kas piedāvā lietotājam pielāgotu, interesantu pārbaudes metodi. Rubrikas pieeja lietotāju informācijpratības novērtēšanai sniedz izsmeltošu lietotāja informācijpratības vērtējumu, kas gan lietotājam, gan pasniedzējam ļauj analizēt pieļautās kļūdas un novērst tās nākotnē.

Praktiskā nozīme: saprotot informācijpratības mācīšanas metodes, iespējams izvēlēties efektīvāko veidu, kā veicināt bibliotēkas lietotāju prasmi patstāvīgi izgūt informāciju. Rakstā aprakstīto metožu komplekts var tikt izmantots dažāda tipa bibliotēku lietotāju apmācībai, to iespējams piemērot gan skolēnu, gan studentu, gan pieaugušo vajadzībām.

I. Paidere, A. Putniņa
INFORMĀCIJPRATĪBAS PĀRBAUDES
UN VĒRTĒŠANAS METODES

Novitāte: ņemot vērā straujo informācijas tehnoloģiju attīstību, jaunas informācijas rašanās ātrumu un cilvēku pieredzes trūkumu informācijas meklēšanā un atlasīšanā, pasaulē aizvien vairāk tiek diskutēts par piemērotāko veidu, kā efektīvāk sniegt un novērtēt zināšanas informācijpratībā, vienlīdz nodrošinot gan prasmi informāciju kvalitatīvi izgūt patstāvīgā ceļā, gan šo prasmi nodot tālāk. Šobrīd Latvijā veiktie pētījumi apskata bibliotēku un bibliotekāru lomu skolēnu un studentu informācijpratības veicināšanā, taču netiek iztirzātas pasniegšanas, pārbaudes un novērtēšanas metodes. Tāpat pasniedzot informācijpratību skolēniem un studentiem, netiek dota iespēja noskaidrot savas stiprās un vājās puses informācijpratībā, jo netiek veikts informācijpratības prasmju novērtējums, līdz ar to viņi neapzinās savas kļūdas meklēšanā, informācijas atlasē un izmantošanā. Rakstā teorētiski apskatīts metožu apvienojums, kas nodrošina interaktīvu apmācību un individuālu pieeju informācijpratības vērtēšanā.

Atslēgvārdi: informācijpratība, informācijpratības mācīšanās metodes, naratīvā pieeja, rubrikas pieeja

Raksta veids: literatūras apskats

Norādes: 17

I. Paidere, A. Putniņa
INFORMĀCIJPRATĪBAS PĀRBAUDES
UN VĒRTĒŠANAS METODES

Abstract:

Purpose: The purpose of this research is to analyse possibility to examine and to assess evaluate student information literacy using narrative approach in examination and rubric approach in evaluation.

Methodology: The paper is written analysing the dissertation, theses and scientific articles in journals about teaching, examination and assessment of information literacy using narrative examinations and rubric-based assessment.

Findings: This paper focuses on narrative examination approach and rubric evaluation approach to rate student information literacy skills. Narrative examination approach supports possibility to adjust exam to specific audience and their needs. But rubric evaluation approach offers possibility to write in-depth evaluation that helps not only members of audience understand their mistakes, but also the teachers understand common mistakes and needs.

Practical implications: To choose the most suitable teaching, examination and evaluation method of information literacy, teachers need to understand these methods. The paper presents a set of methods that can be used in all libraries, public and academic, that can be adjusted to diverse audiences, children, students, adults etc.

Originality/value: Currently researches in Latvia mostly discuss the role of libraries and librarians in information literacy training; however they do not talk about teaching, examination and evaluation methods that can be used. Now libraries mostly teach information literacy, but they do not examine audience. Without examination, librarians cannot evaluate or rate progress of the audience and audience has no understanding of their strengths and weaknesses in information searching, selecting and using. The paper theoretically describes combining of examination methods and evaluation methods that provides possibility to make information literacy learning interactive and provides individual estimation.

Keywords: information literacy, teaching methods of information literacy, narrative approach, rubric approach

Article Type: Literature review

References: 17

I. Paidere, A. Putniņa
INFORMĀCIJPRATĪBAS PĀRBAUDES
UN VĒRTĒŠANAS METODES

Informācijpratība, tās definīcijas un raksturojumi

Jēdziens „informācijpratība” mūsdienās ir plaši pazīstams un bieži lietots. „Informācijpratība ir nozīmīgs pētniecības temats bibliotēkzinātnē un informācijas zinātnē, it īpaši akadēmisko bibliotēku vidē, kam lietotāju apmācība ir svarīgs darba uzdevums.” (14, 4. lpp.). Informācijpratības jēdziena definīcijas ir apkopotas Maikla Eizenberga (*Michael B. Eisenberg*) pētījumā. Autors ir apskatījis dažādos laikos veidotās informācijpratības definīcijas, kas raksturo jēdziena attīstību. Pats jēdziens „informācijpratība” pirmo reizi parādās 1974. gadā, kad to definēja Pauls Zurkovskis (*Paul Zurkowski*) apgalvojot, ka „cilvēki, kas ir mācīti izmantot informācijas resursus, var tikt dēvēti par informācijpratīgiem. Viņi ir apguvuši tehnikas un prasmes, lai varētu izmantot dažādus informācijas rīkus, kā arī veidus, kā pielietot sev nepieciešamo informāciju” (4, 3. lpp.). Definīcija raksturo cilvēkus un prasmes, kas nepieciešamas, lai būtu informācijpratīgs. Tomēr jēdzienam kopš tā izvirzīšanas brīža ir bijušas dažādas definīcijas, kas ietver atšķirīgus aspektus.

Gandrīz tūlīt pēc pirmās definīcijas izvirzīšanas 1976. gadā Lī Burčīnāls (*Lee Burchinal*) papildināja to, norādot, ka „informācijpratīgam cilvēkam piemīt jaunas prasmes. Šīs prasmes ietver informācijas atrašanu un pielietošanu problēmas risinājumā, un efektīvu un prasmīgu lēmumu pieņemšanu” (4, 3. lpp.). Taču attīstoties jaunajām tehnoloģijām, izmainījās informācijpratības definīcijas un nozīme. Tehnoloģiskie jaunievedumi papildināja definīcijas ar jaunām vērtībām un vajadzībām. 1989. gadā Amerikas bibliotekāru asociācija (*American Library Association*) izvirzīja definīciju, ka „informācijpratība ir spēja identificēt, kad informācija ir nepieciešama, atrast informāciju, izvērtēt to un pielietot vajadzīgajā situācijā” (5, 26. lpp.). Asociācijas izveidotā definīcija ir plaša un visaptveroša, taču jau tai pašā gadā Patrīcija S. Breiviks (*Patricia S. Breivik*) un Elvūds, G. Dži (*Elwood G. Gee*) to papildinot norāda, ka veiksmīgai informācijas sameklēšanai nepieciešamas īpašas prasmes un zināšanas (4). Tātad, nepietiek tikai ar apziņu par informācijas nepieciešamību, tās atrašanu un pielietošanu. Pareizas informācijas atrašanai ir nepieciešamas arī meklēšanas un analīzes prasmes. Savukārt 1995. gadā Karola Kultaava (*Carol Kuhlthau*) apgalvoja, ka informācijpratība ietver spēju „ne tikai atpazīt situācijas, kad nepieciešams iegūt informāciju un nepieciešamās informācijas izgūvi, bet arī veidot jaunas zināšanas, balstoties uz šo informāciju, un turpināt iegūt zināšanas mūžizglītībā” (4, 26. lpp.). Šī definīcija informācijpratības definīcijā ievada jaunu jēdzienu mūžizglītība, akcentējot, ka informācijpratīgs cilvēks turpina pilnveidot savas zināšanas visu mūžu. Nozīmīga ir arī norāde, ka nepieciešams ne tikai sameklēt un izmantot informāciju, bet arī radīt jaunas zināšanas un atziņas. Tātad informācijas apstrādes process ienes jaunas atziņas pētniecības vai darbības nozarē, ko varēs izmantot citi. Rūta Šaprio (*Ruth Shaprio*) un Maikls E. Hjūdžs (*Michael E. Huges*) apgalvo, ka informācijpratība ir jaunā liberālā māksla, kas ietver sociālo, kultūrálo un filozofisko kontekstu un ietekmi (4). Līdz ar to var spriest, ka kultūras, sociālo paražu un apkārtējās vides ietekmē var atšķirties arī paša cilvēka uztvere.

Informācijpratība ir sarežģīts process, kas ietver vairākus posmus. Lai katru no posmiem veiktu sekmīgi, cilvēkam ir jāpiemīt dažādām prasmēm, kuru esamību un specifiku tieši ietekmē viņa iepriekšējā pieredze, kultūra un sociālās iemaņas. Tomēr, esot informācijpratīgam cilvēkam, kas spēj atrast, saprast un pielietot nepieciešamo informāciju, ir jāspēj arī radīt jauna informācija, kas noderēs citiem. Līdz ar to veidojas ciklisks process, kurā informācija rada jaunu informāciju.

Informācijpratības pasniegšanas metodes

Informācijpratība ir „spēja atrast, atlasīt, novērtēt, pārvaldīt un izmantot informāciju” (6). Tas ir sarežģīts process, kas ietver vairākus posmus. Pasniegt informācijpratību, cenšoties iemācīt citiem veiksmīgi atrast, analizēt, saprast un lietot informāciju nav vienkārši. Informācijpratības pasniedzējam ir

I. Paidere, A. Putniņa
INFORMĀCIJPRATĪBAS PĀRBAUDES
UN VĒRTĒŠANAS METODES

Jāņem vērā katra skolēna vai studenta iepriekšējās zināšanas. Daži pirmā kursa studenti spēs veiksmīgi atrast, saprast un varbūt arī analizēt informāciju, citi nebūs apguvuši pat meklēšanu. Informācijpratības pasniedzējam ir jāsaprot, ka atšķirīgi indivīdi vienādu informāciju interpretēs dažādi. „Nozīmes uztveri veido dažādu apstākļu mijiedarbība” (10, 81. lpp.). Šie apstākļi ir iepriekšējās zināšanas un pieredze, sociālās paražas vai tradīcijas. Katram indivīdam tās būs atšķirīgas, tomēr līdzīga iepriekšējā pieredze un zināšanas veido līdzīgas uztveres iezīmes. Līdz ar to vienas pilsētas, novada vai valsts iedzīvotājiem būs līdzīgāka uztvere un interpretācija nekā citas valsts iedzīvotājiem.

Taču studenta un skolēna temata apguve lielā mērā ir atkarīga no paša klausītāja. „Pasniedzējs var prezentēt materiālu dažādos veidos, izmantojot atšķirīgas metodes, bet tomēr apmācībās neaptvert visu klausītāju vajadzības un vēlmes. Dažiem klausītājiem piemērotākas būs verbālās metodes, citiem praktiskās nodarbības.” (3, 9. lpp.). Neviens no metodēm neaptvers visu auditoriju kopumā, un klausītāji sniegto informāciju neizmanto vienādi.

Jāņem vērā, ka atšķirīgās uztveres dēļ nepieciešams dažādot un vienkāršot apmācības, lai visi skolēni un studenti varētu uztvert svarīgāko informāciju. Dažādot apmācības var, iekļaujot atšķirīgas mācību metodes un uzdevumus. Vienkāršot apmācības var, tās koncentrējot tikai uz konkrētu tematu. Natašas Vībes (*Natasha Weibe*) un Deņizes Kaufogianakas (*Denise Koufogiannakis*) 2006. gadā veiktā pētījumā mērķis bija noskaidrot vairāku bibliotēku pieredzi informācijpratības pasniegšanā. Kā norādījušas pētnieces, apskatot „122 dažādu bibliotēku piedāvāto informācijpratības studiju tematus var secināt, ka lielākā daļa kursu apskata vienu tematu, bet tikai daži ietver vairākas disciplīnas” (14, 10. lpp.). Pētnieces secinājušas, ka daļa kursu koncentrējas uz bibliotēkzinātni un prasmēm, kas nepieciešamas bibliotēkas izmantošanai, un šos kursus pasniedz bibliotekāri. Tomēr informācijpratības temata sadalīšana sīkākos tematos nav vienīgā iespēja uzlabot apmācību efektivitāti.

„Galvenās apmācību tēmas apskatītajās bibliotēkās ir bibliotēkas izpēte un pētīšanas stratēģijas (33%), bibliotēkas kataloga lietošana (28%), uzziņu materiālu lietošana (27%), bibliotēkas un to materiālu pārskats (21%), materiālu meklēšana (20%) un elektronisko resursu lietošana (19%)” (14, 10. lpp.). Lielākā daļa no apmācībām koncentrējas uz pirmā informācijpratības posma — informācijas izguves — apgušanu, paskaidrojot, kā izmantot dažādas meklēšanas sistēmas, un izskaidrojot atšķirīgu materiālu veidus. Tomēr apmācību temati neietver informācijas analīzes kritēriju apskati. Iespējams, informācijas resursu analīze un izvērtēšana tiek iekļauta kā viens no nodarbības apakštematiem, tomēr tas ir nozīmīgs un svarīgs posms veiksmīgam studiju darbam, tāpēc to varētu veidot kā atsevišķu nodarbību, ja tas ir nepieciešams.

Efektīvāku rezultātu sniedz apmācības, kurās tiek izmantotas dažādas mācību metodes. „Mācību metodes, kas tiek izmantotas informācijpratības pasniegšanā, parasti ir tradicionālās mācību metodes, piemēram, lekcijas, demonstrācijas” (14, 10. lpp.). Lekcijas un demonstrācijas savā norisē neiesaista klausītājus, un viņi nodarbībā ir pasīvi. „Galvenā lekciju metodes problēma ir tā, ka tā studentu zināšanas papildina, tikai sarunājoties ar viņiem” (15, 18. lpp.). Tomēr arī lekcijas un demonstrācijas var izveidot interesantas un skolēniem un studentiem saistošas. Tās var kalpot kā galvenās informācijas izklāsta forma, kuras laikā klausītājam ir aktīvi jāseko līdzi pasniedzēja lietotajiem argumentiem un faktiem. „Lekcijas ir piemērota mācību metode universitātēs un ģimnāzijās” (15, 18. lpp.). „Taču dažas bibliotēkas izmanto praktiskās nodarbības, piemēram, lietotāji, izmantojot datorus, zināšanas uzreiz pielieto praktiski, tiek izmantotas arī pašmācības iespējas, piemēram, paraugi vai rokasgrāmatas. Tiek izmantotas arī aktīvās apmācības, piemēram, konkrēta pētījuma izskatīšana vai individuālās konsultācijas.” (14, 10. lpp.). Apgūstot tematus, kuru veiksmīgai apguvei studentiem nepieciešams aktīvi darboties, var izmantot atšķirīgas pieejas. Viena no iespējām ir apmācību laikā sniegt studentiem iespēju darboties līdzīgi, tādējādi nostiprinot uzziņo. Ļoti efektīvs apmācību veids ir konkrēta pētījuma izskatīšana. „Vislabāk pazīstamais konkrēta pētījuma izskatīšanas veids ir atklājummācīšanās (*discovery learning*). Tajā studenti pastāvīgi apskata noteiktu tematu, problēmu vai jautājumu. Viņi izgūst informāciju, izvērtē tās atbilstību un interpretē ieguvumus, izdarot secinājumus un iesakot risinājumus.” (15, 28. lpp.).

I. Paidere, A. Putniņa
INFORMĀCIJPRATĪBAS PĀRBAUDES
UN VĒRTĒŠANAS METODES

„Analizējot apmācībās iegūtos rezultātus, var secināt, ka tradicionālo mācību metožu, kas ietver lietotāja apmācību klātienē, un apmācības, kas notiek elektroniskajā vidē, izmantojot datortehnoloģijas, sniedz vienāda līmeņa ieguvumus. Tāpat abas apmācības ir vienlīdz efektīvas un noderīgas.” (14, 17. lpp.) Ikvienš pasniedzējs var izvērtēt un izvēlēties, viņuprāt, savai nodarbībai atbilstošākās metodes, ņemot vērā metodes atbilstību pasniedzamajam tematam. Izvēloties metodi, jāapskata tās efektivitāte, piedāvātās iespējas studentu mācīšanās un nodarbības norises iesaistē. Tomēr ne tikai aktīva un klausītājiem interesanta nodarbība veicinās informācijpratības prasmju apguvi, nepieciešams nodrošināt arī iespēju pēc apmācībām aplūkot materiālus vai iegūt papildu informāciju. „Tādu materiālu nodrošināšana, kas palīdz apgūt informācijpratību, uzlabo lietotāju mācīšanās līmeni. Pētījumā pierādīts, ka augstākās izglītības iestādēs, kurās šādi materiāli netika nodrošināti, bija sliktāka informācijpratība, nekā augstākās izglītības iestādēs, kurās bija pieejami materiāli pašmācībai.” (14, 18. lpp.). Tāpat jāņem vērā, ka „informācijpratības nodarbības nevar būt balstītas vispārīgos piemēros un ietvert tikai meklēšanas un citu prasmju attīstību, šīm apmācībām ir jābūt pietuvinātām zinātnes novirzienam, kas tiek studēts, lai uzlabotu mācību kvalitāti” (13, 2. lpp.). Tāpat pasniedzot informācijpratību studentiem, nodarbība un materiāli jāpielāgo apgūstamajam zinātnes virzienam, sasaistot informācijpratības prasmes ar citos priekšmetos apgūstamajām zināšanām. Šāda veida sasaistīšana veicina ne tikai zinātnes nozares priekšmetu apguvi, bet ieinteresē studentu un veicina studenta informācijpratības apguvi, jo ir redzams prasmju praktiskais ieguvums.

Informācijpratības pasniegšanas un apgūšanas labākiem rezultātiem jāizmanto dažādas interaktīvas mācīšanās metodes, kas veicina skolēnu, studentu un pasniedzēja mijiedarbību. Skolēni un studenti ir aktīvi jāiesaista nodarbības norisē, uzdodot dažādus uzdevumus, kas nostiprinātu jauniegūtās prasmes. Taču skolēnu un studentu iegūto zināšanu novērtēšanai nepieciešams arī ne tikai apskatīt meklēšanas procesu, pieprasījumus un rezultātus, bet arī rezultātu izvērtēšanu un nepieciešamās informācijas atlasī.

Informācijpratības pārbaudes metodes

Mūsdienās skolu, augstskolu un citu mācību iestāžu programmas un priekšmetu apguve tiek veidota tā, lai students, to apgūstot, sasniegtu konkrētu mērķi. Šis mērķis var būt teorētisko zināšanu kopums, praktiskās iemaņas vai citas prasmes. „Informācijpratības pārbaudīšanai var iesaistīt ekspertus (bibliotekārus vai pasniedzējus), kas novērtē studentu sasniegumus, vai aicināt studentus pašiem novērtēt savas zināšanas” (1, 64. lpp.). Tomēr jāņem vērā, ka pašnovērtējumu veidošanas gadījumā studentam tāpat nepieciešamas eksperta konsultācijas un apmācības, kā arī ekspertam ir jālasa un jāsaprot studenta pašnovērtējums. „Eksperta iesaistes trūkums var veicināt studentu neizpratni par informācijpratību un radīt pārāk augstus pašnovērtējumus” (1, 64. lpp.). Iesaistot informācijpratības pārbaudē ekspertus, var izmantot dažādas pārbaudes metodes.

„Informācijpratības pārbaudes metodes var iedalīt pēc to nolūkiem diagnosticējošajos testos un formālās un kopsavilkuma atgriezeniskajās saitēs” (1, 62.–63. lpp.). Katru pārbaudes veidu var izmantot studentu dažādu zināšanu un prasmju noteikšanai. Tāpat jāņem vērā, ka katra pārbaude var būt piemērota jeb noderīgāka dažādu līmeņu studentiem. „Pētījumi pierādīja, ka diagnosticējošie testi ir vairāk piemēroti bakalaura līmeņa studentiem, bet formālās un kopsavilkumu atgriezeniskās saites pārbaudes veidi vairāk atbilstoši maģistra līmeņa studentiem” (1, 63. lpp.). Tomēr visbiežāk izmantotais veids, kā pārbaudīt studenta prasmju uzlabošanos, ir dažādi testi un aptaujas. „Lielākā daļa kursu rezultātu mērīšanai izmanto testa veida pārbaudes formas (79%). Citosursos ieguvumus izvērtē, ņemot vērā studentu izveidoto bibliogrāfiju kvalitāti (7%), speciāla meklēšanas uzdevuma izpildes rezultātus (6.5%), vispārējo vērtējumu izmaiņas (5%), vērtējumus gala esejās vai referātos (3%), vai rezultātus bibliotēkas veidotā vispārējā anketā (3%). Dažosursos apvieno vairākas mērīšanas metodes.” (14, 11. lpp.)

I. Paidere, A. Putniņa
INFORMĀCIJPRATĪBAS PĀRBAUDES
UN VĒRTĒŠANAS METODES

„Akadēmiskajās bibliotēkās bieži veic rezultātu noskaidrojošās aptaujas, kas ievāc informāciju par studenta prasmēm pirms un pēc informācijpratības kursa apgūšanas” (8, 96. lpp.). Rezultātu noskaidrošanā iespējams izmantot arī dažādus testus, kas apskata studenta zināšanas pirms un pēc kursa apgūšanas. Tādējādi ir iespējams salīdzināt ieguvumus un uzzināt, ko var mainīt vai kas pasniegtajā kursā darbojas labi. Šie testi parasti ietver atbilžu variantus un netieši mēra studenta zināšanas. Tomēr testos iegūtie rezultāti var sniegt dažāda veida informāciju. Daļa testu ne vienmēr atspoguļo patiesās zināšanas, bieži testu vērtēšanas sistēma ietver rezultātu salīdzinājumu ar citiem studentiem, tāpēc netiek noteikts studenta individuālais rezultāts, bet gan zināšanu līmenis, kas atkarīgs no citu studentu sasniegumiem. „Šie testi nevar un neatspoguļo pilnu testa pildītāja zināšanu gammu attiecīgajā priekšmetā” (8, 98. lpp.). „Testu pārbaudes metodi var izmantot, lai noteiktu studentu stiprās un vājās puses, motivējot studentus attīstīt nepilnības un papildināt trūkstošās zināšanas un prasmes” (1, 63. lpp.). Testu pārbaudes vairāk piemērotas bakalaura līmeņa studentiem, kuri vēlas noskaidrot un uzlabot esošās zināšanas, lai varētu veiksmīgi mācīties augstskolā. Taču „formālās un kopsavilkumu atgriezeniskās saites pārbaudes veidi nodrošina studentus ar nepārtrauktu atsauksmi par viņu darbu un prasmēm, sasaistot tās ar praktisko studiju darbu un priekšmetos apgūstamajiem tematiem” (1, 63. lpp.). Šāds informācijpratības pasniegšanas veids ir piemērots maģistra līmeņa studentiem, kuru motivāciju galvenokārt ietekmē iespēja iegūt vairāk zināšanu apgūstamajā nozarē un sasniegumi nozares mācību priekšmetos.

Šobrīd pastāv dažādas pārbaudes metodes. Katrai bibliotēkai ir jāatrod sev piemērotākā metode, kuras izvēli pamato gan mācīšanas stils un nodarbību veidi, gan augstskolas politika. Pasniedzot galvenokārt lekcijas tipa nodarbības, pārbaudi var veikt, izmantojot testus, taču, vadot praktiskās nodarbības, studentus var pārbaudīt, liekot tiem izpildīt kādu praktisku uzdevumu. Iespējams, bibliotēkām ir pieeja studentu vērtējumiem citosursos, tādējādi rodot iespēju salīdzināt studenta sasniegumus mācībās pirms un pēc informācijpratības kursa apgūšanas.

Ir ieteicams pārbaudīt studentu zināšanas un prasmes, kombinējot dažādas metodes, jo „testi var demonstrēt studentu zināšanas, taču tie neparādīs, cik labi students spēj pielietot iegūtās zināšanas praksē” (1, 64. lpp.). Tāpat pilnīgākai studentu zināšanu pārbaudīšanai jāatrod iespēja pārbaudīt studenta teorētiskās zināšanas un praktiskās prasmes. Zināšanu un prasmju kopējai pārbaudei var tikt izvēlētas mazāk populāras un netradicionālas metodes, piemēram, naratīvās pieejas pārbaudes metode.

Naratīvās pieejas pārbaudes metode

Viena no pārbaudes metodēm, ko var izmantot informācijpratības teorētisko un praktisko zināšanu noteikšanai, ir naratīvā pieeja zināšanu pārbaudē. Naratīvs ir „savstarpēji saistītu notikumu sakārtojums, parasti hronoloģiskā secībā” (2). Tas tiek lietots, lai „saprastu, uztvertu un piedzīvotu pasauli mums visapkārt, nodotu mūsu zināšanas, pieredzi un atklājumus citiem” (12). Naratīvu ikviens lieto ikdienā, daloties savā pieredzē, jaunajās zināšanās vai stāstot dienas notikumus, tomēr naratīvu var izmantot arī zināšanu pārbaudē.

Izmantojot naratīva pieeju pārbaudījumos, ir jāizveido loģiska notikumu secība no sākotnējā pētījuma uzdevuma (jāizvēlas piemēroti jautājumi), jāorganizē informācija, jāizvērtē informācija (jāsaprot, vai informācija ir nepieciešama un uzticama) un jāprezentē iznākums (jācītē avoti pareizi un precīzi). (5) Var veidot divus naratīvus: akadēmiskā tipa naratīvu un ikdienas dzīves tipa naratīvu. „Akadēmiskā tipa naratīvs var ietvert stāstījumu par pētniecības projektu veidošanu vai pašu pētniecības darba izstrādi” (5, 5. lpp.). Akadēmiskā tipa naratīvi parasti tiek izmantoti skolās un augstskolās, rādot skolēniem un studentiem, kā izstrādāt viņu pētniecības darbus. Tie ir piemēri publicēšanai grāmatās vai skolotāju un pasniedzēju demonstrētajās darbībās. „Ikdienas dzīves tipa naratīvs var stāstīt par ģimenei svarīgas informācijas meklēšanas procesu, piemēram, dzimtas koka veidošanu, adresu grāmatas izveidi, ģimenes

I. Paidere, A. Putniņa
INFORMĀCIJPRATĪBAS PĀRBAUDES
UN VĒRTĒŠANAS METODES

pasākuma viesu sarakstu u.c.” (5, 5. lpp.). Ikdienas dzīves tipa jeb neakadēmiskie naratīvi, tāpat kā akadēmiskā tipa naratīvi atšķirsies atkarībā no cilvēka vecuma. Bērnam tie būs vienkāršāki, pieaugušajam būs nepieciešamas vairākas prasmes to izpildīšanai. Tāpēc informācijpratība ir nozīmīga ne tikai studijās un pētniecības procesā, bet arī ikdienas dzīvē.

„Pārbaudes metodē jāizmanto naratīvi, kas ir pietuvināti situācijām, ar kurām studentam nāksies saskarties studiju procesā vai ikdienas dzīvē.” (5, 6. lpp.). Tomēr jāņem vērā, ka studentam ir jāpiedāvā vairāki līdzīga temata uzdevumi, lai pārbaudītu viņa prasmju līmeni, jo rakstiskos informācijpratības uzdevumos students var kļūdīties vairāk nekā praktiskā uzdevuma izpildē. Tāpat jāņem vērā, ka naratīvi jāveido ne tikai par visu informācijas meklēšanas posmu kopumā, bet arī par atsevišķām informācijpratības prasmēm, jo students var testu nokārtot labi, attīstot tikai daļu no nepieciešamajām prasmēm un nelietojot mazāk pārzinātās. „Veidojot speciālus uzdevumus, kas piemēroti dažādiem informācijpratības posmiem, studentam ir jāpielieto un jāparāda visas savas prasmes un zināšanas, iegūstot precīzākus testa rezultātus” (5, 6. lpp.). Tomēr kā pozitīvākā naratīva metodes iezīme jāatzīmē tā, ka „studenti, kas izjūt bailes un nedrošību, pildot parastos testa uzdevumus, naratīva metodes testos uzrāda labākus rezultātus” (5, 8. lpp.). To var izskaidrot ar testa uzdevumu loģisko uzbūvi, jo, saprotot piemērotāko meklēšanas ceļu, arī satraucies students to spēs izveidot, tāpēc ka viena darbība seko otrai un sākot veidot pareizo ceļu, kļūdīties ir grūtāk. Naratīvā metode pārbauda ne tikai teorētiskās zināšanas, bet arī praktiskās iemaņas.

Lai noteiktu studentu prasmes ar naratīvo pārbaudes metodi, katram tematam tiek piedāvāti divi uzdevumi. Viens no uzdevumiem ir akadēmiskā tipa uzdevums, savukārt otrs aptver notikumu, kas ar studentu var atgadīties ikdienas dzīvē. Galvenie naratīvā testa uzdevumu temati ir informācijas izguve, informācijas izvērtēšana un informācijas pielietošana (5). Piemēram, veidojot akadēmiskā tipa jautājumu sporta nozares studentiem, var uzdot jautājumu par pareizo atslēgvārdu (sk. 1. tab.).

1. tabula

Naratīvās metodes uzdevuma piemērs

Naratīvs	Marijas uzdevums ir izpētīt un atrast informāciju par to, kā auksti laika apstākļi ietekmē sportistu akadēmisko sniegumu. Marija ir izvēlējusies tematu par to, kā skrējēji sasildās aukstā laikā.
Uzdevums	Marija ir izvēlējusies atslēgvārdus, kas jāizmanto pētījumā: skriešana, piemērots apģērbs. Kāds atslēgvārds vēl būtu jāpievieno?
Atbildes	a) atlēts; b) ziema; c) sniegs; d) drēbes.

Šādi uzdevumi ilustrē situāciju, kas var atgadīties ar uzdevuma veicēju, tāpēc ļauj studentam iejusties tēlā un izprast problēmas būtību. Studējot sporta nozari, studentam būs jāraksta referāti un jāpēta temati, kas saistās ar dažādām sporta tēmām, tāpēc viņiem ir jāapgūst prasme izvēlēties pareizos atslēgvārdus, lai tiktu atrasti vispiemērotākie rezultāti.

Studentiem, mācot informācijpratību, jādemonstrē piemēri, kas saistīti ne tikai ar akadēmisko vidi, bet arī parāda, kā informācijpratības prasmes noderēs ikdienas dzīvē. Šāda ikdienas dzīves pieeja vairāk jādemonstrē bakalaura līmeņa studentiem, kas ir ieinteresēti uzlabot savas informācijpratības prasmes

I. Paidere, A. Putniņa
INFORMĀCIJPRATĪBAS PĀRBAUDES
UN VĒRTĒŠANAS METODES

vispār, bet maģistra līmeņa studentiem vairāk jāizmanto tieši akadēmiskā tipa naratīvi, jo šie studenti ir ieinteresēti tieši nozares zināšanu apgūšanā.

Viens no metodes plusiem ir iespēja rezultātus iegūt automātiski, neiesaistot pasniedzējus, kam jāizsaka vērtējums vai jākomentē iegūtie rezultāti (5). Tomēr noderīgi ir iesaistīt pasniedzējus rezultātu analizē, lai iegūtu katram studentam atbilstošus rezultātus un sniegtu iespēju izprast pieļautās kļūdas. Students, iegūstot testa rezultātus punktu sistēmā, var nezināt, kuros jautājumos kļūdzies, vai nesaprast, kāpēc tā ir kļūda. Tāpēc noderīgi būtu iegūtos rezultātus apskatīt pasniedzējam un sniegt studentam īsu rezultātu aprakstu vai paskaidrojumu.

Informācijpratības vērtēšanas metodes

Tomēr veiksmīgam pasniegšanas darbam un rezultātu pārbaudei nepietiek tikai ar piemērotāko nodarbību veidu atlasīšanu un pārbaudes metodes izvēli. „Vērtēšana dod iespēju pārbaudīt un izteikt spriedumus par sasniegto līmeni. Tā sniedz noderīgu informāciju gan dalībniekiem, gan pasniedzējiem, gan institūcijām, kas finansē šo apmācību, kā arī citām iesaistītajām pusēm. Vērtēšana palīdz arī pedagoģiskajā darbā pirms apmācības uzsākšanas, tās laikā un pēc tās.” (9) Tātad noderīgi ir novērtēt studentu sasniegumus ne tikai pēc kursa apguves, bet arī pirms un apmācību laikā, lai varētu novērtēt studentu izaugsmi un salīdzināt personīgos sasniegumus. Taču ir jāatrod arī novērtēšanas metodes, kas vislabāk parāda studentu sasniegumus un ļauj tos analizēt. „Bibliotēkām ir jāizveido vai jāizvēlas piemērota novērtēšanas metode, kas pārbaudītu studentu apgūtās zināšanas” (8, 94. lpp.). Taču, izvēloties metodi, tā ir pēc laika arī jānovērtē. Ir svarīgi novērtēt, vai izvēlētais vērtēšanas metode ir piemērota un parāda vajadzīgos rezultātus. Iespējams, katram zināšanu līmenim vai mācību posmam jāpiesaista citas vērtēšanas metodes.

Informācijpratības zināšanu novērtēšanai iespējams izmantot rubrikas vērtēšanas pieeju.

Rubrikas vērtēšanas pieeja

Megana Ouklīfa (*Megan Oakleaf*) savā pētījumā „*Assessing information literacy skills: a rubric approach*” (8) apkopojusi vairāku autoru viedokļus par rubriku lietderību informācijpratības pasniegšanā. „Rubrikas ir aprakstošas vērtēšanas shēmas, ko izstrādā izglītotāji, lai vadītu studenta darba analīzi” (8, 183. lpp.). Ouklīfa atsaucas uz Džona C. Hafnera (*John C. Haffner*) teikto, ka „izglītojošā literatūrā un starp mācīšanas un mācīšanās praktizētājiem, vārds „rubrika” galvenokārt tiek izmantots, lai saprastu vienkāršus novērtēšanas rīkus, kas apraksta kāda īpaša uzdevuma izpildīšanas pakāpes, un tiek lietots, lai novērtētu rezultātus dažādos uz izpildīšanu balstītos kontekstos” (8, 183. lpp.).

Rubrikas tiek izmantotas, kad pasniedzējam nepieciešams novērtēt studenta snieguma kvalitāti, un tās iespējams piemērot plašam nozaru klāstam. Ir svarīgi saprast, ka fakts, kur un kad vērtēšanas rubrika tiek lietota, nav atkarīgs no atzīmju pakāpes vai aplūkojamā temata, bet gan no novērtēšanas mērķa. Novērtēšanas eksperti tās pasludinājuši par „vienām no pamata rīkiem snieguma novērtēšanas komplektā” (8, 184. lpp.).

Augstākās izglītības institūcijām aizvien vairāk tiek pieprasīts atspoguļot studentu iegūtās prasmes, balstoties uz viņu sasniegtajiem rezultātiem, tāpēc rubrikas pieeja šobrīd pelna pastiprinātu uzmanību. Patiesībā, rubrikas ir uz rezultātiem balstītas izglītības pamats. Vairāki autori norādījuši, ka „tāpat kā ar reālās dzīves uzdevumiem, snieguma jeb rīcības uzdevumiem nav vienas pareizās atbildes — ir vairāki veidi, kā veiksmīgi tos sasniegt. Tātad studenta sniegumu nevar novērtēt automātiski, tas jā dara vienai vai vairākām personām, balstoties uz labi definētiem kritērijiem” (8, 185. lpp.). Kritērijs ir „pazīme (vai

I. Paidere, A. Putniņa
INFORMĀCIJPRATĪBAS PĀRBAUDES
UN VĒRTĒŠANAS METODES

viena no vairākām pazīmēm), pēc kuras esības vai pakāpes kaut ko vērtē, noteic, klasificē vai kvalificē” (7).

Tā vietā, lai vērtētu atbildes kā pareizas vai nepareizas, alternatīvi novērtējumi vērtē uzdevuma veikšanas kvalitāti, procesu, nonākšanas ceļu līdz atbildei. Lai veiktu šādu novērtējumu un nodrošinātu tā derīgumu un taisnīgumu, nepieciešami kritēriji vai vērtēšanas vadlīnijas. Vērtēšanas kritērijiem jābūt labi apdomātiem, skaidri definētiem un konsekventi piemērotiem. Precīzi definēti kritēriji palīdz nodrošināt, ka katrs — gan pasniedzējs, gan students — saprot, kas no veicamā uzdevuma tiek gaidīts (8).

Eksistē četru veidu rubrikas modeļi. Tie ir kontrolsaraksti, kuros nepieciešams apstiprināt vai noliegt iepriekš noteiktus kritērijus, un papildinātie kontrolsaraksti, kuros papildus apgalvojumu apstiprināšanai un noliegšanai veicamas papilddarbības, piemēram, kritēriju nepieciešams novērtēt atbilstoši atzīmju skalai no 1 līdz 5. Eksistē arī rubrikas vienkāršais modelis un pilnais modelis. Pilna modeļa rubrika ir visapprakstošākā un tiek uzskatīta par daudzsološāko, lai nodrošinātu iespēju detalizētu datu veidā atspoguļot studenta mācīšanās prasmes. Viens no pilna modeļa rubrikas galvenajiem komponentiem ir kritēriji (8). Grants Viginss (*Grant Wiggins*) norāda, ka kritērijiem vajadzētu būt pareiziem, ar punktiem, kurus būtu iespējams piešķirt vai atcelt būtisku panākumu vai kļūdu gadījumos, nevis tāpēc, lai būtu vieglāk skaitīt vai pildīt rubriku (16). Otra svarīga rubrikas komponente ir „mērķa indikatori”, „kvalitātes definīcijas” un „darbības aprakstītāji”. „Šos aprakstītājus nepieciešams veidot detalizētā valodā, lai labāk saprastu, kas vērtētājam bijis svarīgi. Tā vietā, lai norādītu, ka studenta darbs veikts labi vai slikti, nepieciešams aprakstīt, ko vērtētājs ir vēlējis atrast un vai ir atradis studenta darbā” (8, 189. lpp.).

2. tabula

Publiskās uzstāšanās rubrikas piemērs (17, 32. lpp.)

	Izcils	Vidējs	Iesācējs
Skaļums	Runātājs ir labi sadzirdams.	Kopumā runātājs ir labi dzirdams, tomēr dažreiz skaļums ir nepietiekams.	Runātāju ir grūti dzirdēt.
10	10	5	0
Temps	Runas temps ir adekvāts.	Dažbrīd liekas, ka runātājs steidzas vai pārspīlē pauzes.	Runas temps ir par lēnu vai par ātru.
10	10	5	0
Uzvedība	Runātājs veido acu kontaktu ar visiem. Nav nervozitātes pazīmju. Runātājam lieliska stāja.	Acu kontakts fokusējas tikai uz vienu klausītāju vai dažiem konkrētiem klausītājiem. Novērojami viegli traucējošas nervozitātes pazīmes, bet tās netraucē prezentācijas saturam.	Ļoti rets acu kontakts ar auditoriju. Izklusās, ka runātājs prezentāciju lasa. Novērojamas nervozitātes pazīmes, kas traucē auditorijai.
10	10	5	0
Darbošanās	Prezentācijā tiek iesaistīta auditorija, dodot laiku klausītājiem apdomāties un atbildēt.	Auditorija tiek iesaistīta, bet tam netiek veltīts adekvāts laika periods.	Runātājs neiesaista auditoriju.
10	10	5	0

I. Paidere, A. Putniņa
INFORMĀCIJPRATĪBAS PĀRBAUDES
UN VĒRTĒŠANAS METODES

Rubrikas var iedalīt arī vispārīgās un specifiskiem uzdevumiem piemērotās. Tās var būt veidotas, lai novērtētu kādu specifisku uzdevumu vai plašāku uzdevumu grupu. Specifisko uzdevumu rubrikas izstrādā, lai vērtētu studentu darbību īpašu uzdevumu izpildē. Nepieciešams ņemt vērā, ka „jo vairāk uzdevumam pielāgota rubrika, jo vērtīgāks rezultāts; jo saprotamāka un vienkāršāka rubrika, jo lielāka uzticamība” (8, 190. lpp.). Ideālai rubrikai vajadzētu būt tādai, kas ir gan ar uzdevumiem pielāgotas, gan vispārīgas rubrikas iezīmēm.

Rubrikas var būt arī holistikas un analītiskas. Holistiskā rubrika ļauj pasniedzējam novērtēt visu procesu vai rezultātu kopumā, bez atsevišķu detaļu vai sastāvdaļu vērtēšanas, balstoties uz vispārējo iespaidu. To izmantošana ir ātrāka un arī lētāka, jo iespējams novērtēt liela apjoma projektus vai lielu skaitu studentu atbilžu. Turpretī analītiskās rubrikas iedala rezultātu vai darbību būtiskās iezīmēs vai dimensijās, lai tās varētu vērtēt atdalīti. Katrai iezīmei tiek dots atsevišķs vērtējums. Šī pieeja liek sniegt vērtējumu katram kritērijam, pēc tam apvienojot katra kritērija vērtējumus vienā gala vērtējumā. Analītiskā pieeja ir diagnosticējošāka, tā piemērota sarežģītām darbībām (8).

Rubrikas pieejas izmantošanas ieguvumi attiecināmi tieši uz studentiem. Rubrikas ļauj studentiem saprast, ko vērtētāji no viņiem vēlas, tās nodrošina tiešu atgriezenisko saiti, lai saprastu, ko viņi ir iemācījušies un ko vēl nav iemācījušies. Tas arī sekmē studentu spējas novērtēt sevi. Kritēriji ļauj gan studentiem, gan pasniedzējiem saprast, kāpēc studenta darba rezultāts vai darba process novērtēts ar konkrēto atzīmi, tā palīdzot noskaidrot, ko students nav ievērojis un kas vēl ir jāapgūst (8). Lorija A. Šeparda (*Lorrie A. Shepard*) norāda, ka studentiem būtu jāsaprot vērtēšanas kritēriji tik labi, ka viņi paši spētu novērtēt savu darbu, kā to dara pasniedzējs. Kad studenti ir iepazinušies un pieraduši pie šīs metodes, viņi to var izmantot sevis novērtēšanai (11). Oklīfa savā pētījumā citē Marilē J. Bresciani (*Marilee J. Bresciani*), Keriju L. Zelnu (*Carrie L. Zelna*) un Džeimsu A. Andersonu (*James A. Anderson*), norādot, ka ir svarīgi studentam izskaidrot detaļas, kuras nepieciešams ievērot, veicot aktivitātes un uzdevumus, tad arī viņi paši vairāk uzmanības pievēršīs šo detaļu nozīmīgumam labāka rezultāta sasniegšanai (8, 201. lpp.). Šeparda, atsaucoties uz citu autoru darbiem, norāda, ka iespēja novērtēt sevi ļauj studentiem būt patiesiem attiecībā uz savu darbu, kļūst ieinteresētākiem mācīšanās procesā vairāk nekā atzīmēs, un tiekties pēc augstākiem standartiem, tā palielinot ieguldījumu mācīšanās procesā (11).

Rubrikas pieejas nepilnības lielākoties saistītas ar virspusēju, paviršu rubriku izstrādāšanu. Vājas rubrikas rodas, ja nav izdevies atrast līdzsvaru starp vispārīgu un detalizētu kritēriju aprakstu. Pārāk detalizētu kritēriju rubrikas izveidojas garas, tomēr pārāk vispārīgi kritēriji kļūst nelietderīgi un liedz iespēju vērtētājam un studentam tos precīzi izprast. (8)

Secinājumi

Izglītības iestādēs tiek izmantotas dažādas pārbaudes metodes. Informācijpratībā ir svarīgi ne tikai spēt izpildīt uzdevumu, bet arī izprast uzdevuma risināšanas ceļu soli pa solim. Katram pasniedzējam, tai skaitā bibliotekāram, kas pasniedz informācijpratību, nepieciešams atrast sev un auditorijai piemērotāko metodi vai metožu komplektu, kas pēc iespējas precīzāk un efektīvāk ļautu studentam pārbaudīt savas zināšanas informācijpratībā un izmantot efektīvākās uzdevuma atrisināšanas iespējas.

Naratīvās metodes uzdevumi ir pietuvināti ikdienas dzīvē vai akadēmiskajā vidē sastopamajām situācijām, ļaujot studentam izprast uzdevumu, sasaistot to ar mācību vai ikdienas notikumiem. Izmantojot naratīvo metodi, iespējams izveidot jautājumus, kas ļauj noskaidrot prasmes konkrētam informācijpratības posmam vai apskata visu informācijpratības procesu kopumā. Tādējādi iespējams noskaidrot gan studenta vispārīgās zināšanas un prasmes, gan katra informācijpratības posma iemaņas.

Rubrikas ir īss studenta darba apraksts un analīze, kas var tikt veidota, balstoties vadlīnijās un atbildot uz konkrētiem jautājumiem, piemēram, darba vērtēšanas kritērijiem, noteikumiem darba pozitīvam no-

I. Paidere, A. Putniņa
INFORMĀCIJPRATĪBAS PĀRBAUDES
UN VĒRTĒŠANAS METODES

vērtējumam, kvalitātei un citiem. Rubrikas var izmantot dažādās zinātņu nozarēs, bet informācijpratības vērtēšanā tās ir īpaši noderīgas, jo analizē studenta rezultātus, paskaidrojot un izskaidrojot problēmas.

Naratīvās metodes uzdevumus var veidot rakstiskā formā, klausītājiem iedodot uzdevumus (skat. 1. tab.), kas viņiem jāizpilda vai jāapraksta, kā viņi to veiktu. Rakstisko uzdevumu novērtēšana, izmantojot rubrikas pieeju, būs laikietilpīgs process, tāpēc pasniedzējam jāizvērtē savas iespējas kvalitatīva vērtējuma sniegšanai, jo katra lekcijas klausītāja izpildītie uzdevumi būs jāanalizē. Piemēram, studenti noklausās bibliotekāra lekciju, kurā tiek stāstīts par meklēšanas iespējām, informācijas izgūšanas iespējām un galvenajiem atlasē principiem, un pēc lekcijas izpilda īsu bibliotekāra sagatavotu testu par dzirdēto vielu. Pēc tam bibliotekāram katra studenta izpildītais tests ir jāapskata, ne tikai norādot iespējamās kļūdas, bet arī aprakstot studentam, kādas darbības labāk veikt vai kuram no informācijpratības posmiem jāpievērš lielāka uzmanība. Studentuursos, kur studentu ir maz, rakstiskie naratīva tipa uzdevumi palīdzēs novērtēt visus studentus. Bet studentuursos, kur cilvēku skaits ir liels, iespējams naratīva tipa uzdevumus iesaistīt lekcijā, studentiem, kad viela izklāstīta, lūdzot atrast informācijas materiālus. Tādējādi students savu rezultātu un vērtējumu uzzina uzreiz. Iesaistot uzdevumu lekcijā, pasniedzējs studentiem var lūgt izstāstīt konkrēta pieprasījuma meklēšanas ceļu, pārrunājot izvēlētos meklēšanas ceļus. Tādā gadījumā studenti ir tie, kas atbild uz pasniedzēja jautājumu, kā viņi veiks meklēšanu, bet pasniedzējs var uzreiz akcentēt pozitīvo vai izlabot kļūdas un izskaidrot, kā veiksmīgāk meklēt, respektīvi, novērtēt studenta prasmes, izmantojot rubrikas mutvārdu pieeju.

Naratīvās metodes izmantošana uzdevumos studentam vēlreiz parādīs un palīdzēs atkārtot informācijas meklēšanas, atlasē, analīzes un radīšanas procesu, tādējādi radot izpratni par dažādām situācijām, kurās nepieciešams izmantot jauniegūtās prasmes. Lietojot šīs prasmes, tās tiks nostiprinātas. Savukārt rubrikas pieeja vērtēšanā studentam izskaidros viņa kļūdas vai atzīmēs pozitīvo viņa darbā. Izskaidrojot studentam detaļas, kas jāievēro vai kam jāpievērš uzmanība, vēlāk, meklējot informāciju saviem referātiem vai noslēguma darbiem, students ieteikumus ņems vērā un uzrādīs labākus rezultātus.

Izmantotie informācijas avoti

1. **Andretta, Susie.** *Information literacy: a practitioner's guide*. Oxford ; New Hampshire : Chandos Publishing, 2005. xxii, 208 p. ISBN 9781843340652.
2. *Britannica academic edition* [online]. Online encyclopaedia Britannica. [cited 06.01.2013]. Available for authorized users from Online encyclopaedia Britannica database: <http://www.britannica.com/bps/thesaurus?query=narrative>
3. **Burkhardt, Joanna M., MacDonald, Mary C., Rathemacher, Andrée J.** *Teaching information literacy: 50 standards-based exercises for college students*. Chicago : American Library Association, 2010. 152 p. ISBN 9780838910535.
4. **Eisenberg, Michael B. a.u.** *Information literacy: essential skills for the information age*. 2nd edition. London : Libraries Unlimited, 2005. 225 p. ISBN 9781591581437.
5. **Hazen, James.** *Assessing information literacy: the multiple narrative approach* : theses for the Doctor of Philosophy degree in Psychological and Quantitative Foundations. Graduate College of the University of Iowa, 2009. 149 p.
6. Informācijpratība. *Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm* [tiešsaiste]. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija. [skatīts 06.01.2013]. Pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=inform%C4%81cijprat%C4%ABba&list=inform%C4%81cijprat%C4%ABba&lang=LV>

I. Paidere, A. Putniņa
INFORMĀCIJPRATĪBAS PĀRBAUDES
UN VĒRTĒŠANAS METODES

7. Kritērijs. *Letonika* [tiešsaiste]. Rīga : Tilde, 2011 [skatīts 06.01.2013]. Pieejams datubāzes Letonika abonentiem: <http://letonika.lv/groups/default.aspx?r=10621031&q=krit%C4%93rijs&cid=566116&&g=2>
8. **Oakleaf, Megan J.** *Assessing information literacy skills: a rubric approach*. The University of North Carolina at Chapel Hill : Chapel Hill, 2006. 446 p.
9. *Palīgs skolotājiem: vērtēšana un kvalitātes noteikšanas metodes* [tiešsaiste]. Dolceta : Online Consumer Education. [skatīts 06.01.2013]. Pieejams: <http://www.dolceta.eu/latvija/Mod4/V%C4%93rt%C4%93sana-un-kvalit%C4%81tes.html>
10. **Rafferty, P., Hilderley, R.** *Indexing multimedia and creative works: the problems of meaning and interpretation*. England : Ashgate Publishing Limited, 2005. xiv, 208 p. ISBN 0754632547.
11. **Shepard, Lorrie A.** The role of assessment in a learning culture. *Educational Researcher* [online], vol.29, Nr.7, 2000 [cited 06.01.2013], p.4–14. Available: <http://nepc.colorado.edu/files/TheRoleofAssessmentinaLearningCulture.pdf>
12. **Sikes, P., Gale, K.** *Narrative approaches to education research* [online]. Faculty of Education, University of Plymouth, 2009 [cited 06.01.2013]. Available: <http://www.edu.plymouth.ac.uk/resined/narrative/narrativehome.htm>
13. **Tingting Liu, Sun, Haibin.** Analysis of information literacy education strategies for college students majoring in science and engineering. *Modern Applied Science* [online], vol.5, issue 5, 2011 [cited 06.01.2013], p.227-231. Available: <http://ccsenet.org/journal/index.php/mas/article/view/12498/8835>
14. **Weibe, Natasha, Koufogiannakis, Denise.** Effective methods for teaching information literacy skills to undergraduate students : a systematic review and meta-analysis. *Evidence Based and Information Paractice* [online], vol.3, issue 1, 2006 [cited 07.01.2013], p.3–43. Available: <http://ejournals.library.ualberta.ca/index.php/EBLIP/article/view/76>
15. **Westwood, Peter S.** *What teachers need to know about teaching methods* [online]. Australia : Australian Council for Educational, 2008 [cited 05.01.2013]. 105 p. ISBN 9780864319128, ISBN 9781435657465. Available for authorized users from eBook Academic Collection database: <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=4&hid=25&sid=36586a95-2a03-4c79-b0a3-751ed0e64896%40sessionmgr15&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtY2ZlZQ%3d%3d#db=e000xww&AN=227669>
16. **Wiggins, G.** Creating tests worth taking. *Educational Leadership* [online], issue May, 1992 [cited 07.01.2013], p.26–27. Available: http://www.ascd.org/ASCD/pdf/journals/ed_lead/el_199205_wiggins.pdf
17. **Zelna, Carrie L., Bresciani, Marilee, Ward, Caryn Sabourin.** *Assessing student learning and development in academic support units and student affairs: creative alternatives* : presentation [online], 2003 [cited 02.01.2013], p.32. Available: http://www.ncsu.edu/assessment/old/presentations/student_affairs/assess_stu_learning_in.pdf

AUGSTSKOLAS BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS KOMPETENCES VEICINĀŠANA

THE PROMOTION OF THE UNIVERSITY LIBRARIAN'S PEDAGOGIC COMPETENCE

Ilona Vēliņa-Švilpe

Latvijas Universitātes Bibliotēka
Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
e-pasts: ilona.velina-svilpe@lu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis: raksta autore izvēlējusies apskatīt problēmjautājumus, kas skar bibliotekāra pedagoģiskās meistarības lomu bibliotēkas veidotajās informācijpratības nodarbībās ar mērķi — aktualizēt bibliotekāra pedagoģiskās kompetences svarīgo lomu viņa profesionālajā darbībā.

Metodoloģija/pieeja: rakstā izvirzītie jautājumi aplūkoti, pamatojoties uz literatūras studijām un autores veiktajām aptaujām, intervijām un novērojumiem, kas tikuši veikti maģistra darba ietvaros. Pētījumā tika ietverti daļēji etnogrāfiski, darbības un gadījuma pētījuma elementi, veicot novērojumus bibliotekāra ierastajā darba vidē, pētot informācijpratības nodarbības. Iegūtie rezultāti nav attiecināmi uz visām Latvijas augstskolu bibliotekām.

Rezultāti: rakstā secināts, ka augstskolas bibliotekāra pedagoģiskā kompetence būtiski ietekmē lietotāju patstāvīgas mācīšanās prasmes. Informācijas lietotājiem arvien sarežģītāk kļūst ne tikai izvēlēties savam mērķim nepieciešamo informāciju, bet arī nereti pietrūkst zināšanu un iemaņu kritiski izvērtēt iegūto informāciju. Pedagoģiskā kompetence ir viens no bibliotekāra nepieciešamajiem profesionālās darbības pamatiem, kas paver plašas iespējas pilnveidot informācijpratības nodarbības, kā arī individuālas konsultācijas.

Praktiskā nozīme: rakstā sniegtās atziņas var tikt izmantotas bibliotekāra pedagoģiskās kompetences veicināšanai ne tikai augstskolas bibliotēkās. Pedagoģiskā kompetence būtu jāattīsta un jāpilnveido ikvienam bibliotēkas darbiniekam, kura ikdienas darbs ir saistīts ar jebkuru lietotāju — vai tas ir bērns, studējošais vai seniora vecuma lietotājs.

Novitāte: viens no augstskolu bibliotēku darbības stūrakmeņiem ir informācijpratības veicināšana, lai sekmētu lietotāju patstāvīgas mācīšanās prasmes. Būtiska ir bibliotekāru profesionalitātes pilnveide, kurā svarīga loma iedalāma pedagoģiskajām prasmēm. Pievēršot lielāku uzmanību bibliotekāra pedagoģisko prasmju attīstīšanai, tiks vienlaicīgi arī uzlabota informācijpratības veicināšanas kvalitāte.

Atslēgvārdi: kompetence, pedagoģiskā kompetence, bibliotēka, informācijpratība

Raksta veids: oriģināls pētījums

Norādes: 39

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

Abstract:

Purpose: To analyze the problems arising at the information literacy lectures at higher school.

Design/methodology/approach: The Methods of the research are: theoretical methods — the theoretical analysis of the pedagogical and psychological literature, library's documents, empirical methods: data collection methods (quantitative methods — the pedagogical experiment, questionnaires, the oral questioning and discussions), qualitative methods: the creation and analysis of pedagogical situations (case studies), narrative interviews, surveys and observations.

Findings: It is proved that the pedagogical competence of a librarian of a higher educational establishment affects the users' independent learning skills significantly. It is becoming increasingly more difficult for information users not only to choose information necessary for their aim, but frequently they also lack knowledge and skills to assess the obtained information critically. The pedagogical competence is one of the librarian's necessary bases of their professional activities opening up broad opportunities to improve information literacy classes, as well as individual consultations.

Practical implications: The findings presented in the research can be used for promoting pedagogical competence of librarians not only at higher educational establishment libraries. Pedagogical competence should be developed and improved for all library employees, whose daily work is linked to users, whether children, students, or senior citizens.

The Originality/value: One of the cornerstones of operations of the higher educational establishment libraries is the promotion of information literacy to foster independent study skills of users. It is important to improve professionalism of librarians, and an important role must be attributed to pedagogical skills. By paying the greater attention to improving pedagogical skills of a librarian, the quality of promoting information literacy will be simultaneously improved.

Keywords: competence, pedagogic competence, librarian, information literacy

Article Type: Original research

References: 39

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

Ievads

Mūsdienu sabiedrībā norisinās pārmaiņas visās dzīves jomās — tautsaimniecībā, izglītībā un kultūrā, tajā skaitā arī bibliotēkās. Bibliotēku pārmaiņas ietekmē visus bibliotekārā darba procesus: krājuma komplektēšanu un organizāciju, attiecības ar lietotājiem, informācijas lietotāju apkalpošanas kritērijus. Viena no bibliotekārā darba sfērām, kuru pārmaiņas ir ietekmējušas visizteiktāk, ir lietotāju prasme orientēties informācijas plūsmā un bibliotēkas piedāvātajā sistēmā, tāpēc pētījumam izvēlētais virziens ir bibliotekāru pedagoģiskās kompetences loma lietotāju informācijpratības veicināšanā mūsdienu aspektos.

Studējošajam būtisks ir patstāvīgais studiju un pētnieciskais darbs ar dažādiem informācijas resursiem. Lai attīstītu šīs patstāvīgās prasmes, svarīgi ir orientēties bibliotēkas sistēmā un informācijas plūsmā. Bibliotēkai ir svarīga loma šo prasmju veicināšanā, veidojot dažādas lietotāju informācijpratības nodarbības. Diemžēl līdzšinējā prakse rāda, ka, neskatoties uz visiem bibliotēkas pasākumiem, kas orientēti uz lietotāja informācijpratības veicināšanu, bibliotēkas lietotāju prasmes ir visai zemas. Lietotājiem sagādā grūtības patstāvīgais darbs ar elektronisko katalogu, iespieddarbu attālināta rezervēšana un termiņa pagarināšana, kā arī datubāzu izmantošana. Darba autore savā profesionālajā ikdienā novērojusi, ka studējošajiem ir arī zema motivācija apmeklēt bibliotēkas organizētās nodarbības, kā arī vāja interese nodarbības laikā.

Mūsdienu bibliotēka ieņem arvien lielāku lomu kā palīgs mācīšanās prasmju veidošanā, kā arī mūžizglītības veicināšanā. Viena no svarīgākajām misijām bibliotēkas darbā ir lietotāju informācijpratības veicināšana, organizējot un vadot dažādas prezentācijas un nodarbības par bibliotēkas resursu izmantošanas iespējām, kas palīdzētu studējošajiem mācību un pētnieciskajā darbā.

Šī raksta pamatā ir 2011. gadā veikts maģistra darba pētījums „Augstskolas bibliotekāru pedagoģiskās kompetences veicināšana” (32). Tā kā raksta autores profesionālā darbība ir saistīta ar Latvijas Universitātes Bibliotēku (turpmāk tekstā — LU Bibliotēka), par pētījuma bāzi tika izvēlēta LU Bibliotēka. Tika veiktas bibliotekāru un bibliotēkas lietotāju aptaujas, intervijas, kā arī informācijpratības nodarbību novērojumi ar mērķi noskaidrot, kā bibliotekāru pedagoģiskās kompetences palīdz lietotājam orientēties un izmantot bibliotēkas resursus, kā arī izmainīt bibliotēkā esošo praksi lietotāju informācijpratības nodarbībās. Šajā rakstā atspoguļota daļa no maģistra darba pētījuma.

Pedagoģiskā kompetence

20. gadsimta beigās, postmodernisma laikmetā, mainoties audzināšanas normatīvai paradigmai, mainījās arī uzskats par to, kādai jābūt pedagoģijas zinātnes lomai, lai veicinātu cilvēka mācīšanās uzlabošanu. Mūsdienās ne tikai Eiropā, bet visā pasaulē pedagoģija tiek atzīta kā zinātne, kura, balstoties uz jaunākām psiholoģijas, bioloģijas un citu zinātņu atziņām, cilvēku dzīvesdarbības pieredzes izpratnē meklē un rada jaunas zināšanas par to, kā risināt problēmjautājumus visdažādākajās zinātņu jomās un ikdienas profesionālajā darbībā.

Veiktie pētījumi (37, 5. lpp.) rāda, ka starp profesionālās pedagoģiskās kompetences sastāvdaļām komponentiem pastāv ciešas sakarības, kas liecina par kompetences sistēmiskumu. Lai noskaidrotu, kāda ir šī sistēma, pievērsīsimies praksei. Pētījums „Augstskolas bibliotekāru pedagoģiskās kompetences veicināšana” (32) rāda, ka skolā strādā skolotāji ar enciklopēdiskām zināšanām, tomēr ne vienmēr zināšanu vispusība un dziļums atbilst pedagoga darbības produktivitātei. Iemesls — priekšmeta zināšanas un iemaņas nesaskan ar attiecībām, kuras izveidojušas starp skolotāju un skolēniem. Skolotāja profesionālā kompetence ir zināšanu un augstas profesionalitātes sintēze. Skolotāja profesionālās kompetences dominējošais komponents ir viņa psiholoģiski pedagoģiskā kultūra, prasme nodrošināt kontaktu, sadarbību un mijiedarbību. Sistēmu veidojošais faktors ir vērtību sistēma.

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

Pedagoga profesionālo kompetenci var aplūkot dažādi. Profesionālās kompetences saturiskās struktūras noteikšanas pamatā ir izglītības humanizācijas galvenā ideja — **mācību procesa centrā ir cilvēks** (gan skolotājs, gan skolēns) kā augstākā vērtība (4, 60. lpp.). Cilvēka pamats ir kultūra, tās līmenis nosaka skolotāja attieksmju raksturu (35, 18. lpp.). Pamatojoties uz izglītības humanizācijas galvenajām idejām, var apgalvot, ka pedagoģiskās kompetences saturā ir trīs komponenti:

- ◆ izziņas kultūra (zināšanas, prasmes, izziņas pieredze);
- ◆ psiholoģiski pedagoģiskā kultūra (attieksmju sistēma, vērtību sistēma);
- ◆ darbības didaktiskā kultūra (prasme organizēt un novērtēt darbību).

Zināšanas un prasmes ir pedagoģiskās kompetences komponenti, bet dominējošā ir attieksme. Attieksme ir subjekta izvēlēts sakars ar īstenības objektu (39, 47. lpp.). Zināšanas un prasmes ir tikai attieksmes veidošanas līdzekļi.

Kompetences jēdziena daudzveidība

Mūsdienu pedagoģiskajā diskursā kompetences kā sociālpedagoģiskās un mācīšanās analītiskās kategorijas jēdziens atkal tiek aktualizēts (22, 45.-46. lpp.). Paradigma tiek saprasta kā noteikta laikmeta domāšanas modelis, pasaules aina, kultūras darbība vai zinātniskais pasaules skatījums. Latvijā pašlaik savstarpēji mijas trīs — modernisma, postmodernisma un jaunmodernisma — pedagoģijas zinātniskās paradigmas. Tās transformējas caur katra cilvēka atšķirīgo izglītības, mācīšanās un mijiedarbības pieredzi.

Eiropas izglītības politikas nostādnes paredz uzlabot profesionālās izglītības sistēmu, paaugstināt kvalitāti, veidot sistēmu kvalifikāciju atzišanā, arvien biežāk sastopamies ar nepieciešamību rast izpratni par kvalifikācijas un kompetences jēdzienu. Atbilstoši Eiropas politikai, profesionālajā izglītībā Eiropā iezīmējas pāreja no tirgus sabiedrības uz sabiedrību, kas balstās uz zinātnes atziņām. Mūsdienu ekonomiskā attīstība kvalificētam speciālistam nosaka papildus prasības: līdzās mācai labi strādāt un kvalitatīvi izpildīt uzticēto darbu, no jaunā speciālista tiek prasītas arī tādas spējas kā patstāvība, pašiniciatīva, aktīvas un radošas darbības pieredze, kritiskās domāšanas spēja, komunikācijas spēja, spēja uzņemties atbildību. Līdzās kompetences kā prasmes un kvalifikācijas izpratnei, rodas jauns skatījums uz kompetentu cilvēku kā audzināšanas ideālu un kompetenci kā stratēģisko mērķi un izglītības kvalitātes analītisko kategoriju mērķu un uzdevumu daudzlīmeņu sistēmā (10, 104. lpp.).

Kompetences jēdziena vēsturiskā attīstība ir gara un pārmaiņu pilna. Jēdziens „kompetence” cēlies no vācu valodas vārda „Kompetenz”, kas savukārt veidojies no latīņu „competentia”, kas nozīmē ‘sagādīšanās; atbildība’. Latviešu valodā jēdziens tiek skaidrots kā ‘Lietpratība, plašas zināšanas, izpratne kādā jomā, jautājumā, jautājumu kopumā’ (28). Romiešu tiesību zinātnieki lietojuši īpašības vārdu „competens” — nozīmē ‘piekritīgs, tiesīgs, likumīgs, kārtīgs’. No 13. gs. „competentia” nozīmē ienākumus, kas kādam pienākas. No 1753. gada J. H. Zedlera (*Johann Heinrich Zedler*) Universālajā leksikonā jēdziens „competent” un „competenz” tiek lietots šo vārdu mūsdienīgā izpratnē. Modernajā tālākizglītības teorijā kompetences jēdziens ir ienācis salīdzinoši nesen — 21. gs. (29, 40. lpp.).

Eiropas Parlamenta un Padomes ieteikums 2008/c 111/01/EK. (2008. gada 23. aprīlis) par Eiropas kvalifikāciju ietvarstruktūras izveidošanu mūžizglītībai akcentē, ka „kompetence” ir pierādīta spēja izmantot zināšanas, prasmes un personiskās, sociālās un/vai metodiskās spējas darba un mācību situācijās un profesionālajā un personīgajā attīstībā. Eiropas kvalifikāciju ietvarstruktūrā kompetenci apraksta saistībā ar atbildību un autonomiju (7).

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

Zinātnieki Dž. Erpenbeks (*John Erpenbeck*) un Lutcs fon Rozenštīls (*Lutz von Rosenstiel*) izšķir divus kompetenču tipus (11, 208. lpp.):

- ◆ kompetences, kas sevis vadīšanas stratēģijās (graduētās stratēģijas) iespējamās neskaidrām mērķa zināšanām (profesionāli metodiskās kompetences);
- ◆ kompetences, kas šaurākā nozīmē (evolūcijas stratēģijas) ir nepieciešamas mērķa apzināšanai (profesionālās; sociāli komunikatīvās; uz aktivitāti orientētās) (skat. 1. tab.).

1. tabula

Dž. Erpenbeka un L. fon Rozenštīlsa kompetenču teorija

Profesionālās kompetences	Profesionāli metodiskās kompetences	Sociāli komunikatīvās kompetences	Uz aktivitāti orientētās kompetences
Spēja darboties refleksiīvi	Spēja darboties garīgi un fiziski, lai risinātu lietīšķas un konkrētas problēmas	Spēja darboties kooperatīvi un komunikatīvi: savstarpēja sadarbība ar apkārtējiem	Spēja pieņemt lēmumus
Rīkoties adekvāti	Metodiska sevis organizēšanas dispozīcija profesionālajā darbībā	Jaunu plānu, uzdevumu un mērķu attīstība	Gatavība inovācijām
Attīstīt sevis motivāciju	Radošu metožu attīstīšana		Gatavība grūtībām
Attīstīt sevi kā personību			Mobilitāte
Attīstīt savu talantu			Iniciatīva
Attīstīt centienus pēc mērķiem			Uz veiksmi orientētas darbības
			Kognitīvās kompetences – vispārējā inteliģence

Kāda ir jēdziena „kompetence” vēsturiskā izpratne Latvijā? Kompetences kā prasmes 20. gs. 70.-80. gadu pieeja saistīta ar **priekšmeta mācīšanu**. Pedagoģijā tā sakņojas biheiviorismā, kad skolotājs māca, bet skolēns apgūst noteiktas zināšanas un prasmes (30, 31. lpp.). Pedagoģiskās darbības dominante ir skolotājs, skolēns ir pasīvs, viņš ir mācību objekts, kuram skolotājs sniedz zināšanas un prasmes. Savukārt **kompetences kā kvalifikācijas** 20. gs. 80.-90. gadu pieeja, tika realizēta profesionālajā izglītībā, kur Profesionālās izglītības likumā bija definēti Latvijas izglītības sistēmas pieci profesionālās kvalifikācijas līmeņi. Atbilstoši tiem kvalifikācija ir **mehāniska pārbaudes darbība**, kas ietver apgūtajām zināšanām atbilstošas prasmes. Kvalifikācija ir izmērāma. Profesionalitāte tiek dalīta daudzos komponentos, līdz ar to zūd veseluma skatījums uz skolotāja profesionālās darbības kvalitāti (22, 45.-46. lpp.).

Savukārt „Enciklopēdiskajā vārdnīcā” (1991) jēdziens „kompetence” tiek skaidrots kā iestādes vai amatpersonas **pilnvaru apjoms; jautājumu loks**, kurā attiecīgajai personai ir **plašas zināšanas un pieredze**. Kompetenci nosaka likumi un citi normatīvie akti.

„Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca” (2000) kompetenci pedagoģijā traktē plašāk — piekritība, tiesīgums (kādā jautājumā), pilnvaru kopums; sfēra, par ko ir uzdota atbildība, ņemot vērā personas izglītību, spējas, zināšanas un pieredzi attiecīgajā jomā; nepieciešamās zināšanas, kā arī profesionālā pieredze, izpratne kādā noteiktā jomā, jautājumā un prasme zināšanas un pieredzi **izmantot konkrētā darbībā**. Personas (darbinieka) kompetenci vērtē apkārtējie cilvēki, sadarbības partneri, sabiedrība” (21). Tomēr, tā kā personas spējas nevar pilnībā novērot un konstatēt, tad kompetences ir jātraktē kā teorētisks termins specifiskas, ar tālākizglītību saistītas kompetenču teorijas ietvaros. Kompetences jēdziens ir **teorētiski relatīvs**, tas nozīmē, ka tam ir definēta nozīme tikai kompetenču teorijas specifiskā konstrukcijā.

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

Iepazīstoties ar dažādiem Latvijas un Eiropas normatīvajiem aktiem, kā arī zinātnisko literatūru, jāsecina, ka nav konsekvences arī lietojot jēdzienu „kompetence” vienskaitlī vai daudzskaitlī — kompetence vai kompetences:

- ◆ **kompetence** — kā pierādīta spēja veikt konkrētus uzdevumus vai apgūt prasmes atbilstoši iepriekš noteiktiem standartiem;
- ◆ **kompetences** — kā spēja darboties plašā profesionālajā jomā, t.i., kompetence ir holistisks jēdziens, kas aptver zināšanas un prasmes.

Zinātniskajā literatūrā kompetences izpratnē un tās interpretācijā pastāv viedokļu daudzveidība, kas raksturīga mūsdienu sabiedrībai. Tas skaidrojams ar jēdziena popularitāti un lietošanu visdažādākajās jomās, lietojot un pielāgojot to jauniem kontekstiem. Tāpēc rodas kompetences būtības izpratnes grūtības. Vienota šī jēdziena definīcija ir visai nosacīta. 20. gs. 70.-80. gados par kompetenci galvenokārt runā saistībā ar prasmju teoriju, bet 80.-90. gados — ar kvalifikācijas teoriju profesionālajā izglītībā, kas vērsta uz pienākumu, funkciju noteikšanu saistībā ar kādu konkrētu amatu. Jaunākajās zinātniskajās diskusijās parādās tendence strikti nošķirt kvalifikācijas un kompetences, attiecinot pirmās uz ārēji noteiktu prasību izpildi, bet otrās — saistot ar subjektu, tā veseluma un pašorganizācijas izpratnes nepieciešamību (12). Kompetences jēdziens dažādos pētījumos tiek skaidrots kā personības vispārēja spēja, kuras pamatā ir zināšanas, prasmes, pieredzes, tieksmes, attieksmes un vērtības, kas iegūtas mācību procesā un dzīves pieredzes procesā un izpaužas specifiskās situācijās kā gatavība dzīves darbībai. Tāpēc raksta autore kompetenci definē kā **subjekta personības īpašību kopumu, kas izpaužas zināšanu, prasmju, pieredzes un vērtību sistēmā.**

Bibliotekāra pedagoģiskā kompetence

20. gs. beigās pedagoģijas zinātnes uzplaukums, saistībā ar izpratni par izglītību kā praksi, mācīšanu un audzināšanu kā daudzveidīgu konstruktīvo sistēmu, ir raksturīgs kā Latvijai, tā arī vairākām citām Eiropas un pasaules valstīm (17, 9. lpp.). 1990. gados tika formulēts Eiropas izglītības politikas ideālais mērķis: cilvēks, kas mācās patstāvīgi un atbildīgi, izmantojot mūsdienu resursus — valodas, medijus, sadarbības tīklus. Pedagoģiskā kompetence nepieciešama ne tikai pedagogu, bet arī citu profesionāļu izglītībā, lai efektīvi spētu risināt jautājumus, kas saistās ar dažādām dzīvesdarbības problēmsituācijām.

Latvijas normatīvie akti izglītības iestādes bibliotekāra amatu (arī augstskolas bibliotēkas) pielīdzina pedagoga amatam (18). Šie noteikumi bibliotekāram uzliek par pienākumu veikt pedagoģisko darbu, kas iekļauts darbinieka amata aprakstā (piemēram, LU Bibliotēkas bibliotekāru amata aprakstos iekļautais). Savukārt bibliotēku informācijas speciālista profesijas standartā (23) ir akcentētas vairākas prasmes, kas jāpārvalda (skat. 2. tab.).

Psihologi Arturs Petrovskis (*Петровский, Артур Владимирович*), Mihails Jaroševskis (*Ярошевский, Михаил Григорьевич*) visas galvenās pedagoģiskās prasmes iedala šādās grupās (36, 201. lpp.): informatīvās prasmes, mobilizējošās prasmes, attīstošās prasmes, orientācijas prasmes. Savukārt, ņemot vērā vairāku pedagoģijas teorētiku viedokļus (24, 174. lpp., 20, 130. lpp.) par pedagoģiskās kompetences struktūrām, darba autore izveidojusi bibliotekāra pedagoģiskās kompetences modeli (skat. 3. tab.).

Savukārt bibliotēku ekspertes Bidija Fišere (*Biddy Fisher*) un Džiliana Hallama (*Gillian Hallam*) formulē prasmes, kuras jāattīsta bibliotekāram 21. gs. (8, 46) (skat. 4. tab.).

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

2. tabula

**Latvijas bibliotēku informācijas speciālista profesiju standartā
iekļautās nepieciešamās prasmes**

Kopīgās prasmes nozarē	Specifiskās prasmes profesijā	Vispārējās prasmes/spējas
<p>Pārvaldīt valsts valodu augstākajā līmenī.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Pielietot vismaz divas svešvalodas. – Izmantot informācijas tehnoloģijas. – Organizēt apmeklētāju apkalpošanas darbu. – Atrast un analizēt informāciju. – Pielietot lietiskās etiķetes noteikumus. – Sagatavot saturiskās un statistiskās atskaites. – Pielietot bibliotēku materiālo vērtību izmantošanas un saglabāšanas noteikumus. – Pielietot darba drošības noteikumus. – Izmantot biroja tehniku. 	<ul style="list-style-type: none"> – Organizēt ar informācijas sniegšanu saistītus maksas pakalpojumus. – Analizēt informācijas lietotāju intereses un vajadzības. – Organizēt bibliotēkas/informācijas centra dalību dažādos projektos. – Veidot datu bāzes. – Uzskaitīt un kontrolēt bibliotēkas krājumus. – Veidot bibliogrāfiskos aprakstus. – Strādāt ar dažādām informācijas lietotāju grupām (profesionālās grupas, invalīdi, cilvēki ar īpašām vajadzībām, mazākumtautības u.c.). – Organizēt bibliotēkas ikdienas darbu. – Organizēt pasākumus bibliotēkā/informācijas centrā ciešākas saiknes veidošanai ar klientiem. – Izmantot integrēto bibliotēku sistēmu ALISE. – Izmantot LIIS pārvaldes programmatūru. 	<p>Sociālās prasmes:</p> <ul style="list-style-type: none"> – strādāt individuāli un grupā; – ievērot darba likumdošanas normas; – uzturēt nepieciešamos kontaktus ar citām institūcijām nozarē; – darboties profesionālajās asociācijās; – veidot profesionālu darba vidi. <p>Komunikatīvās prasmes:</p> <ul style="list-style-type: none"> – sadarboties ar plašsaziņas līdzekļiem; – sagatavot rakstiskus un mutiskus ziņojumus; – izzināt citu valstu darba pieredzi nozarē; – diskutēt, korekti aizstāvēt savu viedokli. <p>Organizatoriskās prasmes:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Organizēt savu darbu; – Organizēt komandas/institūcijas darbu; – Piedalīties projektu organizācijā.

Raksta autore piekrīt, ka arī šīs ir bibliotēkām tik nepieciešamās prasmes, jo mūsdienu bibliotēkas darbība nav iespējama bez veiksmīgas stratēģiskās plānošanas, finansiālās darbības, projektu iniciēšanas.

Jāatzīmē, ka komunikatīvās kompetences ir attiecināmas uz visiem profesionālās darbības veidiem, jo īpaši, ja to aplūkojam kā integratīvu personības īpašību, kuras pamatā ir cilvēka sociālā pieredze, kultūr-sociālās vērtības, runas paškontrolē un pašvērtējums, pozitīva motivācija, lingvistiskās un nelingvistiskās zināšanas, prasmes un iemaņas.

Svarīga ir arī refleksija kā psiholoģiskās kompetences attīstības mehānisms. Refleksiju definē kā kognitīvo stilu jeb domāšanas procesu, kas virzīts uz savas rīcības, uzvedības, valodas, pieredzes, jūtu, stāvokļu, spēju, rakstura, attieksmju apzināšanos, analīzi un izpratni saistībā ar citiem cilvēkiem, saviem uzdevumiem un funkcijām, kad tiek meklēti problēmas risinājumi (3, 624. lpp.; 34, 469. lpp.). Varētu teikt, ka refleksija ir ļoti personisks process, kas cieši saistīts ar visiem personības stūrakmeņiem: izziņas procesiem, raksturu, temperamentu, emocijām, attieksmēm, pārdzīvojumiem, vērtībām, uzvedību un sociālo statusu.

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

Viens no būtiskiem bibliotēkas darbības uzdevumiem ir palīdzēt lietotājiem orientēties informācijas plūsmā, sekmēt lietotāju informētību par kvalitatīvas informācijas ieguves ceļiem, kā arī kritiski izvērtēt iegūtos rezultātus. Mūsdienu dinamiskajā dzīvē telpā informācijpratība ir svarīga ne tikai formālajā izglītībā, bet arī profesionālās darbības izaugsmē un ikdienas dzīvē kopumā.

3. tabula

Bibliotekāra pedagoģiskās kompetences modelis
(autore I. Vēliņa-Švilpe)

Pedagoģiskā kompetence	
Priekšneta kompetence (prasmes)	Didaktiskā kompetence (prasmes)
Aktivizēt noteiktas vērtības un normas, morāli ētiskos principus	Sniegt informāciju
Pilnveidot gribu un spējas	Plānot bibliotēkas aktivitāšu mērķi, norisi
Saistīt mācību vielu ar dzīvi, praksi un realitāti	Pielietot dažādas metodes, kas stimulē aktivitāti, kreativitāti, emocijas
Piedalīties un veicināt attīstības/pilnveides projektus	Mācīt mācīties
Veikt pētniecisko darbību	Izraisīt motivāciju un interesi
Komunikatīvā kompetence	Sociālā kompetence
Pedagoģisko līdzekļu un metožu izvēle un lietošana	Kognitīvo, emocionālo un motorās uzvedības paņēmieni pārvaldīšana
Aktivitāšu satura izvēle un lietošana – radošs darbs ar standartiem	Psiholoģiskā domāšana
Traucējošu faktoru regulēšana komunikācijas nolūkos (pasivitāte, akustiskie un vizuālie traucējumi)	Profesionāli nozīmīgas personības īpašības
Publiskās runas stila pārvaldīšana	Pašanalīzes (refleksijas) prasmes
Uzmanīga klausīšanās	Psiholoģiskā atbalsta sniegšanas prasme
Spēja sazināties divās svešvalodās	Emocionālā pašregulācija
	Stresa vadīšanas prasme
Individuālā kompetence	Dažādu kognitīvo procesu izpratne
Zināšanas par sociālajām norisēm	Spēja izprast un veicināt lietotājos motivāciju mācīties, aktīvu iesaistīšanos
Izpratne par noteikta vecuma grupās notiekošajiem procesiem	Darbā adaptēt jaunas pieejas, atbilstīgi sasniegumiem bibliotēkzinātnē un izglītības jomā kopumā
Pašrefleksijas izpratne, analīze un spēja to īstenot	Pieņemt kritiski izsvērtus lēmumus

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

4. tabula

Bibliotekāra prasmes
(B. Fisher, G. Hallam)

Profesionālās informācijpratības prasmes	Vispārīgās prasmes
Zināšanu vadīšana (menedžēšana): – informācijas arhitektūra, – informācijas tehnoloģiju prasmes, – tehniskās (tradicionālās) profesionālās prasmes.	Projektu vadība: – plānošana un novērtējums, – darbinieku vadīšana, – pētīšanas prasmes, – ierosinājumi.
Objektu ekspertīze: – kolekcijas veidošana, uzturēšana, – kolekcijas attēlojums (apraksts).	Kritiskās vērtēšanas prasmes: – domāšana, – plānošana un rezultātu novērtējums.
Informāciju tehnoloģijas: – dizains, – pielietošana, – lietotāju atbalsts (problēmu risināšana).	Vadīšana (<i>leadership</i>): – vispārēja vadīšana (<i>general management</i>), – komunikācijas prasme, – stratēģiskā vadīšana.
Pakalpojumu attīstība: – lietotāju informēšana, – aptaujas, – pakalpojumu ietekmes analīze, – plānošana un rezultātu novērtējums, – veicināšana un mārketingis.	Finansiālās prasmes (<i>financing skills</i>): – veicināšana un mārketingis, – plānošanas izpratne, – prezentācijas prasmes, – multi-profesionāls novērtējums.

Bibliotekāra pedagoģiskā kompetence informācijpratības veicināšanā

Bibliotekāra pedagoģiskā kompetence bibliotēkzinātnē Latvijā ir salīdzinoši maz pētīta un analizēta. Raksta autore par pamatbāzi izmantojusi ārvalstu informācijas speciālistu publikācijas, kā arī pētījumus, kas bāzējas pedagoga profesionālās kompetences problēmaspektos.

Pagājušā gadsimta otrās puses straujie zinātnes un ekonomikas attīstības tempi īpaši atsedza dominējošās izglītības sistēmas konservatīvismu. Tehniskais laikmets atkāpjas, atdodot vietu cilvēka laikmetam. Cilvēce veic aktīvus radošos meklējumus pārejai no 20. gs. tehnogēnās uz nākotnes antropogēno cilvēku (31, 70. lpp.). Šodienas zināšanas no izglītības mērķa pārvēršas par izglītības līdzekli, kura misija ir iemācīt cilvēku patstāvīgi mācīties un attīstīties visu mūžu. Tam vajadzīga principiāli jauna mūsdienu prasībām atbilstoša izglītības sistēma, ko pedagoģiskajā literatūrā sauc — „uz personības attīstību orientēta izglītība”.

Prasme patstāvīgi mācīties ir viens no būtiskākajiem priekšnoteikumiem šobrīd aktuālās mūžizglītības idejas īstenošanai. Apzinot mūžizglītības vajadzības, it kā par pašsaprotamu tiek uzskatīta cilvēka gatavība ilgstošam studiju procesam, kas norisinās pēc un ārpus formālās pilna laika izglītības ietvariem. Tomēr reālā situācija — vismaz Latvijā 21. gs. sākumā — liecina, ka pieaugušie studenti ne vienmēr ir pietiekami gatavi patstāvīgām studijām. Šķiet, ka līdzšinējā izglītības procesā par svarīgu nav uzskatīta patstāvīgu studiju prasmju veidošana, par ko liecina, piemēram, studentu neprasme organizēt savu laiku, organizēt informāciju, u.c. (19, 120. lpp.).

Bibliotekāra pedagoģiskās kompetences virsuzdevums informācijpratības veicināšanā būtu studējošo patstāvīgas mācīšanās iemaņu un patstāvīgu studiju prasmju izpratnes iedzīvināšana. Inovatīvajā izglītībā pasniedzējam jāveic pavisam citas funkcijas — iemācīt mācīties. Tas nozīmē, ka bibliotēkas speciālistam informācijpratību nodarbības jāorganizē citādi. Par viņa galvenajām funkcijām kļūst nodarbības uzraudzība, menedžments, režija. Kopumā studenta loma nodarbībās mainās. Viņam jāapzinās, ko viņš šajās nodarbībās grib apgūt, patstāvīgi jāstudē sev noderīgā literatūra, jāmeklē atbildes uz saviem jautājumiem, jāprojektē risinājuma varianti.

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

Būtiska uzmanība informācijpratības modeļu izveidē un pielietošanā jāpievērš:

- ◆ izvirzītajiem mērķiem;
- ◆ attieksmēm (attiecībā pret lietotājiem, kolēģiem);
- ◆ vērtībām (bibliotēkas kā organizācijas vērtības, personiskā vērtību sistēma);
- ◆ kompetencēm;
- ◆ mācīšanās veicināšanas stiliem;
- ◆ mācīšanās veicināšanas stratēģijām.

LU Bibliotēka ir lielākā augstskolu bibliotēka Latvijā. Tā ir vispārpieejama zinātniskā bibliotēka, intelektuālo vērtību glabātāja un uzturētāja, kuras darbības mērķis ir sekmēt LU misijas izpildi, nodrošinot LU akadēmiskajai darbībai nepieciešamos informācijas resursus un pakalpojumus. LU Bibliotēkas līdzšinējā pieredze pedagoģiskās funkcijas veikšanā, balstās vairāku gadu pieredzē, kurā īpaša uzmanība tiek pievērsta bibliotēkas mērķauditoriju (mācībspēku, studentu un darbinieku) informācijpratības veicināšanai. Ikvienam LU Bibliotēkas darbiniekam, kurš ir iesaistīts lietotāju apkalpošanas darbā, ir jāprot sagatavot visa nepieciešamā informatīvā bāze prezentāciju, lekciju un nodarbību veidošanā, kā arī jāveic šo pasākumu koordinēšana un vadīšana, ņemot vērā darba autores piedāvāto bibliotekāra pedagoģisko kompetenču modeli (skat. 3. tab.). Šeit priekšplānā izvirzās tādas kompetences kā didaktiskā, komunikatīvā, psiholoģiskā kompetence.

Darba autores profesionālā ilggadīgā pieredze darbā ar lietotāju grupām, ļauj saskatīt būtiskas izmaiņas, kas skārušas šo praktisko darbību. Ņemot vērā tradicionālā un inovatīvā mācību tipa salīdzinošo raksturojumu pēc nodarbības organizācijas (31, 70. lpp.; 32, 21. lpp.), darba autore izveidojusi salīdzinošo raksturojumu informācijpratības nodarbību organizācijā augstskolas bibliotēkā (skat. 5. tab.). Tradicionālā pieeja nodarbību veidošanā un īstenošanā bija īpaši raksturīga 20. gs. 90. gados, bet līdz ar pedagoģiskās paradigmas pakāpenisku maiņu izglītības jomā, ir ienākušas būtiski jaunas vēsmas arī bibliotēkas informācijpratības darbā. Jāatzīst, ka šīs lēnās pārmaiņas augstskolas bibliotēkas darbā būtu nepieciešams paātrināt. Jāņem vērā augstskolas bibliotēkas specifika, ka bibliotēkas lietotāju plūsma atjaunojas katru mācību gadu. Bibliotēkai būtu jāspēj efektīvāk un daudz mērķtiecīgāk izskatīt un mainīt informācijpratības programmu stratēģijas, lai nelielajā laika posmā (piemēram, 3 gadu studijas) aizsniegtu savus esošos un potenciālos lietotājus.

5. tabula

**Tradicionālā un inovatīvā informācijpratības mācību tipa raksturojums
pēc nodarbības organizācijas (autore I. Vēliņa-Švilpe)**

Rādītāji	Tradicionālais nodarbību tips	Inovatīvais nodarbību tips
Mērķa akcents	Nodarbības gala rezultāts (programmā noteiktās informācijas apgūšana)	Veicināta patstāvīgā mācīšanās prasme
Studenta loma	Galvenokārt pasīva	Galvenokārt aktīva
Bibliotekāra loma	Vadošā (zināšanu avots)	Konsultējošā (menedžeris, režisors)
Zināšanu demonstrēšanas forma	Galvenokārt pēc parauga, pārsvarā verbālu metožu, vizuālu prezentāciju formā	Dažādas, galvenokārt aktīvas formas (problēmu, patstāvīga darba, meklējumu procesu iniciēšanas formas)
Zināšanu izmantošana	Galvenokārt studiju ietvaros	Galvenais akcents zināšanu praktiskai izmantošanai reālos apstākļos
Nodarbību dominējošā forma	Frontāla (lekcijas, prezentācijas)	Plaša kolektīvo un grupveida mācību formu izmantošana

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

No 5. tabulas redzams, ka inovācijas informācijpratības veicināšanā prasa pilnīgi mainīt pieeju informācijpratības procesa organizēšanai. Zināšanu veidošana vien vairs nav izglītības noteicošais mērķis. Par svarīgāku kļūst izglītības iegūšanas veids, nepieciešamās informācijas meklēšana, atlase, analīze.

Bibliotekāra pedagoģiskajā kompetencē svarīgu vietu ieņem arī paša bibliotekāra personiskās īpašības. Tieši personiskās īpašības ir tās, kas atspoguļo attieksmi un vērtības:

- ◆ elastība, spēja piemēroties videi;
- ◆ komunikācijas prasmes;
- ◆ dalīšanās ar zināšanām;
- ◆ jaunu iespēju meklēšana;
- ◆ problēmas — jauni izaicinājumi;
- ◆ pozitīva domāšana;
- ◆ radoša, inovatīva domāšana;
- ◆ sistēmisks skatījums (redz situāciju kontekstā);
- ◆ novērtē profesionālo tīklu nozīmību.

Informācijpratības veicināšanas modeļi darbībā (prezentācijas, nodarbības, lekcijas) ir kā uzvedības un dažādu rīcību virkne, kas izpaužas savstarpējā mijiedarbībā, kuras laikā bibliotekāram jāatbild uz vairākiem jautājumiem: *kā rīkoties? ko teikt? kā reaģēt? ko darīt pēc tam?* Bieži vien bibliotekārs ir spiests ļoti ātri vai pat zibenīgi pieņemt lēmumus, un viņa rīcībā ir tikai dažas sekundes adekvātai reakcijai. Tāpēc arī lielākā daļa bibliotekāru uzvedības balstās uz paradumiem un noturīgas rīcības.

Salīdzinot ar Latvijas pieredzi, ārzemju bibliotēkzinātnes domas veidotājiem un bibliotēku speciālistiem ir ievērojama pētnieciskā un teorētiskā bāze bibliotekāra pedagoģiskās darbības analīzē. Kā norāda bibliotēku eksperts Pauls Dženkins (*Paul O. Jenkins*) (14, 63. lpp.) bibliotekāri informācijpratības nodarbībās izmanto tādas metodes kā lekcijas un ekskursijas bibliotēkas vidē, lekcijas auditorijās. Savukārt pētnieks Dāvids Saia (*David Saia*) uzdod jautājumu — vai visi bibliotekāri vēlas šo pedagoga lomu? Savā pētījumā viņš secina, ka daži bibliotekāri pilda šīs funkcijas, daži pilnībā tai nododas, bet citi vēl ir ļoti piesardzīgi. D. Saia norāda sešus iemeslus, kāpēc bibliotekāri netiecas pildīt pedagoga lomu:

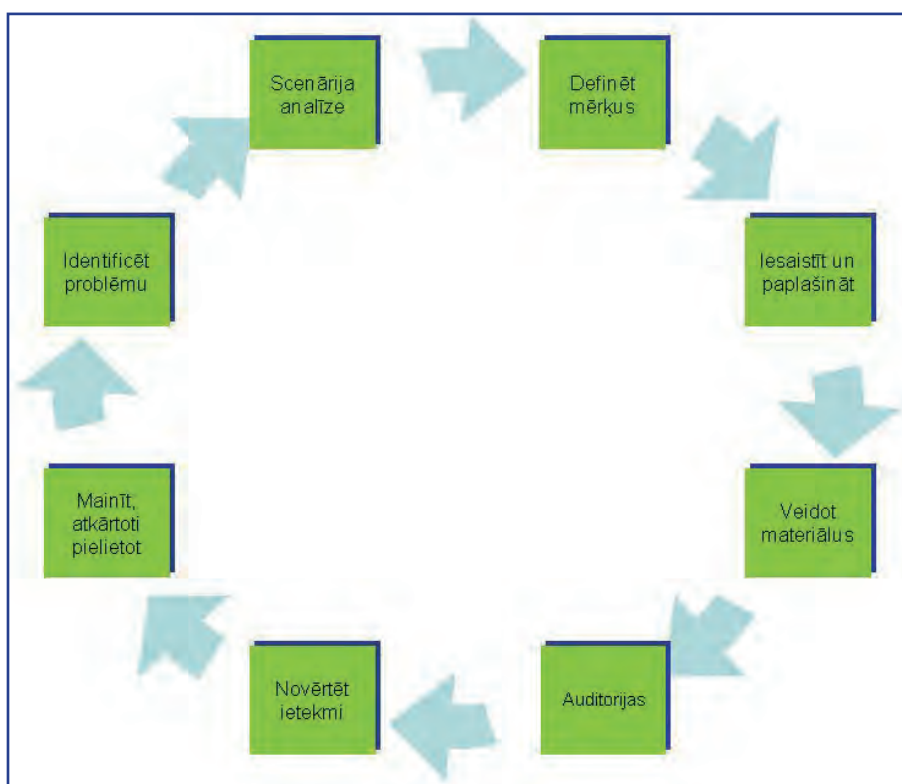
1. bibliotekāri ir noslogoti, pildot citas funkcijas,
2. nav ieguvuši nepieciešamās prasmes pedagoģijā,
3. uzskata, ka viņi nav piemēroti šim darbam,
4. vēlas minimālu kontaktu ar publiku,
5. ne ikviens vēlas mācīt otru,
6. dažiem bibliotekāriem informācijpratības programmas īstenošana šķiet kā īsts drauds (25).

Savukārt K. Donelijs (*K. M. Donnelly*) (6, 1551. lpp.) savā rakstā „Bibliotekāri kā skolotāji” atklāj aptverošo mācīšanu (*embracing teaching*) kā bibliotekāra darbības neatņemamu sastāvdaļu. Autors uzsver, ka, ja agrāk bibliotekārās kompetences bija vērstas vienīgi uz bibliotekāro darbu, tad tagad šīs kompetences kļūst primāras darbā ar lietotājiem.

Vēsturiski bibliotekārās apmācības (*bibliography instruction*) veidojās jau kopš 19. gs. sākuma Amerikā, bet Eiropā šī darbība bija vērojama jau kopš 17. gs. (26, 33. lpp.; 13, 195. lpp.). Kopš 1980. gadiem pasaules pieredzē ir veidotas pirmās informācijpratības instrukcijas. Tās balstījās nacionālajos standartos un bija vērstas proaktīvā darbībā: sistemātiskā un visaptverošā programmā. Piemēram, Amerikas Skolu bibliotēku asociācijas informācijpratības instrukcija 1998. gadā vai Koledžu un akadēmisko bibliotēku Informācijpratības standarts 2000. gadā. Savukārt Amerikas Akadēmisko bibliotēku pētījumā (1996.-2000.) ap 50% no akadēmiskajām bibliotēkām pozicionēja informācijpratības veicināšanu kā daļu no bibliotekāra darba slodzes (1).

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

Raksta autore uzskata, ka ir būtiski minēt dažus jaunākos bibliotēkzinātnes un informācijas speciālistu ieteikumus, kas varētu sekmēt bibliotekāra pedagoģisko kompetenču nostiprināšanos. Tādi autori kā Čars Boths (*Char Booth*) (2, 103. lpp.) un D. N. S. Selematsela (*D. N. S. Selematsela*) (27) savos darbos analizē tieši bibliotekāra darbību informācijpratības veicināšanas aktivitātēs. USER (*Understand Structure Engage Reflect*) metodes soļi un fāzes var palīdzēt mērķtiecīgāk veidot nodarbību, prezentāciju vai citu pasākumu. Tas ir līdzeklis, ar kā palīdzību veiksmīgāk plānot, novērtēt, mainīt informācijas sniegšanas metodiku (skat. 1. att.).

1. att. USER — plānošanas, novērtēšanas un izmaiņu ieviešanas metode (*Char Booth*)

USER metodē vispirms tiek identificēta problēma, kam seko situācijas analīze, tiek izvirzīti mērķi, iesaistīti resursi (cilvēkresursi, laika un finansiālie resursi), kā arī paplašināta darbība. Kā nākamais solis ir materiālu izveide, kam seko darbs ar auditorijām (iekšējām vai ārējām), tiek veikta rezultātu analīze, mainītas vai atkārtoti pielietotas visas darbības.

Savukārt D. N. S. Selematsela piedāvā savu risinājumu, kas balstās prasmē likt cilvēkiem ieklausīties jaunajā informācijā. SUCCEs (*Simple Unexpected Concrete Credible Emotion Stories*):

- ◆ *Simple* (vienkārši): atrodi kodolu, veido darbības ap kodolu;
- ◆ *Unexpected* (negaidīti/pārsteidzoši): iegūsti uzmanību: pārsteidz, noturi uzmanību: ieinteresē;
- ◆ *Concrete* (Nostiprināt): palīdzēt atcerēties un nostiprināt informāciju, palīdzēt orientēties;
- ◆ *Credible* (ticamība): palīdzēt noticēt, iegūt iekšēju pārliecību;
- ◆ *Emotion* (emocionalitāte): izrādīt rūpes, ieinteresētību lietotāja panākumos;
- ◆ *Stories* (stāsti): kas liek rīkoties, stāsti kā simulācija, kas palīdz rīkoties, stāsti kā iedvesma, kas dod enerģiju rīkoties.

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

Autors norāda, ka šie faktori ir kā mīti, urbānas leģendas un līdžības, kas ir ļoti neatlaidīgi mērķa sasniegšanā (27). Nākamais solis ir WIIFM (*What's in it for me?*). Bibliotekārs, kurš vēlas sasniegt efektīvu rezultātu, vienmēr savas intereses centīsies apvienot ar auditorijas interesēm. Neatkarīgi no nodarbības veida, auditorijai rodas (apzināti vai neapzināti) viedoklis par to, vai tās centrā ir nodarbības vadītāja intereses, vai tomēr tās tiek virzītas uz viņu — mērķauditorijas — vēlmju apmierināšanu. Informācijas sniedzējam ir būtiski atbildēt uz šādiem jautājumiem:

- ◆ Kāpēc un kam es sniedzu šo informāciju?
- ◆ Ko auditorija gūs no manis sniegtās informācijas?

Tālākā refleksija liek koncentrēties uz vissvarīgāko jautājumu — *kas tajā visā ir paredzēts auditorijai?* Bez tam liela vērtība jāpievērš personiskajai izaugsmei (pašmācība, pašizglītošanās). PLE (*personal learning environment*) — personiskās mācīšanās vide, kas skaidri atbalsta un uztur personas sociālo, profesionālo, mācīšanās un citas aktivitātes (15).

Ir ļoti daudz iespēju, kā padarīt dzīvotspējīgu un uzturēt pašattīstības bāzi: grāmatas un žurnāli, kas veļtīti pedagoģijas un izglītības jautājumiem, sociālie tīkli, konsultācijas ar kolēģiem, RSS (XML tīmekļa sindikācijas failu formātu saime, ko plaši izmanto ziņu tīmekļa vietnes un tīmekļa žurnāli) iespējas, u.c. Tas viss var veidot pamatbāzi pedagoģiskās kompetences pašpilnveidei.

Pētījuma rezultāti

Maģistra darba pētījumā tika izmantoti vairāki instrumenti — aptaujas anketa, daļēji strukturētās intervijas, kā arī novērojumi (32). Izmantotā triangulācija veidoja pētījuma rezultātu drošumu, ticamību un vispārinājumu (16, 20. lpp.). Maģistra darba pētījumā tika ietverti daļēji etnogrāfiski, darbības un gadījuma pētījuma elementi. Daļēji etnogrāfisks, jo bibliotekārs atrodās savā ierastajā vidē un tika novērota viņa profesionālā darbība; darbības pētījums, jo tika pētīta informācijpratības nodarbība; gadījuma izpēte, jo bija salīdzinoši maz respondentu un rezultātus nevar vispārināt uz visu augstskolu bibliotēku darbībām, bet gan uz konkrētu — LU Bibliotēkas darbību. Pēc pētījuma jāsecina, ka intervijas ar bibliotēkas speciālisti ļāva noskaidrot, ka bibliotēkas speciālists apzinās pedagoģiskās kompetences nepieciešamību savā darbībā. Tomēr zināšanas un prasmes šajā jomā ir vairāk balstītas primāri personīgajā profesionālajā darbībā, kas ir daudz par maz, lai veiksmīgi iedzīvinātu visas pedagoģiskās kompetences aspektus darbībā, kas vērsta uz lietotāju informācijpratības veicināšanu. Maģistra darbā aplūkotā ārzemju bibliotēku pieredze rāda, ka ļoti liela nozīme bibliotēkara pedagoģiskās kompetences veicināšanā ir dažādu pedagoģisko prasmju pilnveides programmām, izstrādātiem standartiem un palīg līdzekļiem.

Pētījumā tika iekļauti arī jautājumi, kas skar informācijpratības lomu studiju procesā, kā arī mūžizglītībā, jo tas ir cieši saistīts ar bibliotēkara pedagoģisko kompetenci. Bibliotēku speciālistes Irīna Tikunova (*Тикунова, Ирина Петровна*) (38) un Vineta Gerkena (9), uzsver, ka bibliotēkas lietotājs, vadoties no savām informacionālajām un sociālajām vajadzībām, izmanto vai neizmanto piedāvātās iespējas un bibliotēkas pakalpojumus, tādēļ bibliotēku darbiniekiem ir jāizvēlas metodes un darba formas bibliotēkrajā apkalpošanā, kas maksimāli atbilstu, apmierinātu un piesaistītu bibliotēku apmeklētāja intereses un informacionālās vajadzības. Pētījumā tika noskaidrots, ka izvēlētajās metodēs būtiski ietekmē informācijpratības nodarbību kvalitāti un līdz ar to arī pašu informācijpratības prasmju stiprināšanu. Piemēram, intervija atklāja vairākas LU Bibliotēkas bibliotekāres atziņas, kas balstītas ilggadīgā profesionālajā pieredzē. Intervija parādīja, ka šobrīd bibliotēkas speciālistam ir sarežģīti patstāvīgi veidot un vadīt informācijpratības nodarbības. Izkristalizējās virkne problēmaspektu, kas parāda, ka bibliotēkaram ir nepieciešams veicināt virkni pedagoģiskās prasmes, piemēram, publiskās runas prasmi, dažādu metožu pielietošanu nodarbībā u.c.

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

Savukārt anketēšanas rezultāti atklāja, ka studentiem lielākās grūtības informācijpratības nodarbībās sagādājis lielais informācijas apjoms, ko vajadzēja uztvert nodarbības gaitā, kā arī sarežģītā izklāsta valoda. Veidojot nodarbībā iekļauto informācijas apjomu, jāizvēlas būtiski svarīga informācija, kā arī jāpilnveido pedagoģiskās kompetences aspekts — komunikācija ar auditoriju, lai informācijas izklāsta valoda būtu atbilstoša auditorijai. Aptaujas rezultāti atklāja, ka tika panāktas būtiskas izmaiņas lietotāju informācijprasmju veicināšanā, integrējot nodarbības programmā dažādas mācīšanas metodes formas, sniedzot iespēju lietotājiem strādāt grupās, kā arī veidojot dialogu ar auditoriju. Veicot iegūto datu statistisko apstrādi, tika izmantota statistiskās analīzes datorprogramma SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences*). Aptaujā pavisam piedalījās 25 respondenti, aptauja tika veikta 2 grupās informācijpratības nodarbības noslēgumā. Daudzi rezultāti ir statistiski nozīmīgi. Statistiski nozīmīgi ir dati, kas attiecas uz mācību metožu pielietošanu nodarbībās, palīgīdzekļu izmantošanu (praktiskais uzdevums). Savukārt rezultāti par nodarbību kvalitāti ir gandrīz statistiski nozīmīgi. Var secināt, ka, lai arī daļai iegūto rezultātu nav statistiskas nozīmes, tomēr atsevišķos jautājumos šī nozīmība ir. Balstoties uz šiem rezultātiem, var secināt, ka, lai arī ne pilnībā, bet tomēr daļēji ir pierādīts, ka atkārtotajā nodarbībā uzlabotā pedagoģiskā kompetence — komunikācijas prasmes, dažādu metožu pielietošanas u.c. prasmes sekmēja lietotāju informācijpratības attīstību.

Pētījumā veiktie novērojumi ļāva precīzāk izprast cilvēka rīcības nianses un jēgu. Novērošanas gaitā tika fiksēta nodarbību vadītāja dalībnieku reakcija un attieksme. Iegūtie novērojumu rezultāti ļauj secināt, ka nodarbību gaitā būtiska ir darbinieka pedagoģiskā darbība. Izvēlētais pedagoģiskās metodes, līdzekļi un kontakts ar auditoriju lielā mērā ietekmēja nodarbības gaitu un rezultātus.

Pētījuma rezultāti atklāj, ka kopumā studenti apzinās zinātniskas informācijas izmantošanas nepieciešamību, ko apstiprina fakts, ka studenti ir ieinteresēti apgūt šo jomu. Šajā procesā jāiesaistās gan pasniedzējiem, gan bibliotekāriem, jo tikai sadarbojoties var iegūt pozitīvu rezultātu un efektīvi veicināt studentu informācijpratību augstākajā izglītībā.

Pētījumā paustās atziņas var ņemt vērā mācību iestādes, kas sagatavo bibliotēkzinātnes un informācijas speciālistus, kā arī bibliotēku speciālisti. Svarīgi atcerēties, ka kompetences būtība sevī ietver ne tikai profesionālās darbības komponentus, bet arī vērtības un attieksmes. Bibliotekāra pedagoģiskā kompetence ir attīstāma visā profesionālās darbības gaitā.

Secinājumi un priekšlikumi

Bibliotēkas ieņem nozīmīgu vietu informācijpratības apguves nodrošināšanas procesā arī 21. gadsimtā, kad strauji mainās situācija dažādās dzīves jomās, arī augstākajā izglītībā. Bibliotēkas paver iespēju lietotājam orientēties plašajā informācijas plūsmā, sniedz pakalpojumus, kas atvieglo informācijas ieguves procesu, palīdz un atbalsta ar informācijas ieguvu un kritisku izvērtēšanu saistītos problēmjautājumos. Informācijpratības prasmes ir būtisks faktors, kas ietekmē ne tikai veiksmīgu studiju posmu augstskolā, bet pavada indivīdu visa mūža garumā.

Analizējot teorētisko literatūru par bibliotekāru pedagoģiskās kompetences attīstību un aktuālajām problēmām, var uzskatīt, ka Latvijā šie problēmjautājumi vēl nav pietiekami pētīti un tiem nav pievērsta nepieciešamā uzmanība, lai gan pasaulē bibliotēkas pedagoģiskai darbībai un bibliotekāra pedagoģiskai kompetencei jau ir zināma pieredze. Var secināt, ka bibliotekāra pedagoģiskās kompetences attīstība ir cieši saistīta ar informācijas sabiedrības veidošanās un attīstības procesiem.

Būtiski svarīga vieta darba problemātikas analīzē un atbilžu meklēšanā bija bibliotekāra pedagoģiskās kompetences būtības izziņāšanā, kā arī ar to saistīto aspektu — bibliotekārās pedagoģijas un informācijpratības jautājumu — izpētē, lai piedāvātu jaunus risinājumus bibliotēkas informācijpratības nodarbību veidošanā un bibliotekāra pedagoģiskās kompetences jautājumu aktualizēšanā.

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

Pētījuma empīrisko bāzi veido LU studenti, kuru paustais viedoklis ļauj izdarīt secinājumus par galvenajiem informācijpratības apguves problēmjaudājumiem, kuri pastāv bibliotēkas praksē un noskaidrot iespējamus risinājuma variantus. Pētījuma gaitā veikta LU Bibliotēkas informācijpratības nodarbības dalībnieku anketēšana, intervēšana, kā arī nodarbību novērošana. Bez tam pētījumā tika iekļautas arī intervijas ar LU Bibliotēkas bibliotekāru, kurš veidoja un vadīja informācijpratības nodarbības.

Pētījums atklāja, ka studenti augstskolas bibliotēkas nozīmi studiju procesa nodrošināšanā vērtē ļoti atzinīgi, turklāt viņi ir gatavi mācīties un iegūt jaunas prasmes un iemaņas, atzīstot, ka tās ir būtisks priekšnoteikums veiksmīgai dzīvei, konkurētspējai darba tirgū un personīgajai izaugsmei.

Pētījuma rezultātus pagaidām nav iespējams attiecināt uz visu Latvijas augstskolu bibliotēku darbību, lai to darītu, vēlams veikt citus pētījumus ar uzlabotiem mērinstrumentiem, kas precīzāk atspoguļotu bibliotēka pedagoģiskās kompetences lomu lietotāju informācijpratības veicināšanā.

Svarīga vieta bibliotēku informācijpratības veicināšanas koncepcijā ir bibliotekāru profesionalitātei, kurā svarīga loma iedalāma pedagoģiskajām prasmēm. Bibliotēka pedagoģiskās kompetences virsuzdevums informācijpratības veicināšanā būtu tieši studējošo patstāvīgas mācīšanās iemaņu un patstāvīgu studiju prasmju izpratnes iedzīvināšana. Prasme patstāvīgi mācīties ir viens no būtiskākajiem priekšnoteikumiem šobrīd aktuālās mūžizglītības idejas īstenošanai. Bibliotēka profesionālajai darbībai ir jābūt vērsta uz lietotāja vajadzībām, tās izziņot un sniegtot visus nepieciešamos apstākļus, lai to īstenotu.

Bibliotēka pedagoģiskai kompetencei ir būtiska loma bibliotēkas lietotāju prasmē orientēties un izmantot bibliotēkas resursus. Bibliotēka pedagoģiskās kompetences pamatu veido izziņas kultūra (zināšanas, prasmes, izziņas pieredze), psiholoģiski pedagoģiskā kultūra (attieksmju sistēma, vērtību sistēma), darbības didaktiskā kultūra (prasme organizēt un novērtēt darbību).

Lai veiksmīgāk īstenotu informācijpratības iedzīvināšanu augstskolas vidē, bibliotēkzinātnes domas attīstītājiem un veidotājiem, kā arī bibliotēku praktiķiem, sadarbībā ar augstskolu, būtu jāveido informācijpratības stratēģiskā koncepcija. Izveidotā koncepcija varētu būt veiksmīga platforma, lai risinātu jautājumu par informācijpratības kā patstāvīga studiju kursa iekļaušanu augstskolas studiju programmā. Bibliotēkārās pedagoģijas un bibliotēkārās pedagoģiskās kompetences problēmjaudājumu aktualizēšana būtu viens no tuvākās nākotnes izaicinājumiem Latvijā.

Raksta noslēgumā autore vēlas uzsvērt, ka augstskolas bibliotēkārās pedagoģiskās kompetences veicināšana un attīstīšana pamatā ir atkarīga no paša bibliotēkārās vēlmes attīstīt savu profesionalitāti un personības aspektus. Pieejamie resursi aktuālos pedagoģijas jautājumos un bibliotēkzinātnes attīstības tendencēs paver iespēju arī patstāvīgai savas profesionālās kompetences pilnveidei.

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

Izmantotie informācijas avoti

1. **Albrecht, R., Baron, S.** The politics of pedagogy: expectations and reality for information literacy in librarianship. *Journal Library Administration*, vol.36, Nr.1-2, 2002, p.71-96. ISSN 1540-3564.
2. **Booth, Char.** *Reflective teaching, effective learning: instructional literacy for library educators*. Chicago : American Library Association, 2011. 180 p. ISBN 9780838910528.
3. **Colman, Andrew M.** *A dictionary of psychology*. Oxford ; New York : Oxford University Press, 2001. 844 p. ISBN 0198662114.
4. **Čehlovs, Mihails.** Skolotāja pedagoģiskās kompetences teorētiskie pamati. *Pedagoģija un skolotāju izglītība*, 2009, [57.]-63. lpp. Latvijas Universitātes raksti ; 747.sēj. ISSN 1407-2157.
5. **Čehlovs, Mihails.** *Vecāko klašu skolēnu personības pašnoteikšanās attīstības humanitārie pamati*. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga : Latvijas Universitāte, 2008. 85 lpp. ISBN 9789984450520.
6. **Donnelly, K.M.** Librarians as teachers. *In: Encyclopedia of Library and Information Science*. New York ; Basel : Marcel Dekker, 2003, vol.2, p.1545-1552. ISBN 0824720784.
7. Eiropas kvalifikāciju ietvarstruktūra mūžizglītībai, 2009 [tiešsaiste]. [skatīts 06.01.2013]. Pieejams: http://ec.europa.eu/education/pub/pdf/general/eqf/broch_lv.pdf. ISBN 9789279084836.
8. **Fisher, B., Hallam, G.** Different approaches — common conclusions: the skills able to the 21st century. *In: Handbook of Library Training Practice and Development*. VT : Ashgate, 2009, p.46. ISBN 9780754670445.
9. **Gerkena, Vineta.** *Mūsdienu bibliotekārās apkalpošanas pamattendences* : promocijas darbs. Rīga : Latvijas Universitāte, 2007. 205, [63] lp.
10. **Habermas, Jürgen.** *Communication and the evolution of society*. Cambridge : Polity Press, 1995. 239 p. ISBN 0745608469.
11. *Handbuch kompetenzmessung*. Stuttgart : Scaffer-Poeschel Verlag, 2003. 641 S. ISBN 978-3-7910-2477-6.
12. **Henschel, T.R.** Dialogische Handlungs- und Entscheidungskompetenzen. Welche Bildung brauchen wir für das Wissenszeitalter? *In: Orientierung für die Zukunft. Bildung im Wettbewerb* [tiešsaiste]. München : Hrsg. v. d. Alfred Herrenhausen Gesellschaft, 2001 [skatīts 06.01.2013]. Pieejams: http://www.trhenschel.de/_beitraege_15de.html
13. **Hopkins, F.L.** A century of bibliographic instruction: The historical claim to professional and academic legitimacy. *College and Research Libraries*, vol.43, 1982, p.193-198.
14. **Jenkins, Paul O.** *Faculty-librarian relationships*. Oxford, UK : Chandos Publishing, 2005. 166 p. ISBN 1843341166.
15. **Johanson, L., Levine, A., Smith, R.** The 2009 Horizon Report [online]. Austin : New Media Consortium, 2009 [cited 04.01.2013]. Available: <http://wp.nmc.org/horizon2009/>. ISBN 9780976508717.
16. **Kvale, Steinar.** The social construction of validity. *Qualitative Inquiry*, vol.1., Nr.1, 1995, p.19-23. ISSN 1077-8004.
17. **Maslo, Irina, Hento-Palacios, Samvels.** Vai pedagoģiskā izglītība mūsdienās nepieciešama tikai skolotājiem? *Skolotājs*, Nr.3, 2008, 7.-11.lpp. ISSN 1407-1045.
18. *Ministru kabineta noteikumi par pedagogu profesiju un amatu sarakstu* [tiešsaiste] : Ministru kabinets noteikumi Nr.367, Rīgā, 26.10.1999 [skatīts 07.01.2013]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=15165>

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

19. **Norvele, I., Koķe, T.** Pieaugušo studentu patstāvīgu studiju prasmju izpratne Rietumu pedagoģijas teorijās = The concept of student's independent learning skills in the pedagogical theories of the West. **No:** *Teachers, Students and Pupils in a Learning Society: ATEE Spring University „Changing education in a changing society”*. [Rīga] : Izglītības Soli, [2003], 119.-126. lpp. ISBN 9984712206.
20. **Opincāns, A.** Teorijas un prakses vienotība pedagogu izglītības programmu realizācijā = Integration between theory and practice in teacher education programmes. **No:** *Teachers, Students and Pupils in a Learning Society: ATEE Spring University „Changing education in a changing society”*. [Rīga] : Izglītības Soli, [2003], 127.-132.lpp. ISBN 9984712206.
21. *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca* [tiešsaiste]. Rīga: Zvaigzne ABC, 2000 [skatīts 06.01.2013]. 248 lpp. Pieejams: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1107&q=kompeticence&id=2061036&&g=1>
22. Pedagoģijas zinātniskās paradigmas maiņa Latvijas transformācijas sabiedrībā. **No:** *No zināšanām uz kompetentu darbību: mācīšanās antropoloģiskie, ētiskie un sociālkritiskie aspekti*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2006, 45.-46.lpp. ISBN 9984783715.
23. *Profesijas standarts. Bibliotēku informācijas speciālists* [tiešsaiste] : apstiprināts ar LR Izglītības un zinātnes ministrijas 2004. g. 20. aprīļa rīkojumu Nr.241 [skatīts 07.01.2013]. Pieejams: http://www.niid.lv/files/prof_standartu_registrs/Biblioteku_info_spec.pdf
24. **Rutka, Lūcija.** Pedagoģa psiholoģiskā kompetence = Psychological competence of teachers. *Pedagoģija un skolotāju izglītība* [tiešsaiste], 2009 [skatīts 07.01.2013], [170.]-181 lpp. Latvijas Universitātes raksti. ; 747.sēj. Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/materiali/apgads/raksti/747.pdf. ISSN 1407-2157.
25. **Saia, D.** Advocacy for bibliographic instruction: a challenge for the future. *Sharp Review* [online], vol.1, Nr.4, 1995 [cited 07.01.2013]. Available: <http://alexia.lis.uiuc.edu/review/summer1995/saia.pdf>
26. **Salony, M.F.** The history of bibliographic instruction: changing trends from book to the electronic world. *The Reference Librarian*, vol.51/52, 1995, p.31-51. ISSN 0276-3877.
27. **Selematsela, D.N.S.** Competency profile for librarians teaching information literacy. *South African Journal of Library & Information Science* [online], vol.73 Issue 2, Aug. 2007 [cited 07.01.2013], p.119-129. Available for authorized users from: <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=6&hid=122&sid=62bf7c5c-a662-4064-8805-6bc834656389%4osessionmgr112&bdata=JnNpdGU9ZWVhc3QtbGlzZQ%3d%3d#db=a9h&AN=28746539>. ISSN 0256-8861.
28. *Svešvārdu vārdnīca* [tiešsaiste] [skatīts 07.01.2013]. Pieejams: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1107&q=competence&id=998941&&g=1>.
29. **Tauriņa, Žanete.** Kompetences — atslēgas nākotnes cilvēkam : [par formālo un neformālo izglītību, mūžizglītības nozīmi un mācīšanās kultūru mūsdienās]. *Skolotājs*, Nr.5, 2007, 36.-43.lpp. ISSN 1407-1045.
30. **Tiļļa, Inta.** *Pusaudžu sociālkultūras kompetences pilnveide otrās svešvalodas mācību procesā : sociālā pedagoģija : promocijas darba kopsavilkums*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2003. 48 lp.
31. **Vedļa, Aleksandrs.** Inovācijas izglītībā — laikmeta prasība ; Inovatīvās izglītības orientieri, problēmas, to risinājumi. *Latvijas Vēsture*, Nr.2/3, 2009, 73.-82.lpp. ISSN 1025-8906.
32. **Vedļa, A, Treimane, G.** Inovācijas izglītībā. *Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A.daļa, Sociālās un humanitārās zinātnes*, 62.sēj., Nr.6, 2008, 18.-25.lpp. ISSN 1407-0081.
33. **Vēliņa-Švilpe, Ilona.** *Augstskolas bibliotekāru pedagoģiskās kompetences veicināšana : maģistra darbs*. Latvijas Universitāte. Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte. Izglītības zinātņu nodaļa. Rīga, 2011. 133 lp.

I. Vēliņa-Švilpe
AUGSTSKOLU BIBLIOTEKĀRU PEDAGOĢISKĀS
KOMPETENCES VEICINĀŠANA

34. *Большой психологический словарь*. Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК ; Москва : ОЛМА-Пресс, 2005. 666 с. ISBN 5938780861.
35. **Иванова, С.** *Современное образование и психологическая культура педагога*. Псков, 1999. 564 с.
36. **Петровский, А.В., Ярошевский, М.Г.** *Теоретическая психология*. Москва : Academia, 2001. 495 с. ISBN 5769507993.
37. **Сенько, Ю.** *Гуманитарные основы педагогического образования*. Москва : Академия, 2000. 240 с. ISBN 5769506016.
38. **Тикунова, И.П.** *Педагогическая деятельность библиотек* [персональный сайт]. [skatīts 08.01.2013]. Pieejams: http://tikunova-i.narod.ru/ni/ped_deyat.htm
39. **Щуркова, Н.** *Прикладная педагогика воспитания*. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 366 с. ISBN 5469002713.

BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM: FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

ELECTRONIC LIBRARY RESOURCES FOR CHILDREN: FUNCTIONALITY AND CONTENT

Margarita Dankova

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
e-pasts: dankova.margarita@gmail.com

Kopsavilkums:

Mērķis: Raksta mērķis ir sniegt priekšstatu par bērnu lietotāju grupas vēlmēm un ekspektācijām darbā ar bibliotēku elektroniskajiem resursiem Latvijā.

Metodoloģija/empīriskā bāze: Pētījumā izmantota kvalitatīvā zinātniskās pētniecības stratēģija. Par galveno datu vākšanas metodi tika izraudzīta fokusgrupu deļāji strukturētās intervijas metode. Kā papildu pētniecības metodes tika izmantota anketēšana un fokusgrupu interviju gaitā iegūto bērnu zīmējumu kontentanalīze. Pētījuma laikā tika veiktas divas 4. klašu skolēnu fokusgrupu intervijas divās Rīgas skolās, analizēti intervēto bērnu zīmējumi, kā arī veikta fokusgrupu dalībnieku vecāku anketēšana. Papildus tika analizēta Latvijas un ārvalstu pieredze bērnu bibliotēku elektronisko resursu izstrādē un pētījumi par bērnu vēlmju un vajadzību apzināšanos darbā ar dažādiem bibliotēku elektroniskajiem resursiem.

Pētījuma rezultāti tika analizēti, balstoties uz aksioloģijas teoriju jeb filozofisko mācību par vērtībām un „Mijiedarbības trīs komponentu modeli”.

Rezultāti: Pētījumā tika noskaidrots, ka bērnu vēlmes un vajadzības bibliotēku elektronisko resursu lietošanā atbilst tādiem elektronisko resursu veidošanas pamatprincipiem kā tīmekļa 2.0 risinājumu izmantošana, dažādu bibliotēku elektronisko resursu apvienošana vienotā bērnu portālā un iespēja izveidot savu profilu attiecīgajā elektroniskajā resursā, un iespēja to personalizēt.

Praktiskā nozīme: Pētījuma rezultātus var praktiski pielietot un tie ir aktuāli Latvijas bērnu bibliotēkām, izstrādājot elektroniskos resursus bērniem.

Novitāte: Pētījumā iegūtie rezultāti atspoguļo Latvijas bērnu vēlmes un vajadzības, kuras būtu ņemamas vērā, veidojot konkrētus pamatprincipus bērnu elektronisko resursu izstrādei.

Atslēgvārdi: bibliotēku elektroniskie resursi bērniem,
bērnu bibliotēkas tīmekļa vietne,
sākumskolas vecumposma bērni, bērnu lietotāju grupa

Raksta veids: oriģināls pētījums

Norādes: 14

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

Abstract:

Purpose: The purpose of this study is to examine the needs and expectations of children as users of library electronic resources in Latvia.

Methodology/empirical bases: Qualitative research strategy was used for this research. Two methods of data collection were used: first, a semi-structured focus group interview as a main data collection method, and second, questionnaires and the content analysis of drawings from children. The focus group interviews were conducted in two schools in Riga, where participants were primary school pupils. The questionnaires were used to examine the opinions of children's parents. In addition, previous practises and research about developing electronic resources for children were studied and analyzed.

The conclusions were made by using the axiology theory and „The Interaction Triptych model”.

Findings: Child user needs correspond with the following electronic resources developing principles: the usage of web 2.0 tools, and merging different electronic resources for children in one web portal. Children also need to be able to create personal accounts to facilitate personalization of use.

Practical implications: The findings of this research can be useful and important for children's libraries in Latvia that want to develop electronic resource services for children.

Originality/value: The study results provide an overview for child user needs regarding library electronic resources for children. In addition, the results show the practical usage of child electronic resource development principles as they relate to children's librarianship in Latvia.

Keywords: electronic resources for children, library websites for children, primary school children, children user-group

Article Type: Original research

References: 14

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

Ievads

Mūsdienās bērni ir liela informācijas tehnoloģiju un interneta lietotāju, un arī bibliotēku lietotāju grupa, un ar atbilstošiem tehnoloģiskiem risinājumiem, izmantojot bibliotēku elektroniskos resursus, ir iespējams piesaistīt bērnus bibliotēkām un sniegt viņiem kvalitatīvus un mūsdienīgus bibliotēku pakalpojumus. Taču Latvijā šo izdevību ir izmantojušas tikai dažas bibliotēkas, turklāt nav noskaidrots, vai pirms tam ir veikta bērnu vēlmju apzināšana un bērnu apmierinātības izpēte pēc bibliotēku elektronisko resursu lietošanas. Kopumā tālākā bērnu elektronisko resursu izstrādes situācija Latvijas bibliotēkās paliek neskaidra, jo kvalitatīva bērnu elektroniskā resursa izveidei ir nepieciešams ne tikai finansiālais atbalsts, bet arī bērnu vēlmju un vajadzību apzināšana darbā ar elektroniskajiem resursiem, kuras pašlaik nav pietiekami izpētītas.

Šī pētījuma mērķis ir noskaidrot, kādam ir jābūt kvalitatīvam, uz bērnu lietotāju grupu orientētam bibliotēku elektroniskajam resursam, kas atbilstu bērnu vēlmēm un vajadzībām.

Teorētiskā bāze

Vērtību un vērtību sistēmas loma elektroniskā resursa novērtēšanā

Pētījuma pamatā ir aksioloģijas teorija jeb filozofiska mācība par vērtībām, kuras pamatjautājums ir par vērtēšanas iespējamības nosacījumiem, vērtēšanas kritērijiem un dažādu vērtību sistēmu savstarpējām attiecībām (13).

Katras vērtību sistēmas pamatā ir izvērtēšanas darbība, kas sastāv no vismaz diviem objektiem (objekta, kuru izvērtē un objekta, pret kuru izvērtē) un parametra, pēc kura attiecīgā izvērtēšana notiek, t.i., pirmo objektu „salīdzina” ar otro pēc kāda parametra, un šīs salīdzināšanas rezultātā rodas vērtējums (14). Tālab izvērtēšana vienmēr ir subjektīva — indivīds (subjekts) pats izvēlas objektus un salīdzināšanas parametrus, tās rezultāts — relatīvs, jo tas ir atkarīgs no objekta, pret kuru notiek salīdzināšana (14).

Taču vērtējums pats par sevi nav tas pats, kas vērtība. Vērtējums ir subjektīvās izvērtēšanas objektīvais rezultāts, savukārt vērtība ir jebkurš objekts, kuram subjekts piešķir īpašu nozīmīgumu atkarībā no savām vajadzībām (14). Jāatzīst, ka arī vajadzības ir relatīvas un mainīgas, turklāt par vajadzīgu objektu tiek saukts gan objekts, kurš ir nepieciešams, gan objekts, kurš ir īpaši nozīmīgs, gan arī objekts, kurš ir vienkārši vēlams (14). Tātad vērtību objektivitāte ir atkarīga no paša indivīda uztveres objektivitātes, bet vērtību sistēma veidojas, vērtībām savā starpā sakārtojoties hierarhiskā sistēmā pēc nozīmīguma, kuru tām piešķir subjekts (13). Var secināt, ka katra indivīda vērtības un vērtību sistēma ir izteikti subjektīvas.

Izstrādājot elektroniskos resursus, tiek izvērtētas to sastāvdaļas un pats elektroniskais resurss kopumā, taču rezultātā iegūtais vērtējums var neatbilst lietotāju vērtību sistēmai, jo atšķirībā no vērtējuma, vērtības ir subjektīvas. Arī pats vērtēšanas process bērniem un pieaugušajiem atšķiras — piemēram, pieaugušie pamatā pievērš uzmanību grāmatas saturam, savukārt bērni mēdz izvēlēties lasāmvielu pēc grāmatas vāka krāsas, izmēra, izraisītajām emocijām u.c. pieaugušajiem lietotājiem neraksturīgiem parametriem (3). Tādējādi izstrādātāju pozitīvi novērtēto resursu lietotāji var noraidīt neparedzamu iemeslu dēļ. Lai izstrādātu elektronisko resursu bērniem, viņu vērtību sistēmas izpratnei ir jāpievērš īpaša uzmanība, jo tā atšķiras no pieaugušo vērtību sistēmas daudz lielākā mērā nekā tā atšķiras pieaugušo vidū.

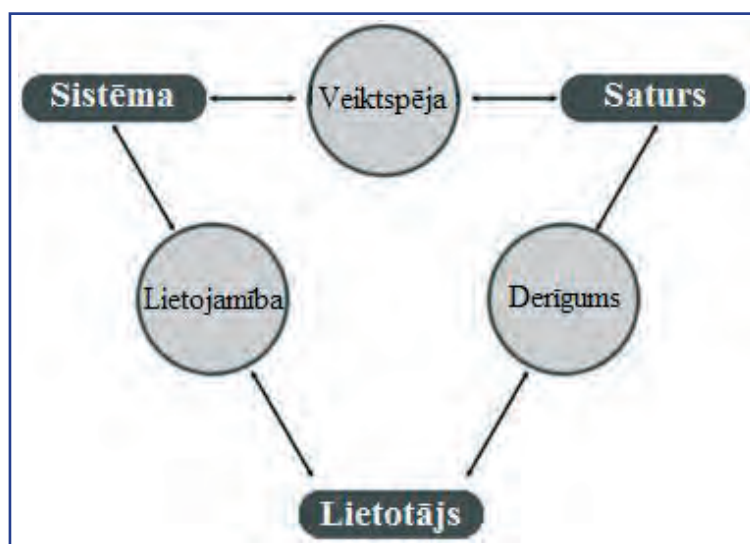
M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

Elektroniskā resursa komponenti — lietotājs, saturs un sistēma/tehnoloģija

Pētījumā papildus ir izmantots arī digitālo bibliotēku un to izpētes domēnu modelis „Mijiedarbības trīs komponentu modelis”, kas tika izveidots DELOS (*Network of Excellence on Digital Libraries*) projektā. Tā pamatā ir atziņa par mijiedarbību starp trim digitālās bibliotēkas komponentiem:

- ◆ lietotāju, kas savukārt ir jebkura interakcijas procesa nozīmīgākais komponents;
- ◆ saturu, kas ir galvenais iemesls, kādēļ lietotājs mijiedarbojas ar elektronisko resursu;
- ◆ sistēmu/tehnoloģiju, kas sastāv no vairākām apakšsistēmām un ir vislabāk pārzināmais modeļa komponents, jo to pārvalda paši izstrādātāji (6).

Mijiedarbību starp šiem komponentiem izsaka veikspēja, lietojamība un derīgums (skat. 1. att.).

1. att. Mijiedarbības trīs komponentu modelis (6)

Bibliotēku elektroniskie resursi ir pielīdzināmi digitālām bibliotēkām, tādējādi šis modelis ir piemērojams to izpētei. Pētījumā ir apskatītas tikai divas no trim komponentu attiecībām — „lietotājs un saturs” un „lietotājs un sistēma/tehnoloģija”. Šo komponentu attiecības ir izmantotas, lai skaidrotu un raksturotu lietotāja un attiecīgā elektroniskā resursa satura mijiedarbību un lietotāja un attiecīgā elektroniskā resursa sistēmas/tehnoloģijas mijiedarbību.

Izpētes pakāpe

Lai izpētītu esošo problēmu, tika analizēti Latvijas bērnu bibliotēku elektroniskie resursi, izpētīta ārvalstu pieredze šādu resursu veidošanā, skatīts sākumskolas vecuma bērnu raksturojums, kā arī analizēta bērnu līdzdalība elektronisko resursu veidošanā.

Latvijas bērnu bibliotēku elektroniskie resursi

Izpētot bērnu elektronisko resursu attīstību Latvijā, tika konstatēts, ka diemžēl tikai nedaudzas Latvijas bibliotēkas izmanto iespēju ar elektronisko resursu palīdzību un internetu sniegt bērniem kvalitatīvus bibliotēkas pakalpojumus. Kā liecina pētījuma „Latvijas publiskās bibliotēkas un internets: tehnoloģijas, pakalpojumi un ietekme, 2011” bibliotēku aptaujas dati, tikai 15% no 596 aptaujātajām Latvijas publiskajām bibliotēkām un 21% no 19 aptaujātajām Latvijas bērnu bibliotēkām ir savas tīmekļa

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

vietnes (11). Turklāt neviena no aptaujātajām bērnu bibliotēkām, kurai pašlaik nav savas tīmekļa vietnes, arī neplāno to izstrādāt nākotnē.

Savukārt esošie bērnu elektroniskie resursi parasti nesasniedz augstu līmeni, jo tiek veidoti pēc tādiem pašiem kritērijiem kā pieaugušajiem, neņemot vērā bērnu vēlmes un vajadzības (8). 2006. gada pētījumā „Jaunāko klašu skolēniem (1.-4. klasei) piedāvāto elektronisko pakalpojumu atspoguļojums Interneta resursos” ir konstatēts, ka Latvijas bibliotēku tīmekļa vietnes nepilda savas funkcijas — nerosina bērnus apmeklēt bibliotēku, nerada interesi par literatūru un lasīšanu, kā arī, ka vietnes ir pārāk formālas un garlaicīgas (12). Taču ir secināts arī tas, ka Latvijas bibliotekāriem ir daudz ideju tīmekļa vietņu uzlabošanai un jaunu lapu veidošanai, bet tam pietrūkst finansējuma, tehnisko iespēju un laika resursu (12).

Savukārt I. Krūmiņa 2005. gadā profesionālā izdevuma „Bibliotēku Pasaulē” rakstā „Interneta resursi uzzīņu darbā ar bērniem un jauniešiem” atzīst, ka bibliotekāram ir jāprot bērnus vadīt uz saturīgām tīmekļa vietnēm, tāpat kā ir jāprot ieteikt un piedāvāt labākās grāmatas, taču šīs spējas ir atkarīgas no bibliotēkas personāla praktiskajām zināšanām, kuras pašlaik nav pietiekoši attīstītas: „Lai Latvijas bērnu bibliotekārs savus lasītājus varētu apkalpot mūsdienīgi, izmantojot jauno informācijas tehnoloģiju sniegtās iespējas, ejams garš ceļš” (10).

Sākumskolas bērnu vecumposma raksturojums

Sākumskolas vecumposma bērniem nozīmīgākās vajadzības ir zināšanu un prasmju apguve, spēju attīstīšana, saskarsme, vajadzība būt mīlētām un apliecinātām (8). Bērnam ir asa uztvere, spilgta iztēle un pietiekami attīstīta atmiņa — viņš viegli patur prātā to, kas viņu ir sevišķi pārsteidzis un ir saistīts ar viņa interesēm (8). Īpaša nozīme bērnu attīstībā ir mācību darbībām, spēlēm un saskarsmei, bērna kognitīvā un sociālā attīstība ir lielā mērā atkarīga no vaļasprieku kvalitātes un daudzpusības (8). Tādējādi, izstrādājot bērnu elektroniskos resursus, ir jāņem vērā šīs attiecīgā bērnu vecumposma īpatnības — **bērnu elektroniskajam resursam ir gan jāveicina mācību procesi, gan jānodrošina attīstošās spēles un saskarsme.**

Kaut gan šim vecumposmam ļoti raksturīga ir arī gribas nepietiekamība, nespēja ilgi koncentrēties uz vienu darbību, pārvarot grūtības, un bērna uztvere ir izteikti emocionāla — vispirms tiek uztverti tie objekti un parādības, kas izraisa emocionālu reakciju (8), spēlēm un dažādiem spilgtiem objektiem nevajadzētu novērst bērnu uzmanību no galvenā mērķa — informācijas resursu izmantošanas (5). Tātad kvalitatīvam **bērnu elektroniskajam resursam spēles un spilgti audiovizuāli objekti un parādības jāizmanto, lai veicinātu lasīšanu, nevis novērstu no tās.**

Izstrādājot elektroniskā resursa struktūru un saturu, jāņem vērā arī tas, ka lielākajai daļai sākumskolas vecumposma bērnu nav attīstīta loģiskā domāšana, viņi nemeklē kopsakarības starp atsevišķām informācijas vienībām, bet iegauvē informāciju mehāniski vai uz emocionālā piedzīvojuma pamata (8). Tādēļ **elektroniskā resursa saturam un funkcionalitātei ir jābūt vienkāršai un nepārprotamai, taču svarīgākajām funkcijām, vispirms, ir jābūt emocionāli saistošām, nevis loģiski sakārtotām.**

Bērnu bibliotēku elektronisko resursu izstrāde

Izstrādājot elektroniskos resursus bērniem, ir jāsaprot, ka bērnu prasmes, spējas, vēlmes, vajadzības un ekspektācijas atšķiras no pieaugušajiem. Īpašu nozīmi bērni piešķir audiovizuāliem rīkiem, animācijai un vizualizācijai. Vizualizāciju un animāciju var veiksmīgi izmantot arī kā instrukcijas un atbalstu elektroniskā resursa lietošanā. Vairākos pētījumos ir pierādīts, ka teksta instrukcijas bērniem ir mazāk efektīvas nekā audiovizuālie rīki (1). Arī bērni atzīst, ka bibliotēkas tīmekļa vietnē ir jābūt nevis instrukcijām, bet kādam bērniem pazīstamam personāžam, kurš runātu ar viņiem un parādītu dažādas vietnes iespējas (8).

Izvēloties grāmatu lasīšanai, bērni bieži vien ņem vērā arī ģimenes locekļu, skolotāja, bibliotekāra un citu bērnu ieteikumus (3), tādēļ elektroniskajam resursam būtu jāsaturs ne tikai grāmatas apraksts, bet arī bibliotekāra komentārus un/vai bērnu atsauksmes par attiecīgo grāmatu, iespēju novērtēt izlasīto grāmatu un aplūkot iepriekšējos vērtējumus.

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

Vēl viens kritērijs, pēc kura bērni mēdz izvēlēties grāmatas, ir emocionālais noskaņojums — bērns var palūgt bibliotēkaram kādu „jautru” vai „šausmu” grāmatu (4). Elektroniskajā resursā šo bērnu vajadzību var nodrošināt ar attiecīgo atslēgvārdu pievienošanu pie informācijas resursa, kā arī ar iespēju pašam bērnam pievienot šos atslēgvārdus.

Bērnu elektroniskajam resursam būtu jāveicina arī sociālā interakcija starp bērniem, jo tai ir liela nozīme bērnu attīstībā, un bērniem ir tendence komunicēt tik daudz, cik vien ir iespējams (3). Vairāki pētījumi rāda, ka bērniem ir tendence sadarboties, pildot kādu uzdevumu, tai skaitā darbojoties bibliotēkas tīmekļa vietnē (1; 7). To var nodrošināt ar tādām vietnes opcijām kā forums, komentāru pievienošanu, iespēju atstāt ziņu citam vietnes lietotājam vai tūlītēju ziņojumapmaiņu — tērzēšanu, kā arī tiešsaistes sazināšanos ar bibliotekāru nepieciešamības gadījumā.

Dažādu valstu pētījumos ir secināts, ka bērni vēlas redzēt elektroniskā resursa saturu izklaidējošu, jautru un krāsainu, kā arī regulāri atjaunotu un īpašu vērtību piešķir vietnes personalizācijas iespējām (2). Arī Latvijas pētījumos ir konstatēts — bērni uzskata, ka bibliotēkas tīmekļa vietnē ir jābūt iespējai darboties pašam — iespējai reģistrēties, mainīt vietnes krāsu, piedalīties konkursos, krāt punktus, izspēlēt dažādas situācijas, pievienot savus darbus, uzdot savu jautājumu bibliotēkaram, kā arī lasīt un klausīties grāmatas, skatīties bilžu galerijas, iegūt informāciju par bibliotēkas pasākumiem (8). Turklāt bērni uzsver, ka bibliotēkas tīmekļa vietnē vēlētos iegūt arī papildu informāciju dažādos mācību priekšmetos, kas palīdzētu apgūt vielu, piemēram, matemātikas piemērus, teksta uzdevumus, kā arī padomus, kas varētu noderēt dzīvē (8).

Personalizācijas iespējas elektroniskajā resursā spēj veicināt lasīšanu un tās efektivitāti arī tiešā veidā. Piemēram, līdzīgi „Virtuālās realitātes informācijas sistēmai bērniem”, kurā ir pieejamas personalizācijas iespējas, bibliotēkas vietne var nodrošināt bērnam izvēlētas grāmatas saglabāšanu virtuālajā plauktā, lai turpinātu lasīšanu vēlāk, kā arī norādīt bērnam meklētās grāmatas atrašanās vietu bibliotēkas kartē (5).

Savukārt pētījumā „Elektroniskā kataloga modelis bērniem: lietotājdraudzīgs katalogs” ir noskaidrots — bērnu vecāki uzskata, ka ir nepieciešams izstrādāt vienotu bērnu portālu, kas sniegtu bērniem gan izglītības, gan izklaides iespējas, taču, lai izstrādātu šādu portālu, ir nepieciešams iesaistīt arī pašus bērnus, lai saprastu viņu vajadzības un vēlmes, kas atšķiras no pieaugušo vajadzībām un vēlmēm (3).

Bērnu līdzdalība bibliotēku elektronisko resursu izstrādē

Ilgu laiku, izstrādājot bērnu elektroniskos resursus, tika runāts par bērniem, nevis ar viņiem, taču pēdējā laikā aizvien vairāk bērnu elektronisko resursu izstrādei tiek piesaistīti paši bērni, kuri savukārt, kā tiek atzīts vairākos pētījumos, vēlas tikt iesaistīti resursu izstrādē un palīdzēt veikt izmaiņas (4). Kā pozitīvu piemēru var minēt ICDL (*International Children Digital Library*) saskarnes izstrādi, kurā pieaugušie sadarbojās kopā ar bērniem, pieaicinot bērnus kā ekspertus, lai noteiktu viņu vēlmes un vajadzības meklēšanas paradumos un uztverē (9).

Savukārt K. Kūmsa (*C. Coomes*) un K. L. Ljū (*C. L. Liew*) 2007. gada pētījumā „Ieinteresēto pušu iesaistīšana bērnu tīmekļa vietņu attīstīšanā un uzturēšanā” uzsver, ka, izstrādājot tīmekļa vietni bērniem, ir jāiesaista visas — gan iekšējās, gan ārējās ieinteresētās puses — bibliotēkas personāls un bērni kā lietotāji (2).

Lai gan bērni nespēj darīt visu to pašu, ko pieaugušie speciālisti, viņi spēj dot savu ieguldījumu, rosinot vērtīgas idejas (8). 2002. gadā A. Druina (*A. Druin*) veikusi pētījumu, kurā ir definējusi četras bērnu lomas tehnisko konstrukciju izveidē — lietotājs (novērtējot pabeigtos projektus), pārbaudītājs (testējot pieaugušo izstrādātos prototipus, lai ieteiktu uzlabojumus), informators (darbojoties līdzīgos vairākos izstrādes posmos) un dizaina partneris (kā pilnvērtīgs līdzdalībnieks visos izstrādes posmos) (2). Taču visas šīs lomas var pārklāties vai arī tieši otrādi — nebūt piemērotas kādam konkrētam projektam.

A. Druina atzīst, ka bērni ir visātrāk augošā interneta lietotāju grupa un ka ir nopietni jādomā par to, kā veidot tīmekļa vietnes bērniem, jo digitālās kolekcijas var ietekmēt bērnu mācīšanās stilu, viņu attieksmi pret citām kultūrām un viņu attieksmi pret bibliotēku nākotnē (8).

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

Analizējot apkopotos pētījumus, var secināt, ka bērni mūsdienās ir strauji augoša interneta lietotāju grupa, kura tomēr joprojām paliek cieši saistīta ar tradicionālo bibliotēku. Tādējādi bērnu elektronisko resursu izstrāde var būt efektīvs veids, kā piesaistīt bērnus bibliotēkām, taču diemžēl Latvijā pašlaik ir vērojams izteikts bērnu elektronisko resursu trūkums, savukārt esošie elektroniskie resursi nav pietiekami kvalitatīvi un neatbilst bērnu vēlmēm un vajadzībām. Ir jāsaprot arī tas, ka bērnu elektroniskajiem resursiem var būt liela nozīme bērna attīstībā, un tādēļ tie ir jāizstrādā ļoti rūpīgi un pārdomāti, vēlam, sadarbojoties ar pašiem bērniem. Kopumā bērnu elektroniskajiem resursiem ir jābūt ar personalizācijas iespējām un emocionāli saistošiem, bet īpaši vērtīgs būtu tāds resurss, kas apvienotu sevī gan digitālo bibliotēku, gan elektronisko katalogu, gan arī citas bērniem nepieciešamas funkcijas vienotā bērnu portālā.

Metodoloģija un empīriskā bāze

Empīriskais pētījums tika izstrādāts, balstoties uz iepriekšējo pētījumu un literatūras analīzi. Pētījums sastāvēja no divām fokusgrupu daļēji strukturētām intervijām ar bērniem un viņu zīmējumu kontentalīzes.

Bērnu viedoklis par bibliotēku elektroniskajiem resursiem

Lai noskaidrotu bērnu vajadzības un vēlmes attiecībā uz bibliotēku elektroniskajiem resursiem, tika izmantota fokusgrupu daļēji strukturētās intervijas metode. Tā ir viena no aptaujas metodēm, kuras pamatā ir saruna starp intervētāju un respondentiem ar mērķi noskaidrot respondentu viedokli par kādu jautājumu. Fokusgrupu intervijā vienlaicīgi piedalās neliels respondentu skaits (6-8), un tas palīdz īsā laika posmā iegūt daudz informācijas. Daļēji strukturētā intervija paredz pieturēšanos nevis pie plānotiem jautājumiem, bet gan pie jautājumu blokiem — sarunas gaitā atsevišķi jautājumi var tikt izslēgti vai aizstāti ar citiem jautājumiem atkarībā no sarunas gaitas. Daļēji strukturētā intervija ir izvēlēta kā vispiemērotākā bērnu viedokļu noskaidrošanai, jo, intervējot bērnus, iegūtie viedokļi var būt haotiski un bērniem ir tendence novirzīties no tēmas.

Interviju mērķis bija noskaidrot sākumskolas vecuma bērnu vēlmes un vajadzības attiecībā uz bibliotēku elektroniskiem resursiem un saprast, kādam ir jābūt bērniem saistošam elektroniskajam resursam. Tā kā mērķa īstenošanai izdevās sarunāt intervijas tikai ar 4. klašu skolēniem, attiecīgi Rīgas Imantas vidusskolā un Rīgas 96. vidusskolā, pētījuma empīrisko bāzi veido tikai 4. klases skolēni. Šīs skolas tika izvēlētas, lai salīdzinātu rezultātus attiecīgi skolā, kuras mācībvaloda ir latviešu un skolā, kuras mācībvaloda ir krievu. Kopā intervijās piedalījās sešpadsmit 4. klases skolēni (skat. 1. tabulu).

1. tabula

Fokusgrupu interviju norise

Nr.	Skola	Respondentu skaits	Klase	Respondentu sadalījums pēc dzimuma	Norises datums un laiks
1.	Rīgas Imantas vidusskola	7	4.	3 zēni, 4 meitenes	24.02.2012. 10:05
2.	Rīgas 96. vidusskola	9	4.	3 zēni, 6 meitenes	24.02.2012. 11.10

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

Intervijās elektroniskā resursa apzīmēšanai tika lietots termins „mājaslapa” un „vietne” kā bērniem pazīstamāki jēdzieni, tādēļ tie ir izmantoti arī interviju analizē.

Sadarbībā ar sākumskolas mācību pārziņiem un attiecīgo klašu audzinātājiem katrā skolā tika sastādīta viena bērnu grupa. Paredzētais intervijas ilgums bija 40 minūtes. Pēc bērnu iepazīstināšanas ar intervijas mērķiem bērni tika lūgti atbildēt uz dažiem vienkāršiem jautājumiem, lai pamudinātu viņus uz sarunu, tad tika uzdoti sarežģītāki jautājumi, un bērni tika aicināti izteikties paši, aprakstot viņu vēlmes attiecībā uz bibliotēkas tīmekļa vietni. Intervijas noslēgumā bērni tika lūgti uzzīmēt, kādam, viņuprāt, ir jāizskatās bibliotēkas elektroniskajam resursam, kuru viņi labprāt apmeklētu un izmantotu.

1. intervija

Pirmā intervija norisinājās Rīgas Imantas vidusskolā, kuras mācībvaloda ir latviešu. Intervijā piedalījās septiņi 4. klases skolēni. Intervijas novadīšanai tika atvēlēta atsevišķa klase, kur intervētāja un respondenti varēja netraucēti sarunāties.

Sākumā bērniem tika uzdoti vienkārši jautājumi par to, vai viņi apmeklē bibliotēkas un izmanto internetu un cik bieži to dara. Visi bērni atbildēja, ka viņi gan regulāri apmeklē bibliotēku, gan regulāri izmanto internetu. Vidēji bērni apmeklē bibliotēku reizi divās nedēļās, bet internetu izmanto katru dienu.

Pie interneta izmantošanas nolūkiem bērni minēja sociālo tīklu izmantošanu, spēļu spēlēšanu, Vikipēdijas lasīšanu un arī strādāšanu. Kā atbildi uz lūgumu precizēt, ar ko tieši viņi nodarbojas sociālajos tīklos, bērni minēja sazināšanos ar draugiem, elektroniskā pasta izmantošanu, spēļu spēlēšanu. Atbildot uz papildjautājumiem, bērni atzina, ka sociālajos tīklos izmanto iespēju arī lasīt un rakstīt komentārus un novērtēt attēlus. Tika secināts, ka lielākajai daļai bērnu patīk mainīt vietnes izskatu.

Nākamie jautājumi bija saistīti ar bibliotēkas mājaslapu un tās nepieciešamību. Tika noskaidrots, ka bibliotēkai, kuru izmanto bērni, nav savas mājaslapas, taču viņi arī negribētu, lai tāda būtu. Viens no respondentiem piebilda, ka tas būtu nepieciešams vienīgi tad, ja tajā varētu uzzināt, kādas grāmatas attiecīgā bibliotēkā ir pieejamas. Lai noskaidrotu bērnu noraidošo atbilžu motīvus, tika uzdoti papildjautājumi un tika secināts, ka bērniem ērtāk ir aiziet un pajautāt bibliotēkā par grāmatas esamību. Taču to var skaidrot arī ar to, ka šī bērnu grupa ikdienā izmanto skolas bibliotēku, kura atrodas turpat skolā. Bērni piebilda, ka aiziet uz bibliotēku ir daudz ātrāk nekā meklēt informāciju internetā. Kā otrs cēlonis varētu būt tas, ka liela daļa tīmekļa vietņu ir izstrādātas pārāk sarežģīti, lai bērni tās lietotu: „*Citreiz man ir bijis tā, ka es tajās mājaslapās neko nesaprotu un neko nevaru atrast.*” Tālākajā sarunā tika noskaidrots, ka bērni lietotu šo mājaslapu, ja bibliotēka atrastos tālu.

Taču pārejot pie nākamā jautājumu bloka, kura mērķis bija izzināt, kā bērni redz ideālo bibliotēkas mājaslapu, lielākā daļa uzreiz minēja, ka vēlas tur redzēt grāmatu sarakstu pēc alfabēta, populārāko grāmatu sarakstu un jaunāko grāmatu sarakstu. Vēl tika minētas aptaujas un izglītojošās spēles, piemēram, mīklas. Tālāk tika uzdoti papildjautājumi, ar kuru palīdzību tika noskaidrots, ka bērni vēlētos redzēt šajā mājaslapā arī grāmatu vākus. Liela daļa bērnu vēlētos lasīt arī citu lasītāju komentārus par grāmatām, tomēr daži minēja, ka „*cilvēkiem ir dažādas gaumes un par gaumi nestrīdas*”, un atbildēja noraidoši. Uz jautājumu, vai bērni paši vēlētos atstāt komentārus par izlasīto grāmatu, bērni atbildēja, ka viņiem ir „*slinkums rakstīt*”, taču, ja būtu iespēja grāmatu novērtēt, piemēram, ar zvaigznītēm, tad to gan izmantotu un ar interesi aplūkotu esošos vērtējumus.

Uz jautājumu, vai viņi vēlētos, lai šajā mājaslapā varētu izveidot savu profilu un saglabāt tajā savas mīļākās grāmatas virtuālajā plauktā, visi bērni atbildēja pozitīvi un ar entuziasmu. Tika izteiktas idejas, ka šādā plauktā varētu glabāt ne tikai mīļākās grāmatas, bet arī grāmatas, kuras viņi vēlētos izlasīt. Savukārt uz jautājumu, vai viņi vēlētos, lai būtu iespēja mainīt vietnes izskatu, bērni atbildēja noraidoši un ar piebildi, ka, ja mājaslapa izskatās skaisti, tad šāda funkcija nav nepieciešama, taču šajā gadījumā mājaslapai nav jābūt vienkāršai, tai ir jābūt dažādās krāsās. Tika noskaidrots arī tas, ka bērni vēlētos, lai mājaslapā būtu aptaujas un testi saistībā ar grāmatām un pieejama informācija par bibliotēkas aktuāliem notikumiem un konkursiem.

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

Šīs grupas bērni mācību nolūkiem internetu izmanto reti — tikai projektiem, kuri ir reizi gadā. Mājasdarbiem meklēt informāciju internetā nepieciešamības nav, bet referātiem — reti. Taču, ja bibliotēkas mājaslapā būtu pieejama informācija, kura varētu palīdzēt apgūt mācību vielu (tēmu skaidrojumi, treniņuzdevumi, saites uz citiem mācību resursiem), bērni to labprāt izmantotu.

2. intervija

Otrā intervija norisinājās Rīgas 96. vidusskolā, kurā mācībvaloda ir krievu. Intervijā piedalījās deviņi 4. klases skolēni. Arī šai intervijai tika atvēlēta atsevišķa klase, kur varēja netraucēti sarunāties.

Uz ievadjautājumiem visi bērni atbildēja, ka apmeklē skolas bibliotēku, taču daži no viņiem apmeklē arī „Volvo centra” bibliotēku un bibliotēkas Rīgas centrā un Jūrmalā. Vidēji bērni bibliotēku apmeklē reizi divās nedēļās, bet datorus un internetu izmanto katru dienu. Uz jautājumu, kādiem nolūkiem viņi izmanto internetu, gandrīz visi bērni minēja tādus iemeslus kā mācību materiālu meklēšanu, īpaši sociālo zinātņu projektiem, kā arī grāmatu lasīšanu, attēlu un filmu skatīšanos, sazināšanos ar draugiem, spēļu spēlēšanu, dažādas noderīgas informācijas meklēšanu *Google*, kuru, kā izrādījās, izmanto visi bērni. Bērni minēja, ka izmanto arī citus meklētājus un arī *YouTube*, paskaidrojot, ka tur var skatīties ne tikai dažādus izklaidējošos video, bet arī populārzinātniskās filmas un programmas.

Bērni sacīja, ka, lai sazinātos ar citiem cilvēkiem, izmanto dažādus sociālos tīklus, tādus kā *One.lv*, *Draugiem.lv*, *Skype*, *Facebook*, *Вконтакте* un *Одноклассники*. Bērni minēja, ka šajos sociālajos tīklos viņi ne tikai sazinās ar esošiem draugiem, bet arī meklē jaunus, spēlē spēles, skatās video un fotoattēlus un sazinās ar draugiem, arī izmantojot videosarunas. Ar papildjautājumu palīdzību tika noskaidrots, ka bērniem ļoti patīk atstāt komentārus, vērtējumus, kā arī lasīt citu cilvēku komentārus dažādās vietnēs. Taču visi bērni piebilda, ka viņiem ir nepatīkami lasīt negatīvos komentārus, īpaši tādus, kuros tiek izmantoti lamuvārdi.

Tika noskaidrots, ka šīs skolas bibliotēkai arī nav savas mājaslapas, taču ir sadaļa „Bibliotēka” skolas tīmekļa vietnē, un tajā ir informācija par konkursiem, bibliotēku un fotogrāfijas. Par „Volvo centra” bibliotēkas mājaslapu netika saņemta skaidra atbilde, taču bērni sāka minēt savu pieredzi citās bibliotēkās, piemēram, ka kādas centra bibliotēkas datorzālē ir iespējams ievadīt grāmatas nosaukumu datorprogrammā un saņemt informāciju par to, kurā zālē un plauktā šī grāmata atrodas. Līdzīgi tika aprakstīta kādas bērnu slimnīcas bibliotēka.

Tā kā bērni jau sāka aktīvi sarunāties un minēt dažādus piemērus par bibliotēkām no savas dzīves, saruna tika pārvirzīta pie nākamā jautājumu bloka par ideālās bibliotēkas mājaslapas saturu. Bērni minēja, ka šādā mājaslapā viņi vēlētos redzēt to skolēnu vārdus, kuri ziedojuši savas grāmatas bibliotēkai, un viņu fotogrāfijas, kā arī lai šajā mājaslapā varētu atstāt savu viedokli par izlasīto grāmatu (komentāros vai forumā). Bērni vēlējās, lai šajā mājaslapā būtu grāmatu meklētājs, ar ko varētu sameklēt, kurā plauktā grāmata atrodas, un lai grāmatu varētu ielādēt elektroniskajā formātā. Tika minēts, ka būtu labi, ja varētu mājaslapā atstāt komentāru, ka vēlies izlasīt kādu grāmatu, bet atnākot uz bibliotēku, tā jau būtu sagatavota saņemšanai. Vairāki bērni praktiski aprakstīja elektroniskā kataloga darbības principus. Citu ideju vidū bija tematiskā attēlu meklēšana un audiogrāmatas. Audiogrāmatu nepieciešamību bērni paskaidroja ne tikai kā ērtu iespēju noklausīties grāmatu, nevis lasīt to, bet arī kā iespēju ar šo grāmatu iepazīties cilvēkiem ar redzes traucējumiem.

Šīs grupas bērni ar lielu entuziasmu uztvēra ideju par izlasīto grāmatu komentēšanu. Viņi atbildēja, ka ar lielāko prieku lasītu citu komentārus un ka viņiem nebūtu slinkums arī pašiem atstāt savu viedokli. Bērni piebilda, ka nevēlētos lasīt negatīvos komentārus un ka lietotājus, kuri raksta nepiemērotus komentārus vai lamuvārdus, vajadzētu bloķēt. Ar tikpat lielu entuziasmu bērni uztvēra ideju novērtēt grāmatas un apskatīties esošos vērtējumus. Jāpiebilst, ka bērni vairākkārt minēja, ka izmantotu šādas iespējas tikai, ja tās būtu bez maksas. To varētu izskaidrot ar to, ka vairākos sociālajos tīklos, kurus lieto šīs grupas bērni, liela daļa pakalpojumu ir maksas. Tāpat bērni vēlētos komentēt un novērtēt bibliotēkas fotogrāfijas, piemēram, no dažādiem bibliotēkas pasākumiem.

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

Tā kā šīs grupas bērni regulāri izmanto internetu mācībām, par īpaši nozīmīgu iespēju viņi uztvēra ideju šajā mājaslapā ievietot materiālus mācību vielas apguvei. Bērni piebilda, ka būtu labi, ja mājaslapā būtu arī izglītojošās spēles, kuras ir saistītas ar dažādiem mācību priekšmetiem.

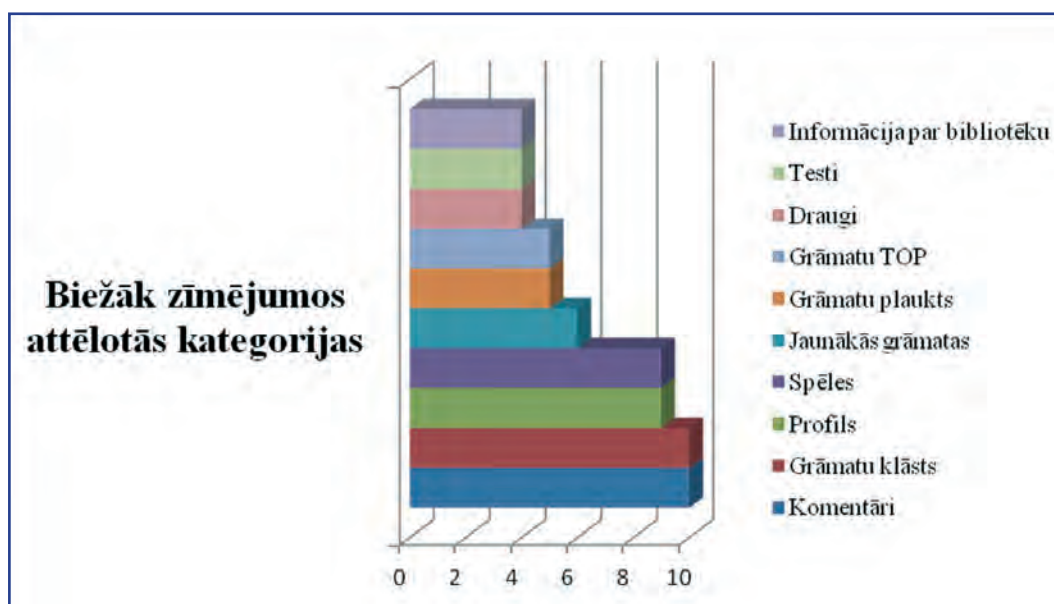
Šīs grupas bērni ļoti vēlētos, lai mājaslapā varētu mainīt tās izskatu, vēlreiz piebilstot, ka tam ir jābūt bezmaksas pakalpojumam. Bērni minēja, ka vēlētos, lai mājaslapā būtu skaists noformējums un lai tā būtu pieejama dažādās valodās — latviešu, krievu, angļu. Tika piebilsts, ka viņiem patiktu arī, ja viņi paši varētu izveidot mājaslapas fonu, piemēram, uzzīmējot kādu zīmējumu vai izvēloties attēlu no sava datora. Diezgan precīzi bērni aprakstīja arī pārlūkmeklēšanas principus — viņi teica, ka vēlētos, lai šajā mājaslapā varētu klikšķināt uz kāda attēla, piemēram, augiem, un lasīt par tiem attiecīgo informāciju.

Uz jautājumu, vai bērni vēlētos redzēt grāmatu vākus mājaslapā, viņi vienbalsīgi atbildēja, ka jā, taču skaidroja to ar faktu, ka viena un tā pati grāmata var tikt izdota dažādos izdevumos un viņi vēlētos redzēt, kurš izdevums tas ir, bet citādā ziņā grāmatas vākam nav nozīmes. Bērni vēlētos, lai šajā mājaslapā par katru grāmatu varētu izlasīt tās īsu fragmentu. Bērni arī uzsvēra, ka viņus interesē tieši grāmatas fragments, nevis anotācija. Vēl bērni minēja, ka vēlētos, lai šajā mājaslapā varētu redzēt paziņojumu, ja bibliotēkā parādījušās jaunās grāmatas, lai to varētu izmantot ne tikai viņu skolas skolēni, bet arī citi bērni un lai tajā nebūtu atļauts savā profilā publicēt nepatiesu informāciju.

Zīmējumi

Pēc sarunas bērni lūdza uzzīmēt, kā būtu jāizskatās bibliotēkas mājaslapai, kuru viņi labprāt izmantotu. Otrās fokusgrupas bērni laika trūkuma dēļ zīmējumus izstrādāja mājās. Pavisam tika saņemti 14 zīmējumi.

Savos zīmējumos bērni attēloja sarunas gaitā minētos priekšlikumus par mājaslapas saturu, kā arī izkrāsoja to košās krāsās (skat. 1.-2. pielikumu). Tā kā intervētie bērni pamatā izmanto savas skolas bibliotēku, arī zīmējumos daudzi no viņiem attēloja skolas bibliotēkas mājaslapas variantu. Interviju laikā tika minēts liels skaits dažādu ideju, kurš fiziski nevarētu ietilpt vienā zīmējumā, tādēļ var secināt, ka bērni izvēlējās uzzīmēt svarīgākās no tām. Analizējot zīmējumus, var secināt, ka biežāk attēloto kategoriju vidū bija „komentāri”, „grāmatu klāsts”, „profils”, „spēles”, „jaunākās grāmatas”, „grāmatu plaukts”, „grāmatu TOP”, „draugi”, „testi” un „informācija par bibliotēku” (skat. 2. att.).

2. att. Biežāk attēlotās kategorijas

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

Sadaļa „Grāmatu plaukts” paredz saglabāt virtuālajā plauktā grāmatas, lai vēlāk tās izlasītu (skat. 3. att.). Tādējādi šī sadaļa un arī sadaļa „draugi” paredz sasaisti ar personalizētu profilu, bet sadaļa „Grāmatu TOP” ir attiecināma gan uz lietotāja mīļākām grāmatām, kas arī paredz sasaisti ar savu profilu, gan uz bibliotēkas populārākajām grāmatām.

3. att. Rīgas Imantas vidusskolas skolēna zīmējums

Vairākas sadaļas bērni attēloja dažādos veidos un neviennozīmīgi, piemēram, sadaļu „Informācija par bibliotēku” bērni attēloja, uzzīmējot sadaļu „Kontakti” vai „Bibliotēkas adrese”. Sadaļa „Par mūsu bibliotēku”, kas paredz plašāku informāciju, bija attēlota tikai vienā zīmējumā.

Retāk attēloto sadaļu vidū bija „Biežāk uzdotie jautājumi”, „Grāmatas, kas man nepatīk”, „Pasākumi”, „Aptaujas”, „Konkursi”, „Atsauksmes”, „Audiogrāmatas”, „Zīmējumi”, „Video”, „Mīklas”, „Forums”, „Foto”, „Rekomendētās grāmatas”, „Videočats”, „Joki”, „Ādiņas”, kā arī „Saldumi” un „Mīlestība”.

Tika attēlotas arī tādas funkcijas kā valodu pārlēgšana, meklētājs mājaslapā, iespēja apskatīt grāmatu vākus, iespēja izlasīt grāmatas fragmentu, saites uz citām mājaslapām un tai skaitā arī uz citiem meklētājiem, iespēja lasīt grāmatas tiešsaistē, grāmatu vērtēšana, grāmatu pasūtīšana, grāmatu piegāde uz mājām. Jāpiebilst, ka attēlot funkcijas zīmējumā ir sarežģītāk nekā sadaļas, tādēļ ar to varētu skaidrot iemeslu, kādēļ tās bija attēlotas retāk.

Daudzas bērnu attēlotās sadaļas, piemēram, „Spēles”, „Testi” un „Mīklas”, nav stingri nodalāmas viena no otras un cieši saskaras. Savukārt liela daļa no tiem paredz personīgā profila esamību mājaslapā.

Kopumā zīmējumos tika attēlotas ļoti daudzas idejas un arī bērnu saskarnes redzējums, taču ir jāsaprot, ka bērniem nav nepieciešamo priekšzināšanu, lai izstrādātu kvalitatīvu bērnu bibliotēkas mājaslapas konceptu, tomēr viņu zīmējumus var izmantot dizaina izstrādē, kā arī lai smeltos idejas un apzinātos bērnu vēlnes un vajadzības (skat. 4. att.).

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

4. att. Rīgas 96. vidusskolas skolēna zīmējums

Bērnu vecāku viedoklis par bibliotēku elektroniskajiem resursiem

Lai noskaidrotu bērnu vecāku viedokļus par bibliotēkas mājaslapas funkcionalitāti un saturu, tika izmantota aptaujas metode — anketēšana. Anketēšanas mērķis bija noskaidrot vecāku viedokli par bērnu elektronisko resursu nepieciešamību, to funkcijām un saturu. Šī metode tika izvēlēta kā papildmetode, jo vecāku viedokļu izziņāšanai ir sekundāra nepieciešamība, lai izprastu bērnu vēlmes un vajadzības.

Anketas sastāvēja no sešiem jautājumiem un tika izstrādātas latviešu un krievu valodā (skat. 3.-4. pielikumu). Anketas sastāvēja no trim blokiem. Pirmajā blokā tika iekļauta informācija par pētījumu un tās autori, instrukciju, kā aizpildīt anketu, apliecināšana, ka dati tiks izmantoti tikai apkopotā veidā. Otrajā blokā tika iekļauti vienkārši ievadjautājumi par to, kurā klasē mācās respondenta bērns, vai viņš apmeklē bibliotēku un vai tai ir sava tīmekļa vietne. Trešais bloks sastāvēja no jautājumiem, kuri palīdzēja identificēt, kuras bibliotēkas elektroniskā resursa funkcijas bērnu vecāki uzskata par nepieciešamām.

Anketas pēc intervijām tika atstātas bērniem ar lūgumu tās nodot saviem vecākiem un nākamajā dienā saņemtas atpakaļ. Anketēšanai tika izvēlēti tieši iepriekš intervēto bērnu vecāki, lai varētu salīdzināt intervēšanas un anketēšanas rezultātu un tā secināt, vai bērnu vecāku viedoklis sakrīt ar pašu bērnu viedokli.

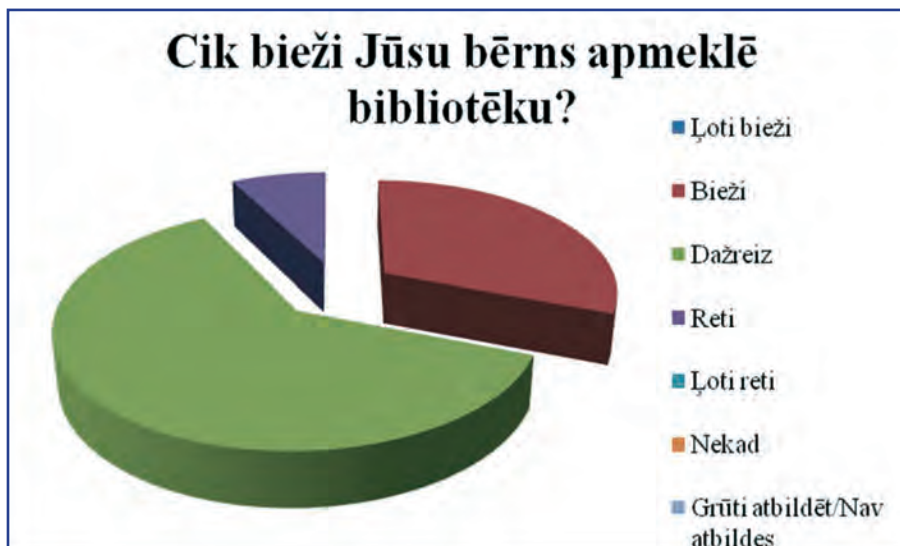
Pavisam tika izdalītas 16 anketas, atpakaļ saņemtas 13.

Datu analīze

Vispirms respondenti tika lūgti norādīt, kurā klasē mācās viņu bērns, taču tā kā intervijas izdevās sarunāt tikai ar 4. klašu skolēniem, uz pirmo jautājumu visi respondenti atbildēja vienādi.

31% jeb 4 respondenti atbildēja, ka viņu bērns bieži apmeklē bibliotēku. Lielākā daļa — 62% (8 respondenti) atbildēja, ka viņu bērns apmeklē bibliotēku dažreiz un 1 respondents jeb 7% atbildēja, ka viņa bērns apmeklē bibliotēku reti (skat. 5. att.). Gadījumā, ja respondents būtu atbildējis „Nekad”, viņam būtu jāpāriet pie 4. jautājuma, taču tādu respondentu nebija.

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

5. att. Anketas 2. jautājums

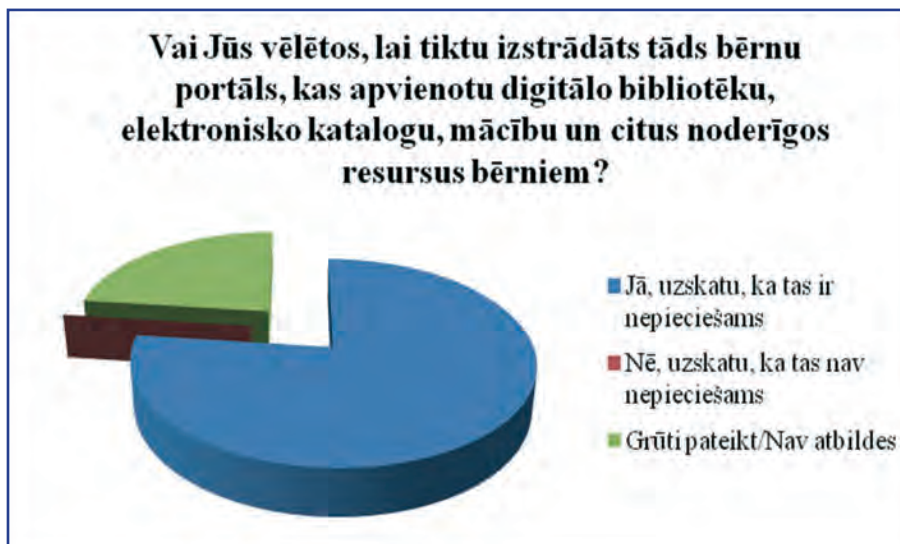
Respondentiem tika jautāts, vai bibliotēkai, kuru apmeklē viņu bērns, ir sava mājaslapa. 10 respondenti atbildēja, ka tādas nav, taču viņi vēlētos, bet pārējiem respondentiem bija grūti atbildēt uz šo jautājumu (skat. 6. att.).

6. att. Anketas 3. jautājums

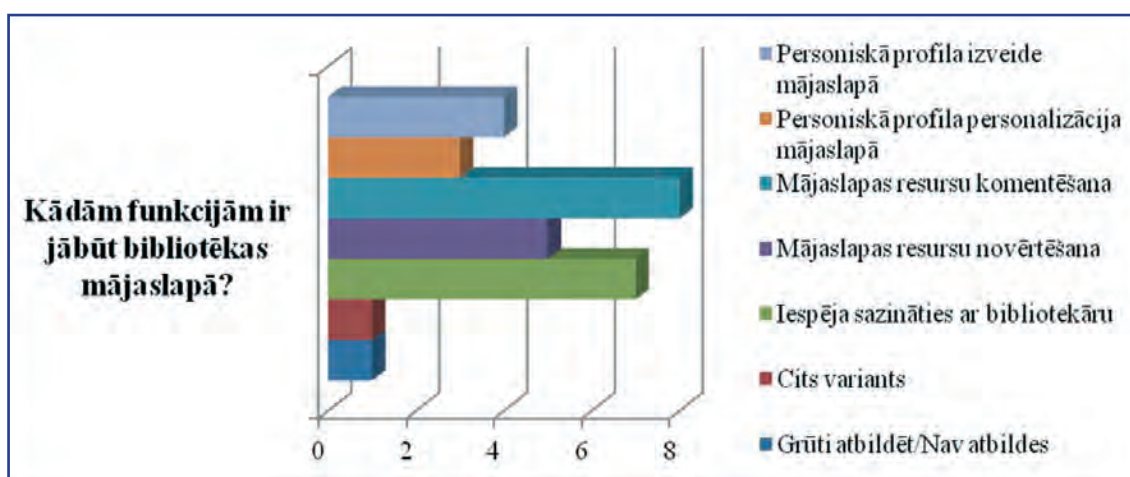
Nākamajā jautājumā respondenti tika lūgti atbildēt, vai viņi vēlētos, lai tiktu izstrādāts tāds bērnu portāls, kas apvienotu digitālo bibliotēku, elektronisko katalogu un citus bērniem noderīgus resursus. 10 respondenti atbildēja pozitīvi, pārējiem bija grūti atbildēt (skat. 7. att.).

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

7. att. Anketas 4. jautājums

Tālāk respondentiem tika uzdots jautājums, kādām funkcijām ir jābūt bibliotēkas mājaslapā. Šajā jautājumā drīkstēja atzīmēt vairākus atbilžu variantus, kā arī pievienot savu atbilžu variantu. Šajā jautājumā katra atbilde tika izvēlēta vismaz vienu reizi, bet vispopulārākās atbildes bija „Mājaslapas resursu komentēšana” un „Iespēja sazināties ar bibliotekāru”, attiecīgi 8 un 7 atbildes (skat. 8. att.). Viens no respondentiem atzīmēja arī „Cits variants” un pierakstīja, ka vietnē ir jābūt pieejamam grāmatu katalogam un grāmatu rezervēšanas iespējai.

8. att. Anketas 5. jautājums

Pēdējā jautājumā respondenti tika aicināti izteikt savus komentārus un ieteikumus attiecībā uz bibliotēkas mājaslapas izveidošanu un tās funkcijām. Lielākā daļa respondentu šo iespēju neizmantoja, taču pārējie respondenti norādīja, ka mājaslapai ir jābūt vienkāršai un labi pārskatāmai, tajā ir jābūt redzamam grāmatu klāstam, grāmatu vākiem, anotācijām, kā arī iespējai saglabāt atlasītās grāmatas un noskaidrot, vai tās ir pieejamas bibliotēkā. Respondenti piebilda, ka mājaslapā nevajadzētu būt reklāmai un uzmanību novērsošajiem baneriem.

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

Rezultāti un diskusija

Pētījuma rezultāti rāda, ka bērni bibliotēkas elektroniskajā resursā vēlētos redzēt to saturu un funkcionalitāti, kas viņiem ir nozīmīga un vērtīga — grāmatu klāstu, personīgā profila izveides un personalizācijas iespējas, tīmekļa 2.0 rīkus, spēles un citas funkcijas, kā arī atbilstošu dizainu un audiovizuālos rīkus. Taču veiktajās intervijās tika saskatītas atšķirības. Pirmās intervētās grupas bērni ar lielu entuziasmu uztvēra iespēju bibliotēkas elektroniskajā resursā spēlēt spēles, minēt mīklas un pildīt dažādus testus, savukārt otrās intervētās grupas bērni īpašu nozīmi piešķīra iespējai bibliotēkas elektroniskajā resursā iegūt palīdzību mācību vielas apguvei, jo viņi regulāri raksta projektus mācību ietvaros. Tādējādi pirms bibliotēkas elektroniskā resursa izstrādes ir nepieciešams izpētīt attiecīgās bibliotēkas lietotāju grupu, uz kuru šis resurss tiks orientēts.

Arī „Mijiedarbības trīs komponentu modelis” paredz, ka lietotājs ir vissvarīgākais digitālās bibliotēkas komponents un ka tieši no tā ir jābūt atkarīgam elektroniskā resursa saturam, jo tā galvenais mērķis ir apmierināt lietotāja vajadzības (6). Tā kā visu trīs komponentu un to mijiedarbības attīstīšana ir atkarīga no daudziem un dažādiem faktoriem, tai skaitā no lietotāju vecuma grupas, tas vēlreiz pierāda to, ka pirms elektroniskā resursa izstrādes ir nepieciešams veikt lietotāju grupas vēlmju un vajadzību izpēti, lai izstrādātu atbilstošu sistēmu un saturu ar augstu lietojamības un derīguma pakāpi.

Jāpiebilst, ka arī citos pētījumos tiek saskatītas šim pētījumam līdzīgas tendences. Piemēram, pētījuma „Latvijas publiskās bibliotēkas un internets: tehnoloģijas, pakalpojumi un ietekme, 2011” bibliotēku aptaujas dati liecina, ka 58% no 19 aptaujātajām Latvijas bērnu bibliotēkām uzskata par svarīgu iespēju lietotājiem komentēt galerijas bibliotēkas tīmekļa vietnē, 53% uzskata par svarīgu iespēju lietotājiem piedalīties bibliotēkas tīmekļa vietnes veidošanā (pievienot informāciju ar bibliotekāra līdzdalību) un 90% uzskata par svarīgu sniegt lietotājiem pieeju dažādiem apmācību materiāliem (10).

Vairāki iepriekš veiktie pētījumi liecina, ka bērniem ir no pieaugušajiem atšķirīgas zināšanas, prasmes, spējas un arī vēlmes un vajadzības, kuras izpaužas viņu meklēšanas paradumos, izpratnē par bibliotēkas tīmekļa vietnes funkcijām un citos aspektos (1; 3; 4; 5; 8). Tāpat kā iepriekšējos pētījumos, arī šī pētījuma rezultāti liecina, ka bērni vēlas redzēt bibliotēkas tīmekļa vietni atraktīvāku, ar iespēju bērniem pašiem tikt iesaistītiem tās veidošanā un darboties tajā, kā arī krāsainu, mainīgu, kustīgu, ar audiovizuāliem rīkiem bagātu. Minētie pētījumi arī atbalsta ideju, ka vislabākais bērnu vēlmju un vajadzību izziņāšanas veids ir elektroniskā resursa izstrādē pievērsties lietotājorientētai pieejai, piemēram, izstrādājot šos resursus kopā ar pašiem bērniem.

Secinājumi

Analizējot empīriskā pētījuma rezultātus, var secināt, ka bērni ir ieinteresēti tīmekļa 2.0 risinājumu izmantošanā bibliotēku elektroniskajā resursā. Bērni ar entuziasmu uztvēra tādu rīku izmantošanas iespējas kā komentāru rakstīšana, vērtēšana, forums un citus, bet viņu zīmējumos sadaļa „Komentāri” tika attēlota visbiežāk. Arī vecāki, atbildot uz jautājumu par bibliotēkas elektroniskā resursa funkcijām, visbiežāk minēja tieši komentēšanas iespēju.

Interviju gaitā vairāki bērni, runājot par bibliotēkas tīmekļa vietni, aprakstīja elektroniskā kataloga darbības principus, kā arī izteica vēlmi lasīt grāmatas elektroniskā formātā, gūt informāciju par bibliotēku un tās pasākumiem bibliotēkas tīmekļa vietnē. Bērni, īpaši tie, kas regulāri izmanto internetu mācību nolūkiem, ar lielu entuziasmu uztvēra ideju par noderīgu mācību resursu esamību bibliotēkas tīmekļa vietnē. Savukārt bērnu vecāki īpaši uzsver nepieciešamību apvienot vairākus bērnu elektroniskos resursus vienotā bērnu portālā.

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

Personīgā profila esamība elektroniskajā resursā bija vēl viena funkcija, kuru bērni uztvēra izteikti pozitīvi. Arī zīmējumos tā bija viena no visbiežāk attēlotajām sadaļām. Viedokļi attiecībā uz profila personalizācijas iespējām bija pretrunīgi, taču lielākoties pozitīvi. Jāpiebilst, ka vairākas citas interviju gaitā minētās un zīmējumos attēlotās sadaļas, piemēram, „Grāmatu plaukts” paredz autorizāciju, tādēļ personīgā profila izveides iespēju var uzskatīt pat par vispieprasītāko bērnu vidū. Arī dažas bērnu vecāku atbildes, piemēram, komentēšanas un novērtēšanas iespējas zināmā mērā paredz autorizāciju, tātad arī personīgā profila izveidi.

Var secināt, ka pamatprincipi bērnu elektronisko resursu izstrādē ir:

- ◆ tīmekļa 2.0 risinājumu izmantošana;
- ◆ dažādu bibliotēku elektronisko resursu apvienošana vienotā bērnu portālā;
- ◆ iespēja izveidot savu profilu attiecīgajā elektroniskajā resursā un personalizēt to;
- ◆ elektroniskā resursa izstrāde sadarbībā ar pašiem bērniem jeb mērķauditoriju.

Šī pētījuma rezultātus un secinājumus var uzskatīt par sākumposmu kvalitatīvu bērnu elektronisko resursu veidošanas izpētē. Lai izstrādātu kvalitatīvu bibliotēku elektronisko resursu, kas atbilstu bērnu vēlmēm un vajadzībām, ir nepieciešams izpētīt arī tādus jautājumus kā bērniem atbilstošās saskarnes, dizaina, krājuma un lietotājdraudzīgas sistēmas izveide.

Izmantotie informācijas avoti

1. **Chiasson, S., Gutwin, C.** *Design principles for children's technology* [online]. Department of Computer Science, University of Saskatchewan, 2005 [cited 05.01.2013]. Available: http://hci.usask.ca/publications/2005/HCI_TR_2005_02_Design.pdf
2. **Coomes, C., Liew, C. L.** Stakeholder involvement in the development and maintenance of web sites for children. *Online Information Review* [online], vol.31, Nr.2, 2007 [cited 05.03.2013], p.199-217. ISSN 1468-4527. Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=1602563&show=abstract>
3. **Dankova, M.** OPAC model for children: the user-friendly catalogue. *In: Finding New Ways : Proceeding of the 19th BOBCATSSS Symposium : 31 January—2 February 2011 Szombathely, Hungary.* Edited by Katalin Bognár Lovász, Zoltász Czövek, Péter Murányi. Sopron : University of West Hungary Press, 2011, p. 476-[484]. ISBN 978-963-334-042-4.
4. **Druin, A.** *What children can teach us: developing digital libraries for children with children* [online]. Maryland : Human-Computer Interaction Lab, University of Maryland, 2003 [cited 05.01.2013]. Available: <http://cgis.cs.umd.edu/localphp/hcil/tech-reports-search.php?number=2003-39>
5. *Evaluating the usability of a virtual reality information system for children* [online]. **J.Beheshti, A. Large, I. Clement, N. Tabatabaei.** 2007 [cited 05.01.2013]. Available: http://www.caiss-acsi.ca/proceedings/2007/beheshti_2007.pdf
6. Evaluation of digital libraries. **N. Fuhr, G. Tsakonas, T. Aalberg, M. Agosti, P. Hansen, S. Kapidakis, CZX. P. Klas, L. Kovács, M. Landoni, A. Miscik, C. Papatheodoru, C. Peters, I. Sølvsberg.** *International Journal on Digital Libraries* [online], vol.3, Nr.1, 2007 [cited 05.03.2013], p.21-38. Available: <http://www.springerlink.com/content/w2woj4h272k26812/>

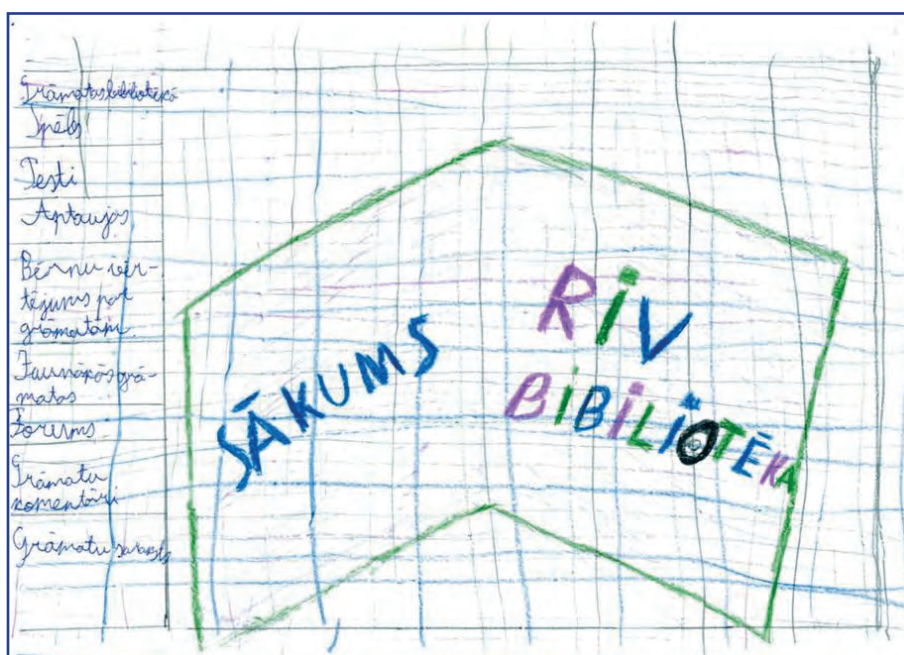
M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

7. Exploring young children's web searching and technoliteracy. **A. Spink, S. Danby, K. Mallan, C. Butler.** *Journal of Documentation* [online], vol.66, Nr.2, 2010 [cited 05.03.2013], p.191-206. ISSN 0022-0418. Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?issn=0022-0418>
8. **Grundmane, G.** *Bērniem un jaunatnei lietotājdraudzīgu elektronisko informācijas resursu pieejamība Latvijas publisko bibliotēku tīmekļa vietnēs* [nepublicētais materiāls] : maģistra darbs. Latvijas Universitātes Informācijas un bibliotēku nodaļa. Rīga, 2008. 107 lp. : il.
9. **Hutchinson, H. B., Bederson, B. B., Druin, A.** *The evolution of the international children's digital library searching and browsing interface* [online]. Maryland : Human-Computer Interaction Lab, University of Maryland, 2005 [cited 05.01.2013]. Available: <http://hcil.cs.umd.edu/trs/2005-33/2005-33.pdf>
10. **Krūmiņa, I.** Interneta resursi uzzīņu darbā ar bērniem un jauniešiem. *Bibliotēku Pasaule*, Nr.30, 2005, 25.-27.lpp. ISSN 1407-6799.
11. *Latvijas publiskās bibliotēkas un internets: tehnoloģijas, pakalpojumi un ietekme: bibliotēku aptaujas dati* [nepublicētais materiāls] : [v/a „Kultūras informācijas sistēmas” pasūtīts pētījums]. 2011.
12. **Leišavniece, L.** *Jaunāko klašu skolēniem (1.-4.klasei) piedāvāto bibliotēku pakalpojumu atspoguļojums Interneta resursos* [nepublicētais materiāls] : bakalaura darbs. Latvijas Universitātes Informācijas un bibliotēku nodaļa. Rīga, 2006. 89 lp. : il.
13. Аксиология. **Но: Новейший Философский Словарь** [tiešsaiste], 2009 [skatīts 05.01.2013]. Pieejams: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/55/%D0%90%D0%9A%D0%A1%D0%98%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%98%D0%AF
14. **Хоцей, А. С.** Оценки и ценности. *Библиотека Материалиста* [tiešsaiste]. [skatīts 05.01.2013]. Pieejams: <http://www.materialist.kcn.ru/appreciations.htm>

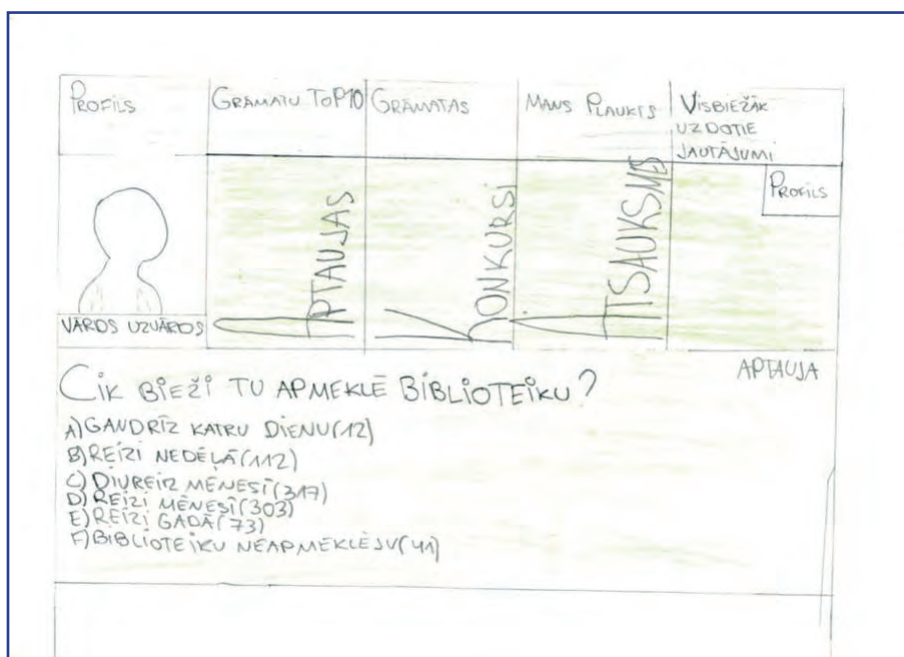
M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

1. pielikums

Rīgas Imantas vidusskolas skolēnu zīmējumi

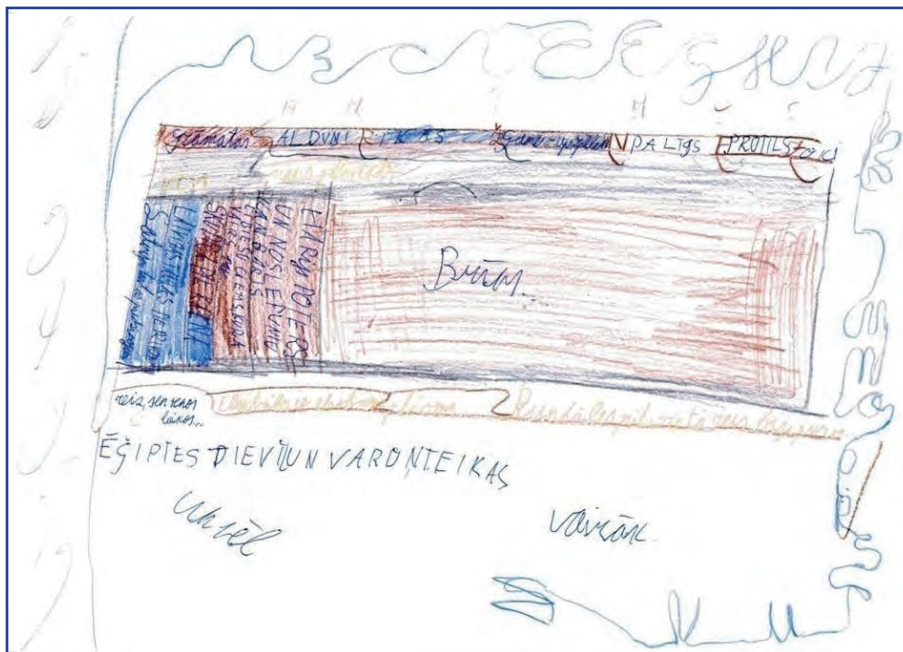

1. att. Rīgas Imantas vidusskolas 1. zīmējums

2. att. Rīgas Imantas vidusskolas 2. zīmējums

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

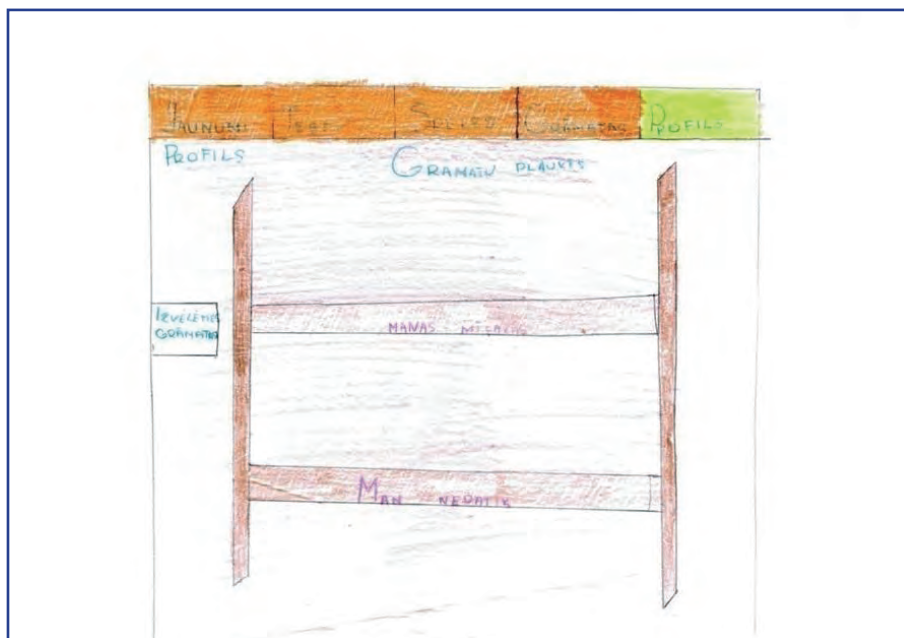

3. att. Rīgas Imantas vidusskolas 3. zīmējums

4. att. Rīgas Imantas vidusskolas 4. zīmējums

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

5. att. Rīgas Imantas vidusskolas 5. zīmējums

Populārās grāmatas.	Bērnu un pieaugušo grāmatas.	Mīklas.	Jautājumi par grāmatām.
Manas grāmatas kas nepatiek	Mīlamo grāmatu saraksts	Komūnāri par grāmatām.	Sabiedrības lasītāji.
Grāmatas autori			
MANA BIBLIOTĒKA			

6. att. Rīgas Imantas vidusskolas 6. zīmējums

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

7. att. Rīgas Imantas vidusskolas 7. zīmējums

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

2. pielikums

Rīgas 96. vidusskolas skolēnu zīmējumi

8. att. Rīgas 96. vidusskolas 1. zīmējums

9. att. Rīgas 96. vidusskolas 2. zīmējums

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

10. att. Rīgas 96. vidusskolas 3. zīmējums

11. att. Rīgas 96. vidusskolas 4. zīmējums

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

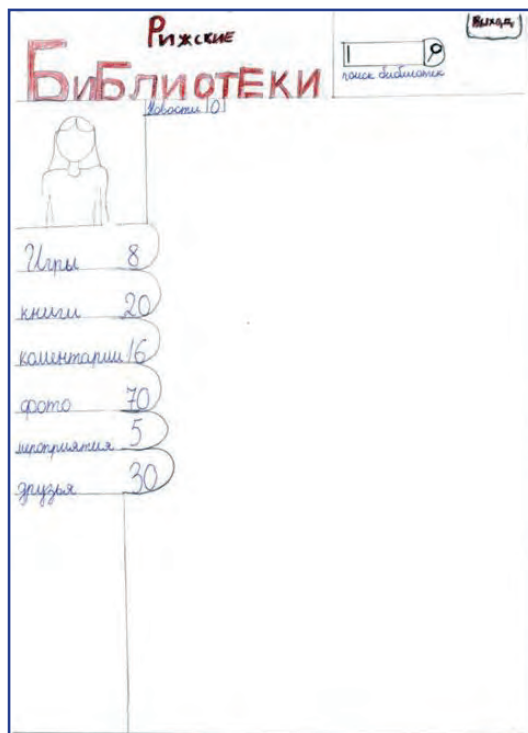

12. att. Rīgas 96. vidusskolas 5. zīmējums

13. att. Rīgas 96. vidusskolas 6. zīmējums

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

14. att. Rīgas 96. vidusskolas 7. zīmējums

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

3. pielikums

Pētījumā izmantotā anketa latviešu valodā

Labdien!

Šī anketa ir izstrādāta LU SZF Informācijas pārvaldības 2. kursa studentes Margaritas Dankovas kursa darba ietvaros un tās mērķis ir noskaidrot, kādam ir jābūt bibliotēkas elektroniskajam resursam. Anketas rezultāti tiks izmantoti tikai apkopotā veidā un palīdzēs izveidot bibliotēku elektronisko resursu izstrādes pamatprincipus, tādēļ Jūsu viedoklis ir ļoti svarīgs!

Izvēloties atbildi, lūdzu apvelciet ar aplīti atbilstošā varianta ciparu, piemēram:

1 Jā

2 Nē

Jau iepriekš pateicos par piedalīšanos pētījumā!

1. Kurā klasē mācās Jūsu bērns? (lūdzu izvēlēties tikai vienu atbilžu variantu)

1	3.klasē
2	4.klasē

2. Cik bieži Jūsu bērns apmeklē bibliotēku? (lūdzu izvēlēties tikai vienu atbilžu variantu)

1	Ļoti bieži
2	Bieži
3	Dažreiz
4	Reti
5	Ļoti reti
6	Nekad (Pārejiet pie 4. jautājuma)
8	Grūti atbildēt/Nav atbildes

3. Vai bibliotēkai, kuru apmeklē Jūsu bērns, ir sava mājaslapa? (lūdzu izvēlēties tikai vienu atbilžu variantu)

1	Jā
2	Nē, bet es vēlos, lai tāda būtu
3	Nē, un es nevēlos, lai tāda būtu
8	Grūti pateikt/Nav atbildes

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

4. Vai Jūs vēlētos, lai tiktu izstrādāts tāds bērnu portāls, kas apvienotu digitālo bibliotēku, elektronisko katalogu, mācību un citus noderīgos resursus bērniem? (lūdzu izvēlēties tikai vienu atbilžu variantu)

1	Jā, uzskatu, ka tas ir nepieciešams
2	Nē, uzskatu, ka tas nav nepieciešams
8	Grūti pateikt/Nav atbildes

5. Kādām funkcijām, Jūsuprāt, ir jābūt bibliotēkas mājaslapā? (var atzīmēt vairākus atbilžu variantus)

1	Personiskā profila izveidei mājaslapā
2	Personiskā profila personalizācijai mājaslapā
3	Mājaslapas resursu komentēšanai
4	Mājaslapas resursu novērtēšanai
5	Iespējai sazināties ar bibliotekāru
6	Cits variants (uzrakstiet, kāds)_____
8	Grūti atbildēt/Nav atbildes

6. Uzrakstiet lūdzu Jūsu ieteikumus un/vai komentārus attiecībā uz bibliotēkas mājaslapas izveidošanu un tās funkcijām!

Paldies!

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

4. pielikums

Pētījumā izmantotā anketa krievu valodā

Добрый день!

Эта анкета составлена студенткой Латвийского Университета, Маргаритой Данковой в ходе разработки её курсовой работы, целью которой является выяснить, каким должен быть электронный ресурс для детей. Анкета анонимна и её результаты будут использованы только в обобщённом виде. Результаты будут использованы для создания основных принципов разработки библиотечных электронных ресурсов для детей, поэтому Ваше мнение очень важно!

Выбирая ответ, пожалуйста, обведите кружочком соответствующую цифру:

1 Да
2 Нет

Заранее благодарю за участие в исследовании!

1. В каком классе учится Ваш ребёнок? (пожалуйста, выберите только один вариант ответа)

1	В третьем классе
2	В четвёртом классе

2. Как часто Ваш ребёнок посещает библиотеку? (пожалуйста, выберите только один вариант ответа)

1	Очень часто
2	Часто
3	Иногда
4	Редко
5	Очень редко
6	Никогда (перейдите к четвёртому вопросу)
8	Сложно сказать/Нет ответа

3. Есть ли у библиотеки, которую посещает Ваш ребёнок, своя интернет-страница? (пожалуйста, выберите только один вариант ответа)

1	Да
2	Нет, но я бы хотел/-а, чтобы она была
3	Нет, и я бы не хотел/-а, чтобы она была
8	Сложно сказать/Нет ответа

M. Dankova
BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKIE RESURSI BĒRNIEM:
FUNKCIONALITĀTE UN SATURS

4. Хотели бы Вы, что бы был разработан такой детский интернет-портал, в котором бы были объединены электронный каталог, электронная библиотека, учебные и другие ресурсы для детей? (пожалуйста, выберите только один вариант ответа)

1	Да, я считаю, что это необходимо
2	Нет, я считаю, что это не нужно
8	Сложно сказать/Нет ответа

5. Как Вы считаете, какие функции должны присутствовать в домашней странице детской библиотеки в интернете? (можно выбрать несколько ответов)

1	Возможность сделать персональный профиль на странице
2	Возможность настраивать персональный профиль
3	Возможность комментировать ресурсы (книги, фотографии и.т.д.)
4	Возможность оценивать ресурсы (книги, фотографии и.т.д.)
5	Возможность связаться с библиотекарем онлайн
6	Другой вариант ответа (напишите, какой)_____
8	Сложно сказать/Нет ответа

6. Оставьте, пожалуйста, Ваши предложения и/или комментарии по поводу разработки библиотечного ресурса для детей и его функций!

Спасибо!

DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

MIND MAPS AS INFORMATION ORGANIZATION TOOL AND THEIR USAGE IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Kristina Papule

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova iela 1a, Rīga, LV-1019
e-pasts: kristina.papule@gmail.com

Kopsavilkums:

Mērķis: pētījuma „Domu kartes kā informācijas organizēšanas rīks un to pielietošana digitālajā vidē” mērķis ir novērtēt domu karšu izstrādei paredzēto tīmekļa lietotņu *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* funkcionalitāti un izpētīt to izmantošanas paradumus. Kā teorētiskā bāze pētījumā izmantotas 4 teorijas — konstruktīvisms, vispārējā semantika, multivides mācīšanās izziņas teorija un R2D2 modelis. Teorijas palīdz izskaidrot informācijas uztveres un interpretēšanas individuālās īpatnības, kā arī domu kartēšanas metodikas praktiskos aspektus. Pēdējo divu gadu desmitu laikā ir veikti vairāki pētījumi par domu kartēšanas metodes efektivitāti, izmantošanas iespējām un domu karšu izstrādei paredzēto datorprogrammu un tīmekļa lietotņu izmantošanu. Kā piemērus var minēt pētījumus „*Mind Mapping Applications in Special Teaching Methods Courses for Science Teachers Candidates and Teacher Candidates Opinions Concerning the Applications*” (Ertug Evrekli, Ali Gunay Balim, Didem Inel, 2008), „*Computer-Supported Collaborative Learning with Mind-Maps*” (Dmitrij Koznov, Michel Pliskin, 2008), „*Creativity Development in Engineering Education: the Case of Mind Mapping*” (Leonidas A. Zampetakis, Loukas Tsironis, 2005) u.c. Atšķirībā no iepriekšminētajiem darbiem šis pētījums ir orientēts uz tematisko tīmekļa lietotņu funkcionalitātes novērtēšanu, kā arī vairāku populārāko rīku izmantošanas paradumu analīzi.

Metodoloģija/empīriskā bāze: kā galvenā metode darbā izmantota kvantitatīvā kontentanalīze. Empīrisko bāzi sastāda dati par *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* tīmekļa lietotnēm un to lietotāju izveidotās un tiešsaistē publicētās domu kartes.

Rezultāti: pētījuma rezultāti parāda, ka: 1) tīmekļa lietotņu funkcionalitāte kopumā atbilst domu kartēšanas metodikas prasībām; 2) lietotāju izveidoto domu karšu kvalitāte ir viduvēja; 3) liels domu karšu skaits ir veltīts tādiem tematiem kā informācijas un komunikācijas tehnoloģijas, menedžments un kultūra.

Praktiskā nozīme: darba gaitā gūtās atziņas var izmantot: 1) domu kartēšanas metodikas pasniegšanā; 2) domu karšu izstrādei paredzēto tīmekļa vietņu kvalitātes uzlabošanai. Pētījums ir orientēts uz domu karšu izstrādei paredzēto tīmekļa lietotņu funkcionalitātes novērtēšanu, kā arī vairāku populārāko domu karšu izstrādes rīku izmantošanas paradumu analīzi.

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

Atslēgvārdi: domu kartes, domu kartēšana, informācijas organizēšana,
informācijas vizualizēšana

Raksta veids: oriģināls pētījums (izstrādāts uz autores maģistra darba bāzes)

Norādes: 10

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

Abstract:

Purpose: The purpose of the study „Mind Maps as information organization tool and their usage in the digital environment” is to estimate functionality of *MindMeister.com*, *Mindomo.com* and *Mind42.com* mind mapping applications and to analyze usage habits of their users. There are 4 theories used in the study: constructivism, general semantics, cognitive theory of multimedia learning and R2D2 model. These theories help to analyze both the problems of the individual perception and interpretation of information and some practical aspects of mind mapping.

In the last 20 years there were several researches on effectivity of mind mapping, usage of mind maps and mind mapping software, for example, „*Mind Mapping Applications in Special Teaching Methods Courses for Science Teachers Candidates and Teacher Candidates Opinions Concerning the Applications*” (Ertug Evrekli, Ali Gunay Balim, Didem Inel, 2008), „*Computer-Supported Collaborative Learning with Mind-Maps*” (Dmitrij Koznov, Michel Pliskin, 2008), „*Creativity Development in Engineering Education: the Case of Mind Mapping*” (Leonidas A. Zampetakis, Loukas Tsironis, 2005) etc. The aim of this study is to analyze functionality and usage of online mind mapping applications.

Methodology/empirical bases: The main methodology of the research is quantitative content analysis; the empirical base are data about *MindMeister.com*, *Mindomo.com* and *Mind42.com* and mind maps created by users of these online applications.

Findings: Main findings of the study: 1) the functionality of applications corresponds to mind mapping methodology; 2) the quality of users’ mind maps is satisfactory; 3) there is a large number of mind maps on such subjects as information and communication technology, management and culture.

Practical implications: The results of the research may be used 1) in mind mapping training courses; 2) for improving the quality of online mind mapping applications. It is important that the main focus of the study is the estimation of online mind mapping software and usage habits of users of these applications.

Keywords: mind maps, mind mapping, information organization, information visualization

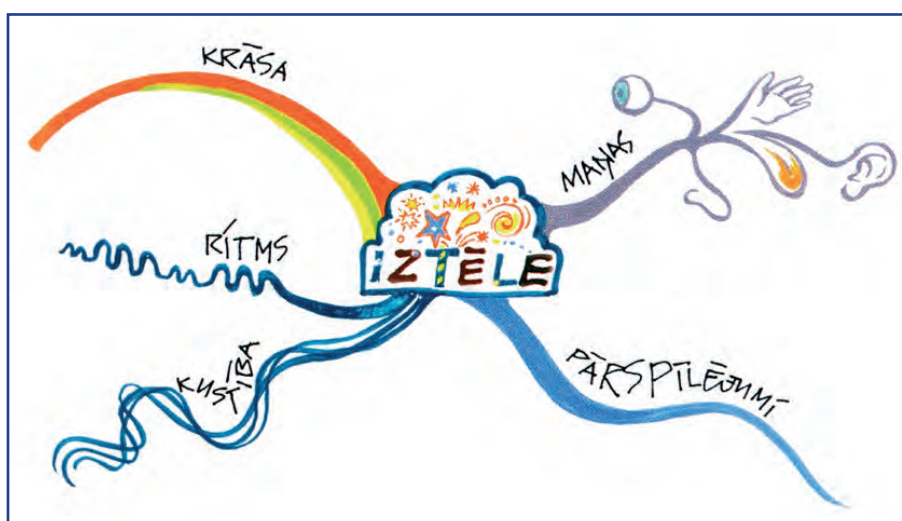
Article Type: Original research (developed on a basis of author's master's thesis)

References: 10

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

Ievads

Mūsdienās paralēli tradicionālajām zināšanu organizēšanas sistēmām arvien plašāk tiek lietoti alternatīvie zināšanu un informācijas organizēšanas rīki, kuri tiek balstīti uz asociatīvo domāšanu un ideju reprezentēšanu grafiskajā, „nelineārajā” veidā. Kā spilgtāko piemēru var minēt domu kartes (*mind maps*): „tīkļveida diagrammas, kurās uzglabā, sakārto un prioritāšu secībā saliek informāciju, izmantojot atslēgvārdus, simbolus un attēlus” (1, 116. lpp.; skat. 1. att.). Par galveno domu kartēšanas metodikas radītāju tiek uzskatīts britu psihologs un izglītības konsultants Tonijs Bazens (*Anthony „Tony” Peter Buzan*).

1. att. Domu kartes piemērs (1, 99. lpp.)

Domu kartes ir salīdzinoši jauns un pietiekami efektīvs rīks, kuru ir iespējams izmantot visdažādākajiem mērķiem, kas ir saistīti ar informācijas un zināšanu organizēšanu. Tās var pielāgot, lai efektīvi lasītu, atkārtotu, pierakstītu un strukturētu praktiski jebkura tipa informāciju: sākot no grāmatām un citām publikācijām un beidzot ar lekcijām un intervijām. Domu kartes var izmantot arī mērķu nospraušanai, laika plānošanai un ideju ģenerēšanai (piemēram, kombinējot to ar „prāta vētras” metodi). Domu kartēšanas metode ļauj maksimāli izmantot mūsu smadzeņu potenciālu; tā balstās uz asociatīvo domāšanu, un tā aktīvi iesaista kreiso un labo smadzeņu puslodi.

Salīdzinājumā ar tradicionālajiem teksta pierakstiem domu kartēm piemīt vairākas būtiskas priekšrocības: pirmkārt, to struktūra ļauj ātrāk uztvert galveno ideju, otrkārt, atslēgvārdi palīdz bez kavēšanās saskatīt saistību starp galvenajām domām, rosinot veidot ideju un domu asociācijas un visbeidzot, domu kartes struktūra ļauj tai viegli pievienot papildu idejas, kā arī efektīvi apgūt un atcerēties tajā iekļauto informāciju. Toties, lai izmantotu šīs metodes priekšrocības pilnā mērā, domu karšu izveides procesā jāņem vērā atbilstošas teorētiskās prasības (skat. piel. Nr. 1), kuras nosaka karšu formu, struktūru un izkārtojumu, kā arī krāsu, atslēgvārdu, simbolu un attēlu izmantošanu. Gadījumā, ja šīs prasības netiek ievērotas, domu karte kā informācijas un zināšanu organizēšanas rīks zaudē savu efektivitāti. Tādēļ ir nepieciešams, lai šīs prasības tiktu ņemtas vērā gan atbilstošu datorprogrammu un tīmekļa lietotņu funkciju izstrādē, gan konkrētu domu karšu izstrādes procesā.

Līdz šim domu karšu veidošanas metodika pārsvarā balstījās uz tradicionālo informācijas nesēju izmantošanu, toties pēdējo vairāku gadu laikā ir parādījies liels datorprogrammu un tīmekļa lietotņu skaits domu karšu veidošanai elektroniskajā formā. Līdz ar to rodas nepieciešamība novērtēt šo rīku iespējas un noskaidrot, kādiem nolūkiem tie tiek izmantoti un vai tie atbilst domu kartēšanas metodikai.

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

Šajā rakstā analizētas visplašāk izmantojamās bezmaksas tīmekļa lietotnes domu karšu veidošanai: *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com*, kā arī tiek novērtēta šo tīmekļa lietotņu funkcionalitāte un analizēti to izmantošanas paradumi.

Pētījuma mērķi ir: 1) noskaidrot tīmekļa lietotņu *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* funkcionalitātes līmeni un atbilstību domu kartēšanas metodikas prasībām; 2) noteikt atlasīto domu karšu tematiku, lai noskaidrotu, kādiem nolūkiem un kuru tematu analīzei lietotāji visbiežāk izmanto *Mindmeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* tīmekļa lietotnes; 3) noskaidrot, cik lielā mērā atlasītās domu kartes atbilst domu kartēšanas metodikai un noteikt to vidējo kvalitātes līmeni.

Pētījuma uzdevumi ir: 1) izpētīt informācijas avotus par domu kartēšanas metodi, veidošanas tehniku un izmantošanas iespējām; 2) noteikt kritērijus domu karšu izstrādei piemērotu tīmekļa lietotņu novērtēšanai; 3) novērtēt pētījumam izvēlētos tīmekļa lietotnes atbilstoši izstrādātajiem kritērijiem; 4) noteikt kritērijus lietotāju veidoto domu karšu novērtēšanai (atbilstība domu kartēšanas metodikas prasībām); 5) atlasīt noteiktu skaitu domu karšu, kuras ir pieejamas tīmekļa lietotņu *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* publiskajās galerijās; 6) noteikt domu karšu tematiku, novērtēt tās atbilstoši kritērijiem un izdarīt secinājumus par pētījumam izvēlēto lietotņu izmantošanas paradumiem.

Pētījuma problēma — pašlaik nav pieejama pietiekami precīza un pilnīga informācija par pētījumā analizēto tīmekļa lietotņu funkcionalitāti un izmantošanu.

Teorētiskā bāze, izpētes pakāpe

Pētījumā ir izmantotas četras teorijas.

- ◆ Vispārīgā līmeņa teorijas:
 - ◇ **konstruktīvisms** — filozofijas virziens, kura pamatā ir atziņa par to, ka mācīšanās ir process, kas ir saistīts ar zināšanu aktīvu radīšanu, „konstruēšanu”, nevis „iegūšanu” no objektīvās pasaules vai ārējās vides. Zināšanu „konstruēšanas” process ir atkarīgs no indivīda iepriekšējās pieredzes, rakstura un uzvedības īpatnībām, kā arī no citiem individuālajiem faktoriem (8). Katrs indivīds interpretē un izmanto informāciju sev unikālā veidā, līdz ar to ikviena cilvēka priekšstats par pasauli jeb pasaules mentālais modelis ir unikāls. Šīs atziņas ir piemērojamas attiecībā uz tēmām, kuras ir saistītas ar izziņu un informācijas apstrādi visplašākajā nozīmē, tostarp arī ar domu kartēm saistītajiem jautājumiem.
 - ◇ **vispārējā semantika** — empīriskā disciplīna, kuras pamatlicējs ir filozofs un pētnieks Alfreds Koržibskis (*Alfred Korzybski*). Galvenās tēmas, kurām pievēršas šis filozofijas virziens, ir cilvēku mijiedarbība ar apkārtējo vidi un cilvēku reakcija uz apkārtējo pasauli, savām un citu cilvēku reakcijām, kā arī viņu rīcības un uzvedības likumsakarības (3). Viena no vispārējās semantikas pamatiezīmēm ir izteikta pieredzes un valodas, kā arī simbola un objekta nošķiršana (t.s. „kartes un teritorijas attiecības” — vārds nav tas pats, kas lieta, kuru tas apzīmē). 20.gadsimta otrajā pusē šīs disciplīnas atziņas ievērojami ietekmēja daudzas ar filozofiju un psiholoģiju saistītas jomas, tostarp arī domu karšu veidošanas teoriju.
- ◆ Vidējā līmeņa teorija — **multivides mācīšanās izziņas teorija** (*Cognitive Theory of Multimedia Learning*), kuras autors ir izglītības psihologs Ričards E. Meiers (*Richard E. Mayer*). Saskaņā ar šo teoriju informācijas apstrāde mācīšanās procesā norit vairākos posmos (informācijas izvēle, organizēšana un integrācija), kuri savukārt tiek realizēti ar vizuālās un verbālās informācijas sistēmas palīdzību (6). Viena no multivides mācīšanās izziņas teorijas praktiskajām atziņām ir šāda: efektīvākai informācijas iegaumēšanai ir nepieciešama dažādu tipu materiālu kombinēšana (piemēram, teksts + attēli vai stāstījums + video), t.i., princips, kurš tiek veiksmīgi lietots arī domu un ideju karšu radīšanā.

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

- ◆ Konceptuālais modelis — **R2D2** („*Read, Reflect, Display, Do*” — „Lasi, pārdomā, attēlo, dari”), kura autori ir mācību sistēmu tehnoloģijas (*Instructional Systems Technology*) speciālisti — profesors Kertiss Bonks (*Curtis Bonk*) un asistējošā profesore Ke Džana (*Ke Zhang*). R2D2 modelis pievēršas galvenokārt izziņas procesam e-vidē un elektronisko rīku izmantošanas iespējām (2), tādējādi to ir iespējams piemērot arī attiecībā uz pētījumam izvēlēto tīmekļa lietotņu analīzi.

Izpētes pakāpe

Sākot ar 20. gs. 90. gadiem vairākās pasaules valstīs ir veikti pētījumi gan par domu kartēšanas metodes efektivitāti un izmantošanas iespējām dažādās zinātņu nozarēs un praktiskajās disciplīnās, gan par domu karšu izstrādei paredzēto datorprogrammu un tīmekļa lietotņu izmantošanu. Kā piemērus var minēt pētījumus:

- ◆ „Domu kartēšanas pielietošana speciālo pasniegšanas metožuursos un skolotāju kandidātu viedokļi par to” (*Mind Mapping Applications in Special Teaching Methods Courses for Science Teachers Candidates and Teacher Candidates Opinions Concerning the Applications*; Ertug Evrekli, Ali Gunay Balim, Didem Inel, 2008) (4). Pētījums tika veikts ar mērķi noskaidrot respondentu (vairāku zinātņu nozaru pasniedzēju) viedokli par domu karšu izmantošanu mācību procesā. Kopumā pētījumā piedalījās 25 respondenti, kuri ir apguvuši speciālu pasniegšanas metodēm veltītu studiju kursu. Šajā studiju kursā pētījuma dalībnieki ir apguvuši arī domu kartēšanas metodi un ir snieguši savas atziņas par tās izmantošanas iespējām studijās un pētniecībā. Saskaņā ar pētījumā iegūtajiem datiem, kā galvenās domu kartēšanas priekšrocības respondenti visbiežāk (48,8% gadījumu) min iespēju ātrāk atcerēties nepieciešamo informāciju, ka arī to faktu, ka domu kartes palīdz labāk saskatīt saistību starp idejām un koncepcijām (21,1%). 32% respondentu ir pārliecināti, ka domu kartes ir iespējams izmantot kā palīg līdzekli jebkurā mācību priekšmetā (4).
- ◆ „Kopīgā datoratbalstītā mācīšanās ar domu karšu palīdzību” (*Computer-Supported Collaborative Learning with Mind-Maps*; Dmitrijs Koznov, Michel Pliskin, 2008) (5). Tajā autori analizē tīmekļa lietotnes *Comapping*, kā arī citu līdzīgu lietotņu funkcijas un izmantošanas iespējas. Pētījumā piedalījās 200 studenti no Sanktpēterburgas Valsts universitātes, kuri izmantoja *Comapping* lietotni viena akadēmiskā gada garumā dažādu mācību uzdevumu veikšanai. Pētījuma gaitā iegūtie dati ļauj secināt, ka tīmekļa lietotnes domu karšu veidošanai visbiežāk tika izmantotas šādiem nolūkiem: lekciju kopsavilkumu izveidei, atgriezeniskajai saitei no pasniedzējiem (studentu domu karšu komentēšanas iespējas), bakalaura un maģistra darbu struktūras plānošanai un studentu grupu darbu organizēšanai (5).
- ◆ „Domu kartes: radošo spēju attīstība inženierizglītībā” (*Creativity Development in Engineering Education: the Case of Mind Mapping*; Leonidas A. Zampetakis, Loukas Tsironis, 2005) (10). Pētījumā tika veikta aptauja, kurā piedalījās 100 2. kursa inženierzinātņu studentu no Krētas Universitātes. Aptaujas mērķis bija noskaidrot studentu viedokli par domu karšu izmantošanu. Pētījumi rezultāti liecina par to, ka domu kartes visefektīvāk var izmantot temata apraksta vai kopsavilkuma veidošanai, ka studenti pārsvarā dod priekšroku domu karšu izmantošanai grupu, nevis individuālajā darbā un ka viņi ir pietiekami labi informēti par domu kartēšanas metodikas pamatprincipiem (10).
- ◆ „Domu kartes vadībzinātnē: pielietošana un rezultāti” (*Mind Mapping in Executive Education: Applications and Outcomes*; Anthony J. Mento, Patrick Martinelli, Raymond M. Jones, 1999). Pētījuma mērķis bija aprakstīt dažādus domu kartēšanas metodes lietošanas variantus un raksturot to praktisko izmantošanu vadībzinātnes lekcijās Lojolas koledžā. Autori uzsver, ka domu kartes ir efektīvs palīgrīks liela apjoma sarežģītas informācijas vākšanai, organizēšanai un in-

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

terpretēšanai, kā arī radošo spēju attīstībai un produktivitātes uzlabošanai. Pētījumā ir minēti šādi piemēri domu karšu izmantošanai mācību semestra laikā: gadījuma izpēte, faktu analīze, grupu diskusija, materiāla prezentēšana un mācību materiālu kopsavilkumu veidošana (7).

Metodoloģija, empīriskā bāze

Lai rastu labāku izpratni par domu kartēšanai paredzēto tiešsaistes rīku iespējām, izmantošanas paradumiem un noskaidrotu, vai lietotāji izmanto šīs tīmekļa lietotnes pietiekami efektīvi, ir nepieciešams izpētīt gan šo rīku funkcionalitāti, gan to izmantošanas gala rezultātu — lietotāju veidotās domu kartes. Šim nolūkam tika veikta triju populārāko specializēto tīmekļa lietotņu *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* funkcionalitātes analīze, kā arī to lietotāju izveidoto un publiski pieejamo domu karšu atlase un kontentanalīze.

Kontentanalīzes veikšanai par galvenajiem fragmentiem jeb satura vienībām tika pieņemti 15 kritēriji, kuri nosaka attēlu, simbolu, numerācijas, atslēgvārdu, līniju, krāsu, robežu un kontūru izmantošanu, kā arī domu karšu proporcijas un dinamiku. Atbilstoši šiem kritērijiem tika analizētas gan tīmekļa lietotnes (t.i., vai *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* ir nodrošinātas visas prasībām atbilstošas funkcijas), gan lietotāju izveidotās domu kartes (skat. piel. Nr. 2).

Pirmajā empīriskā pētījuma daļā aprakstītas tīmekļa lietotņu *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* funkcijas un noskaidrots, vai šīs funkcijas atbilst domu kartēšanas metodikas prasībām, ka arī tika veikts tīmekļa lietotņu funkcionalitātes un lietojamības savstarpējais salīdzinājums (tīmekļa lietotņu saturs, navigācija, tehniskās prasības, saskarnes dizains, datņu importēšanas un eksportēšanas iespējas, kā arī citi parametri (skat. piel. Nr. 3).

Otrajā empīriskā pētījuma daļā tika veikta lietotāju izveidoto domu karšu analīze. To atbilstība domu kartēšanas metodikas prasībām (skat. piel. Nr. 2) tika vērtēta no 0 līdz 15 punktu vērtēšanas skalā (viszemākais vērtējums — 0, visaugstākais — 15). Datu apstrāde tika veikta, izmantojot *MS Excel* programmu. Dati tika ievadīti .xls izklājlapās, pie katras domu kartes norādot vērtējumu atbilstoši noteiktam kritērijam. Atsevišķā tabulā tika apkopotas domu kartes atbilstoši tematiskajām kategorijām.

Pētījuma gaitā no katras tīmekļa lietotnes publiskās galerijas tika atlasītas 100 domu kartes angļu valodā. Tas ir vidējais analīzei derīgo domu karšu skaits, kas tiek publicēts katrā no tīmekļa lietotnēm divu diennakšu laikā. Analīzei netika izvēlētas tās domu kartes, kurās ietvertās informācijas apjoms ir pārāk mazs (mazāk par 5 atslēgvārdiem), domu kartes citās svešvalodās, kā arī domu kartes, kuru saturs atspoguļojas nekorekti atšķirīgo kodējumu dēļ (piemēram, hieroglifu vai speciālo simbolu izmantošanas gadījumos). Analīzei tika izvēlētas domu kartes tieši angļu valodā, jo tā ir vispopulārākā valoda *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* lietotāju vidū. Domu karšu atlase tika veikta laika periodā no 30.03.2012. līdz 02.04.2012.; kopējais domu karšu skaits ir 300. Katras tīmekļa lietotnes publiski pieejamo domu karšu izlase tika analizēta atsevišķi.

Rezultāti un diskusija

Apkopojot pētījuma empīriskās daļas gaitā iegūto informāciju par tīmekļa lietotnēm *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com*, kā galvenos darba rezultātus var minēt vairākus faktus.

- 1) Novērtējot tīmekļa lietotņu funkcionalitātes atbilstību domu kartēšanas metodikas prasībām (sk. piel. Nr. 2), kuras nosaka domu karšu formu, struktūru un izkārtojumu, kā arī krāsu, atslēgvārdu, simbolu un attēlu izmantošanu, var secināt, ka *MindMeister.com* un *Mindomo.com* atbilst tām 100% (t.i., 15 no 15 kvalitātes kritērijiem), bet *Mind42.com* — 73% (11 no 15 kvalitātes kritērijiem).

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

Tādējādi, nepietiekami pārdomāta sistēmas funkcionalitāte var negatīvi ietekmēt gala rezultātu — lietotāju izveidotās elektroniskās domu kartes.

- 2) Pētījuma ietvaros tika veikta *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* funkcionalitātes analīze atbilstoši tādiem kritērijiem kā šo tīmekļa lietotņu saturs, navigācija, tehniskās prasības, saskarnes dizains, funkcionalitāte un citi parametri (sk. piel. Nr. 3). Kopējais tīmekļa lietotņu novērtējums izskatās šādi:
- ◆ *Mindomo.com* — 204 punkti no 250;
 - ◆ *MindMeister.com* — 201 punkts;
 - ◆ *Mind42.com* — 163 punkti.

Rezultāti parādīja, ka funkcionalitātes un praktiskās izmantošanas ziņā visaugstākais vērtējums ir *Mindomo.com*, otrajā vietā ir *MindMeister.com*, trešajā — *Mind42.com*. Taču jāatzīmē, ka lietojamības ziņā vislabākais rezultāts ir *MindMeister.com*, savukārt atbalstāmo eksportēšanas formātu skaita ziņā — *Mind42.com* tīmekļa lietotnei.

- 3) Analizējot *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* lietotāju izveidoto domu karšu tematiku, var secināt, ka vispopulārākie temati ir informācijas un komunikācijas tehnoloģijas (IKT), menedžments, ekonomika, izglītība, kultūra un izklaide (skat. 1. tabulu).

1. tabula

***MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com*
lietotāju izveidoto domu karšu tematika**

<i>MindMeister.com</i>	<i>Mindomo.com</i>	<i>Mind42.com</i>
IKT — 40%	IKT — 24%	Kultūra un izklaide — 21%
Menedžments — 25%	Ekonomika — 20%	Izglītība — 18%
Psiholoģija — 9%	Ģeogrāfija — 12%	IKT — 16%
Citi — 26%	Citi — 44%	Citi — 45%

- 4) Lietotāju izveidotās un publiski pieejamas domu kartes tika analizētas atbilstoši domu kartēšanas metodikas prasībām 15 punktu vērtējuma skalā (sk. piel. Nr. 2). Pētījuma rezultāti parādīja, ka kopumā lietotāju izveidoto domu karšu kvalitāte ir drīzāk viduvēja:
- ◆ *MindMeister.com* — lielākā daļa domu karšu ir ieguvusi **8 punktu** novērtējumu, savukārt vidējais aritmētiskais ir **9,77** punkti (65%).
 - ◆ *Mindomo.com* — lielākajai daļai domu karšu ir **7 punktu** novērtējums, vidējais aritmētiskais ir **8,28** punkti (55%).
 - ◆ *Mind42.com* — lielākajai daļai domu karšu atbilst **6 punktu** novērtējums, bet vidējais aritmētiskais ir **6,65** punkti (44%) (skat. 2. tabulu).

Kopumā var atzīmēt, ka vislielākais kļūdu skaits visos gadījumos ir saistīts ar attēlu, numerācijas, atslēgvārdu un kontūru izmantošanu. Tādējādi var secināt, ka visbiežāk *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* lietotāji pieļauj kļūdas, kuras ir saistītas ar domu karšu saturu, nevis formu vai pamatstruktūru. Šāda situācija var būt saistīta gan ar to, ka lietotāji nav pietiekami labi informēti par domu kartēšanas metodikas īpatnībām vai arī ar to, ka viņiem trūkst laika un motivācijas, lai veidotu pārdomātas un korektas domu kartes.

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

2. tabula

MindMeister.com, Mindomo.com un Mind42.com lietotāju izveidoto
domu karšu kvalitātes salīdzinājums

Attēli	<i>MindMeister.com</i>	<i>Mindomo.com</i>	<i>Mind42.com</i>
1. Domu kartes centrā ir ievietots attēls vai simbols	62%	20%	–
2. Centrālā attēla vai simbola krāsu skaits ir 3 vai vairāk	45%	17%	–
3. Domu kartes perifērija ir papildināta ar attēliem	31%	41%	15%
<i>Simboli un numerācija</i>			
4. Domu kartei ir pievienoti simboli (bultiņas, krustiņi, ķeksīši u.tml.)	84%	44%	36%
5. Domu kartes atzari ir numurēti darbības vai prioritāšu secībā	38%	6%	10%
<i>Atslēgvārdi</i>			
6. Katram atzaram ir pievienots ne vairāk kā 1 atslēgvārds	0%	1%	4%
7. Atslēgvārdi ir rakstīti lielajiem drukātājiem burtiem	0%	3%	0%
<i>Līnijas, robežas un kontūras</i>			
8. Domu kartes līnijām ir izliekta forma	100%	93%	100%
9. Atslēgvārdi ir „piesaistīti” domu kartes atzariem	100%	98%	100%
10. Līniju (atzaru) un atslēgvārdu garumi sakrīt	100%	98%	100%
11. Domu kartes līnijas (atzari) ir savienotas ar domu kartes centru	100%	100%	100%
12. Salīdzinājumā ar pārējiem atzariem, centrālās līnijas ir biežākās	100%	99%	–
13. Ap domu kartes fragmentiem ir iezīmētas kontūras un/vai ievilkta robežas	17%	9%	–
<i>Proporcijas, dinamika un krāsas</i>			
14. Domu kartes veidošanas procesā ir izmantoti dažādu izmēru burti, līnijas un attēli	100%	100%	100%
15. Domu kartes noformēšanai ir izmantotas dažādas krāsas (ne mazāk kā 3)	100%	99%	100%
Kopējā atbilstība prasībām:	65%	55%	44%

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

Salīdzinot iegūtos rezultātus ar teorētiskajām atziņām, var secināt, ka tie ir pietiekami cieši saistīti ar pētījumā analizētajām teorijām: konstruktīvismu, vispārējo semantiku, multivides mācīšanās izziņas teoriju un R2D2 modeli. Kognitīvā konstruktīvisma teorijā tiek uzsvērts, ka katrs indivīds interpretē un izmanto informāciju sev unikālā veidā, līdz ar to ikviena cilvēka priekšstats par pasauli ir unikāls. Šo atziņu apstiprina arī pētījumā analizēto domu karšu saturs — pat tajos gadījumos, kad tika konstatēts, ka domu kartes ir veidotas par vienu un to pašu tematu (piemēram, kāda mācību uzdevuma ietvaros), to saturs, forma un pieeja informācijas strukturēšanai bija atšķirīga. Savukārt ņemot vērā vispārējās semantikas teoriju, var teikt, ka katrā konkrētā gadījumā domu karte kalpo par karti ceļvedi noteiktas zināšanu jomas „teritorijā”. Lietotāju izveidotās domu kartes praktiski ilustrē arī multivides mācīšanās izziņas teorijas pamatprincipu: dažādu tipu (attēli, simboli, atslēgvārdi) materiālu kombinēšanu labākai informācijas iegaumēšanai.

Visbeidzot, analizējot domu kartes no R2D2 teorijas viedokļa, var teikt, ka tās atbilst t.s. „attēlošanas” (zināšanu reprezentēšanas) procesam, t.i., zināšanu attēlošanai vizuālā formā, kura savukārt nodrošina problēmas risinājuma atrašanu. Kā praktisku piemēru var minēt tās domu kartes, kuras tikušas izveidotas, lai atrisinātu kādu jautājumu vai gūtu skaidrāku priekšstatu par tematu (pasākumu plāni, topošo eseju vai rakstu kopsavilkumi u.tml.).

Jāatzīmē, ka salīdzināt šī pētījuma rezultātus ar citiem domu kartēšanas jautājumiem veltītiem akadēmiskajiem pētījumiem ir diezgan problemātiski, jo tam ir atšķirīgi mērķi, pētījuma priekšmets un metodoloģija. Taču kā vienu no piemēriem var minēt pētījumu „Profīlējot domu kartes lietotāju: aprakstošais novērtējums,” (*Profiling a Mind Map User: a Descriptive Appraisal*, Joanne M. Tucker, Gary R. Armstrong, Victor J. Massad, 2009) (9). Tā ietvaros ir noskaidrots, ka: 1) domu kartēšanas metodi izmanto galvenokārt uzņēmējdarbības un izglītības jomas pārstāvji; 2) domu kartes visbiežāk tiek izmantotas ideju ģenerēšanai, problēmu risināšanai, projektu plānošanai, darba procesu uzlabošanai. Šie rezultāti daļēji sakrīt ar autores pētījuma datiem: *MindMeister.com* lietotāji pietiekami bieži veido domu kartes, kuru tematika ir saistīta ar menedžmenta un uzņēmējdarbības jautājumiem, savukārt, *Mind42.com* lietotāji — izglītības problēmām veltītas domu kartes.

Secinājumi

- 1) Domu kartes ir tīklveida diagrammas, kuras ir paredzētas informācijas un zināšanu vizualizēšanai un organizēšanai. Tās var pielāgot, lai efektīvi lasītu, atkārtotu, pierakstītu un strukturētu praktiski jebkura tipa informāciju. Vairāku pētījumu (ieskaitot šo) rezultāti parādījuši, ka domu kartes var izmantot šādiem nolūkiem:
 - ◆ dažādu publikāciju kopsavilkumu veidošanai;
 - ◆ lekciju un interviju pierakstīšanai;
 - ◆ ideju ģenerēšanai;
 - ◆ mērķu nospraušanai;
 - ◆ projektu un laika plānošanai;
 - ◆ problēmu risināšanai un lēmumu pieņemšanai u.c.
- 2) Domu kartes ir iespējams izmantot ne tikai tradicionālā, bet arī elektroniskā formātā. Pēdējos gados ir izstrādāts pietiekami liels domu karšu veidošanai paredzēto datorprogrammu un tīmekļa lietotņu skaits. Populārākās specializētās tīmekļa lietotnes ir *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com*, un, analizējot to funkcionalitāti un lietojamību, var secināt, ka:
 - ◆ *MindMeister.com* un *Mindomo.com* tīmekļa lietotnes ir pietiekami labi izstrādātas funkcionalitātes ziņā un atbilst visām domu kartēšanas metodikas prasībām, kuras nosaka lietotāju

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

- veidoto karšu formu, struktūru un izkārtojumu, kā arī krāsu, atslēgvārdu, simbolu un attēlu izmantošanu.
- ◆ *Mind42.com* tīmekļa lietotnes kvalitāte atbilst teorētiskajām prasībām tikai daļēji, tāpēc ar šīs tīmekļa lietotnes palīdzību izveidotas domu kartes nav pietiekami kvalitatīvas no domu kartēšanas metodikas viedokļa. Galvenie aspekti, kuri nav pietiekami pārdomāti šī tīmekļa lietotnes funkcionalitātē, ir saistīti ar centrālo attēlu izmantošanu, kā arī līniju, robežu un kontūru veidošanu. Saskaņā ar domu kartēšanas metodikas prasībām, šie vizuālie elementi nodrošina lietotāja uzmanības piesaistīšanu, atmiņas stimulēšanu, ka arī veicina asociāciju veidošanos. Tas savukārt nodrošina labāku informācijas iegaumēšanu, dziļāku temata izpēti un gadījumā, ja domu karte tikusi izveidota kā palīgriks problēmas analīzei, šīs problēmas efektīvāku risināšanu. Šī iemesla dēļ domu karte, kurā trūkst vai nav pietiekami labi noformēti vizuālie elementi, daļēji zaudē savu efektivitāti, tāpēc *Mind42.com* tīmekļa lietotnes gadījumā to var nosaukt par pietiekami nopietnu sistēmas trūkumu.
- 3) Novērtējot *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* funkcionalitāti no tādiem aspektiem kā saturs, navigācija, tehniskās prasības, saskarnes dizains, funkcionalitāte un citi parametri, var secināt, ka vislabākais rezultāts ir *Mindomo.com*, tam seko *MindMeister.com* un *Mind42.com*. Jāatzīmē, ka lietojamības ziņā vislabākais rezultāts ir *MindMeister.com*, bet atbalstāmo eksportēšanas formātu skaita ziņā — *Mind42.com* tīmekļa lietotnei.
 - 4) Kopumā *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* ir nodrošināts pietiekami plašs papildu funkciju klāsts, kuras nodrošina efektīvāku darbu ar tīmekļa lietotnēm (domu karšu koplietošana, iespēja papildināt domu kartes ar uzdevumu sarakstiem un saitēm uz interneta resursiem, dažādu formātu atbalsts, importēšanas un eksportēšanas iespējas u.c.).
 - 5) *MindMeister.com*, *Mindomo.com* un *Mind42.com* lietotāju izveidoto domu karšu analīze parādīja, ka kopumā vislielākais domu karšu skaits ir veltīts šādiem tematiem:
 - ◆ informācijas un komunikācijas tehnoloģijas;
 - ◆ menedžments un uzņēmējdarbība;
 - ◆ kultūra un izklaide;
 - ◆ ekonomika;
 - ◆ izglītība.
 - 6) Domu karšu analīze atbilstoši domu kartēšanas metodikas prasībām parādīja, ka kopumā lietotāju izveidoto domu karšu kvalitāte ir drīzāk viduvēja. To vidējais vērtējums ir 8 punkti, kas liecina par to, ka lielākā daļa domu karšu atbilst aptuveni pusei no domu kartēšanas metodikas prasībām (8 no 15 punktiem). Tipveida kļūdas domu karšu noformēšanā ir saistītas ar šādu vizuālo elementu izmantošanu:
 - ◆ attēliem;
 - ◆ numerāciju;
 - ◆ atslēgvārdiem;
 - ◆ kontūrām.
 - 7) Domu karšu tīmekļa lietotņu izstrādātājiem būtu nepieciešams vairāk informēt lietotājus ne tikai par to izmantošanas tehniskajām iespējām, bet arī par domu kartēšanas metodiku un tās principiem.

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

Izmantotie informācijas avoti

1. **Bazens, Tonijs.** *Efektīvas mācīšanās rokasgrāmata* : kā veidot domu kartes, apgūt ātrlasīšanu un uzlabot atmiņu. Rīga : Jāņa Rozes apgāds, 2007. 159 lpp. ISBN 9789984232898.
2. **Bonk, Curtis, Zhang, Ke.** Introducing the R2D2 Model: Online learning for the diverse learners of this world. *Distance Education* [online], vol.27, Nr.2, August 2006 [cited 09.01.2013], p.249-264. Available: http://etec.hawaii.edu/otec/classes/645/Introducing_R2D2.pdf
3. **Doris, George.** *Korzybski and General Semantics* [online]. New York : The Institute of General Semantics, [s.n.] [cited 09.01.2013]. Available: <http://www.generalsemantics.org/oldsite/index.php/gslc/online-library/203-k-and-gs-doris.pdf>
4. **Evrekli, Ertug, Bali, Ali Gunay, Inel, Didem.** Mind Mapping Applications in Special Teaching Methods Courses for Science Teachers Candidates and Teacher Candidates Opinions Concerning the Applications. *Procedia Social and Behavioral Sciences* [online], vol.1, Nr.1, 2009 [cited 09.01.2013], p.2274-2279. Available: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042809004030>. ISSN 1877-0428.
5. **Koznov, Dmitriij, Pliskin, Michel.** *Computer-Supported Collaborative Learning With Mind-Maps* [online]. Saint-Petersburg : Saint-Petersburg State University, 2008 [cited 09.01.2013]. Available: <http://www.math.spbu.ru/user/dkoznov/papers/ISOLA2008.pdf>
6. **Mayer, Richard E.** Cognitive Theory and the Design of Multimedia Instruction: An Example of the Two-Way Street Between Cognition and Instruction. *New Directions for Teaching and Learning* [online], vol.89, 2002 [cited 09.01.2013], p.55-71. Available: http://www.fp.ucalgary.ca/maclachlan/cognitive_theory_mm_design.pdf
7. **Mentho, Anthony J., Martinelli, Patrick, Jones, Raymond M.** Mind Mapping in Executive Education: Applications and Outcomes. *Journal of Management Development* [online], vol.18, issue 4, 1999 [cited 09.01.2013], p.390-407. Available: http://www.mindwerx.com.au/files/mm_executive_education_applications_outcomes_Fig.pdf
8. **Talja, Sanna, Tuominen, Kimmo, Savolainen, Rejo.** „Isms” in information science: constructivism, collectivism and constructionism. *Journal of Documentation* [online], vol.61, Nr.1, 2005 [cited 09.01.2013], p.79-101. Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=1465009>. ISSN 0022-0418.
9. **Tucker, M. Joanne, Armstrong, Gary R., Massad, Victor J.** *Profiling a Mind Map User: a Descriptive Appraisal* [online]. Jacksonville : AABRI, 2009 [cited 09.01.2013]. Available: <http://www.aabri.com/manuscripts/09264.pdf>
10. **Zampetakis, Leonidas, Tsironis, Lukas, Moustakis, Vassilis.** Creativity Development in engineering education: the case of mind mapping. *Journal of Management Development* [online], vol.26, issue 4, 2007 [cited 09.01.2013], p.370-380. Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=1602317&show=pdf>. ISSN 0262-1711.

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

1. pielikums

Domu kartēšanas metodikas apraksts un prasības domu kartes elementu noformēšanai

Domu kartes izveides tehniskais process ir pietiekami vienkāršs. Tas sastāv no deviņiem pamatposmiem:

- ◆ Sākumā ir nepieciešams skaidri noformulēt domu kartes **tematu**, būtiskāko jautājumu vai problēmu (vislabākajā variantā — vienā atslēgvārdā, piemēram, „Domraksts”, „Darbs”, „Atpūta”, „Joga”). Šī pamatideja ir svarīgs priekšnosacījums domu kartes struktūras modelēšanai.
- ◆ Lai sāktu zīmēt domu karti, ir jānovieto horizontāli sev priekšā tīra papīra lapa. Šādā veidā tiek nodrošināts pietiekams **vietas daudzums** ideju pierakstīšanai.
- ◆ Lapas centrā jāuzzīmē **attēls**, kas raksturo izvēlēto mērķi, tematu vai jautājumu. Piemēram, ja domu kartes temats ir laika plānošana, var uzzīmēt pulksteni, ja literatūra — grāmatu utt. Šis posms ir ļoti svarīgs, jo izveidotais zīmējums darbosies kā efektīvs domāšanas un asociāciju ierosinātājs.
- ◆ Domu kartes izveides procesā ir ieteicams izmantot **dažādas krāsas** (ne mazāk kā trīs) uzsvaram, struktūrai, tekstūrai, radošai izpausmei. Dažādu krāsu kombināciju izmantošana stimulēs vizuālās informācijas plūsmu un nostiprinās radīto tēlu prātā. Tonijs Bazens iesaka izstrādāt un izmantot savu sistēmu, kur katrai krāsai būtu noteikta nozīme. Krāsa var raksturot hierarhijas pakāpi vai tēmu, ar to var izcelt noteiktus punktus (piemēram, ar sarkano krāsu zīmēt līnijas un simbolus, kuri attiecas uz svarīgākajiem temata aspektiem, ar zilo — pierakstīt savas izjūtas un emocijas attiecībā uz tematu utt.).
- ◆ Pēc galvenā attēla izveidošanas ir nepieciešams iezīmēt vairākas **izliektas biezas līnijas**, kas atiet no attēla centra. Šīs līnijas ir domu kartes galvenie atzari, kuri kalpo par „atbalstu” noformulētajam tematam vai idejai. Līnijām jābūt savienotām ar centrālo attēlu, jo tās nodrošinās asociāciju plūsmas veidošanos.
- ◆ Uz katra zara jāuzraksta **viens atslēgvārds**, kas ir saistīts ar izvēlēto tēmu. Tie izsaka galvenās domas (pamatidejas) un atkarībā no domu kartes temata var būt saistīti ar tādiem jautājumiem kā situācija, emocijas, fakti un izvēles iespējas. Jāatceras, ka analizētā jautājuma būtības precīzai raksturošanai nepieciešams izmantot tikai vienu atslēgvārdu. Frāzes un teikumi mazina iespaida spīgtumu un mulsina atmiņu.
- ◆ Nākamais posms ir domu kartes papildināšana ar vairākiem **tukšiem zariem**, kuri vēlāk kļūs par pamatu papildu idejām.
- ◆ Pēc tam ir jāiezīmē **otrās un trešās pakāpes atzari** asociācijām un sekundārajām domām. Otrās pakāpes atzari atiet no galvenajiem zariem, trešās pakāpes — no otrajiem utt. Visi atzari jāpapildina ar atslēgvārdiem, kuri raksturo izvēlēto tematu, ideju vai situāciju.

Prasības domu kartes elementu noformēšanai

Attēli

- ◆ domu kartes centrā vienmēr ir jāatrodas **attēlam, simbolam** vai īpaši izceltam (piemēram, ar krāsu vai daudzdimensionalitātes palīdzību) **atslēgvārdam**, kurš raksturo izvēlēto tematu. Tas piesaista uzmanību, nodrošina asociāciju veidošanos un stimulē atmiņu (19);
- ◆ centrālajam attēlam ir jābūt uzzīmētam **trīs vai vairāk krāsās**. Daudzkrāsainie attēli stimulē atmiņu un radošās spējas, savukārt monohromatiskie (vienkrāsainie) attēli iedarbojas pretēji — „smadzenēm tie liekas monotoni un uzdzen miegainību” (5, 129. lpp.).
- ◆ ir vēlams **papildināt domu karti ar attēliem** ne tikai centrā, bet arī perifērijā, blakus atslēgvārdiem un atzariem. Tas palīdzēs labāk sakopot domas un padarīt domu karti pievilcīgāku (5, 132. lpp.).

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

Simboli un numerācija

- ◆ Domu kartes izveides procesā ir nepieciešams izmantot **simbolu sistēmu**. Šāda tipa sistēma palīdz vienā mirklī saistīt dažādas domu kartes daļas, lai arī cik tālu tās cita no citas atrastos uz lapas vai datora ekrāna. Kā simbolus var izmantot ķeksīšus, krustiņus, aplišus, trīsstūrus, pasvītrojumu vai citas zīmes (5, 128. lpp.).
- ◆ Lai sakārtotu domu kartes atzarus hronoloģiskā secībā vai pēc svarīguma, tie **jāsanumurē** darbības vai prioritāšu secībā. Nepieciešamības gadījumā, var pievienot arī sīkāku informāciju, piemēram, gadskaitļus. Skaitļu vietā var izmantot arī burtus alfabētiskā secībā (5, 132. lpp.).

Atslēgvārdi

- ◆ Uz vienas līnijas jāizvieto tikai **viens atslēgvārds**. Tas nodrošina informācijas labāku uztveri un iegaumēšanu.
- ◆ Atslēgvārdiem jābūt rakstītiem **lieliem drukātiem burtiem**. Šāds pieraksts izskatās kodolīgāks, vairāk piesaista uzmanību un to ir vieglāk atcerēties (5, 131. lpp.).

Līnijas, robežas un kontūras

- ◆ Zīmējot domu kartes atzarus, ir ieteicams izmantot **izliektas līnijas** — tās paliek atmiņā labāk, nekā taisnās.
- ◆ Atslēgvārdiem jābūt **piesaistītiem līnijām**, lai palīdzētu vizuāli sasaistīt ar pārējo domu karti.
- ◆ Līnijas un atslēgvārda **garumiem** ir jāsakrīt. Tādējādi tie izskatīsies iespaidīgāk un būs vieglāk savienojami ar citiem vārdiem. Turklāt šādi ietaupīta vieta ļaus pievienot domu kartei vairāk informācijas.
- ◆ Līnijām ir jābūt **savienotām ar centrālo attēlu**, jo tās nodrošina ciešāku saišu izveidi ar prātā esošajām domām.
- ◆ Centrālajām līnijām salīdzinājumā ar pārējiem atzariem ir jābūt **biezākām**. Tas palīdz uzsvērt galveno ideju svarīgumu.
- ◆ Ap domu kartes zariem ieteicams iezīmēt **kontūras** un ievilkt **robežas**. Tās rosinās iztēli un palīdzēs labāk atcerēties daudzās tēmas un idejas (5, 131. lpp.).

Proporcijas, dinamika un krāsas

- ◆ Veidojot domu karti, ir vēlams izmantot **dažādu izmēru** burtus, līnijas un zīmējumus. Šo elementu lieluma maiņa palīdzēs izveidot hierarhiju un atklāt, cik svarīgs ir katrs temats vai ideja.
- ◆ Gan līniju, gan attēlu un simbolu zīmēšanā un atslēgvārdu rakstīšanā ir nepieciešams izmantot **dažādas krāsas** (ne mazāk kā trīs). Tas palīdzēs efektīvāk uztvert domu kartē iekļauto informāciju un vieglāk to atcerēties (5, 130. lpp.).

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

2. pielikums

1. tabula

Kritēriji tīmekļa vietņu funkcionalitātes novērtēšanai

Kritērijs	Ir / Nav
<i>Attēli</i>	
1. Iespēja ievietot attēlu vai simbolu domu kartes centrā.	
2. Centrālā attēla vai simbola krāsu skaits var būt 3 vai vairāk.	
3. Iespēja ievietot attēlus domu kartes perifērijā.	
<i>Simboli un numerācija</i>	
4. Iespēja pievienot domu kartei simbolus.	
5. Iespēja izmantot numerāciju.	
<i>Atslēgvārdi</i>	
6. Iespēja pievienot atslēgvārdus domu kartes atzariem.	
7. Iespēja rakstīt atslēgvārdus lielajiem drukātājiem burtiem.	
<i>Līnijas, robežas un kontūras</i>	
8. Iespēja piešķirt domu kartes līnijām izliekto formu.	
9. Iespēja „piesaistīt” atslēgvārdus domu kartes atzariem.	
10. Iespēja pielāgot līnijas (atzara) garumu atslēgvārda garumam.	
11. Iespēja savienot līnijas (atzarus) ar domu kartes centru.	
12. Iespēja izveidot centrālās līnijas biezākas (salīdzinājumā ar pārējām līnijām).	
13. Iespēja iezīmēt kontūras un ievilkt robežas ap domu kartes fragmentiem.	
<i>Proporcijas, dinamika un krāsas</i>	
14. Iespēja izmantot dažādu izmēru burtus, līnijas un attēlus.	
15. Iespēja izmantot dažādas krāsas (ne mazāk kā 3) domu kartes noformēšanai.	

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

2. tabula

Kritēriji lietotāju izveidoto domu karšu funkcionalitātes novērtēšanai

Kritērijs		Jā / Nē
<i>Attēli</i>		
1.	Domu kartes centrā ir ievietots attēls vai simbols.	
2.	Centrālā attēla vai simbola krāsu skaits ir 3 vai vairāk.	
3.	Domu kartes perifērija ir papildināta ar attēliem.	
<i>Simboli un numerācija</i>		
4.	Domu kartei ir pievienoti simboli (bultiņas, krustiņi, ķeksīši u.tml.).	
5.	Domu kartes atzari ir numurēti darbības vai prioritāšu secībā.	
<i>Atslēgvārdi</i>		
6.	Katram atzaram ir pievienots ne vairāk kā 1 atslēgvārds.	
7.	Atslēgvārdi ir rakstīti lielajiem drukātājiem burtiem.	
<i>Līnijas, robežas un kontūras</i>		
8.	Domu kartes līnijām ir izliekta forma.	
9.	Atslēgvārdi ir „piesaistīti” domu kartes atzariem.	
10.	Līniju (atzaru) un atslēgvārdu garumi sakrīt.	
11.	Domu kartes līnijas (atzari) ir savienotas ar domu kartes centru.	
12.	Salīdzinājumā ar pārējiem atzariem centrālās līnijas ir biezākas.	
13.	Ap domu kartes fragmentiem ir iezīmētas kontūras un/vai ievilkta robežas.	
<i>Proporcijas, dinamika un krāsas</i>		
14.	Domu kartes veidošanas procesā ir izmantoti dažādu izmēru burti, līnijas un attēli.	
15.	Domu kartes noformēšanai ir izmantotas dažādas krāsas (ne mazāk kā 3).	

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

3. pielikums

3. tabula

**MindMeister.com, Mindomo.com un Mind42.com:
funkcionalitāte un lietojamība**

1. — *MindMeister.com*
2. — *Mindomo.com*
3. — *Mind42.com*

Nr.	Vērtēšanas kritērijs (prasība)	1.	2.	3.
I — VISPĀRĪGĀ INFORMĀCIJA				
Mērķis				
1.	Vai ir skaidri definēts vai noprotams tīmekļa lietotnes mērķis?	4	5	4
Auditorija				
2.	Vai ir viegli saprast, kurām lietotāju grupām ir paredzēta tīmekļa lietotne?	5	5	4
Lietotnē atrodamais saturs				
3.	Informācija par lietotnes izmantošanas iespējām (kā un kādiem nolūkiem to ir iespējams izmantot).	5	5	4
4.	Informācija par lietotnes izmantošanas nosacījumiem (t.sk. privātums, autortiesības u.c.).	5	5	5
5.	Informācija par lietotnes izstrādātāju (t.sk. kontaktinformācija).	5	5	5
6.	Lietotāju izstrādātās un publicētās domu kartes.	5	5	5
7.	Lietotāju atsauksmes.	5	5	0
8.	Ziņu arhīvs vai memuārs.	5	5	5
9.	Forums.	5	5	0
10.	Sadaļa „Palīdzība” („Help”).	5	5	5
Navigācija				
11.	Vai ir pieejama vietnes karte („Site Map”)?	0	0	5
12.	Vai visas (iekšējās un ārējās) saites darbojas?	5	5	5
13.	Vai URL adrešu struktūra ir pietiekami vienkārša un skaidra?	5	5	5
II — TĪMEKĻA LIETOTNES PRAKTISKĀ IZMANTOŠANA				
Tehniskās prasības				
14.	Lietotnes savienojamība ar biežāk izmantojamām pārlūkprogrammām (<i>Internet Explorer, Firefox, Google Chrome, Opera, Safari</i>).	4	5	4

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

Nr.	Vērtēšanas kritērijs (prasība)	1.	2.	3.
15.	Iespējas izmantot lietotni, neinstalējot papildu komponentes (paplašinājumus, spraudņus, piemēram <i>Adobe Flash Player</i> vai <i>MS Silverlight</i>).	5	4	5
Saskarnes dizains				
16.	Lietotnes saskarne ir pietiekami vienkārša un skaidra.	5	5	5
17.	Lietotnes saskarne ir vizuāli pievilcīga.	5	5	4
18.	Lietotnes saskarnes krāsu gamma ir saskaņota un gaumīga.	5	5	4
19.	Lietotnes „telpa” nav pārblīvēta ar liekiem objektiem (reklāmas logi u.c.).	5	5	5
20.	Katram objektam (ikonai, pogai) ir skaidri definēta funkcija.	5	5	5
Funkcionalitāte				
<i>Vispārīgās funkcijas</i>				
21.	Lietotne nodrošina plašas iespējas domu karšu elementu (ieskaitot līnijas un blokus) noformēšanai.	4	5	3
22.	Lietotne nodrošina plašas teksta formatēšanas iespējas.	4	5	3
23.	Ir iespējams pievienot elementus, kas nav grafiski saistīti ar domu kartes centrālo jēdzienu („floating topics”).	0	5	0
24.	Ir pieejami dažādi domu karšu šabloni.	5	5	0
<i>Papildu elementu pievienošanas iespējas</i>				
25.	— ikonas	5	5	4
26.	— attēli	5	5	4
27.	— piezīmes/komentāri	5	5	5
28.	— saites uz interneta resursiem	5	5	5
29.	— citu veidu un formātu datnes (piem., teksta dokumenti)	0	2	0
30.	— uzdevumu saraksti	5	5	5
<i>Papildu funkcijas</i>				
31.	Domu karti var rediģēt vairāki lietotāji vienlaikus.	5	5	5
32.	Ir iespēja izmantot meklēšanas funkciju.	5	5	0
<i>Importēšanas iespējas un iegūtā rezultāta kvalitāte</i>				
33.	.MIND	5	0	0
34.	.MM	4	4	4
35.	.MMAP	4	4	4
36.	.TXT	4	0	0

K. Papule
DOMU KARTES KĀ INFORMĀCIJAS ORGANIZĒŠANAS
RĪKS UN TO PIELIETOŠANA DIGITĀLAJĀ VIDĒ

Nr.	Vērtēšanas kritērijs (prasība)	1.	2.	3.
<i>Eksportēšanas iespējas un iegūtā rezultāta kvalitāte</i>				
37.	.PDF	4	0	4
38.	.MM	0	0	4
39.	.MMAP	0	0	4
40.	.RTF	4	0	5
41.	.TXT	0	4	0
42.	.GIF	0	4	0
43.	.PNG	4	5	5
44.	.JPG	3	5	4
Lietojamība				
45.	Cik pielāgojama ir lietotnes saskarne (rīkjoslas, valoda u.c.)?	4	4	2
46.	Cik viegli ir pievienot domu kartei jaunus elementus (līnijas, attēlus...)?	5	5	3
47.	Cik viegli ir mainīt domu kartes elementu izkārtojumu?	5	5	2
48.	Cik viegli ir mainīt domu kartes hierarhisko struktūru?	5	5	1
50.	Cik viegli apgūstama ir tīmekļa lietotne kopumā?	4	4	3

Kopējais punktu skaits:

- ◆ *MindMeister.com* **201**
- ◆ *Mindomo.com* **204**
- ◆ *Mind42.com* **163**

EDUCATIONAL USE OF WEB 2.0 TOOLS: A PHENOMENOGRAPHICAL STUDY

Sirje Virkus
Alice A. Bamigbola
Tallinn University
Institute of Information Studies
Tallinn, Narva Road 25, Estonia
sirvir@tlu.ee
[ffjemidapo@yahoo.com](mailto:fjfemidapo@yahoo.com)

Abstract:

Purpose: This paper describes educational use of Web 2.0 tools by Digital Library Learning (DILL) master programme students. This research forms a part of the larger phenomenographic study that examined DILL students' conceptions of the use of Web 2.0 tools.

Methodology/empirical bases: The study adopted phenomenography as a research approach to identify DILL students' conceptions and experiences of Web 2.0 tools. Semi-structured interviews with open-ended questions were conducted with twelve students from Africa and Asia within the DILL master programme.

Findings: DILL students used Web 2.0 tools for learning, sharing of knowledge and for collaboration between their mates. Various Web 2.0 tools were used for varied educational purposes.

Practical implications: The study emphasized various areas that Web 2.0 tools could be incorporated in higher education, and therefore supports its use because of the potentials of these tools in teaching and learning in this dispensation. The results of this study can be taken into consideration when designing and delivering DILL programme. In order to use technologies to support learning we need to understand and know what students do with these new technological tools.

Originality/value: This article supports the idea of integration of information and communication technologies into education and highlights the potential of Web 2.0 tools to support teaching and learning in the higher education setting.

Keywords: Web 2.0, students, higher education, educational tools, phenomenography

References: 32

S. Virkus, A. A. Bamigbola
EDUCATIONAL USE OF WEB 2.0 TOOLS:
A PHENOMENOGRAPHICAL STUDY

Introduction

A new generation of web-based technologies, tools and services under the labels Web 2.0, social software or social media have dramatically changed information and learning environment and our behaviour. The 'Web 2.0' concept that emerged in 2004 does not have a strictly defined meaning, it has got lots of criticism, but still provides today more than 1,600,000,000 hits in Google. The 2.0 epithet have been added to the notion of web, learning, pedagogy, education, business, enterprise, organization, library, information literacy and searching illustrating a major shift in practices brought by new technologies. New digital learning and knowledge ecosystems co-evolve together with their user communities and provide new affordances for learning, creating, sharing and using information and knowledge (32).

This paper describes educational use of Web 2.0 tools by Digital Library Learning (DILL) programme students. This research forms a part of a larger study that examined DILL students' conceptions of the use of Web 2.0 tools (6; 31).

Theoretical background

Social media is a frequent topic of discussion in the educational literature and conferences. A number of higher education institutions have explored the educational use of Web 2.0 and numerous advantages or potentials have been highlighted (17; 18; 21; 32). For example, it is suggested that Web 2.0 tools support constructivist approaches to learning and have great potentials to socialise online learning to a greater extent than we have previously seen (10). These tools and services can support much flexibility in the learning processes and allow for easy publication, sharing of ideas and re-use of the study content, add commentaries and links to relevant resources in information environments that are managed by the teachers and learners themselves (19, p. 23). Thus, Web 2.0 is well suited to active, personalised and meaningful learning and collaborative knowledge building (32). According to Franklin and Harmelen (17, p. 1) Web 2.0 is „allowing greater student independence and autonomy, greater collaboration, and increased pedagogic efficiency” (31).

Coyle (14) compared the old educational system with the new Web 2.0. based educational system (see Table 1).

Table 1

Comparison of Old and New Educational Systems

Old Educational System — Broadcast learning	New Educational System — Interactive learning
Linear and sequential Instruction	Hypermedia learning
One size fits all	Construction/discovery
School	Learning how to learn
Teacher-oriented	Lifelong
School as torture	Learner-centered
Teacher as transmitter	School as fun
	Teacher as facilitator

S. Virkus, A. A. Bamigbola
EDUCATIONAL USE OF WEB 2.0 TOOLS:
A PHENOMENOGRAPHICAL STUDY

However, incorporation of Web 2.0 tools in higher education has also several challenges and many unresolved issues (17). Some of the challenges surrounding their use in higher education are highlighted as follows:

- ◆ how to identify the choice of Web 2.0 tools for effective deployment,
- ◆ how to implement Web 2.0 tools successfully into teaching and learning,
- ◆ how Web 2.0 tools can support students' different ways of learning,
- ◆ how to facilitate the development of required skills to use Web 2.0 tools,
- ◆ how to limit digital exclusion, and
- ◆ how to deal with intellectual property rights (5; 13; 17; 22; 31).

Although it is widely assumed that the Net Generation is skillful with the latest technology (13; 16; 23; 27; 30), this is not always the case. Some studies have found that many students lack the required skills to use Web 2.0 tools efficiently (3; 7; 22). Anderson (5) notes that there is a need for critical understanding of students' views, ideas and experiences with Web 2.0 in order to implement these tools successfully into teaching and learning in higher education. He also warns that lack of understanding of students' expectations of Web 2.0 tools might cause serious consequences (5).

Students' experiences and conceptions of the use of Web 2.0 tools have been given little attention in the research literature (28). Anderson (5) highlighted the need for further exploration, research and analysis of the uses, benefits and limitation of Web 2.0 in higher education. Kennedy *et al.* (24) underlined the need to have evidence of how various technologies and tools in higher education could improve students' learning outcomes prior the incorporation of Web 2.0 tools. Conole and Alevizou (12, p. 6) note that the „learner voice research is giving valuable insights about the experiences and expectations that learners have about using technologies to support learning“. Therefore, the study was conducted to explore students' conceptions of and the preferences of the use of Web 2.0 tools in higher education (6; 31).

Methodology

This research was carried out at Tallinn University in 2010. Phenomenography was chosen as a research strategy. Incorporation of Web 2.0 tools in higher education is relatively new phenomenon and in order to bring in holistic variation in conceptions this approach was found useful. Semi-structured interviews were conducted with twelve Digital Library Learning (DILL) master students from Africa and Asia. DILL is a two-year programme for information professionals who intend to work in the complex world of digital libraries. It is a joint programme between Oslo and Akershus University College of Applied Sciences (Norway), Tallinn University (Estonia) and Parma University (Italy) which was supported in the framework of the Erasmus Mundus programme in 2007. The students were purposely chosen and a pilot study was conducted with two DILL students after which the interview guide was amended. The study analyses only conceptions and experiences of the educational use of Web 2.0 tools of twelve DILL students. This small group of students was from Africa and Asia and therefore the results should not be generalized to describe all DILL students' conceptions and experiences of the educational use of Web 2.0 tools.

The data analysis used Marton's (25) phenomenographic approach. The interview sessions used a natural conversational approach from the general to specific (2), then interviews were transcribed verbatim and thereafter categories of description were constructed. A category is a description of what is the common meaning of the meanings of a phenomenon grouped together (29, p. 168). Educational tools conception was one of the categories of description; in fact, it was most prominent one with the highest number of Web 2.0 tools being used as educational tools. The template for the identification of the structural aspects of each expressed conception was based on referential components, the dimension of variation and the structure of awareness (26).

S. Virkus, A. A. Bamigbola
EDUCATIONAL USE OF WEB 2.0 TOOLS:
A PHENOMENOGRAPHICAL STUDY

The referential aspect is the 'what' of an experience or phenomenon, that is the core meaning of an object or phenomenon as given by a group of people. The dimensions of variation is the factors or variations that are common to the categories of description. These factors are presented as phenomenographic „dimensions of variation” (8, p. 214). While the structure of awareness is the 'how' of an experience or a phenomenon. What the subject is aware about an object at the time of expression of such experience. It originated from phenomenological works of Gurwitsch (20). The structure of awareness consists of (what Bruce called horizon) two horizons; internal horizon and external horizon. Internal horizon is the main theme of what comes to the mind of the respondent/subject at the interview scene where he/she expresses his/her experience of an object or a phenomenon. While external horizon is the thematic field and margins that are at the background when an experience is expressed (9). Edwards (15) referred to it as inner and outer rings.

It is diagrammatically shown below in Figure 1. For this paper the dimensions of variation identified were the contextual focus, preferential focus and skills focus and structure of awareness internal and external horizons were used as shown in Table 2.

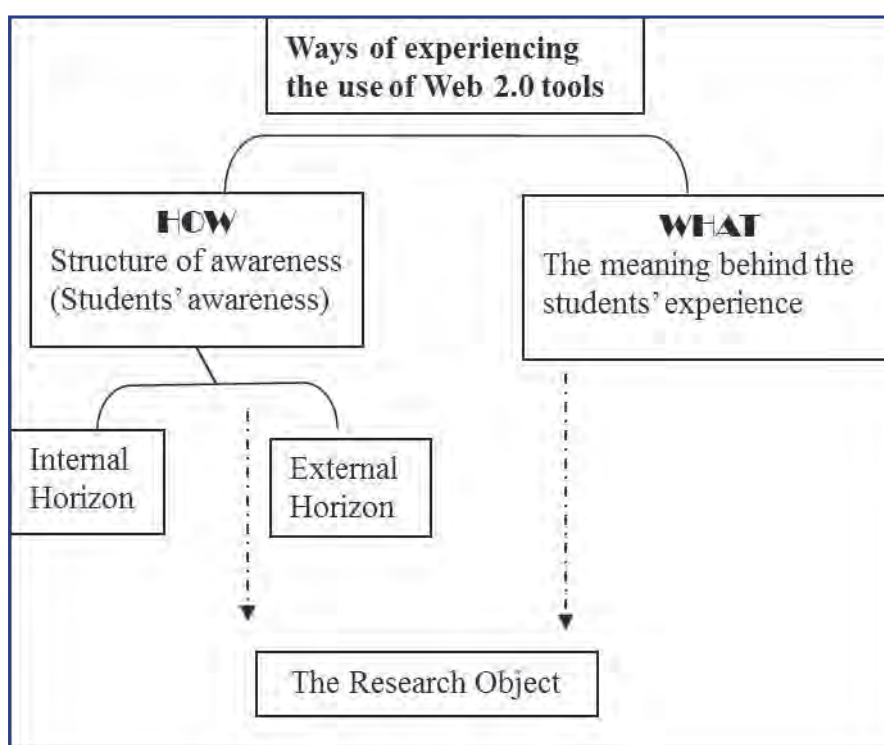

Figure 1. The referential and structural aspects of the use of Web 2.0 tools.
(Adapted from 26, p. 91).

Results and Discussion

The research revealed the following conceptions: communication tools, educational tools, professional tools and multi-purpose tools (6; 31). However, Web 2.0 tools as educational tools as conceived by students are discussed in this paper.

S. Virkus, A. A. Bamigbola
EDUCATIONAL USE OF WEB 2.0 TOOLS:
A PHENOMENOGRAPHICAL STUDY

Educational Tools Conception Category

Referential Aspect: This category conceptualized Web 2.0 as educational tools because they have experienced varied Web 2.0 tools for educational purposes whether in their formal learning or informal learning contexts.

Int.7: In terms of applicability there are lots of things why these can be used for as educational tools, let say just like what I have been experiencing in Tallinn. So, also as virtual classroom, let say, simply a class blog, it is an educational tool. It is also used as a tool for communication in the circle of the profession; it is really a good tool because with these Web 2.0 tools it is really helpful.

Structural Aspects:

The internal horizon is education while external horizons are communication and profession as indicated in (Int.7) above. Web 2.0 tools have been explored in many educational pursuits. The contextual focus is class lecture presentations, personal assignments, individual study, group collaborations and e-learning courses.

Int. 3: Hmm, I use them for my studies, for example, I use bookmarking a lot, for articles for my academic purposes and Youtube, and we used it when we had our presentations in class. It was IKM [Information and Knowledge Management class], in analyzing different case studies and I and my group we had to look for data on company we supposed to, hmm, can I say to analyze and we got a video on Youtube, so we added it to our presentation and it was really nice because it brought the whole story. I usually prefer in class to listen and see visual things and that one I think it sticks to our heads even if you forget everything you will remember what you saw, yes! [...] we used a lot of Web 2.0 tools in class which is really nice after explaining something in theory. I think it is better to show us the practical things because video brings it out well, so you can see it properly. [...] I think Web 2.0 tools are good tools for learning.

Int. 2: ... in Tallinn, our teachers, I realized they actually use Facebook a lot. Even the professors in Norway, we don't see them face to face right now but we are all on Facebook and we can keep in touch with them, but as far as for learning perspective, we have IVA [learning management system] as our major tool to support our study here in Tallinn, as you know. [...] This also reminds me, I am taking about another course which is online from the Institute of Informatics. Actually I never met with the teacher because we are using system called iCamp, something like that to post our weekly assignment of the course. Every week the teacher posts articles for us to read and we have to submit our assignment, so that is also Web 2.0 tool. To talk to our teacher whom I have never met and the others because I don't go to the classroom to take the course, we only take it online, so with this kind of Web 2.0 tool we would be able to still share with each other and get feedback from teachers and learn new knowledge from her and also to me it is like accomplishing a goal together using the same platform even though the people are located in different places and we never meet in real life.

The preferential focus in educational tools conception was Facebook, MySpace, Skype, Yahoo messenger, Blogs, Wikis, iCamp, IVA, Youtube, Google Scholar, iGoogle and social bookmarking as indicated in Table 2. The frequency of Web 2.0 use for educational purposes varied: some of the tools were used on daily basis while some were used three times a week. The skills focus for this category were basic computer skills, ICT skills, collaboration skills, information literacy skills, time management skills and English language skills as expressed by the students.

S. Virkus, A. A. Bamigbola
EDUCATIONAL USE OF WEB 2.0 TOOLS:
A PHENOMENOGRAPHICAL STUDY

Int. 3: ... in order for people to have access ... you have to have digital skills.

Int. 4: Web 2.0 tools are relevant to DILL programme because we use them a lot in the class and as a student outside the class we use them a lot, so it is very relevant. As DILL students it is really useful to us when we go out because if we are going to work in digital libraries these Web 2.0 tools are very useful, not only in doing our work but in dealing with people, because people use them a lot and in order to be connected to them we have to be where they are [...] because they are using them, we can use these technologies to promote what we have, to tell them what we are doing and to connect them.

Table 2

Summary of Outcome Space for Educational Tools Conception

Structure of Awareness	Education Tools Conception
Referential aspect	Web 2.0 tools as educational tools
Contextual focus	Lectures, presentations, individual/group work, group collaboration, e-learning, personalized lifelong learning
Preferential focus and Frequency of use	Skype, Yahoo messenger, social bookmarking, Youtube, iGoogle, Blog, LinkedIn, FaceBook, iCampus, Flickr, IVA (TLU) Learning management platform daily usage of most of the above mentioned tools while some are used three times a week
Skill focus	Computer/internet skills, ICT skills, critical thinking skills, information literacy skills, time management skills, English language skills and collaboration skills
Internal horizon	Education
External horizon	Communication and Professional

DILL students used Web 2.0 tools for varied educational contexts: for class lectures, class presentations, as a learning platform, for group collaborations, individual assignments and a feedback from the lecturers as shown in Table 2. This is in line with Alexander (4) who described the usefulness of some of Web 2.0 tools.

It was identified that Facebook was quite widely used in educational context to share information and discuss issues related to studies but MySpace was used quite seldom. Youtube was mainly used to get relevant audio and video material for students' individual or group presentations in the class. iCamp was used for online course, Wikis and Blogs for knowledge sharing and exchange of ideas on any particular topical issues, especially in group collaboration. The findings of previous studies of Franklin and Harmelen (17), and Cochrane (11) support the contextual focus of the education tools category in the current study.

The most frequently mentioned learning platform that integrated Web 2.0 tools that was mentioned in this study was IVA, the learning management system of Tallinn University (6). The students confirmed

S. Virkus, A. A. Bamigbola
EDUCATIONAL USE OF WEB 2.0 TOOLS:
A PHENOMENOGRAPHICAL STUDY

that this learning platform was easy to use, interactive and a useful educational tool. Below are some comments from the study participants as regards to the use of IVA (<http://iva.htk.tlu.ee/>).

Int. 2: IVA is a kind of Web 2.0 tool, I remember one time we had a heating discussion about what is learning in our class and then our teacher established a forum on IVA just for people to post their immediate ideas on learning [...] Just short descriptions, you don't need to have formal thesis, so and then people started to post messages about learning and sometimes only several words are there and you can immediately share with others and you can immediately learn from others and also of course the other functionalities like your weblog, your shelf where we can put your thesis and get feedback from our teacher. IVA is good and easy to navigate through.

Int. 7: We used IVA, it is an e-learning tool, so it is a product of Web 2.0, IVA is good and I appreciate it and I like it.

Bookmarking was another Web 2.0 tool that was heavily used by DILL students for literature search during studies, research work and also for collaborative group project work. Skype was a tool that was commonly used by DILL students for online group meetings and chatting among peers (6). The usage of Myspace and Twitter was moderate compared with other tools that were mentioned earlier on. The frequency of use of these tools varied; the respondents used some of the tools daily while some of the tools were used three times a week. Consequently, it was evident that DILL students used Web 2.0 tools quite heavily. It was different from the finding of Aharony (1) who indicated a moderate tendency of the use of Web 2.0 tools by the library and information science students in her study. The reason for the disparity in the current study and the previous studies might probably be because DILL students are by their training, designated as digital librarians and so they were already accustomed to use these tools (6; 31).

However, the most frequently used Web 2.0 tools by DILL students concurred with the most commonly used Web 2.0 tools by library and information science students in Aharony's (1) study except a slight difference in the sense that Flickr was not frequently used by DILL students.

Furthermore, the findings showed that using Web 2.0 tools for educational purposes required some skills, such as basic computer skills, digital literacy skills, collaboration skills, information literacy skills, time management skills and English language skills as shown in Table 2.

Conclusions

Web 2.0 tools have transformed teaching and learning in the 21st century and they have a potential to offer new affordances for learning, creating, sharing and using information and knowledge. Web 2.0 can make learning more flexible and interesting. This paper explored how DILL students used Web 2.0 tools for education purposes by looking at the contextual focus, preferences focus and skills focus of use of Web 2.0 tools. DILL students used different types of Web 2.0 tools for different purposes of their learning and were very positive towards them. Therefore the results of this study suggest to integrate Web 2.0 tools more intensively in the library and information science education.

S. Virkus, A. A. Bamigbola
EDUCATIONAL USE OF WEB 2.0 TOOLS:
A PHENOMENOGRAPHICAL STUDY

References

1. **Aharony, Noa.** The influence of LIS students' personality characteristics on their perceptions towards Web 2.0 use. *Journal of Librarianship and Information Science* [online], vol.41, issue 4, 2009 [cited 01.01.2013], p.227-242. Available: <http://lis.sagepub.com/cgi/content/abstract/41/4/227>
2. **Åkerlind, Gerlese S.** Learning about phenomenography: Interviewing, data analysis and the qualitative research paradigm. Chapter 6. In: J.Bowden, P.Green (Eds). *Doing Developmental Phenomenography*, RMIT Press: Melbourne Australia, 2005, p.63-73.
3. **Al-Daihani, Sultan.** Exploring the use of social software by master of library and information science students. *Library Review*, vol.59, Nr.2, 2010 [cited 01.01.2013], p.117-131. Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=1840313>
4. **Alexander, Bryan.** Web 2.0: A new wave of innovation for teaching and learning? *EDUCAUSE Review* [online], vol.41, Nr.2, 2006 [cited 01.01.2013], p.32-44. Available: <http://net.educause.edu/ir/library/pdf/ERM0621.pdf>
5. **Anderson, P.** What is Web 2.0? Ideas, technologies and implications for education. *JISCTechnology and Standards Watch* [online], 2007 [cited 01.01.2013]. Available: <http://www.jisc.ac.uk/media/documents/techwatch/tsw0701b.pdf>
6. **Bamigbola, Alice Adejoke.** *Students' conceptions of the use of Web 2.0 tools* [online] : Master Thesis. Tallinn University, 2010 [cited 01.01.2013]. 103 p. Available: http://e-ait.tlulib.ee/130/1/alice_adejoke_bamigbola_mag.pdf
7. **Bawden, David, Robinson, Lyn, Anderson, Theresa, Bates, Jessica, Rutkauskiene, Ugne, Vilar, Polona.** Towards curriculum 2.0: Library/information education for Web 2.0 world. *Library and Information Research* [online], vol.31, Nr.99, 2007 [cited 01.01.2013], p.14-25. Available: <http://www.lirg.org.uk/lir/ojs/index.php/lir/article/viewFile/49/74>
8. **Boon, Stuart, Johnston, Bill, Webber, Sheila.** A phenomenographic study of English faculty's conceptions of information literacy. *Journal of Documentation* [online], vol.63, Nr.2, 2007 [cited 01.01.2013], p.204-228. Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=1596543>
9. **Bruce, Christine S.** Frameworks guiding the analysis: applied to or derived from the data? [online]. In: *Proceedings EARLI Experience and Understanding SIG (SIG10) Meeting, Australia National University, Canberra.* 2003. Retrieved April 4, 2010 from QUT Digital Repository. [cited 01.01.2013]. Available: <http://eprints.qut.edu.au/>
10. **Bryant, Lee.** Emerging trends in social software for education. Emerging. *Technologies for Learning* [online], vol.2, 2007 [cited 01.01.2013], p.9-22. Available: http://partners.becta.org.uk/page_documents/research/emerging_technologies07_chapter1.pdf
11. **Cochrane, Thomas.** Mobile Web 2.0: The new frontier. In Hello! Where are you in the landscape of educational technology? In: *Proceedings Ascilite Melbourne* [online], 2008 [cited 01.01.2013]. Available: <http://www.ascilite.org.au/conferences/melbourne08/procs/cochrane.pdf>
12. **Conole, Gráinne, Alevizou, Panagiota.** *A literature review of the use of Web 2.0 tools in higher education, HE Academy EvidenceNet* [online]. 2010 [cited 01.01.2013]. Available: http://www.heacademy.ac.uk/assets/EvidenceNet/Conole_Alevizou_2010.pdf
13. **Conole, Gráinne, Laat, Maarten de, Dillon, Teresa, Darby, Jonathan.** *JISC LXP students experiences of technologies* [online]. 2006 [cited 01.01.2013]. Available: <http://www.jisc.ac.uk/media/documents/programmes/elearningpedagogy/lxpprojectfinalreportdeco6.pdf>

S. Virkus, A. A. Bamigbola
EDUCATIONAL USE OF WEB 2.0 TOOLS:
A PHENOMENOGRAPHICAL STUDY

14. **Coyle, J.** *Wikis in the college classroom: a comparative study of online and face-to-face group collaboration at a private liberal arts university*. [S.l.] : Kent State University, 2007. 273 p. ISBN 9780549014683.
15. **Edwards, Sylvia.** Phenomenography: Follow the yellow brick road!. *In: S.Lipu, K.Williamson, A.Lloyd* (Eds.). *Exploring Methods in Information Literacy Research*, Wagga Wagga : Centre for Information Studies, 2007, p.87-110.
16. **Foehr, Ulla G.** *Media multitasking among American youth: prevalence, predictors, and pairings* [online]. Menlo Park, CA: Kaiser Family Foundation, 2006 [cited 01.01.2013]. Available: <http://www.kff.org/entmedia/upload/7592.pdf>
17. **Franklin, Tom, Van Harmelen, Mark.** *Web 2.0 for content for learning and teaching in higher education* [online]. 2007 [cited 01.01.2013]. Available: <http://www.jisc.ac.uk/media/documents/programmes/digitalrepositories/web2-content-learning-and-teaching.pdf>
18. **Grosbeck, Gabriela.** To use or not to use web 2.0 in higher education? *Procedia Social and Behavioral Sciences* [online], Nr.1, 2009 [cited 01.10.2012], p.478-482. Available: <http://webpages.csus.edu/~sac43949/PDFs/to%2ouse%2oor%2onot%2oto%2ouse.pdf>
19. **Guntram, Geser.** (Ed.) *Open Educational Practices and Resources* [online]. OLCOS Roadmap 2012, Salzburg Research EduMedia Group, Salzburg, 2007 [cited 01.01.2013]. Available: http://www.olcos.org/cms/upload/docs/olcos_roadmap.pdf
20. **Gurwitsch, Aron.** *The Field of Consciousness*. Pittsburgh : Duquesne University Press, 1964.
21. **Hartman, Joel L., Dziuban, Charles, Brophy-Ellison, James.** Faculty 2.0. *EDUCAUSE Review* [online], vol.42, Nr.5, 2007 [cited 01.01.2013], p.62-77. Available: <http://net.educause.edu/ir/library/pdf/ermo753.pdf>
22. **JISC.** *Higher Education in a Web 2.0 world* [online]. 2009 [cited 01.01.2013]. Available: <http://www.jisc.ac.uk/publications/generalpublications/2009/heweb2.aspx>
23. **Jones, Sylvia, Lea, Mary R.** Digital literacies in the lives of undergraduate students: Exploring personal and curricular spheres of practice. *Electronic Journal of e-Learning* [online], vol.6, Nr.3, 2008 [cited 01.10.2012], p.207-216. Available: <http://www.ejel.org/issue/download.html?idArticle=75>
24. **Kennedy, Gregor, Dalgarno, Barney, Gray, Kathleen, Judd, Terry, Waycott, Jenny, Bennett, Susan, Maton, Karl, Krause, Kerri-Lee, Bishop, Andrea, Chang, Rosemary, Churchward, Anna.** The net generation are not big users of Web 2.0 technologies: Preliminary findings. *In: Proceedings Ascilite Singapore* [online], 2007 [cited 01.01.2013]. Available: <http://ascilite.org.au/conferences/singapore07/procs/kennedy.pdf>
25. **Marton, Ference.** *Phenomenography — describing conceptions of the world around us*. Instructional Science, Nr.10, 1981, p.177-200.
26. **Marton, Ference, Booth, Shirley.** *Learning and Awareness*. New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 1997.
27. **Prensky, Marc.** Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon* [online], vol.9, Nr.5, 2001 [cited 01.01.2013]. Available: <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>
28. **Sharpe, Rhona, Benfield, Greg, Lessner, Ellen, DeCicco, Eta.** *Scoping Study for the Pedagogy Strand of the JISC e-Learning programme JISC* [online]. 2005 [cited 01.01.2013]. Available: http://www.jisc.ac.uk/uploaded_documents/scoping%2ostudy%2ofinal%2oreport%2ov4.1.doc

S. Virkus, A. A. Bamigbola
EDUCATIONAL USE OF WEB 2.0 TOOLS:
A PHENOMENOGRAPHICAL STUDY

29. **Svensson, Lennart.** Theoretical foundations of phenomenography. *Higher Education Research & Development*, vol.16, Nr.2, 1997, p.159-171.
30. **Trinder, Kathryn, Guiller, Jane, Margaryan, Anoush, Littlejohn, Allison, Nicol, David.** *Learning from digital natives: bridging formal and informal learning*. The Higher Education Academy, 2008. Retrieved January 29, 2010. [cited 01.01.2013]. Available: <http://www.academy.gcal.ac.uk/ldn/LDNFinalReport.pdf>
31. **Virkus, Sirje, Bamigbola, Alice A.** Students' conceptions and experiences of Web 2.0 tools. *New Library World*, vol.112, Nr.11/12, 2011, p.334-346.
32. **Virkus, Sirje.** Use of Web 2.0 technologies in LIS education: experiences at Tallinn University, Estonia. *Program: electronic library and information systems*, vol.42, Nr.3, 2008 [cited 01.01.2013], p.262-274. Retrieved January 14, 2010. Available: <http://www.emeraldinsight.com/Insight/viewPDF.jsp?contentType=Article&Filename>

ELEKTRONISKĀ DOKUMENTU PĀRVALDĪBA UN LIETOTĀJI

THE ELECTRONIC RECORDS MANAGEMENT AND USERS

Aiga Apsīte

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
e-pasts: aapsite@gmail.com

Kopsavilkums:

Mērķis: raksta mērķis ir sniegt skaidrojumu par elektronisko dokumentu pārvaldību, kā arī, aprakstot pētījuma rezultātus, parādīt lietotāju attieksmes un prasmju tendences jauno tehnoloģiju attīstībā dokumentu pārvaldības nozarē.

Metodoloģija/empīriskā bāze: raksta teorētiskās bāzes pamatā ir pragmatisms, konkrēti Viljama Džeimsa (*William James*) aprakstītais pragmatisms kā metode, kuras galvenais jautājums ir izmaiņas mūsu rīcības rezultātā un Franka Apvarda (*Frank Upward*) Dokumentu kontinuitātes teorija. Elektronisko dokumentu lietotāju viedokļa izpētei izmantots Institūcijas elektroniskās dokumentu pārvaldības sistēmas (EDPS) lietotāju anketēšanas (kā galvenā pētniecības metode) un fokusgrupu diskusiju rezultātu apkopojums. Institūcijas darbinieki ir pētījuma mērķauditorija, jo tieši šie darbinieki ir iesaistīti EDPS lietošanas kvalitātes un efektivitātes nodrošināšanā un viņu viedoklis ir neatņemama rezultātu sastāvdaļa. Rakstā ar terminu Institūcija apzīmēta pētījumā anonīmi apskatīta kāda Latvijas pašvaldības institūcija, kurā strādā vairāk nekā 4000 darbinieku.

Rezultāti: strādājot ar lietotājiem un elektroniskajiem dokumentiem, pirmkārt, jāuzsver nepieciešamība saskatīt un parādīt līdzības e-dokumentam ar papīra dokumentu, otrkārt, jāskatās uz e-dokumentu kā nedalāmu vienību, kura apstrādi nodrošina elektroniskās informācijas sistēmas. Informācijas sistēmas lietotāju viedoklis un prasmes ir svarīgi, attīstot sistēmu un veidojot apmācības darbam ar elektroniskajiem dokumentiem.

Praktiskā nozīme: lai turpinātu pilnvērtīgu elektronisko dokumentu pārvaldības ieviešanu, ar laiku pārejot uz valsts mēroga e-pārvaldi, ir jāņem vērā lietotājs, viņa informācijas lietošanas un prasmju attīstība, kas, kā redzams pētījumā, uzlabojas un pilnveidojas.

Novitāte: pētījuma pamatā ir informācijas zinātnes sociālās pieejas izmantošana dokumentu pārvaldībā, t.i., attīstot elektronisko dokumentu pārvaldību, tiek ņemta vērā lietotāju informācijas meklēšanas paradumu un prasmju attīstība, tādējādi nodrošinot lietotāja spēju strādāt ar elektroniskiem dokumentiem un to informācijas sistēmām.

Atslēgvārdi: elektroniskā dokumentu un arhīvu pārvaldības sistēma, elektroniskie dokumenti, lietotāji

Raksta veids: gadījuma izpēte

Norādes: 7

A. Apsīte
ELEKTRONISKĀ DOKUMENTU
PĀRVALDĪBA UN LIETOTĀJI

Abstract:

Purpose: the aim of publication is to give an interpretation of electronic records management, as well, to show the evolution of users' attitude and skills towards the development of new technologies in the field of records management through results of research results.

Methodology/empirical bases: as the theoretical background of the work first, pragmatism should be mentioned, especially William James who accents changes in the result of our actions, second — Frank Upward and his records continuum theory to show the inseparable nature of a record. To find out the opinion of electronic records' users the results of inquiry (as the main method, 105 responds) and group discussions (24 respondents) were used. These users are the target group of the research as they are users of electronic records management system (EDMS) and they point of view is very important to develop and provide performance of EDMS. The object of the anonymous research is a local government institution in Latvia, where more than 4000 employees work.

Findings: As the result of publication should be mentioned such conclusions: first, work with electronic records must be viewed in context with paper documents, second, e-record must be seen in the sight of continuum, which is provided by information systems. The opinion and skills of information systems users are important to develop system as well in the process of training to work with an information system.

Practical implications: to continue the implementation of comprehensive electronic management and reaching the goal to introduce e-governance, the opinion of users — development of their skills and habits of information use — must be taken into consideration, that as seen in the research, shows positive tendencies.

Originality/value: as a background of research is the social approach of information science in the field of records management, in other words — in the process of electronic records management development the users habits of information search and growth of skills are observed. This approach enhances the ability of users to work with e-records and information systems records 'live' in.

Keywords: electronic record management system, electronic records, users

Article Type: case study

References: 7

A. Apsīte
ELEKTRONISKĀ DOKUMENTU
PĀRVALDĪBA UN LIETOTĀJI

Ievads

Pēdējie gadu simti pasaulē ir nesuši lielas pārmaiņas. Ja 19. gadsimtā tika atklāta elektrība, tad šodien tā ir neatņemama mūsu dzīvē un dod enerģiju darboties jaunajām tehnoloģijām. Tehnoloģijas jau šodien kļūst par svarīgu mūsu ikdienas — gan mājas, gan darba — dzīves daļu, tās ienāk arī dokumentu pārvaldībā. Kā definēts standartā ISO 15489, tā ir vadības sfēra, kura atbild par efektīvu un sistemātisku dokumentu izstrādāšanas, saņemšanas, glabāšanas, izmantošanas un dispozīcijas kontroli, ietverot arī informāciju par darbību un darījumu (transakciju) pierādījumu tveršanu un glabāšanu dokumentu formā (2).

Arvien vairāk dokumentu pārvaldībā tiek lietoti termini, kas sākas ar burtu „e”, tā uzsverot, ka pāreja no papīra dokumenta uz elektronisko dokumentu ir sākusies un norit straujiem soļiem. Visi noteikumi un likumi, kurus dokumentu pārvaldības nozarē strādājošie ievēroja, tagad ir jāpielāgo jaunajai elektroniskajai videi. Terminoloģija un noteikumi ne tikai pārveidojas, ienāk arī jauni, un uz tiem nepieciešams skatīties no cita, jauna skatu punkta.

Rakstā ir dotas norādes par to, kas ir elektroniskais dokuments un elektroniskā dokumentu pārvaldība un kāpēc, runājot par e-dokumentu, noteikti ir jāapskata gan informācijas sistēma, gan lietotājs un viņa prasme strādāt ar datoru. Lai noskaidrotu, kā ar jaunajām tendencēm ir iemācījušies sadzīvot dokumentu radītāji un lietotāji, tika veikts pētījums (lietotāju anketēšana un fokusgrupu diskusijas).

Pētījums tika veikts kādā pašvaldības institūcijā, kurā jau 6 gadus ir ieviesta elektroniskā dokumentu pārvaldības sistēma (EDPS) un pastāvīgi palielinās gan dokumentu aprites procesu automatizācija (e-saskaņošana, e-parakstīšana, iepazīstināšana elektroniski), gan e-dokumentu apjoms. Institūcijas izmantošana pētījuma veikšanai ir uzskatāma par gadījuma izpēti un, ņemot vērā lielo darbinieku skaitu (vairāk nekā 4000), var būt attiecināma uz citām valsts un pašvaldību institūcijām, jo gadījuma izpēte ir kā instrumenta pētījums, kura mērķis ir drīzāk gūt kādas parādības atklāsmi vai pārskatīt esošo teoriju (1, 88.lpp.). Te nav svarīgs precīzs Institūcijas definējums, jo tiek ņemts vērā, ka dokumentu pārvaldības procesi ir neatņemama katras valsts un pašvaldības institūcijas vadības procesu sastāvdaļa.

Aprakstītie pētījuma rezultāti sniedz atbildi uz jautājumu, vai lietotājs — dokumenta radītājs un izmantotājs — ir gatavs tālākai dokumentu pārvaldības nozares pārejai elektroniskajā vidē un kas nozares speciālistiem būtu jāievēro, ejot tālāko attīstības ceļu.

Elektroniskās dokumentu pārvaldības raksturojums

Dokumentu pārvaldība ir viena nozare; atšķirība ir apstākļi, kādā vidē (formātā) tā tiek realizēta. Līdz šim lietotais termins lietvedība, kas pamazām ir transformējies (paplašinājies) par 'dokumentu pārvaldību', ikdienā lielā mērā asociējas ar papīra dokumentu, kura aprīte tiek organizēta ierastajā papīra vidē. Tā tiek nodrošināta dokumentus izdrukājot uz papīra, parakstot tos pašrocīgi, sistematizējot lietās un glabājot institūcijas arhīvā, sagatavojot glabāšanai atbilstoši normatīvās vides prasībām.

Turpretī e-dokuments ne tikai tiek sagatavots ar datoru, bet visus aprites ciklus tiek saglabāts tajā. Elektroniskais dokuments ir jebkuri elektroniski radīti, uzglabāti, nosūtīti vai saņemti dati (3) vai informācija, kas fiksēta formātā, kura piemērota izguvei, apstrādei un saziņai, izmantojot datoru (5).

Tā ikdienā ienāk jauns termins — elektroniskā jeb e-vide. Tajā tiek nodrošināta elektroniskā dokumentu pārvaldība (EDP) — izmantojot informācijas tehnoloģijas, dokuments netiek izdrukāts, tā dzīves cikli līdz dispozīcijai tiek nodrošināti informācijas sistēmās (angliski: *electronic environment*, *paperless environment*).

A. Apsīte
ELEKTRONISKĀ DOKUMENTU
PĀRVALDĪBA UN LIETOTĀJI

Normatīvā vide dokumentus uzdod saglabāt tā, lai tiem būtu pierādījuma vērtība, kuru nodrošina šādas dokumenta iezīmes (ISO 15489):

- ◆ Autentiskums — tam var pierādīt, ka:
 - ◇ ir tas, par ko tiek uzdots;
 - ◇ ir identificējams izstrādātājs un/vai nosūtītājs;
 - ◇ ir identificējams izstrādāšanas un/vai nosūtīšanas laiks.
- ◆ Ticamība — tā saturam var uzticēties kā pilnīgam un precīzam darījumu, darbību apliecināšanai, tas ir izmantojams turpmākajā darbībā.
- ◆ Integritāte — dokuments ir pilnīgs un negrozīts, katrai izmaiņai dokumentā ir jābūt skaidri redzamai un izsekojamai. (Piemēram, dokuments nedrīkst būt rakstīts tehniski viegli pārlobojamā un fiziski nenoturīgā veidā, tajā nedrīkst būt dzēsumi, aizkrāsojumi, neatrunāti labojumi, svītrojumi vai papildinājumi.)
- ◆ Izmantojamība — iespēja dokumentu sameklēt, uzrādīt un interpretēt.

Pragmatisma pārstāvis Viljams Džeimss (*William James*) raksta: „Veco patiesību nozīme — tā ir īpaši svarīga lieta. Uzticība un cieņa tām ir pirmais, un daudzās situācijās arī vienīgais princips; pretējā gadījumā, kad runa ir par parādībām, kuras ir tik ļoti jaunas un citādas, ka prasa lielas, svarīgas izmaiņas mūsu iepriekšējā domāšanā, uzskatos, cilvēki pēdējās pilnīgi ignorē vai pat slikti izturas pret jauno ideju nesējiem.” (7) Ar šo V. Džeimsa citātu autore vēlas uzsvērt, ka lietotājs, pirmkārt, ir jāradina pie jaunajām tehnoloģijām, ņemot vērā viņa iepriekš gūto pieredzi; tās nevar uzspiest ar varu, bet soli pa solim lietotājs ir ar tām jāiepazīstina un jāpieradina. Papīra vidē un e-vidē jāatrod līdzīgais un, pamatojoties uz jau esošajām lietotāja prasmēm, jāpievieno jaunās: „Ja normatīvie akti nosaka prasības atsevišķa veida papīra dokumenta izstrādāšanai, noformēšanai un glabāšanai, šie paši noteikumi attiecināmi arī uz elektroniskajiem dokumentiem” (4).

EDP neatņemama sastāvdaļa ir elektroniskā dokumentu pārvaldības sistēma (EDPS), kas ir informācijas sistēma, kura spēj nodrošināt visas ar e-dokumenta dokumentēšanu nepieciešamās darbības un ir „pilnīgs un precīzs atspoguļojums par visām operācijām, kādas veiktas saistībā ar noteiktu dokumentu, tai skaitā procesus” (2).

Skaidrojot EDP, jāatsaucas uz Austrālijā dzīvojošā informācijas zinātnes pētnieka Franka Apvarda (*Frank Upward*) Dokumentu kontinuitātes (*records continuum*) teoriju, kura vērs mūsu uzmanību uz elektroniskā dokumenta īpašo dabu. Tieši elektroniskais dokuments parāda, cik nedalāmi ir tā dažādie dokumenta aprites (dzīves) cikli: no lietvedības līdz arhīvam.

E-dokuments nav fiziski aptaustāms, darbs ar šo neaptaustāmo objektu rada apjukumu lietotāja uztverē. Jau 1996. gadā F. Apvardis izteica domu, kura aktuāla arī šodien: „Dokumenta fiziskās dabas izžušana, ja dokuments ir tverts elektroniski, piespiež arhīvistus [raksta kontekstā „lietotāju” — *autores piezīme*], pārskatīt pamatizpratni par juridiskā dokumenta dabu un tā kvalitāti kā pierādījumam. [...] Terminoloģija un izteiksmes veidi gadu laikā mainīsies, un būs atšķirīgi elektroniskajai dokumentu pārvaldībai” (6). E-dokuments jāskata kā nedalāma vienība, kura apstrādi mums nodrošina elektroniskā informācijas sistēma. Tieši EDP jomā var redzēt dokumenta nedalāmo dabu (kontinuitāti), kā to norāda F. Apvardis, un ir labi saskatāmi dažādie aprites cikli, kurus e-dokumentam jānodrošina informācijas sistēmā.

Lietotājs elektronisko dokumentu pārvaldības kontekstā ir Institūcijas darbinieks, kurš saskaņā ar amata apraksta prasībām ikdienas darbā strādā ar dokumentiem un kuram ir piešķirta pieeja Institūcijas elektroniskajai dokumentu pārvaldības sistēmai.

No lietotāja amata kompetences izriet gan viņa pieejas tiesības dokumentiem, gan sistēmā veicamās funkcijas, kas nosaka, kādas lomas (veicamo darbību apraksts) var tikt piešķirtas lietotājam EDPS, piemēram, parakstītājs, saskaņotājs, lasītājs, radītājs, reģistrētājs, administrators.

A. Apsīte
ELEKTRONISKĀ DOKUMENTU
PĀRVALDĪBA UN LIETOTĀJI

No lietotāja lomas EDPS izriet arī viņam nepieciešamās apmācības sistēmas lietošanā, piemēram, ja lomu „parakstītājs” pilda vadītājs, tad viņam piedāvāt apmācības par dokumenta ievietošanu EDPS nav lietderīgi, jo lomu „radītājs” viņš nekad neveiks. Aprakstītā teorija ir praktiski pielietota Institūcijā, kurā tika veikts pētījums 2012. gada pavasarī.

Metodoloģija un empīriskā bāze

Institūcijā gada laikā tiek apstrādāti apmēram 17 000 visu veidu pārvaldes dokumenti, kuri tiek reģistrēti EDPS. Tā Institūcijā ir ieviesta kopš 2006. gada un sākotnēji tika izmantota kā elektronisks Institūcijas pārvaldes dokumentu reģistrs, kas nodrošināja pamatmetadatu reģistrāciju un dokumenta skenētās versijas uzglabāšanu un izsūtīšanu darbam, izmantojot elektronisko pastu. Nākamais solis EDPS izmantošanā bija dokumentu projektu saskaņošanas (vizēšanas) procesa ieviešana. Pakāpeniski tika ieviestas dokumenta saskaņošanas elektroniskās darba plūsmas (*workflow*), sākot ar līgumiem un rīkojuma dokumentiem un beidzot ar Institūcijā saņemtajiem maksājumu attaisnojuma dokumentiem. Arvien paplašinot EDPS saskaņošanā ievietoto dokumentu veidu klāstu, palielinājās arī Institūcijas EDPS lietotāju¹ skaits un dokumentu sagatavošanā iesaistīto darbinieku skaits, kuriem ne tikai bija jāpārzina dokumentu noformēšana atbilstoši lietvedības prasībām, bet jāapgūst jaunas prasmes un zināšanas par informācijas tehnoloģijām, jāmācās domāt par dokumentu ne tikai kā kaut ko aptaustāmu, bet kā par informāciju, kas spēj pārvietoties ātri, bez dokumenta veidotāja līdzdalības un klātesamības.

Lai izprastu Institūcijas EDPS lietotāju jau esošās zināšanas un plānotu sistēmas pilnveidošanu, Institūcijā elektroniski, izmantojot tīmekļa vietnes www.visidati.lv piedāvātās iespējas, lietotājiem tika izsūtīta aptaujas anketa, kā arī papildus tika organizētas divas EDPS lietotāju fokusgrupu diskusijas grupas, lai papildinātu anketēšanā iegūtos rezultātus. Līdz ar to pētījuma empīrisko bāzi veido:

1. Lietotāju anketēšanas rezultāti: anketu aizpildīja 105 (57%) Institūcijas EDPS lietotāji. Respondentu vidējais vecums ir 41 gads; 79 sievietes un 26 vīrieši.
2. Lietotāju fokusgrupu diskusiju rezultāti: notika divas fokusgrupas (katrā 12 dalībnieki: 19 sievietes un 5 vīrieši), lai izvērsti noskaidrotu EDPS lietotāju viedokli, kā arī kopīgi strādātu ar EDPS un izvērtētu lietotāju izpratni par sistēmā veicamajām darbībām. Diskusiju ilgums bija viena stunda. Respondenti pārstāvēja dažādas struktūrvienības (juridiskā un personāla nodaļa, kvalitātes pārvaldība, informācijas tehnoloģiju atbalsta speciālisti u.c.) un bija iesaistīti dažādos EDPS procesos.

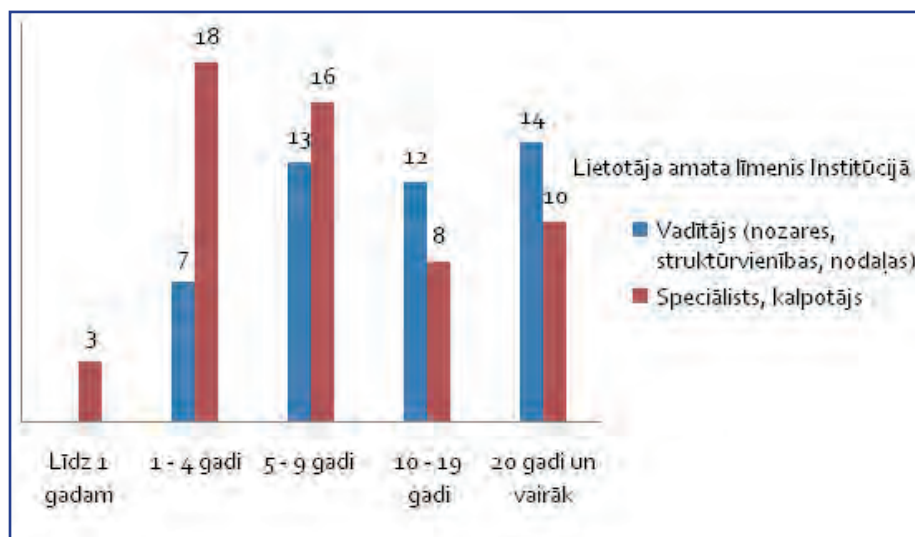
Rezultāti un diskusija

Datora un interneta lietošana

Elektronisko dokumentu pārvaldības procesos ir iesaistīti visu līmeņu darbinieki, par ko liecina arī rezultāti. 1. attēlā respondentu amata līmeņu apskats ir apvienots ar lietotāja darba stāžu. EDPS lietotāju vidū ir redzama tendence, ka darbinieki Institūcijā strādā ilgstoši. Pētījumā apskatīti divi Institūcijas administrācijas amatu līmeņi, jo dokumentu aprītē ir iesaistīti tikai šie darbinieki. Lielais vadītāju īpatsvars (43%) skaidrojams ar šī līmeņa darbinieku iesaisti dokumentu pārvaldībā — sākot no sektora līdz Institūcijas vadītājiem, tieši viņi ir dokumentu saskaņotāji un atbildīgi par dokumentu virzību. Visiem vadības līmeņa darbiniekiem ir nodrošināta pieeja EDPS. Speciālistu un kalpotāju amata līmeņa darbinieki ir galvenie dokumentu izstrādātāji.

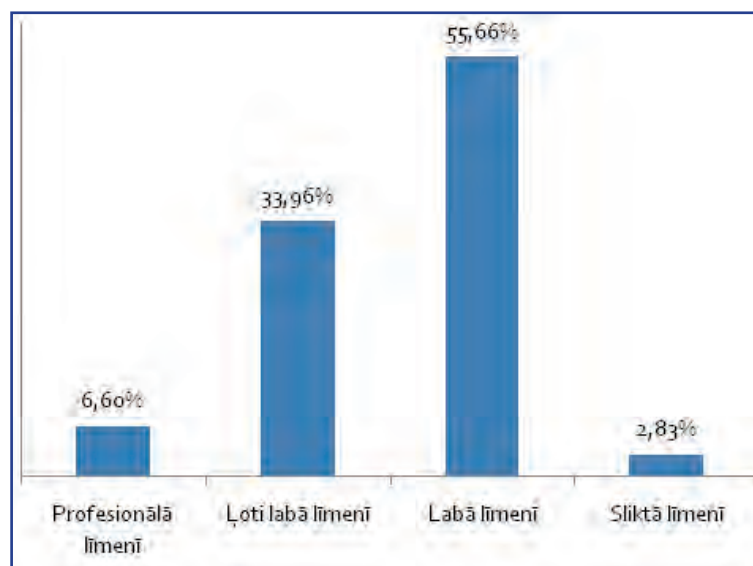
1 2006. gadā — 90 lietotāji; 2012. gada aprīlī — 187 lietotāji.

A. Apsīte
ELEKTRONISKĀ DOKUMENTU
PĀRVALDĪBA UN LIETOTĀJI

1. att. Lietotāja amata līmeņa un darba stāža attiecības

E-procesu nodrošināšanā primārais ir lietotāja datorprasmes, un kā tās vērtē pats lietotājs. Kā redzams 2. attēlā, tikai nepilni 3% lietotāju savas zināšanas vērtē slikti, gandrīz 90% tās raksturo kā labas vai ļoti labas. Labās zināšanas respondentu atbildēs skaidro arī rezultāti par datorlietošanas pieredzes ilgumu — 96% lietotāji norāda, ka lieto datoru vairāk nekā piecus gadus.

2. att. Lietotāja datorprasmju pašnovērtējums (%)

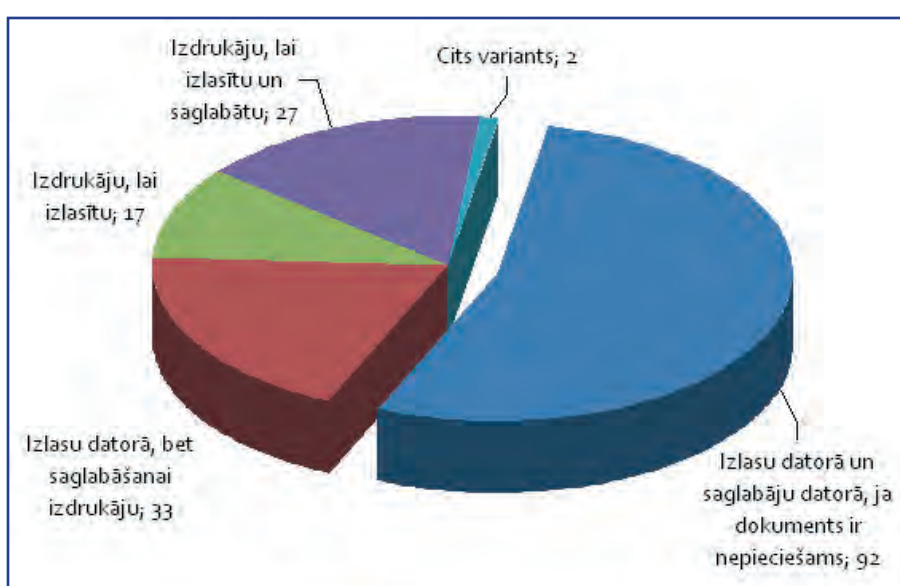
Arī interneta lietošanas pieredze 91% gadījumu atzīta ilgāka par pieciem gadiem, un lietošanas biežums 94% gadījumos ir katru dienu. No šiem rezultātiem varam secināt, ka respondenti labprāt izmanto tīmekļa dotās iespējas. Norādot savu attieksmi pret jaunajām informācijas tehnoloģijām, 67% lietotāju izvēlas atbildi, ka labprāt izmēģina jauno, meklē iespējas apgūt un izmantot tās. Negatīvu attieksmi pret tehnoloģijām nav paudis neviens respondents. Internetā visbiežāk lietotāji lasa ziņu portālus (29%), kā arī

A. Apsīte
ELEKTRONISKĀ DOKUMENTU
PĀRVALDĪBA UN LIETOTĀJI

izmanto dažādus uzziņu dienestu pakalpojumus (27%) un veic ar pirkumu iegādi un maksājumu veikšanu saistītus darījumus (27%). Sociālie tīkli EDPS lietotāju vidū ir vismazāk izplatīti — 15%.

EDPS lietošana

Autore EDPS lietošanas apskatu kā turpinājumu interneta lietošanai atzīmē kā loģisku, ņemot vērā, ka EDPS ir informācijas sistēma, kas darbojas tiešsaistē. Prasmes strādāt ar internetu, izprotot tā darbības principus (piemēram, hipersaite), ir būtiskas darbā ar EDPS (arī tajā ir hipersaites, un tās atver, klikšķinot vienu reizi, nevis divas, kā tiek atvērts dokuments datorā).

3. att. Lietotāju paradumu veidi, lai iepazītu informāciju

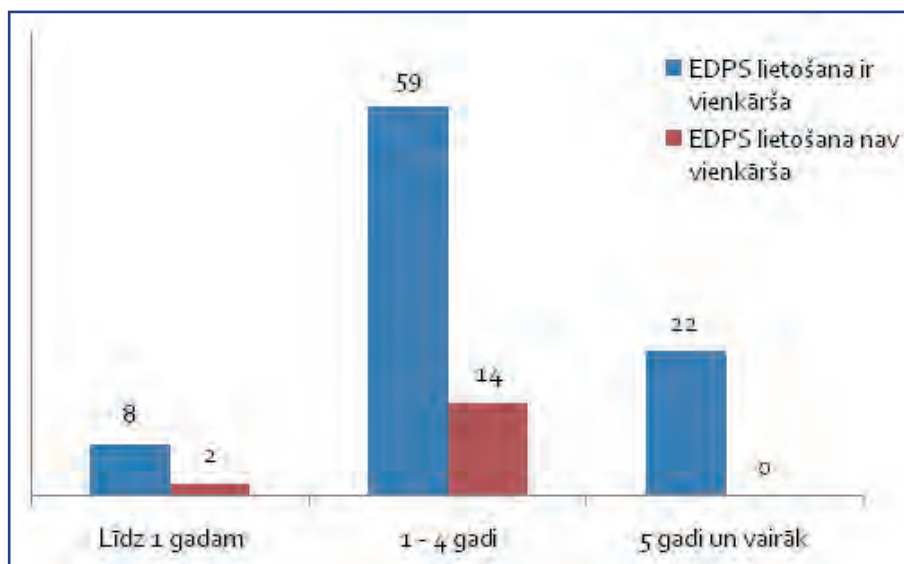
Lai izprastu lietotāja gatavību strādāt e-vidē, salīdzinot ar papīra vidi, tika uzdots jautājums, kā iepazīstas ar dokumentiem (skat. 3. att.). Šie rezultāti liecina, ka 54% gadījumu lietotājs izvēlas informāciju gan izlasīt, gan saglabāt e-vidē. Jāsecina, ka Institūcijā ir tendence lietotājiem vairāk uzticēties e-videi.

Lietotāji interneta lietošanu katru dienu izvēlējās 94% gadījumu, turpretī EDPS lietošana katru dienu ir norādīta 70 reizes (67%), reizi divās dienās 20 (19%), bet tikai reizi mēnesī 5% gadījumu. Attiecības starp EDPS lietošanas pieredzi un uzskatiem par lietošanas sarežģītības pakāpi attēlota 4. attēlā. Jāatzīmē, ka 85% lietotāju sistēmu uzskata par vienkārši lietojamu, un pieredzes ilgumam ir liela saistība ar pozitīvu attieksmi. Seši lietotāji, kuri sistēmu neatzina par viegli lietojamu, to pamato ar informācijas meklēšanas problēmām sistēmā, četri atzīst, ka viņiem ir nepietiekama pieredze. Citi iebildumi ir „sarežģīta programma”, „par daudz atkārtotu darbību” un „daudz izmaiņu”.

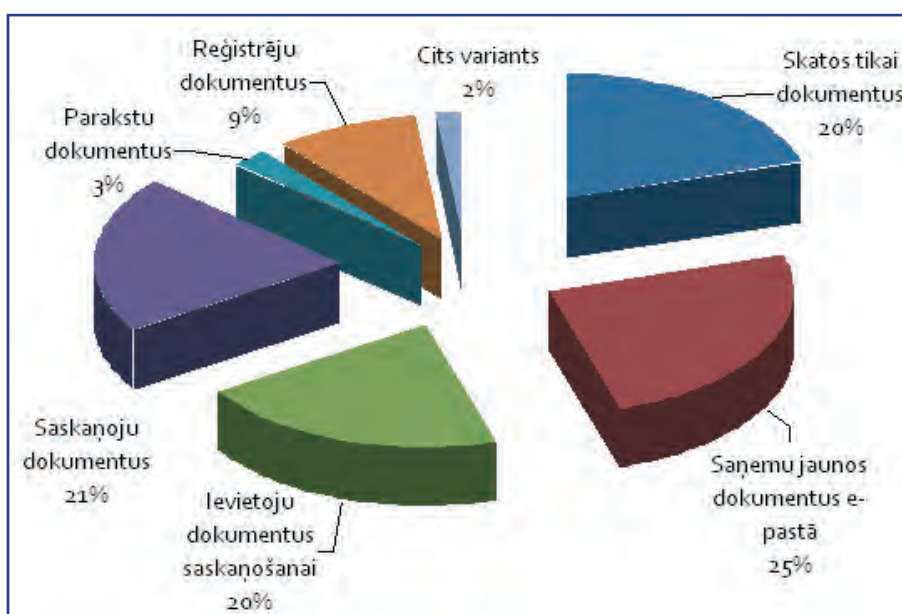
No lietotāja amata kompetences izriet, kādas lomas EDPS lietotājam tiek piešķirtas. Populārākās darbības EDPS lietotāju vidū ir dokumentu „saņemšana e-pastā” un „skatīšanās” (skat. 5. att.).

Institūcijas dokumentu pārvaldības procesa kontekstā tas nozīmē, ka lietotājs saņem e-pastā paziņojumu no EDPS, ka viņam saskaņošanai, izpildei, zināšanai utt. ir nosūtīts dokuments. E-pasta saņemšana prasa no lietotāja EDPS atvēršanu un uzdevuma izpildīšanu sistēmā. Loma „parakstu dokumentus” nozīmē dokumentu parakstīšanu ar drošu elektronisko parakstu. Cits atbilžu variants, kuru lietotāji ir vēlējušies uzsvērt, ir dokumentu meklēšana.

A. Apsīte
ELEKTRONISKĀ DOKUMENTU
PĀRVALDĪBA UN LIETOTĀJI

4. att. Lietotāju pieredzes un attieksmes analīze

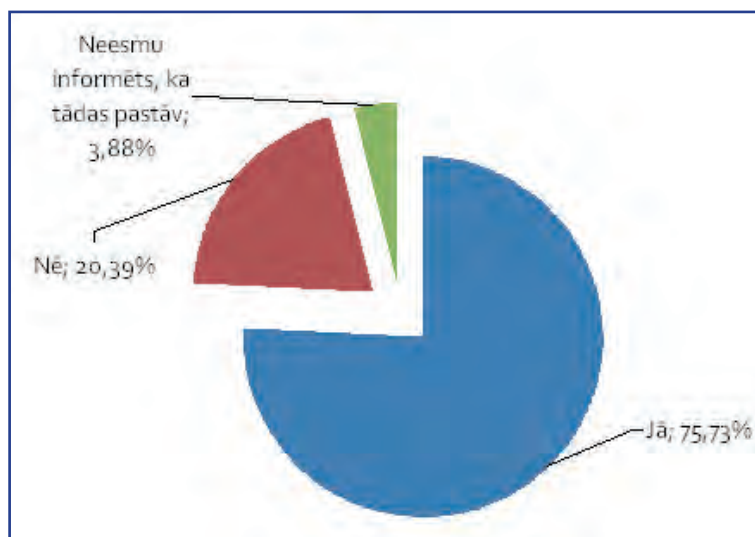

5. att. Lietotāju veiktās darbības EDPS

Lietošanas instrukciju un apmācību jautājumi

Lai sekmētu lietotāja darbu ar EDPS, sistēmā ir izveidota sadaļa „Informācija lietotājam”, kurā tiek ievietotas lietošanas instrukcijas dažādu dokumentu un procesu veikšanai. Pirmais un svarīgākais jautājums šajā sakarā ir, vai lieto EDPS instrukcijas. Respondentu atbildēs (skat. 6. att.) dominē apstiprinājums. Četros gadījumos lietotāji atzīst, ka par instrukciju esamību nav informēti. Detalizēti apskatot atbildes par instrukciju neizmantošanu, 16 darbinieki norāda, ka nav nepieciešamības, jo izprot sistēmu bez tām. Sniegts arī skaidrojums, ka tās ir pārāk garas un nav laika lasīt.

A. Apsīte
ELEKTRONISKĀ DOKUMENTU
PĀRVALDĪBA UN LIETOTĀJI

6. att. Lietotāju instrukciju lietošana

Atvērtais jautājums par EDPS instrukciju lietošanas motivācijas veicināšanu sniedz vairākus vērtīgus ieteikumus. Kāds darbinieks iesaka, lai instrukcijas būtu pieejamas pie noteiktas darbības ar dokumentu, nevis tikai lapas sākumā, kā arī regulāri būtu iespēja „veikt īsus zināšanu testus” un sistemātiski izsūtīt atgādinājumus par biežāk uzdotajiem jautājumiem. Cits respondents norāda, ka „motivācija arī tagad ir laba”, par ko liecina 40 respondentu atbildes, kuras var apkopot frāzē — „lietoju jau tagad”, un motivācija tās lietot balstās nepieciešamībā strādāt ar sistēmu. Lietotāji arī iesaka vienkāršot visu sistēmu, veidot instrukcijas vienkāršākas un regulāri atgādināt par to esamību (liekot apstiprināt, ka atgādinājums izlasīts).

Runājot par instrukciju formātu, pirmā vietā lietotāji liek ar programmu *Microsoft Word* sagatavotās, bet 27% respondentu izvēlas konsultācijas pa telefonu. Kā norādīts kādā no atbildēm: „Labāk paprasu.”

Apkopojot lietotāju viedokli par esošajām instrukcijām, jāsecina, ka lielākā daļa darbinieku tās lieto un ir iemācījušies tās izmantot, tomēr autore atzīst, ka darbinieku ieteikumi jāņem vērā, un kopā ar EDPS izstrādātājiem jāmeklē jaunas instrukciju veidu izvietojšanas iespējas sistēmā. Liels izaicinājums ir Institūcijā izpildīt lietotāju vēlmi saņemt informāciju pa telefonu, jo EDPS administratoru funkcijas veic tikai divi darbinieki. Daļēji lietotāju konsultācijās piedalās arī četri sekretariāta darbinieki. Tomēr šāds skaits informēt spējīgo darbinieku ir pārāk mazs, lai atrisinātu katru problēmsituāciju. Liela nozīme ir lietotāju sadarbībai savā starpā, ar to saprotot, ka palīdzību vienkāršākos jautājumos var sniegt tuvākie kolēģi.

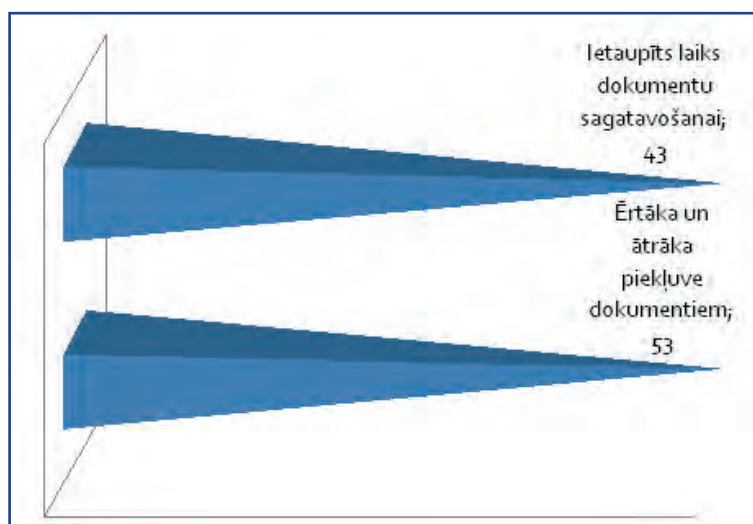
Vismaz reizi gadā (lielāku izmaiņu gadījumos biežāk) Institūcijā tiek veidotas iekšējās apmācības EDPS lietotājiem par jaunumiem sistēmā. Apmācībās obligāti piedalās tie lietotāji, kuru darbības jomu (apstrādāto dokumentu veidus) skar pārmaiņas, citiem ir iespēja piedalīties brīvprātīgi. Jaunajiem sistēmas lietotājiem tiek piedāvātas individuālas apmācības viņu darba vietā. Ņemot vērā iepriekš aprakstīto, ir saprotams, ka, jautāti par apmācību nepieciešamību, lielākā daļa respondentu atbild noliedzoši (66%). Lietotāji, kuri izvēlējušies atzīmēt atbildi, ka apmācības nepieciešamas, norāda dažādus Institūcijas procesus, kuru dokumentēšana notiek EDPS.

Pētījuma ietvaros bija svarīgi iegūt informāciju par Institūcijas EDPS lietotāju vēlmēm un priekšlikumiem sistēmas attīstībā. Respondentu atbildes uz jautājumiem par nepieciešamo apmācību tematiku un uzlabojumiem izceļ lielu Institūcijas EDPS problēmu — tā ir dokumentu izguve vai meklēšanas funkcionalitāte: „Meklēšanas funkcija, jo ir gadījumi, kad, ievadot nepieciešamā dokumenta numuru, meklētājs

A. Apsīte
ELEKTRONISKĀ DOKUMENTU
PĀRVALDĪBA UN LIETOTĀJI

piedāvā pavisam citus dokumentus.” Kā ieteikumu sistēmas uzlabošanai 12 no 44 respondentiem izteica priekšlikumu uzlabot meklētāju.

Anketēšanas rezultātu apskata nobeigumā autore vēlas norādīt, kāds ir Institūcijas ieguvums no EDPS lietošanas un e-aprites ieviešanas (skat. 7. att.). Dzīves ritms mūsdienās ir ļoti straujš, tādēļ gan laika ietaupījums dokumentu sagatavošanā, gan izguvē ir augstu vērtējams.

7. att. Institūcijas dokumentu pārvaldības ieguvumi, izmantojot EDPS (%)

Atziņas no fokusgrupu diskusijām

Diskusiju laikā respondenti visvairāk apsprieda dažus zemāk aprakstītos jautājumus, kas var tikt uzskatīti par ieteikumiem sistēmu izstrādātājiem un atbalsta darbiniekiem. Pirmais, bija lūgums instrukcijās un apmācībās nelietot sarežģītu terminoloģiju (specifisku nozares terminoloģiju), jo „nevajag sarežģīt to lietu, cilvēkam vajag īsi, kodolīgi un skaidri teikt”.

Droša elektroniskā paraksta demonstrācija izraisīja diskusiju par atšķirībām starp e-pasta sūtījumu un dokumentu ar juridisko spēku. Kā norādīja diskusijas dalībnieks, kas nodrošina e-parakstītu dokumentu izsūtīšanu no Institūcijas oficiālā e-pasta, „lietotāji neatšķir elektroniski parakstītus vai pa e-pastu sūtītus dokumentus”. Līdz ar to jāsecina, ka lietotājiem ir jāatgādina un jāskaidro dokumentu juridiskā spēka pazīmes.

Dalībnieki izteica atzinību EDPS funkcijai, kas ļauj sasaistīt dokumentus ar hipersaiti, ja tie papildina viens otru. Kad parādīts saistītā dokumenta rīks, kāds lietotājs priecīgi atzīmēja: „Dzīves atvieglotājs!” Līdzīgi kā anketēšanas rezultātos par lielāko problēmu tika atzīta meklēšanas funkcija.

Apskatot pēdējo diskusijas jautājumu par apmācībām un instrukcijām, lielākā daļa dalībnieku, līdzīgi anketēšanas rezultātiem, apstiprināja, ka tās lieto pēc nepieciešamības un izprot. Kāds aktīvs dalībnieks savu attieksmi izteica šādi: „Nu, iespējams, to informāciju (instrukcijas), kuru sūta, vajag kaut kādu skaidrāku. [...] Es skatos, tu stāsti un lielākā daļa krata galvu, ka tev piekrīt. Laikam jau, jo vairāk strādā, jo labāk saprot — tie esat jūs. Bet pārējie lietotāji saprot?”

A. Apsīte
ELEKTRONISKĀ DOKUMENTU
PĀRVALDĪBA UN LIETOTĀJI

Secinājumi

Iegūtie rezultāti apliecina EDPS un elektronisko dokumentu lietošanas pozitīvo tendenci Institūcijā, arī lietotāju pārliedību par savām datorprasmēm. Pētījuma rezultāti parāda — elektroniskie procesi ir ieņēmuši stabilu vietu Institūcijas dokumentu pārvaldībā un tie turpina nostiprināties. Lietotāju izteiktā vēlme papildināt Institūcijas dokumentu e-aprites procesus ar jauniem dokumentu veidiem — 61% EDPS lietotāju vēlas, lai e-vidē tiktu veikti arvien vairāk Institūcijas dokumentu pārvaldības procesi — tiek un tiks ņemta vērā. Jāsecina, ka dokumenta radītājs un izmantotājs ir gatavs tālākai dokumentu attīstībai elektroniskajā vidē. Nozares speciālistiem, attīstot elektroniskās dokumentu pārvaldības sistēmas, jāņem vērā, ka attīstības process jāvirza pakāpeniski, jo, kā teicis V. Džeimss: „visi jauni uzskati tiek atzīti par „patiesiem” tieši tik lielā mērā, cik tie spēj apmierināt indivīda vēlmi saskaņot un asimilēt savu jauno pieredzi ar veco pārliedību bagāžu. [...] Jaunā ideja padara sevi patiesu, liek sevi atzīt savas darbības procesā, sava „darba” rezultātā. Tā burtiski piemetina sevi pie iepriekšējo patiesību krājuma, kas tādējādi palielinās.” (7) Darbībai — ieviest jaunās tehnoloģijas — ir jābūt pragmatiskai vai tādai, no kuras gūstam rezultātu, un ka šo tehnoloģiju lietotāji ir lēnām un pamazām jāpieradina.

Jaunās tehnoloģijas ir ienākušas mūsu dzīvē, un diskusija par to lietderību vairs nav nepieciešama. Vēlreiz citējot V. Džeimsu: „Pats par sevi jaunais nesatur patiesību; tas vienkārši atnāk, tas ir. [...] Tas, kas atnāk ar jaunu dienu, satur nepieciešamību dzīvi modificēt.” (7)

Ar jautājumu „Bet pārējie lietotāji saprot?” arī jābeidz raksts, jo elektroniskajā dokumentu pārvaldības jomā vēl ir daudz jautājumu un daudz atbilžu, kuras meklēt un atrast.

Izmantotie informācijas avoti

1. **Kroplijs, A., Raščevska, M.** *Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs*. Rīga : RaKa, 2004, 178 lpp. ISBN 9984156168.
2. *LVS ISO 15489-1 „Informācija un dokumentācija. Dokumentu pārvaldība. 1.daļa: Vispārīgie noteikumi”*. Rīga : Latvijas valsts standarts, 2007.
3. *Latvijas Republikas likums „Elektronisko dokumentu likums”* [tiešsaiste]. 31.10.2002. [skatīts 05.03.2013]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68521>
4. *Latvijas Republikas Ministru kabineta Noteikumi Nr.473 “Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, noformēšanas, glabāšanas un aprites kārtība valsts un pašvaldību iestādēs un kārtība, kādā notiek elektronisko dokumentu aprite starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām”* [tiešsaiste]. 28.06.2005. [skatīts 05.01.2013]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=111613>
5. **The National Archives (UK)**. *Tracking records* [online]. 2004 [cited 07.01.2013]. Available: <http://www.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/tracking-records.pdf>
6. **Upward, F.** *Structuring the records continuum — Part One: Post custodial principles and properties* [online]. Australia : The Monash University, 1996 [cited 03.01.2013]. Available: <http://www.infotech.monash.edu.au/research/groups/rcrg/publications/recordscontinuum-fupp1.html>
7. **Джеймс, У.** *Что такое прагматизм?* [tiešsaiste] [skatīts 11.03.2013]. Pieejams: <http://khazarzar.skeptik.net/books/jameso1.htm>

IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESĀ PROCESU KARTĒŠANAS METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

APPLICATION OF THE STAKEHOLDER THEORY AND METHOD OF BUSINESS PROCESS MAPPING IN THE RECORDS MANAGEMENT OF PORT AUTHORITIES

Gundega Rebhūna-Ģigule

Ventspils brīvostas pārvalde

Jāņa iela 19, Ventspils LV-3601

e-pasts: gundegarebhuna@inbox.lv

Kopsavilkums:

Mērķis: raksturot ostu pārvalžu ieinteresētās puses, specifiskās funkcijas, biznesa procesus un to dokumentēšanas aspektus, kā arī radīt vispārēju priekšstatu par dokumentu pārvaldības lomu organizāciju specifisko funkciju kontekstā. Raksts ir balstīts autores maģistra darba pētījumā, kas 2012. gadā tika izstrādāts Latvijas Universitātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļā.

Metodoloģija/empīriskā bāze: lai īstenotu izvirzīto mērķi, tika izmantota ieinteresēto pušu teorija un biznesa procesu kartēšanas metode. Kartēti tika Ventspils brīvostas pārvaldes biznesa procesi un ieinteresētās puses, intervēti nozares eksperti, veikta Ventspils un Rīgas brīvostu pārvalžu, Liepājas Speciālās ekonomiskās zonas pārvaldes, Tallinas ostas, Klaipēdas valsts Jūras ostas direkcijas un Latvijas Republikas Satiksmes ministrijas tīmekļa vietņu un elektronisko datu apmaiņas sistēmu kontentanalīze.

Empīrisko bāzi veido ostu pārvalžu darbību reglamentējošie normatīvie akti, specifiskās funkcijas, biznesa procesi, ostu pārvaldēs izmantotās elektroniskās datu apmaiņas un dokumentu sistēmas.

Rezultāti: pētījuma rezultāti ir ļāvuši secināt, ka dokumentu pārvaldībā ir iespējams izmantot biznesa vadības teorijas un metodes, ko apliecina arī izstrādātās ostu pārvalžu biznesa procesu shēmas un kartes.

Arvien lielāka uzmanība mūsdienās tiek pievērsta elektroniskajām datu apmaiņas sistēmām, kuru tehnisko resursu optimizēšana nākotnē ļautu paplašināt sistēmā pieejamo dokumentu veidu klāstu, vienlaikus nodrošinot to juridisko spēku, kas ir svarīgs aspekts jebkuras organizācijas darbībā.

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESĀ PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

Praktiskā nozīme: ir radīts jauns, visaptverošs priekšstats par līdz šim nepietiekami pētītām ostu pārvalžu specifiskajām funkcijām, ieinteresētajām pusēm un biznesa procesu vadību dokumentu pārvaldības kontekstā, kā arī gūts apstiprinājums tam, ka dokumentu pārvaldība ir uzskatāma par nozīmīgu organizācijas resursu. Tā ir iesaistīta teju katrā biznesa procesā, kā rezultātā par organizācijas darbības aspektiem ir iespējams spriest arī analizējot tās dokumentu sistēmu.

Novitāte: pētījuma ietvaros izstrādātais funkciju, ieinteresēto pušu un dokumentu veidu kartēšanas teorētiskais modelis ir oriģināls ar to, ka pirmo reizi vienā teorētiskā modelī ir izdevies apvienot organizācijas funkcijas, ieinteresētās puses un dokumentu veidus, kas rodas šīs mijiedarbības rezultātā. Modelis pārskatāmi ilustrē arī dokumentu pārvaldības lomu organizācijas pamatdarbības nodrošināšanā.

Atslēgvārdi: biznesa process, dokumenti, funkcijas, ieinteresēto pušu teorija, kartēšanas metode, organizācija, ostas pārvalde

Raksta veids: gadījuma izpēte

Norādes: 10

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESA PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

Abstract:

Purpose: The purpose of the article is to describe stakeholders of port authorities, their specific functions and aspects of records management, as well as to provide a general view of the role of records management in the context of specific organisational functions. This article describes the research carried out in 2012 for a master's thesis at the Department of Information and Library Studies of the University of Latvia.

Methodology/empirical basis: To achieve the stated objective, the author has used Stakeholder Theory, performed the mapping of business processes and stakeholders, interviewed experts and carried out content analysis of binding normative acts and information systems applied in Free port of Ventspils authority.

Findings: The results of the research confirm the possibility to use business administration methods and theories in records management, and the latter should be considered a substantial resource of any organization, as not only are the set goals and later decisions, but also the whole business process is documented. Consequently, by analyzing the system of records, one can judge on organization performance aspects.

Practical implications: The idea that the work of all structural units of the organization involved in the implementation of business processes has to be considered as a whole and as records management is an integral part of almost any business process, its role in this context is invaluable. The research has also provided the hypothesis that the future optimization of electronic data exchange system technical resources would enlarge the range of records accessible in the system and, at the same time, would secure their legal power providing a chance to avoid a long-term storage of some types of records.

Originality/value: The originality of „The theoretical model for mapping of functions, stakeholders and types of records” lies in the fact that it is the first theoretical model combining the functions of the organization, stakeholders and different types of records which are generated in the process of their interaction. It clearly helps to identify the role of records management in providing the basic functions of the organization. This research offers a new comprehensive view on specific functions of port authorities, stakeholders and the management of business processes in the context of records management, the area insufficiently investigated so far.

Keywords: business process, functions, method of mapping, organisation, port authority, records, Stakeholder theory

Article Type: A case study

References: 10

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESĀ PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

Īevads

Neviena organizācija nav iedomājama bez dokumentiem — ar dokumentu organizācija uzsāk savu pastāvēšanu, uz dokumentiem balstās visa tās turpmākā darbība: dokumentēti tiek gan organizācijas mērķi un uzdevumi, gan pieņemtie lēmumi, veicamās funkcijas un nozīmīgākie biznesa procesi. Tas ir arguments, kādēļ dokumentu pārvaldība ir uzskatāma par nozīmīgu organizācijas resursu, ko nebūtu pieļaujams aplūkot šķirti no tās pamatfunkcijām. Līdz ar Latvijas Republikas (turpmāk tekstā — LR) iestāšanos Eiropas Savienībā (turpmāk tekstā — ES) juridisku spēku ir ieguvuši starptautiskie standarti un direktīvas, kas pozitīvi ietekmējuši arī biznesa procesu korektas dokumentēšanas aspektus dažādās tautsaimniecības jomās. Piemēram, atsevišķi jūrniecības un transporta nozares organizācijām saistošie reglamentējošie normatīvie akti ir izstrādāti ar mērķi rūpēties par starptautiskajām prasībām atbilstošas navigācijas nodrošināšanu un paredz elektronisko datu apmaiņas sistēmu ieviešanu specifisku funkciju dokumentēšanai.

Raksts ir balstīts autores maģistra darba pētījumā „Biznesa vadības teoriju un metožu izmantošana dokumentu pārvaldībā. Ventspils brīvostas pārvaldes piemērs”, un tā koncepcija ietver Ventspils brīvostas pārvaldes (turpmāk tekstā — VBP) biznesa procesu un ieinteresēto pušu identificēšanu un analīzi ar mērķi veicināt izpratni par ostu pārvalžu darbības aspektiem, vienlaikus izvērtējot dokumentu pārvaldības lomu tajos. Šāds konteksts ir uzskatāms par novitāti, jo līdz šim veiktajos pētījumos vairāk uzmanības ticis veltīts tādām nozares problēmām kā brīvo ekonomisko zonu ietekmes un priekšrocību raksturojums, investīciju piesaistes faktori u.tml. Uzsākot darbu pie minētā pētījuma, tika izvirzīti trīs hipotētiski jautājumi:

- ◆ Vai visi VBP specifiskajās funkcijās balstītie biznesa procesi tiek korekti un adekvāti dokumentēti?
- ◆ Kāda loma dokumentu pārvaldības kontekstā ir VBP ieviestajām elektroniskajām datu apmaiņas sistēmām?
- ◆ Kādi ir VBP kaimiņu ostu pārvalžu Rīgā, Liepājā, Klaipēdā un Tallinā galvenie darbības aspekti? Vai tos ir iespējams objektīvi salīdzināt?

Teorētiskā bāze un izpētes pakāpe

Lai identificētu VBP pārvaldītos biznesa procesus un tajos iesaistītās personas un organizācijas, pētījumā tika izmantota ieinteresēto pušu¹ teorija (*Stakeholder theory*) un Biznesa procesu kartēšanas (turpmāk tekstā — BPK) metode. Dokumentu pārvaldības loma organizācijā tika izvērtēta, izmantojot dažādu autoru — dokumentu pārvaldības ekspertu konceptuālās atziņas.

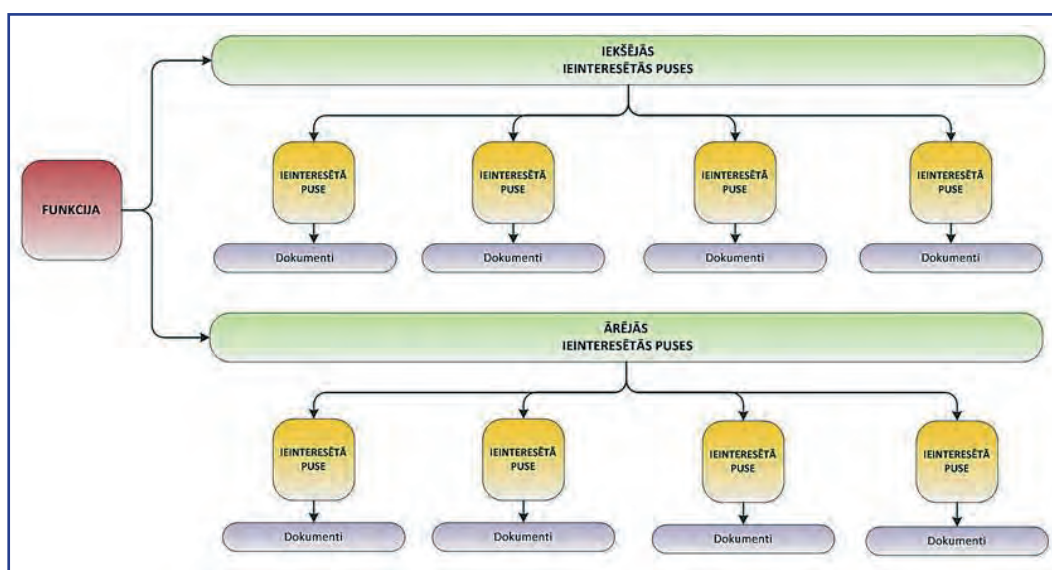
Ieinteresēto pušu teorija

Viena no biznesa vadības teorētiskajām pieejām, kas skaidro organizācijas attīstības stratēģiju no ieinteresēto pušu viedokļa, ir Ieinteresēto pušu teorija, ko 1984. gadā savā publikācijā „Stratēģiskā vadība: ieinteresēto pušu pieeja” izvirzījis amerikāņu filozofs un Virdžīnijas Universitātes Dardenas Biznesa skolas (*The University of Virginia Darden School of Business*) profesors Edvards Frīmans (*R. Edward Freeman*) (3). Intervijā Dardenas Biznesa skolas tīmekļa vietnes Biznesa ētikas semināru (*Masters Seminars in Business Ethic*) sadaļā E. Frīmans skaidro: „Ieinteresēto pušu teorija ir ideja par to, kā patiesībā darbojas bizness. [...] Lai organizācija darbotos veiksmīgi, tai ir jārada vērtības saviem klientiem, piegādātājiem, darbiniekiem, sabiedrībai un finansistiem (akcionāriem, bankām u.c.). Jūs nevarat aplūkot kādu no šiem partneriem [...] izolēti. Viņu interesēm ir jāiet roku rokā. Un vadītāja vai uzņēmēja uzdevums ir izskaitļot, kā to

1 Ieinteresētās puses — indivīds vai grupa, kas var ietekmēt organizācijas mērķus vai ietekmēties no tiem (8, 1.lpp.)

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESĀ PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

panākt” (8, 1.lpp.). Neraugoties uz to, ka ieinteresēto pušu teorija ir universāla, ar to saistītie kartēšanas modeļi vairākumā gadījumu tiek izstrādāti vai pielāgoti, ņemot vērā konkrētās nozares īpatnības. Arī šim pētījumam ir izstrādāts īpašs kartēšanas teorētiskais modelis jeb FID karte, kur konkrētā funkcija (F) sazarojas iekšējās (organizācijas ierīcnieki, vadība, darbinieki) un ārējās (sadarbības partneri, klienti, konkurenti, kontrolējošās institūcijas u.c.) ieinteresētajās pusēs (I), bet tās savukārt — būtiskākajos dokumentu veidos (D), kas ietekmē VBP un ieinteresēto pušu attiecības konkrētās funkcijas kontekstā (skat. 1. att.).

1. att. FID kartēšanas teorētiskais modelis

Biznesa procesu kartēšanas metode

Jebkura organizācija savā darbībā balstās uz funkcijām, kuras tā pilda. Funkcijas savukārt iedalās biznesa procesos, kas būtībā ir organizācijas darba saturs. Piemēram, viena no ostu pārvalžu svarīgākajām funkcijām ir starptautiskiem standartiem atbilstošas navigācijas nodrošināšana, bet viens no šajā funkcijā ietilpstošajiem biznesa procesiem — kuģu kustības koordinēšana. BPK metode nodrošina vizuālu pārskatu un veicina izpratni par organizācijas biznesa procesu norisi, un ir efektīvs līdzeklis organizācijas mērķu standartizācijai, konkrētā laika posmā veikto darbību identificēšanai, kā arī organizācijas biznesa procesu ietekmes izvērtēšanai attiecībā ar ieinteresētajām pusēm (g).

Pētījumā tika izmantots procesu analītiķu un vairāku publikāciju autoru Maika Džakas (*Mike Jacka*) un Poletes Kellers (*Paulette Keller*) organizācijas darbības efektivitātes paaugstināšanai izstrādātais BPK „Četru soļu modelis” (5): 1.solis — procesu identificēšana, 2.solis — atbildīgo struktūrvienību identificēšana, 3.solis — ieinteresēto pušu intervēšana, 4.solis — iegūto datu analīze. Paplašinot soļu saturu un mainot to secību, raksta autore minēto modeli ir pielāgojusi konkrētā gadījuma izpētes mērķiem (skat. 1. tabulu).

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESĀ PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

1. tabula

VBP biznesa procesu kartēšanas modelis

1. solis	VBP specifisko funkciju ² izpildē iesaistīto struktūrvienību vadītāju un darbinieku strukturētā intervēšana.
2. solis	VBP specifiskajās funkcijās ietilpstošo biznesa procesu identificēšana.
3. solis	VBP biznesa procesos ieinteresēto pušu identificēšana.
4. solis	Kartēšanas rezultātā iegūto datu analīze.

Dokumentu pārvaldības loma organizācijā. Konceptuālās atziņas

VBP biznesa procesi tika analizēti dokumentu pārvaldības kontekstā. Šī iemesla dēļ pētījumā tika izmantotas konceptuālas atziņas par dokumentu pārvaldības lomu organizācijas pamatdarbības nodrošināšanā, kā arī par riskiem, kuri aktualizējas situācijās, kad netiek nodrošināta pilnvērtīga organizācijas funkciju dokumentēšana. Šīs atziņas savos pētījumos pārdoduši Stretfordas pie Eivonas koledžas bibliotekāre un pētījuma par risku pieeju dokumentu pārvaldībā autore Endžela Ebudži (*Angel N. Egbuji*), Stoktonas pilsētas domes Pārmaiņu un nodarbinātības politikas vadītāja Leslija Kinga (*Lesley King*), kā arī Lielbritānijas konsultāciju firmas „In-Form Consult Ltd” direktors un galvenais konsultants Ričards Džefrijs-Kuks (*Richard Jeffrey-Cook*). E. Ebudži, kas savu pētījumu veltījusi organizāciju risku pārvaldības aspektiem, īpašu uzmanību veltot dokumentu pārvaldībai, raksta: „Lai organizācijas dokumentu risku pārvaldība būtu efektīva, tā jāiekļauj organizācijas lēmumu pieņemšanas procesā un jāpadara par centrālo darbību pārējo aktivitāšu vidū” un uzdod jautājumu: „Kuri dokumentu veidi ir glabājami sava satura un vērtības dēļ?” (1, 101.lpp.). Atsaucoties uz E. Ebudži paustajām atziņām, šī raksta autore pētījumā tika meklēta atbilde uz jautājumu: „Vai, mainoties normatīvajai videi un tehnoloģijām, tāds specifisks dokumentu veids kā kuģa rullis (jeb kuģa apkalpes saraksts) savas saturiskās vērtības dēļ arī turpmāk būtu glabājams 75 gadus?” Ričards Džefrijs-Kuks savās publikācijās par dokumentu pārvaldības lomu valsts un privātajās organizācijās uzsver divu veidu riskus:

- ◆ operacionālais risks: organizācija ir procesu īpašniece, tādēļ tā potenciāli uzņemas riskus, kas apdraud šo procesu norisi;
- ◆ reputācijas risks: organizācijas ieinteresētās puses ir tās reputācijas nesēji, reputācijas pārvaldība tiek realizēta, organizācijai pildot savas funkcijas.

Leslija Kinga savā publikācijā par dokumentu pārvaldību kā vienu no organizācijas stratēģiskā biznesa funkcijām, raksta: „Labai dokumentu pārvaldībai ir būtiska loma organizācijas biznesa, konkurētspējas, efektivitātes un nepārtrauktības nodrošināšanā. [...] Dokumenti jāuzlūko līdzvērtīgi citiem organizācijas resursiem, piemēram, personāla, finanšu u.c. [...] Pats svarīgākais ir dokumentu pārvaldības iekļaušana visu organizācijas līmeņu stratēģiskās vadības un biznesa administrēšanas galveno elementu sistēmā” (6, 9.lpp.).

Ostu pārvaldības aspekti ārvalstu pētnieku skatījumā

Viens no konkurētspējīgas organizācijas izaugsmes aspektiem ir veiksmīgi īstenota sadarbība starp publiskā sektora institūcijām un privātajiem partneriem. Ārvalstu pētnieku un nozares vadošo ekspertu uzmanības lokā ostu pārvalžu funkcijas, procesi un ieinteresētās puses ir jau vairākus gadu desmitus, taču Latvijā šo jautājumu analīzei pārsvarā pievērsušies vien transporta nozares stratēģiskās attīstības programmu autori. No ārvalstu pētījumiem jāmin Saimona Freizera Universitātes (*Simon*

² Noteiktas „Likuma par ostām” 7.pantā.

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESA PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

Fraser University)³ studenta Džona Džordžisona (*John Georgison*) maģistra darbs par to, cik adekvātas ir pastāvošās pieejas Vankūveras ostas pārvaldes veiktajās operācijās un vai tās atbilst mūsdienīgiem ostas pārvaldības principiem. Pētījumā izmantota Vankūveras un Sietlas ostu politikas, kā arī ar to saistīto problēmu pārvarēšanas programmu salīdzinošās analīzes metode (4). Nozares ietvaros īpaši jāizceļ Eiropas jūras ostu organizācijas (*European Sea Ports organization*) (turpmāk tekstā — ESPO) izstrādātie pētījumi, projekti un ziņojumi par Eiropas ostu pārvaldības būtiskākajiem aspektiem, kurus izstrādā un aktualizē organizācijas ģenerāldirektors Patriks Verhovens (*Patrick Verhoeven*). Viens no šādiem pētījumiem ir 2011. gada aprīlī Briselē publicētais dokuments „Eiropas ostu pārvaldība” (*European port Governance*) (2).

Pētījumā izmantotā metodoloģija

Ņemot vērā to, ka pētījumam nepieciešamā informācija ir cieši saistīta ar organizācijā notiekošajiem procesiem un tika iegūta reālajā vidē (VBP), kā arī, lai radītu objektīvu, sistematizētu un pārskatāmu priekšstatu par VBP funkcijām publisko (piemēram, ostas nodevu administrēšana) un privāto tiesību jomā (piemēram, līgumu slēgšana), pētījumā tika izmantota induktīvā pieeja: no faktiem uz vispārinājumiem un savstarpēji tika kombinētas šādas kvalitatīvās pētniecības metodes:

- ◆ VBP brīvās (atvērtās) intervijas ar nozares ekspertiem;
- ◆ VBP darbinieku strukturētā intervēšana;
- ◆ biznesa procesu, ieinteresēto pušu un dokumentu veidu kartēšana;
- ◆ VBP dokumentu sistēmas, un saistošās normatīvās vides konteksta analīze;
- ◆ Ventspils, Rīgas, Liepājas, Klaipēdas un Tallinas ostas tīmekļa vietņu kontentanalīze.

Intervijas ļāva detalizēti identificēt un kartēt VBP biznesa procesus, tajos ieinteresētās puses un dokumentu veidus, kas tiek radīti vai saņemti procesa ietvaros. Lai noskaidrotu pētījuma mērķauditorijas viedokli par to, kā VBP biznesa procesu pārvaldības principi ietekmē ieinteresēto pušu darbu, kā arī, lai identificētu dokumentu pārvaldības lomu šajos procesos, pētījuma ietvaros tika organizētas četras intervijas ar pieciem ekspertiem: Ventspils zonālā valsts arhīva, kuģu aģentūras SIA „Ventamarine” un VBP vadības pārstāvjiem. Tīmekļa vietņu kontentanalīze pētījumā izmantota, lai salīdzinātu VBP statusu, funkcijas un sniegto pakalpojumu veidus ar Rīgas, Liepājas, Klaipēdas un Tallinas ostas darbības aspektiem. Informācijas precizēšanai par kaimiņu ostu pārvalžu darbību, tika izmantota telefona aptaujas metode. Pētījuma ietvaros tika veikta arī VBP dokumentu sistēmas kontentanalīze, kuras rezultātā tika identificēts sarakstes dokumentu tematiskais loks, kas atspoguļo ar VBP specifiskajām funkcijām saistītos biznesa procesus.

Latvijas ostu pārvalžu darbības vispārīgs raksturojums

LR tranzīta nozare ir globālās ekonomikas sastāvdaļa, kas veiksmīgi konkurē pasaules tirgū un kam tiek pievērsta īpaša uzmanība gan valsts, gan uzņēmumu līmenī. Tranzīta pakalpojumu klāsts aptver ostu, dzelzceļu, autopārvadātāju, muitas noliktavu un brokeru, logistikas centru, kugu agentu, ekspeditoru, kā arī naftas un naftas produktu cauruļvadu operatoru pakalpojumus. Latvijas tranzīta koridoru veido desmit ostas. Septiņas mazās ostas: Skulte, Mērsrags, Salacgrīva, Roja, Engure, Pāvilosta un Lielupe galvenokārt nodarbojas ar kokmateriālu transportēšanu un zvejas produktu pieņemšanu. Vasaras sezonā tās darbojas kā jahtu ostas. Ir noteikta arī Ainažu ostas teritorija, taču tā nav attīstīta un līdz šim tajā nav

3 Kanādā.

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESA PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

iespējama kugu kustība. Trīs lielās ostas galvenokārt nodrošina tranzīta kravu apstrādi: Rīgas un Ventspils ostas darbojas brīvostas statusā, Liepājas osta ir Liepājas Speciālās ekonomiskās zonas (turpmāk tekstā — SEZ) sastāvdaļa. Valsts ostu attīstības politiku, kā arī ostu darbību kopumā koordinē Latvijas Ostu, tranzīta un logistikas padome, kuras priekšsēdētājs ir LR Ministru prezidents.

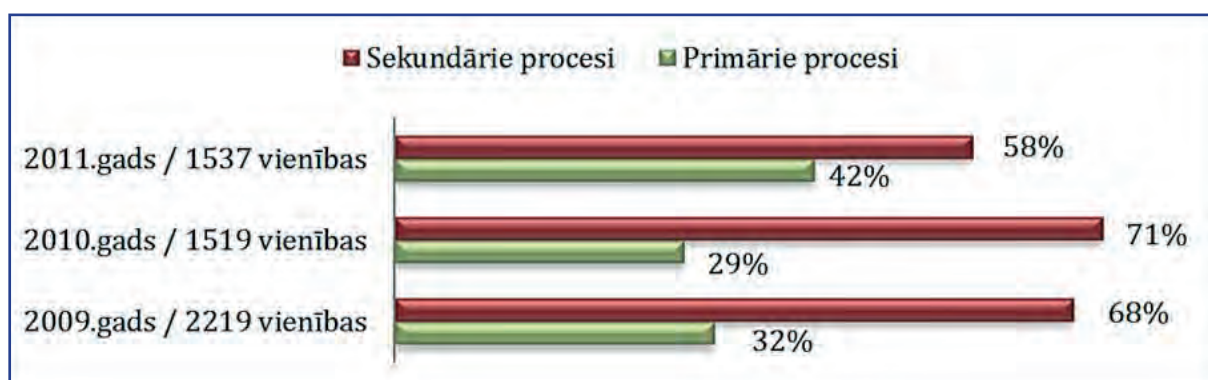
Ostu pārvalžu darbības principus LR reglamentē virkne normatīvo aktu (likumi, MK noteikumi, kodeksi, starptautiskie standarti, direktīvas, regulas, nolikumi u.c.), kas nosaka katras ostas teritorijas robežas, nodokļu piemērošanas kārtību, valsts pārvaldes institucionālo sistēmu jūrlietās u.c. (būtiskāko normatīvo aktu uzskaitījumu skat. 1. pielikumā), kā arī funkcijas valsts pārvaldes un privāto tiesību jomā (skat. 2. pielikumu). Ostu pārvaldības sistēma LR ir veidota pēc *landlord* principa: ostu zeme un akvatorija pamatā pieder valstij un pašvaldībai, kuras nodevušas to pārvaldīt ostas pārvaldei (7). Ostu augstākā lēmējinstīcija ir valde, kurā darbojas valsts un pašvaldības pārstāvji, bet Liepājas SEZ pārvaldē — arī vietējo komersantu pārstāvji.

VBP dokumentu sistēmas un elektronisko datu apmaiņas sistēmu raksturojums

Analizējot dokumentu pārvaldības ekspertu (tajā skaitā L. Kingas) konceptuālās atziņas raksta 1.nodaļā jau tika minēts, ka dokumentu pārvaldība organizācijā ir jāuzlūko sistēmiskās pieejas kontekstā — saistībā ar pārējām funkcijām un biznesa procesiem. Šajā aspektā nozīmīga loma ir jaunajām informācijas tehnoloģijām, kurām nemitīgi un strauji attīstoties, ieinteresēto pušu darbs un savstarpējā sadarbība ostās ir gan vienkāršojusies, gan kļuvusi produktīvāka.

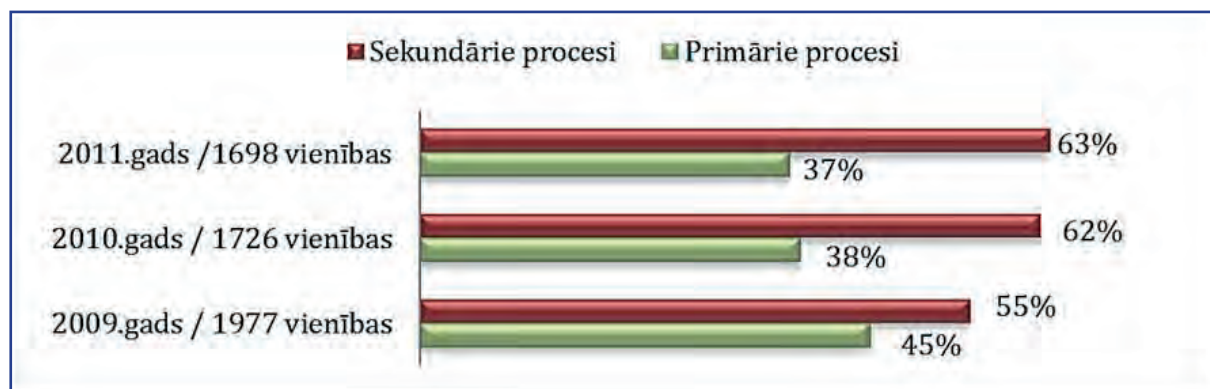
VBP dokumentu sistēmas raksturojums

Jebkuras organizācijas darbības spektru galvenokārt raksturo specifiskās funkcijas un biznesa procesi, taču par to iespējams spriest, analizējot arī tās dokumentu sistēmu. Piemēram, šī pētījuma ietvaros veicot VBP saņemto un nosūtīto dokumentu satura, korespondentu un adresātu kontentanalīzi par laika posmu no 2009. gada 2. janvāra līdz 2011. gada 30. decembrim, jāsecina, ka lielākā daļa sarakstes dokumentu jeb 66% nosūtāmās un 60% saņemtās korespondences attiecas uz sekundārajiem (jeb atbalsta) biznesa procesiem, savukārt ar primārajiem (specifiskajiem) biznesa procesiem ir saistīti vien 34% nosūtāmās un 40% saņemtās korespondences (skat. 2., 3. att.). Tas apliecina sekundāro biznesa procesu lomu organizācijas primāro biznesa procesu nodrošināšanā. Piemēram, viena no VBP atbalsta funkcijām ir iepirkumu organizēšana, ar kuru saistītā dokumentācija veido lielāko daļu no kopējās sarakstes apjoma:

2. att. VBP primāro un sekundāro biznesa procesu attiecību atspoguļojums sarakstes dokumentos (nosūtītā korespondence)

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESA PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

3. att. VBP primāro un sekundāro biznesa procesu attiecību atspoguļojums sarakstes dokumentos (saņemtā korespondence)

Pētījuma ietvaros tika raksturots VBP arhīvs un analizēts tajā glabājamo dokumentu sastāvs, īpašu uzmanību veltot jau pieminētajiem kuģa ruļļiem: VBP (tolaik — Ventspils ostas administrācijas) arhīvs, tāpat kā pati organizācija, ir dibināts 1992. gadā, un tajā tiek glabāta hidrobūvju tehniskā dokumentācija, kas datēta pat ar 1902. gadu. VBP arhīvā lietas ir izvietotas atbilstoši aprakstiem: apraksts Nr.1 — pastāvīgi glabājamie dokumenti, apraksts Nr.2 — personālsastāva dokumenti, apraksts Nr.3 — kuģa ruļļi.

Kopš starptautiskās jūras drošības tīkla sistēmas „SafeSeaNet” (turpmāk tekstā — SSN) ieviešanas LR (vairāk par SSN — raksta nākamajā apakšnodaļā), kuģa ruļļu ostu pārvalžu arhīvos vairs netiek uzkrāti — tie pieejami sistēmas ietvaros, par kuras tehnisko un saturisko nodrošinājumu ir atbildīgs LR Jūras spēku flotiles Krasta apsardzes dienests (turpmāk tekstā — JSF KAD). Minētā situācija ir aktualizējusi jautājumu par jau uzkrāto kuģa ruļļu glabāšanas termiņu pārskatīšanu. Iepriekš noteiktais ir saistīts ar 1984. gadā izdoto Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Jūras flotes ministrijas „Dokumentu uzskaitījumu ar glabāšanas termiņiem” (10), kur kuģa ruļļiem kā personas datus saturošiem dokumentiem, kas apliecina personu darba stāžu, noteikts 75 gadu glabāšanas termiņš. Atjaunotajā LR specifisku normatīvo aktu trūkuma dēļ minētais glabāšanas termiņš tika saglabāts saskaņā ar likuma „Par grāmatvedību” 10. pantu. Kuģa ruļļu uzkrājums Ventspils, Rīgas un Liepājas ostu pārvalžu arhīvos ir pietiekami apjomīgs, lai rosinātu pārskatīt to glabāšanas ilgumu. Viens no argumentiem šī termiņa samazināšanai ir necīgais kuģa ruļļu pieprasījums: piemēram, VBP kopš 1992. gada ir saņēmusi tikai divus.

VBP izmantotās elektroniskās datu apmaiņas sistēmas

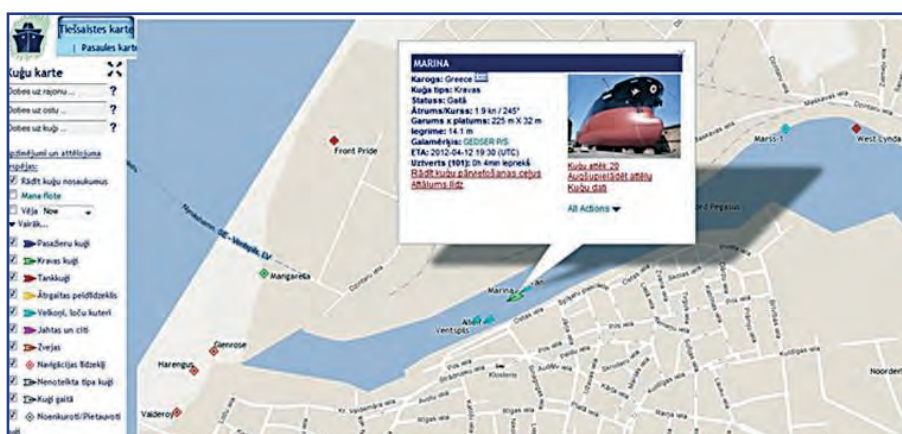
Aizvien lielāka loma dokumentu pārvaldības kontekstā tiek piešķirta jaunajām elektroniskajām datu apmaiņas sistēmām, kuru ietvaros radīto elektronisko dokumentu galvenās priekšrocības ir operatīvāte, drošība, kā arī iespēja strādāt tiešsaistes režīmā. Viena no tām — kuģu satiksmes uzraudzības un informācijas sistēma SSN, kas ir izveidota, lai paaugstinātu kuģošanas drošību un efektivitāti, uzlabojot iesaistīto organizāciju gatavību reaģēt uz incidentiem un negadījumiem jūrā (ieskaitot meklēšanas un glābšanas operācijas), kā arī, lai veicinātu kuģu izraisītā piesārņojuma operatīvu novēršanu. Latvijā SSN tika ieviesta 2007. gadā un kalpo kā efektīvs instruments kuģošanas administratīvās slodzes samazināšanai.

Pētījuma ietvaros tika analizētas arī tādas VBP izmantotās ostu informācijas un finanšu vadības sistēmas kā „Velkonis”, „Horizon” un „Automātiskās identifikācijas sistēma” jeb AIS, kas nodrošina iespēju sekot kuģu kustībai konkrētās ostas akvatorijā (skat. 4., 5. att.):

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESĀ PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

4. att. Kuģa „Marina” iziešana no Ventspils ostas 11.04.2012. reālajā situācijā⁴ ...

5. att. ... un sistēmā AIS⁵

Pētījuma rezultāti. Kopsavilkums

„Biznesa vadības teoriju un metožu izmantošana dokumentu pārvaldībā” ir gadījuma pētījums, kuram tika izvirzīti uzdevumi kartēt un analizēt „Likumā par ostām” ostu pārvaldēm noteiktās funkcijas, ieinteresētās puses un dokumentu veidus, kas saistīti ar konkrētā biznesa procesa norisi, sistematizēt un salīdzināt iegūtos rezultātus ar Rīgas, Liepājas, Klaipēdas un Tallinas ostu pārvalžu darbības aspektiem, kā arī diskutēt par ESPO pētījuma „Eiropas ostu pārvaldība” rezultātiem.

VBP biznesa procesi, ieinteresētās puses un dokumentu veidi

Pētījuma ietvaros autore intervēja VBP struktūrvienību vadītājus, darbiniekus un citus nozares ekspertus, kā arī kartēja VBP biznesa procesus un ieinteresētās puses. Tika apmeklēti par konkrēto procesu atbildīgie dienesti un struktūrvienības, lai klātienē iepazītu to norises gaitu un secību. Interviju un aptauju

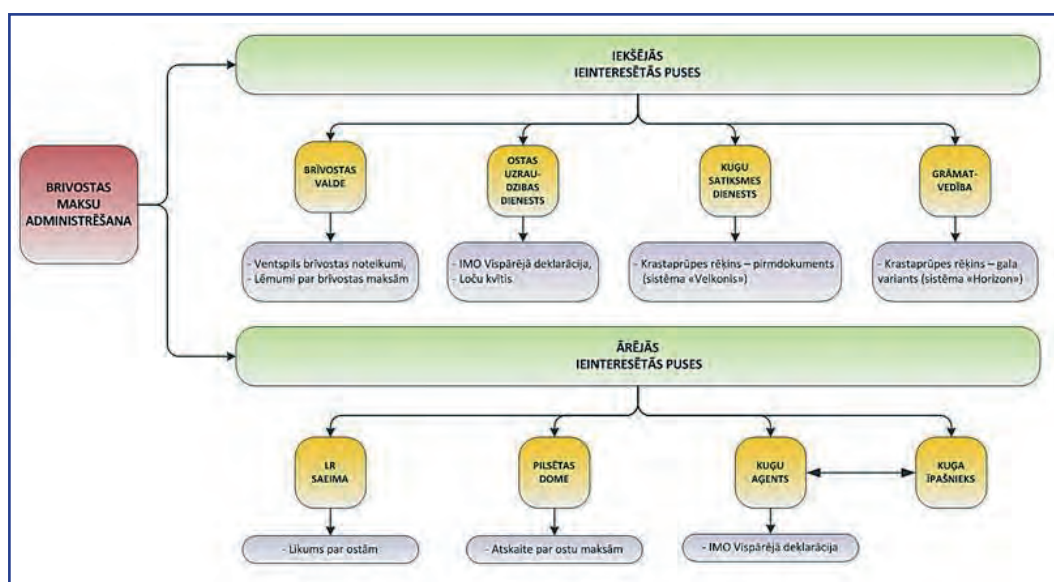
4 Foto: Gundega Rebhūna-Ģigule.

5 Npublicēts materiāls.

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESA PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

ietvaros visbiežāk tika uzdoti šādi jautājumi: „Kā notiek šis process? Kādi dokumentu veidi rodas un tiek saņemti šī procesa ietvaros vai reglamentē to? Kas ir pārējās procesā ieinteresētās puses? Kā darbojas šī sistēma?” u.c. „Likumā par ostām” ostu pārvaldēm noteiktajās funkcijās ietilpstošo VBP biznesa procesu kartēšanai tika izmantots M. Džakas un P. Kellers izstrādātais biznesa procesu kartēšanas četru soļu modelis.

Rezultātā katrai no funkcijām tika izstrādātas biznesa procesu, ieinteresēto pušu un dokumentu veidu kopsavilkuma tabulas (skat. 3. pielikumu), atsevišķām funkcijām — arī FID kartes. 6. attēlā redzama FID karte funkcijai „VBP brīvdostas maksu administrēšana”, ar kuras palīdzību ir iespējams spriest par to, kādas būtiskākās iekšējās un ārējās ieinteresētās puses ir iesaistītas minētās funkcijas izpildē un kādi dokumentu veidi rodas to mijiedarbības rezultātā:

6. att. FID karte funkcijai „VBP brīvdostas maksu administrēšana”

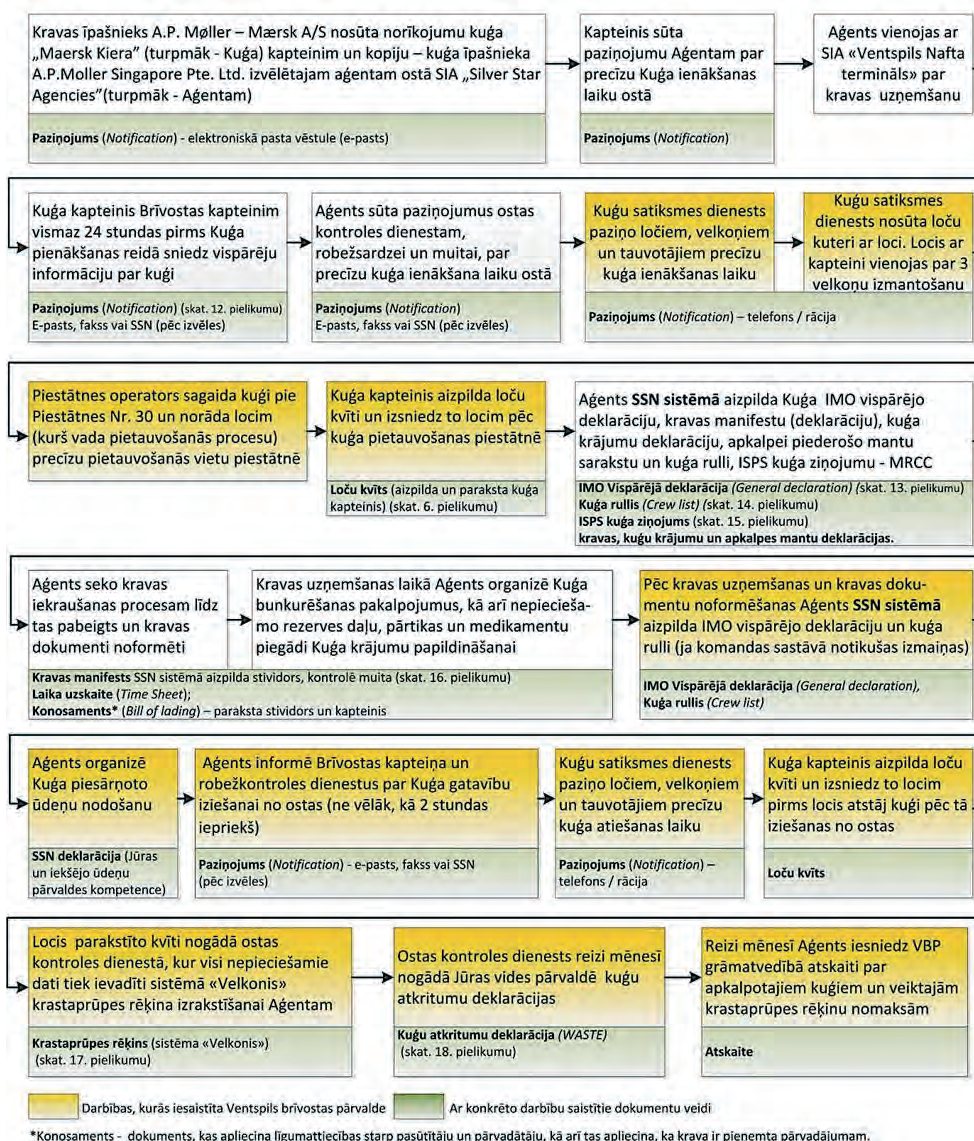
7. att. Pētījuma ietvaros identificēto VBP iekšējo un ārējo ieinteresēto pušu kopsavilkums

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESĀ PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

E. Frīmana formulētās ieinteresēto pušu teorijas atziņas pētījumā tika izmantotas, lai identificētu, sistematizētu un grafiski vizualizētu VBP biznesa procesos ieinteresētās puses.

7. attēlā redzams strukturētajās intervijās visbiežāk minēto ieinteresēto pušu kopsavilkums.

Vienam no VBP būtiskākajiem procesiem — „Kuģu ienākšana ostā un iziešana no tās”, kā arī šī procesa dokumentēšanas aspektu un ieinteresēto pušu identificēšanai tika izstrādāta detalizēta shēma (skat. 8. att.), kas atklāj, ka process tiek īstenots, atsevišķos tā posmos joprojām izmantojot faksa dokumentus, elektroniskā pasta vēstules (bez elektroniskā paraksta), nemaz nerunājot par telefoniski vai ar radiosakaru starpniecību pārraidītus ziņojumus, kas nenodrošina to juridisko spēku. SSN darbības loka paplašināšana jau tuvākajā nākotnē minētos procesus ļautu īstenot sistēmas ietvaros, tādējādi atrisinot pašlaik aktuālās problēmas.

8. att. Procesā „Kuģu ienākšanas un iziešanas organizēšana un ar to saistīto dokumentu noformēšana Ventspils brīvdostā” shēma. Piemērs: kuģis „Maersk Kiera” (IMO Nr. 9431305). Ventspils ostā no 01.03.2012. līdz 04. 03.2012.

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESA PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

Ostu pārvalžu darbības salīdzinājums

Par to, cik atšķirīgas statusa un veicamo funkciju kontekstā ir piecas šajā pētījumā salīdzinātās ostu pārvaldes, liecina kopsavilkuma tabula, kas tapusi apkopojot interviju, kartēšanas un kontentanalīzes rezultātā iegūtos datus (skat. 9. att.):

Statuss, Funkcijas		Ventspils brīvostas pārvalde	Rīgas brīvostas pārvalde	Liepājas SEZ pārvalde	Klaipēdas valsts Jūras ostas direkcija	Tallinas osta
						
Statuss	Atvasināta publisko tiesību juridiskā persona	X	X	X		
	Valsts iestāde				X	
	Valsts akciju sabiedrība					X
Uzraudzība un pārvalde		8 valdes locekļi: 4 valsts, 4 pašvaldības pārstāvji	8 valdes locekļi: 4 valsts, 4 pašvaldības pārstāvji	9 valdes locekļi: 3 valsts, 3 pašvaldības, 3 komersantu pārstāvji	5 valdes locekļi: visi – valsts pārstāvji	7 padomes locekļi, 3 valdes locekļi: administrācijas pārstāvji
Zeme - īpašumā						X
Zeme - valdījumā		X	X	X	X	
Kvalitātes vadības sertifikāts			X			X
Pakalpojumi – Funkcijas						
Ostas maksu iekasēšana		X	X	X	X	X
Ostas noteikumu izdošana		X	X	X	X	X
Ostas infrastruktūras uzturēšana		X	X	X	X	X
Dziļuma nodrošināšana ostā		X	X	X	X	X
Loču pakalpojumi		X		X	X	
Kapteiņa dienests		X		X	X	
Velkoņu pakalpojumi			X	X		
Tauvošanas pakalpojumi		X				X
Piesārņoto ūdeņu pieņemšana		X				
Kuģu un to radīto atkritumu savākšana		X				X
Ledlauža pakalpojumi			X			
Bāku uzraudzība		X	X	X		
Elektroenerģijas realizācija						X
Ostas policija			X			

9. att. Ventspils, Rīgas, Liepājas, Klaipēdas un Tallinas ostu pārvalžu statusa un funkciju kopsavilkums

Kā redzams attēlā, vien četrās no salīdzinātajām funkcijām visu ostu pārvalžu rādītāji sakrīt: tā ir ostu maksu iekasēšana, ostas noteikumu izdošana, ostas infrastruktūras uzturēšana un kuģošanai droša dziļuma nodrošināšana ostā. Atšķirībā no pārējām pētījumā salīdzinātajām ostām, Tallinas ostas struktūrā neietilpst Kapteiņa dienests un tā nenodrošina arī loču pakalpojumus, bet bāku uzraudzības funkcija vieno tikai Latvijas ostu pārvaldes.

Statuss „Atvasināta publisko tiesību juridiskā persona” attiecināms vien uz LR ostām, jo Klaipēdas ostas direkcija ir valsts iestāde, bet Tallinas osta – Valsts akciju sabiedrība, kura turklāt vienīgā no piecām minētajām ostām ir zemes īpašniece (pārējām tā nodota valdījumā). Neraugoties uz konkurenci un atšķirīgajiem darbības virzieniem, ostu pārvaldes meklē darbības mērķu kopsaucējus, apkopo un salīdzina savus statistikas datus ar citu ostu rādītājiem, kā arī iesaistās kopīgos projektos. Salīdzinot šī pētījuma rezultātus ar ESPO pētījumu „Eiropas ostu pārvaldība”, iespējams secināt, ka, neraugoties uz ievērojamām ostu pārvalžu atšķirībām, to darbības virziens, galvenie mērķi un uzdevumi tomēr ir radniecīgi visā Eiropā: piesaistīt iespējami vairāk kravu veidu, apkalpot iespējami vairāk kuģu, iekasēt iespējami vairāk nodevu, attīstīt ostas infrastruktūru u.c.

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESA PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

Secinājumi

Pētījuma galvenais uzdevums bija pierādīt, ka dokumentu pārvaldībā ir iespējams izmantot biznesa vadības teorijas, kā arī raksturot metodes, ar kuru palīdzību tas paveicams. Viens no šiem pierādījumiem ir intervijas ar ekspertiem: autori stāsta par saviem tiešajiem darba pienākumiem VBP specifisko funkciju kontekstā, un šī stāstījuma fonā skaidri iezīmējas dokumentu pārvaldības kā organizācijas atbalsta funkcijas nozīme.

Pētījuma ievadā tika izvirzīti trīs hipotētiski jautājumi par VBP biznesa procesu dokumentēšanu, elektronisko datu apmaiņas sistēmu efektivitāti, kā arī ostu pārvalžu darbības novērtēšanas un salīdzināšanas problēmām. Uz pirmo no šiem jautājumiem: „Vai visi VBP specifiskajās funkcijās balstītie biznesa procesi tiek korekti un adekvāti dokumentēti?” ir izdevies iegūt daļēji apstiprinošu atbildi, jo atsevišķiem dokumentu veidiem (piemēram, kuteru pakalpojumu pieprasījumiem u.c.) ne vienmēr ir nodrošināts juridisks spēks. Tas skaidrojams ar tām ostu darbībai raksturīgajām operatīvajām situācijām, kad ierobežoto laika resursu dēļ klients (kuģa aģents, stividors u.c.) VBP nosūta vien dokumenta faksa versiju.

SSN darbības analīzes rezultāti sniedz pilnībā apstiprinošu atbildi uz otro hipotētisko jautājumu par to, ka elektroniskās datu apmaiņas sistēmas paātrina konkrēta biznesa procesa norises gaitu: SSN piedāvātās iespējas ļauj strikti noteikt ieinteresēto pušu atbildību, kā arī atbrīvoties no atsevišķu dokumentu veidu uzkrāšanas. Raksturīgs piemērs — kuģa ruļļi, kuru glabāšanas ēra ostu pārvalžu arhīvos piedzīvo savu norietu: nonākot JSF KAD pārziņā, turpmāk šis dokumentu veids tiks uzglabāts elektroniski.

Uz trešo hipotētisko jautājumu: „Vai ir iespējams objektīvi salīdzināt VBP un tās kaimiņu ostu pārvalžu galvenos darbības aspektus?” daļēji apstiprinošu atbildi sniedz rezultāti pētījuma ietvaros veiktajam VBP statusa un funkciju salīdzinājumam ar Rīgas brīvostas pārvaldes, Liepājas SEZ pārvaldes, Klaipēdas valsts Jūras ostas direkcijas un Tallinas ostas darbības aspektiem, kā arī ar ESPO pētījuma „Eiropas ostu pārvaldība” rezultātiem: ostu pārvalžu statusa, biznesa procesu un to dokumentēšanas aspektu ievērojamās atšķirības pat vienā valstī aktualizē nepieciešamību atbildīgajām institūcijām izstrādāt īpašu nozares specifiskās darbības novērtēšanas un salīdzināšanas metodoloģiju.

Nobeigumā jāsecina, ka ostu pārvaldība ir informatīvi bagāta joma, kas paver plašas iespējas turpmākiem pētījumiem. Pētnieku ievēribas cienīga ir jebkura atsevišķa ostu pārvalžu funkcija, biznesa procesos izmantotie dokumentu veidi, kā arī elektronisko datu apmaiņas sistēmu darbības aspekti.

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESĀ PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

Izmantotie informācijas avoti

1. **Egbuji, Angel.** Risk management of organisational records [online]. *Records Management Journal*, vol. 9, issue 2, 2005 [cited 03.04.2013]. Available: DOI: [10.1108/EUM000000007245](https://doi.org/10.1108/EUM000000007245).
2. **European Sea Ports Organisation.** *European port Governance* [online]. Revised and enlarged in 2010 [cited 04.04.2013]. Available: <http://www.globeinst.org/home/research/ports/espodoc.html#caption>.
3. **Freeman, R. Edward.** *Strategic management: A stakeholder approach*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. 292 p. ISBN 9780521151740. First published under the Pitman Publishing imprint 1984.
4. **Georgison, John.** *The role of the public port authority in urban harbor management: The case of Vancouver*. BC : Thesis. Simon Fraser University, Canada, 1992. 336 p. ISBN 0315837063.
5. **Jacka, Mike, Keller Paulette.** *Business process mapping: improving customer satisfaction*. New Jersey : John Wiley and Sons, 2009. 253 p. ISBN 0470446285.
6. **King, Lesley.** Records management as a strategic business function [online]. *Records Management Journal*, vol.7, issue 1, 1997 [cited 04.04.2013], p.5-11. Available: DOI: [10.1108/ebo27099](https://doi.org/10.1108/ebo27099).
7. **LR Satiksmes ministrija.** *Latvijas Ostu attīstības programma 2008.-2013. gadam* [tiešsaiste]. Rīga : LR Satiksmes ministrija, 2008 [skatīts 19.04.2013]. Pieejams: http://www.sam.gov.lv/images/modules/items/PDF/item_3238_Latvijas_ostu_attistibas_programma_2008_2013_gadam.pdf
8. **The Business Roundtable Institute for Corporate Ethics (Darden school of Business, University of Virginia).** *Interview transcript: R. Edward Freeman on Stakeholder theory* [online]. 2012 [cited 05.04.2013]. Available: http://www.darden.virginia.edu/corporate-ethics/Video_Stakeholder_Theory/transcript_freeman_stakeholders.html
9. **Гончарук, А.** Реинжиниринг: бизнес-процессы или зоны ответственности? [tiešsaiste]. [skatīts 03.04.2013]. Pieejams: http://www.iteam.ru/publications/startegy/section_18/article_210/
10. **Министерство морского флота СССР.** *Перечень документов со сроками хранения Министерства морского флота и подведомственных ему организаций и предприятий. Приложение к приказу Министра от 19 марта 1984 г. Nr.53. Москва, 27 февраля 1984 г.*

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESA PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

1. pielikums

LR ostu pārvalžu darbību reglamentējošie būtiskākie normatīvie akti

Likumi:

- ◆ „Jūrlietu pārvaldes un jūras drošības likums”: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68491>
- ◆ „Liepājas Speciālās ekonomiskās zonas likums”: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=42426>
- ◆ „Likums par ostām”: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57435>
- ◆ „Likums par nodokļu piemērošanu brīvistās un Speciālajās ekonomiskajās zonās”: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=33419>
- ◆ „Rīgas brīvostas likums”: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=3435>
- ◆ „Ventspils brīvostas likums”: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=41737>

Noteikumi:

- ◆ Liepājas ostas noteikumi: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=170217>
- ◆ MK noteikumi Nr. 78 „Noteikumi par Ventspils ostas robežu noteikšanu”: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=204335&from=off>
- ◆ MK noteikumi Nr. 455 „Kuģu radīto atkritumu un piesārņoto ūdeņu pieņemšanas kārtība un kuģu radīto atkritumu apsaimniekošanas plānu izstrādes kārtība”: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=67850>
- ◆ MK noteikumi Nr. 475 „Virszemes ūdensobjektu un ostu akvatoriju tīrīšanas un padziļināšanas kārtība”: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=138363>
- ◆ MK noteikumi Nr. 486 „Noteikumi par Liepājas ostas robežu noteikšanu”: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=138152>
- ◆ MK noteikumi Nr. 663 „Grozījumi Ministru kabineta 2003. gada 23. decembra noteikumos Nr.747: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=116027>
- ◆ MK noteikumi Nr. 690 „Noteikumi par Rīgas brīvostas robežu noteikšanu”: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=142524&from=off>
- ◆ MK noteikumi Nr. 747 „Kuģu pasažieru reģistrācijas kārtība”: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=82564&from=off>
- ◆ MK noteikumi Nr. 839 „Noteikumi par formalitātēm, kas saistītas ar kuģu ienākšanu ostā un iziešanu no tās”: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=217643>
- ◆ MK noteikumi Nr. 1060 „Noteikumi par bīstamo un piesārņojošo kravu apriti un kontroli ostās”: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=197887>
- ◆ Rīgas brīvostas noteikumi: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=132075>
- ◆ Ventspils brīvostas noteikumi: http://www.portofventspils.lv/files/402_ventspils_brivostas_noteikumi_speka_no_18_04_2012_majas_lapai.pdf

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESĀ PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

Ostu maksas, nolikumi un atkritumu apsaimniekošanas plāni:

- ◆ Liepājas ostas maksas: http://www.portofliepaja.lv/lv/mm/ostas_tarifi_LAT_16.01.2006.pdf
- ◆ Rīgas brīvostas maksas: <http://www.rop.lv/lv/klientiem-un-investoriem/ostas-maksas.html>
- ◆ Ventspils brīvostas maksas: http://www.portofventspils.lv/files/400_ventspils_briivostas_maksas_2012_lv.pdf
- ◆ VBP nolikums: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=209522>
- ◆ Rīgas brīvostas pārvaldes nolikums: <http://www.rop.lv/lv/klientiem-un-investoriem/normativie-akti/1030-rigas-brivostas-parvaldes-nolikums.html>
- ◆ Liepājas Speciālās ekonomiskās zonas pārvaldes nolikums: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=45086>
- ◆ Kuģu radīto atkritumu apsaimniekošanas plāns Liepājas ostā (tiešsaistē nav pieejams).
- ◆ Kuģu radīto atkritumu apsaimniekošanas plāns Rīgas brīvostā: <http://www.rop.lv/lv/klientiem-un-investoriem/normativie-akti/1038-kugu-radito-atkritumu-apsaimniekosanas-plans-rigas-brivosta.html>
- ◆ Ventspils brīvostas atkritumu apsaimniekošanas plāns: http://www.portofventspils.lv/files/374_vb_atkritumu_apsaimniekosanas_plans_2009.pdf

Starptautiskās direktīvas, regulas un kodeksi:

- ◆ Eiropas Parlamenta un padomes direktīva 2005/65/EK par ostu aizsardzības pastiprināšanu: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:310:0028:0039:LV:PDF>
- ◆ Eiropas Parlamenta un padomes regula (EK) Nr. 725/2004 par kugu un ostas iekārtu drošības pastiprināšanu: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004R0725:lv:HTML>
- ◆ Jūras kodekss: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=76358>
- ◆ Starptautiskais kuģu un ostu iekārtu aizsardzības kodekss (ISPS): http://www.scgroup.lv/FILES/ISPS_Code_lat.pdf

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESA PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

2. pielikums

„Likumā par ostām” ostu pārvaldēm noteiktās funkcijas valsts pārvaldes un privāto tiesību jomā

Valsts pārvaldes funkcijas:

- ◆ iekasēt ostas maksas;
- ◆ iekasēt nomas maksas;
- ◆ noteikt apsardzes un caurlaižu režīmu ostā;
- ◆ kontrolēt ostas noteikumu ievērošanu savas kompetences ietvaros;
- ◆ kontrolēt komercsabiedrību darbības atbilstību normatīvajiem aktiem;
- ◆ kontrolēt ostas teritorijas aizsardzību pret piesārņojumu;
- ◆ nodrošināt ostas teritorijā radušos piesārņojuma seku likvidēšanu;
- ◆ piedalīties piesārņojuma seku likvidēšanā jūrā;
- ◆ organizēt kuģu radīto atkritumu un piesārņoto ūdeņu pieņemšanu;
- ◆ izstrādāt ostā kuģu radīto atkritumu apsaimniekošanas plānu;
- ◆ nodrošināt ziemas navigāciju ostā;
- ◆ noteikt ISPS prasību izpildes ostā un kontrolēt ostas teritorijā izvietoto organizāciju darbību atbilstoši ostu iekārtu aizsardzības plāniem;
- ◆ pieņemt lēmumus par atļauju uzsākt paredzēto darbību ostas teritorijā atbilstoši likumam „Par ietekmes uz vidi novērtējumu”.

Funkcijas privāto tiesību jomā:

- ◆ Izstrādāt ostas attīstības programmas projektus atbilstoši apstiprinātai Latvijas ostu attīstības koncepcijai un attiecīgās pašvaldības attīstības programmai un teritorijas plānojumam;
- ◆ nodrošināt Latvijas Ostu, tranzīta un loģistikas padomē akceptētās ostas attīstības programmas realizāciju;
- ◆ apsaimniekot īpašumā esošos vai valdījumā nodotos īpašumus: hidrotehniskās būves, piestātnes, kuģu ceļus, navigācijas iekārtas un ierīces, akvatoriju Satiksmes ministrijas noteiktajos apsaimniekošanas rajonos, kā arī ar ostas darbību saistīto infrastruktūru;
- ◆ izstrādāt un apstiprināt ostas pārvaldes nolikumā noteiktajā kārtībā finanšu līdzekļu izlietojuma tāmes projektu nākamajam kalendārajam gadam un turpmākajiem pieciem gadiem un, ja nepieciešams, precizējumus iepriekšējā gadā iesniegtajā perspektīvajā finanšu līdzekļu izlietojuma tāmē;
- ◆ organizēt ostas izbūvi un ar ostas darbību saistītās infrastruktūras izbūvi ostas teritorijā atbilstoši ostas attīstības programmai;
- ◆ veikt ostas pakalpojumu pieprasījuma un piedāvājuma izpēti;
- ◆ slēgt līgumus ar komercsabiedrībām par to darbību ostā, lai nodrošinātu un pilnveidotu ostas pakalpojumu kompleksu atbilstoši ostas pārvaldes nolikumam un ostas attīstības programmai;
- ◆ rīkoties ar ostas zemi un uz tās esošajiem valdījumā nodotajiem valsts vai pašvaldības īpašuma objektiem savu pilnvaru ietvaros;
- ◆ nodrošināt tās īpašumā esošās vai valdījumā nodotās infrastruktūras uzturēšanu un attīstību, kā arī piedalīties ar ostas darbību saistītās infrastruktūras attīstīšanā.⁶

⁶ Avots: „Likums par ostām”.

G. Rebhuna-Ģigule
IEINTERESĒTO PUŠU TEORIJAS UN BIZNESĀ PROCESU KARTĒŠANAS
METODES IZMANTOŠANA OSTU PĀRVALŽU DOKUMENTU PĀRVALDĪBĀ

3. pielikums

**Funkcijas „Brīvostas maksu administrēšana” procesu aprakstu,
ieinteresēto pušu un dokumentu veidu kopsavilkums**

Biznesa procesi	Ieinteresētās puses	Dokumentu veidi
Brīvostas maksu un to robežlīmeņu noteikšana	Ventpils brīvostas valde VBP pārvaldnieka palīgs VBP Juridiskā nodaļa VBP Dokumentu pārvaldības nodaļa	Ventpils brīvostas valdes lēmumi
Brīvostas maksu izstrādāšana un iekasēšanas kārtības kontrole		Ventpils brīvostas noteikumi Ventpils brīvostas maksas Līgumi ar kuģu aģentēšanas firmām Sarakstes dokumenti
Brīvostas maksu aprēķināšana un sākotnējo datu ievadīšana sistēmā „Velkonis”	VBP Ostas uzraudzības dienests VBP Loču dienests Kuģa aģenti	IMO vispārējā deklarācija Loču kvīts
Datu savlaicīgas ievadīšanas sistēmā „Velkonis” kontrole	VBP Kuģu satiksmes dienests	
Datu importēšana uz sistēmu „Horizon”	VBP Grāmatvedība	Likums „Par grāmatvedību”
Krastaprūpes rēķinu izrakstīšana un nosūtīšana kuģu aģentiem		Krastaprūpes rēķini (elektroniski)
Ostas nodevu ieskaitīšana Ventpils pilsētas domes speciālajā budžetā	VBP Grāmatvedība Ventpils pilsētas dome	Maksājuma uzdevumi Atskaites par ostu maksām

SISTĒMU PIEEJA UN PROCESU ANALĪZES METOŽU PIELIETOJUMS IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

A SYSTEM APPROACH AND PROCESS ANALYSIS METHODS IN ANALYSIS OF ORGANIZATION CORRESPONDENCE DOCUMENT CIRCULATION

Aija Tamsone

Latvijas Republikas Valsts ieņēmumu dienests
Smilšu ielā 1, Rīgā, LV-1978
e-pasts: Aija.Tamsone@windowslive.com

Kopsavilkums:

Mērķis: publikācija tapusi, balsoties uz autores maģistra darba „Korespondences dokumentu aprites process valsts pārvaldes iestādē Latvijā — Valsts ieņēmumu dienestā” pētījuma rezultātiem, un tās mērķis ir sniegt teorētisku pārskatu par korespondences dokumentu aprites procesa analīzes metožu pielietojumu procesa efektivitātes novērtēšanā un praktisku piemēru procesa analīzei valsts pārvaldes iestādē Latvijā.

Metodoloģija/empīriskā bāze: publikācijas teorētisko bāzi veido racionālisms, zinātniskā menedžmenta teorija, administratīvās vadības teorija un racionālo sistēmu pieeja.

Datu vākšanas metodes: kontentanalīze; loģiski konstruktīvā metode; anketēšana; aprakstošā statistika un matemātiskās konstrukcijas metode. Datu apstrādes metodes un palīgīdzekļi: salīdzinošā analīze; statistiskās informācijas datu analīzes lietojumprogrammatūra *SPSS*; *MS Excel*. Empīrisko bāzi veido iestādes iekšējie normatīvie akti dokumentu aprites jomā, struktūrvienību reglamenti, darbinieku amata apraksti, procesu apraksti, iestādes struktūras karte; dokumentu aprites procesa dalībnieku anketēšanas rezultāti; iestādes dokumentu reģistra dati.

Rezultāti: publikācijas pamatā izmantotā pētījuma rezultāti un ieteikumi dokumentu aprites procesa uzlabošanai paredzēti iestādes darba organizācijas pilnveidošanai.

Praktiskā nozīme: pētījuma teorētiskais pamatojums un metodoloģija varētu būt praktiski noderīgi dokumentu pārvaldības speciālistiem un citiem interesentiem.

Novitāte: pašreiz Latvijā vērojams objektīvs saturiskā un metodiskā ietvara trūkums latviešu valodā, lai veiktu pētījumus dokumentu pārvaldības procesu analīzes jomā un iegūtu savstarpēji salīdzināmus datus. Valsts pārvaldes iestādēs korespondences dokumentu aprites procesa darba organizācija ir pašas iestādes kompetencē un nav noteikti vienoti kritēriji, pēc kādiem vērtēt procesa efektivitāti.

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀA UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

Atslēgvārdi: dokumentu pārvaldības sistēma, korespondences aprīte,
procesa analīzes metodes

Raksta veids: konceptuāls raksts

Norādes: 21

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀA UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRĪTES ANALĪZĒ

Abstract:

Purpose: This publication is the result on the ground of the author's master's thesis „Process of correspondence records at the public institution of Latvia — State Revenue Service” study and its purpose is to provide a theoretical overview of correspondence document circulation process analysis methods in the process of evaluating the effectiveness and practical examples of process analysis within government Latvian.

Methodology/empirical basis: Publications theoretical framework consists of rationalism, scientific management theory, administrative management theory and rational systems approach.

Data collection methods: content analysis method, logically constructive method, questionnaires, descriptive statistics, and mathematical methods of construction. Data processing methods and aids: a comparative analysis of statistical data analysis, data application software (SPSS, MS Excel). Empirical base consists of the institution's internal regulations, employee job descriptions, process descriptions, structure map, document circulation actors' questionnaire results, and authorities' docketed data.

Findings: Publication is based on the results of the study and offers recommendations to improve the process of document circulation for body of work organization improvement.

Practical implications: The theoretical basis and practical methodology could be useful for document management professionals and other interested parties.

Originality/value: Observing in both content and approach an objective framework for the lack of Latvian language, to undertake research in document process management and analysis of comparable data for each other. Public administration correspondence document circulation process organization has its own authority and does not establish uniform criteria by which to evaluate, process efficiency.

Keywords: document management system, the correspondence circulation process, process analysis methods

Article Type: Conceptual paper

References: 21

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀ UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

Ievads

Balstoties uz teorētiskiem apsvērumiem, jebkura procesa kvalitatīvu vai pieņemamu rezultātu nodrošina šī procesa racionāla organizācija. Tas nozīmē, ka, identificējot trūkumus dokumentu aprites procesa organizācijā un veicot racionālas izmaiņas tajā, iespējams panākt efektīvāku dokumentu apriti un sasniegt vēlamo rezultātu ar mazākiem resursu ieguldījumiem. Iestādes darba organizācijas kvalitāte un efektivitāte liecina par iestādes darbu kopumā. Darba organizācija iestādē tiek noteikta dažādos iestādes iekšējos normatīvajos dokumentos, un tajos ietvertajām prasībām nenoliedzami ir jāatbilst ārējās normatīvās vides prasībām. Ja tiek konstatēts, ka kāda konkrēta procesa rezultāts nav apmierinošs, tad ir jāmeklē problēmas cēloņi un jārod piemēroti risinājumi tās novēršanai. Tas nozīmē, ka nepieciešams veikt mērķtiecīgu procesa izvērtēšanu un rezultātu analīzi, lai iegūtu drošticamus datus un sagatavotu pamatotus priekšlikumus problēmas risināšanai, tādējādi radot iespēju iestādes vadībai pieņemt motivētus lēmumus turpmākai iestādes darba organizācijas pilnveidošanai.

Šīs publikācijas pamatā izmantots autores pētījums konkrētā iestādē, kuras dokumentu aprites procesa organizācijā novēroti trūkumi. Signāls, ka korespondences dokumentu aprites procesa organizācija, iespējams, nav pietiekami racionāla, bija iepriekš konstatēti neapmierinoši dokumentu izpildes disciplīnas rādītāji — ne vienmēr atbildes uz saņemto korespondenci nosūtītas noteiktajā termiņā. Pētījuma ietvaros noskaidrots, ka iestādes iekšējie normatīvie dokumenti atbilst ārējai normatīvajai videi, tomēr identificēti vairāki trūkumi dokumentu aprites procesa praktiskajā realizācijā. Balstoties uz analīzes rezultātiem, identificētas procesa praktiskās realizācijas vājās vietas un, balstoties uz sistēmisku pieeju, izstrādāti priekšlikumi trūkumu novēršanai.

Problēmas teorētiskie aspekti

Racionālisms (17) ir uzskats, ka zināšanu un spriedumu par apkārtējo pasauli un tajā notiekošajiem procesiem pamatā ir cēloņsakarības. Par racionālisma idejas pamatlicēju tiek uzskatīts Renē Dekarts (*René Descartes*). Racionāli izsvērti secinājumi par pētāmo objektu veidojas loģiskās domāšanas vai matemātiska aprēķina ceļā no vispārīgiem dabas vai zinātnes likumiem. Racionālistiskā izziņas metode dod iespēju iegūt vispārinātas un nepieciešamas atziņas.

Analizējot cēloņsakarības, kas nosaka iestādes dokumentu aprites procesu un tā rezultātus, iespējams iegūt atbildes uz jautājumiem par to, vai process ir organizēts pietiekami racionāli un sasniegtais rezultāts atbilst sagaidāmajam un pieņemamajam līmenim. Lai noteiktu šīs cēloņsakarības, racionālisms pieļauj analītisku pieeju izpratnes veidošanā un problēmas izpētē, kā arī drošticamu secinājumu izdarīšanai vai R. Dekarta vārdiem „visas lietas, ko mēs izprotam ļoti skaidri un ļoti noteikti, ir patiesas” (1, 45.lpp).

Racionāla pieeja problēmas analīzei paredz spriedumus par izvirzīto problēmu balstīt uz zināšanām un prāta apsvērumiem. Izmantojot pieejamo faktisko informāciju un koncentrējoties uz būtisko, var mazināt dažādu pieņēmumu un nepamatotu varbūtību ietekmi un izvairīties no subjektīvisma, rast racionāli pamatotus risinājumus, paturot prātā R. Dekarta atziņu, ka „pietiek labi spriest, lai labi rīkotos, un vajag spriest, cik labi vien iespējams, lai arī rīcība būtu vislabākā” (1, 41.lpp).

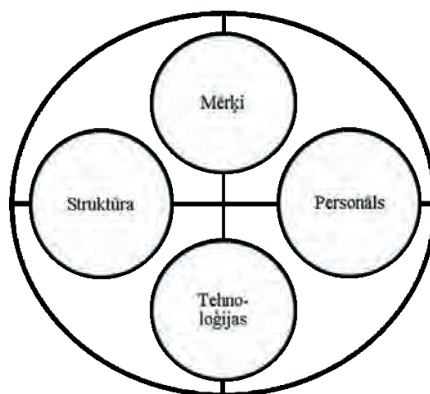
Racionālo sistēmu pieeja ir viens no pirmajiem zinātniskajiem skatījumiem uz organizācijām. Racionālo sistēmu pirmsākumi meklējami divu autoru darbos. Ar F. V. Teilora (*Frederick Winslow Taylor*) vārdu saistās atziņa, ka katru darba uzdevumu nepieciešams sadalīt darba operācijās un apmācīt darbiniekus specifisku operāciju veikšanā, lai iegūtu maksimālu veiktā darba precizitāti un tempu (15; 20). Savukārt vācu sociologs M. K. E. Vēbers (*Maximilian Carl Emil Weber*) savos darbos norādījis uz patriarhāli organizēto organizāciju ierobežojumiem salīdzinājumā ar racionāli organizētām struktūrām. Viņš ierosināja vairākus vadības principus, kas joprojām tiek izmantoti organizāciju pārvaldībā: darba pienākumu

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀ UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

dalīšana; amatu hierarhijas veidošana; darba organizācijas kārtība; personīgās varas un tiesību nošķiršana no administratīvi piešķirtajām tiesībām un varas (15).

Galvenās organizācijas pārvaldības funkcijas ir plānošana (mērķu noteikšana); organizācija (struktūras definēšana), centrālā vadība (uzdevumu došana, sadarbība) un kontrole. Šāds pārvaldes funkciju dalījums balstīts uz H. Faijolas (*Henri Fayol*) administratīvās vadības teorijas atziņām (16).

Zinātniskā menedžmenta racionālā virziena piekritēji akcentē organizācijas mērķu, amatu un tehnoloģiju nozīmi organizāciju darbības nodrošināšanā un attīstībā, analizējot esošo situāciju un meklējot veidus, kā izveidot vai pārveidot tādu organizācijas struktūru, kas vislabāk atbilstu organizācijas mērķiem un ārējās vides prasībām. Pēc šā virziena pārstāvju domām būtiskākie organizācijas elementi ir mērķi, struktūra, personāls un tehnoloģijas, kas nosaka organizācijas darbību. Visi šie elementi jāsavieno kopējā sistēmā un jāapskata kopumā (skat. 1. att.). Analizējot sistēmu, nepieciešams veltīt pietiekamu uzmanību visiem sistēmas elementiem un novērtēt to savstarpējo sasaisti.

1. att. Organizācijas elementu sasaiste sistēmā (autores konstrukcija)

Dokumentu pārvaldības sistēmu nosaka un raksturo tās atbilstība ārējās normatīvās vides prasībām. Normatīvās vides analīze sniedz atbildes uz šādiem jautājumiem: vai ārējā normatīvā vide ir stabila un pilnīga; vai ārējo normatīvo aktu prasības ir saskaņotas; vai iekšējie normatīvie akti ir pilnīgi un atbilst ārējās normatīvās vides prasībām. Šāda pētījuma empīrisko bāzi veido iestādei saistošie dokumentu pārvaldības ārējie normatīvie akti un šajos normatīvajos dokumentos ietvertās prasības, kuras tieši attiecināmas uz konkrētu pētījuma objektu, šajā gadījumā — korespondences dokumentu aprites organizācija un korespondences izpildes kontrole. Apjoma ierobežojuma dēļ šī tēma publikācijā netiks izvēsta, vienīgi jāatzīmē būtisks normatīvās vides analīzes rezultāts — arī tad, ja iestādes iekšējie normatīvie akti dokumentu aprites jomā atbilst aktuālajām ārējo normatīvo aktu prasībām, šis fakts pats par sevi negarantē efektīvu un racionālu procesa organizāciju iestādē, tāpēc nepieciešams veikt dziļāku dokumentu aprites procesa rezultātu un praktiskās realizācijas analīzi.

Atbilstoši iepriekšējos periodos pieņemtajiem lēmumiem arī iestādē, kura kalpojusi par šajā publikācijā aprakstītā pētījuma empīrisko bāzi, ir ieviestas vairākas sistēmas tādās jomās kā kvalitātes pārvaldība, personāla pārvaldība, finanšu pārvaldība, informācijas pārvaldība, savukārt dokumentu pārvaldības sistēma organizēta decentralizēti.

Turpmāk lasītājam tiks dota iespēja iepazīties ar pārskatu par sistēmas un sistēmu analīzes būtību, balstoties uz literatūrā pieejamo teorētisko informāciju par sistēmu analīzes principu piemērošanu dokumentu pārvaldības jomā.

Sistēma ir savstarpēji saistītu elementu kopums, kas darbojas ar noteiktu mērķi. Sistēma sastāv no apakšsistēmām vai funkcijām, procesiem, darbībām un uzdevumiem. Gadījumā, ja tiek konstatēts, ka

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀ UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

sistēmas darbības rezultāts neatbilst vēlamajam līmenim, t.i., organizācijas izvirzītajam mērķim, sistēmu pieeja ļauj gūt priekšstatu par problēmu cēloņiem un racionāli pamatotā veidā sniedz iespēju novērtēt sistēmas pilnveidošanas iespējas. Sistēmu analīze ir pasākumu kopums jeb formāls ietvars, kas paredz organizācijas sistēmu un procesu izpēti, balstoties uz objektīvu un strukturētu informāciju par šo sistēmu. Tas ir veids, kā novērtēt organizācijas funkcijas un pārliecināties par darba procesu norises efektivitāti. Sistēmu pieeja ir pielietojama visās organizācijas darbības jomās, tai skaitā arī dokumentu pārvaldības sistēmas procesa izvērtēšanā.

Sistēma nodrošina kādas noteiktas funkcijas izpildi. Funkcija ir veids, kādā organizācija vai sistēma sasniedz izvirzītos mērķus. Funkciju skaits sistēmā nav ierobežots, tās nosaka organizācija, parasti, balstoties uz funkciju analīzes rezultātiem, tomēr organizācijā pastāv zināms „obligāto funkciju” komplekts, kas nepieciešams jebkuras organizācijas darbības nodrošināšanai.

Process ir darbību kopums, kas noteiktā laikā tiek veiktas, lai nodrošinātu funkcijas izpildi. Procesa norisi var iedalīt trīs secīgos etapos — procesa iniciācijas etaps (ievades elementi); transformācijas etaps (ievades elementu apstrāde, pārveidošana) un nobeigumā seko rezultātu etaps (procesa izvades elementi) (15; 19).

Lai iegūtu priekšstatu par procesa norisi un rezultātiem, nevar iztikt bez kvantitatīvu datu analīzes. Kvantitatīvo datu analīzei tiek izmantotas dažādas matemātiskās statistikas metodes, kuras ļauj spriest par datu sadalījumu, izmaiņu dinamiku un mijšakarībām. Iegūtos datus jāprot pareizi interpretēt, lai izdarītu pamatotus secinājumus. Viens no kvantitatīvo datu analīzes rezultātu interpretācijas modeļiem ir varbūtību teorija, kas balstās uz matemātiskiem aprēķiniem (4; 5).

Lai gūtu priekšstatu un izdarītu secinājumus par korespondences aprites organizācijas efektivitāti, izmantojot sistēmu analīzes pieeju, nepieciešams noteikt pētāmā procesa dalībniekus, identificēt procesa darbības, noteikt procesa ieejas un izejas elementus, kā arī noteikt procesa raksturošanai nepieciešamos un pietiekamos datus un matemātiskās statistiskās aprēķina metodes kvantitatīvo datu analīzei un interpretācijai.

Publiskās pārvaldes institūciju un to funkciju optimizēšana un efektivitātes paaugstināšanas iespējas pēdējos gados ir aktuālas, un sarežģījumi pasaules ekonomiskās krīzes laikā 2009.-2010. gadā ir ietekmējuši arī valsts pārvaldē pieņemtos lēmumus. Atzīts, ka jāizvērtē ne tikai valsts pārvaldes institūciju pamatdarbības funkcijas un to efektivitāte, bet arī atbalsta funkciju veikšanas optimizācijas iespējas. Kā viena no Latvijas Republikas Ministru kabineta (turpmāk — MK) darba prioritātēm MK darba plānā ir minēta arī valsts pārvaldes iestāžu darbības efektivitātes paaugstināšana un atbalsta funkciju optimizācija (12; 13). Atbalsta funkcijas raksturo šādas pazīmes (3): nav ievērojama atšķirību starp atbalsta funkciju mērķiem dažādās valsts pārvaldes iestādēs; funkciju radīto produktu vai pakalpojumu tiešie labuma guvēji ir attiecīgajā iestādē nodarbinātie, funkcijas ir vērsta uz iestādes iekšējās darbības nodrošināšanu; funkcijas ir vērstas uz iestādes rīcībā esošajiem resursiem, to efektīvu un likumīgu pārvaldību; funkcijas īstenošana neietver pārvaldes lēmumu pieņemšanu (lai arī var būt saistītas ar pārvaldes lēmuma projektu sagatavošanu un virzību); par funkcijas rezultātā radīto produktu vai pakalpojumu var noteikt maksu, vadoties no līdzīgu pakalpojumu cenām tirgū; funkcijas ietvaros veicamās darbības vai procedūras var tikt standartizētas un/vai automatizētas. Dokumentu pārvaldība un arhivēšana atbilst visām atbalsta funkcijas raksturojošām pazīmēm. Atbalsta funkciju efektivitātes paaugstināšanu iespējams panākt, veicot šīs funkcijas centralizāciju un vienotu pārvaldību iestādes, resora vai pat valstiskā līmenī.

2011. gada 1. janvārī stājās spēkā Arhīvu likums (8), kurā pirmo reizi noteikts pienākums valsts pārvaldes iestādēm ieviest dokumentu pārvaldības sistēmu, tāpēc šajā jomā tuvākajā laikā gaidāmas lielas pārmaiņas. Jebkuras sistēmas ieviešana prasa laiku — īpaši attiecībā uz dokumentu pārvaldību, jo dokumentu aprite līdz šim, kad nav bijis vienotu prasību sistēmas izveidei, katrā iestādē ir organizēta atšķirīgi. Tas nozīmē, ka vienotām prasībām atbilstošas dokumentu pārvaldības sistēmas ieviešana noteikti būs saistīta gan ar attieksmes maiņu pret dokumentu pārvaldību kā nozari un iestādes vadības funkciju, gan arī ar praktiskiem pārkārtojumiem iestāžu darba organizācijā.

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀ UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

Sistēmas un procesa analīze palīdz pamatot nepieciešamās pārmaiņas un noteikt problēmas cēloņus. Procesu analīzi parasti veic, izmantojot darbības procesa grafiku un uzdodot vairākus jautājumus, lai izpētītu vai attaisnotu: pārmērīgo cikla laiku, neatbilstošu secību, kavējumus un citas procesa nepilnības (15).

Sistēmas analīze ir precīzi formulēts un formāls pētījums, kuru veic, lai palīdzētu lēmuma pieņēmējiem noteikt veiksmīgāko darbības plānu un pieņemt pareizu lēmumu.

Vadmotīvs racionālām sistēmas izmaiņām ir publiskās pārvaldes reformu mērķi un uzdevumi labas pārvaldības principu ieviešanā (12, 13): atbildība pret sabiedrību un valsti; informācijas pieejamība, vienlaikus nodrošinot privātās informācijas aizsardzību; skaidri noteikts normatīvais regulējums, lai aizsargātu iedzīvotāju drošību un optimālus dzīves apstākļus atbilstoši ekonomiskās vides faktoriem; atbildīgas un caurskatāmas birokrātiskās sistēmas izveide; efektīvas publiskās pārvaldes iestāžu vadības sistēmas izveide; korupcijas novēršanas sistēmas izveide. Informācija un dokumenti ir kritiski svarīgi, lai nodrošinātu minēto principu ieviešanu un sistēmu darbību, kā arī nodrošinātu sistēmu darbības kontroli kopumā, arī publiskās pārvaldes organizācijās.

Tāpat kā jebkuras citas atbalsta funkcijas pārveidošana, arī dokumentu pārvaldības sistēmas izmaiņas organizācijā ir skatāmas kontekstā ar pārējiem organizācijas darbības procesiem. Praksē pastāv vairāki ierobežojumi un ne vienmēr ir iespēja veikt visaptverošas reorganizācijas gan attiecībā uz organizācijas pamatdarbības, gan atbalsta procesiem. Tai pašā laikā dokumentu pārvaldības speciālistiem sistēmu analīzes metodes ir noderīgas arī mazāka mēroga reformu īstenošanā attiecībā uz atsevišķiem dokumentu pārvaldības procesiem, kas tiešā veidā neskar organizācijas pamatdarbības procesus. Lai arī sistēmu analīzes metožu pielietošana dokumentu pārvaldībā ir relatīvi jauna pieeja, tā ļauj dokumentu pārvaldību sasaistīt ar organizācijas mērķiem, funkcijām un procesiem, t.i., skaidri ieraudzīt dokumentu pārvaldības vietu organizācijā. Tas vairo dokumentu pārvaldībā iesaistīto speciālistu pašvērtības apziņu organizācijas kopējo mērķu sasniegšanā un ļauj izprast, ka efektīva dokumentu pārvaldība stiprina organizācijas spēju sasniegt izvirzītos mērķus efektīvā un pārskatāmā veidā un ievērojot labas pārvaldības principus.

Dokumentu pārvaldības sistēmas izpēte kādā konkrētā organizācijā jāveic, analizējot pieejamo informāciju vismaz šādās jomās: organizācijas iekšējā un ārējā normatīvā vide; organizācijas mērķi, uzdevumi un funkcijas; organizācijas darbības procesi; saistītie tehnoloģiskie procesi dokumentu pārvaldības jomā, informācijas sistēmu atbalsts (11; 15).

Izpēte ietver informācijas un datu vākšanu, analīzi, secinājumu un priekšlikumu izstrādi. Iespējamie informācijas avoti organizācijas izpētei ir organizācijas struktūras karte; darba plāni, pārskati; organizācijas vēsture; ārējie normatīvie akti; esošie iekšējie normatīvie akti; amata apraksti; procesu un procedūru apraksti; informācijas sistēmu dokumentācija.

Lai izdarītu secinājumus, nepieciešams izvērtēt iegūto informāciju un konstatēt problēmas, novērtēt konstatēto problēmu nopietnību, izvērtēt dokumentu pārvaldības speciālistu iespējas un pilnvaras problēmas novēršanā, apzināt nepieciešamos resursus un līdzekļus problēmas novēršanai, kā arī novērtēt iesaistītā personāla gatavību piedalīties procesa pārveidē un spēju pieņemt pārmaiņas.

Izstrādājot priekšlikumus, problēmas risinājumiem jāievēro šādi principi: būt radošam; sagatavoties izaicinājumiem; identificēt dublējotās darbības procesa norisē; identificēt un izvērtēt atsevišķu procesu un darbību vietu procesa norisē, būt gatavam mainīt darbību secību; identificēt iespējas automatizēt atsevišķas darbības vai procesu, pielietojot informācijas tehnoloģiju risinājumus un iespējas; identificēt iespējas samazināt procesā iesaistītā personāla skaitu; identificēt darbības, kuras bremsē procesa norisi kopumā (7; 19).

Sistēmas analīzes procesu ieteicams dokumentēt, lai nodrošinātu kontroli, saglabātu analīzes rezultātu pierādījumus un nodrošinātu iespēju pārlicināties par analīzes rezultātu korektu attēlojumu.

Esošā situācija dokumentu pārvaldības jomā Latvijā ir pētīta pārsvarā saistībā ar publiskās pārvaldes dokumentu pārvaldības sistēmu integrācijas vides izveides projektu. (2; 6; 21). Kā liecina minētā projekta ietvaros veikts pētījums (2), valsts pārvaldes iestādēs vidējais saņemto dokumentu skaits attiecībā uz

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀ UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

vienu darbinieku ir 361, vidējais nosūtīto dokumentu skaits uz vienu darbinieku ir 136. Pētījumā atzīts, ka informācijas tehnoloģiju risinājumu ieviešana dokumentu pārvaldības procesu atbalstam padara procesu efektīvāku, jo korespondences aprites procesu automatizācija ļauj samazināt dokumentu apstrādes izmaksas.

Pēdējos gados valsts pārvaldes iestādēs Latvijā vērojama tendence atbalsta funkciju pārvaldību pārorganizēt uz centralizētu modeli, vairākās valsts pārvaldes iestādēs ir ieviesti centralizēti tehnoloģiskie risinājumi dokumentu pārvaldības procesu atbalstam. Pētījumā par labākās prakses piemēriem ārvalstīs konstatēts, ka dokumentu pārvaldības procesu efektīvas pārvaldības priekšnoteikums ir augsts procesa darbību automatizācijas līmenis, aizstājot nepieciešamību atsevišķas darbības veikt manuāli (6).

Autorei nav izdevies identificēt tādu iepriekš veiktu pētījumu, kurā dokumentu aprites problemātika būtu pētīta saistībā ar konkrētas iestādes korespondences aprites darba organizācijas pilnveidošanu. Iespējams, ka šādi pētījumi pastāv, tomēr to rezultāti nav publiski pieejami.

Dokumentu pārvaldības speciālisti gan ārvalstīs, gan Latvijā saistībā ar dokumentu aprites sistēmu ieviešanu vai pilnveidošanu uzsver standartizācijas nozīmi. Standarts LVS ISO 15489-1:2007 „Informācija un dokumentācija. Dokumentu pārvaldība. 1. daļa: Vispārīgie noteikumi” (10) apvieno labās prakses principus un ir praktisks palīg līdzeklis dokumentu pārvaldības speciālistiem, kuri ievēro efektīvas pārvaldības principus. Arī Latvijas dokumentu pārvaldības speciālistu vidē ir jūtams atbalsts šī standarta īstenošanai, ko apliecina anotācija pie MK noteikumu projekta VSS-105 „Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumi” (14). Minētā standarta prasību ievērošana ir brīvprātīga, tāpēc nav pārsteigums, ka autorei nav izdevies gūt apliecinājumu, ka kāda valsts pārvaldes iestāde Latvijā līdz šim būtu deklarējusi apņemšanos dokumentu pārvaldības sistēmu veidot atbilstoši standarta LVS ISO 15489-1:2007 „Informācija un dokumentācija. Dokumentu pārvaldība. 1. daļa: Vispārīgie noteikumi” prasībām.

Lai sasniegtu mērķi organizēt efektīvu dokumentu pārvaldību, kas atbilst konkrētas iestādes vajadzībām, nepieciešams atbilstošs tehnoloģiskais atbalsts, kas apmierina visu procesa dalībnieku vajadzības. Apstākļi, kas nosaka procesa pārvaldības sistēmas izveides nepieciešamību, ir saistīti ar vienotu procesa darbības principu noteikšanu, pieaugošu informācijas tehnoloģiju ietekmi uz procesu un nepieciešamību kontrolēt procesa norisi un rezultātus.

Sistēmas analīzes uzdevums ir noskaidrot esošo situāciju, novērtēt sistēmas atbilstību organizācijas mērķiem un identificēt nākotnes attīstības vajadzības un iespējas, kā arī izstrādāt iespējamās problēmas risinājumus un izvēlēties piemērotas metodes un rīkus. Izmaiņu panākumu atlēģa ir piemērota sistēmas pārvaldības modeļa izvēle, un dokumentu pārvaldības sistēmas modelim jābūt elastīgam, lai to būtu iespējams operatīvi pielāgot dažādām iekšējās (struktūra, personāls) un ārējās (normatīvo aktu prasības) vides izmaiņām.

Lai apzinātu esošo situāciju, nepieciešams iegūt pēc iespējas pilnīgāku informāciju — analizējot iestādes rīcībā esošos dokumentus — gan dažāda līmeņa normatīvos dokumentus, piemēram, reglamentus, gan stratēģiskās attīstības un plānošanas dokumentus, lai gūtu priekšstatu par prioritātēm un iestādes darbības attīstības tendencēm un gūtu priekšstatu par esošo funkciju pārvaldības modeli.

Valsts pārvaldē darbojas un ir noteikti vienoti principi, t.i., valsts pārvaldes institucionālo sistēmu un valsts pārvaldes darbības pamatnoteikumi, kas nostiprināti Valsts pārvaldes iekārtas likumā (9). Šī likuma IV nodaļā noteikts, ka visas valsts pārvaldes iestādes atrodas vienotā hierarhiskā sistēmā (31. pants) un amatpersonas iekļautas vienotā hierarhiskā sistēmā (32. pants). Savukārt konkrētu procesu norisi iestādē reglamentē iekšējie normatīvie dokumenti (iekšējie noteikumi, metodiskie norādījumi, procesu shēmas un apraksti, u.tml.).

Tradicionāli, ievērojot iestādes reglamentā noteikto hierarhisko amatpersonu pakļautību, iestādes vadītājs dod uzdevumus pakļautībā esošajām amatpersonām, struktūrvienību vadītājiem, savukārt struktūrvienības vadītājs vada struktūrvienības darbu un dod uzdevumus struktūrvienības ierēdņiem un darbiniekiem. Tas atspoguļojas procesu shēmās, kuras ir vērtīgs efektivitātes novērtēšanas avots. Procesu shēmu izstrādi iespējams veikt arī esošās situācijas izpētes gaitā, balstoties uz iekšējos normatīvajos

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀ UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

aktos noteikto kārtību, kur visbiežāk tā aprakstīta tekstuāli, nevis shematiski, vai arī veicot tiešus procesa norises novērojumus.

Balstoties uz iepriekš aprakstīto esošas situācijas izpēti, var identificēt, vai iestādē ir skaidri definēti stratēģiskie mērķi un uzdevumi, kas jāsasniedz šo mērķu īstenošanai, vai iestādē ir izstrādātas atsevišķu funkciju attīstības stratēģijas vidējam periodam. Ja dokumentu pārvaldības jomā nav izstrādāti atsevišķi stratēģiskās attīstības un plānošanas dokumenti, jāizvērtē nepieciešamība tos izstrādāt, izvirzot konkrētus mērķus, uzdevumus, tādējādi plānojot arī uzdevumu izpildei atbilstošus nepieciešamos resursus.

Ja iestādē ir veiktas būtiskas izmaiņas iestādes struktūrā vai mainīts kādas funkcijas pārvaldības modelis, nepieciešams savlaicīgi plānot arī atbilstošas izmaiņas dokumentu pārvaldības procesos, tai skaitā arī korespondences dokumentu aprītē. Plānojot izmaiņas, nepieciešams noskaidrot, vai dokumentu pārvaldības procesa organizācijas modelis apmierina iestādes vadību, nodrošina struktūrvienību operacionālās vajadzības un ir pietiekami efektīvs no darba organizācijas viedokļa.

Korespondences procesa analīze. Izpētes metodoloģija

Lai raksturotu korespondences aprites procesu iestādē, nepieciešams noteikt procesa darbības un dalībniekus, analizēt pieejamos datus par saņemto/nosūtāmo dokumentu skaitu un dokumentu izpildes disciplīnu (šie dati ilustrē procesa ieejas un izejas datus). Lai iegūtu papildu informāciju par procesu un procesa dalībnieku viedokli, kā arī faktoriem, kuri traucē sekmīgai dokumentu aprites procesa norisei, var veikt procesā iesaistītā personāla aptauju.

Lai iegūtu apstiprinājumu vai pārbaudītu, vai procesa praktiskā realizācija ir pietiekami racionāla, analizēts šāds datu apjoms (iekavās norādīta datu analīzes metode): lietvedības dokumentu reģistra statistisko pārskatu dati (kvantitatīvā analīze); dokumentu aprites procesa shēmas (kvalitatīvā analīze); dokumentu aprites procesa dalībnieku anketēšanas dati (kvantitatīvā un kvalitatīvā analīze).

Teorētiski, lai izdarītu secinājumus, būtu jāaptver dati par visiem iestādes dokumentiem. Tomēr praksē var izrādīties, ka ir lietderīgi saprātīgi ierobežot pētāmo datu apjomu, nosakot kritērijus datu atasei. Piemēram, konkrētajā pētījumā autore izvēlējās vienu no vairākiem iestādes lietvedības dokumentu reģistriem, kurā tiek reģistrēti iestādei un iestādes vadībai adresētie dokumenti un kurš ir uzskatāms par centrālo dokumentu aprites punktu iestādē. Pārējo struktūrvienību lietvedības reģistru dati netika analizēti, jo sākotnējā datu apjoma un struktūras izpētē konstatēts, ka tie nav savstarpēji salīdzināmi. Otrs datu izlases veidošanas kritērijs ir hronoloģiskais norobežojums — nav jēgas pētīt novecojušus datus, ja vien tie nav pieejami analīzei jau apkopotā veidā. Izvēlēto aktuālo ģenerālo kopu var veidot dati par vienu kalendāro gadu, kas parasti atbilst lietvedības gadam. Dokumentu aprites rādītāji, kuri iegūti no centrālā reģistra, ir pietiekami, lai objektīvi raksturotu iestādes dokumentu aprites ieejas un izejas datus un rezultātos rādītājus. Šādi dati analizējami ar aprakstošās statistikas metodēm, izmantojot *MS Excel* vai citu līdzīgu lietojumprogrammatūru.

Statistisko pārskatu analīzes rezultātā iegūtie dati pietiekami objektīvi raksturo procesa rezultātos rādītājus, bet nesniedz priekšstatu par procesa norisi un liedz novērtēt to, vai process ir loģiski organizēts, vai netiek veiktas savstarpēji dublējošas darbības un citas iespējamās nepilnības, kas neļauj sasniegt nepieciešamo efektivitātes līmeni. Šī iemesla dēļ procesa analīze tiek turpināta, kvalitatīvi un kvantitatīvi analizējot šī pētījuma ietvaros konstruētās un esošajai iekšējos normatīvajos aktos noteiktajai situācijai atbilstošās procesu shēmas. Tā rezultātā iegūta informācija par veikto darbību loģisko secību, identificētas savstarpēji dublējošas un atkārtotas darbības, kas skaitliski raksturo trūkumus formāli noteiktajā darba organizācijā. Procesu automatizācijas pakāpi raksturo manuāli un automatizēti veikto darbību skaits. Dati analizēti ar aprakstošās un secinošās statistikas metodi.

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀ UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

Minētās procesa analīzes metodes, pētot rezultatīvos rādītājus un procesa shēmu, ļauj izdarīt pieņēmumus par iespējamām problēmām procesa norisē, taču svarīgi ir uzzināt arī pašu procesa dalībnieku viedokli par to, vai un cik lielā mērā procesa norise atbilst viņu vēlmēm un vajadzībām. Lai noskaidrotu procesa dalībnieku apmierinātības līmeni un procesa atbilstību iestādes operacionālajām vajadzībām, veikta procesa dalībnieku aptauja ar anketēšanas metodi. Respondentu izlases kopu veidoja trīs grupas: visu līmeņu vadītāji (620 respondenti jeb 15% no ģenerālkopas), lietvedības darbinieki (112 respondenti jeb 3% no ģenerālkopas), pārējie darbinieki (3061 jeb 82% no ģenerālkopas). Respondentu dalījums izvēlēts atbilstoši attiecīgās respondentu grupas lomai dokumentu aprites procesā:

- ◆ vadītāji organizē un pieņem lēmumus attiecībā uz procesa organizāciju un atbild par lietvedību atbilstoši vadības līmenim pakļautībā esošajās struktūrvienībās, ir iesaistīti dokumentu aprites procesā, jo izskata un virza dokumentus izpildei. Šai grupai uzdotie jautājumi ļauj novērtēt, cik lielā mērā vadītāji ir apmierināti ar korespondences aprites procesu kopumā, vai tas atbilst struktūrvienības operacionālajām vajadzībām, vai lietvedības personāla sniegtais atbalsts ir pietiekams;
- ◆ lietvedības darbinieki veic procesa darbības, praktiski īsteno komunikāciju starp vadītājiem un darbiniekiem dažādos līmeņos, nodrošinot gan vertikālo, gan horizontālo saiti starp struktūrvienībām un struktūrvienību iekšienē. Šai respondentu grupai adresētie jautājumi ļaus secināt, kā viņi vērtē esošo procesu, ļaus apzināt būtiskākās problēmas no praktiskā viedokļa;
- ◆ pārējie darbinieki, kas parasti ir skaitliski vislielākā respondentu grupa, ir iesaistīti dokumentu aprites procesā tikai tik ilgi, kamēr dokuments atrodas viņu rīcībā, viņi strādā ar dokumentiem, sagatavo tos, bet neveic darbības, kas saistītas ar reģistrēšanu vai nosūtīšanu, sūtījumu pārbaudi vai noformēšanu. Šīs respondentu grupas personāls bieži koncentrējas tiešo darba uzdevumu veikšanai un daudz mazākā mērā nekā vadītāji un lietvedības darbinieki ir iesaistīti dokumentu pārvaldības procesos.

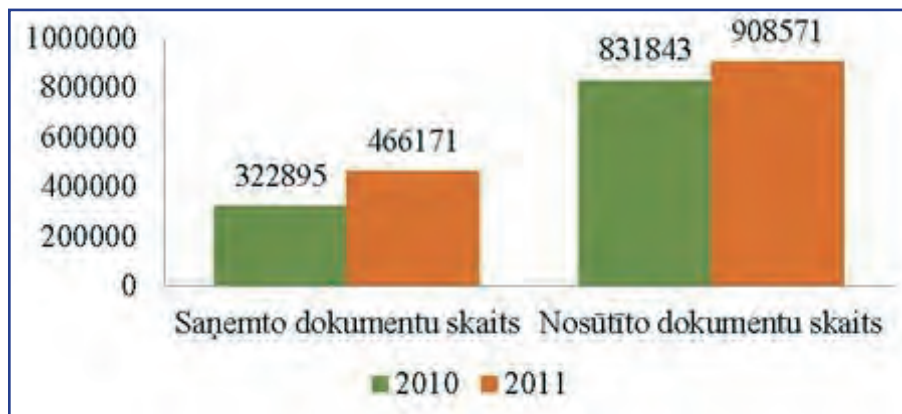
Korespondences procesa analīzes rezultāti. Skaitliski statistiskās informācijas analīze

Korespondences aprites procesa ieejas un izejas datus raksturo lietvedības reģistros pieejamā informācija par saņemto un nosūtīto dokumentu skaitu konkrētā iestādē, tomēr šīs publikācijas kontekstā skaitļiem ir vairāk ilustratīva nozīme. Statistiskās informācijas attēlojums grafiskā veidā 2. attēlā ļauj uzskatāmi novērtēt izmaiņas gada laikā un nākotnes tendences, ja analīzē tiktu iekļauti dati par garāku periodu.

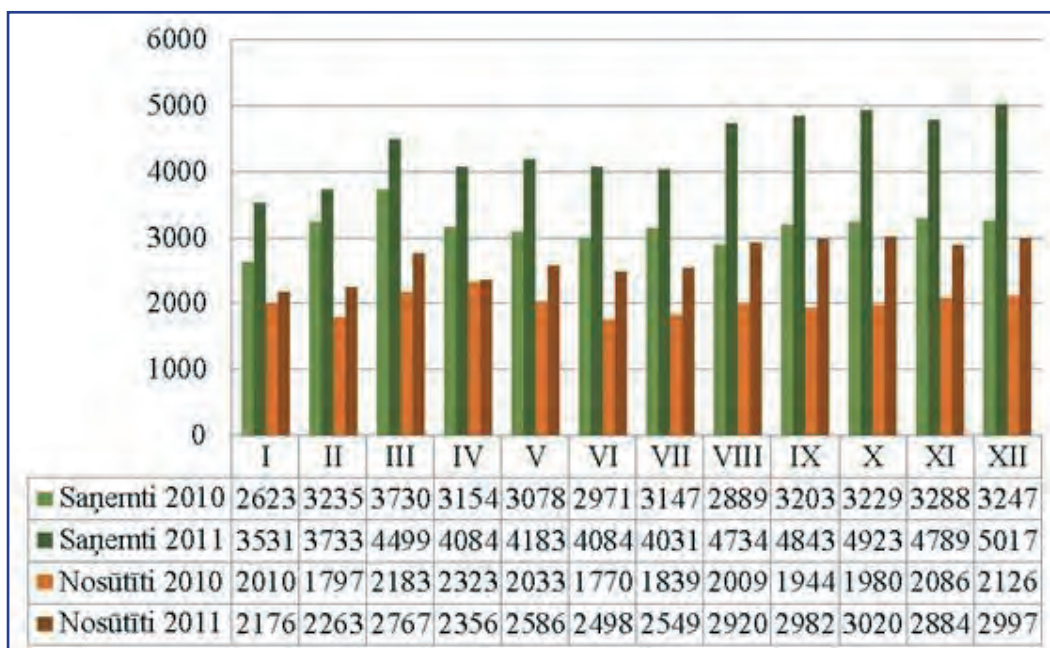
3. attēlā aplūkojams saņemto dokumentu sadalījums pa mēnešiem (mēneši apzīmēti ar romiešu cipariem grafiskā attēla apjoma ierobežojumu dēļ). Procentuālais daudzums 2011. gadā, salīdzinot ar 2010. gadā reģistrēto saņemto dokumentu skaitu, palielinājies par 39%, bet nosūtīto — par 33%. Kontroles termiņš saskaņā ar normatīvajos aktos noteiktajām prasībām noteikts 11 681 dokumentam, kas veido aptuveni 13% no saņemtajiem dokumentiem.

Analizējot dokumentu uzskaites sistēmas automātiski ģenerētos pārskatus par dokumentu izpildi 2011. gadā, izveidots statistisko datu pārskats par dokumentiem, kuri izpildīti ar kavēšanos. Pārskatā iekļauti dati par gadījumiem, kad dokuments izpildīts ar kavēšanos, norādīts kavējuma periods dienās un ar kavēšanos izpildīto dokumentu sadalījums pa korespondentu grupām. Pārskatā iekļauto datu vispārīgais raksturojums aplūkojams 1. tabulā.

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀA UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

2. att. Iestādē saņemto un nosūtīto dokumentu kopējais skaits 2010. un 2011. gadā

3. att. Saņemto un nosūtīto dokumentu skaits 2010. un 2011. gadā
sadalījumā pa mēnešiem

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀ UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

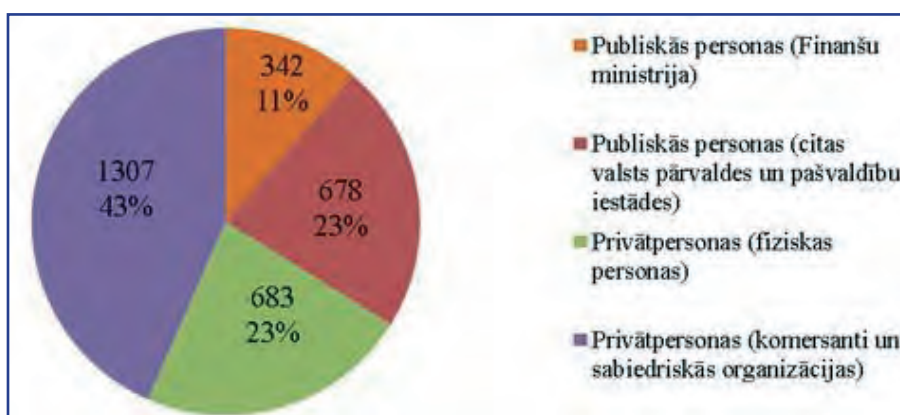
1. tabula

Statistisko mērījumu un aprēķinu kopsavilkums par dokumentiem,
kas izpildīti ar nokavējumu

Statistiskie mērījumi un aprēķina rezultāti	Saņemto dokumentu adresātu grupa				Kopā
	Publiskās personas (augstākstāvoša iestāde, ministrija)	Publiskās personas (citas valsts pārvaldes un pašvaldību iestādes)	Privātpersonas (fiziskas personas)	Privātpersonas (komersanti un sabiedriskās organizācijas)	
Gadījumu skaits	342	678	683	1307	3010
Gadījumu īpatsvars	1%	22%	23%	43%	100%
Minimālā vērtība	1	1	1	1	1
Maksimālā vērtība	72	80	147	89	147

Turpmākai analīzei pakļauto datu izlasi veido 3010 dokumenti ar kavētu izpildes termiņu (turpmāk — notikumi), kas ir 26% no visiem kontrolē esošajiem dokumentiem. Šis rādītājs uzskatāms par nopietnu signālu, ka dokumentu aprites procesa rezultāts nav apmierinošs, taču, lai izdarītu secinājumus, nepieciešams sīkāk izpētīt izpildes termiņu kavējumu struktūru.

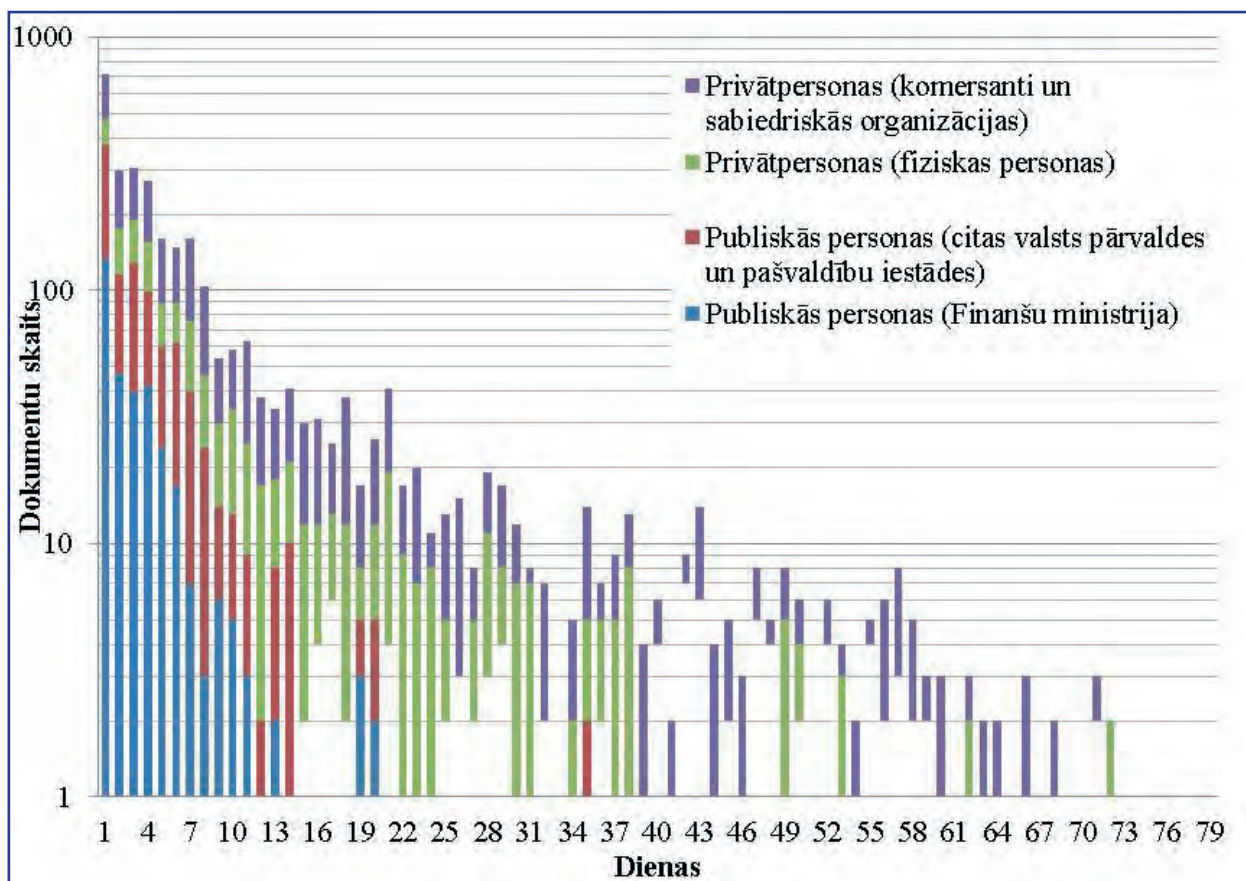
Saņemto dokumentu ar noteiktu izpildes termiņu sadalījumu pa korespondentu grupām skat. 4. attēlā.

4. att. Korespondences sadalījums pa korespondentu grupām dokumentiem ar noteiktu izpildes termiņu

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀA UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

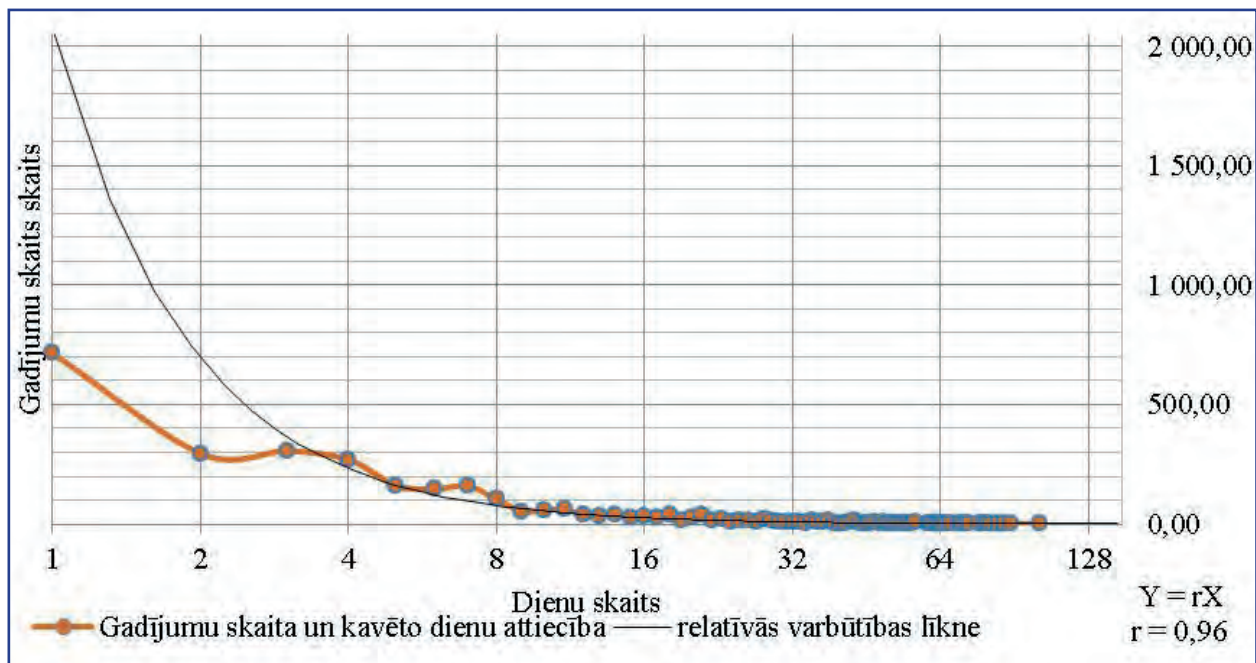
Minimālais termiņa kavējums ir viena diena visās korespondentu grupās, maksimālais — 147 dienas. Kopējo priekšstatu par tendencēm, kuras raksturo dokumentu izpildes disciplīnas rādītājus pēc nokavējuma dienu skaita sadalījumā pa korespondentu grupām, raksturo 5. attēls.

5. att. Dokumentu skaits atkarībā no atbildes sniegšanas kavējuma dienu skaita sadalījumā pa korespondentu veidiem

Gan 5. attēls, gan 6. attēls uzskatāmi parāda, ka vislielākais notikumu skaits attiecināms uz nokavējuma periodu līdz 10 dienām, un šajā periodā pārstāvētas visas korespondentu grupas un skaidri saskatāma korelācija starp nokavējuma periodu un notikumu skaitu — jo garāks kavējuma periods, jo mazāk konstatēto notikumu. Korelācijas grafiskais attēlojums aplūkojams 6. attēlā. Grafika informatīvo vērtību palielina papildinājums ar relatīvās varbūtības līkni, kurā redzams, ka notikumu skaits ir vislielākais, ja izpildes termiņš kavēts par vienu dienu, un turpmāk strauji samazinās, turklāt skaidri saskatāms „lūzuma punkts” — notikumu skaits strauji samazinās, ja nokavējuma periods ir lielāks par astoņām dienām, un tuvinās nulles vērtībai.

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀA UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

6. att. Ar kavēšanos izpildīto dokumentu skaita attiecība pret nokavējuma dienu skaitu (papildināts ar varbūtības līkni)

Procesu shēmu analīze

Dokumentu aprites procesa dalībnieki ir visi darbinieki, kuri atbilstoši kompetencei, pilnvarām un ikdienas darba uzdevumiem piedalās saņemto dokumentu apstrādē un izskatīšanā, kā arī atbildes dokumentu sagatavošanā, projektu izskatīšanā, saskaņošanā un parakstīšanā.

Analizējot iestādes funkciju un procesu sarakstus, struktūrvienību reglamentus, amata aprakstus, identificēti šādi dokumentu aprites procesa dalībnieki: iestādes vadītājs; struktūrvienības vadītājs; darbinieks (visa veida speciālisti, t.i., struktūrvienību ierēdņi un darbinieki, kuriem nav citu pakļautībā esošu ierēdņu un darbinieku); lietvedis (darbinieki, kuri atbildīgi par dokumentu reģistrēšanu un apriti). Veicot iestādes lietvedības kārtības, struktūrvienību reglamentu un darbinieku amata aprakstu izpēti un sastādot dokumentu aprites procesa shēmas, identificētas deviņas korespondences aprites procesa darbību grupas: saņemto dokumentu apstrāde; dokumentu reģistrēšana; dokumentu izskatīšana; rezolūcijas (uzdevuma) pievienošana dokumentam; dokumentu projektu izstrāde un noformēšana; dokumentu projektu saskaņošana; dokumentu projektu vizēšana; dokumentu parakstīšana; dokumentu sagatavošana nosūtīšanai un nosūtīšana. Rezultāti apkopoti pārskata tabulā (skat. 2. tabulu).

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀ UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

2. tabula

Procesa dalībnieku veikto darbību analīzes pārskats

Darbības	Procesa dalībnieku veikto darbību skaits dokumentu aprites vienā ciklā*				Darbības veids	Izmantotais informācijas tehnoloģiju atbalsts
	ģenerāldirektors	struktūrvienību vadītāji	lietvedis	darbnieks	0-manuāla; 1-automatizēta	
Saņemto dokumentu apstrāde			1		0	Elektroniskā pasta sistēma, eParakstītājs <i>SignAnywhereFree</i>
Dokumentu reģistrēšana			n>1		0	<i>Lietvedības dokumentu reģistrs</i>
Dokumentu izskatīšana	1	n>1	n>1	1	0	Nav
Rezolūcijas (uzdevuma) pievienošana dokumentam	1	n>1			0	Elektroniskā pasta sistēma
Dokumentu projektu izstrāde un noformēšana			1	1	0	Biroja lietojumprogrammatūra <i>Word, Excel</i> un citas, elektroniskas veidlapu sagataves
Dokumentu projektu saskaņošana	1	n>1			0	Elektroniskā pasta sistēma
Dokumentu projektu vizēšana	1	n>1			0	Nav
Dokumentu parakstīšana	1				0	eParakstītājs <i>SignAnywhereFree</i>
Dokumentu sagatavošana nosūtīšanai un nosūtīšana			1		0	Elektroniskā pasta sistēma

* tabulā izmantotie apzīmējumi: 1 — darbība tiek veikta vienu reizi; n>1 — darbība tiek veikta vairāk nekā vienu reizi

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀA UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

Secinājumi, ko var izdarīt no 2. tabulā apkopotajiem datiem, ir šādi:

- ◆ Katrā no minētajām darbību grupām var ietvert vairākas apakšdarbības (piemēram, saņemto sūtījumu apstrāde ietver apakšdarbības, kas saistītas ar sūtījumu pārbaudi, elektronisko parakstu verifikāciju un tamlīdzīgi), kuras pētījuma apjoma ierobežojuma dēļ sīkāk nav analizētas.
- ◆ 2. tabulā iekļautie dati liecina, ka tikai trīs darbību grupas (dokumentu saņemšana, parakstīšana un nosūtīšana) tiek veiktas vienu reizi, visas pārējās darbības tiek veiktas vairāk nekā vienu reizi un to izpildē ir iesaistīts vairāk nekā viens darbinieks.
- ◆ Vienīgā darbība, kuru veic viens darbinieks, ir dokumenta parakstīšana, visās pārējās darbībās ir iesaistīts vairāk nekā viens darbinieks.
- ◆ Dokumentu reģistrēšana tiek veikta vairāk nekā vienu reizi gan saņemtajiem, gan nosūtāmiem dokumentiem — atkarībā no saņemto dokumentu izskatīšanā un nosūtāmo dokumentu saskaņošanā iesaistīto vadības līmeņu darbinieku skaita.
- ◆ Neviena dokumentu aprites procesa darbība nav automatizēta.
- ◆ Tehnoloģiskais atbalsts dažādām procesa darbībām ir atšķirīgs — lietvedības dokumentu reģistrs nodrošina dokumentu reģistrēšanu, bet nenodrošina paša dokumenta pievienošanu sistēmai, lai tas būtu pieejams visiem procesa dalībniekiem. Elektroniskā pasta sistēma tiek izmantota dokumentu saņemšanai un nosūtīšanai, kā arī dokumentu projektu iepriekšējai saskaņošanai pirms vizēšanas.
- ◆ Vislielākais darbību apjoms šajā procesā jāveic visu līmeņu vadītājiem un lietvedības darbiniekiem.

Anketēšanas rezultāti

Procesa dalībnieku anketēšanas rezultāti papildina un sniedz jaunu informāciju par dokumentu aprites procesu kopumā, praktisko norisi, kā arī ļauj identificēt būtiskākos trūkumus un jomas, kurās uzlabojumi nepieciešami visvairāk.

Pirmajā anketas jautājumā respondentiem tika lūgts norādīt ziņas par sevi, norādot savu amatu, lai katra respondenta atbildi būtu iespējams sasaistīt ar kādu no respondentu nosacītajām grupām, vienlaikus saglabājot nepieciešamo anonimitāti. Respondentu sniegto atbilžu sadalījums pa amatu grupām attēlots 3. tabulā.

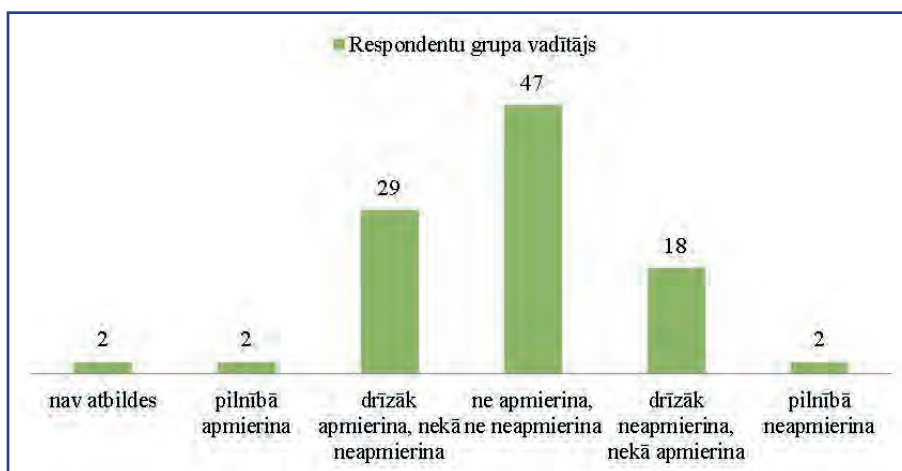
3. tabula

**Respondentu piederība kādai no amatu grupām
(sniegto atbilžu kopsavilkums)**

Amats	Skaitis	%
Pārvaldes direktors	4	4,3
Daļas vadītājs, vietnieks	40	43,5
Nodaļas vadītājs, vietnieks	5	5,4
Speciālists	42	45,7
Cits	1	<1,00
Kopā:	92	100%

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀ UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

Iestādes struktūrvienību vadītāju vērtējums par korespondences aprites procesu iestādē, izvērtējot sniegtās atbildes, ir šāds: pavisam uz šo jautājumu sniegtas 49 atbildes, vienā gadījumā atbilde nav sniegta. Kopumā vadītāju attieksme pret šo jautājumu ir neitrāla, 23 atbildēs jeb 49% gadījumu sniegta atbilde „ne apmierina, ne neapmierina” (skat. 7. att.).

7. att. Korespondences aprites procesa vērtējums (vadītāju viedoklis, %)

Vērtējumu „neapmierina” vai „drīzāk neapmierina, nekā apmierina” izsaka 10 respondenti, tātad negatīvs vērtējums sastopams 20% gadījumu. Savukārt pozitīvu vērtējumu („apmierina” vai „drīzāk apmierina, nekā neapmierina”) izteikuši 15 respondenti jeb 31% respondentu, kas procesu vērtē pozitīvi. Izteikti negatīvs vērtējums izteikts 1% gadījumu (atzīmēta viena atbilde „neapmierina”).

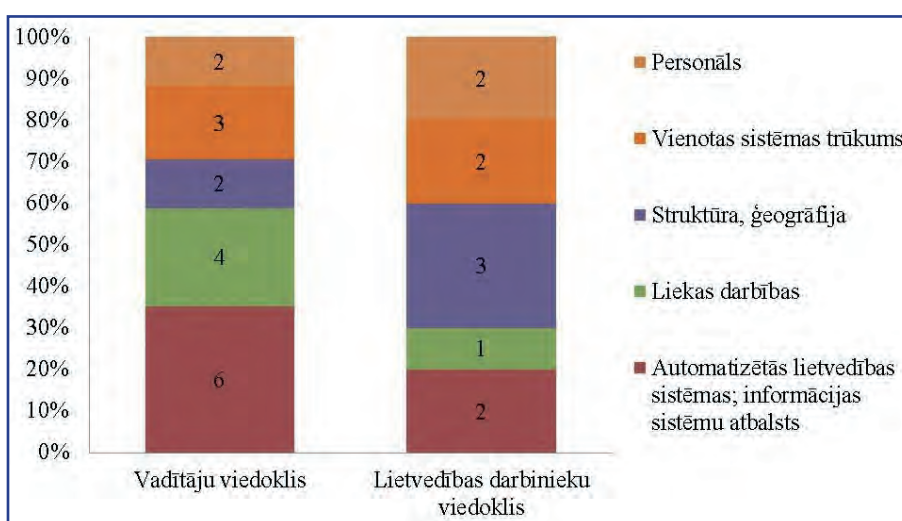
Salīdzinājumam aplūkosim, kā dokumentu pārvaldības procesu vērtē lietvedības darbinieki. Lietvedības darbinieku attieksmi pret korespondences aprites procesu, novērtējot tā sarežģītību, apliecina šādi rezultāti: pavisam saņemta 21 atbilde, no tām neitrāla attieksme pausta 11 atbildēs jeb 52% gadījumu; kā vienkāršs vai drīzāk vienkāršs, nekā sarežģīts process novērtēts trīs atbildēs jeb 15% gadījumu, bet kā sarežģīts vai drīzāk sarežģīts, nekā vienkāršs — septiņās atbildēs jeb 33% gadījumu. Kopsavilkums par respondentu sniegtajām atbildēm uz jautājumu par dokumentu aprites procesa sarežģītību aplūkojams 8. attēlā.

8. att. Korespondences aprites procesa vērtējums (lietvedības darbinieku viedoklis, %)

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀA UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

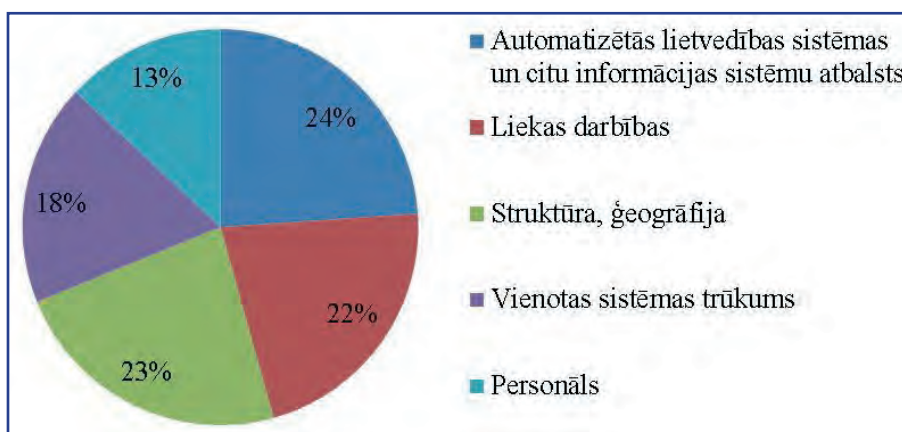
Lai analizētu dokumentu aprites procesa trūkumus, respondentiem (gan vadītājiem, gan lietvežiem) tika lūgts nosaukt trīs trūkumus un visbūtiskāko norādīt kā pirmo. Rezultāti ir aplūkojami 9. attēlā. Vadītāji būtiskākos trūkumus saista ar nepietiekamu informācijas sistēmu atbalstu (sešu respondentu atbildēs), bet lietvežu darbu visvairāk apgrūtina struktūrvienību ģeogrāfiskais izvietojums. Atšķirībā no vadītājiem lietvedības darbinieki informācijas sistēmas nepilnības pirmajā vietā ierindo ievērojami retāk.

9. att. Nozīmīgākie trūkumi vadītāju un lietvedības darbinieku skatījumā

Vēl viens traucējošs faktors ir dublējošu darbību veikšana, šis trūkums ierindots pirmajā vietā četru vadītāju iesniegtajās atbildēs un tikai vienā lietveža atbildē. Respondentu sniegtajās atbildēs tiek nosauktas tādas dublējošas darbības kā vienlaicīga dokumentu nosūtīšana fiziski, e-pastā un pa faksu, vairākkārtēja atkārtota dokumentu reģistrēšana un dokumentu izpildes atzīmēšana vairākos reģistros.

Papildus nosauktajiem respondenti ir identificējuši un pirmajā vietā ierindojuši arī vienotas sistēmas trūkumu un dažādus ar personālu saistītus faktorus (noslogotību, nepietiekamas zināšanas).

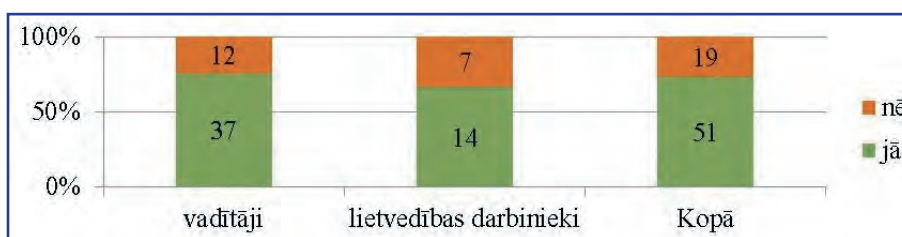
10. att. Respondentu nosaukto būtiskāko trūkumu sadalījums pa jomām (%)

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀA UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

Pieņemot, ka respondentiem varētu būt bijušas zināmas grūtības noteikt, kurš no trūkumiem, viņu prāt, ir visbūtiskākais, anketā ar nolūku tika lūgts nosaukt nevis vienu, bet trīs korespondences aprites trūkumus un visbūtiskāko norādīt kā pirmo. Otrajā un trešajā vietā ierindotajiem trūkumiem ir vienāda nozīme, tie netiek ranžēti salīdzinoši nelielā atbilžu skaita dēļ. Analizējot visus nosauktos trūkumus kopā, iespējams iegūt pilnīgāku priekšstatu par to, kas ir svarīgi gan vadītājiem, gan lietvedības darbiniekiem.

Kā redzams 10. attēlā atšķirības starp respondentu viedokļiem izlīdzinās. Aplūkojot kopējos rezultātus, var secināt, ka vienlīdz būtiski ir novērst trūkumus gan saistībā ar informācijas sistēmu atbalstu, gan procesa norisē novērst veicamo darbību dublēšanos (respondentu atbildēs norādīts uz viena dokumenta vairākkārtēju reģistrēšanu struktūrvienībās, dublējošiem dokumentu saņemšanas un nosūtīšanas kānāliem — elektroniskais pasts, fiziska piegāde, fakss u.c.). Gandrīz tikpat svarīgi kā informācijas sistēmu nepilnības un procesa ietvaros veicamās dublējošās darbības ir respondentu identificētie trūkumi dokumentu aprites sistēmā, kas saistīti ar struktūrvienību ģeogrāfisko izvietojumu un vienotas sistēmas trūkumu.

Izmaiņas darba organizācijā, ieviešot centralizētu pārvaldības modeli, atbalsta 73% respondentu. 11. attēls rāda, ka vadītāju atbalsts ir nedaudz lielāks nekā lietvedības darbinieku atbalsts, tomēr centralizēta modeļa ieviešanu par nevēlamu atzīst 24% respondentu.

11. att. Korespondences dokumentu aprites procesa centralizētas pārvaldības atbalsts (sniegto atbilžu skaits un īpatsvars %, sadalījumā pa respondentu grupām)

Procesā iesaistītā personāla interese attiecībā uz konkrēto jomu un procesu, vēlme saglabāt atgriezenisko saiti un turpināt informācijas apmaiņu par pētāmo procesu ir zema, jo tikai 58 respondenti, t.i., 63% ir izteikuši vēlmi iepazīties ar anketēšanas rezultātiem.

Pamatojoties uz iepriekšējām zināšanām un uzkrāto pieredzi, kā arī uz veiktā pētījuma rezultātiem, autore uzskata par iespējamu izvirzīt hipotētisku pieņēmumu, ka lielāko daļu no pašreizējiem iestādes korespondences aprites procesa trūkumiem ir iespējams novērst, ja iestādē tiek pieņemts lēmums par centralizēta dokumentu pārvaldības modeļa izveidi. Pēc autores uzskatiem, pietiekami atbilstošs korespondences aprites procesa pārvaldības modelis ietver vienotu procesa administratīvo pārvaldību un modernu informācijas tehnoloģiju risinājumu lietojumu. Potenciālie ieguvumi tādā gadījumā būtu: vienotas korespondences aprites kārtības un prakses ieviešana iestādē, racionāla personāla un tehnisko resursu izmantošana (atslogojot pamatdarbības struktūrvienības no tām neraksturīgu funkciju izpildes). Otrs virziens, kurā būtu jāmeklē iestādei piemēroti risinājumi, ir modernu informācijas tehnoloģiju un programmatūras pielietojums — dokumentu vadības informācijas sistēma. Šāda informācijas sistēma būtu ērts rīks, ar tās palīdzību iespējams novērst gandrīz visus esošās sistēmas trūkumus, piemēram, līdz minimumam samazināt vai izslēgt dublējošās darbības korespondences aprītē un panākt procesa norises neatkarību no darbinieku ģeogrāfiskā izvietojuma. Citi ne mazāk svarīgi potenciālie ieguvumi ir vienota iestādes „zināšanu datubāze” — dokumenti un informācija par tiem ir pieejama vienuviet; iespēja mazināt laika patēriņu, operatīvi iegūt nepieciešamo informāciju par dokumenta virzību, izpildes gaitu un rezultātiem, atvieglojot kontroles procesu; savukārt procesa automatizācija mazinās resursu izmaksas un manuāli veiktu darbību īpatsvaru.

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀ UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

Pamatojoties uz pētījuma rezultātiem, var apgalvot, ka korespondences aprites procesa darba organizācija iestādē nav racionāla. Analizējot saņemto un nosūtāmo dokumentu statistiskos rādītājus un attīstības dinamiku, redzams, ka procesa rezultāts nav apmierinošs jau pie esošā dokumentu apjoma, bet korespondences apjoms gadu no gada pieaug. Līdz ar to var apgalvot, ka iestādē ir nepieciešama aktīva rīcība, lai sakārtotu korespondences procesu atbilstoši iestādes operacionālajām vajadzībām.

Aptaujas rezultāti apstiprina, ka korespondences aprites process ir neapmierinošs un sarežģīts. Procesā norisē konstatētie būtiskākie trūkumi, kuri kavē un pagarina procesa norisi, ir: nepietiekams tehnoloģiskais atbalsts un dublējošu darbību veikšana. Aptaujas rezultāti sakrīt ar procesu shēmu analīzes rezultātiem, kas apliecina augstu manuāli veicamo darbību īpatsvaru, zemu automatizācijas līmeni, konstatētas savstarpēji dublējošas vai paralēlas darbības (dokumentu reģistrēšana, saskaņošana un vizēšana, paralēli dokumentu saņemšanas un nosūtīšanas kanāli elektroniskiem un fiziskiem dokumentiem). Situācija, ka dokumenta izskatīšanā, rezolūciju (uzdevumu) pievienošanā vai saskaņošanā ir iesaistīts vairāk nekā viens procesa dalībnieks, ir normāla, tomēr aptaujas rezultāti liecina, ka nav pieņemami, ja saņemtie dokumenti tiek vairākkārt reģistrēti un nosūtāmo dokumentu saskaņošanu elektroniskā veidā dublē fizisku dokumentu projektu vizēšana.

No aptaujas rezultātiem var secināt, ka joma, kurā procesa dalībnieki visvairāk sagaida nopietnus uzlabojumus, ir darba organizācijas pilnveidošana. Otrajā vietā ierindojas informācijas sistēmu pilnveidošana, neskatoties uz to, ka tieši informācijas sistēmu trūkumi ieņem pirmo vietu respondentu atbildēs. Tas nozīmē, ka ne visus korespondences aprites trūkumus var novērst, vienīgi ieviešot modernākus tehnoloģiskos risinājumus, ir nepieciešamas izmaiņas tieši darba organizācijā un jādodomā par efektīvākiem procesa pārvaldības modeļiem.

Respondentu sniegtās atbildes jautājumā par atbalstu centralizētam korespondences aprites procesa pārvaldības modelim raisa pārdomas par to, cik lielā mērā procesa dalībnieki ir gatavi tik radikālām pārmaiņām. Kaut arī vairums respondentu būtu gatavi atbalstīt centralizētu procesa vadību, tomēr 24% respondentiem ir viedoklis, ka tas nav atbalstāmi un no šīs respondentu grupas varētu gaidīt arī zināmu pretdarbību gadījumā, ja tiek pieņemts lēmums ieviest pārmaiņas.

Rezultāti un diskusija

Veicot darba izvirzītos uzdevumus un analizējot veikto pētījumu rezultātus, autore izvēlētā pētījuma stratēģija, datu vākšanas un analīzes metodes ir ļāvušas iegūt atbildes uz izvirzītajiem jautājumiem un nonākt pie šādiem secinājumiem.

Valsts pārvaldes iestāžu darbības un pārvaldības principi ir noteikti Valsts pārvaldes iestāžu likumā. Jebkurai iestādei ir sava vieta valsts pārvaldes hierarhiskajā sistēmā un tās darbību nosaka likumi un MK noteikumi, taču iestādes darba organizācija jeb veids, kā panākt ārējo normatīvo aktu prasību izpildi, ir pašas iestādes kompetencē. Veicot normatīvās vides analīzi un iestādes iekšējo normatīvo aktu atbilstības izvērtēšanu, var secināt, ka iekšējie normatīvie akti atbilst ārējās normatīvās vides prasībām un neierobežo tos, tomēr atbilstība ārējās normatīvās vides prasībām negarantē racionālu procesa norisi un efektīvu pārvaldību. Prasības dažādos ārējos normatīvajos aktos ir savstarpēji saskaņotas, tomēr tās pašreiz vēl ir nepilnīgas un dinamiski attīstās. Tas nozīmē, ka iestādei, pilnveidojot esošo korespondences aprites sistēmu un procesus, nepieciešams sekot aktuālajām izmaiņām ārējos normatīvajos aktos.

Iestādes korespondences aprites procesam jābūt pietiekami elastīgam, lai reaģētu un pielāgotos mainīgajām ārējās normatīvās vides prasībām, tādējādi nepieciešams rast risinājumu, kā to nodrošināt.

Salīdzinot autore veiktā pētījuma un citu pētījumu rezultātus, var secināt, ka iestādē nosūtīto dokumentu apstrādē iesaistīto darbinieku slodze ievērojami pārsniedz vidējos valsts pārvaldes iestāžu rādītājus. Savukārt attiecībā uz saņemtajiem dokumentiem secināms, ka šie skaitļi vāji raksturo patieso

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀ UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

situāciju un pēc būtības nav salīdzināmi, jo nav zināms, kāda ir katras atsevišķas aprēķinos iekļautās iestādes dokumentu aprites automatizācijas pakāpe.

Ārējās normatīvās vides un iestādes iekšējo normatīvo aktu atbilstības novērtējuma rezultāti un dokumentu aprites procesa praktiskās īstenošanas novērtējums ļauj apgalvot, ka formāla atbilstība ārējo normatīvo aktu prasībām negarantē, ka iestādes iekšējie darba organizācijas procesi ir racionāli organizēti un efektīvi pārvaldīti. Iestādes dokumentu aprites procesa analīzes rezultāti apliecina, ka process nav efektīvs. Pēc autores domām, korespondences aprites procesa efektivitāti iespējams paaugstināt, nodrošinot atbilstošu tehnoloģisko atbalstu un mazinot atkarību no tādiem apstākļiem kā iestādes struktūrvienību ģeogrāfiskais izvietojums, saņemto un nosūtāmo dokumentu apjoma palielināšanās. Saskaņā ar zinātniskā menedžmenta teoriju, sistēmas definīcijā ietverami organizācijas mērķi, struktūra, personāls un tehnoloģijas, kuri apskatāmi kā vienots veselums, turklāt procesa organizāciju var uzskatīt par racionālu, ja tās elementi tiek pārvaldīti centralizēti. Tātad arī konkrētajā gadījumā atbilstošs būtu centralizēts korespondences aprites pārvaldības modelis, izveidojot patstāvīgu struktūrvienību, kuras mērķis būtu ieviest dokumentu pārvaldības sistēmu, plānot tās attīstību, noteikt vienotas prasības korespondences aprites procesa norisei, izstrādāt iestādes iekšējos normatīvos aktus un centralizēti pārvaldīt procesa nodrošināšanai nepieciešamos resursus.

Secinājumi par dokumentu aprites procesa darba organizācijas efektivitāti attiecināmi uz vienu no valsts pārvaldes iestādēm Latvijā, tomēr autore izsaka cerību, ka šajā pētījumā pielietotā pieeja un pētījuma veikšanas metodika varētu tikt izmantota citos līdzīgos pētījumos. Tas ļautu iegūt salīdzinošu informāciju par vairākām valsts pārvaldes iestādēm un novērtēt situāciju dokumentu pārvaldības procesa darba organizācijas jomā daudz plašākā mērogā un veicināt pieredzes apmaiņu labākas prakses un racionālāko risinājumu meklējumos.

Izmantotie informācijas avoti

1. **Dekarts, R.** *Pārruna par metodi*. Tulk. Vilnis Zariņš. 2., labotais izd. Rīga : Zvaigzne ABC, 2007. ISBN 9789984377285.
2. *Esošās situācijas apraksts: Publiskās pārvaldes dokumentu pārvaldības sistēmu integrācijas vides izveide*. Mārtiņš Šics, Baiba Ebuliņa, Ainars Biders, Andra Vanaga, Ivars Grīnbergs. Rīga : Valsts reģionālās attīstības aģentūra, SIA „AA Projekts”, SIA „Evolution Consulting”, 2009. 63 lpp.
3. *Funkciju audita ziņojums par atbalsta (administratīvo) funkciju optimizēšanu* [tiešsaiste]. Rīga : Latvijas Republikas Valsts kanceleja. Funkciju audita komisija, 2010 [skatīts 05.01.2013]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/vk/funkciju-audita-komisija/2010-zinojumi/2/>.
4. **Krastiņš, Oļģerts.** *Varbūtību teorija un matemātiskā statistika* : mācību grāmata. Rīga : Zvaigzne, 1985. 359 lpp.
5. **Kristapsons, Silvija.** *Zinātniskā pētniecība studiju procesā* : mācību grāmata augstskolu sociālo zinātņu studiju programmas studentiem. Rīga : Biznesa augstskola Turība, 2008. 349 lpp. ISBN 9789984828008.
6. *Labākās prakses izpēte: Publiskās pārvaldes dokumentu pārvaldības sistēmu integrācijas vides izveide*. Baiba Ebuliņa, Ivars Grīnbergs, Mārtiņš Šics, Larisa Naumova. Rīga : Valsts reģionālās attīstības aģentūra, SIA „AA Projekts”, SIA „Evolution Consulting”, 2009. 43 lpp.

A. Tamsone
SISTĒMU PIEEJĀ UN PROCESU ANALĪZES METOŠU PIELIETOJUMS
IESTĀDES KORESPONDENCES DOKUMENTU APRITES ANALĪZĒ

7. **Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra.** *Inovatīvas darbības pamatelementi. Rokasgrāmata maziem un vidējiem uzņēmumiem.* 2.papildinātais izd. Rīga : Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra, 2007. 276 lpp. ISBN 9789984985718.
8. **Latvijas Republikas Saeima.** *Arhīvu likums* [tiešsaiste]. 11.02.2010 [skatīts 05.01.2013]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=205971>.
9. **Latvijas Republikas Saeima.** *Valsts pārvaldes iekārtas likums* [tiešsaiste]. 06.06.2002. [skatīts 05.01.2013]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=63545>.
10. *Latvijas Standarts. LVS ISO 15489-1 „Informācija un dokumentācija. Dokumentu pārvaldība. 1.daļa: Vispārīgie noteikumi”.* Rīga : LVS Latvijas standarts, 2007. 40 lpp.
11. **Lindesay, Chris.** Can current document management and workflow technology contribute to the excellent organisation? *Aslib Proceedings* [online], vol.50, Issue 1, 1998 [cited 16.02.2013], p.9-19. Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=1705976>. ISSN 0001-253X.
12. *Ministru prezidenta Valda Dombrovskā ikgadējais ziņojums Saeimai par Ministru kabineta paveikto un iecerēto darbību (2011.gads)* [tiešsaiste] [skatīts 06.01.2013]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/mp/zinojumi/valdibas-zinojums-2011/>.
13. *Ministru prezidenta Valda Dombrovskā ikgadējais ziņojums Saeimai par Ministru kabineta paveikto un iecerēto darbību (2012.gads)* [tiešsaiste] [skatīts 06.01.2013]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/mp/zinojumi/valdibas-zinojums-2011/>.
14. MK noteikumu projekts VSS-105 „*Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumi*” [tiešsaiste] : izsludināts 2012.02.02. [skatīts 06.01.2013]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40241457>.
15. **Paim, Rafael, Caulliaux, Heitor Mansur, Cardoso, Rodolfo.** Process management tasks: a conceptual and practical view. *Business Process Management Journal* [online], vol.14, Nr.5, 2008 [cited 06.01.2013], p.694-723. Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?issn=1463-7154&volume=14&issue=5&articleid=1746939>. ISSN 1463-7154.
16. **Pryor, Mildred Golden, Taneja, Sonia.** Henri Fayol, practitioner and theoretician — revered and reviled. *Journal of Management History* [online], vol.16, issue 4, 2010 [cited 06.01.2013], p.489-503. Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=1886862>. ISSN 1751-1348.
17. *Rationalism* [online]. [S.l.] : Encyclopaedia Britannica Inc., 2012 [cited 06.01.2013]. Available: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/492034/rationalism>.
18. **Raynes, Michael.** Document management: is the time now right? *Work Study* [online], vol.51, Nr.6, 2002 [cited 06.01.2013], p.303-308. Available: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=851395>. ISSN 0043-8022.
19. **Roper, Michael** (general editor), **Millar, Laura** (Managing editor). *Analysing business systems. International records management trust* [online]. Version Nr.1, 1999 [cited 06.01.2013]. Available: <http://irmt.org/education-and-training/education-and-training-2>.
20. **Taylor, Frederick W.** *Bureaucracy: Professionalization* [online]. [S.l.] : Encyclopaedia Britannica Inc., 2012 [cited 06.01.2013]. Available: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/84999/bureaucracy/257617/Professionalization#toc257619>.
21. *Valsts un pašvaldību iestāžu anketēšanas rezultātu apkopojums: Publiskās pārvaldes dokumentu pārvaldības sistēmu integrācijas vides izveide.* Mārtiņš Šics, Baiba Ebuliņa. Rīga : Valsts reģionālās attīstības aģentūra, SIA „AA Projekts”, SIA „Evolution Consulting”, 2009. 30 lpp.

DOKUMENTU SISTĒMA NAMU APSAIMNIEKOŠANAS UZŅĒMUMOS LATVIJĀ

RECORDS SYSTEMS OF COMMUNITY SERVICES IN LATVIA

Jānis Tiltiņš

Sabiedrība ar ierobežotu atbildību „Valmieras Namsaimnieks”
Semināra iela 2a, Valmiera, Latvija
e-pasts: namsaimnieks@v-nami.lv

Kopsavilkums:

Mērķis: raksturot dokumentu sistēmas organizācijas un attīstības tendences namu apsaimniekošanas uzņēmumos Latvijā.

Metodoloģija/empīriskā bāze: pētījums pamatojas uz maģistra darba „Dokumentu sistēma namu apsaimniekošanas uzņēmumos Latvijā” atziņām par mūsdienu dokumentu un arhīvu pārvaldību.

Lai noskaidrotu situāciju dokumentu pārvaldībā namu apsaimniekošanas uzņēmumos Latvijā, tika veikta anketēšana. Uzņēmumu atlasei tika izmantotas tīmekļa vietnes, kuras ir saistītas ar namu apsaimniekošanas nozari. Atlases procesa rezultātā tika izvēlēts 61 pašvaldības uzņēmums. Anketas tika nosūtītas elektroniski Rīgas, Pierīgas, Vidzemes, Kurzemes, Zemgales un Latgales reģionu namu apsaimniekošanas uzņēmumiem.

Pētījumā tika analizēta informācija par dokumentu sistēmas procesu organizāciju un esošās dokumentu sistēmas novērtējumu uzņēmumos kopumā.

Pētījuma rezultāti tika salīdzināti arī ar citiem pētījumiem.

Dokumentu sistēmas organizācija ārzemēs ir pētīta pietiekami plaši, galveno uzmanību veltot elektroniskajiem dokumentiem un elektronisko dokumentu sistēmām.

Arī Latvijā ir veikti pētījumi par valsts un pašvaldību iestāžu dokumentu sistēmu Latvijā un labāko praksi e-dokumentu un informācijas apmaiņu Eiropas Savienības valstīs.

Rezultāti: pētījuma rezultātā iegūta informācija par dokumentu sistēmas organizāciju un attīstības tendencēm, kā arī identificēti faktori, kas ietekmē dokumentu sistēmas organizāciju namu apsaimniekošanas uzņēmumos Latvijā. Sniegti priekšlikumi dokumentu sistēmas organizācijas uzlabošanai.

Praktiskā nozīme: rakstā sniegto informāciju var izmantot turpmāko pētījumu veikšanai un studijām.

J. Tiltiņš
DOKUMENTU SISTĒMA NAMU
APSAIMNIEKOŠANAS UZŅĒMUMOS LATVIJĀ

Novitāte: līdz šim nav veikti pētījumi par dokumentu sistēmas organizāciju un dokumentu sistēmas procesu organizāciju namu apsaimniekošanas uzņēmumos Latvijā.

Šis pētījums sniedz priekšstatu par dokumentu sistēmas organizāciju namu apsaimniekošanas uzņēmumos Latvijā 2012. gadā.

Atslēgvārdi: dokumentu sistēma, dokumentu un arhīvu pārvaldība, dokumentu organizācija, namu apsaimniekošanas dokumentu sistēma, namu apsaimniekošanas uzņēmumi

Raksta veids: oriģināls pētījums

Norādes: 9

J. Tiltiņš
DOKUMENTU SISTĒMA NAMU
APSAIMNIEKOŠANAS UZŅĒMUMOS LATVIJĀ

Abstract:

Purpose: To provide information about the organization and developmental trends of document systems in community service enterprises in Latvia.

Methodology/empirical basis: The research is based on theories about the modern management of documents and archives in the Master's Theses „The document system in community services in Latvia”.

A survey was carried out to obtain data about the situation with document management in community services in Latvia. The selection of enterprises was based on the websites related to the industry of community service. 61 enterprises run by the local authorities in were selected. The questionnaires were electronically sent to community service enterprises in Rīga, Pierīga, Vidzeme, Kurzeme, Zemgale and Latgale regions.

The research studies and analyzes information about the organization of document system processes and the evaluation of present document systems in the enterprises.

The results obtained in the research were compared to the results obtained in other studies.

Results: Within the research, information about the organization of document systems and their developmental tendencies has been obtained; factors, that leave impact on the organization of document systems in community service enterprises in Latvia, have been identified. Suggestions have been made for the improvement of the organization of the document systems.

Practical implication: the information in this article can also be applied to other sectors, for instance, enterprises, state and local governmental and public institutions in Latvia and other countries, where the document systems and record management play a significant role in the organisation of the enterprise. The article can be used for further studies and research.

Novelty: So far, research had not been conducted about the organization of document systems and process of document systems in community service enterprises in Latvia.

This research gives an insight into the organization of document systems in community service enterprises in Latvia in 2012. This may be topical in many other countries as well.

Keywords: document systems, management of documents and archives, organization of documents, document system in community service enterprises, community service

Article Type: Original research

References: 9

J. Tiltiņš
DOKUMENTU SISTĒMA NAMU
APSAIMNIEKOŠANAS UZŅĒMUMOS LATVIJĀ

Ievads

Nepilnības dokumentu sistēmas organizācijā negatīvi ietekmē efektīvu dokumentu izstrādāšanas, uzskaites, aprites, izmantošanas un saglabāšanas nodrošināšanu uzņēmumos. Līdz ar to šī pētījuma mērķis bija analizēt, skatīt un vērtēt dokumentu sistēmas organizāciju namu apsaimniekošanas uzņēmumos Latvijā, lai noskaidrotu dokumentu sistēmas kvalitāti un būtiskākās nepilnības dokumentu sistēmas procesu organizācijā uzņēmumos un iegūtu informāciju par dokumentu sistēmas organizāciju un attīstības tendencēm namu apsaimniekošanas uzņēmumos Latvijā.

Galvenie pētījuma uzdevumi:

1. analizēt dokumentu sistēmas un arhīva darba organizāciju namu apsaimniekošanas uzņēmumos Latvijā;
2. noskaidrot un analizēt dokumentu sistēmas un arhīva darba organizācijā iesaistīto pušu vērtējumu un viedokli;
3. identificēt problēmas dokumentu un arhīva sistēmas procesu organizācijā namu apsaimniekošanas uzņēmumos Latvijā;
4. noskaidrot dokumentu sistēmas attīstības tendences namu apsaimniekošanas uzņēmumos Latvijā.

Metodoloģija un empīriskā bāze

Empīriskās bāzes apzināšanai tika veikta informācijas meklēšana 118 Latvijas novadu pašvaldību tīmekļa vietnēs par namu apsaimniekošanas uzņēmumiem Latvijā, kas sastāda 100% no visām novadu pašvaldību tīmekļa vietnēm.

Rezultātā tika iegūta informācija par namu apsaimniekošanas uzņēmumiem Latvijā. Pamatojoties uz iegūto informāciju, tika atlasīti namu apsaimniekošanas uzņēmumi, kuri reģistrēti kā pašvaldības uzņēmumi un kuri informācijas apmaiņas procesa nodrošināšanai izmanto elektronisko pastu (e-pastu). Tas bija nepieciešams aptaujas anketu izsūtīšanai un iegūto datu apkopošanai.

Pētījuma nodrošināšanai tika atlasīts 61 pašvaldības namu apsaimniekošanas uzņēmums. Šie uzņēmumi savas darbības nodrošināšanai izmanto elektronisko pastu.

Pētījumā piedalījās 30 namu apsaimniekošanas uzņēmumi, kas sastāda 47% no kopējā respondentiem nosūtīto anketu skaita, 3% respondentu iesūtītās anketas tika atzītas par nederīgām.

Pētījuma veikšanā izmantota aptaujas metode — anketēšana. Aptauja tika veikta no 2012. gada 14. marta līdz 2012. gada 14. aprīlim. Anketas tika nosūtītas Rīgas, Pierīgas, Vidzemes, Kurzemes, Zemgales un Latgales reģiona namu apsaimniekošanas uzņēmumiem.

Pētījuma galvenie virzieni:

1. dokumentu sistēmas un arhīva darba organizācija uzņēmumos;
2. esošās dokumentu sistēmas un arhīva darba organizācijas procesu novērtējums uzņēmumos;
3. dokumentu sistēmu un arhīva darba organizācijas kvalitāti ietekmējošie faktori.

Pētījuma procesā tika analizēti iegūtie dati un apkopota informācija par dokumentu sistēmas un arhīva darba organizāciju.

Pētījumā iegūto datu apstrādē tika izmantota dokumentu analīzes metode un statistikas datu apstrādes metode.

J. Tiltiņš
DOKUMENTU SISTĒMA NAMU
APSAIMNIEKOŠANAS UZŅĒMUMOS LATVIJĀ

Rezultāti

Pētījumā par dokumentu sistēmas organizāciju tika konstatēts, ka 67% respondentu uzņēmumos tiek izmantota jauktā (manuālā un elektroniskā) sistēma, savukārt 33% uzņēmumu tiek izmantota manuālā dokumentu organizācijas sistēma.

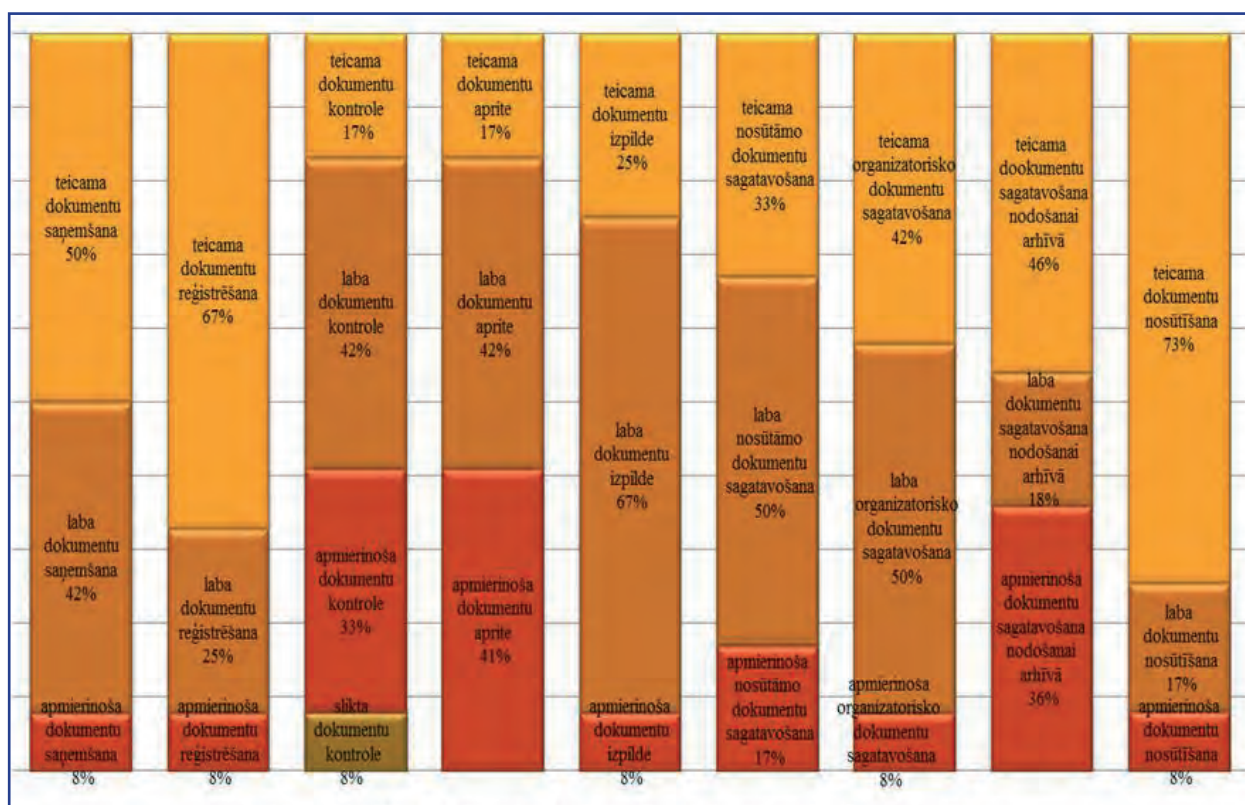
Novērtējot dokumentu sistēmas organizācijas tendences, jāatzīmē, ka uzņēmumos, kuros tiek izmantota manuālā dokumentu aprites sistēmas organizācija, 50% plāno ieviest elektronisko dokumentu aprites sistēmu, no kuriem 37% elektronisko dokumentu aprites sistēmu ir daļēji jau ieviesuši 2011. gadā, bet vēl 25% to plāno ieviest 2012. gadā.

Uzņēmumi, kuri dokumentu aprites sistēmas nodrošināšanai izmanto jaukto (manuālo un elektronisko) dokumentu aprites sistēmu, neplāno pilnībā aizstāt esošo sistēmu tikai ar elektronisko dokumentu aprites sistēmu.

Galvenais faktors, kas ietekmē elektroniskās dokumentu aprites sistēmas neieviešanu uzņēmumos, ir nelielais esošo dokumentu apjoms. Šāds viedoklis ir 60% respondentu. Savukārt 40% respondentu uzskata, ka esošā dokumentu aprites sistēma ir efektīva un nav nepieciešams veikt jaunas sistēmas ieviešanu.

Galvenie dokumentu sistēmas organizācijas procesi uzņēmumos ir dokumentu saņemšana, reģistrēšana, kontrole, aprīte, izpilde, nosūtāmo dokumentu sagatavošana, dokumentu sagatavošana nodošanai arhīvā un dokumentu nosūtīšana.

Veicot esošās dokumentu sistēmas procesu novērtējumu kopumā namu apsaimniekošanas uzņēmumos, tika konstatēts, ka 75% par vislabāk organizēto dokumentu sistēmas procesu uzņēmumos ir atzinuši dokumentu nosūtīšanas procesu (skat. 1. att.).

1. att. Esošās dokumentu sistēmas procesu novērtējums

J. Tiltiņš
DOKUMENTU SISTĒMA NAMU
APSAIMNIEKOŠANAS UZŅĒMUMOS LATVIJĀ

Tas skaidrojams ar to, ka dokumentu nosūtīšanas process dokumentu sistēmas organizācijas nodrošināšanā ir skaidri definēts un noteikts Latvijas Republikas normatīvajos aktos. Piemēram, pa pastu nosūtāmos dokumentus noformē atbilstoši Latvijas Republikas 2009. gada 6. jūnija „Pasta likuma” (5) un Ministru kabineta 2010. gada 27. aprīļa noteikumiem Nr.392 „Noteikumi par kārtību, kādā adresāta un sūtītāja adrese norādāma uz pasta sūtījuma” (3). Savukārt elektronisko dokumentu nosūtīšanas un aprites kārtību nosaka 2002. gada 31. oktobra „Elektronisko dokumentu likums” (6), 2005. gada 28. jūnija Ministru kabineta noteikumi Nr.473 „Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, normēšanas, glabāšanas un aprites kārtība valsts un pašvaldību iestādē un kārtība, kādā notiek elektronisko dokumentu aprite starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām” (4).

Nākamie labāk organizētie dokumentu sistēmas procesi ir dokumentu reģistrācija un dokumentu saņemšanas process, kas sastāda attiecīgi 67% un 50% no kopējā respondentu viedokļa.

Šo procesu organizācijas nodrošināšana uzņēmumā nerada papildu speciālu instrukciju izstrādāšanu, kā arī personālsastāvam ir saprotama šo procesu organizācijas kārtība.

Tika konstatētas arī problēmas, kas saistītas ar dokumentu procesu organizāciju uzņēmumos. Būtiskākās problēmas dokumentu sistēmas organizācijā uzņēmumos sagādā informācijas dokumentēšana par dokumentu apriti (dokumentu plūsmas kontrole) (skat. 1. att.), kuru kā sliktu ir atzinuši 8% respondentu no kopējā respondentu skaita un tikai 17% to savā uzņēmumā ir novērtējuši kā teicamu, bet 33% respondentu šī procesa organizāciju uzņēmumā ir atzinuši par apmierinošu. Otrs problemātiskākais dokumentu sistēmas organizācijas process uzņēmumos ir dokumentu aprites organizācija, kuru kā apmierinošu ir atzinis 41% uzņēmumu darbinieku un tikai 17% to novērtējuši kā teicamu. Vēl pie problemātiskiem dokumentu sistēmas organizācijas procesiem var minēt dokumentu sagatavošanu nodošanai arhīvā, kuru kā apmierinošu ir novērtējuši 36% respondentu. Šis dokumentu sistēmas aprites process uzņēmumā ir novērtēts arī pietiekami augstu, tas ir, 46% respondentu to novērtējuši kā teicamu.

Respondenti novērtēja faktorus, kas traucē dokumentu sistēmas organizāciju. Visvairāk tika atzīmēta apsaimniekojamo māju lietu veidošana un informācijas aktualizācija (skat. 2. att.).

2. att. Faktori, kas negatīvi ietekmē dokumentu sistēmas organizāciju uzņēmumā

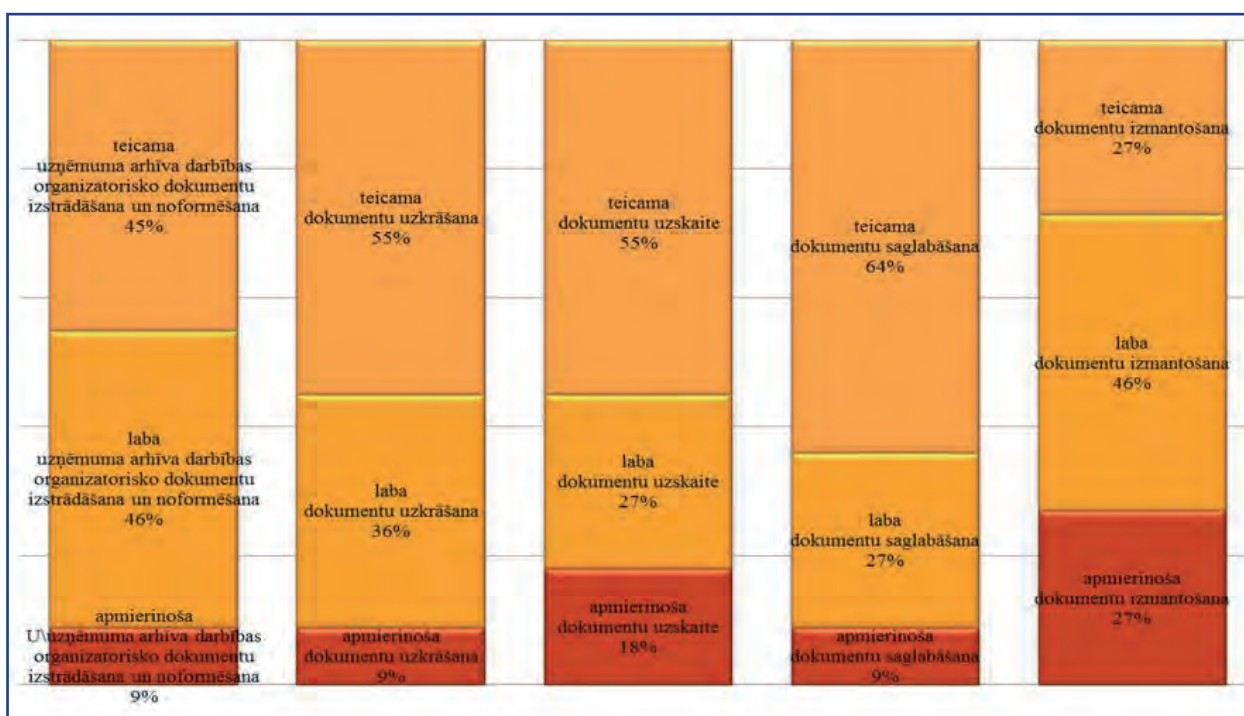
J. Tiltiņš
DOKUMENTU SISTĒMA NAMU
APSAIMNIEKOŠANAS UZŅĒMUMOS LATVIJĀ

Nākošais būtiskākais faktors ir personāla izpratnes trūkums par dokumentu sistēmas efektīvu organizāciju un tās nepieciešamību uzņēmuma saimnieciskās darbības nodrošināšanai. Dokumentu sistēmas organizācija uzņēmumā netiek uzskatīta par būtisku vadības sistēmu.

Savukārt nozīmīgs dokumentu sistēmas organizāciju ietekmējošs faktors, kas saistīts ar normatīvo aktu prasībām neatbilstošu dokumentu izstrādāšanu, fizisko personu gadījumā ir iesniegumu noformēšana, bet juridisko personu gadījumā tas attiecināms uz jebkura veida dokumentu izstrādāšanu un noformēšanu.

Galvenie arhīva darba organizācijas procesi uzņēmumos ir uzņēmuma arhīva darbības organizatorisko dokumentu izstrādāšana un noformēšana, dokumentu uzkrāšana, uzskaitē, saglabāšana un izmantošana.

Analizējot esošās arhīva darba organizācijas procesus uzņēmumos, tika konstatēts, ka vislabāk organizētais arhīva darba process ir dokumentu saglabāšana, kas sastāda 64% no kopējā respondentu vērtējuma (skat. 3. att.)

3. att. Esošās arhīva darba organizācijas procesu novērtējums

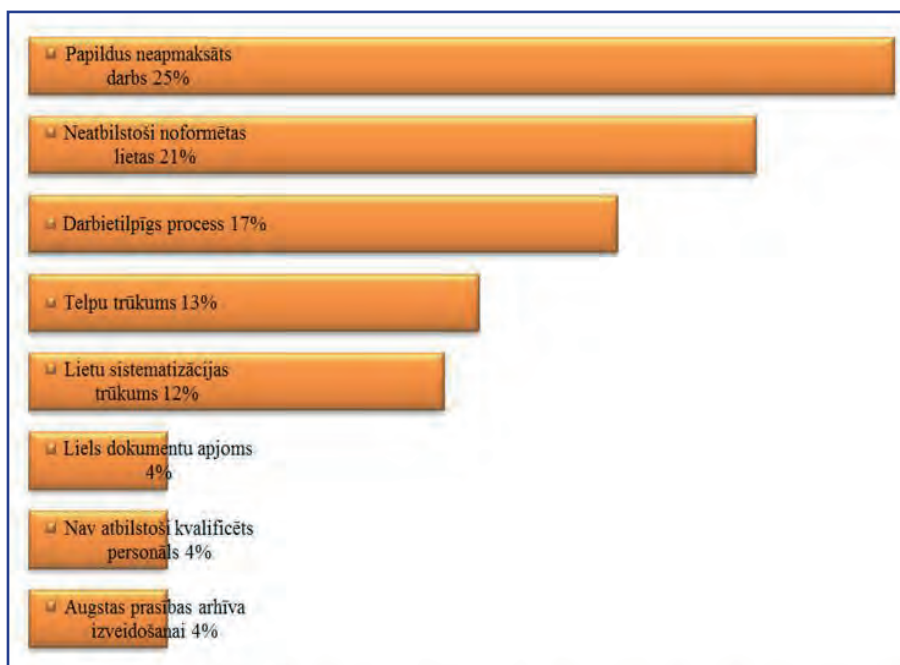
Savukārt nākamie vislabāk organizētie procesi ir dokumentu uzkrāšana un uzskaitē, kas sastāda attiecīgi 55% no vērtējuma.

Kā redzams 3. attēlā, tad arhīva darba organizācijas nodrošināšana uzņēmumos rada arī problēmas visos arhīva darba organizācijas procesos. Par to liecina arī respondentu novērtējums, kurā arhīva darba organizācijas procesi kā apmierinoši ir novērtēti no 9% līdz 27% gadījumu.

Savukārt arhīva darba organizāciju negatīvi ietekmē vairāki faktori.

Viens no galvenajiem faktoriem, kas ietekmē arhīva darba organizācijas kvalitāti, ir papildu darbs uzņēmuma darbiniekiem, par kuru netiek veikta samaksa (skat. 4. att.).

J. Tiltiņš
DOKUMENTU SISTĒMA NAMU
APSAIMNIEKOŠANAS UZŅĒMUMOS LATVIJĀ

4. att. Faktori, kas negatīvi ietekmē arhīva darba organizāciju uzņēmumā

Nākamais būtiskākais faktors, kas ietekmē arhīva darba organizāciju, ir neatbilstoša arhīvā nododamo lietu noformēšana, līdz ar to radot problēmas tālākai arhīva lietu noformēšanai un sagatavošanai glabāšanai.

Arhīva darba organizāciju negatīvi ietekmē arī telpu trūkums, kā arī procesa darbietilpīgums. Vēl viens no būtiskākajiem arhīva darba organizāciju ietekmējošiem faktoriem minēts lietu sistematizācijas trūkums, kas attiecināms uz 20. gadsimta 90. gadu lietām, kad netika pievērsta pietiekami liela uzmanība lietu sistematizācijai uzņēmuma arhīvā.

Diskusija

Pētījuma rezultāti rāda, ka dokumentu aprites sistēma namu apsaimniekošanas uzņēmumos lielākoties tiek organizēta jaukti, līdz ar to dokumentu aprītē tiek izmantoti dokumenti papīra formātā.

Salīdzinot ar 2009. gadā Latvijā veikto pētījumu „Esošās situācijas apraksts: Publiskās pārvaldes dokumentu pārvaldības sistēmu integrācijas vides izveide” (1), šāda dokumentu aprites organizācija namu apsaimniekošanas uzņēmumos ir ļoti līdzīga valsts pārvaldes dokumentu aprites organizācijai, jo arī šajā pētījumā tika konstatēts, ka valsts pārvaldes un pašvaldību institūcijās dokumentu aprite tiek organizēta, izmantojot papīra dokumentus, kas sastāda 98,55% no kopējā dokumentu aprites apjoma, savukārt tikai 1,45% dokumentu aprite tiek veikta elektroniski.

Analizējot faktoros, kas ietekmē elektroniskās dokumentu aprites sistēmas ieviešanu, pētījumā „Esošās situācijas apraksts: Publiskās pārvaldes dokumentu pārvaldības sistēmu integrācijas vides izveide” (1) tika konstatēts, ka elektroniskais paraksts, tā tehnoloģiskais risinājums un normatīvās vides trūkums, lai varētu ieviest elektronisko dokumentu organizācijas sistēmu, nevieš uzticību elektronisko dokumentu aprites sistēmai.

Savukārt namu apsaimniekošanas uzņēmumos veiktajā pētījumā kā galvenie faktori, kas ietekmē elektroniskās dokumentu aprites sistēmas neieviešanu, ir nelielais dokumentu apjoms uzņēmumos, līdz

J. Tiltiņš
DOKUMENTU SISTĒMA NAMU
APSAIMNIEKOŠANAS UZŅĒMUMOS LATVIJĀ

ar to dokumentu sistēmas organizācija neietekmē uzņēmuma saimnieciskās darbības nodrošinājuma efektivitāti, kā arī esošā dokumentu aprites sistēmas organizācija uzņēmumos tiek uzskatīta par efektīvu, kas nodrošina uzņēmuma dokumentu sistēmas organizācijas prasības. Vēl kā būtiskākais elektroniskās dokumentu aprites sistēmas ieviešanu bremsējošais faktors ir elektroniskā paraksta pielietojums, kuru izmanto tikai puse aptaujāto namu apsaimniekošanas uzņēmumu, pamatojot ar to, ka tas nav nepieciešams uzņēmuma saimnieciskās darbības un dokumentu sistēmas organizācijas nodrošināšanai.

Eiropas Savienības valstīs, kā liecina 2008. gadā Beļģijā veiktais pētījums „*Assessment and Proposals for Action. OECD e-Government Studies Belgium*” (8) un 2010. gadā Dānijā veiktais pētījums „*Efficient e-Government For Smarter Public Service Delivery. OECD e-Government Studies Denmark*” (9), kā arī 2009. gadā Latvijā veiktais pētījums „*Labākās prakses izpēte: Publiskās pārvaldes dokumentu pārvaldības sistēmu integrācijas vides izveide*” (2), galvenās tendences ir saistītas ar valsts pārvaldes institūcijās ieviestās elektroniskās dokumentu aprites sistēmas efektivitātes uzlabošanu.

Galvenie uzdevumi dokumentu sistēmas attīstības efektivitātes uzlabošanai Eiropas Savienības valstīs ir tendēti uz valsts pārvaldē ieviestās elektroniskās dokumentu aprites sistēmas attīstīšanu un pilnveidošanu, kā arī risināt jautājumus, kas saistīti ar elektroniskās dokumentu aprites sistēmas ieviešanu un tās attīstīšanu starp valsts pārvaldes institūcijām un fiziskajām un juridiskajām personām. Nepieciešams arī risināt jautājumus par elektroniskā paraksta pilnveidošanu un attīstīšanu.

Būtiska nozīme elektronisko dokumentu aprites sistēmas nodrošināšanai Eiropas Savienības valstīs tiek pievērsta sabiedrības attieksmei, ieradumiem un zināšanām par elektronisko dokumentu sistēmu, kā arī finansiālajiem resursiem šādu sistēmu realizācijai.

Ņemot vērā to, ka namu apsaimniekošanas uzņēmumu vadītāji un darbinieki uzskata, ka elektroniskie dokumenti nākotnē uzņēmumos palielināsies straujāk, nekā pa pastu saņemtie dokumenti, būs nepieciešams tuvākajā nākotnē aktualizēt jautājumu par elektroniskās dokumentu aprites sistēmas ieviešanu uzņēmumos.

Secinājumi

Veiktā pētījuma rezultātā ir radušies šādi būtiskākie secinājumi, kas saistīti ar dokumentu un arhīva darba organizāciju uzņēmumos.

Dokumentu sistēma namu apsaimniekošanas uzņēmumos Latvijā lielākoties tiek organizēta, izmantojot paralēli gan manuālo, gan arī elektronisko dokumentu sistēmu. Uzņēmumi, kuri izmanto jaukto (manuālo un elektronisko) dokumentu aprites sistēmu, neplāno pilnībā pāriet uz elektronisko dokumentu sistēmu, jo dokumentu apjoms nav tik liels, lai šādu sistēmu ieviestu, kā arī esošā dokumentu organizācijas sistēma ir pietiekami labi organizēta.

Uzņēmumi, kuri izmanto manuālo dokumentu sistēmas organizācijas modeli, 2011. gadā jau daļēji ir ieviesuši elektronisko dokumentu organizācijas sistēmu vai arī to plāno ieviest tuvākajā nākotnē.

Galvenie faktori, kas bremsē elektroniskās dokumentu aprites sistēmas ieviešanu, ir nelielais dokumentu apjoms uzņēmumos, kā arī tas, ka esošā dokumentu sistēma uzņēmumos ir efektīva un nodrošina uzņēmuma dokumentu sistēmas organizācijas prasības.

Lai gan dokumentu sistēma kopumā ir novērtēta pozitīvi, tomēr ir dokumentu sistēmas organizācijas procesi, kuriem nepieciešams pievērst uzmanību.

Tie ir informācijas dokumentēšana par dokumentu apriti un izmantošanu (dokumentu plūsmas kontrole), dokumentu aprites organizācija un sagatavošana nodošanai arhīvā.

Nepieciešams pārskatīt esošo dokumentu sistēmas reģistru, tajā iekļautās informācijas apjomu, struktūru un organizāciju. Dokumentu aprites procesa nodrošināšanai ir nepieciešams veikt esošās sistēmas analīzi un identificēt faktoros, kas negatīvi ietekmē dokumentu apriti uzņēmumā. Viens no

J. Tiltiņš
DOKUMENTU SISTĒMA NAMU
APSAIMNIEKOŠANAS UZŅĒMUMOS LATVIJĀ

dokumentu aprites procesa uzlabošanas elementiem ir skaidri definēta dokumentu aprites sistēma uzņēmumā. Šī sistēma var būt izstrādāta kā uzņēmuma iekšējais (organizatoriskais) dokuments, ar kuru ir iepazīstināti visi uzņēmuma administratīvā personāla darbinieki.

Lai nodrošinātu dokumentu sistēmas procesu, kas saistīts ar dokumentu sagatavošanu nodošanai arhīvā, nepieciešams veikt personālsastāva informēšanu par kārtību, kādā veicama dokumentu sagatavošana nodošanai arhīvā.

Pētījuma rezultātā ir secināms, ka dokumentu sistēmu negatīvi ietekmē šādi faktori: neatbilstoši veidotas mājas lietas un to nepietiekama aktualizācija, personālsastāva izpratnes trūkumu par šīs sistēmas organizāciju un tās nepieciešamību efektīvai uzņēmuma darbības organizācijas nodrošināšanai, normatīvo aktu prasībām neatbilstoši noformēti fizisko personu iesniegumi un darbinieku izstrādātie dokumenti.

Neatbilstoši veidotas mājas lietas un to nepietiekama aktualizācija ir saistīta ar to, ka līdz 2010. gadam nebija skaidri definēta kārtība, kādā veicama daudzdzīvokļu dzīvojamo māju lietas veidošana un aktualizācija, nebija noteiktas prasības šīs lietas noformējumā un saturā. No 2010. gada oktobra šo kārtību reglamentē Latvijas Republikas Ministru kabineta Noteikumi Nr.908 „Mājas lietas vešanas un aktualizācijas noteikumi” (5).

Personālsastāva izpratnes trūkuma mazināšanai uzņēmumā nepieciešams veikt izglītojošus pasākumus par dokumentu sistēmas ietekmi uz uzņēmuma saimnieciskās darbības nodrošināšanu.

Uzņēmumiem, kuri savas darbības organizācijā ir konstatējuši normatīvo aktu prasībām neatbilstoši noformētus fizisko personu iesniegumus un darbinieku izstrādātos dokumentus, ir nepieciešams pastiprinātu uzmanību pievērst dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas prasību ievērošanai un noformēt tos atbilstoši normatīvo aktu prasībām. Pretējā gadījumā uzņēmuma darbības interešu likumiskā aizsardzība var tikt negatīvi ietekmēta.

Arhīva darba organizācijas procesi uzņēmumos ir labi organizēti, bet diviem arhīva darba organizācijas procesiem uzņēmumos kopumā ir nepieciešams pievērst pastiprinātu uzmanību.

Šie procesi ir saistīti ar arhīva dokumentu uzskaiti un arhīva dokumentu izmantošanu, kas lielākoties ir attiecināmi uz jau iepriekš minētajiem dokumentu sistēmas procesiem, kas ietekmē arī uzņēmuma arhīva darba organizāciju.

Arhīva darba organizācijas procesu efektīvai nodrošināšanai nepieciešams pārskatīt uzņēmuma arhīva darbības organizācijas sistēmu, veikt analīzi un identificēt pasākumus, kādi jāveic konkrētajā uzņēmumā, lai uzlabotu uzņēmuma arhīva darba organizāciju. Piemēram, lai uzlabotu arhīva darba organizāciju, ir nepieciešams vadīties un ievērot normatīvo aktu prasības, kā arī izstrādāt uzņēmuma arhīva darbības organizatoriskos dokumentus, piemēram, arhīva nolikumu.

Pētījuma rezultātā tika secināts, ka arhīva darba organizāciju uzņēmumā negatīvi ietekmē šādi faktori: neatbilstoši noformētas lietas, kā rezultātā lietu sistematizācija, noformēšana un sagatavošana glabāšanai arhīvā padara šo procesu darbietilpīgu.

Telpu trūkums namu apsaimniekošanas uzņēmumiem rada problēmas arhīvā glabājamo lietu uzkrāšanai un turpmākai izmantošanai. Nepieciešams meklēt citus risinājumus šīs problēmas risināšanai, piemēram, risināt jautājumu par elektroniskās dokumentu sistēmas ieviešanu uzņēmumos, lai nākotnē samazinātu dokumentu uzkrāšanu papīra formātā, līdz ar to mazinot faktoru, kas saistīts ar arhīva telpu trūkumu.

Vēl kā nozīmīgu arhīva darbību ietekmējošo faktoru var minēt lietu sistematizācijas trūkumu, kas ir izveidojies pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados formētām lietām.

Ņemot vērā iepriekš minēto, dokumentu sistēmas organizācija un arhīva darba organizācija namu apsaimniekošanas uzņēmumos kopumā vērtējama pozitīvi, jo kā labi un teicami organizētu dokumentu sistēmas organizāciju namu apsaimniekošanas uzņēmumos ir novērtējuši 78% respondentu, savukārt kā labu un teicamu arhīva darba organizāciju uzņēmumos ir novērtējuši 88% respondentu.

J. Tiltiņš
DOKUMENTU SISTĒMA NAMU
APSAIMNIEKOŠANAS UZŅĒMUMOS LATVIJĀ

Izmantotie informācijas avoti

1. *Esošās situācijas apraksts: Publiskās pārvaldes dokumentu pārvaldības sistēmu integrācijas vides izveide.* Mārtiņš Šics, Baiba Ebuliņa, Ainars Biders, Andra Vanaga, Ivars Grīnbergs. Rīga : Valsts reģionālās attīstības aģentūra, SIA „AA Projekts”, SIA „Evolution Consulting”, 2009. 63 lpp.
2. *Labākās prakses izpēte: Publiskās pārvaldes dokumentu pārvaldības sistēmu integrācijas vides izveide.* Baiba Ebuliņa, Ivars Grīnbergs, Mārtiņš Šics, Larisa Naumova. Rīga : Valsts reģionālās attīstības aģentūra, SIA „AA Projekts”, SIA „Evolution Consulting”, 2009. 43 lpp.
3. **Latvijas Republikas Ministru kabinets.** Noteikumi Nr.392 „Noteikumi par kārtību, kādā adresāta un sūtītāja adrese norādāma uz pasta sūtījuma” [tiešsaiste]. 27.04.2010 [skatīts 05.01.2013]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=209083&from=off>
4. **Latvijas Republikas Ministru kabinets.** Noteikumi Nr.473 „Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, noformēšanas, glabāšanas un aprites kārtība valsts un pašvaldību iestādēs un kārtība, kādā notiek elektronisko dokumentu aprite starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām” [tiešsaiste]. 28.06.2005 [skatīts 05.04.2013]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=111613&from=off>
5. **Latvijas Republikas Ministru kabinets.** Noteikumi Nr.908 „Mājas lietas vešanas un aktualizācijas noteikumi” [tiešsaiste]. 28.09.2010 [skatīts 02.04.2013]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=218832&from=off>
6. **Latvijas Republikas Saeima.** Elektronisko dokumentu likums [tiešsaiste]. 31.10.2002 [skatīts 05.04.2013]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68521>
7. **Latvijas Republikas Saeima.** Pasta likums [tiešsaiste]. 04.06.2009 [skatīts 05.01.2013]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=193574&from=off>
8. **Organisation for Economic Co-operation and Development.** *OECD e-government studies Belgium. Assessment and proposals for action.* [S.l.] : Organisation for Economic Co-operation and Development, 2008. 22 p.
9. **Organisation for Economic Co-operation and Development.** *Denmark. efficient e-government for smarter public service delivery. OECD e-government studies.* [S.l.] : Organization for Economic Co-operation and Development, 2010. 215 p.

INFORMĀCIJA UN SABIEDRĪBA

Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti

Nr. 3

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova 1A, Rīga, LV-1019
Tālrunis: 67140522

- ◆ **Baiba Sporāne.** Atmiņas institūcijas postmodernā vidē
- ◆ **Uldis Zariņš.** Digitalizācijas nacionālās stratēģiskās plānošanas konceptuālais modelis
- ◆ **Daina Pakalna.** Publiskās diskusijas par nacionālās digitālās bibliotēkas attīstību pētījumā „Nacionālā identitāte digitālā vidē”
- ◆ **Līga Krūmiņa.** E-pakalpojumi atmiņas institūciju digitālajās kolekcijās Latvijā
- ◆ **Baiba Mūze.** Latvijas atmiņas institūciju digitālo kolekciju izmantošanas iespējas
- ◆ **Baiba Holma.** Digitālo kolekciju tematiskā indeksēšana
- ◆ **Artūrs Žogla.** Lietotāju iesaiste digitālās kolekcijas „Zudusī Latvija” satura pilnveidē
- ◆ **Maira Dudareva.** Attēlu digitālo kolekciju aprakstošo metadatu novērtējums atmiņas institūcijās
- ◆ **Aiga Grēniņa.** Pusaudžu informācijas lietošanas paradumi
- ◆ **Diāna Rudzīte.** Emocionālā vardarbība darba vietā — vai iespējama arī bibliotēkā?
- ◆ **Sandra Ranka.** Brīvpieejas informācijas (open access) resursu nozīme zinātnes attīstībā
- ◆ **Ilva Paidere, Aija Putniņa.** Informācijpratības pārbaudes un vērtēšanas metodes
- ◆ **Ilona Vēliņa-Švilpe.** Augstskolu bibliotekāru pedagoģiskās kompetences veicināšana
- ◆ **Margarita Dankova.** Bibliotēku elektroniskie resursi bērniem: funkcionalitāte un saturs
- ◆ **Kristina Papule.** Domu kartes kā informācijas organizēšanas rīks un to pielietošana digitālajā vidē
- ◆ **Sirje Virkus, Alice A. Bamigbola.** Educational Use of Web 2.0 Tools: a Phenomenographical Study
- ◆ **Aiga Apsīte.** Elektroniskā dokumentu pārvaldība un lietotāji
- ◆ **Gundega Rebhuna-Ģigule.** Ieinteresēto pušu teorijas un biznesa procesu kartēšanas metodes izmantošana ostu pārvalžu dokumentu pārvaldībā
- ◆ **Aija Tamsone.** Sistēmu pieeja un procesu analīzes metožu pielietojums iestādes korespondences dokumentu aprites analīzē
- ◆ **Jānis Tiltiņš.** Dokumentu sistēma namu apsaimniekošanas uzņēmumos Latvijā